(131)

Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXVI

Aflevering 1 en 2

1926

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

Memorie

van overgave betreffende de onder-afdeeling

Makale

van den aftredenden Gezaghebber bij het Binnenlandsch-Bestuur

E. A. J. Nobele.

I. Het Land.

A. Grenzen, grootte en bevolking.

1. *Grenzen.* De onder-afdeeling Makale ligt ongeveer tusschen 3° 3′ en 3° 18′ Z. B. en 111° 30′ en 120° 1′ O. L.

De grenzen zijn in het Noorden: van de oostelijk gelegen Benteng Si Bakko in westelijke richting over de B. Sintinan naar de Salo Sorro (oorsprong op de B. Kadinga ten noorden van B. Sintinan), dit riviertje stroomafwaarts tot aan den voet van den heuvel, waarop kg. Lebani (landschap Segala) gelegen is, langs de oostzijde van dezen heuvel over de B. Kalando en Karambao en door de Salo Kalimbang in westelijke richting naar de B. Piak op de Sarira keten (op de kaart van Abendanon B. Batoe keten genoemd), langs deze keten in noordelijke richting tot aan de B. Barana Tarai, van hier in zuid-westelijke richting ombuigende naar de Salo Sadang, deze stroom overstekende tegenover den heuvel Rante Tandoeng (ten zuiden van kg. Nonongan van de onderafdeeling Rante Pao), zuidelijk langs dezen heuvel in westelijke richting naar de Saloerivier (oorsprong op de B. Sopai), deze gedeeltelijk volgende in de richting van B. Toemonga, over dezen heuvel langs Rante Tadjo (een heuvel plateau op de grens van de landschappen Tapparang en Madandang) en over de Bs. Siboenon en Labi naar de uitmonding van de Salo Kessok (oorsprong 't Karoea gebergte in 't westen van Rante Pao) in de Salo Tapparang of Ba-

roepoe, gedeeltelijk langs de Salo Kesso en over de B. Tonga naar de B. Pangdodok, van hier in oostelijke richting naar de B. Langi of Malasoi, in zuidelijke richting de Salo Poetih (oorsprong op het Karoea gebergte) over, daarna in een slingerbocht eerst oostelijk dan zuidelijk om kg. Ratte (onder-afdeeling Rante Pao) en vervolgens oostelijk en noordelijk om kg. Satandoeng naar den top van de B. Masilla; van hier in westelijke richting over de Bs. Kandang en Satoen langs de samenvloeiïng der Salo's Boengin en Sasak naar de B. Tora en ten slotte langs de Salo Rada naar hare uitmonding in de Masoepoerivier;

in het westen:

van bovengenoemde Rada-mond stroomafwaarts langs de Masoepoerivier tot aan de uitmonding van de Salo Manoek in de vorige, van hier in zuidwestelijke richting over de Bs. Boenga, Palisoero, Poeang, Pajo-Pajo en Taloemba naar de B. Tagari, daarna in westelijke richting over de Bs. Rapah, Rangi, Padanan Kambisa naar de Kollanglaoen, ten slotte in zuidelijke richting over de Bs. Parangianasoe, Koering, Sali-Sali en Panoesoek langs de Salo Talang maar hare samenvloeiïng met de Salo Sipai;

in het zuiden:

van de samenvloeiïng der Salo's Talang en Sipai in oostelijke richting over de Bs. Batoe Sitene, Ao, Silawa, Milan (grenstop tusschen de onder-afdeelingen Makale, Pinrang en Binoeang), Maroepa, Roera, Taidassi en Nitoe naar B. Limbong van hier in zuidoostelijke richting over de B. Samalino en de kam van het Kaloekoe gebergte naar de Salo Kemire, dit riviertje stroomafwaarts naar de Sandang stroom, van hier haar volgende in noordwestelijke richting tot aan de uitmonding van de Salo Saloe, dit riviertje opwaarts tot aan zijn oorsprong op de B. Asoe langs de, eveneens op dezen top ontspringende Salo Ao stroomafwaarts tot aan hare samenvloeiïng met de Salo Mangoendapa, deze rivier opwaarts in noordoostelijke richting tot aan

haren oorsprong op de B. Tongkananbasi, dan in noordelijke richting over de Bs. Koekoe en Karra en de kam van het Samboeagebergte tot aan den oorsprong van de Salo Mesoe, vervolgens in oostelijke strekking langs dit riviertje afwaarts tot aan zijne uitmonding in de Berani, deze stroomafwaarts tot aan hare samenvloeiïng met de Salo Towe, van hier in zuidoostelijke richting naar kg. Garotien (onder-afdeeling Makale tusschen haar en kg. Kalasi (onderafdeeling Enrekang) door in noordelijke richting oostelijk langs kg. Padjaän (onderafdeeling Makale) naar de Salo Barani, verder deze rivier stroomafwaarts tot aan hare samenvloeiïng met de Salo Malino, van hier laatstgenoemde stroomafwaarts tot aan een punt recht noordelijk aan de samenvloeiïng der Salo's Balah en Roni, vervolgens in zuidelijke richting naar genoemd samenvloeiïngspunt en ten slotte langs de Ronirivier stroomopwaarts tot aan den top van de Rante Kambola.

in het oosten:
van de Rante Kambola over de toppen Poka, Pindjang, Si Kollong en Sarai, alle gelegen in het noordelijk deel van het Latimodjong gebergte, naar de Salo Taba, deze rivier stroomafwaarts tot aan de samenvloeiïng met de Salo Rada, langs dit beekje opwaarts naar de B. Tokeran Gandang, van hier over de B. Rea in noordelijke richting naar de Salo Rera (oorsprong op de B. Tangloemamboe ten zuiden van de B. Bangkak), dit riviertje opwaarts tot aan de Benteng Si Bakko (plaats waar vroeger eene benteng van Sengala gestaan heeft).

De grenzen met de onderafdeelingen Enrekang en Binoeang zijn vastgesteld resp. bij besluiten van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden ddo. 17 Mei 1913 No. 2733|47 en ddo. 2 April 1914 No. 1909|C10.

Als gevolg van de omstandigheid, dat de onderafdeeling Makale het laatst is opgericht en de grenzen der omringende ressorten bepaald zijn geworden zonder de landschapshoofden van Makale er in te kennen, ontstonden later eenige grensgeschillen, welke ten gunste van de

onderafdeeling beslecht werden, met uitzondering nochtans van een geschil met de onderafdeeling Pinrang 't welk door de geringe medewerking van opvolgende bestuurders van het ressort nog steeds van af Februari 1913 op afdoening wacht. De kwestie loopt over een tweetal onbeteekenende kampongs n.m. Kaladi en Tindan welker bewoners, niettegenstaande de kampongs binnen de grenzen van Makale gelegen zijn, indertijd onder Pinrang werden geregistreerd.

2. *Grootte.* Hare oppervlakte bedraagt ruw geschat 1450 K. M²., waarop ongeveer 55000 zielen wonen.

3. *Bevolking.* De dichtheid der bevolking kan derhalve gesteld worden op ruim 38 per K. M².

Hiervan wonen in:

het landschap	Makale	11621
" "	Minkindik	11460
" "	Sengala	12513
" "	Banga	1279
" "	Taleong	1418
" "	Malimbong	1533
" "	Tapparang	2066
" "	Palesang	1254
" "	Boeakajoe	1404
" "	Rano	2724
" "	Baoe	700
" "	Mappa	500
" "	Balepe	1175
" "	Simboeang	5000
	Totaal	54647

B. Verticale en horizontale vorm.

Hiervoor wordt verwezen naar het werk van den mijningenieur Abendanon „Geologische en Geografische doorkruisingen van Midden-Celebes".

Wat de bevaarbaarheid der rivieren betreft het volgende:

Ofschoon de Sadang over eene groote lengte een gering verval bezit, is zij onbevaarbaar als gevolg van hare geringe diepte bij normalen waterstand en van aanwezigheid van groote rotsblokken op tal van plaatsen.

Bij gewonen waterstand is zij echter op verscheidene punten te doorwaden en op vlotten, prauwen of vluchtige bamboebruggen over te trekken. Hare oeverbreedte wisselt af van ± 40 tot ± 100 M. terwijl de geringste diepte bij lagen waterstand is het oversteken zelfs met prauwen levensgevaarlijk.

Met de bevaarbaarheid der zijrivieren is het nog treuriger gesteld.

C. Grondgesteldheid.

Hiervoor wordt eveneens verwezen naar bovenaangehaald werk van den mijningenieur Abendanon.

D. Klimaat en moessons.

De hooge temperatuur, welke hier in verband met de ligging in de tropische lucht zou moeten heerschen wordt getemperd door de hoogte (2000—6000 voet) boven de zee, waarop dit landschap ligt. Door de afsluiting van hooge bergen heeft de zeewind weinig invloed op de temperatuur, wel de plotseling van de bergen afkomende koude winden en de aanzienlijke regenval gedurende ± 9 maanden van het jaar.

In het algemeen is het klimaat vrij mild, niettegenstaande de groote verschillen in temperatuur, welke op een zelfden dag van 17 tot 34° C kan oploopen. Dikwijls

kan het echter ook zeer ruw zijn, vooral in de maanden Januari en Februari, wanneer de zware slagregens gepaard gaan met onweders en rukwinden.

Als gevolg van de zeer bergachtige gesteldheid van het land en de ligging dicht onder den evenaar zijn de moessons niet zoo scherp gescheiden als op Java. In den regel heerscht de westmoesson van en met November tot en met Juli en de oostmoesson gedurende de overige maanden, terwijl de kentering in Juli en in October intreedt.

De heerschende winden komen uit het zuiden en het oosten.

De regens vallen gewoonlijk in de middaguren.

II. Het Volk.

A. Ethnografie.

1. *Godsdienst.* De Toradja's zijn animisten op monotheïstischen grondslag.

Zij denken zich alle levende en levenlooze dingen bewoond door goden of geesten, die hun bij de minste beleediging schade of ongeluk kunnen bezorgen; voorts is hunne vrees voor weerwolven (pô — opô) en vermeende geheime invloeden van menschen en dieren groot.

Zij onderscheiden in den mensch de levenskracht (toeo) en de ziel (penawan), welke laatste na den dood eenigen tijd in de woonstreek blijft rondzwerven als geest (bombo) om vervolgens over te gaan naar het zielenland (tanah bombo). In dit zielenland voeren de geesten dezelfde levenswijze als de menschen, vandaar, dat aan de dooden zooveel offers van karbouwen, varkens, rijst, goud en sieraden worden gewijd. Daarna sterven ze nog eenige malen om dan op eene onbekende manier voor goed te verdwijnen.

Enkelen beweren, dat de geesten later weer in hun geboorteland terugkeeren als mieren, die tusschen het gras verscholen bij een brand met den rook opstijgen, om verder in de lucht te blijven zweven. Wolk en rook zijn namelijk bij den Toradja identisch, hetgeen uit de voorgaande voorstelling blijkt.

Daar de geest van een overledene nog langen tijd kwaad kan doen, vooral als hij nog in de woonstreek rondzwerft, trachten de overlevende familieleden hem op allerlei manieren in een goed humeur te houden, waartoe tal van gebruiken en van offers in karbouwen, varkens, kippen, rijst, enz. dienstig zijn.

Als gevolg van deze voorstelling neemt de doodencultus in het leven van den Toradja eene zeer voorname plaats in en gevoelt hij voor zijne dooden evenveel vrees als voor zijne goden.

Het doel van een doodenfeest, waarop tal van karbouwen en varkens worden geslacht en dobbelpartijen plaats vinden, afgewisseld door zang en dans, flirt en drank, is om den geest van den doode voldoende levensonderhoud mede te geven naar het zielenland, bij gebrek waaraan hij de overlevende familie-leden schade zou kunnen berokkenen in hunne bezittingen, gezondheid en huiselijk geluk.

Heeft de overledene veel bezittingen nagelaten of zijn de verwanten welgesteld, dan worden in den grafkelder zelfs kostbare wapens, kleeren en sieraden gelegd.

Ten einde diefstal van deze goederen te voorkomen, worden de graven daarom in hooge, steile rotswanden uitgebeiteld en met een houten luik stevig afgesloten.

Andere offerfeesten, w.o. die aan den rijstbouw en het leggen van een nieuwe dakbedekking de voornaamste plaats innemen, hebben bijna uitsluitend ten doel de goden, voornamelijk de kwade, gunstig te stemmen.

De hoofdgod heet Pong Matowa. Naast deze neemt de Toradja nog tal van mindere goden (Dewata's) aan, die naar de plaats, waar ze zich ophouden, onderscheiden worden in: Ampo Padang (Grondgod), Dewata Oema

(Sawahgod), Dewata Boentoe (berggod) enz. Pong Matowa stelt hij zich voor als oneindig goed, van wien niets boos te verwachten is; vandaar, dat hij voor dezen de minste vrees koestert, en dientengevolge aan hem het minste offert.

De op den Boentoe Kandora (landschap Minkindik) neergedaalde hemelvorst Tamboro Langi stamt volgens het volks-geloof van den hoofdgod af en daarmede ook het vorstengeslacht, waarvan Poeang Tarongkong, het tegenwoordige landschapshoofd van Makale, een zuivere afstammeling moet zijn. Als zoodanig zou laatstgenoemde nog wit bloed in zijn pink hebben.

De zielen van de overledenen uit dit geslacht behoeven daarom niet eerst naar het zielenland, doch keeren rechtstreeks naar den hemel terug bij Pong Matowa.

De geloofs- en adatkenners zijn de To Menawa (eene soort priesters), die echter over het algemeen niet veel invloed hebben, uitgezonderd dan bij de regeling van offerfeesten, waarbij echter ook de Matoea's Oeloe een woordje mee te spreken hebben.

Gelijk alle heidensche volken heeft ook de Toradja zijne pemali's, welke later bij de onderwerpen, waar ze thuis behooren, ter sprake zullen komen.

De pemali's welke daar niet behandeld zullen worden, vindt men hieronder vermeld. Deze bestaan uit: het nuttigen van vleesch afkomstig van witte dieren (karbouwen, varkens, kippen enz.). Dit staat hiermede in verband, dat hun hoofdgod ook wit is, zelfs wit bloed heeft;

het verkoopen van karbouwenhoorns, afkomstig van doodenfeesten;

het villen van karbouwen, welke aan eene ziekte gestorven zijn;

het nuttigen van rijst en gekookte mais door de familieleden van een overledene gedurende den rouwtijd;

het bevuilen met faeces van alle benoodigdheden voor de bereiding en het opdienen van de rijst, daar deze wordt beschouwd als de godenspijs bij uitnemendheid. De overtreding van deze pemali wordt zeer zwaar aan-

gerekend en heeft in Mamasa (boven Binoeang) zelfs geleid tot gewapend verzet tegen het Bestuur.

Bij epidemieën mag er niets buiten de kampong worden verkocht en van geofferde dieren bij sterfgevallen mag geen vleesch uit de kampong naar buiten worden vervoerd.

2. *Evangelisatie.* Zonder dat aan den bestuurder van dit ressort eenig advies werd gevraagd, stond de Regeering den predikant bij de Protestantsche gemeente te Makasser toe in de onder-afdeeling Makale zendingswerk te verrichten.

Om te beginnen kwam de hulppredikant Kelling in de maand Mei 1913 te Makale en doopte zonder eenig overleg met den besturenden ambtenaar tijdens diens afwezigheid een 20-tal schoolkinderen, waarvan beweerd werd dat hunne ouders er toestemming voor hadden gegeven, hetgeen bij nader onderzoek zoo in elkaar bleek te zitten, dat die ouders er in toegestemd hadden in de veronderstelling verkeerende, dat het de een of andere schoolmaatregel betrof door den Gezaghebber gelast.

De adat niet kennende wist de hulpprediker absoluut niet, wat er aan vastzat.

Zonder voorafgaande bespreking met de ouders heeft deze dooping meer antipathie dan sympathie bij hen opgewekt, zoodat zij veel gevaar had kunnen opleveren voor het succes van het zendingswerk.

Dank zij de pogingen van steller dezer om den slechten indruk hiervan weg te nemen, werd bedoeld gevaar opgeheven. De meeste ouders berustten toen in 't gebeurde doch verklaarden beslist geen hunner kinderen meer te zullen toestaan tot het christendom over te gaan.

Later kwam er meer samenwerking tusschen bestuur en zending, met het gevolg dat op verschillende plaatsen volksscholen door de bevolking werden gebouwd.

De leermiddelen en de tractementen der goeroe's komen ten laste van de zending, die hiervoor eene subsidie ontvangt van het Gouvernement.

Het ligt in het plan voor deze scholen de „Timorregeling" toepasselijk te verklaren, waardoor de kosten, welke nu de zending hoofdzakelijk draagt zooveel doenlijk door de bevolking zullen worden betaald.

Thans worden te Simboeang, Boeakajoe, Rano, Rimbong, Leatoeng, Batoe Allo, Rendangan, Mebali en Gandang Batoe zulke scholen aangetroffen, welke elk bezocht worden door ± 50 kinderen en aan het hoofd waarvan Menadoneesche of Amboineesche goeroe's geplaatst zijn. Het leerplan omvat lezen en schrijven der Maleische taal met Latijnsche karakters, de vier hoofdregels van het rekenen met geheele getallen en facultatief onderwijs in de Protestantsche godsdienst. Aan de meeste scholen is een tuintje verbonden, waar de kinderen dagelijks aan het werk worden gezet met het doel de lust voor den veldarbeid bij hen te blijven aankweeken. Gebeurt dit niet en geeft de goeroe hierbij niet het voorbeeld dan bestaat er groot gevaar voor het ontstaan van een toestand als in Menado en Ambon, waar zij, die schoolonderwijs genoten hebben, zich te goed voelen om handenarbeid te verrichten. Dit dient met kracht te worden tegengegaan ter voorkoming van economischen achteruitgang.

De goeroe's waarover thans beschikt wordt, evenals het leer-program lijken mij evenwel verre van geschikt toe voor de bereiking van het materialistische doel van het onderwijs.

De goeroe's zijn te weinig onderlegd en absoluut ongeschikt voor het geven van praktisch onderwijs in hetgeen de kinderen dienen te leeren om later als landbouwers of veefokkers er nut van te kunnen trekken; het zijn te veel heeren.

Het leerplan dient gericht te zijn op het kweeken van landbouwers, veefokkers en handwerkslieden en zoo samengesteld te zijn, dat de helft van den tijd aan de theorie wordt gewijd en de andere helft aan de praktijk.

Waar de tegenwoordige zendingleeraar Prins, die de taak van den predikant der Protestantsche gemeente

te Makassar overgenomen heeft, zich met hart en ziel aan zijn werk denkt te geven en van plan is de methode van de heeren Adriani en Kruyt in Posso te volgen, bestaat er kans dat aan de materialistische zijde van het onderwijs ook de noodige aandacht zal worden gewijd.

Het Utrechtsche zendingsgenootschap, tot welke corporatie de heer Prins behoort, is ook voornemens eene kweekschool te Makale of Rante Pao op te richten voor de opleiding van Toradja's tot onderwijzer. Gaat dit plan door, dan krijgen we de onderwijzers die noodig zijn; mannen die uit het zelfde milieu komen als hunne leerlingen, en derhalve den aanleg en den volksaard hunner pupillen kennen en weten, wat deze noodig hebben.

Van de Boegineezen, welke ten getale van ± 100, zich in Makale sedert ongeveer 40 jaar metterwoon gevestigd hebben, is geen propaganda voor den Islam te vreezen.

Het zijn rustige en nijvere ingezetenen, die zich uitsluitend bezighouden met het drijven van handel.

Slechts in het zuidelijk gelegen Oeloewae hebben enkele kampongs, tientallen jaren geleden, door den invloed van het aangrenzende Doeri den Islam omhelsd. Het nieuwe geloof zit er echter nog zeer dun op, zoodat ze door mij nog niet verloren voor de zending worden beschouwd.

3. *Ras, afstamming, enz.* De Toradja's stammen vermoedelijk vrij zuiver af van de oer-bewoners van het eiland Celebes, die, gelet op de groote overeenkomst in het uiterlijk en in vele zeden en gewoonten, naar ik veronderstel, tot hetzelfde ras hebben behoord als de oerbewoners van Borneo (Dajakkers), van Sumatra (Koeboes enz.) en Java (Tengereezen, Badoejs).

Omtrent den oorsprong en de eerste vestiging bestaat niet de minste overlevering. Zooals uit de afstammingsgeschiedenis van het Toradjavorstengeslacht, welke

later volgt, zal blijken, was het land reeds bewoond, toen de eerste hemelvorst er nederdaalde.

De bevolking is verwant aan de Toradja's uit de omliggende streken (Palopo, Doeri, Pinrang, Binoeang, Mandhar), hetgeen duidelijk merkbaar is aan de groote overeenkomst in uiterlijk, taal, zeden en gewoonten. In de streken, welke grenzen aan de Boegineesche landen, hebben de Toradja's begrijpelijkerwijze eene min of meer krachtige vermenging met de Boegineezen ondergaan.

Omtrent de afstammingsgeschiedenis van de vorstengeslachten bestaan in de verschillende landschappen min of meer van elkaar onafhankelijke legenden, welke evenwel alle dit gemeen hebben, dat ze berusten op een op aarde neergedaalden hemelvorst, die een liefdeband zou hebben aangeknoopt met eene uit het water voortgesproten prinses.

De legende betreffende het voornaamste vorstengeslacht, waarvan de tegenwoordige landschapshoofden van Makale, Minkindik en Sengala afstammen, luidt zooals vermeld onder het hoofdstuk over Bestuur.

4. *Volksaard.* De Toradja is van een sanguinisch temperament, hetgeen terstond opvalt door zijne bewegelijke gelaatstrekken en oogopslag en zijn levendig gebarenspel; voorts is hij blijmoedig, arbeidzaam, gewillig en meer vreedzaam dan krijgshaftig van aard.

Als gevolg van den ordeloozen natuurtoestand met zijne groote onzekerheid van persoon en bezit, waarin hij te voren geleefd heeft, vertoont zijn karakter ook minder goede eigenschappen, zooals wreedheid, leugenachtigheid en diefachtigheid.

In gewone omstandigheden gedwee, is hij wegens zijn sanguinischen aard en goedgeloovigheid gemakkelijk op te ruien en kan hij tot het uiterste gebracht, de grootste doodsverachting tentoonspreiden.

In zijn optreden, ook tegenover Europeanen, is hij zeer vrijmoedig, hetgeen een gevolg is van de maatschappelijke verhoudingen in zijn land, welke in den om-

gang bijna geen standsverschil kent. Zitten een Poeang en zijn slaaf of pandeling in gezelschap, dan zal niemand er iets in zien, wanneer zij wederkeerig uit elkaars sirihzakken putten.

Het gevoel van recht is, niettegenstaande hij jaren blootgestaan heeft aan de uitbuiterijen van Sidenrengsche roofbenden en van zijn eigen hoofden, vrij sterk ontwikkeld.

Vermeent hij gelijk te hebben dan zal hij niet ophouden recht te zoeken; dikwijls laat hij er echter een of meer jaren over heen gaan, wat het onderzoek nog al eens bemoeilijkt. Waar hij over het algemeen leugenachtig van aard is, is het wel merkwaardig, dat aangegane schulden, zelfs na verloop van tientallen van jaren en bij ontstentenis van getuigen door hem eerlijk worden erkend.

Hoewel niet bepaald kunnende bogen op groote lichaamskracht, bezit hij een taai physiek, waardoor hij zeer geschikt is als vrachtdrager. Het scheelt echter veel uit welke streek hij afkomstig is. In de westelijke landschappen, waar de levensomstandigheden moeilijker zijn, is het volk minder krachtig.

Als landbouwer en veefokker tamelijk ijverig, is hij lui, waar het andere werkzaamheden betreft, vooral dezulke, welke onder contrôle staan. Over het algemeen doet hij daarom niet graag dienst als vrachtdrager, zelfs niet tegen een zeer behoorlijk loon.

In zijne levenswijze is hij zeer sober; rijst, mais, of obi ketella met wat groenten en lombok, vormt gewoonlijk zijn dagelijksch maal, waaraan nu en dan een vischje of een aaltje wordt toegevoegd. Karbouwen-, varkens- en kippenvleesch nuttigt hij slechts op dooden- en andere offerfeesten. Van de toewak (gegiste arènpalm-wijn) is hij evenals van het dobbelspel en het hanenvechten een hartstochtelijk liefhebber. Ook van zang en dans en flirt is hij niet vies.

In één woord, een echt fuifmerk.

Om aan zijne dobbelzucht te kunnen botvieren ver-

kocht hij vroeger niet slechts zijne bezittingen, doch als hij niets meer had, zelfs zijn eigen persoon en die van vrouw en kinderen of ging hij tot roof en diefstal over.

Van deze geweldige hartstocht werd vóór onze bestuursbemoeienis, ontzettend misbruik gemaakt door de Sidenrengers en Loewoereezen, die destijds als roovers, slavenhandelaars en geldschieters het land op den rand des ondergangs brachten.

Bij honderden werden toen de Toradja's als slaven uitgevoerd naar de Boegineesche landen, den overwal van Borneo en zelfs naar Singapore.

De opium, welke met de Boegineezen hare intrede deed, heeft gelukkig bij den Toradja geen ingang gevonden, evenmin als de Islam. Slechts zij, die jarenlang als slaaf in de Boegineesche landen zijn geweest, laten zich wel eens tot den Islam bekeeren doch veel komt dit toch ook niet voor, terwijl bovendien niet weinigen na terugkomst in hun geboorteland den lust niet kunnen weerstaan zich weer te goed te doen aan varkensvleesch.

In vele opzichten nog onbeschaafd, staat de Toradja op het gebied van rijstbouw, veefokkerij, huizenbouw en decoratieve kunst reeds op vrij hoogen trap van ontwikkeling.

5. *Kleeding.* Ziet men man of vrouw echter weer in hunne primitieve kleeding rondloopen dan krijgt een vreemdeling den indruk met een natuurvolk van den laagsten trap van beschaving te doen te hebben.

De man heeft om de heupen een schaamgordel, „péjo" geheeten, bestaande uit een lap ongebleekt katoen van eene handpalm breedte en 1½ vadem lengte, die om het middel gewonden en eens tusschen de beenen wordt doorgehaald om met de beide uiteinden voor het schaamdeel breed en tot halver hoogte van de knie af te hangen. Sinds onze komst begint het dragen van broeken, baadjes en hoofddoeken langzamerhand ingang te vinden.

Het lange haar wordt met een koord van gevlochten bamboe of een touwtje bijeen gehouden, terwijl thans

de meer beschaafden en de hoofden het haar kort dragen en bedekken met een hoofddoek of eene muts.

Verder behoort tot zijne garde-robe een wijde sarong van ongebleekt katoen, welke hij overdag over zijne schouders of ineen gewikkeld op zijn hoofd draagt en 's nachts als mantel gebruikt ter bescherming tegen de koude.

Noemen we nog het sirihzakje (sépoe) van wit of gebloemd katoen, dat aan een touwtje over een der schouders hangende, onafscheidelijk van hem is, dan is zijn dagelijksch costuum voltooid.

De dagelijksche kleeding der vrouw bestaat uit eene tot iets over de knie reikende wijde sarong van ongebleekt wit of zwart katoen welke om het middel of boven de buste vastgemaakt of los wordt gedragen door het bovenstuk van voren naar achter over een der schouders te werpen; hieronder wordt meestal een kort broekje gedragen.

Gaat men uit, dan trekken vooral de jonge ongetrouwde vrouwen een baadje van ongebleekt wit of zwart katoen aan en wordt een platte breed-gerande bamboehoed op het hoofd gezet. Het baadje heeft den vorm van een kort jakje, dat tot iets over den navel reikt, met mouwen tot boven den elleboog en aan de voorzijde een split van den hals tot aan de welving der buste.

Voorts het onafscheidelijke sirihzakje als bij den man.

Gaat men naar een feest dan dragen de welgestelden kleeren van betere en meer kleurige stoffen en is de split in 't baadje van zilveren of gouden knoopen voorzien, terwijl aan hals, armen en vingers de sieraden evenmin ontbreken.

De mannen dragen dan broeken en jassen en ook wel eens hoofddoeken. Op dooden- en offerfeesten is de heerschende kleur vrijwel zwart.

6. *Maatschappelijke standen*. In de Toradjasche maatschappij onderscheidt men vier standen, t.w.

1. De Poeang's en Madika's d.z. de zuivere afstammelingen van het oorspronkelijk vorstengeslacht;

2. de anak di sissih, ontstaan uit huwelijken van Poeang's en Madika's met vrouwelijke Tomakaka's.

3. de Tomakaka's of adellijken, die naar gelang van hunne afkomst nog verdeeld worden in de volgende klassen:

a. Tomakaka Banoe, die afstammelingen zijn van den oorspronkelijken stichter van een penanian (kampongcomplex); deze staan het hoogst in aanzien.

b. Tomakaka Mata-ala, welgestelde lieden, die van pandelingen verheven zijn tot Tomakaka met toestemming van den Poeang en Madika en de Parengé's (Tomakaka's die bestuursgezag uitoefenen).

c. Tomakaka-balao, afstammelingen van Tomakaka's en vrouwelijke pandelingen; zij nemen den laagsten rang in onder de Tomakaka's.

4. de To Kaoenan, de vroegere slaven en pandelingen, die weder worden onderscheiden in verschillende klassen, hieronder genoemd in de volgorde van hun aanzien.

a. Kaoenan Boelawan, erfslaven en erfpandelingen;

b. Kaoenan Indan, die door schulden in deze positie zijn geraakt en het recht hebben zich weer vrij te koopen evenals de volgende klasse;

c. Kaoenan Mingkarandoek, die uit onmacht om hun persoon en die van vrouw en kinderen tegen de roofzucht van anderen te beschermen, of om andere redenen zich met hun gezin en bezittingen, bij een ander in pandelingschap hebben begeven en dit bezegeld hebben door een varkensoffer in het bijzijn van eenige getuigen;

d. Kaoenan tai manoek, zij die slaaf zijn bij een slaaf of pandeling; dit zijn de paria's van de Toradjamaatschappij.

Aan de instelling van slaven en pandelingen werd na onze komst geleidelijk een eind gemaakt door het Regle-

ment op de slavernij en het pandelingschap van den Gouverneur Kroesen.

Hoewel ze thans officieel niet meer bestaan, hebben de To Kaoenan evenwel hunne naam en plaats in de Toradja-maatschappij behouden en zijn de meesten geheel vrijwillig bij hunne oude meesters gebleven, omdat zij zich langzamerhand zijn gaan beschouwen, als leden van diens gezin en het in den regel zoo slecht nog niet hebben in hun afhankelijken staat.

De verhalen omtrent wreede behandeling der Toradjaslaven, welke vóór onze bestuursbemoeienis de ronde deden, gelden dan ook meer degenen, die als handelsartikel het land uitgevoerd werden.

Doch ook deze hadden, eenmaal bij een meester terecht gekomen, het niet zoo slecht.

Omtrent de vroegere verplichtingen van de verschillende slaven en pandelingen is hieronder het een en ander vermeld.

De Kaoenan Boelawan namen de meest bevoorrechte positie in als erfslaven en werden meer als leden van het gezin beschouwd. Zij mochten niet aan anderen worden overgedaan, doch bleven met vrouw en kinderen onafscheidelijk verbonden aan het stamhuis van den oorspronkelijken meester.

Zij behoefden niets op te brengen en werden benut als bewakers van het stamhuis (Tongkonan Lajoek) en bedienden van de kinderen der meesters of diens naaste verwanten. Bij het Maboea-feest waren de Kaoenans Boelawan belast met het slachten van varkens en het koken van rijst. Verder was het speciaal hunne taak om met de Tomakaka's de oema mana (poesaka sawah's) te bewerken, en hadden ze verschillende baantjes op de doodenfeesten, bij padi-oogst en huwelijksplechtigheden.

Hadden ze overtredingen begaan, dan mochten ze niet worden beboet, doch hadden hunne meesters alleen het recht hun te berispen of een pak slaag toe te dienen.

Bovengenoemde werkzaamheden van de Kaoenan Boe-

lawan mochten niet aan andere slaven of pandelingen worden opgedragen.

Alle Poeang's (Madika's) en Anak di sissih hadden het recht te beschikken over de Kaoenan Boelawan uit hun gemeenschappelijke Tongkonan Lajoek.

Den Kaoenan Indan konden de volgende werkzaamheden worden opgedragen: tuin- en sawaharbeid, het halen van brandhout, de verzorging van het vee en het dragen van eetwaren op reis (mangalemba kinalo), terwijl hunne vrouwen belast waren met de bereiding van de maaltijden.

De meester was verplicht de Kaoenan Indan te voeden als ze voor hem werk verrichtten. In hun vrijen tijd was het hun vergund voor zich zelf te werken. Wenschte een vrije man met de dochter van een Kaoenan Indan te trouwen en haar vrij te koopen, dan moest hij daarvoor minstens een karbouw of de geldswaarde hiervan aan haar meester betalen. Een Kaoenan Indan had het recht zich vrij te koopen, doch moest daarvoor minstens 10 karbouwen bezitten, welke dan gelijkelijk verdeeld werden tusschen hem en zijn meester.

Kaoenan Minkarandoek kon men op verschillende manieren worden.

Geraakte een vrije man in armoede en had hij veel schulden gemaakt, dan kon hij zich tot pandeling van een ander verklaren.

Dit moest bezegeld worden door een varkensoffer onder getuigen. Werd hij later rijk, dan kwam het ten voordeele van zijn meester, bleef hij arm dan had gene er slechts de nadeelen van. De schuldeischer van den pandeling-gewordene, kon dan naar zijn geld fluiten, tenzij hij opgewassen was tegen diens meester, wat in den regel niet het geval was. Zij konden zich later weer vrij maken, als zij voldoende rijk geworden waren. Dan werden daartoe hunne bezittingen in drieën verdeeld en kreeg de meester 2|3 ervan en zij zelf 1|3. Dit loskoopen heet mata-alla en had niet plaats voordat er minstens 20 karbouwen te verdeelen waren.

Een tweede manier om zich in het Mingkarandoek-schap te begeven, was als volgt:

Wanneer iemand door zijn kind beleedigd werd, begaf hij zich met vrouw en kinderen en al zijne bezittingen in pandelingschap bij een ander.

Dit Mingkarandoek moest bezegeld worden door een offer van 1 varken aan de Dewata's en 1 varken aan de To Dolo (gestorven familieleden); werden er meer varkens geslacht, dan kregen de aanwezigen, w.o. 2 tot 6 parengé's als getuigen, er een deel van.

Kregen de op zich zelf wonende kinderen bericht, dat het Mingkarandoek had plaats gehad, dan waren ze verplicht hunnen vader te zenden: een baadje, een broek, eene sarong, een hoofddoek en eene sirihzak en aan den meester van hun vader, die ook hun meester was geworden, een of meer karbouwen, naar gelang van hunne gegoedheid.

Konden zij geen karbouwen zenden, dan waren ze verplicht zich eveneens in pandelingschap te begeven. Kwamen zij deze verplichting niet na, dan was in den regel een strijd er het gevolg van.

De Kaoenan tai manoek waren in eigenlijken zin de Kaoenan Mingkarandoek van Kaoenan. Ook ontstonden ze doordat een meester zijn slaaf of pandeling, waarmede hij niet ingenomen was, aan een anderen rijkgeworden pandeling verkocht. De Kaoenan tai manoek konden zich ook vrij koopen, doch moesten het dubbel doen.

Eerstens moest hij de helft van zijne verkregen bezittingen aan den slaaf, die hem gekocht had, afstaan, tweedens had hij de helft van zijn aandeel te betalen aan zijn vorigen meester.

7. *Huwelijks-gebruiken en huwelijks-recht.* Het huwelijk (sipobaene of siala) is individueel. Men mag zoowel in als buiten den stam en familie trouwen. Ook naar eene andere kampong of landschap is het trouwen geoorloofd, doch niet buiten het Toradja-gebied.

Dikwijls gaat vrije liefde vooraf.

Huwelijken in familie zijn voor Poeang's (Madika's) tot in den 2den graad toegestaan; voor anak disissih en Tomakaka's, tot in den 4den graad van bloedverwantschap.

In de westelijk van de Sadang gelegen landschappen zijn voor Madika's en Tomakaka's deze grenzen de 3de en 4de graad.

Bij overtreding van dit verbod wordt eene boete opgelegd:

1e. aan Poeang's en Madika's van 4—12 karbouwen en een offer van 2—4 varkens;
2e. aan anak disissih van 2—8 karbouwen en een offer van 1—2 varkens;
3e. aan Tomakaka's van 1—4 karbouwen en een offer van 1 varken;
4e. aan To Kaoenan van 1 karbouw en een offer van 1 varken en een kip.

Ook is het overal toegestaan twee of meer zusters tot echtgenooten te nemen.

Verboden is echter te huwen met eene stiefdochter, ook zelfs na overlijden van hare moeder (mapasisoesoe). Overtreding hiervan wordt gestraft met verbanning.

Poeangs en Anak di Sissih mogen wanneer zij eene kaoenan tot vrouw nemen zich slechts bepalen tot de Kaoenan Boelawan; voor de vrouw bestaat het verbod met iemand van minderen stand te trouwen.

Voor het sluiten van een huwelijk is de toestemming der ouders noodig. Vindt het huwelijk zonder toestemming toch plaats, dan worden de gehuwden door de ouders verstooten (to sirarakan anakna). Gewoonlijk volgt later binnen korteren of langeren tijd weer de verzoening. Het betalen van een bruidschat komt in de meeste landschappen niet voor, waardoor de vrouw eene vrij onafhankelijke positie bezit, slechts in Boeakajoe, Rano, Baoe, Palesang en Mappa is een soort bruidschat (ba-ana) door den bruidegom verschuldigd in 't geval de bruid tegen den wil harer ouders getrouwd is.

Deze bruidschat is vastgesteld als volgt:

1. voor dochters van een Madika 1—12 karbouwen;
2. voor idem van een Tomakaka 1—3 karbouwen;
3. voor idem van een Kaoenan Boelawan 1 karbouw.

In plaats van karbouwen kan ook de geldswaarde ad 8 rijksdaalders per stuk betaald worden.

Eene eigenlijke verloving (sikampa) bestaat slechts bij kinderhuwelijken, tot dat de puberteit ingetreden is, waarna het huwelijk wordt voltrokken door het geven van het gewone bruidsmaal (sinasoean). Zijn de verloofden niet meer genegen tot het sluiten van het huwelijk over te gaan, dan wordt de verloving verbroken zonder dat eene der partijen eene schadeloosstelling is verschuldigd. Deze schadeloosstelling is slechts het meisje verplicht te betalen, wanneer zij ontrouw pleegt; bij de bestaande polygamie kan de man zich nooit daaraan schuldig maken.

Tusschen huwbaren duurt de verlovingstijd, indien hiervan gesproken mag worden, slechts enkele dagen. Is het meisje of de vrouw in dien tijd haren verloofde ontrouw, dan is ze eveneens verplicht eene schadeloosstelling te betalen. De grootte hiervan bedraagt: voor Kaoenan van 2 rijksdaalders tot 2 karbouwen;

voor Tomakaka's van 1 karbouw tot 12 karbouwen;
voor Anak di Sissih van 2 tot 24 karbouwen;
voor Poeang's en Madika's van 12—100 karbouwen.

De kindverloofden mogen gedurende den verlovingstijd wel elkaar ontmoeten en in hetzelfde huis wonen, doch niet bij elkaar slapen. Voor de huwbaren is het gedurende dien tijd geoorloofd reeds als man en vrouw te leven, doch slechts in de woning van de ouders van een hunner.

Voor het huwelijk van Poeang's met meisjes of vrouwen uit denzelfden stand worden eerst door de ouders van den man twee tot vier mannelijke Kaoenan Boelawan naar de ouders van het meisje gezonden om te vernemen of het voorgenomen aanzoek kans van slagen zal hebben.

Deze afgezanten blijven in het huis wachten tot alle

familieleden van het meisje opgeroepen en geraadpleegd zijn, waarna zij het antwoord van hunnen lastgever overbrengen. Is het antwoord gunstig, dan luidt het: „Na maelo mi napamesa masa rara boekoe" (wij willen ons bloed en beenderen gaarne vereenigen); in het ontkennende geval: „Ia saraka ondang sipobaene ne atoe rang sanrara sangboekoe" (wat is beter, trouwen of zorgen voor gelijk bloed en beenderen).

Een weigerend antwoord mag niet beleedigend worden opgevat, zoodat het nimmer aanleiding geeft tot geweld-maatregelen.

Na ontvangst van een gunstig antwoord zenden de ouders van den man dezelfde Kaoenan Boelawan weder terug om kennis te geven van den dag, waarop „pangan" (sirih) zal worden aangeboden. Op den aangekondigden dag wordt een geweven sirihzak (sépoe kamandan) gevuld met 12 sirihbladeren, 12 pinangnoten en een stukje goud, door 6 vrouwelijke en 6 mannelijke Kaoenan Boelawan bij de ouders van het meisje gebracht.

De kleeding dezer vrouwen bestaat uit een hoofdband met gouden versierselen (sa-pi), eene sarong (dodoan). aan de onderzijde voorzien van een band met ongesnoeide oud-Hollandsche stuivers (oewang rindin) en eene gouden halsketting (rara) en nog andere, niet bepaald voorgeschreven, sieraden.

De mannen zijn gewoon gekleed.

De twaalf afgezanten zetten zich voor het huis op den grond neer, waarop een der vrouwen roept: „Daoe sia raka Poeang?" (is de Poeang daar binnen?) en eene vrouwelijke Kaoenan Boelawan uit het huis ten antwoord geeft: „Inde sia" (zij is hier). Daarna komt laatstgenoemde met eene sirihzak buiten en biedt deze den aangekomenen aan, die daaruit de ingrediënten voor eene sirihpruim nemen. Is dit gebeurd, dan gaat de vrouwelijke Kaoenan Boelawan met de sirihzak weer naar binnen om de ouders van het meisje te waarschuwen, dat de afgezanten er zijn, waarna het meisje met

hare ouders in het midden-vertrek (inan tanga) gaat zitten voor de ontvangst.

De afgezanten zijn inmiddels opgestaan en hebben zich aan weerszijden van de trap geschaard. Zoodra zij van de vorengenoemde vrouwelijke Kaoenan Boelawan bericht hebben, dat ze binnen kunnen treden, gaan de 6 vrouwen de trap op, begeven zich naar de ontvangstplaats en een harer legt de medegebrachte, „sépoe" op den schoot van het meisje.

Onder het gebruiken van de helft van de sirih door het meisje, hare ouders en aanzittende familie-leden, wordt er beraadslaagd over de bepaling van een gunstigen dag voor de ontvangst van den bruidegom, die op dien dag feitelijk bezit komt nemen van de bruid, alhoewel het huwelijk eerst later bevestigd wordt door het te geven huwelijksmaal (sinasoean).

Er kan worden overeengekomen dat het bezoek gepaard gaat met het maal.

Bij het brengen van bovenbedoeld bezoek aan zijne bruid, is de bruidegom op zijn mooist gekleed en vergezeld van vrienden en kennissen, zoowel uit zijn eigen, als uit den minderen stand.

Drie mannelijke Kaoenan Boelawan loopen voorop.

Zijne ouders en naaste familie-leden mogen echter niet medegaan, daar het onvruchtbaarheid van het echtpaar en allerlei ongelukken ten gevolge kan hebben.

Bij aankomst worden de bruidegom en zijne metgezellen onder de padischuur of op zij van het huis op sirih onthaald, welke door eenige vrouwelijke Kaoenan in een doosje wordt gepresenteerd. Na afloop hiervan gaan de sirihbrengsters weer het huis binnen, gevolgd door den bruidegom, die in het hoogste vertrek (inan iring, inan madika of sondong loe) door de bruid en hare familieleden wordt ontvangen, met wie hij vervolgens de aangeboden sirih zit te gebruiken.

Terwijl zijne metgezellen naar huis terugkeeren, blijft hij van nu af in de woning van zijne bruid. Eenigen tijd daarna heeft dan het huwelijksmaal plaats, dat de be-

slissende formaliteit vormt voor de sluiting van een huwelijk.

Heeft het huwelijksmaal (sinasoean) niet plaats gehad, dan wordt de wettigheid van het huwelijk, zelfs van Kaoenans, niet erkend.

Wordt op den bezoekdag van den bruidegom tegelijk het huwelijksmaal gegeven, dan begint men 's morgens reeds met het slachten van de offerdieren, welke voor Poeang's bestaan uit: 2 karbouwen, 2 varkens en 2 hanen.

Bij de komst van den bruidegom is alles gereed gemaakt voor de ontvangst door het spreiden van matjes en het klaar zetten van schalen en eterijen binnen en buiten de woning.

Van de 3 Kaoenan Boelawan, die den bruidegom voorafgaan, heeft er een een kalebas (kalobe) in de hand, gevuld met toewak. Terwijl de bruidegom met den hem vergezellenden stoet onder de padischuur gaat zitten, treden de drie Kaoenans het huis binnen en besprenkelt degene, die de kalebas vasthoudt, het voorste vertrek (sali) met den inhoud, uitroepende, „Ténéna Lai ténéna Laso" (urine van de jonkvrouw, urine van den jonkman), waarna ze zich neerzetten bij de gasten, die zich reeds in huis bevinden.

Na de sirih onder de padischuur gebruikt te hebben, begeeft de bruidegom zich met zijne naaste familieleden en anderen uit den stoet meeloopers in huis, waar hij vóór de deur van het vóór-vertrek (sali) gaat zitten met zijn Tomenawa (een soort priester), terwijl de bruid vóór de deur van het midden-vertrek (inan tanga) plaats neemt met haren Tomenawa.

Nadat beide Toménawa's met elkaar overleg hebben gepleegd, roept een hunner den zegen af van den Pong Matowa en de Dewata's.

Hierop heeft het maal plaats.

Dan gaan de beide To Ménawa's weer tegenover elkaar zitten om in beeldrijke spraak over en weer den lof te verkondigen van bruid en bruidegom en toekomst-

voorspellingen te doen, betrekking hebbend op het nieuwe huwelijk.

Is minstens een uur hiermede zoekgebracht, dan wordt een jonge kalebas gevuld met: water, een „maniek kata" (gouden halsketting), 3 halmen van de paré tô (zwarte padisoort), een scherf van een ijzeren braadpan (panoentoe), 3 bloemen van de rapa-rapa, (de hanekam), 3 dadinding (grasplantje) en 3 bladen van de pasaké (een op canna gelijkende plant). De To Ménawa van de bruid neemt deze kalebas in de hand en besprenkelt de geheele binnenruimte van het huis met den inhoud, uitroepende: „La kidik naseng ki teloeng bongi pasoele kampodang" (staat allen op, over drie dagen brengen de vrouwen de meelkoekjes).

De gasten gaan nu naar huis, terwijl vier manden gevuld worden met rijst en varkensvleesch, waarvan twee bij de familieleden der bruid blijven en de andere door een paar mannelijke Kaoenan Boelawan gebracht worden naar de ouders van den bruidegom. De laatste manden komen na drie dagen weer terug, gevuld met „kampodang" (ronde meelgebakjes) en gedragen door vrouwen. De bruid verdeelt daarop de „kampodang" onder hare familieleden en kennissen, die zorgen dien dag aanwezig te zijn.

Na eenigen tijd bij de ouders der bruid ingewoond te hebben, gaat het echtpaar gewoonlijk een nieuw huis bouwen in de kampong van de vrouw of van den man om een eigen huishouding op te zetten. In het begin wordt dit huis erg primitief gebouwd om het later bij financieelen vooruitgang te verbeteren.

Meestal krijgen de gehuwden van de ouders eene sawah, tuin of karbouw in bruikleen om hunne huishouding te beginnen en ook eenige slaven en pandelingen voor het verrichten van verschillende werkzaamheden. Later dient dit te worden teruggegeven, in de eerste plaats bij het overlijden van een der ouders, daar de nagelaten bezittingen verzameld moeten worden voor de erfenis-verdeeling.

Ofschoon de man het hoofd van het gezin is, hebben man en vrouw in vele opzichten gelijke rechten.

Wat gedurende het huwelijk verworven is, behoort beiden gelijk toe; zij beheeren deze bezittingen samen en werken gemeenschappelijk. Voor schulden tijdens het huwelijk aangegaan, zijn beiden aansprakelijk.

Het hertrouwen met eene vrouw, waarvan men gescheiden is, is geoorloofd. De aanbieding van de sirih en het doen van het aanzoek op bovenvermelde wijze blijven echter dan achterwege. De man bespreekt het zelf met de vrouw, waarna het „Sinasoean" plaats heeft. Voogdij komt voor in het volgende geval: Merken de naaste familieleden, dat de kinderen door de overlevende moeder of vader slecht verzorgd worden, of dat de nalatenschap niet behoorlijk beheerd wordt, dan hebben ze het recht er zich mede te bemoeien, waartoe evenwel toestemming van de Parengé noodig is.

Huwelijken van Anak di Sissih en To Makaka's hebben ongeveer op dezelfde wijze plaats als boven, behalve dat er geen karbouwen, doch 1 — 12 varkens geslacht worden door Anak di Sissih en 1 — 4 varkens door To Makaka's.

Voorts komen bij het huwelijk tusschen Anak di Sissih in de „Sépoe Kamandan", welke door 4 mannelijke en 4 vrouwelijke Kaoenan Boelawan gebracht wordt, 8 sirihbladeren en 8 pinangnoten, doch geen goud.

Bij het huwelijk tusschen To Makaka's worden 4 tot 6 sirihbladeren en evenveel pinangnoten in de bloemscheede van den pinang verpakt en aangeboden door 2 tot 4 mannelijke kaoenan boelawan of andere kaoenan.

Het trouwen van To Kaoenan heeft als volgt plaats:

De man, die een meisje of vrouw als echtgenoote begeert, stuurt een zijner vrienden naar hare ouders of gaat er zelf heen om het aanzoek te doen. Wordt dit geaccepteerd, dan komt de man reeds denzelfden nacht bij zijne bruid doorbrengen, waarna een of enkele dagen later het feestmaal (sinasoean) plaats heeft. Hierbij zijn

tegenwoordig de ouders van den bruidegom en eenige zijner familie-leden en kennissen.

Bezitten de ouders van de bruid niets, dan wordt op het huwelijksmaal slechts een kip geslacht en geen uitnoodigingen gedaan.

De Poeang (Madika's) mag met vrouwen uit elken stand trouwen. Zijne kinderen uit eene Anak di Sissih of Tomakaka worden zuiver, Anak di Sissih amassang (zuiver), terwijl die uit eene kaoenan, slaven (To di rara-i) blijven, tenzij hun vader den To Makaka-rang voor hen koopt, in welk geval hij zijne familie-leden bij elkaar roept en 2 tot 15 karbouwen onder hen verdeelt en 2 tot 4 varkens offert aan Pong Matowa, de Dewata's en de To Dolo. Bij het offer moeten alle parengé's tegenwoordig zijn om de door den Poeang te betalen prijs vast te stellen en als getuigen te dienen. Na deze verheffing worden bedoelde slavenkinderen To Makaka Mata-alla. Kinderen door een Poeang verwekt bij een To Makaka Mata-alla zijn Anak di sissih.

Eene vrouwelijke Poeang mag slechts met een Poeang trouwen. Overtreedt zij dit gebod door iemand uit den minderen stand tot man te nemen of met hem den bijslaap uit te oefenen, dan kunnen de volgende straffen worden opgelegd:

1e. Verbanning van beiden (di ali);
2e. Dood door verdrinking van beiden (di lammoe);
3e. Dood door verbranding van beiden (di toenoe);
4e. Dood door wurging van beiden (di èké).

De lijken en overblijfselen worden in de rivier geworpen.

Een Anak di Sissih mag eene vrouw van gelijken of minderen stand trouwen evenals To Makaka's. Kinderen uit Anak di Sissih-ouders blijven in dezen stand; die uit een Anak di Sissih-vader en een To Makaka-moeder volgen den stand van de laatste, terwijl kinderen, verwekt bij eene Kaoenan-moeder slaven blijven (To mararara talloe = van 3 soorten bloed).

Bij de verheffing van deze kinderen tot To Makaka

Mata-alla moeten 2 — 6 karbouwen aan de familie-leden betaald en 1—2 varkens geofferd worden; voor To Makaka's die hunne kinderen bij eene Kaoenan-vrouw tot To Makaka Mata-alla wenschen te verheffen, bedraagt de prijs 1 — 4 karbouwen en het offer 1 varken.

Een To Makaka Mata-alla heeft volkomen gelijke rechten als de Tomakaka Massang (echte Tomakaka). De straffen voor eene vrouwelijke anak di sissih of Tomakaka, die een man uit een minderen stand huwt of met hem den bijslaap uitoefent, zijn:

1e. voor een anak di sissih-vrouw, die het misdrijf pleegt met een Tomakaka eene boete van 1—3 karbouwen en een offer van 1 varken;

2e. voor eene anak di sissih-vrouw, die het misdrijf pleegt met een Kaoenan dezelfde straffen als voor vrouwelijke Poeang's vastgesteld;

3e. voor eene Tomakaka-vrouw, die het misdrijf pleegt met een Kaoenan: de straf van verbanning (diali).

To Kaoenan mogen slechts met vrouwen uit hun stand trouwen. Eene Kaoenan Boelawan-vrouw, die met een Kaoenan tai manoek trouwt of den bijslaap uitoefent wordt echter gestraft met een boete van 1 karbouw en een offer van een varken of een kip.

Op de *„virgo intacta"* wordt over het algemeen geen bijzondere prijs gesteld.

Enkelen stellen wel eens de voorwaarde, dat het hymen van de bruid ongeschonden moet zijn, doch blijkt dit bij den eersten bijslaap niet zoo te zijn, dan volgt slechts de scheiding zonder eenige schadeloosstelling.

Bij *overspel* heeft de echtgenoot van de overspelige vrouw het recht de schuldigen bij betrapping op heeterdaad (di landi) te dooden. Past hij dit recht niet toe en volgt de vrouw haren minnaar, dan kan de echtgenoot eene schadeloosstelling eischen, zooals hier voren opgegeven bij het verbreken van eene verloving. Deze schadeloosstellingen zijn eveneens van kracht ten aanzien van vrouwen, die zonder volgens de gebruiken gescheiden te zijn, een anderen man volgen. Bloedwraak,

zooals in de Makasaarsche en Boegineesche landen gebruikelijk, is hier onbekend.

Huwt men met eene vrouw, die reeds bevrucht is door een ander, dan wordt in het geval deze laatste dit erkent het geboren kind „Anak madoea Ambe" (kind met twee vaders) genoemd. Dit kind wordt dan door beide mannen als het hunne erkend, waardoor het in dezelfde rechten treedt van de echte kinderen en in de erfenis deelt, door beide mannen na te laten.

Is de verwekker van het kind niet bekend, dan wordt het erkend door den man, die zijne moeder getrouwd heeft tijdens de zwangerschap. Op deze wijze is het mogelijk, dat een kind zelfs meer dan twee vaders krijgt, bijv. wanneer zijne moeder in ongetrouwden staat met eenige mannen den bijslaap uitgeoefend heeft en zwanger geworden, met een van hen of een ander trouwt.

Merkt een man, dat zijne vrouw zwanger gemaakt is door een ander, dan volgt er doodslag of scheiding of dan wel hij berust in het geval.

Is een meisje of ongehuwde vrouw zwanger, dan stellen de ouders een onderzoek in naar den bewerker er van. Komt deze er voor uit, dan trouwt hij ook de zwangere vrouw of erkent althans het kind als het zijne.

Ontkent de man zijne schuld, dan werd hij vroeger vermoord of werd hij de oorzaak van een krijg.

De vrouw die haren medeplichtige aanwijst wordt niet gestraft. Bij weigering wordt een Poeang of Anak di sissih gestraft zooals bij overspel met iemand uit een minderen stand, wordt eene To Makaka verbannen en eene Kaoenan beboet met 1 rijksdaalder tot 1 karbouw.

Een kind waarvan de vader onbekend blijft, wordt „toboelé" genoemd.

Een vrouw uit den stand van anak di sissih, To Makaka en Kaoenan, kan zich ook van hare schuld schoonwasschen door het volgende offer, „nitoenoe mabong" geheeten.

Indien de zwangerschap nog niet in een te ver stadium verkeert, bijv. 1—2 maanden, begeeft de vrouw

zich met een To Menawa (priester) en enkele vrouwelijke kaoenan of kampong-genooten naar een nabij gelegen rivier. Zij zorgt een stel nieuwe kleeren bij zich te hebben.

Op den oever gekomen gaat ze op den grond liggen, om door eene der vergezellende vrouwen zoolang op den buik getrapt te worden tot de foetus vernield en afgedreven is, waarna het slachtoffer hare kleeren uittrekt en de nieuwe aandoet.

In de oude kleeren worden de bloederige resten van den foetus, een weinigje van haar hoofdhaar en een ring gewikkeld, waarmede zij in de rivier afdaalt, gevolgd door de To Menawa, die den bundel van haar overneemt. De vrouw bekent hier openlijk hare schuld, waarop de To Menawa de vergiffenis van den Pong Matowa en de Dewata's voor haar inroept en vervolgens den bundel in den stroom werpt.

Na afloop hiervan keeren allen naar de kampong terug. Een karbouw en een varken (voor kaoenans geen karbouw, slechts een varken), worden later op den dag door lieden uit eene andere kampong naar den rivieroever gebracht en daar geslacht als offer aan den Pong Matowa en de Dewata's. Noch de familieleden, noch de kamponggenooten van de schuldige mogen daarbij tegenwoordig zijn.

Echtscheiding (sisarak of tantang) kan worden geëischt, zoowel door den man als door de vrouw.

Slechts een huwelijk tusschen Poeang's kan niet worden ontbonden.

Kan eene vrouw geldige bezwaren aanvoeren tegen den eisch van den man, dan is het gebruik — met uitzondering evenwel van de landschappen Sengala en Minkindik —, dat de man een schadeloosstelling (kàpà) betaalt aan de vrouw, zooals hieronder aangegeven.

1°. voor Anak di sissih-mannen van 2—6 karbouwen;
2°. voor To Makaka-mannen 2—4 karbouwen;
3°. voor Kaoenan Boelawan-mannen 1 karbouw;

4°. voor de overige Kaoenans-mannen 1—2 rijksdaalders.

Van Poeang's mag deze schadeloosstelling niet worden geëischt, doch worden de bezittingen tijdens het huwelijk verkregen (Mal: harta pentjarian; Tor: pendaka of papaboetoe), verdeeld. Bij de andere echtscheidingen, waarbij eene schadeloosstelling moet worden betaald, worden genoemde bezittingen gelijkelijk verdeeld, indien er geen kinderen zijn.

Bestaan er kinderen — aan deze wordt het zelf overgelaten, wie van de ouders zij volgen willen — dan wordt de harta pentjarian verdeeld of bij elkaar gehouden.

In het eerste geval krijgen de kinderen van beide ouders al vast een aandeel, terwijl de rest hun eerst afgestaan wordt na den dood der ouders.

De kinderen uit een volgend huwelijk hebben op deze bezittingen geen aanspraak.

Blijven de bezittingen onverdeeld, dan doet de vader of moeder van hun aandeel feitelijk reeds afstand ten behoeve der kinderen en blijven de bezittingen in beheer bij degene, waar de kinderen bij wenschen in te wonen. Redenen tot echtscheiding zijn in volgorde van de belangrijkheid:

1e. de weigering om karbouwen of varkens te slachten op een doodenfeest, indien hiertoe verplichting bestaat;

2e. de weigering om een met beider goedvinden aangegane schuld, voornamelijk met betrekking tot doodenfeesten, te voldoen;

3e. de beleediging de andere of de ouders of familieleden van deze aangedaan in tegenwoordigheid van derden;

4e. overspel;

5e. mishandeling;

6e. eene op wantrouwen gegronde contrôle van de huishoudelijke uitgaven;

7e. het geven van geld of goederen door de vrouw aan

eenen man, zij het ook een familielid, indien het zonder voorkennis van den echtgenoot gebeurt;

8e. het plegen van moord of diefstal;

9e. groote luiheid en spilzucht;

10e. het door den man onverzorgd laten van de vrouw gedurende 1 maand tot 1 jaar;

11e. groote dobbelzucht, indien deze hartstocht groote kans heeft tot verlies van de bezittingen te zullen leiden;

12e. wederzijdsche antipathie.

In de gevallen 1 t|m 4, welke als zeer gewichtige redenen worden beschouwd, mag de vrouw, indien de schuld bij haar ligt, geen schadeloosstelling eischen, wanneer de man tegen haar wil de echtscheiding doorzet. Worden 1 t|m 4 steeds als wettige redenen aangenomen, ten aanzien van 5 t|m 12 gaat men nog al eens willekeurig te werk.

De scheiding wordt voltrokken zooals hieronder aangegeven:

1e. Bij Poeang's door den Tandoek Patta (den rijksbestuurder) en alle Parengé's waarbij de tegenwoordigheid van de ouders of hunne gemachtigden vereischt is,behalve wanneer de echtgenoote een Kaoenan is, in welk geval slechts de Parengé's van de kampong tegenwoordig moeten zijn;

2e. bij Anaks di sissih en To Makaka's door de Parengé's van hunne penenian (kampongcomplex), waarbij de ouders of hunne gemachtigden tegenwoordig moeten zijn;

3e. bij To Kaoenan door Parengé's van hunne kampong in tegenwoordigheid van minstens 2 getuigen. Aan de Parengé's en de getuigen is door de partijen verschuldigd:

1e. Als de man een Poeang en de vrouw eene anak di sissih of To Makaka is een bedrag van ƒ 7.50. Is de vrouw eene Kaoenan dan betaalt zij zooveel zij kan en wordt het ontbrekende door den Poeang bijgepast.

2e. als beiden Anak di sissih zijn betaalt ieder *f* 5.—. Is de vrouw eene To Makaka dan betalen ze samen *f* 7.50. — *f* 10.—. Eene Kaoenan betaalt zooveel als ze in staat is; het ontbrekende wordt door den man bijgepast;

3e. als beiden To Makaka's zijn betaalt ieder een bedrag van *f* 2.50. Eene Kaoenan betaalt wat ze missen kan, het ontbrekende moet de man bijpassen.

4e. Als beide To Kaoenan Boelawan zijn, betaalt ieder *f* 1.25.—. Is de vrouw eene mindere Kaoenan, dan betaalt ze wat ze missen kan en past de man het ontbrekende bij.

5e. Als beide To Kaoenan zijn betaalt ieder een bedrag van ¼ rijksdaalder.

6e. door To Kaoenan tai manoek een bedrag van *f* 0.15 elk.

Monogamie en Polygamie. In de landschappen Makale, Sengala en Minkindik bestaat van ouds polygamie onder alle standen, terwijl in de overige landschappen oorspronkelijk slechts monogamie in zwang was; na den inval der Sidenrengers is echter ook polygamie daar in gebruik geraakt.

Voor het sluiten van een huwelijk is geen bepaalde *leeftijd* voorgeschreven. Zoodra de puberteit ingetreden en het lichaam voldoende ontwikkeld is, worden beide geslachten tot het huwelijk toegelaten.

Het leviraatshuwelijk wordt in deze streken niet aangetroffen.

8. *Adoptie.* Adoptie komt algemeen voor in twee vormen: di anak en masàkà.

Bij het „di anak" wordt een kind of volwassen persoon, familielid of niet, voor goed geadopteerd met het doel zich onder bescherming te stellen van den vleeschelijken vader van het kind of van den geadopteerde zelf of om zich de zekerheid te verschaffen dat er bij zijn overlijden door deze karbouwen zullen worden geslacht.

Een op deze wijze geadopteerd persoon (di ala anak) krijgt dezelfde rechten van een echt kind, welke het ook blijft behouden na terugkeer bij de werkelijke ouders.

Wenscht zoo'n persoon later in het huwelijk te treden, dan heeft hij hiervoor toestemming noodig zoowel van de aangenomen ouders als van de vleeschelijke.

Het huwelijk met een pleegzuster of pleegbroer is verboden, zelfs na terugkeer bij de werkelijke ouders.

Bij de echtscheiding van de pleegouders wordt het geheel aan den geadopteerde overgelaten wie van beiden hij volgen wil. Staat het in familiebetrekking tot een hunner, dan volgt het gewoonlijk deze.

De formaliteiten bij het „di anak" bestaan in het offeren van varkens of karbouwen aan de Dewata's, waarbij een gedeelte van het vleesch bestemd is voor de Parengé's.

Dit offerfeest wordt bijgewoond door een grooter of kleiner aantal hoofden en kampong-genooten al naar gelang de adoptant (To makianak) rijk of minder rijk is.

De tweede vorm van adoptie, het „masàkà", geschiedt alleen met kinderen en heeft ten doel zich op hoogen leeftijd te verzekeren van een verzorger, die op het doodenfeest in staat is karbouwen te slachten voor zijn zieleheil.

Een anak pasaka krijgt echter niet de rechten van een echt kind, zoodat het bij overlijden van de pleegouders geen aanspraken op de erfenis kan doen gelden, tenzij de erfgenamen er in toestemmen. Voor het adopteeren op beide manieren, behoeven de pleegouders niet kinderloos te zijn.

Ouders, die hunne vorige kinderen door den dood verloren hebben, geven dikwijls uit eigen beweging hun nog gespaard gebleven kind in adoptie aan een familielid of goede kennis; zij gelooven, dat de ziel van het kind dan gevrijwaard zal blijven van de boosaardigheid der Dewata's. In zoo'n geval komt het kind zijne eigen ouders geregeld bezoeken.

9. *Verstooting.* Het verstooten (silétoi oewé) van kinderen of familie-leden, waarbij alle bloedbanden verbroken en de aanspraken op deeling in de erfenis verloren wordt, kan plaats hebben in de volgende gevallen:

1e. wanneer een kind of familielid tegen den zin van de ouders of de hoofden der familie een huwelijk sluit;

2e. wanneer een kind of familielid te zwaar dobbelt, waardoor gevaar bestaat voor het verlies van het familie-bezit.

De handeling geschiedt als volgt:

Een stuk rottan wordt door ieder der partijen met eene hand aan een der einden vastgehouden, waarna het door den persoon, die de verstooting uitspreekt, in het midden wordt doorgesneden met een mes.

Behalve de tegenwoordigheid van zooveel mogelijk familieleden moeten bij voorname personen nog 2 tot 6 Parengé's als getuigen optreden; bij lieden uit den minderen stand zijn er geen getuigen vereischt.

In het eerste geval, d.i. bij voornamen, wordt 's morgens een varken geofferd aan de Dewata's waarvan een stuk van het hart en de lever, wat vet en het bovenstuk van een der achterpooten bestemd zijn voor de To Dolo; 's middags slacht men een kip (karoeroeng, d.i. bruin met zwarte pooten) welke alleen aan de To Dolo geofferd wordt.

Na de verstooting is eene verzoening mogelijk. Eene nieuwe opname in den schoot der familie heeft dan plaats met gelijktijdig herstel der erfrechten.

Hiervoor is de verstootene verplicht vergiffenis te vragen aan de verzamelde ouders en familie-leden in tegenwoordigheid van de getuigen, die vroeger bij de verstooting als zoodanig hebben dienst gedaan. De verzoening wordt bezegeld door het offer van een varken aan de Dewata's en van een kip aan de To Dolo.

10. *Zwangerschap, geboorte, besnijdenis en afvijlen der tanden.* Zoodra de zwangerschap is ingetreden, zijn

man en vrouw aan verschillende pemali's onderworpen.

1. De man mag niet smeden, daar aanraking van het ijzer het bloed als roest zal doen worden;

2. Hij mag zijn hoofdhaar niet laten knippen daar anders het kind zonder haar zal blijven;

3. Hij mag geen gemeenschap hebben met andere vrouwen, waarmede hij niet getrouwd is;

4. Hij mag geen kip of andere dieren slachten, daar zijne vrouw anders eene miskraam zal krijgen;

5. De vrouw mag niet met haren rug naar de deur zitten, daar anders eene geest ongemerkt binnen kan komen om de ziel van haar kindje weg te halen;

6. Zij mag niets eten waar eene bedorven lucht aan zit;

7. In huis mag niemand achter eene zwangere vrouw langs loopen;

8. Buiten brengt het loopen vlak achter eene zwangere vrouw haar onheil aan.

Beginnen de barens-weeën dan moet binnenshuis onderzocht worden, dat er zich geen knoopen bevinden in touwen, sarongs en andere kleedingstukken, terwijl alles wat hangt, weggenomen en op den vloer gelegd wordt; ijzeren voorwerpen worden uit het huis gedragen evenals vechthanen. Blijven de vechthanen binnen dan kunnen ze bij een gevecht nooit meer de overwinning behalen, terwijl de andere voorwerpen de bevalling moeilijk en zwaar zullen maken.

Nadat deze voorzorgsmaatregelen genomen zijn en de ontboden doekoen gekomen is, gaat de vrouw op een omgekeerden varkenstrog hurken met de handen geleund op twee vrouwen vóór haar en in den rug gesteund door eene vrouw achter haar. De doekoen wrijft haar in rug en handen tot dat het kind geboren wordt.

Is dit geschied dan heffen de twee vrouwen haar onder de armen een weinig op, waarna de doekoen door met beide handen op haren buik te drukken de nageboorte (eroen) met geweld tracht uit te drijven. Vóór deze er uit is, mag de navelstreng niet worden afgesne-

den. Duurt het echter te lang, dan gaat de doekoen er toch toe over met behulp van een scherp stukje bamboe (bila), nadat de navelstreng met garen afgebonden is.

Dikwijls sterft het kindje door het te lang wachten.

De navel (posi) wordt dan ingesmeerd met een papje van koenjit en bedekt met een sirihblad.

De nageboorte wordt in een gevlochten zak (kapipé) gedaan en begraven aan de oostzijde van het huis, met een steen er boven op waaromheen drie bamboe's teleng worden geplant.

Bij de geboorte van een zoon wordt door de huisgenooten hardop geroepen:

„Ijo, ijo, ja-oe". Is het een meisje, dan roepen ze op lachenden toon: „He-He-He-, joo-o".

Drie dagen achtereen worden achtereenvolgens geslacht: een kip met gele pooten, een varken en een karbouw als offer aan Pong Matowa en de Dewata's; bij minder gegoeden slacht men slechts een kip.

Deze offers gaan gepaard met zang en dans (manimbong).

Gedurende die drie dagen mag er niets uit het huis worden gedragen en is het de vrouw verboden zich te ver van het huis te verwijderen en aan den man om uit werken te gaan.

Gedurende de eerste drie dagen wordt het kind ook eerst aan een andere vrouw te zoogen gegeven.

Na verloop van ongeveer eene maand wordt het reeds met gekauwde rijst gevoed.

Kinderen van Poeang's, Anak di sissih en To Makaka mogen niet worden geschoren voordat een varken geofferd is.

Evenals op Java bestaat de lieve gewoonte, dat de ouders en groot-ouders bij de geboorte van den eersteling, zich naar deze noemen. Krijgt dit kind den naam van Soele, dan wordt de vader aangesproken met Ambe Soele en de moeder met Indo Soele en de grootouders met „Nene Soele".

Het besnijden volgens de incisie-methode heeft op den

leeftijd van acht jaar plaats met een scherp mesje. Eerst wordt een stukje hout (sindanahout voor Poeang's en damboe voor anderen) tusschen den eikel en de bovenhuid gestoken en vervolgens boven op de huid ter plaatse, waar ze op het hout ligt, eene snede toegebracht.

Hierbij wordt een karbouw, een varken en een kip door Poeang's geofferd; de overige standen kunnen met minder volstaan. Hetzelfde offer is ook voorgeschreven bij het afvijlen der tanden, hetgeen in het 14e of 15e jaar volgt.

Hierbij worden slechts de boven-voortanden tot de helft of tot aan het tandvleesch afgevijld met een steen of een vijl.

De oorsprong en beteekenis van bovenvermelde mutilaties zijn niet bekend.

11. *Doodenfeest.* De gebruiken bij begrafenisplechtigheden zijn zóó ingewikkeld, dat slechts enkele adat-kenners er volkomen van op de hoogte zijn. Alleen vorstelijke en zeer voorname families vieren dan ook het doodenfeest zooveel mogelijk volgens de adat-voorschriften.

Daar de doodencultus een zeer gewichtige plaats vervult in het leven van het volk, is het van belang er het een en ander van te vermelden.

De hieronder volgende beschrijving maakt volstrekt geen aanspraak op volledigheid, doch geeft een voldoend beeld van den loop van een doodenfeest.

Er bestaan verschillende wijzen van viering van een doodenfeest, waaronder men eene keuze kan doen.

De twee hoofdsoorten zijn: de „papa lima" en de „papa pitoe", elk weer onderverdeeld in:

a. papa lima[2] zonder rapassan;
b. papa lima lempe zonder rapassan;
c. papa lima mantoenoe pia met rapassan;
d. papa pitoe pitoe zonder rapassan;
e. papa pitoe lempe met rapassan (rapassan = rusttijd).

Bij *a* en *b* is de indeeling van de dagen als volgt:
1e dag makaroedoesan zonder mapoeli;
2e dag alle torro of alle saka;
3e dag mabaloen of marondoni;
4e dag maba-ata of matombi;
5e dag magreja;
6e dag meawa lake liang dipiamai.

De beteekenis der Toradja-woorden zal bij de eigenlijke beschrijving van het feest nader verklaard worden.

Het verschil tusschen de vieringswijze *a* en *b* bestaat slechts hierin, dat bij *b* meer karbouwen geslacht worden, n.l. 6, 8 of meer, en de tembi's, dat zijn de bamboe's met daaraan hangende kleeden of doeken, buiten geplaatst worden in plaats van in huis. Bij *c* papa lima mantoenoe pia, duurt het feest ook 6 dagen als boven, doch wordt op den eersten dag het „mapoeli" toegepast, geen tembi's buiten geplaatst en na een rusttijd van eenige maanden of langer een tweede feest, het „mantoenoe te matewa" (to dolo) of mépalao", gegeven.

De indeeling der dagen bij *d* papa pitoe-pitoe is als volgt:
1e dag makaroedoesan (zonder mapoeli);
2e dag allo terro;
3e dag no-olong;
4e dag me'baloen;
5e dag allo datoe of manembon;
6e dag matembi of maba-ata;
7e dag mangroja;
8e dag meawa lake liang.

De viering volgens *e* papa pitoe lempe geschiedt als bij *d*, behalve, dat op den eersten dag het „mapoeli" niet voorkomt en de bezoekers op rijst en versnaperingen onthaald worden, wat bij *d* geen gebruik is.

Thans volge de beschrijving van een doodenfeest, gevierd volgens *c* papa lima mantoenoe pia, met rapassan en gevolgd door het mantoenoe te matewa (to dolo), welke soort gekozen wordt, wijl hierbij de meeste plechtigheden voorkomen.

Zoodra iemand op sterven ligt worden zijne kinderen en naaste familie-leden, die niet in hetzelfde huis wonen, gewaarschuwd. Zijn ze op den sterfdag er nog niet, dan wordt nog hoogstens een dag gewacht, waarbij het lijk eerst op de uitgestrekte beenen van eenige naast elkaar zittende personen gelegd en daarna op den vloer geplaatst wordt met het hoofd naar het westen en de voeten naar het oosten. Daar de ziel nog beschouwd wordt in 't lichaam te vertoeven brengt men op de tijden, dat de gestorvene gewoon was te eten, eenige spijs naar zijn mond.

Nadat de termijn voor het wachten verstreken is begint men het lijk onderhanden te nemen.

Eerst worden de darmen door massage van hunnen inhoud ontlast en daarna het lijk gewasschen en met klapperolie ingesmeerd. Vervolgens wordt het in fraaie kleeren, welke tijdens het leven reeds voor dit doel worden aangeschaft, en sieraden gestoken, in den mond wat stofgoud gelegd en stopt men neusgaten en ooren met kapas dicht. De sieraden voor eene vrouw bestaan voornamelijk uit oorknoppen, een halsketting, armbanden, voetringen en vingerringen, terwijl die van den man meestal gevormd worden door eene kris, een halsketting en een sirihzakje, alles zooveel mogelijk van goud, ook de kris.

Het lijk wordt dan zooals het aangekleed is, in lange witte lappen gewikkeld zoo stijf en dik, dat men weinig last zal ondervinden van de ontbinding.

Daarna wordt het midden in het woonvertrek eenvoudig op den vloer gelegd met het hoofd naar 't westen en daaronder pinangbladscheeden opgehangen voor de opvanging van het lijkwater, en verder aan het voeteinde allerlei eetwaren — rijst uitgezonderd — sirihingrediënten en een bamboekoker met toewak geplaatst ter spijziging van de nog in huis vertoevende ziel.

Dien dag wordt door de familieleden en huisgenooten aanhoudend luidruchtig geweend.

Van af den dag van overlijden treedt eene daarvoor

aangewezen kaoenan vrouw, („to mapili") genaamd op als waakster en kookster van het eten voor de ziel van den doode, dat dagelijks ververscht wordt. Dit baantje is erfelijk in haar geslacht.

Na ongeveer 12 dagen is het lijk zoodanig verteerd en uitgedroogd, dat het in een nieuw omhulsel gestoken kan worden en er geen bezwaar bestaat de opvangers van het lijkvocht weg te nemen.

Het opnieuw inwikkelen mag echter eerst plaats hebben op den 3den dag van het eerste feest, het mantoenoepia, hetwelk gewoonlijk na ± eene maand een aanvang neemt.

Te beginnen met den dag van overlijden is het den naasten familieleden verboden rijst te eten, terwijl op het eerste doodenfeest de weduwe of weduwnaar (to baloe) van vorstelijken bloede gedurende vijf dagen in eene soort bamboekooi wordt opgesloten, gedurende welken tijd het den opgeslotene verboden is den grond te betreden, eene groote boodschap te doen en iets anders te gebruiken dan klapper, langkoeas en toewak.

Nadat de feestloodsen, waarvan het aantal wel eens 50 tot 60 bedraagt, gebouwd zijn en voldoende padi gestampt is, kan het feest beginnen.

De plechtigheden en gebruiken op de opeenvolgende dagen komen in het kort op het volgende neer, waarbij aangeteekend zij, dat de dagen genoemd worden naar de hoofdverrichting, welke plaats vindt.

1e. dag.

Makaroedoesan (beteekenis: den slaap verdrijven, n.l. van de menschen die gewaakt hebben).

's Morgens wordt de feestdag geopend met het slachten van een karbouw (mapoeli). Het vleesch hiervan wordt na in stukjes te zijn gesneden verdeeld over 33 aarden borden, welke in 3 rijen zijn geplaatst, en 3 groote potten, en vervolgens gekruid met gember en lombok; het moet ongekookt blijven. Dan komt de „Tomakaja", iemand uit den laagsten kaoenanstand, die zooals hier onder nader zal blijken meerdere baantjes

te vervullen heeft, om onder het prevelen van enkele formulieren een gedeelte van het vleesch te offeren aan de bombo's (geesten) en daarna de rest te verdeelen onder de aanwezige jongelingen en meisjes.

Na afloop hiervan heeft het „makaroedoesan" plaats, waarbij een zwarte karbouw (parépé) die stevig is vastgebonden, door met kapmessen gewapende mannen wordt aangevallen en afgemaakt.

De familieleden van den doode mogen van dit vleesch niets gebruiken op grond van het volksgeloof, dat de ziel van den overledene op den rug van dezen karbouw buiten de kampong zal worden gevoerd om vervolgens over te gaan op den rug van een anderen karbouw, de „Tandi rampassan" genaamd die later bij het mabolong (zwart maken der kleeren) en het „mantoenoe to matewa" ter sprake zal komen.

In den loop van dezen dag worden verder geslacht 3, 4, 6, 8, of 12 karbouwen naar gelang van den stand en de gegoedheid van den doode.

's Avonds offeren de To Kaoenan 1 varken (mangrimpi bia).

2e dag.

Ma-alle torro (rustdag ten aanzien van het slachten van karbouwen).

's Morgens slachten de familieleden 1 varken (mapakande to maté).

's Middags komen de bezoekers tal van varkens en eetwaren, uitgezonderd rijst, brengen (no-olong = komen kijken, bezoeken).

Gedurende den geheelen duur van 't feest worden de voorname bezoekers op 't feestterrein ontvangen door een der mannelijke familieleden van den doode, waarbij hen sirih aangeboden wordt door een acht- of twaalftal mooi uitgedoste vrouwen, met een gouden kris voor of op zijde, een band van een jong arènblad om het hoofd, de „dolo-deang" eene roode, gele of witte sarong waarvan de onderzoom omrand is met ketilie's (oude Hollandsche stuiverstukken) om de heupen en verder op den rug

de kandaerie (kralen kleed) waarvan de koorden over de schouders getrokken en voor op de borst in een lossen knoop gedragen worden.

's Avonds wordt 1 varken geslacht door de To Kaoenan (mangrimpi bia).

3e dag.

Mobaloen (inwikkelen van het lijk).

's Morgens wordt 1 varken geslacht door de familieleden (mapakande).

Als de zon in het zenith staat wordt het lijk, dat nu voldoende verteerd en uitgedroogd is, zooals het ligt, in nieuwe lappen stijver en netter ingepakt en het omhulsel door den Tomakaje — hierboven reeds genoemd bij het „mapoeli" op den eersten dag — dichtgenaaid.

De naald door hen gebruikt moet, indien de doode een Poeang of Madika is, van goud zijn, en verder bij anak di sissih's van ijzer met goud verguld, bij Tomakaka's van ijzer of koper en bij Kaoenans van been zijn.

De Tomakaje, wiens baantje erfelijk is in zijn geslacht, mag in gewone tijden geen andere bezigheden verrichten dan die op de doodenfeesten voor hem vastgesteld, terwijl hij verplicht is slechts verblijf te houden in een sterfhuis of zijne eigen woning.

Na het omhulsel dichtgenaaid en 't lijk op dezelfde plaats weer teruggelegd te hebben (dirappai), plaatst de Tomakaje 8 bamboe's (talang) van 1½ vadem lengte elk, over de dwarsbalken van het huis, waaraan den volgenden dag mawa's (oude weefsels), kadaori's en andere geërfde kleeden gehangen worden.

De bamboe's stellen voor:

1. de kussens van den doode (allenana);
2. de broers en zusters (sioenoena);
3. de kinderen (ana'na);
4. de kleinkinderen (ampena);
5. de achterkleinkinderen (ampoetoe);
6. de neven en nichten (sapoepoe);
7. de kinderen, die steeds bij het lijk de wacht houden (to maparandang);

8. de slaven en pandelingen (to kaoenan).

Tijdens het dichtnaaien van het omhulsel wordt een karbouw geslacht (mébaloen).

's Middags worden de mawa's en kleeden, welke bestemd zijn over de acht bamboe's te worden gehangen, door de vrouwelijke familieleden elk afzonderlijk in pakken (sampins) gevouwen en die pakken, nadat ze ongeveer 1 uur op den schoot der vouwsters gelegen (mangaria sampin) en het etensuur van den doode gepasseerd is, in het vertrek er naast gebracht, van daar in 't vertrek van den doode geworpen om vervolgens hier opgestapeld te blijven liggen tot den volgenden dag.

's Avonds offeren de Kaoenans 1 varken.

4e dag.

Maba-ata (aangevangen, n.l. met den bouw van de „balakajan"). Dit is eene stellage op 4 stijlen met een planken of bamboe platform, waaronder de karbouwen geslacht worden en waarvan het platform dient om daarop het vleesch te leggen en in stukken te snijden, waarna het van die plaats door den Tomenawa het volk toegeworpen wordt).

's Morgens wordt 1 varken geslacht (mapakande to mate), om 9 uur gevolgd door een tweede op het platform van den „balakajan" (dirara balakajan) en de balakajan met 't bloed van dit varken ingesmeerd.

's Middags tegen 1 uur heeft het offer van 5 karbouwen plaats (matombi), hetwelk gelijktijdig gepaardgaat met de losmaking der sampins in het huis en het behangen er mede van de 8 bamboe's, hooger genoemd.

's Avonds wordt 1 varken geslacht door de Kaoenan (mangrimpi bia).

5e dag.

Mangroja (druk feestvieren).

's Morgens worden twee varkens geslacht, waarvan het eene de „bia te baloe", een offer van de weduwe of weduwnaar is en het andere, de „bia parépé", zwart van kleur moet zijn.

's Middags komen aan de beurt: 1 zwarte karbouw,

„simboeang kalesi" geheeten, omdat hij aan een pinangstam vastgebonden wordt en 1 wijfjeskarbouw, de „toelak balakajan" geheeten wijl ze aan een stijl van den balakajan vastgelegd wordt.

Volgens de adat is het „pemali" deze drie karbouwen te villen.

Op dezen dag, die het drukst bezocht wordt, kunnen meer karbouwen worden geslacht door familieleden of kennissen, doch is hiervoor de toestemming van de erfgenamen noodig daar deze verplicht zijn later de schuld op dezelfde wijze af te doen bij gelegenheid van het doodenfeest van den gever zelf of een van diens verwanten.

Na de verkregen toestemming maakt de Tomanawa van het platform van den balakajan bekend hoeveel karbouwen en door wien ze zijn bijgebracht. Heeft deze afkondiging niet plaats gehad, dan behoeft de schuld later niet erkend te worden.

Zoo moeten ook de schulden van den overledene gedurende het doodenfeest door de schuldeischers worden opgegeven, daar na afloop hiervan de erfgenamen van elke verplichting te dien aanzien ontheven zijn.

Varkens kunnen geslacht worden naar willekeur.

's Middags na zonsondergang worden de 8 bamboe's zonder de sampins, — welke laatste na te zijn leeggemaakt eigenlijk „tembi" heeten, — door den Tomakaje door de voordeur één voor één naar buiten geworpen onder het prevelen van eenige formulieren. Hierbij mag niemand worden getroffen, daar dit ongeluk zou beteekenen, terwijl uit de ligging van de op den grond neergekomen bamboe's te voorspellen is, of geluk dan wel ongeluk te wachten staat.

De tembi's worden weer opgerold en bewaard tot het 2de feest, het „mantoenoe to matowa"; dan worden zij op den 4den dag naar buiten gebracht en gehangen aan de einden der bamboe's vóór het lijkenhuis (lakkian) op 't feestterrein.

6e dag.

„Meawa saoek to rinding" of „maparimpe", (ver-

plaatsen van het lijk tegen een der wanden van het vertrek).

Op dezen dag wordt het lijk op eene bale[2] van bamboe (paladoera) naast den zuidelijken wand van het vertrek geplaatst en daarover bij wijze van gordijn mawa's en andere kleeden of rood katoen gehangen.

De offers gedurende dezen dag bestaan uit een karbouw en tal van varkens.

De familieleden en huisgenooten, die van af den dag van overlijden zich onthouden hebben van gekookt voedsel, mogen den volgenden dag weer van alles eten. Van deze „To Makoeasa" zijn echter drie, n.l. twee mannen en eene vrouw, waarvan de laatste een familielid is, verplicht te blijven vasten tot na afloop van het „mabolong" (zwart maken der kleeren), hetgeen 4 dagen later plaats vindt.

Op dien dag slacht men 1 karbouw en tal van varkens, en worden de kleeren van de familie-leden en huisgenooten zwart gemaakt waarbij ze van tevoren even besmeerd worden met 't bloed uit de kam van een haan (mangrara boleng).

Na het „maboleng" komt een zwarte karbouw, de „tandi rapassan", onder het huis van den doode, waar hij blijft tot den dag van overbrenging van den doode naar het lijkenhuisje op 't feestterrein.

Drie dagen later worden de kleeren voor de tweede maal zwart gemaakt (makatoea), hetgeen gepaard gaat met het offeren van varkens.

Na het „maboleng" is het voor familieleden en huisgenooten gedurende eene maand verboden om hoeden te dragen en aarden kookpotten (koerings) te verkoopen.

De mannen die verplicht zijn rouw kleeren te dragen bedekken gedurende dien tijd het hoofd op de gewone wijze met een zwarte doek (pote), versierd met kwastjes en kralen, terwijl de vrouwen een zelfde doek losjes over het hoofd slaan en naar achter laten afhangen als een sluier.

Het lijk, of liever geraamte, blijft nu verder liggen tot het tweede feest, het „matoenoe to matewa" (todole of taree) aanvangt, hetgeen eenige maanden, doch ook 2 tot 3 jaren kan duren.

Is het tijdstip hiervoor vastgesteld, dan begint men eenigen tijd van te voren met de vervaardiging van eene pop, een paard van hout en de draagbaar, de laatste in den vorm van een rijstschuurtje en voorzien van houtsnijwerk en beschilderingen. Verder maakt men een aanvang met den bouw van het lijkenhuis op 't daarvoor bestemde feestterrein, meestal een vlak terrein in of even buiten de kampong, alsmede met het sleepen naar het feestterrein van de steenen, welke moeten dienen als piket-paaltjes voor de karbouwen en dikwijls eene lengte bereiken van 1 tot 2 Meter bij eene dikte van eenige dM.

Het eigenlijke feest wordt dan als volgt gevierd:

1e dag. „Matoendan", (wekken).

's Morgens heel vroeg heeft het wekken van den doode plaats, dat gepaard gaat met het lossen van schoten en het slaan op de gandang door den Tomakaje;

Na de pop overeind gezet te hebben wordt het geraamte van den doode zonder het oude omhulsel los te maken gewikkeld in eene nieuwe witte lap van katoen- of kapokweefsel (masambo pébaloen).

Een karbouw en een varken worden hierbij geslacht en vervolgens het gebeente overgebracht naar de rijstschuur (mapelao roko alang = verplaatsen naar de rijstschuur) waar op den planken vloer onder de schuur reeds eene gereed gemaakte draagbaar — niet als van den rijstschuur-vorm waarvan hierboven melding is gemaakt — klaar staat.

Het gebeente wordt daarop geplaatst in een cylindervormigen koker, bestaande uit een geraamte van bamboe, waaromheen rood papier, dat beplakt is met figuren en randen van verguld papier.

Drie dagen blijft het gebeente hier liggen, gedurende welken tijd men het omhulsel belegt met figuren van

bladgoud (baloen boelawan). Als plakmiddel bezigt men hierbij lijm bereid uit een stuk karbouwenhuid en het sap van den Doeajanboom, welke te zamen gekookt worden. Op den 2den en 6den dag wordt een varken geofferd (mapakando).

4e dag.

„Maba-ata" of „matembi" (plaatsen van de bamboe's met witte en gekleurde lappen voor 't lijkenhuis).

Na met mawa's (oude weefsels) overdekt en met gouden krissen (gajang boelawan), versierd te zijn wordt de draagbaar met het daarin liggende gebeente overgebracht naar het lijkenhuis (lakkian).

Van te voren heeft de „To mapili", de reeds genoemde kookster van de spijzen voor den overledene, zich naar 't lijkenhuis op weg begeven met eenige brandende stukken hout, een houten eetschaal (kandean), een waterhouder (tampoeroeng) en eene kom. Na alles in het lijkenhuis te hebben geplaatst keert ze terug naar de padischuur, waarna de doode eerst naar 't lijkenhuis overgebracht mag worden.

De optocht daarheen gaat met luid feestgejoel gepaard, waarbij de stoet als volgt geregeld is:

Aan het hoofd loopen al tandakkende de „to maranding", (krijgsdansers), uitgedost in een oorlogskostuum, bestaande uit: een lederen jak, belegd met witte, platronde schelpen, een uit rottan gevlochten helm, welke versierd is op den bol met eene pluim van menschenhaar en aan de voorzijde met eene platte koperen plaat in den vorm van een karbouwenhoorn aan weerskanten opgebogen, en bewapend met eene breed gepunte lans, aan welker voeteinde een bos menschenhaar bevestigd is.

Achter hen bevinden zich de „Tomakoeasa", (de wakers), gevolgd door den drager van de „belau tédong", eene geraamte van bamboe in dezen vorm –(——)–, waarover een roode lap, aan welker uiteinden ketilis (oud-Hollandsche stuiverstukken) hangen, en

welke verder versierd is met jonge arènbladeren, lansen en gouden krissen.

Daarna worden aan de hand geleid de drie vroeger reeds genoemde karbouwen, nl. „tandi rapassan", „parépé" en „toelak balakaja", waarvan de twee eerste als volgt opgesmukt zijn: op den rug mawas (oude weefsels), aan den staart jonge arèn- en tabang (drakenbloed)-bladeren, om den hals een band van jonge arènbladeren, waaraan geregen zijn: terrong-vruchten, djeroekschillen en gespleten bamboe's, besmeerd met koenjit en kalk; op de punten der hoorns gouden hoorns (tandoek boelawan).

Vervolgens komen de „To Baloe" (weduwe) en de „To maparandan", (de kinderen, die bij 't lijk de wacht hebben gehouden), gedragen in met zwarte doeken omhulde tandoes, waarachter de lijkbaar, voorafgegaan door de houten pop gezeten op het houten paard, die weer onmiddellijk gevolgd worden door de „To mapili".

Aan den staart van den stoet sluiten zich eindelijk tal van aan de hand geleide karbouwen, al of niet versierd, aan.

Intusschen zijn voor het lijkenhuis en in eene groote kring er om heen bamboestaken met de daaraan bevestigde „tombi's" in den grond geplaatst.

Nadat de doode in den koker is binnen gebracht in het lijkenhuis worden de karbouwen „parépé" en „toelak balakajan" onder den „balakajan" geslacht en het vleesch uitsluitend verdeeld onder de „tongkonans" (stam-woningen) en de eigenaren der „tombi's".

's Middags tegen 6½ uur wordt nog een karbouw geslacht (ramboe kasisi = berooken van de muskieten), waarvan 't vleesch gelijkelijk verdeeld wordt over de feestloodsen.

's Avonds volgt een varken (mapakande taoe boeda = spijzigen van 't volk).

5e dag.

Mangroja (druk feestvieren).

's Morgens worden twee varkens geslacht, nl. een

„bai baloe" (varken van de weduwe of den weduwnaar) en de „bai parépé" (een zwart varken), waarvan het vleesch op het platform van den „balakajan" gelegd wordt ter verdeeling.

Verder worden evenals den vorigen dag geslacht twee karbouwen, nl. de „parépé" en de „toelak balakajan", waarvan de linkervoorpoot van den eerste bestemd is voor de „To makaje".

Na verdeeling van het vleesch laat men een anderen karbouw los, waarop iedereen mag aanvallen en er een stuk vleesch uit mag hakken (di pa oeroean). Dit wreede gebruik is op last van het bestuur afgeschaft.

Vervolgens worden zes karbouwen geslacht die naar den paal, waaraan ze gebonden zijn, genoemd worden:

1. Simboeang ampiri (paal van den lontarboom).

   Deze karbouw is de meergenoemde „tandi rapassan" die zooals reeds vermeld, na het zwart maken der kleeren op 't einde van 't eerste feest onder de woning van den doode, gestald wordt;
2. Simboeang Datoe (steenen paal); gevlekt;
3. Simboeang Doengin (paal van een soort tjemaraboom); gevlekt;
4. Simboeang Kalesi (paal van een pinangboom), gecastreerd;
5. Simboeang patoeng (paal van bamboe patoeng), willekeurige kleur.
6. Sambae (willekeurige paal); kop geelachtig.

Hierbij kunnen nog andere karbouwen worden geslacht.

Al het vleesch wordt aan den „balakajan" opgehangen en op het platform in stukken gesneden, waarna een persoon die goed op de hoogte is van de adat en de verschillende relaties van den doode, de stukken van boven den rechthebbenden toewerpt, onder het uitroepen van hunne namen en betrekkingen tot den doode.

's Avonds slachten alle familieleden ieder een varken. Het vleesch wordt na in kleine stukjes gesneden en in eene bamboe geroosterd te zijn (peong) met ge-

kookte djagong en ba-atan (eene gierstsoort) in eene kleine mand (barasang) gedaan. Elk zoo'n mandje dragende maken de kinderen en kleinkinderen van den doode met eene flambouw in de hand een rondgang om 't lijkenhuis (maparande = zegen afsmeeken).

Gewoonlijk vindt dit gebruik slechts toepassing wanneer er kleinkinderen zijn.

6e dag.

Meawa (verplaatsing, overbrenging van den doode naar den grafkelder).

Op dezen dag wordt de doode eindelijk in den familiegrafkelder bijgezet, welke meestal in een steile rotswand uitgehouwen is om diefstal van de in het graf aanwezige sieraden te voorkomen.

Na aan het voeteneinde van het doodenomhulsel een poje (schaamgordel), welke aan de korte randen met katili's en kraaltjes versierd is, te hebben vastgebonden, wordt onder gejoel de doode in de houten draagbaar (saringan), welke den vorm van een rijstschuur bezit — hierboven reeds vermeld — vervoerd, waarbij de houten pop op het houten paard door menschen gedragen zich vooraan bevindt.

Achter op de draagbaar wordt een haan met witte pooten, snavel en ooren (sela) vastgebonden, terwijl een zwarte karbouw en tal van varkens den stoet volgen om straks vóór het graf te worden geslacht.

De „Tomakoeasa" voeren een platten breed geranden bamboehoed (sarong boenga[2] voor een mannelijken, en sarong maniek voor eene vrouwelijke doode) en eetservies mede voor den doode.

Bij het graf gekomen, waar zoo noodig een bamboetrap met dwarslatten tegen den rotswand geplaatst is, klimt een Tomakoeasa naar boven in den kelder om den doode van de dragers over te nemen en op de bestemde plaats te leggen. Daarna sluit hij het houten luik na een eindje van de pejo, welke zich op 't dooden-omhulsel bevindt, over den bovenkant van het luik naar buiten te hebben getrokken; vervolgens hangt hij den bamboe-

hoed aan de voorzijde van het luik en plaatst de houten pop en het eetservies op den voorliggenden bodemrand van de kelderopening, welke gewoonlijk van een uitgebikte balustrade voorzien is.

De draagbaar en het houten paard worden op eene geschikte plek zoo dicht mogelijk bij het graf geplaatst.

Tot slot worden de meegebrachte offerdieren geslacht en aan de ziel van den doode en de dewata's geofferd.

Ofschoon op dezen dag de eigenlijke doodenfeesten geëindigd zijn, bestaan voor de naaste verwanten nog de volgende offers, welke echter in meer beperkten kring plaats vinden.

Vier dagen na de bijzetting van den doode in 't graf moeten zij de kleeren nog eens zwart maken (mabolong), waarbij 1 karbouw en tal van varkens geslacht worden.

Het varkensvleesch bewaart men gedeeltelijk voor 't volgende offer, dat 5 dagen daarna plaats heeft en bestaat uit het brengen van djagong, ba-atan (gierst), varkensvleesch, sirih en toewak naar 't graf, (paroendoen bombo) hetgeen geschiedt door de naaste familieleden en de kaoenans.

Na vier of vijf dagen wordt de „poto" (zwarte hoofddoek) vaster om het hoofd gebonden, waarbij weer 3 of 4 varkens geslacht dienen te worden ten huize van den doode.

Het vleesch van dit offer wordt gedeeltelijk naar het graf gebracht en voor een deel bewaard om het over 2 dagen weer daarheen te brengen (matollé = herhalen).

Zes dagen later mogen de jongere familieleden weer voor het eerst rijst eten, hetgeen gepaard gaat met het slachten van een varken (malolo tanga), terwijl de anderen nog eenige dagen daarmede moeten wachten. Op den hiervoor vastgestelden dag worden 1 karbouw en tal van varkens geslacht en wat rijst voor den doode in het huis geplaatst op de plek, waar zijn lijk gelegen heeft. Drie of zes dagen daarna wordt een zwart var-

ken (mabai poepoei) geslacht en ketoepat en gele rijst bereid om aan de Dewata's te offeren, en drie dagen later een zwarte kip (masappa manoek of mamanoek belongan) geofferd, welke verondersteld wordt de ziel van den doode naar de zielen der voorouders te brengen.

Is een rusttijd van eene maand of langer voorbij gegaan dan wordt op een dag de gandang geslagen en begint weer eene reeks van offers, welke nu evenwel het slot vormen der plechtigheden.

Eerste dag. „Maramboe tali".

In het huis van den overledene, op de slachtplaats en bij de bron of put wordt een gevlochten jong arènblad gehangen.

'sMiddags worden thuis kippen en buiten de kampong een hond geslacht (maramboe tali) en aan de Dewata's geofferd; de rest van het hondenvleesch is bestemd voor het maal van de kaoenans.

Op den tweeden dag, welke geen naam bezit, bestaat het offer slechts in het slachten van kippen na zonsondergang.

Derde dag.

Manta-ada bombo (zegen afsmeeken van de ziel van den overledene).

In den middag wordt een varken geslacht, gele rijst bereid, waarvan wat geofferd wordt aan de ziel van den overledene vóór het huis. 's Avonds volgen eenige kippen.

Vierde dag.

La-apa gandang (einde van 't slaan op de gandang).

Terwijl de vorige dagen slechts 's middags de gandang gehoord wordt, slaat men er nu den geheelen dag op.

'sMorgens begint men met 3 varkens te slachten, waarvan 1 met witten buik, 1 met witten kop en 1 met witgevlekten kop. Hiervan is een deel bestemd voor het offer aan de Dewata's.

De kop van het varken met den witten buik wordt op eene baar rondgedragen en vervolgens op de gewone

slachtplaats geofferd en genuttigd. Verder hebben op deze plaats de volgende verrichtingen plaats:

Bamboestokjes aan 't eind voorzien van een dot kapas worden door de Tomenawa vastgehouden en met dit einde in varkensbloed gestoken, waarna hij ze aan de jongere familieleden van den overledene en de kaoenan boelawan uitdeelt. De bedoelden houden elk hun stokje eerst op het hoofd (mapa-atik) en besmeren dan met 't bloederig einde voorhoofd, handpalmen en knieën (merara).

Na afloop hiervan worden balletjes van in varkensvet gekookte kĕtan op pisangbladeren gelegd en elk blad met de zich daarop bevindende balletjes geplaatst op ontbloote klewangs, vastgehouden door verschillende personen.

Eenige oude menschen moeten dan de balletjes slikken zonder er in te mogen bijten.

Hiermede zijn de plechtigheden geëindigd en wordt naar behoefte slechts van tijd tot tijd een enkel offer gewijd aan de ziel van den doode.

Behalve de bovenvermelde smulpartijen, amuseert men zich op deze feesten nog met stierengevechten, dobbelen en hanenvechterijen, en met zang en dans (mabadong).

Ten tijde, dat de grafkelders nog niet in zwang waren, werd een doode eerst in eene houten kist gelegd, waarna over eenigen tijd de kist op een uitstekende rotsbank gezet of wel in den grond begraven werd terwijl het gebeente van den doode in een spelonk werd geplaatst.

Na het ontstaan van de grafkelders wijzigde dit gebruik zich zoodanig, dat het gebeente op dezelfde wijze als bij het „mantoenoe te matewa" in den kelder werd gezet, doch in sommige streken zooals o.a. in 't zuiden van Minkindik en Sengala bleven de doodkist (karepi) en de oorspronkelijk voorgeschreven plechtigheden bestaan.

Wordt de „karepi" in den grond gestopt dan kan men de plek altijd herkennen aan een vierkant stukje opge-

hoogde aarde, waarop enkele ficusboomen geplant zijn. Van de adat „karepi" volge hieronder een schematisch overzicht der plechtigheden.

Eerste feest.

1e dag. Mapolambi.

's Morgens wordt een varken geslacht, 's middags gevolgd door een tweede (kinale te mate = spijzigen van den doode).

2e dag. Mapatanan.

's Morgens omstreeks 11 uur wordt een varken geslacht en het lijk, na gekleed te zijn, in zittende houding geplaatst.

3e dag. Masangkin.

's Morgens wordt een karbouw (tandi rapassan) aan een der stijlen van het huis van den doode vastgebonden, waarop tegen den middag een karbouw geslacht wordt.

4e dag. Madodja.

Het wakker houden van de wakers, voor welk doel een varken geslacht wordt.

5e en 6e dag hetzelfde.

7e dag. Matama kajoe, of karepi.

Plaatsing van het lijk in de doodkist, waarbij 1 karbouw geslacht wordt. Hiervan zijn slechts de ingewanden bestemd als voedsel voor dien dag, terwijl van het vleesch dendeng wordt gemaakt, welke dienen moet voor het dagelijksch aandeel van den doode en de wakers. 's Avonds offert men 1 varken.

Na het, „rapassan" (rusttijd) wordt het tweede feest gevierd in deze volgorde:

1e dag. Matoendan.

Wekken van den doode, waarbij een varken geslacht wordt, daarna begraven van de karepi.

2e dag. Popikalae roko alang.

Overbrenging van den doode naar de padischuur, waarbij 1 varken geslacht wordt.

Gedurende den 4en, 5en en 6en dag blijft de doode in de rijstschuur.

7e dag. Matandoen: vergulden van het stofomhulsel van den doode. 's Morgens wordt 1 karbouw geslacht.

8e dag. Manggaraga balakajan.

Bouwen van den balakajan (stellage met platform op de slachtplaats).

's Middags worden 1 karbouw en 1 varken geslacht.

9e dag. Matombi.

Plaatsing van de bamboestaken met de tombi-doeken.

Tegen den middag worden 2 karbouwen en 2 varkens geslacht.

10e dag. Mangreja.

Op dezen dag worden 14 karbouwen geslacht t. w.:

1 Simboeang kalesi (zwart).
1 Simboeang Batoe (gevlekt).
3 Simboeang kajoe (willekeurige).
4 Simboeang toelak balakajan, (2 zwarte en 2 willekeurige wijfjes-karbouwen).
1 Simboeang tawa baene (zwart wijfje of mannetje).
4 Simboeang pantoenoena te matanda ambe en te matanda indo (willekeurige).

11e dag. Meawa.

Bijzetting van den doode in den grafkelder.

Hierbij worden 2 varkens geslacht.

In Sengala trekt men na het „mabolong" (zwart maken der kleeren) naar de tonkonan (stamwoning) te Oeloewae, om op den hoofdstijl (ariri pasi) zwarte strepen aan te brengen (Male boleng ariri pesi tama Oeloewae).

Van hier gaat men vervolgens naar Minkindik om te Silanga aan de rivier van dien naam en te Pemanoekan een varken te offeren.

(Male saoe kande-i paloengan boelawan).

In Oeloewae, Silanga en Pemanoekan hebben de offeraars dan het recht er tijdens hunne aanwezigheid zooveel djagong, pisang en ba-atan (gierst) weg te halen en naar het doodenhuis te brengen als zij believen.

Ten slotte zij nog 't volgende vermeld: Het lijk van

een zuigeling wordt geplaatst in een uitgekapt vierkant gat (liang piah) in den stam van een levenden boom, waarna 't gat gesloten wordt met arèn-vezels.

Doodgeboren kinderen worden in den grond begraven.

Uit de hierboven in het kort gegeven schets van de doodenfeesten, blijkt m.i. voldoende welke voorname plaats de dooden-cultus in 't leven van den Toradja inneemt.

Gelukkig dat slechts personen van vorstelijke afkomst deze langdurige en kostbare wijze van viering volgen, daar de rijkdommen van 't land anders groote kans hadden spoedig naar 't zielenland te verhuizen.

Hoe verspillend, wreed en onhygiënisch de gebruiken ook mogen zijn, kunnen wij in verband met de belangrijkheid er van, zoolang de gezondheids- en andere belangen van de bevolking geen gevaar loopen, niet dan slechts geleidelijk de gewenschte wijzigingen er in aanbrengen.

Tijdens onze bestuursvestiging werd reeds met goedvinden der hoofden bepaald: dat lijken van personen, overleden aan eene besmettelijke ziekte onmiddellijk moesten worden begraven; dat het wreede afmaken van dieren niet meer mocht plaats vinden; dat op een doodenfeest hoogstens 40 karbouwen geslacht mogen worden; dat er niet gedobbeld, doch slechts hanengevechten mogen worden gehouden.

Door het bestuur moet er m.i. voortdurend naar gestreefd worden de toonaangevers in de Toradja-maatschappij op te voeden, ten einde langzamerhand hunne medewerking te verkrijgen voor de afschaffing van vele nog bestaande gebruiken, welke schadelijk werken op de gezondheid en de economische ontwikkeling van het volk. Waar de ouderen zooals gewoonlijk te vasthoudend zullen zijn, dient men zich te wenden tot de jongeren.

Dat 't onderwijs, zelfs het neutrale, een krachtig middel hiervoor is, merkt men duidelijk aan de kinderen, afkomstig van de landschapsschool, die reeds met geringachting spreken van pemali's en dewata's.

12. *Andere godsdienstige plechtigheden en feesten.* De Toradja's bezitten behalve het doodenfeest nog andere godsdienstige plechtigheden, welke alle zonder uitzondering door het publiek tevens benut worden om eens flink feest te vieren.

De voornaamste er van zijn: het maboea, het mareh-mareh, het maboegie, het meraoek en het mangrara papah.

Het maboea is eene aaneenschakeling van godsdienstige plechtigheden en offers, welke zoolang gerekt kunnen worden als men wil.

Het wordt slechts door zeer rijke personen gegeven met het doel allerlei zegeningen af te smeeken van de dewata's en to dolo. Wegens de groote kosten daaraan verbonden is het sinds de laatste tien jaren in onbruik geraakt.

Het mareh-mareh heeft plaats wanneer een nieuw huis voltooid, de padi-oogst afgeloopen of iemand van een zware ziekte hersteld is. De plechtigheden beginnen met het offeren van een kip aan de to dolo.

Verder amuseert men zich dagelijks met zang en dans, waarbij elken avond tal van kippen worden geslacht en opgepeuzeld.

Op deze wijze kan het eene maand en dikwijls nog langer voortgaan.

Den laatsten dag (lapa) slacht men tal van kippen en een varken.

Het vleesch wordt na in kleine stukjes te zijn gesneden in bamboe's gebraden en vervolgens voor een klein deel aan de dewata's en to dolo geofferd en verder onder de deelnemers verdeeld. Al dansende en zingende trekken mannen, vrouwen en kinderen de kampong rond.

Op het feestterrein teruggekeerd zet men zang en dans voort, terwijl door een of meer tomenawa's eenige vertooningen worden gegeven, welke min of meer aan eene kermis doen denken.

Zoo gaat een tomenawa met zijn blooten rug en beenen liggen op een bed van dorens van de banga (soort ko-

ningspalm) en arènpalm (malinting doeri) zonder zich schijnbaar te bezeeren en klimt weer een ander in een in den grond geplante bamboe tallang om op den hoogen top, welke bedekt is met eene dikgevouwen sarong, op zijn buik te balanceeren (kindik roko taliang).

Het maboegi wordt gevierd wanneer er veel zieken in de kampong zijn geweest. Ook heeft het in tijden van welvaart eens in de 2 à 3 jaren plaats om de bescherming der dewata's tegen ziekten en plagen in te roepen.

Men begint elken avond tot laat in den nacht op 't erf van den parengé of tomakaka wilde dansen uit te voeren onder gezang. Dit duurt zoolang tot dat er voldoende menschen, meestal vrouwen, in zoo'n graad van opwinding zijn gekomen, dat zij na een oogenblikje gedanst te hebben buiten bewustzijn geraken en wartaal gaan spreken (kadewata-an, karendonan, kaloepian, of nala boegi). Het volk gelooft dan, dat in zoo'n persoon de geest van een dewata is gevaren en deze uit diens mond spreekt.

Zoodra deze phase is bereikt en er geen beletselen zijn, zooals de aanwezigheid in de kampong van een nog niet begraven doode, wordt met de eigenlijke plechtigheden een aanvang gemaakt.

Den eersten dag (marimba = waaien, wegjagen van de ziekten) offert men een 5-tal kippen, nl.:

1. aan den boegi, de geest van het maboegi een manoek ramé, waarvan de veeren bruin en de pooten wit zijn;
2. aan de dewata's eene kip als boven;
3. aan de geesten (bombo's) eene geheel zwarte kip;
4. aan den Ampo Padang (onderaardsche dewata) eene „manoek lapoeng", waarvan de veeren bruin en de pooten zwart zijn;
5. aan de „to salian langi" de booze geesten boven de aarde, eene „manoek sela", waarvan de veeren bruin en de pooten geel zijn.

Den tweeden dag (mampapa soeké boegi = gelijk snijden van den bamboekoker) wordt ter spijziging van de dewata's eene bamboe ter lengte van ± 4 d.M., waarin alle feestdeelnemers een weinig in water geweekte, ongekookte rijst moeten doen, vastgebonden aan een der oostelijke stijlen van de rijstschuur van den paréngé of den tomakaka.

De „Ambé boegi", een oude man, treedt hierbij als waker op.

Onder de rijstschuur wordt eene klamboe opgehangen, waarvan de waker mag gebruik maken en welke tevens dient als waarschuwing voor de voorbijgangers, dat zij, die karbouwen- of varkensvleesch, afkomstig van een doodenfeest, gegeten hebben of zij, die slechts djagong mogen gebruiken wegens een sterfgeval in hunne familie, er niet dicht langs mogen loopen.

Den derden dag (loemiling = rondgaan) verzamelen de feestvierders zich bij de hiervoren vermelde rijstschuur, allen uitgedost in hunne beste kleeren. De „Ambé boegi" maakt hierop de bamboe (soeké boegi) van den stijl los en steekt er eenige tabangbladeren (drakenbloed) in, waarna hij met de „soeké boegi" in de hand zich aan 't hoofd plaatst van den stoet.

Al dansende, zingende en joelende maakt men dan een rondgang door de eigen en de naburige kampongs.

Na afloop gaan allen een bad nemen in de daarvoor aangewezen putten of rivieren, terwijl de „Soeké boegi" door den „Ambé boegi" weer naar de rijstschuur wordt teruggebracht.

Den vierden dag (alle datoei = voorname dag) hebben geen plechtigheden plaats doch gaan de menschen, die geen feestkleeren en sieraden bezitten, deze bij familieleden, vrienden of kennissen leenen. Verder wordt de dag door de anderen besteed om bamboes, bladeren, enz., benoodigd voor den volgenden dag, te verzamelen.

Den vijfden en laatsten dag (lápá = einde) verzamelt men zich tegen 9 à 10 uur 's morgens weer bij de rijstschuur om op dezelfde wijze als den derden dag zich

naar het voor de slot plechtigheden aangewezen terrein (kálápáran) te begeven.

Aldaar aangekomen wordt de „soeké boegi" midden op 't terrein in den grond geplant en den geheelen dag daar om heen gedanst en gezongen, waarbij evenals op den eersten dag 5 kippen geofferd worden aan de dewata's en de to dolo.

Op dezen dag komen de meeste gevallen van „kadewata-an" voor.

Vroeger was het gewoonte dat een door den dewata bezeten persoon een mesje in de hand werd gestopt, waarmede hij dan kleine kinderen, die door de moeders hem werden voorgehouden, eene steek in den buik toebracht.

Waarschijnlijk bepaalde de steek zich slechts tot het huidoppervlak, daar geen doodelijke gevolgen ervan bekend zijn. Het wondje werd door den steker weer geheeld door bespuwing met sirihkauwsel.

Om den door den dewata bezeten persoon weder bij te brengen, wordt hij in een kring van dansers geplaatst, waarbij hij tegen het einde van den dans door een paar personen met nat gemaakte tabangbladeren (drakenbloed) zoolang op het hoofd geslagen wordt, tot dat hij eenige teekenen van bewustzijn gegeven heeft.

Hierbij zij opgemerkt, dat de tabang-plant zeer levenskrachtig is, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat men de bladeren daarom aanwendt, teneinde de levensgeesten weer op te wekken bij personen, die buiten bewustzijn geraakt zijn.

Door onze bestuursbemoeienis werd 't bovenvermelde wreede gebruik om kinderen te verwonden spoedig na onze komst verboden, terwijl enkele jaren geleden het „maboegie" met goedvinden der hoofden geheel werd afgeschaft, wijl het geen inheemsche godsdienstige plechtigheid is en slechts nog in enkele kampongs gevierd werd.

Het „meraoek" wordt door welgestelde lieden gevierd na een goeden padioogst met het doel den blijvenden

zegen der dewata's in te roepen voor hunne sawah's, tuinen, vee en andere bezittingen. Ook heeft het plaats, wanneer een kind van een Poeang van eene zware ziekte hersteld is of zijn hoofdhaar voor 't eerst geknipt wordt.

De plechtigheden bestaan uit de noodige offers aan de dewata's, waarvoor een karbouw, een varken en eene kip geslacht en bij elk dier 12 klapperdoppen rijst gekookt worden.

Verder amuseert men zich met zang en dans, gandang-muziek, eten en drinken.

Het „Mangrara papah" (wijden van een dak met bloed) heeft plaats bij de inwijding van een nieuw dak op eene tongkonan (stamwoning).

Den eersten dag (matarampak = offeren op het voorerf) worden 12 varkens geslacht en een offer gebracht aan de dewata's en de to dolo.

Den tweeden dag (alle-na = de dag) worden geslacht 1 of 3 karbouwen en tal van varkens — bij vorstelijke tongkonans wel eens een duizendtal — terwijl op en onder de nok van de tongkonan een offer voor de dewata's geplaatst wordt.

Het brengen van de groote gecastreerde varkens geschiedt op luisterrijke wijze. Onder groot gejoel worden ze vervoerd in draagstoelen, welke versierd zijn met opgestoken pajoengs, allerlei soorten doeken, jonge arèn- of klapperbladeren en zelfs gouden.

Ook hier wordt de dag verder doorgebracht met dansen, zingen, gandangmuziek, eten, drinken, dobbelen en hanenvechterijen. Op den derden tevens laatsten dag wordt het varkensvleesch van den vorigen dag onder de bezoekers verdeeld.

De varkens op dit feest bijgebracht door personen, niet behoorende tot de tongkonan, moeten later door de ontvangers op dezelfde manier worden vergoed.

13. *Dansen.* De dansen, welke op de hier bovenver-

melde feesten door mannen en vrouwen uitgevoerd worden, zijn:

a. bij het mareh[2] en meraoek de „mapassi"-dans.

Deze bestaat hierin, dat men elkaar aan de hand vasthoudende in twee rijen op elkaar toeloopt met kleine passen en knikkende knieën. Zijn de deelnemers tot opwinding gekomen, dan danst ieder op zijn eigen houtje en gebeurt het vaak, dat men zich met een mesje verwondt.

b. bij de maboehi.

1. de „nondo"-dans.

Hierbij staat men in een kring, elkaar aan de hand vasthoudende, de hand met de palm naar boven. Telkens wordt onder 't buigen van de knieën eene pas zijwaarts (½ M.) gedaan en tegelijk de handen in de hoogte geheven, waarna de andere voet vlug wordt bijgetrokken.

2. de „sonno"-dans.

Als bij 1, doch in een langzamer tempo; de zijwaartsche pas wordt schuivende uitgevoerd.

3. de „mokilloe"-dans.

Ieder danst afzonderlijk, waarbij men zich al knieknikkende voortbeweegt, onder het beurtelings omhoog heffen van de armen bij een schuinen stand van het lichaam.

4. de „boeloe-gatta"-dans.

De deelnemers staan in een kring en houden elkaar bij den bovenarm onder den oksel vast.

Op de plaats blijvende wordt het lichaam beurtelings in schuinsrechtschen en schuinslinkschen stand gebracht door verplaatsing der voeten en onder het knikken der knieën en het op en neer bewegen der armen.

c. bij het „mabadong".

1. de „matimba"-dans.

Hierbij staat men in een kring met de linkerhand op den rechter-schouder van den linker-nevenman en met den rechterarm rechthoekig opgeheven; deze arm wordt eerst 3 maal op en neer bewogen, vervolgens in schuinslinksche richting benedenwaarts gestrekt en dan

naast het rechterbeen gebracht, waarna men vlug eene pas zijwaarts doet.

2. de „soerakan"-dans.

Als bij 1, behalve, dat de rechterarm niet op en neer bewogen en de rechterhand in plaats van naar 't rechterbeen, weer naar boven teruggebracht wordt; verder wordt de pas zijwaarts schuivende verricht .

3. „Masambake"-dans.

Als bij 1 doch de rechterhand wordt eerst naar boven teruggebracht alvorens de zijwaartsche pas gedaan wordt; voorts zijn alle bewegingen langzamer.

4. de „bela patoeng"-dans.

Hand aan hand in een kring staande wordt onder het op en neer bewegen der handen en het knikken der knieën in een vlug tempo telkens eene pas zijwaarts gedaan.

5. de „randan marinding"-dans.

Ook hierbij staan de dansers in een kring en houden elkaar aan de hand vast. Terwijl de handen op en neer worden bewogen, doet men al knie-knikkende drie passen zijwaarts, waarna men stilstaat, het rechterbeen vóór plaatst en eene diepe buiging maakt.

6. de „palendé to tabi"-dans.

Dezelfde uitvoering als bij *b*. 4; het begeleidend gezang is echter anders.

De dansers worden door verschillende zangen begeleid, welke bijna alle beginnen met den voorslag van halve noten, „hé-é-é-é" en eindigen met krachtig refrein, „Hé-éé-éé-éé".

Uit de verte klinkt zoo'n gezang, vooral bij nacht, lang niet onwelluidend, doch vlak bij is het oorverscheurend en eentonig.

De *liederen* gezongen op de maboea, mareh mareh, meraoek, maboegi en mangrara papah-feesten bevatten wenschen aan de dewata's betreffende goede padiooggsten, vermeerdering van vee en andere bezittingen en bescherming tegen ziekten en plagen, terwijl op de doodenfeesten meer de lof van den overledene en de

smart van de nagelaten betrekkingen bezongen worden.

Instrumenten-begeleiding vindt men vaak bij het meraoek en het mabadong en wel bij het eerste van de „gandang" (trom) en bij het laatste van de „géssé" (de Javaansche rebab).

De „gandang" is eene gewone inlandsche trom, bestaande uit een uitgeholden arènstam en aan beide kanten overtrokken met een karbouwenvel, dat echter niet mag zijn van een karbouw, geslacht op een doodenfeest.

De „géssé" bestaat uit een stuk hout, aan het eene einde voorzien van een halven klapperdop met een karbouwenblaas overtrokken, waarover een aloëgaren gespannen is. De strijkstok (po-irah) wordt gemaakt van een bamboestokje en een paardenhaar.

Behalve genoemde instrumenten bezit de Toradja nog:

1. de „gandang bembé", een kleine soort gandang, overtrokken met een geitevel.

Ze wordt slechts bespeeld op 't tweede doodenfeest (mantoenoe to dolo), wanneer de gestorvene een mannelijk persoon is.

2. de „soeling", eene gewone inlandsche fluit aan de bovenzijde voorzien van 6 gaatjes.

3. de „bassin²", eene kleine fluit van ± 1 d.M. lengte met 4 gaatjes aan de bovenzijde en 1 gaatje er tegenover.

4. de „pélé boeleh" of „soeling rapi", meer voor kinderen.

Eene soort dubbele fluit, bestaande uit twee samengebonden kleine bamboe's, elk voorzien van 4 gaatjes, in welke bamboe's zich weer dunnere bevinden, die aan het mondstuk ingekeept zijn. Om dit instrument te bespelen worden de dunne bamboe's uitgetrokken, aan den anderen kant weer in de grootere geschoven, de ingekeepte uiteinden van de dunne bamboe's in den mond genomen en daarop geblazen.

Van de verschillende *spelen* verdient eene soort krijgsspel vermelding om aan te toonen dat de Toradja, mits

opgewekt en aangevuurd, flink genoeg is om zijne krachten en behendigheid met een tegenstander te meten.

Dit spel, „masemba" geheeten, wordt na afloop van den padioogst op de passers, voornamelijk die te Lentoeng, vertoond.

Hierbij stellen zich twee partijen, bestaande uit wel honderd mannen en dikwijls nog meer, tegenover elkaar. Enkele voorvechters beginnen hand aan hand naar den vijand toe te hinken onder het uitstooten van uitdagende gillen.

Het gevecht heeft uitsluitend met de beenen plaats, waarbij men op een been hinkende de tegenpartij met de voetzool van het andere been tracht te schoppen.

Meestal wordt de schop achterwaarts toegebracht; dit geschiedt met zulk eene kracht, dat de getroffene wel eens onmiddellijk buiten gevecht gesteld wordt. Als regel geldt dat hij, die op den grond valt, het verloren heeft en niet meer aangevallen mag worden, voordat hij weer overeind staat.

Wordt de deelname algemeen dan gaat het spel in een woesten strijd met de beenen over.

Het publiek raakt daarbij zelf in opwinding en vuurt de strijders voortdurend aan door zijne kreten van goed- of afkeuring.

De strijd duurt zoolang totdat eene der partijen uitgeput of op de vlucht geslagen is.

Na afloop van het spel blijft er geen wrok hangen, doch zijn allen weer goede vrienden als voorheen.

Het „masemba" is bij het Toradjavolk zeer populair en ziet men reeds door jongens van 6 à 7 jaar beoefenen als ze aan 't karbouwen-hoeden zijn.

14. *Voorteekens.* Evenals alle natuurvolken gelooven de Toradja's aan allerlei voorteekens, waarop zij nauwkeurig acht geven bij alles, wat ze willen verrichten.

Als slechte teekens worden beschouwd het voorbij vliegen van den Korengvogel (een grijze ooievaar) van

achteren naar voren of van rechts naar links; idem van eenige andere vogels, o.a. de diki (de blauwe ijsvogel) van rechts naar links; het kwaken van een kikvorsch, vooral achter iemand; het geluid van den Kaléké-vogel (zwartrossig van kleur) en wel als men hoort:

„tinti-tinti" vóóraf links, „kioe-kioe" achter voor of links, „pé-épé-épé" achter, vóór of rechts; het laatste geluid geldt vooral bij het ten strijde trekken;

het door een voorbijganger stellen van de vraag:

„Waar gaat ge heen?"

Noemt men in de vraag het doel van den tocht, dan niet;

als een ander niest, terwijl men aan het eten is;

het stooten van den voet bij het uitgaan;

het vallen van een tak of boom rechts of achter;

wanneer een kiekendief (langkang) van links naar rechts of van voren naar achteren vliegt om een kuiken weg te halen en in omgekeerde richting weer wegvliegt;

het ontmoeten van een blinde;

het zien van eene muis, die van rechts naar links of van voren naar achteren vlucht;

het zien van iemand, die zijne groote behoefte doet;

het geluid van een uil (langao). Als de tetesiek, een andere soort van uil, zich laat hooren op de nok van een huis, waarin een zieke ligt, beteekent zulks diens overlijden;

wanneer men de „panakan", een slangensoort, waarvan kop en staart niet duidelijk te onderscheiden zijn, ontmoet, beteekent zulks een sterfgeval in de kampong;

de ontmoeting van slangen in de middaguren is over het algemeen slecht;

het gerommel van den donder en het geluid van den kikvorsch onder het dorschen van de zaadpadi, het zaaien, het planten en het oogsten.

Als goede teekens worden beschouwd:

het geluid van den diki-vogel (blauwe ijsvogel) onder het eten;

wanneer onder het eten eene kat met een gevangen muis voorbij loopt;

het vallen van een tak of een boom vóór of links;

het ontmoeten van een zwangere vrouw of eene hermaphrodite;

het ontmoeten van een zoogende karbouw, mooier nog van eene werpende karbouw; in het laatste geval wordt het vlies, waarin het kalf gezeten heeft, als een amulet beschouwd;

eene muis die van links naar rechts of van achteren naar voren wegloopt;

het ontmoeten van eene slang in den voormiddag.

15. *Woningen.* Men treft twee typen van woningen aan: nl. de „banoea rapah" en de gewone „banoea".

De eerste soort, geheel van hout opgetrokken en vaak met houtsnijwerk en beschilderingen versierd (zie voor de motieven bijlage C), bezit vier of drie achter elkaar gelegen vertrekken, welke naar voren ± ½ M. in hoogte afnemen, en aan de voorzijde een bordes (tande), waarop de trap uitkomt. Een huis van een Poeang heeft vier à drie vertrekken, terwijl dat van een tomakaka er slechts drie mag bevatten. De vertrekken zijn door tusschenschotten, waarin zich lage smalle deurtjes bevinden, van elkaar gescheiden, en ontvangen licht door kleine luiken in de zijwanden. Deze wanden bereiken langs het geheele huis dezelfde hoogte en wel ± 1½ M. boven den vloer der hoogst gelegen kamer, welke den naam draagt van „inan iring" of „sendeng leE".

De middenste vertrekken heeten „inan tanga" en het voorste „inan aali".

Het hoogste vertrek dient tot verblijf van den Poeang, de middelste van de Tomakaka en het laagste van de Tokaoenan.

Het dak heeft een vorm, die eenigszins doet denken aan een Chineeschen tempel, doordat de nokbalk zwak gebogen is, zoodat de uiteinden wat hooger zijn dan het midden.

Langs den nokbalk gemeten heeft het dak bijna de drievoudige lengte als beneden, waar het op de zijwanden rust; verder wordt het naar voren en achter afgesloten door een driehoekigen nokgevel, die onder eene helling naar buiten staat en ondersteund wordt door een paal, waaraan ongeveer ter halver hoogte een uit hout gesneden karbouwenkop met echte horens aangebracht is.

De dakbedekking bestaat uit gehalveerde bamboe's van ½ tot 1 M. lengte, welke in verscheidene lagen met de holle zijde beurtelings onder en boven op elkaar gelegd worden.

Het geheel staat op palen 2 tot 3 M. boven den grond.

Met 't oog op de witte mieren, welke veel voorkomen, staan de palen op steenen neuten. Het vóórvertrek, waar gekookt wordt is tevens ontvangkamer.

Behalve eene houten kast, voorzien van ééne deur (batoetoe), een dito kist (pati) en bamboe-manden (bakaboea), waarin de contanten en goederen van waarde worden geborgen, vindt men in huis gewoonlijk nog matten, welke opgerold in een hoek zijn geplaatst, eenig keukengerei, bestaande uit aarden potten en een enkele ijzeren braadpan, verder houten eetschalen, klapperdoppen, bamboekokers voor water en toewak, landbouwgereedschappen, wapens, enz. en ten slotte karbouwenhorens, afkomstig van doodenfeesten, welke horens in de familiewoning moeten worden bewaard en nimmer mogen worden verkocht.

De tweede soort woning, welke meestal tot verblijf van den kleinenman dient, is van hout of bamboe opgetrokken en met bamboe of alang-alang ingedekt.

Ze staat eveneens op palen; doch minder hoog.

De binnenruimte, welke eene oppervlakte heeft van ongeveer 3—5 M. is niet verdeeld in afzonderlijke vertrekken.

Een gedeelte dient als keuken, terwijl wat er overschiet overdag gebruikt wordt als zit- en eetvertrek en 's nachts als slaapkamer. Langs de wanden zijn bam-

boerakken opgehangen waarop hoofdzakelijk het eenvoudige huisraad, bestaande uit allerlei keukengerei en huishoudelijke voorwerpen, geplaatst is.

In beide soorten woningen huist in den regel slechts één gezin.

De ruimte onder de woningen is afgesloten door dwarslatten, welke door de palen gestoken worden. Vroeger werden daarin karbouwen en varkens gestald, hetgeen na onze komst echter geleidelijk verboden is geworden.

De rijstschuur (alang) heeft ongeveer denzelfden vorm als de eerste soort woning, met dit onderscheid nochtans, dat de binnenruimte gelijkvloers en niet in vertrekken verdeeld is, in den voorwand zich een houten luik bevindt, dat van eene zeer kunstige sluiting voorzien is en geen bordes aangetroffen wordt.

Verder is eene tweede planken vloer aangebracht op ± ½ M. boven den grond, welke als rust- en zitplaats dienst doet.

B. Middelen van bestaan.

1. *Rijstbouw.* Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw en wel hoofdzakelijk de rijstbouw.

Deze staat op eene vrij hoogen trap van ontwikkeling, hetgeen blijkt uit de wijze van bewerking der sawah's, het aanleggen van kweekbedden, het irrigeeren, het planten in rijen na topping van de kweekelingen, het geregeld wieden van het onkruid, het snijden en de zorgvolle behandeling van den oogst.

De gereedschappen welke gebezigd worden zijn:

1. de kaloekoe (een arènstok met een plat, scherp ijzer aan het eind);
2. de pekali (stok van arènhout met punt);
3. de peléko (idem met plat einde);
4. de bila (idem met cylindervormige ijzeren punt aan het eind);

5. de pebate (bamboe sabel);
6. de tengko (ploeg) met ajoka (juk);
7. de koerik (eg);
8. de orongan (houten slede om den grond te verplaatsen) of raki teleng (slede van bamboe).

De werkzaamheden zijn in 't kort als volgt:

zuivering van onkruid van het kweekbed (di bilai) en omspitting van den grond (maboengka); toelating van 't water op het kweekbed (patama oewae); 8—20 dagen later weg laten vloeien van 't water (matoso oewae) en verdere omspitting (di tepo); op dezen dag wordt de zaadpadi (bané) met de voeten gedorscht (di loeloe), waarna de korrels in eene mand (bàkà) worden gedaan (di lapiki); den volgenden of denzelfden dag wordt de mand met de padi in een vischvijver (goesian) geweekt; onweert het, dan wordt het weeken een dag uitgesteld; na er 1 à 2 dagen gelegen of gedurende dien tijd verplaatst te zijn naar een bron, wordt de mand op den sawahdijk of thuis buiten in de zon gedroogd gedurende 1 à 2 dagen (di aloi); in dien tusschentijd is 't water weer toegelaten op 't kweekbed (di lépé) en de grond met de voeten fijngetrapt (di loeloe) en het onkruid verwijderd; na voldoende droging van de zaadpadi wordt deze in eene ronde platte mand (bingka) door een man naar 't kweekbed gebracht en uitgezaaid (di ambo), waarvoor een gunstige dag wordt uitgekozen; het water is van te voren toegelaten en staat ter hoogte van ± ½ d. M.; 3 dagen later droogleggen van 't kweekbed, dat voorzien wordt van vogelverschrikkers (soesoek); bewaking gedurende ± 14 dagen, totdat de plantjes zoo hoog zijn opgeschoten dat de wind met de blaadjes spelen kan (paningoan angin); ± ½ maand daarna bij de laatrijpe padi (paré barri), ± 1 maand bij de vroegrijpe padi (paré kasalé), begint de splitsing (ma-atandoek), ± 15 dagen bij paré kesalé, ± 6 dagen na de splitsing zijn de kweekplantjes (ta-anak) voldoende gewassen om uitgeplant te worden.

Eenige dagen na het uitzaaien op de kweekbedden wordt begonnen met de sawah-bewerkingen: reiniging van den grond (di bilai), in orde maken van de dijken (matampo); in orde brengen van de waterleidingen (makalo); binnenlaten van het water op de sawah (patama oewae); het na een maand weg laten loopen van het water (matoso oewae); omspitten van den grond (maboengka), waarbij tegelijk het gras en het onkruid van de kruin en de helling der dijken wordt afgeslagen met de petaté; horizontaal maken van den bodem met handen en voeten (mengarantéi); toelaten van het water (di lépé oewaé); ½ — 1 maand later het water laten afloopen tot op 2 d.M. hoogte (ma'té'po); daarna effenen van den grond met de sleden (maorongan) en vervolgens eggen (di koerik); 3 dagen later het onkruid onder werken of wegwerpen (disapoe). Nadat het onkruid op de dijken weggeslagen is (pébaté) kan tot planten worden overgegaan.

Wordt er geploegd dan heeft dit plaats bij het omspitten (maboengka). Den dag na het pébaté wordt de bibit uitgetrokken (masaka, mengarak of manglampi), in bossen verzameld in groote korven en op de sawahdijken gelegd, van waar de bossen in verschillende richtingen over het veld geworpen worden (mentawa taanak); zoo mogelijk wordt nog denzelfden dag geplant; het water staat nu op $^1/_3$ hoogte van de plant; op heel weeken grond wordt het water eerst na ± 12 dagen toegelaten; ± een maand verder wordt het water aangevuld tot ½ hoogte plant, 2 dagen later wordt na het water al dan niet verwijderd te hebben het onkruid gewied (di torak); na 4 à 5 dagen wordt zoo noodig het water weer toegelaten tot $^1/_3$ hoogte van de plant; ± een maand verder beginnen de halmen te zwellen en is de padi zwanger (kewatang), waarna over ± ½ maand de bloemen uitkomen (soen); ± 18 dagen later is de bloesem uitgebloeid en heeft de plant vrucht gezet; nu is de tijd gekomen den oogst te bewaken tegen den rijstvogel (me'paradena); 12 tot 15 dagen verder is de

vrucht rijp (matasak), waarna over 10 à 12 dagen met het snijden kan worden begonnen (méparé), waartoe eerst het water uit de sawah verwijderd wordt.

Aan den rijstbouw zijn tal van pemali-offers verbonden, welke zoo'n belangrijke plaats in het leven van den Toradja innemen, dat de kennis er van voor den besturenden ambtenaar zeer gewenscht is.

Ze zullen hieronder vermeld worden in de volgorde, waarin ze in acht genomen moeten worden.

1. De pemali-offers worden geopend met het slachten van een haan of kip bij het in orde maken van de waterleiding (mangkaro kalo). De haan die geslacht wordt moet witte pooten en ooren, bruinachtige veeren en een zwarten of witten snavel hebben (sĕla); de kip (ramé) moet zwartwitte of grijze veeren, witte pooten en ooren en een witten of zwarten snavel hebben. Hij, die zoo'n haan of kip bezit is verplicht deze voor het offer af te staan.

Het slachten heeft plaats door den Paréngé en de ambé's of Matoea's oeloe (oudsten uit de kampong, die belast zijn te waken voor de nakoming der pemali's). Stukjes van het geslachte dier worden in bamboe geroosterd (dipeong) aan de oostzijde van de waterleiding en geofferd aan de Dewata's Salo (rivier).

Op denzelfden morgen wordt ook een offer gebracht aan de To Dolo, 't welk bestaat uit een haan of kip (karoeroeng) met zwarte pooten, zwart-witte of grijze veeren, witte of zwarte ooren en een zwarten snavel, welke in stukjes met rijst in een bamboe geroosterd wordt.

De offerplaats is steeds voor Pong Matowa en de Dewata's aan de oost- of noordzijde; voor de To Dolo aan den west- of zuidkant; voor Ampo Padang (de dewata, die binnen de aarde huist) aan de zuid-oostzijde.

Het doel van bovengenoemd offer is om de hulp van de Dewata's in te roepen, opdat de waterleiding niet zal instorten.

2. Drie dagen later wordt bij de putten nabij de

sawah's geofferd (mangkaro boeboen) om de Dewata's levenskracht te vragen voor het water dier putten, opdat menschen en dieren die er uit drinken krachtig en gezond mogen worden.

Het offer bestaat uit 3 kippen, welke in stukjes met rijst geroosterd worden in eene bamboe; de kippen mogen zijn een sĕla-haan, eene ramé- of kollong-roÉ-hen (zelfde soort als de ramé, doch met wit gestreepten hals).

Drie dagen na dit offer neemt het gereed maken van de kweekbedden een aanvang.

3. Bij het dorschen van de zaadpadi (di loeloe) kan een sĕla-haan of karoeroeng-hen geofferd worden, als men die bezit; voor een Poeang is dit offer gebiedend.

Doel van het offer is de Dewata's levenskracht te vragen voor de zaadpadi met het oog op ziekten en plagen.

4. Voor het zaaien worden 3 pakjes gekookte rijst in pisangbladeren (pokon) medegenomen naar het kweekbed. Nadat 3 versche pisangbladeren op den grond gelegd zijn, wordt op twee er van rijst gedaan voor de Dewata's en op het derde blad rijst voor de To Dolo en alles op de dijken gedeponeerd. De overgebleven rijst deelt de offeraar met kampong-genooten, die zich in de buurt ophouden.

Doel als bij 3.

5. Drie dagen na het planten wordt een sĕla-haan op den sawahdijk geofferd aan de Dewata van de sawah (Dewata pesoengan bane).

Dit offer, „pakalolo pantanan" genoemd, dient om de Dewata te vragen de padi te beschermen tegen ziekten en plagen.

6. Zoodra de uitgeplante padi last van muizen begint te ondervinden, gaat de geheele kampong op de aangetaste sawah offeren (masoeroe padang) en wel: een sĕla-haan aan de Dewata's, eene kollongroE-hen aan de To Dolo, welke kippen alle gepeongd (bereiding als boven) worden.

Doel van het offer is boete te doen voor mogelijke zonden door kamponggenooten begaan.

Bevindt zich in de kampong eene vrouwelijke Anak di sissih of Tomakaka, die zich schuldig gemaakt heeft aan overspel of het uitoefenen van geslachtelijke gemeenschap met een minderen man, dan moet zij dien dag op de sawah een varkensoffer brengen (di panikani = opvangen), daar zij verondersteld wordt de wraak van de Dewata's te hebben veroorzaakt. Vier à zes dagen later is zij verplicht aan den kampongrand nog een varken of een karbouw te offeren aan de hiervoren reeds genoemde goden. Van de gebruikelijke straf kan ze dan worden vrijgesteld.

7. Drie dagen na het „masoeroe padang" offert men op eene plaats, welke als „pemali" bekend staat, 3 varkens — voor offers moeten varkens steeds gecastreerd zijn —, welk offer „maboeloeng paré" genoemd, bestemd is voor dezelfde goden als boven en ten doel heeft de padi verder te sparen voor ziekten en plagen, Deze varkens worden beschouwd door alle kampongbewoners gezamenlijk te zijn geslacht en verrekent men daarom na den oogst met padi.

Is er geen muizenplaag geweest dan kan het „maboeloeng paré" ook worden gegeven bij goeden stand van het gewas, al of niet voorafgegaan door het „masoeroe padang", waarbij dan een varken in plaats van 3 kippen geslacht wordt.

Op den dag van het „maboeloeng paré", welke ongeveer samenvalt met het zwanger zijn van de rijstplant, wordt van de offerplaats door den Paréngé en de ambé's of Matóea's oeloe het intreden van de volgende pemali's bekend gemaakt (manda pemali = van kracht zijn der pemali's), welke gedurende 12 dagen inachtgenomen moeten worden.

a. het stampen van padi tusschen zonsondergang en -opgang;

b. het schreeuwen 's nachts; het lawaai zou anders

de Dewata's vertoornen, die dan de muizen de sawah's in sturen om de padi op te vreten;

c. het kappen van levend hout in de kampong, kleine boomen en bamboe uitgezonderd; de padiplanten zouden anders schrikken en eene prooi worden der muizen;

d. het wasschen van kleeren bij de putten; de oogst zou anders slechts korrels, gevuld met wit vocht, opleveren;

e. het geheel afrooien van een obituin; de muizen zouden anders hetzelfde doen met het padiveld;

f. het omspitten van tuinen; de padi zou anders door aarde worden bedekt;

g. het vervoeren van witte karbouwen; de padi zou anders ook wit en voos worden;

h. het slachten en eten van karbouwen- en varkensvleesch, ook het castreeren van dieren; de padiplanten zouden van het geschreeuw der dieren schrikken en daardoor verdorren;

i. voor paréngé's; het eten van gekookte spijzen buiten zijne eigen woning; het eten in andere huizen is wel geoorloofd, nadat hij eerst 3 korrels beras naar binnen geworpen heeft; op de passers is hij gebonden aan ongekookte spijzen, anders zou hij kans hebben spijzen te gebruiken van iemand, die de pemali's overtreden had;

j. voor paréngé's: het uitoefenen van den bijslaap met andere vrouwen; anders sleept hij de padiplanten mede in de pemali, waardoor ze verdorren;

k. het wegdragen van vuur uit het huis van den Paréngé door andere personen dan de huisgenooten; de muizen zouden op het vuur afkomen en de sawah's in gaan;

l. het maken van ketoepat (rijst gekookt in klapper- of arènbladeren), biloendak (gekookte rijst in langwerpige pakjes van arènbladeren) peong, (rijst gekookt in bamboe's), poetoe, (gekookte rijst verpakt in pisang- of andere bladeren) en in het alge-

meen van eetwaren in groene bladeren; de Dewata's zouden anders boos worden, dat er reeds rijst gegeten wordt, voordat deze aan hen geofferd is;

m. het brengen van vleesch in de huizen van Paréngé's; deze zouden er zich maar aan te goed doen, welk voorbeeld dan gevolgd wordt door de muizen ten aanzien van de padi;

n. het uitpakken van mawa's (weefsels welke op de doodenfeesten gebruikt worden) en andere goederen, die in kisten en manden bewaard worden; worden de kisten en manden leeggehaald, dan doen de muizen dit ook met de padikorrels;

o. voor paréngé's: het zich ver verwijderen van huis; begeeft hij zich ver weg, dan kan hij niet voor de nakoming der pemali's waken;

p. het begraven van de lijken van Paréngé's; de ziel van den Paréngé blijft belast met het toezicht op de pemali's, wordt deze derhalve begraven dan mislukt de oogst;

q. het geheel afplukken van een tros pinang; anders wordt de padi op dezelfde wijze door de muizen geplukt;

r. het 's nachts vullen van een waterhouder (boese) in een put of aan een bron; allerlei ongedierte zou den waterhaler volgen en de sawah's in gaan;

s. het 's nachts met water gevuld houden van de bamboe's (lampa); anders bevatten de padi-korrels bij het oogsten slechts vocht.

8. Na verstrijking van den termijn van 12 dagen wordt van dezelfde plaats afgeroepen, dat de vorige pemali's geëindigd zijn en bekend gemaakt, dat tot na opberging van den oogst in de schuren verboden is: het vasthouden en vervoeren van kippeneieren en klappers.

Wordt deze pemali overtreden dan zouden de padikorrels wit worden zooals eieren en het vruchtvleesch van klappers.

De praktische kant hiervan is, dat de kippen zich gedurende dien tijd ongestoord vermenigvuldigen kun-

nen, waardoor het groote verlies, veroorzaakt door de vele offers aan kippen, weer eenigszins hersteld kan worden.

Het padi-snijden heeft, zooals boven reeds vermeld, gewoonlijk plaats 10 à 12 dagen na het rijpen van de padi. Evenals tijdens de grondbewerkingen, het planten en den groei van het gewas tal van pemali's zijn voorgeschreven, gaat het oogsten en de opberging van de padi eveneens daarmede gepaard.

Den middag vóór het begin van den padisnit wordt op het woonerf eene karoeroeng-kip geofferd aan de To Dolo, in 't bijzonder aan de oorspronkelijke ontginners van de sawah om hun zegen in te roepen voor den oogst.

Denzelfden avond kookt men binnenshuis rijst in eene bamboe, welke den volgenden morgen in eene mand (baka) door eene vrouw gebracht wordt naar de sawah. Ter plaatse waar het water uit de sawah stroomt wordt eene flinke bos padi gesneden en deze op den dijk gelegd met een pisangblad bedekt, waarop wat rijst uit de bamboe gedaan wordt (pangrakan di paterei peëng). Dit offer is bestemd voor den Dewata Iatoso-an (van het uitstroomende sawahwater) met het doel diens hulp in te roepen voor de verhooging van den oogst.

Daarna begint het snijden.

De op dezen dag gesneden padi wordt in groote bossen (pangraka) gebonden en is bestemd voor de voeding van de padisnijders Hiervoor is hoogstens 1|10 van den oogst toegestaan.

Is de sawah van belangrijke grootte en poesaka-bezit (oema mana), dan schrijft de adat voor, dat er nog 12 kleine bossen (papanoekoe) bestemd worden als offers. Ze worden in de „lantang banoe" (zie hieronder) gelegd naast een kalebas (kandean lae) waarin zich bevinden: water, 3 bladeren van de poeloe[2], (grassoort), 3 bladeren van den pasalie, 3 bladeren van dadinding, 3 bladeren van de rapah[2], (hanekam) en 3 bladeren van den soemanioe (grassoort).

Daarbij plaatst men een gebroken aarden pot (ramboean), waarin steeds Boeangin- (tjemara soort) en tagari- (alang²-soort) bladeren gebrand worden. Dit offer heeft ten doel de vermeerdering van den oogst te bewerken.

Op denzelfden dag of 2 à 3 dagen te voren maakt men de droogplaats (pangrante, rampejan of pangrampa) in orde (mangbajaran pangrante) en bouwt daarop twee groote loodsen, de eene „lantang to manasoe", genoemd, waar een ieder komen mag en de andere „lantang to ma'apemali" geheeten, waarin slechts de bewakers van de „pangrante" vertoeven mogen; verder komt er een klein afdakje, gedekt met arènbladeren (lantang boenoe) op, welke tot bergplaats dient van de bamboereepen, (boenoe), waarmede de padibossen samen gebonden worden.

Is het eene nieuwe droogplaats, dan moet er een sělahaan geofferd worden aan de Dewata's.

Zoodra de pangrakan-padi droog is en als voedsel voor de snijders gebruikt kan worden — na 1—4 dagen — zet men het padisnijden voort.

De gesneden padi wordt nu slechts in kleine bossen (koetoe boenoe) gebonden.

Gedurende het snijden verblijft een kaoenan boelawanechtpaar in de loods op de droogplaats tot de geheele oogst in de schuren opgeborgen is (ma'apemali paré).

Dagelijks mag de man, vóórdat de snijders komen wat padi voor zichzelf snijden; hij moet er mee uitscheiden zoodra de snijders aankomen, doch kan na hun vertrek er mede doorgaan tot zijne mand vol is. Het door hem gesnedene behoort hem en zijne vrouw toe. Het echtpaar heeft uitsluitend tot taak de te drogen gelegde padi te bewaken, waarbij de man de opgehoopte padi van tijd tot tijd met water moet besprenkelen (di pora). Man en vrouw mogen geen ander vleesch nuttigen dan van het varken, dat een of meermalen op de droogplaats aan de Dewata's en de To Dolo geofferd (di boenoe mepare

of di katamae) dient te worden. De vrouw kookt bij dat offer de rijst en haar man het vleesch.

Doel van dit offer is de hulp van de Dewata's en de To Dolo in te roepen voor de vermeerdering van den oogst.

De snijders, mannen en vrouwen, brengen de gesneden padi naar de droogplaats en leggen de bossen in rijen neer van de oostzijde te beginnen. De bovengenoemde bewakers nemen de bossen in ontvangst en rekenen het aandeel van iederen snijder uit, dat 1|10 bedraagt en na afloop van den oogst gegeven wordt of dagelijks na afloop van het snijden.

In het laatste geval blijft het snijloon toch op de droogplaats bewaard en zijn de bewakers er verantwoordelijk voor. De snijders mogen hun loon eerst meenemen als op eene sawah de oogst geheel gesneden is.

Een persoon kan per dag 100—200 koetoe's snijden; in den regel haalt eene vrouw meer.

Dagelijks wordt na het binnenbrengen van de geoogste padi deze in hoopen van 1000—7000 koetoe's opgestapeld (ma-apo-oko) na vooraf het aandeel van de snijders afgezonderd te hebben. Alvorens deze hoopen te vormen wordt in het midden van het grondvlak de „pare papanoekoe" (zie hiervoren) gelegd. Is de opstapeling geschied, dan wordt de padi besprenkeld met den inhoud van de „kandean laoe", die zich onder het afdakje bevindt, hetgeen herhaald wordt na elke bijvoeging van padi en telkens als de padi voor het drogen uitgespreid ligt.

Drie à vier dagen na afloop van den oogst haalt men de padihoopen weer uit elkaar (mabangoenan) en legt men de bossen te drogen (di aloi) om meteen geteld te worden. Hierbij wordt na het uit elkaar halen van den hoop, waaronder de „pare papanoekoe" ligt, welke hoop het eerst aan de beurt komt, deze „pare papanoekoe" verplaatst aan de oostzijde van de eerste rij der uitgespreide bossen.

Hoopt men de padi na de telling weer op, dan wordt de „pare papanoekoe" gelegd boven op den hoop, waar ze straks onder gelegen heeft en nu samengevoegd met den bast van den Kadingi-boom.

Is de oogst voldoende gedroogd dan volgt de verdeeling zooals hieronder aangegeven. In het landschap Minkindik worden de padibossen na de telling weer in hoopen van 1000—3000 koetoe's overgestapeld om 8—15 dagen later weer uit elkaar gehaald, uitgespreid en verdeeld te worden.

De verdeeling van den oogst heeft als volgt plaats:

1. de zaaiers krijgen 1|100;
2. de aanleggers der kweekbedden 1|100;
3. de brengers van eten aan de sawah-bewerkers 1|100;
4. de kooksters van het eten voor de sawah-arbeiders 1|100;
5. de zaadpadi wordt afgezonderd, bedragende 30 bossen (koetoe's) op een oogst van 1000 bossen op schrale gronden;
6. voor de kosten van de offers op de droogplaats — een varken wordt in den regel slechts geslacht, wanneer de oogst op minstens 8000 bossen wordt geschat — wordt afgenomen:

   voor eene kip 20 bossen, voor een varken 400 — 600 bossen;
7. voor elke karbouw die bij 't ploegen is gebruikt, 50 bossen per dag;
8. voor elken persoon, die de sawah's heeft helpen bewerken, worden voor elken dag arbeiden 10 bossen afgezonderd; gewoonlijk nemen deze lieden deel aan het snijden.

De voeding verstrekt tijdens den sawah-arbeid kan gesteld worden op 7½ cent per persoon per dag; voorts krijgen ze sirih. Komt er voeding bij voor 's middags, zooals in Minkindik en de westelijk van de Sadang gelegen landschappen, dan

stijgen de voedingskosten per persoon met $7\frac{1}{2}$ cent per dag;

9. het aandeel voor de lieden, die den laatsten dag van den oogst op de sawah komen, al nemen ze geen deel van het snijden; van de op dien dag gesneden padi krijgt elk van hen 2 tot 20 bossen (dikankan). Wat nu overblijft van den geheelen oogst wordt bij sawah's, die aan anderen ter bewerking zijn gegeven, in twee gelijke deelen verdeeld tusschen den eigenaar en de bewerkers. Is die sawah tevens eene oema mana (poesaka-sawah), dan wordt de voor den eigenaar bestemde helft verdeeld onder de rechthebbende nakomelingen van den eersten ontginner. Zijn er meerdere rechthebbenden en heeft een of meer hunner de sawah's helpen bewerken, dan ontvangen deze eerst de helft van den te verdeelen oogst en wordt daarna de andere helft verdeeld onder alle rechthebbenden, zoodat zij die de sawah bewerkt hebben nog eens een aandeel ontvangen.

Is de padi voldoende droog, dan wordt ze na de verdeeling naar de schuren (alang) gebracht door mannen en vrouwen gezamenlijk; slechts 1 à 2 mannen mogen de schuur binnen gaan om er de padi in hoopen te leggen.

De dragers krijgen als loon per persoon 10 bossen, wanneer ze niet ver geloopen hebben en anders 20 tot 30 bossen.

Bij het brengen van den oogst naar de schuur komt hiervoor het eerst in aanmerking de overgebleven „pangrakan"-padi; dit geschiedt door den bewaker van de droogplaats, de To Ma 'apemali, die gevolgd wordt door zijne vrouw met de „pare papanoekoe", de „kandean laoe" (kalebas) en de „ramboean" (wierookpot) in de hand, terwijl de man de tongkonan-schuur, d.i. van den eersten ontginner, binnen treedt om de „pare papanoekoe" aan den oostkant van den bodem te leggen met de „pare pangrakan" er bovenop, hangt de vrouw de „kan-

dean laoe" boven den ingang, waarna ze op den grond aan de vóórzijde van de schuur de „ramboean" plaatst en er Boeangin- en Tagari-bladeren in brandt.

Na het sluiten van de schuur hangt ze de „ramboean" naast de „kandean laoe" op.

Het benoodigde aan voeding gedurende den tijd, dat de schuur nog niet geopend mag worden, bedragende 1|20 tot 1|10 van den in de schuur opgeborgen oogst, wordt er buiten gehouden (pare di pasaleanan).

Na het afsluiten van de schuur wordt op de droogplaats rijst in een bamboe gekookt en hiervan wat op een pisangblad gelegd op de plaats, waar gekookt is en daar, waar het water uit de sawah weggevloeid is. Hierna wordt deze opening afgesloten en het water weer in de sawah toegelaten. Dit offer heet „matangan tangan rampean".

Is de oogst van de heele kampong in de schuren ondergebracht, welk tijdstip slechts door den Parenge mag worden bepaald, dan wordt een varken geslacht en rijst in pakjes van de arènbladeren (biloendak) gekookt om als offer te dienen aan Pong Matowa, de Dewata's en de To Dolo. De biloendak, 1 à 2 pakjes, wordt vóór den ingang van de schuur opgehangen en het varkensvleesch vermengd met rijst in een pisangblad op het bordes van de tongkonan-schuur gelegd. In de andere schuren wordt niet geofferd, doch is de vrouw des huizes verplicht op de deuren van woonhuis en op de rijstblokken, varkenstroggen en schuren met haren vinger strepen aan te brengen met rijste-meelpap (di toding[2]).

Na bovenvermeld offer van een varken en biloendak mag de schuur geopend (maboengka alang) worden om er padi uit te halen.

De oogst varieert van 10 tot 30 picols padi per bouw; de verhouding van zaadpadi tot oogst is ongeveer 1 : 20 op vruchtbare sawah's en 1 : 10 op schrale.

De twee hoofdsoorten padi zijn de „pare kesale" en de „pare barri", waarvan de eerste wit van korrel is en ± 6 maanden na het uitzaaien kan worden geoogst, ter-

wijl de tweede rood van korrel is en een planttijd van ± 9 maanden behoeft. Waar de „pare barri" zich met mageren grond reeds tevreden stelt, eischt de „pare kesale" echter vruchtbaren grond.

Naast deze twee hoofdsoorten vindt men nog tal van andere soorten w.o. veel ketan-rijst voorkomt.

De tijd voor den rijstoogst is voor de landschappen Makale, Minkindik en Sengala ongeveer gelijk en valt in den regel gedurende het tijdvak Augustus tot en met November; in de overige landschappen heeft de oogst vroeger of later plaats.

De uitgestrektheid der sawah's wordt ruw geschat op 15400 bouws, welke grootendeels liggen in de bovengenoemde drie landschappen, met eene opbrengst van ± 250.000 picols padi.

Ten slotte dient nog vermeld te worden dat in elke kampong de matoea oeloe (ook Boengalalang geheeten) door de adat aangewezen is, de sawahwerkzaamheden het eerst te beginnen. Vóór dien tijd mag niemand iets aan zijne sawah doen.

2. *Ziekten en plagen.* De ziekten en plagen, waarvan 't padigewas te lijden heeft zijn: aaltjes-ziekte, rijstboorders, rijstbibitvlieg, walang sangit, muizen, wilde varkens en droogte. Of het lang onder water houden van eenigen invloed is op den oogst is niet bekend.

Ter bestrijding van eene enkele ziekte worden de volgende middelen toegepast:

1. Beginnen de padikorrels voos te worden, dan besprenkelt men het gewas met karbouwen-melk (di pora pangandoe) of besproeit men het met een kauwsel van den bast van den Kadingi pare-boom (vrucht lijkt veel op woeni, terwijl 't blad 3-puntig is).

2. Alle andere ziekten en plagen tracht men door offers aan Pong Matowa, de Dewata's en de To Dolo te keeren.

Proeven genomen met meer rationeele middelen om de plaag van walang sangits, boorders en muizen te

beperken, hebben geen verandering gebracht in de conservatieve denkwijze van den Toradja-landbouwer.

In eenige landschappen, zooals Boeakajoe, Rano en Mappa worden op last van het bestuur jaarlijks geregelde klopjachten op wilde varkens georganiseerd om deze groote plaag zooveel doenlijk te beperken.

Daar zulke jachten de bevolking veel varkensvleesch, waar ze een groot liefhebber van is, verschaffen, doen ze allen er graag aan mee.

2a. *Irrigatie.* Een groot gedeelte van de sawah's wordt bevloeid middels primitieve waterleidingen, door de bevolking zelf aangelegd met hare gebrekkige hulpmiddelen. Het gevolg van dezen eenvoudigen aanleg is dat ze voortdurend onderhevig zijn aan afstortingen; desondanks zijn ze nog van groot nut voor de bevloeiïng.

In 1914 werden twee dergelijke waterleidingen van eenige beteekenis aangelegd in Makale en in Simboeang, — de eerste heeft eene lengte van ± 9 K.M. en de tweede van ± 8 K.M., — terwijl het daarop volgend jaar twee waterleidingen van ± 3 en ± 5 K.M. lengte tot stand kwamen in het landschap Malimbong.

3. *Tuinbouw.* De tuinbouw wordt het geheele jaar door beoefend. De meestvoorkomende gewassen, welke verbouwd worden zijn: maïs, bataten, boonen, katjang, bladgroenten, kladi, laboe, pisang en andere voedzame vruchtsoorten en in 't complex Langadengan aardappelen.

De opbrengst is slechts voldoende voor de eigen behoefte.

Suikerriet en tabak worden in de tuinen en woonerven in geringe hoeveelheid aangeplant.

Overjarige culturen. De koffie-cultuur treft men voornamelijk aan in de landschappen: Makale, Minkindik, Bano, Palesang, Simboeang en het zuidelijke com-

plex Oeloe wae van 't landschap Sengala. Ze wordt gedreven in aangelegde tuinen op de humusrijke gronden van de hooge bergstreken, tusschen de kalkrotsen van het Ambeso- en Samboea-gebergte en op de woonerven van de lager gelegen kampongs. Terwijl op de humusgronden de boom er frisch en krachtig uitziet, kenmerkt de koffie tusschen de kalkrotsen zich meer door dunnen stam, gele bladeren en schrale productie.

De geteelde koffie is eene coffea Arabica-soort van zeer goede kwaliteit.

Na de opening van eene koffiemarkt ter hoofdplaats Makale, welke beoogde de verbetering van de kwaliteit der bereide koffie, het opwekken van concurrentie tusschen de opkoopers en het tegengaan van de kwade praktijken der Boegineesche opkoopers, kwam de handel in dit product tot grooten bloei, waarvan zoowel producent als afnemer de voordeelen plukten.

Voor den producent bestaan deze voordeelen voornamelijk in: eene aanmerkelijke stijging van den prijs, al vroeger *f* 25.— tot *f* 30.— daarna *f* 35.— *f* 45.— per picol, welke zich sinds de opening van de markt bleef handhaven; het zoo goed als niet meer voorkomen van koffiediefstallen als gevolg van het verbod van het verkoopen van onrijpe koffie op de markt. Het stelen van koffie heeft namelijk gewoonlijk 's nachts plaats, waarbij rijpe en groene boonen van den tak worden afgerist.

Voor den afnemer bestaan die voordeelen in: gemakkelijker gelegenheid tot opkoop, betere kwaliteit van het bereide product, en het vooruitzicht op toeneming van den oogst als gevolg van de verhoogde belangstelling der bevolking in de cultuur, opgewekt door de betere prijzen.

De koffie uit Simboeang, welke streek te ver van de hoofdplaats Makale ligt, wordt verhandeld op de passer te Polewali. Zijn de prijzen te Makale echter hooger, dan ziet men de bevolking hare koffie toch nog naar de passer te Makale brengen.

De jaarlijksche oogst wordt geschat op ± 2500 picols. Het droge jaar 1912 bracht zelfs 4000 picols op.

De cultuur is nog vrij primitief.

Kweekbedden worden niet aangelegd, de kweekplantjes worden genomen uit den opslag in de tuinen. Er zijn tuinen, waar de bodem geregeld wordt schoongehouden, in de meeste laat men echter het onkruid vrij groeien; aan het onderhoud van den boom wordt vrijwel niets gedaan. Een geluk mag het daarom heeten, dat de cultuur nog niet veel last heeft van blad- of andere ziekten.

De bereiding is de droge, doch dan zeer primitief. In verschen toestand worden de vruchten tusschen twee steenen van de buitenschil ontdaan en daarna in de zon op matten te drogen gelegd. Het pellen geschiedt in een stampblok.

Klappers treft men veel aan in de westelijk gelegen landschappen: Palesang, Boeakajoe, Rano en Balepe, terwijl in de landschappen Makale en Sengala in de laatste jaren een aanvang is gemaakt met de beoefening van deze cultuur op kleine schaal.

Over het algemeen is de bodem echter te hoog voor den klapper.

Katoen wordt verbouwd in de landschappen Boeakajoe en Baoe, waar deze cultuur de bevolking een vrij goed middel van bestaan verschaft. De productie is echter slechts voldoende voor de behoefte van de aangrenzende landschapjes.

Arèn en bamboe treft men zoowel in 't wild als in geregelde tuinen aan.

De eerste wordt slechts benut voor de winning van de toewak, de geliefde drank van den Toradja.

Bamboe wordt gebruikt voor huizenbouw en voor de vervaardiging van manden, hoeden en allerlei huishoudelijke voorwerpen. De voornaamste bamboesoorten zijn: de patoeng (groote), de paring (middelsoort) en de tallang (kleine soort), waarvan de gewone prijs is resp. *f* 0.10, *f* 0.05 en *f* 0.02[5] per stuk.

4. *Grondbezit.* Zie onder hoofdstuk Rechtspraak (Grondrechten).

5. *Vee- en pluimveeteelt.* Na den landbouw besteedt de Toradja zijn meeste zorg aan de teelt van karbouwen en varkens; veel geldelijk voordeel levert dit bedrijf hem echter niet, daar de dieren bijna uitsluitend bestemd zijn om op dooden- en andere offerfeesten te worden geslacht en geconsumeerd. Waar de bevolking hare varkens nog wel op de passer ten verkoop aanbiedt, is dit met de karbouwen zoo goed als uitgesloten. De karbouwen die hier verkocht worden, zijn door Boegineezen ingevoerd uit Palopo, Malili en Enrekang.

Geiten worden hier en daar in 't zuiden aangetroffen. Waar men deze aantreft wijst dit op Mohammedaanschen invloed, want de heidensche Toradja eet geen geitenvleesch.

Kippen vindt men op elk erf.

De eendenfokkerij, welke door steller dezer er in gebracht is, vindt bij de bevolking hoe langer hoe meer ingang en verschaft aan verscheidene lieden reeds een aardig middel van bestaan.

6. *Visscherij.* De visscherij bepaalt zich tot het vangen van de „gaboes", welke in de daarvoor geschikte sawah's wordt geteeld in plaats van tweede gewas. Na den rijstoogst wordt daartoe op die sawah's het water weer toegelaten. Is de tijd voor de sawahbewerking weer aangebroken, dan wordt de sawah droog gemaakt en de visch met de bekende korven, welke al loopende links en rechts in de modder geplaatst worden, gevangen, na eenige voor de voort-teling dienende visschen in de daarvoor bestemde vijvertjes in de sawah te hebben afgezonderd.

De rivieren en enkele vijvers leveren voorts palingen en alen op, die wat de kleine soort betreft echter ook in de sawah's voorkomen.

Wordt de „gaboes" gevangen met hengel, korf of handen, om de groote alen te bemachtigen plaatst men 's avonds een fuik met een kikvorsch als lokaas in de rivier of vijver.

7. *Jacht.* Van de jacht is de Toradja een groot liefhebber, hoewel het land behalve wilde varkens geen wild oplevert. Op geregelde tijden worden in de streken, waar de plaag van wilde varkens groote verwoestingen in de tuinen aanricht, klopjachten georganiseerd. Dit geschiedt gewoonlijk in den drogen tijd. Eenige dagen van te voren wordt 't wild door alang-alang-branden eerst opgejaagd naar enkele schuilhoeken van alleenstaande boschjes, waarheen op den vastgestelden dag dan de aanval van het heele heir van kampongvolk, gewapend met lansen en kapmessen, en vergezeld van honden, zich richt.

De meeste honden zijn voor deze jacht afgericht, waar zij uitstekend geschikt voor zijn.

Dikwijls gaat een Toradja ook alleen met zijn hond er op uit, waarbij hij dan eveneens gewapend is met speer en kapmes.

8. *Nijverheid.* De Inlandsche kunst en handwerksnijverheid staat op eene vrij lagen trap van ontwikkeling. Waar de bevolking zelf nog geen hooge plaats in de beschaving inneemt, behoeft dit zeker geen verwondering te baren.

Spinnen en weven.

Waar kapas te verkrijgen is, zooals in de landschappen Boeakajoe, Baoe, Rano, Mappa, Balepe en Simboeang, wordt garen gesponnen voor eigen gebruik.

In overige streken is dit bedrijf reeds grootendeels te loor gegaan door den invoer van goedkoopere garens uit 't buitenland.

Het weven wordt in genoemde landschappen eveneens het meest beoefend, elders koopt men meer de katoen-

tjes, welke op de verschillende passers verkrijgbaar zijn.

Voor het spinnen en weven gebruikt men de eenvoudige, zelf vervaardigde toestellen, welke veel overeenkomst vertoonen met die der Boegineezen. Ook de bereiding der kapas (kapa) is ongeveer gelijk.

De gesponnen draad wordt met bijvoeging van tamarinde (simba) gekookt, daarna met de voeten bewerkt (di loeloe) en vervolgens aan twee horizontaal onder elkaar geplaatste bamboe's te drogen gehangen (di antadjang), waarbij het vocht zooveel mogelijk verwijderd wordt door de strengen draad uit te wringen en op de bamboes uit te kloppen (di poengiri). Is de draad droog dan wordt ze zigzagsgewijze om een bamboe raampje (ajoenan) gelegd en daarna om twee in den grond geplaatste stijlen gespannen om dan over te gaan in 't weeftoestel (tenoen).

Dit bestaat aan een der uiteinden uit een bamboestok, welke ergens opgehangen wordt en aan 't andere uit twee houten latjes (api) waarvan het achterste dient om middels leeren of rottanlussen (daligi) verbonden te worden aan een derde latje, dat achter op de lendenen van de weefster geplaatst wordt. Aan het voorste latje wordt het weefsel, telkens wanneer de lengte hinderlijk wordt voor het werk, opgerold. Vóór dit latje ligt een houten sabel (balidak), tusschen de draden, waarmede de inslag vast wordt aangedrukt. Hiervóór bevindt zich de „dokké", een dunne bamboe, waaraan elk draadje van de rij, die onder de hierna te noemen „kabéran" loopt, afzonderlijk is opgehangen en dient om de rij bij het insteken van den inslag op te lichten.

Vóór de „dokké" ligt de „kabéran", eene kleine bamboe, welke los tusschen de draden ligt en daar weer vóór de „limoeloen", een dunne bamboe, welke zoodanig geplaatst is, dat eene rij draden boven en eene rij onder langs de „kabéran" loopt.

Het bamboestokje, waarom de inslag is gewonden, heet „panikoeran".

Onder de middelste „api" ligt een smal bamboelatje (sangka), dienende om 't weefsel in de breedte strak te houden.

Wanneer een scheringdraad breekt, zoekt men dien op en maakt eenvoudig een knoop.

Het bereiden van de ananas (pondan)-vezel geschiedt als volgt:

Een ananas-blad wordt op een plank (pakaloeran) van ± 5 d.M. lengte en 1 d.M. breedte gelegd, waarop het aan de vóórzijde met een bamboemesje (pekaloe) wordt afgeschrapt (di kaloe). Daarna worden de vezels met de vingers uitgeplozen, tot draden gerold (di kamba) en aan elkaar vastgeknoopt (di oempoeh), waarmede de bereiding afgeloopen is.

De weefsels zijn meestal effen wit of met gekleurde strepen aan de randen of in 't midden (soembak paramba). Andere patronen bestaan ook nog wel, doch worden niet meer vervaardigd.

De kleuren zijn rood en zwart.

Het zwart kleuren geschiedt met modder, het rood maken met sap van den Bangkoedoe-wortel welke na in een blok fijn gestampt te zijn, daarin met water en kalk vermengd wordt. De garens worden gedurende een nacht in dit mengsel gelegd en daarna gedroogd.

Fixeermiddelen vinden geen aanwending.

De kapok-garens (kaokao) worden niet gekleurd en dienen slechts voor het weven van dooden-kleeren.

Touwslaan.

Het touwslaan komt veel voor en dient voornamelijk ter voorziening in eigen behoefte.

De gebezigde grondstoffen zijn: arèn- en ananasvezels, karbouwenhuiden, jonge bamboe en de bast van de kembang sepatoeplant.

Vlechtwerk. Dit wordt algemeen beoefend en bepaalt zich tot de vervaardiging van huishoudelijke voorwerpen. Van bamboe maakt men hoeden, manden, huisomwandingen en -vloeren; van pandanbladeren vlecht men

matten en rijstzakken, van rottan vervaardigt men vloermatten en kleeren-manden.

IJzer-bewerking.

Smeden komen niet veel voor, hoogstens 2 à 3 per landschap. Met zeer primitieve middelen weten ze nog zeer bruikbare gereedschappen te vervaardigen, zooals parangs, schoppen, schoffels, messen, ploegijzers enz.

Goud- en zilversmeden zijn ook schaarsch. Een enkele Boeginees en Toradja houdt zich met het handwerk bezig. Hunne primitieve gereedschappen in aanmerking genomen, kunnen de vervaardigde sieraden niet onverdienstelijk genoemd worden.

Hout-bewerking wordt vrij veel beoefend, voornamelijk ten dienste van woningbouw en van voorwerpen voor de Inlandsche huishouding.

Bamboe-bewerking kent elke Toradja. Deze kennis is voor hem onontbeerlijk, daar zijne woning veelal van bamboe is opgetrokken en tal van huishoudelijke voorwerpen van dit materiaal worden vervaardigd.

De kunst van het snijden der bekende versierde bamboekokers berust slechts bij enkele personen.

Voor deze kokers wordt slechts de bamboe tallang aangewend, welke noch te oud, noch te jong mag zijn.

Nadat de bamboe op maat gesneden is wordt het buitenoppervlak dagenlang gepolijst met houtasch, waarbij wat arènvezels als lap dienen. Is daarop een ivoorachtige glans verkregen, dan worden de figuren met een mesje in 't oppervlak gesneden, waarna dit ingesmeerd wordt met roet waarbij een schijf van een jonge pisang-spruit als kwast dienst doet. Heeft zich het met het pisangsap tot verf aangelengde roet door het wrijven voldoende vastgezet in de insnijdingen, dan wordt het overtollige er weer afgewreven en is de bewerking klaar. (zie voor de motieven bijlage).

Het deksel en den bodem maakt men in den regel van nangka- of sindanahout.

Potten-bakkerij treft men aan in de landschappen Makale, Tapparang en Balepe.

Het bedrijf bepaalt zich tot het bakken van Inlandsch vaatwerk en wel voornamelijk de kookpot. Om de duurzaamheid te verhoogen worden de potten in gloeienden toestand inwendig geglazuurd met damar.

Na de klei om een ronden steen met de hand in een ruwen vorm te hebben gekneed, wordt de pot geleidelijk uitgebold door met een tweeden steen den buitenwand te bekloppen, waarbij de klei voortdurend met water bevochtigd wordt. Het kloppen geschiedt niet aan één stuk door tot de pot gereed is, doch duurt 3 à 4 dagen, waarbij dagelijks de pot in den wind gedroogd moet worden.

Heeft de pot de gewenschte grootte verkregen, dan wordt ze in voldoende hoeveelheid op een bamboestellage gelegd en gebrand door boven en onder een alang-alang vuurtje te stoken.

De potten zijn zeer gewild, ook buiten de onderafdeeling, zoodat het bedrijf aan de beoefenaars een goed middel van bestaan oplevert.

Steenhouwers houden zich bezig met het bekappen van rolsteenen tot rijstblokken, stampers, slijpsteenen en neuten voor woningstijlen en het uitbikken van grafkelders in de rotsen.

Hoornbewerking.

Uit karbouwenhoorns worden vervaardigd: tabakskokers, kalkbusjes, gevesten van krissen en messen, oorknoppen en andere sieraden.

9. *Handel.* De handel bestaat uitsluitend uit binnenlandschen handel, welke zich voornamelijk op de passers afspeelt.

Met uitzondering van enkele Chineezen en eenige Boegineezen op de onder-afdeelingshoofdplaats, zijn in het ressort geen handelaars of tusschenhandelaars gevestigd.

De ruilhandel, vóór onze bestuursbemoeienis sterk in zwang, is thans nagenoeg verdwenen.

Tot de belangrijkste handelsproducten behooren:

rijst, padi, mais, koffie, karbouwenhuiden, zout, lijnwaden en garens. De handel in artikelen van het buitenland ingevoerd is met uitzondering van de reeds genoemde lijnwaden en garens, van weinig beteekenis en zal dit voorshands ook blijven zoolang de behoeften der bevolking niet toegenomen zijn.

Marktgelegenheid is in ruime mate voorhanden. Groote passers, welke elk voorzien zijn van een viertal houten loodsen, behalve die te Makale, welke er 7 bezit, treft men aan te: Makale, Rimbong, Leatoeng, Mebali en Lali. Kleinere passers, waar meer de noodzakelijkste levensbehoeften verkrijgbaar zijn, vindt men te: Roni (Sengala), Karappa (Palesang), Paboearan (Makale), Simba (Boeakajoe), Langsa (Rano), Baoe (Baoe), Mariri (Mappa), Ratte (Balepe), Lekkih en Tanete (Simboeang).

Het aantal bezoekers op de groote passers bedraagt:

te Makale........................	± 3000
„ Rimbong.....................	± 2000
„ Leatoeng.....................	± 2000
„ Mebali........................	± 1000
„ Lali	± 1000,

terwijl dat op de kleinere passers gesteld kan worden op ± 200.

Alle passers worden om de zes dagen gehouden.

Slechts ter hoofdplaats Makale is eene dagelijksche passer zich aan 't ontwikkelen, welke thans reeds ± 100 bezoekers telt.

De meest voorkomende handels-artikelen op de groote passers zijn:

a. landbouw-voortbrengselen: rijst, padi, mais, bataten, cassave, aard- en peulvruchten, klappers, vruchten, groenten, enz.;

b. genotmiddelen: tabak, sirih, pinang, gambir, toewak;

c. oliesoorten: klapper- en katjang-olie;

d. artikelen voor de buitenlandsche markt: koffie en karbouwen-huiden;

e. artikelen voor de Inlandsche markt: katoen, kapok, rottan, vlechtwerk van bamboe en rottan, aarden potten, weefsels, landbouw- en huishoud-gereedschappen, damar, fakkels, enz.;
f. uit het buitenland ingevoerde artikelen: lijnwaden, garens, kramerijen, glas- en aardewerk, ijzeren gereedschappen, enz.

Als belemmeringen voor de hoogere ontwikkeling van den handel moeten worden beschouwd:

1. de karakter-eigenschappen en geringe ontwikkeling van den Toradja, die hem nog niet geschikt maken voor den handel daar ze hem reeds een gevoel van tevredenheid bezorgen, als hij slechts zijn dagelijksch voedsel heeft;
2. zijn geringe behoeften;
3. de vele bestaande pemali's, waarvan vele een economischen vooruitgang in den weg staan;
4. de ongeschiktheid voor karrentransport van de naar de kustplaatsen Palopo, Pare[2] en Polewali voerende wegen.

10. *Welvaartstoestand.* Niettegenstaande de roof en uitplundering waaraan de bevolking vóór onze bestuursvestiging voortdurend blootgestaan heeft, zoowel van de zijde van Sidenrengsche roofbenden, die het land afliepen, als van de zijde van hun eigen hoofden, en de nadeelige gevolgen van haren grooten hartstocht voor het spel, waardoor bezittingen verloren gingen en geheele gezinnen in slavernij of pandelingschap geraakten, kan de economische toestand na de jaren van rust, orde en veiligheid gedurende ons bestuur doorgemaakt, vrij gunstig worden genoemd. Kapitalisten worden echter hier nog niet aangetroffen, met uitzondering dan van enkelen, wier bezittingen aan sawah's, tuinen, vee en sieraden in alle geval het bedrag van ± *f* 25.000.— niet te boven gaan.

De gebruikelijke offerfeesten, welke kapitalen aan karbouwen, varkens, kippen en rijst verslinden, de ge-

woonte om tal van volgelingen te onderhouden en de groote dobbelzucht zullen zoolang ze nog bestaan eene belemmering blijven voor de vorming van groote kapitalen.

Voedingsmiddelen zijn steeds in ruime mate aanwezig en de rijst wordt zelfs voor een groot gedeelte te gelde gemaakt.

Bij de verbetering en uitbreiding van de rijst- en koffie-cultuur, waartoe deskundige leiding en leering natuurlijk noodzakelijk is, zal de productie van beide cultures ongetwijfeld belangrijk toenemen en daarmede de algemeene welvaart gelijken tred houden.

Op ander gebied bestaan er voor de bevordering van de welvaart dezer streken voorshands nog weinig vooruitzichten.

Voor landbouwondernemingen is het terrein over het algemeen minder geschikt wegens zijn steile gesteldheid en het gemis van groote aaneengeschakelde stukken vruchtbaren grond.

11. *Boschrijkdom en aanwezigheid van waardevolle houtsoorten en andere producten.* De landstreek munt uit door bijzondere kaalheid van den bodem, welke hetzij bedekt is met alang², kort gras of laag struikgewas, hetzij geheel onbegroeid is als gevolg van de rotsachtige grondgesteldheid.

Bosschen vindt men slechts op de toppen of hoogere hellingen der bergen, t.w. de B. Gassing in Makale en Minkindik, de B. Samboea in Rano, de B. Ambeso in Minkindik, het Latimodjong gebergte in Oeloewae en Simboeang (Sengala), de B. Tokeran Gandang in Sengala, de B. Sadoko in Palesang, Taleong en Malimbong, de Bs. Ramboe en Poeang in Simboeang en de Bs. Rapah, Rangri en Pasonan in Mappak.

Behalve enkele timmerhoutsoorten, zooals Oeroe, Asa en damboe, leveren de bosschen geen waardevolle producten op.

12. *Onderwijs.* Behalve de zendingsscholen, genoemd onder 't hoofdstuk „Evangelisatie", bestaat er ter hoofdplaats Makale een Inl. landschapsschool, ingericht op den voet van een standaardschool met het leerplan van de Openbare Inlandsche lagere scholen der 2e klasse.

Aan deze school is een internaat verbonden, waarin de leerlingen die te ver af wonen, gehuisvest zijn. Deze instelling oefent een zeer goeden invloed uit op de internen; ze leeren spoediger het Maleisch, gewennen zich beter aan orde en tucht en bevrijden zich sneller van de animistische ideeën.

Hierbij hangt evenwel veel, zoo niet alles af, van de leiding, het toezicht en den tact der onderwijzers. Gelukkig bezit de school twee onderwijzers, die van af de oprichting er geplaatst zijn en bijzondere geschiktheid toonen in den omgang met hunne leerlingen, die zij in hun vrijen tijd aangenaam weten bezig te houden.

Het aantal leerlingen, waaronder zich vele zonen en verwanten van hoofden bevinden en een zestal meisjes, bedraagt ruim 80.

Met uitzondering van enkele deugnieten, bezoeken allen trouw de school, zoodat het verzuim gemiddeld niet meer dan 4 % bedraagt.

Schoolgeld wordt geheven naar draagkracht. Vacantie wordt tweemaal 's jaars gehouden gedurende 14 dagen t.w. in December en in Juli.

In de eerste plaats dient het geringe schoolverzuim toegeschreven te worden aan den tact van de beide onderwijzers om met de leerlingen om te gaan, doch in de tweede plaats ongetwijfeld aan de onderbreking van het leerjaar door twee vacanties en de aanwezigheid van het internaat.

Sinds begin 1915 werd zoowel op de landschaps- als op de zendingsscholen een proef genomen, met het openen van eene cursus voor volwassenen, waartoe de onderwijzers en de goeroe's zich genegen hadden verklaard tegen een kleine vergoeding. Of deze cursussen,

die elk door 10 à 20 personen bijgewoond worden, op den duur stand zullen kunnen houden, moet nog blijken.

De deelnemers bestaan uit hoofden, verwanten van dezen en gegoede kamponglieden van jeugdigen en middelmatigen leeftijd.

13. *Gezondheidstoestand. Bevolking.* Over het algemeen is de streek gezond. Wel heerscht in de landschappen Boeakajoe, Baoe, Balepe en Palesang chronische malaria, treedt in de kentering, vooral in de landschappen Minkindik, Makale, Rano en Sengala dikwijls dysenterie op en komt ten gevolge van de groote verschillen in temperatuur gedurende den drogen tijd veel bronchitis voor, doch buitengewone sterfgevallen worden er niet door veroorzaakt; slechts eene kwaadaardige soort van darmcatarh, welker verschijnselen veel overeenkomst vertoonen met cholera, maakt nu en dan vele slachtoffers.

In dit opzicht was het jaar 1915 zeer ongunstig. Gedurende de maanden Januari t|m April werden ± 500 personen ter hoofdplaats Makale en in de omgelegen kampongs door genoemde ziekte aangetast en stierven ± 148 aan de gevolgen.

De ziekte werd zooveel mogelijk bestreden met cholera-drank en isoleering der lijders.

Dezelfde ziekte heerschte in de maanden Januari t|m Augustus van hetzelfde jaar ook in het landschap Simboeang, waar van de 1000 aangetaste personen er ± 150 stierven.

Vóór onze bestuursbemoeienis moest de bevolking gewoonlijk een veel zwaarder tol aan menschenlevens betalen aan die ziekte. Nu het besef van den heilzamen invloed onzer maatregelen tegen dergelijke ziekten geleidelijk tot het volk begint door te dringen, wordt het uitbreken van besmettelijke ziekten veel spoediger gemeld.

Eene groote belemmering bij de behandeling van darmkwalen vormt helaas nog steeds het pemali-verbod

om gedurende den rouwtijd iets anders te nuttigen dan rauwe djagong.

De pokziekte, welke vroeger in deze streken inheemsch was en tal van slachtoffers maakte, is na de invoering en krachtige voortzetting der vaccinatie zoo goed als geheel verdwenen.

Vrouwenziekten, beenwonden, huid- en oogziekten treft men vrij veel aan, terwijl syphilis en gewrichts-rheumatiek hier evenmin vreemd zijn.

Lepra werd bij een enkel persoon waargenomen. Epidemieën kwamen niet voor.

14. *Vee.* Behalve de septichaemia haemorrhagia, welke in deze streken inheemsch is en elk jaar geregeld in de kentering uitbreekt, komen hier geen besmettelijke ziekten onder de karbouwen en varkens voor. Genoemde ziekte, welker verschijnselen zijn: slijmafscheiding uit mond en neus, opgezette keel, gebrek aan eetlust, bewegings-traagheid en benauwde rochelende ademhaling, heeft zoo'n snel verloop, dat de aangetaste dieren gewoonlijk binnen 24 uren er aan creveeren. Daar de ziektekiemen volgens deskundigen gedurende de kentering zich ontwikkelen in 't water op de sawah's en in poelen, ligt de eenige weg ter beperking der ziekte in de onmiddellijke afzondering der aangetaste dieren van de gezonde en het dempen of stevig ompaggeren der poelen en als de onttrekking van den mest de sawah's niet te veel schaadt, in het verbod om gedurende de kentering de karbouwen op de sawah's te weiden. De landschappen, welke de meeste schade ondervinden van deze ziekte zijn: Minkindik, Rano, Boeakajoe, Banga, Taleong en Tapparang.

In het jaar 1915 vielen als slachtoffers dezer ziekte ± 280 karbouwen en ± 290 varkens.

Onder de paarden komt hoofdzakelijk gedurende de kentering bij het intreden van droog weer veel goedaardige droes voor.

Kwaadaardige droes werd door den Gouvernements

veearts tijdens diens bezoek in October 1912 geconstateerd onder een viertal paarden van de landschapsstoeterij te Boeakajoe, welke dieren onmiddellijk daarna werden afgemaakt.

Koliek komt een enkelen keer voor.

Andere ziekten konden niet worden geconstateerd.

C. Verkeerswezen, wegen en bruggen.

Het wegennet omvat de beide hoofdwegen Makale-Kamboetoe-Palopo en Rante Pao, Makale-Kalossi en verder tal van secondaire wegen voor welker ligging verwezen wordt naar de bij deze nota behoorende schetskaart.

Laatstgenoemde wegen aangelegd ter verbinding van de verschillende landschappen met de onder-afdeelingshoofdplaats en van de passers onderling, zijn voor zoover nut er van te verwachten is voor de economische ontwikkeling der streek aangesloten aan belangrijke wegen of paden in de omliggende onderafdeelingen.

Zoo vindt men:

in het zuiden: wegen van passer Lali naar Kalossi aan den grooten weg in Doeri; van passer Mebali naar kg. Maliba in Doeri, waar om de 5 dagen passer wordt gehouden; in Sengala een weg van passer Leatoeng naar Labo en Rante Pao;

in Banga een weg van passer Rimbong via Tapparang en een andere via de brug over de Tapparangrivier en Padangiri naar Madandang en Rante Pao, terwijl een derde weg naar Sassak (Rante Pao) leidt;

in Balepe een weg welke bij de Masoepoebrug aansluit aan den weg door Manipi (Boven-Binoeang), die zich in Simboeang voortzet;

in Mappak een weg van Tanette via Tandoeng naar Sopirang (Pinrang) en een andere, die langs Miallo van zuid naar noord loopt, een verbindingsschakel vormende in den handelsweg van Boven-Binoeang via Nossoe en Paladan naar de uitvoerhaven Polewali.

De hoofdwegen, hier en daar een weinig verhard, zijn

gemiddeld 4 M. breed en met uitzondering van enkele steile stukken (± 8°) vrij vlak te noemen.

De secondaire wegen daarentegen, die nog nergens verhard zijn, hebben bij eene bovenbreedte van 2 tot 3 M. meerdere hellingen waarvan enkele zelfs zeer zwaar (± 15°) zijn.

Waar de secondaire wegen derhalve slechts geschikt kunnen worden geacht voor paarden, is de toestand van de hoofdwegen, almede door het bezit van stevige overdekte houten bruggen van dien aard, dat hij geen bezwaar oplevert voor het transport met lichte sapi- en paardenkarren. Slechts het steile stuk bij kg. Tanti in den weg Makale-Kalossi en de rotspoort bij kg. Kalembang in Sengala zullen nog beletselen opleveren, welke echter naar m.i. door resp. eene omlegging en opblazen middels dynamiet over circa een jaar opgeheven kunnen worden.

Ofschoon de bruggen op de secondaire wegen niet alle zoo deugdzaam zijn als die op de hoofdwegen, met uitzondering dan van die over de Sadangrivier bij kg. Kasimpo en kg. Karappa, de Salo Tapparang in Banga, de Salo Poetih bij passer Rimbong, de Salo Parampo in Taleong en de Salo Masoepoe in Balepe, welke zeer stevig gebouwd zijn, laat hare constructie toch nog het passeeren van ruiters op niet te hooge paarden toe.

De plaatsen, waar noodzakelijk nog bruggen dienen te worden gebouwd, zijn:

1. over de Sadangrivier op den weg Maroangin (Boeakajoe)-Langsa (Rano);
2. over de Masoepoerivier tegenover kg. Baoe (landschap Baoe);
3. over de Tapparangrivier tegenover Tapparang op den weg Rimbong-Madandang (Rante Pao).

De bouw hiervan is tot dusver nagelaten daar hij de hulp van een deskundige vereischt. Op de begrooting van uitgaven voor het jaar 1916 is thans eene som van *f* 15.000.— toegestaan voor den bouw van kabelbruggen, over de rivieren hierboven genoemd sub 1 en 2.

Voetpaden vindt men overal ter verbinding van de kampongs onderling als om het kampongvolk te voeren naar de nabijgelegen passers en tuinen. Wegens den grilligen aanleg dwars over bergen en heuvels en door en over rivieren en de gewoonte om ze niet te onderhouden, zijn de meeste ervan slechts geschikt voor hen, die acrobatisch aangelegd zijn.

2. *Handels-routen.* Het binnenlandsch handelsverkeer heeft plaats tusschen de onderafdeelingshoofdplaats en de verschillende groote passers, gelegen te Rimbong, Leatoeng, Mebali en Lali, welke alle door wegen onderling als met de hoofdplaats verbonden zijn.

De groote handelsrouten loopen van de hoofdplaats Makale:

1. in noordelijke richting naar Rante Pao;
2. in oostelijke richting via Kamboetoe naar Palopo;
3. in zuidelijke richting via Kalossi en Enrekang naar Pare².

3. *Transportmiddelen.* Deze bestaan slechts uit koelies en draagpaarden, welke laatste door Boegineezen ingevoerd zijn.

De prijs van een draagpaard is ± *f* 50.— De huur bedraagt per dag *f* 1.25, terwijl het dagloon van een koelie *f* 0.25 à *f* 0.35 is naar gelang van het gewicht der vracht en de grootte van den af te leggen afstand.

D. Rechtspraak.

1. *Strafrecht.* Evenals bij de meeste Indonesische volken in den Indischen Archipel bevond het strafrecht bij onze komst zich in de phase van ontwikkeling, waarbij het wraakrecht reeds beperkt is door het boetestelsel (boete = bangoen).

Door den invloed van onze bestuursbemoeienis is de ontwikkeling van het strafrecht nog een stap verder in de goede richting voortgezet en het wraakrecht geheel afgeschaft. De beginselen, waarop het strafrecht thans berust zijn neergelegd in het Reglement op de

Rechtspleging in de zelfbesturende landschappen, vastgesteld bij besluit van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden ddo. 25 Juli 1910 No. 5499|7.

Eene goede bepaling hierin is, dat waar het noodzakelijk geacht wordt het rechtsgevoel van het volk te bevredigen, geheel volgens de adat gestraft kan worden. Hiervan wordt o.m. gebruik gemaakt om eene lichte straf op te leggen aan iemand, die zijne vrouw op heeterdaad op het plegen van overspel betrapt en haar met haren medeplichtige of den laatste alleen op de plaats doodt.

Het boetestelsel wordt toegepast in de gevallen, besproken in de hoofdstukken over huwelijksrecht en overspel en verder, waar dit in het Strafwetboek voor Inlanders voorgeschreven is.

Hoewel de met onze beginselen van recht en billijkheid strijdende strafrecht-gebruiken afgeschaft zijn, is het zeer leerrijk met de voornaamste er van kennis te maken, teneinde een inzicht te krijgen in de rechtsopvattingen, welke in deze streken geheerscht hebben vóór onze bestuursbemoeienis.

Misdrijven tegen het leven:

Was iemand in eene andere kampong vermoord, dan werd de zaak onderzocht door den Poeang of Madika en de complex- en kamponghoofden van het geheele landschap. Bleek de moord volgens de adat niet geoorloofd te zijn, dan werd de dader door den Raad van den Poeang of Madika en de complex- en kamponghoofden veroordeeld tot eene boete, welke naar gelang de vermoorde een Madika (Poeang), een Anak di sissih, een Tomakaka of een Kaoenan was, 12, 8, 4 à 6 of 1 karbouw bedroeg.

De geheele kampong was voor deze boete verantwoordelijk. Werd ze niet voldaan dan ontstond er een krijg tusschen de kampong van den vermoorde en die van den dader, waarbij de overige kampongs eerstgenoemde partij bijstonden.

De strijd eindigde gewoonlijk, nadat enkele strijders gevallen waren, door de interventie van een dapper persoon (to goeling) uit den Madika- of Tomakakastand, die in de beide kampongs, welke den strijd begonnen zijn, naaste bloedverwanten bezit. De Madika (of Poeang) regelde dan verder de verzoening, waarbij door beide kampongs een karbouw uitgewisseld werd, die geslacht moest worden als offer aan de gevallen strijders, waarbij een varken gevoegd werd.

De eed bij de verzoening voorgeschreven luidde voor elke kampong als volgt:

„Indien gij, bewoners van kampong X, menschen uit kampong Z vermoordt, zal 't aantal uwer dooden gelijk zijn aan de grashalmen".

(Ia na iko to X sae tatak to Z sama rioe to matémoe).

Was de dader van den moord bovenbedoeld niet bekend, dan werd de kampong, waarbinnen hij plaats had gevonden, slechts verplicht een varken te offeren en 't lijk van den vermoorde naar diens woning te vervoeren.

Misdrijven en overtredingen tegen de eigendommen:

De bestolene of een ander, die den dief op heeterdaad betrapte, had het recht dezen te dooden of tot slaaf (pandeling) te maken, wanneer het ontvreemde bestond uit: dieren, landbouwproducten in zoo groote hoeveelheid dat aangenomen kon worden de diefstal niet uit honger was geschied, doch om zich te verrijken; goederen uit een bewoond huis of de aanhoorigheid er van.

Gaf een dief zich vrijwillig over, dan was het verboden hem te dooden, doch slechts 't opleggen van eene boete geoorloofd.

Diefstal uit honger gepleegd werd niet gestraft.

Herhaalde de dader na eene ontvangen waarschuwing den diefstal, dan werd hij beboet met 1 à 2 rijksdaalders tenzij hij op heeterdaad betrapt was, in welk geval de benadeelde het recht had hem te dooden of tot slaaf (pandeling) te maken.

Werd een dief door meer dan een persoon achtervolgd dan was het gewoonte hem niet te dooden, doch voor den Raad van den Madika en de hoofden te brengen, die de zaak onderzocht en bij schuldigbevinding den dief tot de straf van verdrinking of slavernij (pandelingschap) veroordeelde.

In den regel vond de straf van verdrinking slechts toepassing bij de volgende diefstallen:

1. in eene rijstschuur;
2. uit de „batoetoe", eene houten kast, waarin geld en sieraden bewaard worden;
3. in een grafkelder;
4. van een karbouw, wanneer deze daarbij afgemaakt is.

De boeten (bangoen) gesteld op diefstallen bedroegen het dubbele van de waarde van het ontvreemde.

Bij de straf van slavernij (pandelingschap) deelden vrouwen en kinderen in 't lot van den man.

Een solidariteitstelsel ten opzichte van de verschuldigde boeten bestond niet. Werd iemand echter in eene andere kampong zonder wettige redenen vermoord, dan werd zooals boven reeds vermeld, de geheele kampong er voor verantwoordelijk gesteld evenals bij den roof.

Kon de veroordeelde de boete niet betalen, dan werd hij gewoonlijk door zijne familieleden geholpen zoo hij beterschap beloofde; verplichtingen te dien aanzien bestonden evenwel niet. Zij, die onbewust gestolen goederen hadden gekocht, waren niet verplicht tot teruggave.

Kaoenans werden voor kleine overtredingen gestraft met eene dracht stokslagen. Groote zaken werden berecht door een Raad waarin de Poeang (Madika), de gezamenlijke Parenge's (complex-hoofden) en de Tomakaka's zitting hadden, terwijl kleine zaken slechts door de Parenge's of den Madika alleen werden afgedaan.

Onder groote zaken worden verstaan:

1. geschillen over eigendomsrechten ten aanzien van slaven en pandelingen;

2. sawah-geschillen, in 't algemeen grondkwesties;
3. geschillen over karbouwen, paarden en varkens;
4. moord- en roofzaken;
5. diefstal van karbouwen;
6. beslaglegging door eene vrouw op de bezittingen van een mede-echtgenoote;
7. erfenis-kwestie;
8. verwondingen en mishandelingen;
9. diefstallen in een bewoond huis of de aanhoorigheid ervan.

De overige zaken worden tot de kleine gerekend.

2. *Schulden-recht.* Het leenen van geld is een van de euvels in de Toradjalanden. Vooral vóór onze bestuursbemoeienis tierde het bedrijf der woekeraars er welig, daar er maar op los geleend werd om te kunnen dobbelen.

Leende men 's morgens op de speelplaats een rijksdaalder, dan moesten 's middags 10 rijksdaalders worden terugbetaald; was men hiertoe niet in staat dan kreeg men het hoofdkoord om den hals en werd als pandeling mede gevoerd.

Onmiddellijk na onze komst is hieraan gelukkig een einde gemaakt en aan de verderfelijke speelzucht paal en perk gesteld.

Als gebruikelijke rente voor gewone schulden wordt 20 % berekend; deze maatstaf is onafhankelijk van den termijn van terugbetaling.

Of men zijne schuld over eenige dagen of over eenige jaren terugbetaalt, de rente wordt slechts één keer berekend.

Bij overlijden van den schuldenaar blijven zijne echtgenoote, kinderen en kleinkinderen er voor aansprakelijk. Het is echter in dat geval vereischt, dat de schuldeischer op het doodenfeest van de schuld kennis geeft aan de erfgenamen.

Heeft de schuldeischer dit verzuimd en is de erfenis reeds verdeeld, dan is zijn eisch niet meer ontvankelijk.

Bij wanbetaling had vroeger de schuldeischer het recht beslag te leggen op de bezittingen en desnoods op de personen van zijn schuldenaar en zijne vrouw en kinderen, die dan als pandelingen bij hem moesten werken. Hiervoor moest echter de vergunning worden gevraagd van den Parenge van den schuldenaar. Werd de vergunning hiertoe geweigerd, dan pleegde de schuldeischer geweld, indien hij de middelen er voor bezat.

Een gebruik, hetwelk wel eens toegepast wordt tegenover een onwilligen schuldenaar, bestaat hierin, dat de schuldeischer in diens woning trekt en er op zijne kosten blijft leven, totdat de schuld voldaan is.

Het gevolg ervan is dikwijls, dat de schuldenaar verlegen wordt en betaalt (de genoten schuld = indan; de uitstaande schuld = pindan; rente = anak).

3. *Pandrecht.* De in pand gegeven sawah's worden „Oema di toi" of „Oema di tambini" en de in pand genomene „Oema di papintoian" of „Oema di pabetambenan" genoemd.

Het verpanden bepaalt zich in den regel tot sawah's, tuinen, karbouwen, paarden, sieraden en andere goederen van waarde.

Is eene sawah of tuin beplant, dan is het pemali haar te verpanden.

Bij sawah's, tuinen en dieren komt het vruchtgebruik in de plaats van den interest voor het verschuldigde kapitaal (mortgage). Werpt een dier een jong, dan is dit voor den pandhouder. Wordt eene sawah of tuin echter ingelost, voordat ze in bewerking is genomen, dan is er rente verschuldigd ten bedrage van 20 %. Heeft de pandhouder met de bewerking reeds een aanvang gemaakt, dan kan de inlossing eerst plaats hebben na den oogst; voor verbeteringen van sawah's en tuinen mag de pandhouder bij de inlossing eene vergoeding eischen, mits ze zijn geschied met toestemming van den pandgever.

Vifgage, waarbij vruchtgebruik tot delging der schuld dient, komt niet voor.

Bij verpanding van kleeren, sieraden en andere goederen wordt het pand eenvoudig voor zekerheid gegeven, doch geen interest geëischt (vuistpand).

Een pand mag weer aan derden worden verpand met voorkennis van den eigenaar.

Bij pandgeving kan ook een termijn voor de inlossing worden vastgesteld en daarbij de voorwaarde worden gemaakt, dat wanneer die termijn verstrijkt zonder dat de schuld betaald is, het pand het eigendom wordt van den pandhouder.

Bestaat deze voorwaarde niet of is er geen termijn van inlossing vastgesteld, dan mag de pandhouder noch zijne nakomelingen het pand ooit tot eigendom verklaren.

Ook kan bij teruggave voor een pand in plaats van geld: karbouwen, andere dieren of goederen ontvangen of overeengekomen worden, dat bij inlossing eene bepaalde geldsom wordt terugbetaald.

Gaat men vóór het einde van den gestelden termijn voor inlossing er toe over eene tweede leening te sluiten bij den pandhouder, dan gaat het pand gewoonlijk voor goed in eigendom over aan dezen (oema di pamammi).

De verpanding van bezittingen van groote waarde geschiedt in tegenwoordigheid van getuigen. Is dit verzuimd, dan is het in civiele procedures dikwijls zeer moeilijk uit te maken of het pand in eigendom is overgegaan aan den pandhouder of niet.

De Toradja's hebben in den regel veel neiging om hetgeen ze in pand hebben ook te behouden, indien ze er kans toe zien.

Gaat een pand verloren door diefstal of den dood van een dier, dan is de pandgever zijn eigendom en de pandnemer zijn geld kwijt.

4. *Huwelijksrecht.* Zie onder huwelijksgebruiken.

5. *Erfrecht.* Bij overlijden van een der ouders ontvangen de kinderen de helft van de erfenis en de overlevende vader of moeder de andere helft. Sterft deze nu ook dan valt de andere helft eveneens den kinderen toe.

In de volgende gevallen blijft de erfenis onverdeeld:
1e. wanneer beide ouders Poeangs zijn;
2e. wanneer de vader een Poeang en de moeder eene Anak di sissih is.

Zijn er op het doodenfeest door de kinderen karbouwen of varkens geslacht, dan hangt de grootte van ieders aandeel in de erfenis af van het door ieder geslachte aantal dieren.

Indien er kinderen bij zijn, te jeugdig om karbouwen of varkens voor het doodenfeest te kunnen bijdragen, geschiedt de verdeeling der erfenis als volgt:

Bij een aantal van 3 kinderen, waarvan 1 volwassene karbouwen geslacht heeft, wordt het den kinderen toekomend deel der erfenis in vieren verdeeld en ontvangt elk kind een vierde deel, terwijl het resteerende 1|4 deel geheel aan den volwassene wordt toegewezen. Is het door dezen geslachte aantal karbouwen niet zoo groot, dan is hij verplicht het hem toegewezen 1|4 deel alsnog te verdeelen met de twee andere kinderen, bijv. in de reden 2 : 1 : 1.

De overlevende vader of moeder beheert dan de aan de minderjarige kinderen toegewezen bezittingen; leeft deze ook niet meer, dan nemen de meest geschikte familieleden die taak over.

Zijn de kinderen bij den dood hunner ouders allen volwassen, dan heeft de verdeeling in denzelfden geest als boven plaats, met deze uitzondering nochtans, dat indien een der kinderen geen karbouw heeft laten slachten, terwijl hij er toe in de gelegenheid was, niets krijgt. Is een kind evenwel volslagen arm en niet door zijne dobbelzucht in dezen toestand geraakt, dan is het geoorloofd het een klein aandeel in de erfenis te geven.

Is de arme erfgenaam echter dapper en welbespraakt, dan krijgt hij in den regel hetzelfde aandeel als hij, die de meeste karbouwen geslacht heeft.

Zoolang slechts een karbouw geslacht wordt door een kind, heeft het aanspraak op een deel der erfenis, al is dit ook nog zoo klein.

Vaste goederen, zooals sawah's, tuinen en karbouwen, worden gewoonlijk niet verdeeld. De rechthebbenden bewerken gezamenlijk de gronden en deelen in de opbrengst, terwijl ze van de karbouwen op geregelde tijden ieder een gelijk aantal mogen opvangen.

De harta poesaka (Tor: mana of éjanan to dolo) mag nimmer worden verdeeld, doch blijft in handen van familieleden, dat door de anderen daarvoor het meest geschikt wordt geacht; de opbrengst van de productieve bezittingen wordt verdeeld onder de nakomelingen van het geslacht, dat de harta poesaka oorspronkelijk heeft vergaard. Deze poesaka-bezittingen zijn onafscheidelijk verbonden aan de Tongkonan Lajoek (stamhuis) van het geslacht.

Zijn er bij overlijden geen kinderen, dan krijgt de weduwe of weduwnaar de helft van de erfenis en wordt de andere helft verdeeld onder de ouders, broers of zusters van den overledene, en bij niet meer in leven zijn, onder hunne kinderen, kleinkinderen of achter-kleinkinderen.

Deze verdeeling geschiedt in verhouding tot het door hen geslachte aantal karbouwen. Is de overledene een Poeang en de weduwe een Tomakaka, dan krijgt zij slechts 1|3 en bovenbedoelde familieleden 2|3; is de weduwe eene Kaoenan, dan is haar aandeel slechts 1|8.

Is de overledene een Anak di sissih dan krijgt de weduwe 1|2 aandeel, behalve als deze eene Kaoenan is, in welk geval haar aandeel slechts 1|4 bedraagt.

Weduwen van Tomakaka's en Kaoenans hebben recht op ½ aandeel.

Heeft de overleden man of vrouw geen familieleden

in de rechte linie, dan mogen andere verwanten tot in den 4den graad rechten op de erfenis doen gelden op voorwaarde, dat ze op het doodenfeest karbouwen slachten. Zijn er in het geheel geen familieleden, dan vervalt de erfenis aan den Poeang of zijne naaste verwanten, waarvoor ze echter verplicht zijn karbouwen te slachten op 't doodenfeest.

Voor den besturenden ambtenaar is de kennis van bovenvermelde voorschriften van groot belang, daar de meeste hoofden de neiging bezitten zich eene erfenis geheel of gedeeltelijk toe te eigenen door zonder in eenige familiebetrekking te staan tot den overledene op het doodenfeest karbouwen te slachten.

Hoewel zij meestal beweren, dat het met toestemming van de erfgenamen is, moet dit misbruik den kop worden ingedrukt, daar de kleine man er de dupe van is.

Bezitten de erfgenamen geen karbouwen dan is de rationeele weg, dat ze een leening sluiten om een karbouw te kunnen slachten en die later terugbetalen door desnoods een deel van de geërfde bezittingen te verpanden of te verkoopen.

De „oema mana" verbonden aan de vorstelijke tongkonans zijn voor wat betreft de landschappen Sengala en Minkindik afkomstig van de Poeang Pitoe, d.z. de zeven vorsten tot wie men die sawah's en ook de erfslaven (kaoenan boelawan) kan terug voeren, op grond waarvan zij als de grondleggers ervan beschouwd worden.

De Poeang pitoe zijn:

1. Poeang Tappe, grootvader van wijlen P. Batoe, en P. Lemo, resp. vorst van Sengala en Rendangan.
2. Poeang Bantin, overgrootvader van wijlen Indo Poembalinggi, vrouw van P. Lemo.
3. Poeang Bandoeka, grootvader van wijlen So Bandaso, hoofd van Batoe Allo (Sengala).
4. Poeang Tandi Pajoek, grootvader van het hoofd van Tokesang (Sengala).

5. Poeang Pasanggan, grootvader van wijlen P. Batoe en P. Lemo.
6. Poeang Kodo, grootvader van de hoofden van Simboeang en Oeloewae, beiden van 't landschap Sengala.
7. Indo Banga Langi, grootvader van P. Rendangan.

6. *Grondrechten*. Woeste gronden en weideplaatsen behooren de gemeenschap toe. De eerste worden onderscheiden in bosschen (pangala) en niet-beboschte gronden (padang).

De boschgronden worden voorts onderscheiden in:

a. Pangala taman of toeo, zwaar bosch;
b. Pangala ala, licht bosch;
c. Pangala koera of To Komon[2], zeer jong bosch, met veel kreupelhout er tusschen;

en de padanggronden in:

a. Padang lo-obang, nooit ontgonnen gronden bedekt met alang[2] of gras;
b. Padang talo, verlaten tuingronden.

Op de weideplaatsen mogen alle karbouwen van opgezetenen van het landschap worden toegelaten; zijn het bepaalde terreinen dan worden ze „pindoeroekan tedong" genoemd.

De vorst (Poeang) verleent het ontginnings- en beschikkingsrecht over de Pangala-gronden, hetwelk hij delegeeren kan aan de Indo Boeah (hoofd van een kampongcomplex), terwijl de laatste dat recht heeft ten opzichte van de Padang-gronden.

De woeste gronden, welke tot een Boeah behooren, zijn bekend en door grenzen aangegeven. Daar zij het eigendom van de gemeenschap zijn, kan ieder opgezetene van een Boeah vergunning krijgen voor de ontginning van woesten grond binnen die Boeah gelegen.

Hiertoe wendt hij zich tot zijn Indo Boeah, die hem de gevraagde vergunning kan verleenen met of zonder toestemming van den Poeang. Hiervoor is niets verschuldigd.

Alleen schrijft de gewoonte het volgende voor: van nieuw aangelegde sawah's staat de ontginner een deel van den eersten oogst af aan den Poeang en de Parenge's. Is de oogst slecht uitgevallen, dan stelt hij dit uit tot den volgenden oogst. Van de varkens, welke elk jaar bij het in orde maken van de sawahdijken (tampo) geofferd worden, ontvangen de Poeang en de Parenge's een stuk.

Wordt hiervoor slechts een klein aantal varkens geslacht, dan kan het achterwege blijven.

Voor de ontginning van Pangala-gronden wordt sedert lang geen vergunning meer gegeven in verband met de groote schaarschte aan bosschen.

De tot sawah ontgonnen grond, wordt het individueel bezit van den ontginner. Hij heeft het recht de sawah te verpanden en te verkoopen, naar welgevallen er over te beschikken.

Zijn bezitsrecht gaat ook niet verloren bij verhuizing naar eene andere streek of bij braakligging van de sawah, zelfs al wordt ze in het geheel niet meer bewerkt; de sawah kan nimmer terugkeeren tot den staat van woesten grond. Van gronden, welke tot tuinen ontgonnen zijn, krijgt de ontginner slechts het beschikkingsrecht. Heeft de Poeang of de Parenge toestemming verleend tot den verkoop van deze tuinen, dan gaat het beschikkingsrecht over in bezitsrecht, waardoor deze onvervreemdbaar worden.

Tuinen waarop slechts eene beschikkingsrecht rust, gaan na braakligging van ± 1 jaar terug naar de gemeenschap.

Staan er meerjarige gewassen op, dan blijven die het eigendom van den planter, tenzij deze zoo jong zijn, dat ze om in 't leven te kunnen blijven, de zorgen vereischen van den volgenden ontginner. Ook vreemde Toradja's mogen sawah's ontginnen, al vestigen ze zich niet in de streek.

Gewoonlijk echter gaan slechts zij hiertoe over, die

met eene vrouw uit de streek trouwen en zich er komen vestigen.

Het verkoopen van sawah's aan vreemdelingen is geoorloofd; deze behoeven zich hiervoor niet in het land te vestigen. Voor de ontginning en het bezit van tuinen is het noodzakelijk zich in de streek te vestigen.

Verlaat een tuinbezitter de streek voor goed, dan mag hij zijn tuin aan een opgezetene van het land verkoopen met toestemming van den Parenge.

Doet hij dit niet, dan vervalt de tuin met alles, wat er op staat, aan de gemeenschap, zonder dat hij recht kan doen gelden op eenige vergoeding. Slechts is hem veroorloofd den te veld staanden oogst weg te halen.

De verkoop van sawah's en tuinen moet met voorkennis van den Parenge in bijzijn van getuigen geschieden.

Is de waarde er van belangrijk dan wordt de tegenwoordigheid van den Poeang, den Tandoek Tatta en de Parenge's vereischt en een varken geofferd aan de Dewata's en Pong Matowa.

De betaling geschiedt ten overstaan van genoemde autoriteiten; gedeeltelijk crediet is veroorloofd. Meestal is de bibit voor het volgende jaar in den koop begrepen. Reeds beplante sawah's mogen slechts na den oogst worden verkocht.

Het getuigengeld bij het afsluiten van een koop, onverschillig van welke bezittingen of goederen, bedraagt *f* 2.50 voor elke waarde van 1 karbouw.

Bij den verkoop of verpanding van sawah's, tuinen en karbouwen hebben deelhebbers, familieleden en kamponggenooten de preferentie, zoodat volgens de adat deze er in gekend moeten worden.

Is dit niet gebeurd, dan kan de verkoop nietig worden verklaard.

Behoort een stuk grond meerdere personen toe, dan kan elk zijn deel zelfstandig verkoopen of verpanden.

Verhuist een sawahbezitter naar een ander land buiten het Toradjagebied (Makale en Rante Pao), dan doet

hij gewoonlijk zijne sawah aan familieleden of anderen over, waarvan hij kennis moet geven aan den Parenge.

Verzuimt hij deze maatregelen te nemen, dan wordt over zijne sawah door den Poeang of den Parenge beschikt tot hij later weer terugkomt.

Nieuw aangelegde sawah's heeten „Oema dipanggaraga", gekochte sawah's „Oema pangali", welke beide soorten weer samengevat worden onder den naam van „Oema paäpa boetoe" of „pandaka". Naast deze sawah's vindt men de „Oema mana", welke ook genoemd worden: „Oema to dolo", „Oema garonto" of „Oema Tongkonan".

De laatste zijn poesaka-sawah's waarvan de adat voorschrijft, dat ze wel verpand, doch niet verkocht mogen worden, en welke afkomstig zijn van de voorouders. Deze sawah's zijn onafscheidelijk verbonden aan de „Tongkonan Lajoek" van Poeangs, To Makaka's of Kaoenans.

De opbrengst wordt verdeeld onder de nakomelingen in de rechte linie van de kinderen van den eersten bezitter en wel in zooveel aandeelen, als het aantal dezer kinderen heeft bedragen.

Bij het uitsterven van een tak verdeelen de levende takken het vrij gekomen aandeel naar verhouding tot de door hen geslachte karbouwen op 't doodenfeest.

Worden de „Oema pa-apa boetoe" gedurende 3 geslachten niet verdeeld of verkocht, dan gaan ze over in de klasse van poesaka-sawah's, doch onder den naam van „Oema mana oendi" (latere oema mana).

Deze sawah's verschillen in zooverre van de echte „oema mana", dat ze verkocht mogen worden, indien alle rechthebbenden er in toestemmen.

7. *Deelbouw.* Deelbouw wordt „mindoeloe oema" genoemd.

Het aandeel van den eigenaar en van den bewerker der sawah is gewoonlijk voor elk de helft van de opbrengst na aftrek van alle onkosten en aandeelen vermeld op bladzijde 81 onder het hoofdstuk: Rijstbouw.

In sommige streken is het aandeel van den eigenaar op 2|3 en dat van den bewerker op 1|3 gesteld en elders neemt 't aandeel van den laatste weer toe naar mate de grond moeilijker te bewerken is.

Ook komt de gewoonte voor, dat de bewerker het loon en de voeding van zijne helpers bij de bewerking der sawah zelf bekostigen moet, doch in dat geval heeft hij den eersten dag van den oogst recht op 10 tot 100 groote bossen padi, — naar gelang van de grootte van den oogst —, welke bestemd is voor de dagelijksche voeding van de snijders; hetgeen hiervan overblijft mag hij zich toeeigenen.

Deze padi heet „pangrakan".

Bij den deelbouw kunnen sawah's in bewerking worden genomen, welke een of meerdere jaren braak hebben gelegen. Hierbij geldt de regel, dat de eigenaar geen aandeel van de opbrengst krijgt gedurende evenveel jaren als de braakligging heeft plaats gehad.

Deze regel wordt „mabàkà" genoemd.

8. *Eeds-aflegging.* Er bestaan zware en lichte eeden. (eed afleggen = masəpa, minggata, meongan of base kada).

Alle eeden moeten afgenomen worden door den Tomenawa.

Bij den zwaren eed (meongan kapoa) moet een offer gebracht worden aan de Dewata's (goden) die tot getuigen worden aangeroepen, hetwelk bestaat uit het volgende:

een lange bamboe wordt in den grond geplant en daaraan gehangen: een kleine bamboekoker gevuld met toewak; in een bamboe korfje: wat sirih en pinang; in afzonderlijke pisangbladeren gekookte rijst en stukjes varkensvleesch, geroosterd in een bamboe; verder worden naast de bamboe geplant: de tabang (drakenbloed), de pasakè (eene op suikerriet gelijkende plant) de darinding (onbekende plant) en een arèntak.

Is dit offer geplaatst, dan roept de Tomenawa de Dewata's aan middels een zeer lang formulier, waarna hij den te beëedigen persoon uitdrukkelijk herinnert aan hetgeen deze verklaard heeft en vervolgens door dezen de woorden doet nazeggen:

„Tae koe si tiro kandean bai, di tanan pare, minda di rea, tang si kita rindina tedong, tang si kita malolo taoe", dat in 't Nederlandsch vertaald luidt:

„Ik zal het varken, dat ik verzorg niet meer zien; de padi, die ik uitplant zal in alang-alang veranderen; ik zal den neusring van den karbouw niet meer zien noch het groot worden van mijne kinderen".

Daarop worden de Dewata's nog eens aangeroepen, waarna het bereide eten verdeeld wordt en de beëedigde van den Tomenawa zijn deel ontvangt.

De beëedigde legt hierna eenige centen — vroeger katilis (oud Hollandsche stuiverstukken) — op de offerplaats neer, waarover zich later de Tomenawa ontfermt.

Is er geen gelegenheid tot het brengen van een offer, dan kan volstaan worden met de volgende wijze van eeds-aflegging:

In een bamboekokertje worden geplaatst: de haren van een mensch, een karbouw, een varken en een hond, de veeren van eene kip, een mesje van bamboe, een stukje van een arènblad, een alang-alang-blad, een stuk djae en een stuk banglé. Het bamboekokertje met inhoud in de hand houdende, laat de Tomenawa den te beëedigen persoon vòòr zich zitten, waarop hij hem onder het kauwen van wat djae en banglé uitdrukkelijk herinnert aan zijne afgelegde verklaring.

Heeft de persoon haar bevestigd, dan moet hij de Dewata's als getuigen aanroepende zweren, dat bij de onwaarheid van hetgeen hij verklaard heeft, hij evenals zijne kinderen, kleinkinderen en andere naaste verwanten nimmer meer te zien zal krijgen de voorwerpen, welke zich in den bamboekoker bevinden, hetgeen het zelfde beteekent als dat hij en genoemde familieleden zijn eed niet zullen overleven.

Na afloop hiervan bespuwt de Tomenawa het hoofd van den beëedigde door een bamboeblaaspijpje met het kauwsel van djae en banglé.

Bij minder belangrijke zaken wordt de lichte eedsaflegging (meongan baiti) toegepast, welke slechts bestaat in het uitspreken van een der volgende gezegden:

Na bawa bollo = ik krijg het in de buik;

Na lata setan = ik sterf plotseling;

Tang ma sake = ik blijf van elk geluk verstoken;

Boeta mata = ik word blind;

Leto lintik = ik breek mijn been;

Na bawa wae ki ladengan koe tiroe = ik mag verdrinken als ik het gezien heb, en nog tal van andere gezegden.

Over het algemeen hecht men slechts waarde aan den zwaarsten, hierboven het eerst beschreven eed.

9. *Rechtbanken.* Krachtens het hiervoren genoemd Reglement op de Rechtspleging in de zelfbesturende Landschappen wordt over de inheemsche bevolking, voor zoover de berechting van hunne zaak niet tot de bevoegdheid van Gouvernements Rechtbanken behoort, recht gesproken door de Inheemsche Rechtbank en den alleensprekenden Rechter, volgens de bestaande godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, voor zoover niet in strijd met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid.

Het huwelijks- en erfrecht blijft beheerscht door de ter zake vigeerende adat.

Van de hoofden, die in genoemd rechtscollege als leden zitting hebben, zijn slechts enkelen eenigszins geschikt te achten voor hunne taak. De meesten van hen kunnen zich moeilijk losmaken van hunne oude rechtsopvattingen welke meer gericht waren op bevoorrechting van de hoogere standen en vertrapping van de belangen van het volk, dat immers ook bijna uitsluitend bestond uit slaven en pandelingen.

De snelle rechtspraak, waartoe de Inheemsche Rechtbank door meergenoemd Reglement op de Rechtspleging in staat wordt gesteld, oefent in deze streken, waar de hoofden en de bevolking vóór onze komst aan vlugge afdoeningen gewend waren, een zeer goeden invloed uit. Ware de rechtspleging te veel aan formaliteiten gebonden, dan zou zij door het gemis van de meeste middelen, waarover Justitie en politie in meer beschaafde streken beschikken kunnen, spoedig hare onmacht aan het volk moeten toonen en de slechte gevolgen hiervan zeker niet uitblijven.

Jammer is het echter, dat de straffen in enkele opzichten nog te veel op westerschen grondslag berusten en er geen rekening mede gehouden is, dat de Toradja's, op 't peil staande van een natuurvolk, dat nog uitsluitend op zinneprikkels reageert, gevoeliger zijn voor lichamelijke kastijding dan voor straffen, welke meer op de ontwikkeling van het eergevoel gericht zijn.

Alle hoofden betreuren het, als kenners van hun eigen volk, ten zeerste, dat de rottanstraf niet meer toegepast mag worden.

Ook naar m.i. zou deze straf met mate en oordeel toegepast, bij overtredingen eene betere uitwerking hebben dan de ten arbeid stelling voor den kost zonder loon, welke de Toradja, wetende, dat hij daarbij in zijn land blijft en in de gevangenis goed verzorgd wordt zonder al te zwaren arbeid te moeten verrichten, niet zoo erg vindt. De praktijk toont dan ook duidelijk aan uit de vele recidiven, dat bovengenoemde straf ongeschikt is de daders van herhaling te weerhouden.

Voor dwangarbeid buiten hun geboorteland zijn de Toradja's zeer bevreesd, daar zij het verschrikkelijk vinden de kans te loopen in een vreemd land te sterven en te worden begraven.

De misdrijven welke hier het meest voorkomen zijn:
gewone en veediefstallen, oplichting, misbruik van vertrouwen, knevelarij en doodslag bij overspel. Voorts maakt de Toradja zich nog al dikwijls schuldig aan clan-

destien dobbelen, vooral gedurende den tijd van den padioogst.

Over het algemeen is 't volk goedaardig en niet misdadig aangelegd. De vele misdrijven vóór onze komst moeten meer worden gebracht op rekening van den ordeloozen en rechteloozen toestand van dien tijd.

III. Bestuur, Geschiedenis.

Ofschoon de landschappen, welke deel uitmaken van de onderafdeeling Makale nooit het gezag van den vorst van Loewoe erkend hebben, in tegenstelling met de meeste landschappen van Rante Pao, zijn ze door de Regeering steeds beschouwd geworden als onderhoorigheden van Loewoe.

Bij een indertijd door steller dezer ingesteld onderzoek bij de Hadatsleden van Loewoe, werd dit ook volmondig door hen erkend.

Deze aangelegenheid werd in 1909 bij den Gouverneur Quarles voorgebracht bij gelegenheid van eene gehouden bestuursconferentie te Palopo, doch toen door Z.H.Ed.G. nog geen aanleiding er in gevonden daarop in te gaan.

Ten volle erkennende dat eene afscheiding geen practische voordeelen zou opleveren, blijft er naar het inzien van steller dezer niettemin een onrecht in schuilen bedoelde landschappen bij een ander gebied in te lijven zonder de vorsten en de bevolking er in te kennen.

Waar dezen vorsten namens de Regeering de verplichting werd opgelegd het gezag van het zelfbestuur van Loewoe te erkennen (vide nota bestuurs-overgave Assistent Resident Breedveld Boer, bladzijde 7) hebben zij zich uit vrees goedschiks er bij neergelegd, doch innerlijk blijven zij zich onafhankelijk van dat zelfbestuur gevoelen.

Hoe men tot deze inlijving is gekomen blijft een raadsel, waar de vorsten en hoofden van bedoelde Tora-

djalandschappen bij onze komst geen vijandelijkheden hebben gepleegd en uit niets blijkt, dat ze vasallen zijn geweest van den vorst van Loewoe.

Ook in de nota betreffende het landschap Loewoe van den Controleur Goedhart treft men niets aan omtrent deze onderhoorigheid; wel worden daarin genoemd de Rante Paosche landschappen: Baloesoe, Rondong, Sadang, Kalambe, Borie, Nanggala, Pariendieng, Teloelipoe en Peongan, doch geen enkele uit 't gebied van Makale.

Het is mogelijk, dat inroepen van de hulp van den Datoe van Loewoe in 1896 door Poeang Rendangan, vorst van 't landschap Minkindik, die zich niet opgewassen voelde tegen zijne vijanden, de Sidenrengers onder Patta Majorolo en Oewa Sitoeroe, aanleiding heeft gegeven tot de aanneming van de onderhoorigheid van het geheele Toradjagebied aan Loewoe, doch dan heeft men daarin misgetast.

Dit verzoek om hulp was niet van een vasal tot zijn vorst, doch van een vorst tot een bevriend souverein. Een dergelijk verzoek had Poeang Rendangan omstreeks 't jaar 1880 ook gericht tot den Adatoeang van Sidenreng, doch dit was evenmin een bewijs van afhankelijkheid aan dien vorst.

In de afstammingsgeschiedenis van het voornaamste vorstengeslacht van Makale, welke hieronder volgt, moet de grond gezocht worden, waarop de onafhankelijkheid dezer streken berust.

Deze geschiedenis luidt als volgt:

In een tijd, toen alles nog bedekt was met oerbosch, doch het land reeds bewoond was door menschen, daalde op de boentoe Kandora, een hooge spitse bergtop in het noorden van het landschap Minkindik, de hemelvorst Poeang Tamboro Langi, zoon van den god Poeang Matowa, neder met zijne zuster Karaeng Kasoemba.

Als hemelingen was hun uiterlijk, ja zelfs hun bloed, geheel wit.

Zij woonden niet als gewone menschen op aarde doch

hadden een woning, welke tusschen hemel en aarde in de lucht zweefde (Banoea di toke = hangend huis).

Na een kort verblijf werd Karaeng Kasoemba door de vrees bevangen te zullen worden uitgehuwelijkt aan een aardbewoner, genaamd Katebak, wiens grootvader Adan eene uit diens linkerrib geschapen vrouw tot echtgenoote had, welke vrees haar naar den hemel deed terugkeeren met medeneming van 7777 adatvoorschriften, de helft van het aantal door haar en haren broer gezamenlijk bij de nederdaling medegebracht.

Deze inweving van ons scheppingsverhaal uit de Bijbelsche geschiedenis wijst vermoedelijk op vroegere aanrakingen met Mohammedanen.

Poeang Tamboro Langi, die op aarde bleef, huwde daarop met eene prinses, genoemd Sanda Bilik, die bij Sappang Dewata — een rotsblok, welke vóór de uitmonding van de S. Tapparang in de Sadangrivier ligt —, uit de onderwereld was te voorschijn gekomen. Na het huwelijk ging dit echtpaar zich metterwoon vestigen op den heuvel Oelin (landschap Banga), welke toen nog bedekt met bosch bij de verschijning van het echtpaar plotseling veranderde in eene vruchtbare landouw.

Als overblijfselen hiervan noemt de bevolking: de sawah's Kaloea, Tampo Batoe, Lindo Boelan en Minggoeliling en de bron Boeboena Pong Sanda Bilik, alle gelegen in het landschap Banga.

Uit bovenvermeld huwelijk werden geboren 8 zonen en 8 dochters, waarvan later 3 zonen met P. Tamboro Langi naar den hemel terugkeerden en 7 dochters met P. Sanda Bilik bij Sappang Dewata weer in de onderwereld verdwenen.

De op aarde achtergebleven kinderen droegen de namen van: Poeang Meso (dochter), Poeang Pappai Langi, Poeang Sanda Boro en Poeang Poenamboeli Boentoe. (Pappai Langi = hemeldak; Sanda Boro = de voldane, Poenamboeli Boentoe = verwekker van water uit de bergen).

Een slaaf van P. Poenamboeli Boentoe, Bombo Kosiek genaamd, bezat volgens de legende de macht om de door zijn meester in den berg gestoken gaten weer te kunnen dichtstoppen met sirihspeeksel.

Van bovengenoemde kinderen vestigde zich P. Mcao te Rano of Dewata (tegenwoordige kampong Kalolo in 't complex Kasimpo van het landschap Makale), waar zij in het huwelijk trad met Poeang Kadondai Rano, een bij Sappang Dewata (plek in de Sadangrivier ter hoogte van kg. Kalolo) uit de onderwereld te voorschijn gekomen prins. P. Pappai Langi koos zijne woonplaats te Gassing (berg in 't landschap Makale), terwijl P. Sanda Boro zich te Boentoe Borong (landschap Sengala) ging vestigen, waar hij eene prinses, voortgesproten uit eene bamboe en genaamd To Boentoe Patoeng, huwde.

Deze ontmoeting had als volgt plaats:

Op zekeren dag te Batoe Borong op jacht zijnde, zag hij uit zee, die bloedrood gekleurd was, een huis naar de kust, waar hij stond, drijven. Nadat het huis op 't strand was geworpen, liep hij er heen en bemerkte naderbij gekomen een stuk bamboe aan den buitenwand er van. De bamboe opnemende en haar met zijn kapmes willende splijten, hoorde hij plotseling binnenin eene vrouwenstem roepen: „Niet te ruw, ik zit er in".

„Wacht liever een oogenblik dan zal ik er zelf uitkomen". Van den schrik liet P. Sanda Boro zijn kapmes uit de hand vallen en zag toen tot zijne groote verbazing de bamboe in tweeën splijten en daaruit te voorschijn treden eene jonge maagd van zoo schitterende schoonheid, dat hij er een oogenblik door verblind werd.

Hij trouwde vervolgens deze vrouw, die eene prinses bleek te zijn, en verwekte bij haar een zoon en eene dochter.

De zoon, genaamd Lakipadada wordt beschouwd de stamvader te zijn van de drie oorspronkelijke vorstengeslachten in de Toradjalanden en de rijken van Loewoe en Goa.

Zijne avonturen, welke aan die van een Odysseus doen denken, mogen voor de merkwaardigheid hier onder eene plaats vinden.

Lakipadada was zeer bevreesd voor den dood.

Daarom verliet hij op een goeden dag, gezeten op een witten karbouw, genaamd Boelai Penjaring, zijne woonplaats om te onderzoeken of niet ergens een land was, waar de menschen onsterfelijk bleven. Na heel wat zwervens kwam hij eindelijk op eene plaats, waar een twaalftal mannen zijn komst afwachtte.

Bij zijne nadering door hen ondervraagd wat het doel van zijn bezoek was, deelde hij hun mede, dat hij zoekende was naar een middel om onsterfelijk te kunnen blijven.

De mannen beloofden hierop hem te zullen helpen.

Den volgenden dag werd hij onmiddellijk aan een vuurproef onderworpen, waarbij hij zeven dagen en zeven nachten in staande houding moest doorbrengen zonder een oog dicht te doen en iets te gebruiken.

Den laatsten nacht informeerde men of hij sliep. Toen het bleek dat hij de proef glansrijk had doorstaan moest hij het zwaard, dat hij bij zich droeg, uit de scheede trekken waarbij hij opmerkte, dat de punt er af was.

Na afloop hiervan zeiden de mannen tot hem: „Ge zult gedurende zeven geslachten onsterfelijk blijven en kunt thans gaan".

Zoo vlug mogelijk stapte hij nu op zijn karbouw en dreef het dier in zee om langs den kortsten weg weer de thuisreis te aanvaarden. Aanvankelijk zwom de karbouw heel goed, doch in volle zee gekomen begaf hem de kracht en verdronk hij. Gelukkig dreef er in de nabijheid een boomstam, waar Lakipadada zich nog tijdig op kon redden.

Op dezen boomstam bleef hij zoolang rondzwalken, dat zijn lichaam ten leste met eene dikke laag mos en wier bedekt was. Eindelijk werd hij met den boomstam op een in zee uitstekende rots geworpen, waar een enkele manggaboom groeide. Waar hij gedoemd werd

hier verscheidene jaren van zijn leven door te brengen was het een geluk, dat de boom voortdurend vruchten voortbracht, waarmede hij zich voeden kon.

Op zekeren dag werd hij uit zijne benarde positie gered. Een groote roofvogel, de „Langkang Moega" streek namelijk neer op den top van den boom.

Lakipadada greep hierop fluks een van zijne pooten vast, en bleef er aan hangen tot het dier weer wegfladderde. Dagenlang bleef hij zoo door 't luchtruim zweven tot de roofvogel eindelijk landwaarts in vloog en in het gebied van Goa op een boom neerstreek, waarop Lakipadada hem los liet.

Niet lang zat hij in den boom, of eenige menschen, die er vooorbij kwamen kregen hem in de gaten.

Ze zagen hem eerst voor het een of ander dier aan, daar hij met zijn mos- en wierkleed alles behalve op een mensch geleek. Aan zijne stem hoorende, dat het een mensch was, liet men hem naar beneden komen en gaf hem wat te eten.

Toen men het restje van zijn eten aan de honden gaf, gingen deze onmiddellijk dood: ook de slaven, die er van aten stierven direct. Eerst de vorst die er van gebruikte bleef ongedeerd. Hierdoor begreep men, dat de man in den boom van vorstelijke afkomst moest zijn.

Hij werd nu naar de rivier geleid om er gewasschen te worden, doch hoe men ook waschte, het mos en het wier konden niet worden afgehaald. Terwijl men ten einde raad was, hoorde men opeens een vogel, veel gelijkende op de kakatoe, roepen: „Baadt hem met lemolawa (djeroek-poeroet) dan wordt hij blank en blozend als de danga-danga bloem" (onbekende bloemsoort).

Dezen raad opvolgende lieten het mos en het wier onmiddellijk los.

Terwijl hij gebaad werd kwamen tal van lieden water halen uit de rivier. Het slaan op de Gendang (groote trom) in de verte hoorende, vroeg Lakipadada hun wat dat beduidde. Zij vertelden hem toen, dat de gemalin van den vorst bevallen moest doch de bevalling maar

niet wilde plaats hebben. Er stond reeds iemand gereed om den buik open te snijden, maar de medicijnmeester, die de snee weer heelen moest was er nog niet.

Lakipadada sprak hierover zijne verwondering uit en zei, dat dergelijke bevallingen in zijn land anders werden bewerkstelligd.

De waterdragers vertelden bij terugkomst het gehoorde aan hun vorst, die daarop onmiddellijk Lakipadada liet ontbieden om bij de bevalling te helpen.

Deze was dadelijk daartoe bereid. Hij legde zijn sirihzakje op het hoofd van de kraamvrouw onder het prevelen van eenige woorden en zonder de minste moeite had de bevalling plaats.

Na dit succes in het paleis van den vorst verblijvende, deelde hij dezen zijne afkomst mede, waardoor men tot de ontdekking kwam, dat beiden van dezelfde goddelijke afstamming waren.

Bedoelde vorst droeg den naam van Batara Oelo. Later huwde Lakipadada met zijne kleindochter, genaamd Datoe, die hem drie zonen schonk: Patala Merang, Patala Boenga en Patala Bantang.

Na den dood van Lakipadada, die over het geheele eiland Celebes zou hebben geheerscht, werd zijn rijk als volgt verdeeld:

Patala Merang, gevestigd te Goa, kreeg het gedeelte ten zuiden van de Bamboe Poeang, welke berg halfweg Enrekang-Kalossi gelegen is.

Patala Bantang, die zijn zetel te Tarongkong (Makale) had werd toegewezen het gedeelte, begrensd ten zuiden door de Bamboe Poeang, ten oosten door de Boentoe Batoe Karambao (oostelijk van Rante Boea gelegen), ten noorden door de Boentoe Napa (Rante Pao) en ten Westen door de zee van Mandhar;

Patala Boenga, die te Palopo verblijf hield, ontving het overige gedeelte van het eiland Celebes.

Deze verdeeling was door Lakipadada reeds bij zijn leven vastgesteld, waartoe hij met zijne drie zonen op

den top van het Latimodjong gebergte gestaan had om van daaruit de grenzen aan te wijzen.

Bij de nederdaling op de „Kandora" had P. Tamboro Langi behalve de reeds vermelde adatvoorschriften verscheidene zwaarden bij zich, waarvan thans één, de „Soedan", nog in het bezit zou zijn van het Goasche vorstenhuis, één, de „Boenga aroe" in handen is van den Datoe van Loewoe en twee, de „Maniang" en de „Dòsò" bij Poeang Tarongkong, landschapshoofd van Makale, berusten.

Tot de rijksornamenten van het oorspronkelijke vorstengeslacht worden ook nog gerekend:

1. een vlag (Baté Moeroeng), welke in het bezit is van het landschapshoofd van Sengala.
2. eene dubbele mand met één bodem (bàkà siroe), welke bij het landschapshoofd van Madandang (Rante Pao) berust.
3. een 3-tal kandaori's (kralen kleeden), waarvan een bij So Bandaso en twee bij P. Tarongkong zijn.
4. twee oude weefsels, genaamd Indo Lébo en Arang To Boeang, welke in 't bezit zijn van P. Tarongkong.

Verder vertelt de overlevering, dat een tweede vlag, de „Lamparadja" te Goa, en een derde vlag, de „Bate SoelangkaE" te Palopo zich bevindt.

De laatste dertig jaren vóór onze komst bestaat de geschiedenis van deze streken uit een voortdurenden strijd tusschen de verschillende vorsten.

De voornaamste van die oorlogen zullen hieronder in 't kort beschreven worden om een kijk te geven op de toestanden en de onderlinge verhoudingen uit dien tijd.

1. De oorlog tusschen Poeang Rendangan, vorst van Minkindik en Poeang Tarongkong, vorst van Makale.

Deze strijd werd veroorzaakt door het eigenmachtig optreden van eenige lieden uit Minkindik, die wetende, dat er sinds lang groote naijver bestond tusschen de beide vorsten en van een strijd voor zich zelf groote voordeelen verwachtende, Poeang Tarongkong zonder

dat hun vorst er iets van wist, de boodschap brachten, dat Poeang Rendangan oorlog tegen hem wenschte te voeren. Hoewel P. Taronkong, wiens macht aan het tanen was, antwoordde geen krijg te willen voeren deelden de terugkeerenden aan P. Rendangan mede, dat P. Tarongkong zich gereed maakte om Minkindik binnen te vallen met eene strijdmacht.

Het gevolg hiervan was, dat P. Rendangan aan zijne bondgenooten, de hoofden van Sengala, Oeloewae, Enrekang, Baten (Rante Pao) en Piongan (Rante Pao) uitnoodigingen zond om aan den strijd deel te nemen en zelfs de hulp inriep van den Adatoeang van Sidenreng, die daaraan voldeed door het zenden van een krijgsmacht onder aanvoering van Patta Majorolo en Oewa Sitoeroe.

Weldra trok P. Rendangan met zijne eigen krijgsmacht en die van Sidenreng naar de grens van Makale bij Baba Kanawan, terwijl Sengala stelling nam bij Panleon (grens Makale-Sengala), Batan zich richtte tegen kampong Boerake, Piongan de Tanah Malea (de roode kleiheuvels ten noordwesten van kg. Kasimpo) bezette en eene troep uit Doeri (Enrekang) tegen Pango-Pango optrok.

Tegen deze overmacht was P. Tarongkong niet opgewassen. Enkele kampongs werden verbrand, veel vee, goederen en slaven geroofd en P. Tarongkong zelf voortdurend opgejaagd.

Ten slotte naar Mangasa gevlucht, bood hij na ongeveer een jaar strijdens den vijand den vrede aan, welke deze aannam.

Terwijl de bondgenooten van P. Rendangan naar hunne haardsteden terugkeerden, bleven de Sidenrengers onder Patta Majorolo en Oewa Sitoeroe zich te Rante Tadjo, een plateau tusschen Padangiri (Landschap Banga) en Madandang (Rante Pao) vestigen, van waar uit zij overal rooftochten ondernamen. Doordat deze troep grootendeels met Beaumont-geweren bewapend was en uit vechtersbazen bestond, waren de Toradja's er zeer bevreesd voor.

Poeang Tarongkong, die zeer wraakzuchtig gestemd was door de ondervonden nederlaag, wist zich na eenigen tijd weer zoodanig te herstellen, dat hij na zich verzekerd te hebben van de hulp der Sidenrengers te Rante Tadjo, op zijn beurt tot een aanvallenden oorlog overging tegen P. Rendangan. Hij zelf bleef zich echter verdekt opstellen in kampong Mamoeloe, en liet de Sidenrengers gesteund door zijne krijgsmacht den strijd uitvechten.

Aanvankelijk leed P. Rendangan voortdurend nederlagen en vluchtte hij na de verbranding van kampong Bala door den vijand naar kampong Tangan. Later gelukte het echter aan zijne troepen de Sidenrengers onder Oewa Sitoeroe bij kg. Patebah te verslaan.

Nadat de strijd eenigen tijd afwisselend was gevoerd kwam de vrede tot stand door bemiddeling van genoemden Oewa Sitoeroe.

Te Baba Kanawan op de grens Makale-Minkindik had de verzoening tusschen de beide vorsten plaats.

Volgens de adat moeten zij hierbij elkaar rijst in den mond leggen en een kogel overhandigen en wordt een varken geofferd aan de goden, die als getuigen worden aangeroepen onder het uitspreken van het voorgeschreven formulier.

2. Oorlog tusschen P. Rendangan en So Bandaso.

So Bandaso, een Anak di sissih uit Sengala, was door Poeang Lemo, vader van P. Rendangan, als zoon geadopteerd.

Door voorspraak van P. Lemo werd So Bandaso na den dood van het Hoofd van Batoe Allo (Sengala) door Poeang Batoe, vorst van Sengala tevens broeder van P. Lemo, tot diens opvolger benoemd.

Daar So Bandaso eene krachtige en invloedrijke persoonlijkheid was, die vooral na den dood van P. Lemo in macht toenam, werd P. Rendangan bevreesd, dat hij hem zou overvleugelen. Toen So Bandaso zelfs zoo verging, dat hij over de Kaoenans van de Poeang Pitoe (de

zeven Poeangs) dezelfde rechten wilde uitoefenen als P. Rendangan, vond deze daarin aanleidng hem den oorlog te verklaren.

Hiertoe riep hij weer de hulp in van Oewa Sitoeroe met zijne Sidenrengers. Bij hunne nadering trok So Bandaso zich terug in Dariti Alang (Batoe Allo), waar hij eene benteng had gebouwd.

Na een paar maanden belegerd te zijn, waarbij aan weerszijden enkele dooden en gewonden vielen, kreeg So Bandaso gebrek aan voedsel, hetgeen hem er toe bracht zijn aanvaller den vrede aan te bieden tegen den prijs van 36 karbouwen, welk aanbod door P. Rendangan werd aangenomen, waarna de strijd uit was.

Opmerkelijk hierbij was, dat er door den belegeraar niet geroofd of gebrand werd omreden de meeste bewoners van Batoe Allo Kaoenans waren van de Poeang Pitoe (zie onder grondrechten).

3. De strijd tusschen de afstammelingen van Nè Dide, hoofd van Lali, en To Messawa, Madika te Piaoen (Rano).

De directe aanleiding tot de ontbranding van dezen krijg was gelegen in het rooven en gedeeltelijk afmaken van een 100-tal paarden van Oewa Saroerang, zoon van Nè Dide, door Lagi, kleinzoon van To Messawa.

Het motief voor deze daad was het volgende:

To Messawa had eene groote schuld aan Nè Dide en Lagi was nu bevreesd, dat bij den dood van zijn grootvader Oewa Saroerang zich van diens bezittingen zou meester maken; vandaar dat hij dit gevaar trachtte af te wenden door een strijd uit te lokken, waarin de geheele bevolking betrokken zou worden.

De strijd werd aan weerszijden geopend met het rooven van karbouwen.

Meanglo, zoon van Rando, hoofd van Roemandang (Rano), roofde 12 karbouwen van To Messawa, waarvan hij er één verkocht aan zekeren Pakio te Poeroe (Rano). Toen deze karbouw losraakte en in kg. Kalimboea (Rano) terechtkwam, weigerden de kampongbewoners

het dier aan Pakio terug te geven. Nadat deze zich daarover beklaagd had hij Oewa Saroerang en deze de zaak niet vertrouwende er niet op was ingegaan, begon Pakio, met zijne kamponggenooten den strijd tegen kg. Kalimboea. Hieruit ziende, dat het ernst was, stond Oewa Saroerang genoemden Pakio bij. In dezen strijd sneuvelde Lagi, waarna er een stilstand intrad van ± 8 maanden.

Nadat Parébong, zoon van To Messawa, zich verzekerd had van de hulp van het hoofd van Mamboe (Mandhar) en eenige hoofden van Simboeang, werd de strijd weer hervat.

Aan de zijde van Parébong stonden ± 1000 man, gewapend met ± 40 achterladers en ± 250 voorlaadgeweren, terwijl Oewa Saroerang slechts over ± 100 man beschikte, waarvan de kern echter gevormd werd door een troep van 20 uitgelezen mannen, bewapend met 9 achterladers, 2 winchesters en 4 voorladers.

Bij kampong Langsa, waar Oewa Saroerang zich met zijne macht goed gedekt had opgesteld, kwam het tot een gevecht, waarbij zijne tegenpartij, na 2 gewonden te hebben verkregen, op de vlucht gejaagd werd.

's Nachts legde Oewa Saroerang daarop eene hinderlaag bij kg. Lameong met het resultaat, dat tegen den morgen de Tomakaka van Mamboe, toen hij zich naar de rivier begaf om te baden, neergeschoten werd.

Vier dagen later waren alle vijanden door Oewa Saroerang uit 't gebied van Rano verdreven.

Parébong begaf zich hierop naar Enrekang, waar hij na den Patta van Enrekang een paar gouden krissen ten geschenke te hebben gegeven, hulp van dezen ontving.

Aan het hoofd van ± 800 man, gewapend met achterladers, voorladers, lansen en klewangs, trok de Soelewatang van Enrekang met Parébong naar Rano, waar de krijgsmacht in kg. Bena hare tenten opsloeg.

Tot een strijd met Oewa Saroerang kwam het echter niet. De Soelewatang wist Oewa Saroerang te bewegen

zich te verzoenen met Parébong, waarbij de overeenkomst tot stand kwam, dat Oewa Saroerang erkend zou worden als kleinzoon van To Messawa en daardoor dezelfde rechten op de bezittingen van To Messawa zou krijgen als diens kinderen.

Op 't verzoeningsfeest werd een karbouw geslacht en door beide partijen den eed afgelegd, dat bij schending van de overeenkomst de kinderen en kleinkinderen van den schuldige nimmer karbouwenharen te zien zouden krijgen, wat hetzelfde beteekent als dat zij de schending niet zouden overleven.

4. De oorlog tusschen P. Rendangan en Oewa Sitoeroe.

Deze brak uit doordat in een strijd tusschen To Morrong, een bekend krijger uit Tokesang (Sengala) en het hoofd van Marinding (Minkindik) een paar volgelingen van Oewa Sitoeroe door Doeriërs, die zich in dienst bevonden van P. Rendangan, gedood waren. Oewa Sitoeroe, die hoofdzakelijk gebeten was op de Doeriërs, waarbij de twee zonen van P. Rendangan, genaamd So Toratoe en Tangke Limbang — de eerste is thans landschapshoofd in Minkindik — zich hadden aangesloten, vervolgde hen in de richting van Oeloewae en Baroko (Doeri), in welke laatste streek de Doeriërs stand hielden en hulp bekwamen van hunne landgenooten.

Bij de komst van onze troepen te Enrekang in 1905 was de strijd nog onbeslist.

5. De strijd tusschen de beide oudste zonen van P. Tarongkong, genaamd Andi Lolo en P. Rante Allo.

Deze strijd ontbrandde tengevolge van de bloedschande, gepleegd door P. Rante Allo met zijne halfzuster Lai. Deze schande was des te grooter, wijl P. Rante Allo bij eene pandelinge verwekt was.

Andi Lolo, die weer eene andere moeder, eene dochter van een Tomakaka uit kg. Limpangan, tot moeder had, en zelf liefdesbetrekkingen met zijne zuster had willen

aanknoopen, raakte daarover zoo in woede, dat hij zijn broeder den oorlog verklaarde.

Na elkaar wederkeerig geringe verliezen te hebben toegebracht, week P. Rante Allo uit naar Banga en Taleong.

P. Tarongkong was als vader en vorst niet in staat tusschenbeide te treden, hoewel volgens het volksgeloof eene dergelijke „pemali" vast het land tot verderf moest brengen.

Nadat later Lai haar broeder, dien zij gevolgd was, weer verlaten had, hield de strijd tusschen de broeders op.

Uit de gepleegde bloedschande ontsproot een kind, dat nu nog leeft en bij den vader in huis is.

De kennis van de boven in het kort geschetste oorlogjes is van groot gewicht voor de verklaring van vele toestanden en verhoudingen in deze streken.

In dit opzicht zijn bijna even leerrijk de krijgen, welke gevoerd werden tusschen:

1. P. Boengin en het hoofd van Tonglo (Rante Pao) waarin P. Rendangan en Oewa Sitoeroe aan de zijde van P. Boengin stonden en het hoofd van Padangiri (Banga) de tegenpartij bijstond. De aanleiding was de moord gepleegd op zekeren Balah van Banga door iemand uit Boengin.

Uit wraak had daarop een kleinzoon van den vermoorde, die te Tonglo woonde, weer iemand uit Boengin vermoord. P. Boengin behaalde in dezen strijd de overwinning.

2. Oewa Sitoeroe en Paoewang, landschapshoofd van Molimbong, waarbij P. Tarongkong en P. Boengin eerstgenoemde vergezelden.

Oewa Sitoeroe, die den krijg ondernam met het doel in Malimbong flink te kunnen rooven, werd met een verlies van 19 dooden teruggeslagen naar Rimbong.

3. Nè Dide, hoofd van Lali, en het hoofd van Poeroe (Rano).

Het doel van Nè Dide was de bevolking van Poeroe te tuchtigen voor den roof op zijne karbouwen gepleegd. Met de hulp van Oewa Sitoeroe werd kg. Poeroe uitgeroofd en afgebrand.

4. Eenige hoofden van Rante Pao en de Sidenrengers onder Oewa Sitoeroe en Majorolo.

De aanleiding was het verbranden door de Sidenrengers van een kampong in Labo (Rante Pao). Aan de zijde van Rante Pao stonden Tandi Boea, neef van Poeang Tikoe, Poeang Maramba, Pong Palita, Nè Matandoeng van Baloesoe en So Dandoeroe van Rante Boea, terwijl als bondgenooten der Sidenrengers optraden Nè Koeloe van Boentaoe, vader van den bovengenoemden Pong Palita, en P. Rante Limbong, hoofd van Leatoeng (Sengala).

Nadat de bondgenooten uit Rante Pao bij Lebani (Sengala) verslagen waren, riep So Dandoeroe, hoofd van Rante Boea de hulp in van den Datoe van Loewoe, den Palimpang van Soeli en den Datoe van Larompong.

De Loewoereezen namen bij aankomst stelling op de heuvels ten oosten van Tokesang en Raroek (Sengala), terwijl de tegenpartij onder Oewa Sitoeroe, Patta Majorolo en To Morong van Tokesang in deze kampong den vijand opwachtten.

Na een paar maanden van niets doen keerden de Loewoereezen terug naar Pantilang.

Later riepen de hoofden van Rante Pao nogmaals de hulp in van den Datoe van Loewoe, waaraan in 1896 gevolg werd gegeven door het zenden van Patta Poenggawa van Boni met eene krijgsmacht van ± 1000 gewapenden, waarbij zich de beruchte Said Ali uit Palopo bevond.

In een gevecht bij Rante Tadjo (grens Padangiri en Madandang), werden de Sidenrengers verslagen, die daarop uitweken naar 't zuiden.

Vóórdat ze geheel uit 't Toradja-gebied verdreven waren, ging Patta Poenggawa echter met zijne krijgs-

macht terug naar Palopo, wat ten gevolge had, dat de Sidenrengers weder de vrije hand kregen.

5. Tomorrong, een berucht krijger uit Tokesang, en het Hoofd van Marinding (Minkindik).

Deze strijd ontstond na het overlijden van den vader van Tomorrong in Tabi. Daar hier geen geschikte plaats was voor het geven van het doodenfeest, besloot Tomorrong eenvoudig Marinding te veroveren om deze plaats daarvoor te bestemmen.

Hij werd bijgestaan door Oewa Sitoeroe, terwijl bij de tegenpartij waren aangesloten eene Doerische krijgsmacht onder P. Soelle en Aroe Sosso, welke laatste gehuwd was met eene dochter van P. Rendangan.

Bij eene nachtelijke verkenning werd Tomorrong per ongeluk door een zijner eigen strijders doodelijk getroffen, waarna de strijd onbeslist een einde nam.

Wat betreft het verzet in de Ambese- en Alla-stellingen het volgende:

In begin 1907 vluchtte Poeang Tikoe, het beruchte hoofd van Pangala (Rante Pao), opgejaagd door onze patrouilles, naar Paboearan, gelegen op een noordelijken uitlooper van de B. Ambese. Hier was Ambe Pare hoofd, vader van het tegenwoordige landschapshoofd van Palesang en oom van de twee gebroeders Oewa Saroerang en Bombi, thans resp. landschapshoofd van Rano en Boeakajoe.

P. Tikoe wist de „Compania" zoo zwart bij hem te maken, dat hij besloot bij de komst van de troepen uit Rante Pao zich te verzetten in het rotscomplex van Ambese. Oewa Saroerang en Bakko, 't tegenwoordige complexhoofd van Gandang Batoe, trachtten hem nog van dat plan af te brengen, doch tevergeefs.

Toen de troepen in Maart 1907 kwamen, vluchtte P. Tikoe uit vrees gevangen genomen te worden naar Bitoeang (Rante Pao).

In de Ambese-stelling boden daarop Ambe Pare en Oewa Saroerang weerstand. Nadat Ambe Pare gesneu-

veld en de stelling niet meer houdbaar was, nam Oewa Saroerang de wijk naar het Alla-rots-complex in Doeri, waar alles wat bevreesd was voor de „Compania" eene toevlucht zocht. Ten laatste waren hier mannen, vrouwen en kinderen uit Rano, Gandang Batoe, Lali, Silanga, Boeakajoe, Paboearan en vele Doeriërs onder P. Passak en P. Soele verzameld, ten getale van een paar duizend. Van deze menigte was een 300-tal mannen bewapend met ± 100 achterladers, evenveel voorladers en verder met lansen en klewangs.

Kort daarop werd de stelling ingesloten door troepen, die van de Ambese kwamen en van Enrekang waren opgerukt.

De rotsstelling was door hare hooge en loodrechte wanden zeer sterk en zoo goed als stormvrij. Aan de slappe verdediging was het te danken, dat onze troepen haar binnen korten tijd en met weinig verliezen hebben kunnen nemen.

Volgens Oewa Saroerang, die op den dag van den aanval uit de stelling wist te ontvluchten met zijne vrouw, zijn broer Bombi en eenige getrouwen, waarbij zijne vrouw eenige schotwonden opliep, was men na de gevechten in de Ambese reeds te geschokt en te bevreesd om nog ernstig weerstand te kunnen bieden. De meesten zochten er ook meer eene schuilplaats, van daar, dat er zooveel vrouwen en kinderen onder waren.

Bij de bestorming moeten ± 900 personen, waaronder vele vrouwen en kinderen, omgekomen zijn; velen zouden uit wanhoop van boven naar beneden gesprongen en te pletter gevallen zijn.

Na eenigen tijd opgejaagd te zijn door marechausseepatrouilles onder kapitein Heyligers, meldden zich ten slotte Oewa Saroerang en Bombi bij genoemden kapitein te Karappa.

Tot straf werden ze beiden met nog andere familieleden naar Boeton verbannen, van waar ze na twee jaar,

na algeheele kwijtscheldîng te hebben verkregen, terugkeerden.

Thans is Oewa Saroerang in Rano en Bombi in Boeakajoe landschapshoofd, in welke betrekking ze uitmunten door ijver en trouwe plichtsbetrachting.

Bestuur over het landschap en zijne samenstelling. De verschillende landschappen waaruit de onder-afdeeling Makale bestaat zijn:

1. Makale.
2. Sengala.
3. Minkindik.
4. Banga.
5. Tapparang of Lamboe.
6. Taleong.
7. Malimbong.
8. Palesang.
9. Boeakajoe.
10. Rano.
11. Baoe.
12. Mappa.
13. Balepe.
14. Simboeang.

Vroeger vormden Makale, Sengala en Minkindik een bondgenootschap, de „Talloe Lombang" (drie landschappen) genaamd, met een zelfstandig vorst over elk landschap, die den titel van Poeang voerde.

De bestuurseenheid was het dorpen-complex, geheeten Boeah of Penanian. Het aantal penanians bedroeg in Makale 30, in Sengala 24 en in Minkindik 12. Aan 't hoofd van een Penanian stond een Tomakaka met den titel van Parenge of Indo Boeah.

Deze was geen gemeente-orgaan, doch meer de gemachtigde van den vorst — het ornaments-hoofd —, in dat complex, (parenge is eene afleiding van renge = dragen).

Hij werd echter gekozen door de Tomakaka's en ge-

goeden van de penanian, welke keuze onderworpen was aan de goedkeuring van den Tandoek Tatta (zie hieronder) en den vorst.

De kampongs in het complex hadden geen hoofd; wel was er een gemachtigde van den Parenge, doch hij had geen rechten en plichten van een dorpshoofd, maar meer de taak van een mandoer; zijn baantje werd aangeduid met den naam van Indo Tondok.

In Makale waren de penanians vereenigd tot drie grootere bestuurseenheden, nl. die van Boengin, Lemo, en Botang, welker hoofden de titels voerden van resp. Poeang, Takia basi en Ampanga Banoe.

De Ampanga Banoe had tot taak bij de feesten van den vorst karbouwen en varkens te leveren, die volgens de adat aan een bamboe-touw (banoe) gebracht moesten worden. De anderen mochten ook bijdragen leveren, doch waren er niet toe verplicht. Die verplichte levering trad in de plaats voor den arbeid, welke de bevolking van Lemo anders moest verrichten in de rijstvelden van den vorst.

Wegens den verren afstand van hunne woonplaatsen werd deze regeling getroffen.

Bij overlijden van den vorst had Lemo verder een karbouw met hoorns ter lengte van een hand en een toebereid varken te leveren.

De Takia basi moest in tijd van oorlog, wanneer de Tandoek Tatta het gelastte, gewapend volk leveren en in tijd van vrede hulp verleenen bij dooden- en andere feesten van den vorst.

De Poeang van Boengin had als vorstelijke telg van gelijke geboorte geen verplichtingen tegenover den vorst.

De Poeang werd bijgestaan door eene soort Patih met den titel van Tandoek Tatta, die gewoonlijk alle zaken voor den vorst afdeed en bij diens overlijden de gewichtige taak had alle parenge's en hoogere hoofden te vergaderen voor de verkiezing van een nieuwen Poeang.

De uitroeping van den gekozene geschiedde door den Tandoek Tatta, bijv. als volgt: Hé maperangi naseng-ko, toi ko 30 penanian Poeang Tarongkong onda toro ana Poeang Boeloe" (He, luistert gij allen, de 30 penanians hebben besloten den overleden Poeang Boeloe te vervangen door Poeang Tarongkong), waarop allen antwoorden met „Io".

Deze oproeping geschiedt ter plaatse van de tongkonan (stamhuis), waar de rijksornamenten bewaard worden. Op de plek bestemd voor het brengen van de offers aan de goden, worden die ornamenten aan een bamboe opgehangen.

Bij de troonsbestijging vierde men het Meraoek-feest, waarbij een karbouw en eene kip geslacht en de gandang geslagen werd.

Waar bestuur en godsdienst niet scherp van elkaar te onderscheiden zijn, kunnen de Matoea Oeloe, die voor nakoming der pemali's, voornamelijk gedurende den plant- en oogsttijd van het rijstgewas, te waken hadden, zonder bezwaar gerekend worden tot het bestuur van het dorpen-complex.

Deze Matoea Oeloe werden aangewezen uit de oudere Tomakaka's.

In de overige landschappen was de samenstelling van het bestuur ongeveer dezelfde, met de volgende verschillen nochtans:

De titel van de vorsten was Madika in plaats van Poeang. Tandoek Tatta's bestonden niet; in Simboeang had men echter drie Soelewatangs, die dezelfde taak vervulden.

De landschappen Banga, Taleong, Tapparang en Malimbong vormden vroeger eene federatie, aan het hoofd waarvan vier Madika's stonden, die hun tongkonans (stamhuizen) hadden te Lombok (Taleong), Oelin (Banga), Sikke (Tapparang) en Passang (Malimbong); het tegenwoordige landschap Palesang was vroeger onderhoorig aan Taleong, doch heeft zich later na een strijd er van vrij gemaakt.

De verschillende vorsten, Tandoek Tatta's en Parenge's hadden geen vaste inkomsten.

Zij konden het volk in hun dienst oproepen, als het noodig was en bijdragen vragen voor dooden- en andere feesten. Ook mochten ze als er ergens padi gesneden werd een aandeel van den oogst vragen.

Verder hadden ze bij het slachten van karbouwen en varkens recht op een stuk vleesch.

Behalve dat het Gouvernement, waarschijnlijk op grond van verkeerde inlichtingen, de landschapshoofden onder het gezag van den Datoe van Loewoe stelde, liet het de landschappen zooveel mogelijk hunne eigen bestuursinrichting en instellingen behouden.

Ter verzekering van de ontwikkeling van land en volk werden voorts nog de volgende regelingen getroffen:

eenige kleine kampong-complexen vereenigd tot grootere;

de taak en de verplichtingen der hoofden nauwkeuriger vastgesteld en meer in overeenstemming gebracht met onze bestuursbeginselen;

eene hoofdenbelasting, ten bedrage van 4 % van het inkomen, geheven;

een landschapskas opgericht, waarin vorengenoemde hoofdenbelasting en alle andere inkomsten van 't landschap gestort en waaruit alle uitgaven ten bate van het landschap bestreden worden volgens eene vastgestelde begrooting;

verplichte heeren- en gemeente-diensten ingevoerd; de eerste tot een maximum van 52 dagen per jaar;

de diensten ten behoeve van de hoofden zoodanig vastgesteld, dat van elken mannelijken onderhoorige per jaar 2 dagdiensten geëischt konden worden door een Poeang, een Parenge of een Indo Tondok.

In verband met de geringheid van de tractementen der landschapshoofden en de collecteloonen der mindere hoofden kan bovengenoemde vergoeding voor het

gemis van vroegere inkomsten niet meer dan billijk genoemd worden, vooral waar deze last voor de bevolking veel verlicht wordt door de gewoonte der hoofden om den menschen tijdens het verrichten van die diensten den kost te geven.

De landschapskas, welke vroeger een zelfstandig beheer voerde, is na de oprichting van eene afdeelingskas voor geheel Loewoe tot eene hulpkas teruggebracht welker beheerder in rekening-courant staat met den afdeelingskashouder te Palopo.

De inkomsten bestaan voornamelijk uit de opbrengst van de sima, terwijl verder de passerrechten eene bijdrage vormen van eenige beteekenis.

Andere middelen ter versterking van de inkomsten kunnen voorshands niet gevonden worden, daar boschproducten in 't land niet worden aangetroffen en van de karbouwen en varkens moeilijk eene slachtbelasting geheven kan worden, wijl ze slechts op dooden- en andere offerfeesten geslacht worden en daardoor de eigenaren geen winst verschaffen.

Een voorstel tot heffen van rechten bij het verleenen van speellicenties werd van hoogerhand afgewezen op moreele gronden.

Aan plaatselijke kassen is de onder-afdeeling slechts een straatverlichtingsfonds rijk, dat jaarlijks eene subsidie van *f* 75.— ontvangt uit de Afdeelingskas.

Samenstelling van het landschap met opgave van kampongs.

De onder-afdeeling is thans als volgt ingedeeld:

I. *Landschap Makale.*

1. onder-landschap Mamoeloe met de kampongcomplexen:

Mamoeloe, Ariang, Botang, Manggao, Santoen, Limpangan, Awa, Lalikan;

2. onder-landschap Paboearan met de kampong-complexen:

Paboearan, Batoe, Pareke, Kepe;

3. onder-landschap Boengin met de kampong-complexen:

Boengin, Mandete, Leong, Rore, Lemo, Limboe;

4. onder-landschap Kasimpo met de kampong-complexen:

Kasimpo, Boerake, Tarongkong, Lapandan.

II. *Landschap Sengala* met de complexen:
Sarapoeng, Kaire, Soeaja, Kambisa, Leatoeng, Tokesang, Batoe Allo, Simboeang, Oeloe Wae.

III. *Landschap Minkindik* met de kampong-complexen:

Balah, Tengan, Palipoe, Marinding, Tinoring, Tanti, Batoe Rondon, Pangrarean, Silanga, Pemanoekan, Tampo, Gandang Batoe.

IV. *Landschap Banga* met de kampong-complexen:
Tandingan, Kerending, Bori, Soerakan, Rimbong.

V. *Landschap Tapparang* of *Lamboe* met de kampong-complexen:

Tapparang, Sikke, Oeka, Tina, Tombang, Padangiri, Pangleon.

VI. *Landschap Taleong* met de kampong-complexen:
Lippang, Sarong Kalimbang, Boea Taroen, Kande Api, Kolleang.

VII. *Landschap Malimbong* met de kampong-complexen:

Malimbong of Boetang, Koleh, Lippang, Sewangan, Mindoeroe, Bone, Sarandoeng.

VIII. *Landschap Palesang* met de kampong-complexen:

Karappa, Palesang, Pangala, Kajosing.

IX. *Landschap Boeakajoe* met de kampong-complexen:

Maroangin, Langda, Ratte, Simba, Bena, Lesso.

X. *Landschap Rano* met de kampong-complexen:
Tanette, Lameong, Pisoela, Saroerang, Roemandan, Roeroe, Piaoen, Bangoenan, Langadengan.

XI. *Landschap Mappa* met de kampong-complexen:
Mariri, Gantoengan, Tombang.

XII. *Landschap Baoe* met de kampong-complexen:
Baoe, MaroeE, Siamang.

XIII. *Landschap Balepe* met de kampong-complexen:
Kada, Balepe, Kararoek, Kaoeloe, Sani, Ratte, Toejoe.

XVI. *Landschap Simboeang* met de kampong-complexen:

Paoeng, Banga, Sima, Kepe, Sarandena, Lindangan, Makodo, Panangan, Tanette, Bangoenan, Lekkih, Tandoeng.

Vermelding van de op de landschappen betrekking hebbende contracten en verklaringen.

In verband met hunne inlijving bij het Landschap Loewoe hebben het Celebes-contract en de z.g. „korte verklaring" van dat landschap betrekking op de landschappen dezer onder-afdeeling.

Enkele termen bij de navigatie in gebruik in het dialect van Djeddah (Ḥidjâz)

door

E. Gobée.

De Arabische zeevaarders van dezen tijd gebruiken aan boord hunner schepen en prauwen moderne kompassen. Soms stuurkompassen in een op de gewone wijze op het dek bevestigden kompasketel met voet, meestal, in de kleinere vaartuigen, vloeistofsloepskompassen, zooals die voor de sloepen der Marine en der koopvaardij gebruikt worden. Verrassend is het te bemerken dat de streken van het kompas de namen hebben van 32 richtingen, die de Arabieren, blijkbaar lang vóór zij de magneetnaald kenden, voor hunne navigatie onderscheidden. Op het verband tusschen dit oude sterrenkompas en de tegenwoordige kompasroos, noch op de wijze, waarop de oude Arabische zeevaarders in vroeger eeuwen op de sterren van hun kompas voeren, kan ik hier ingaan. Thans wil ik slechts de namen noemen der 32 streken en die der sterren of sterrenbeelden, die zij aangeven.

De 32 richtingen zijn verdeeld in 2 × 16. De 16 eerste van Noord door Oost naar Zuid geven, behalve Oost en Zuid zelf, de richting van opgang (maṭla') der hierna te noemen* hemellichten. De 16 volgende van Zuid door West naar Noord, West uitgezonderd, de richting van ondergang (maghîb) dierzelfde sterren.

Voor de benaming der streken zijn dus de woorden maṭla' en maghîb vóór den sterrenaam noodig, om aan te geven of men de richting bij op- dan wel bij onder-

gang bedoelt, een Oostelijke dan wel een Westelijke richting wil aangeven.

De 16 hier bedoelde namen zijn:

Noord; al-djâh; de Poolster

al-farqadên;	2 kleine sterren van of nabij de Kleine Beer.
an-na'asj	de Groote Beer (α)
an-nâqah	Algenib van Perseus
al-'ajjûq	Cappella
al-wâqi'	Wega van de Lier
as-sumâk	Arcturus
ath-thurajja	de Plejaden

Oost maṭla'

al-djôzâ'	Orion (ε)
at-tîr	Sirius
al-iklîl	de Schorpioen (β)
al-'aqrab	„ (α)
al-ḥimarên	de Kraanvogel (α)
as-suhêl	Canopus
as-sulabâr	(volgens sommigen sundabâr) — Achernar (?)

Zuid al-quṭb.

Ten aanzien van sommige beelden bestond er eenig verschil van meening bij mijne zegslieden. Enkele heb ik slechts uit een Arabische sterrenkaart en eenige bekende werken van Arabische astronomen, die de zoo hulpvaardige Egyptische bibliophiel Aḥmad Zeki Pasja te Cairo, daar te mijner beschikking stelde.

Als eerste hulp kreeg ik in Djeddah een ouden visscherman, die mij verschillende beelden kon aanwijzen. Ten slotte bleek hij zich beter aan de moderne tijden te kunnen aanpassen dan ik en niet de minste behoefte te hebben er zich rekenschap van te geven of de sterren, wier namen het kompas aangeeft, aan den hemel te vinden waren. Niet onaardig bleek dat, toen hij mij zeide naar aanleiding van een beeld, dat hij niet kon

vinden; „ja ziet U, als ge dat nu duidelijk wilt zien, dan moet ge op het kompas kijken, daar staat het op!" Zeekapiteins uit den ouden zeiltijd zijn er thans in Djeddah niet meer te vinden. Van een der gebroeders Jaḥja, de bekende loodsenfamilie aldaar, mocht ik waardevolle inlichtingen ontvangen. Contrôle zijner nimmer uitblijvende antwoorden was echter noodig. De namen in de gegeven volgorde langsgaande, valt daar nog het navolgende bij aan te teekenen:

al-farqad of al-farqadên.

Volgens mijne zegslieden te Djeddah zouden de farqadên, de beide farqads, of ook wel al-farqad zonder meer genoemd, twee kleine sterren zijn in de nabijheid van den Kleinen Beer, volgens den onder-directeur van de sterrenwacht te Ḥilwân nabij Cairo, worden daarmede de 2 helderste sterren van den Kleinen Beer zelf bedoeld.

al-'ajjûq.

Dit beeld werd mij in Djeddah niet gewezen. Het was reeds onder, of mijn zegsman wist het niet aan te wijzen. Ik vond het op een sterrenkaart van den Pasja, terwijl mij uit de beschrijving ervan in eene verhandeling van Ibn Quṭaiba ad-Dînawarî, getiteld Kitâb al-anwâ' bleek dat deze ster dezelfde is als Capella.

al-wâqi'.

Volgens den Djeddahschen loods is al-wâqi' geen sterrenbeeld, maar een open vak, khunûnah, gelijk hij dat noemde. (De ruimte tusschen 2 streken van het kompas noemt men khann, — ook gebruikt voor het ruim van een schip — meerv. khunûn. Al-mundjid, een bekend woordenboek, geeft voor al-khunna: wasaṭu' d-dâr of madkhalu'ṭ-ṭarîq: het midden der woonplaats, het begin van den weg). Zijn veronderstelling kwam mij

onwaarschijnlijk voor. Bij nader onderzoek bleek de sterrenkaart te Cairo voor al-wâqi', Wega van de Lier te geven en eenige personen, die ik er naar vroeg, zeiden mij an-nasar al-wâqi' te kennen. Al-mundjid geeft bij an-nasrân (de beide arenden): kaukabâni juqâlu li aḥadihima an-nasru'ṭ-ṭâ'ir (het sterrenbeeld Attair) wali'l-âkhar an-nasru'l-wâqi'. Ten slotte doet Wega aan Wâqi' denken, hoewel dit argument uit den aard der zaak zwak is. Uit het voorgaande mag althans met zekerheid gezegd worden dat al-wâqi' inderdaad een sterrenbeeld is. De berekening van het azimuth toont aan, dat er hier ook Wega mede bedoeld kan zijn.

al-djôzâ'.

Onder den naam al-djôzâ' (al-djawzâ') kennen de Arabieren zoowel de Tweelingen, als Orion. Hier wordt er een van de sterren van het laatste beeld mede bedoeld. Den naam herkent men in de bekende tot Orion behoorende ster Betelgeuze (bait of vulg. bêt al-djôzâ'). In sommige dialecten van het Arabisch, zooals in de Egyptische volkstaal, wordt de *dj* uitgesproken als *g*; de overeenkomst wordt daardoor nog duidelijker.

at-tîr.

De oude visscher wees mij Sirius aan. Bij nadere informatie in Djeddah kon ik hiervan geen bevestiging krijgen. De meest bekende Arabische namen voor Sirius, die ook de astronomen gebruiken zijn al-mirzâ' en asj-sji'râ de laatste wordt daarvoor ook in den Koraan gebruikt. Ook in Egypte kende men den naam niet. Ik vond hem ten slotte op de afbeelding van een kompas voorkomende in een bekend Turksch boek over aardrijkskunde nl. kitâb djahânnumâ door kâtib Tsjelabî. Uit een nadere toelichting der namen, die mij verklaard werd, bleek de identiteit van at-tîr met Sirius. Het woord is van Perzischen oorsprong, zoodat de veronderstelling voor de hand ligt, dat Perzische zeevaarders dien naam aan deze kompasstreek hebben gegeven.

al-iklîl.

Het woord beteekent kroon. Een aanwijzing omtrent het sterrenbeeld geeft het daardoor evenwel niet. Mijn Djeddahsche zegslieden maakten mij niet veel wijzer. Waarschijnlijk echter wordt met al-iklîl de kop van den schorpioen bedoeld, gelijk mij te Cairo bleek. Het bovengenoemde geschriftje van Ibn Quṭaibah dat de heer Aḥmad Zeki te mijner beschikking stelde geeft hierover namelijk: Thumma'l-iklîl; iklîlu'l-'aqrab, wa huwa ra'suhâ thalâthatu kawâkib wa hija muṣtaffatun mu'tariḍatun ......

as-sulabâr.

De veronderstelling dat hiermede Achernar bedoeld is, is op berekening gegrond, aangezien deze ster van het zuidelijk halfrond te Djeddah niet is te zien. Eerst in het Zuidelijk deel der Roode Zee komt ze voldoende hoog boven den horizon voor de waarneming.

Wat de namen der beelden betreft, kunnen de verklaringen der Arabische sterrenkundigen ons lang niet altijd bevredigen. Een sprekend voorbeeld is hiervan al-iklîl. De beteekenis is, zooals ik boven opmerkte „kroon". Daar nu de 3 in een flauw gebogen lijn staande sterren van den ra's al-'aqrab, moeilijk gezegd kunnen worden een kroon te vormen, licht Ibn Quṭaiba dit toe door te zeggen dat het juist is alsof ze 3 kronen vormen! (fa djumi'a li annahâ thalâthatu kawâkib, ka'annahu dju'ila kullu wâḥidin minhâ iklîlan).

Andere namen daarentegen zijn zeer goed gekozen, zoo niet men in den Grooten Beer: an-na'sj, of banât an-na'sj, ook wel an-nu'ûsj genoemd, een lijkbaar. Het woordenboek geeft voor an-na'sj namelijk sarîru'l-majjit.

Perseus heet an-nâqah. Het beeld werd mij gewezen toen het bijna in top stond, met den besten wil kon ik er geen kameel in ontdekken. Tegen het aanbreken van den dag toen het in het Westen stond, zag ik plot-

seling een liggend kameel met groote duidelijkheid aan den hemel. Zijn omtrekken waren aangegeven door verschillende tot Perseus behoorende sterren. De helderste van alle Algenib (waarschijnlijk al-djânib) bevindt zich als ik mij wel herinner aan het begin van den hals op den rugkant.

In den naam Thurajjâ (de Plejaden) ligt wellicht de grondbeteekenis tharâ-jathrû: veel zijn. In het evengenoemde woordenboek vond ik ook aangeteekend: thurajjâ: manâratum 'adîdatu'l-anwâr tu'allaqu fî'l-bujût. Omtrent de beteekenis van dezen naam is dus geen twijfel mogelijk. Ten slotte is al-quṭb voor zuid de gebruikelijke naam voor pool.

Wijst een kompas tengevolge van de miswijzing of van den invloed van het scheepsijzer, dan wel door beide verkeerd aan, dan noemt men het firqadijeh; een zuiver op het Noorden gerichte naald noemde de loods djâhijeh, naar al-djâh de Poolster en al-firqad (voor al-farqad) de Kleine Beer.

Windrichtingen. De windrichtingen zijn in hoofdzaak de volgende: Sjimâl: N; Sjimâl Sjirqi: NO; Sjirq: O; Djunûb Sjirqi: ZO; Djunûb: Z; Djunûb Gharbi: ZW; Gharb: West; Sjimâl Gharbi: NW.

Pal noordenwind noemt men sjamâl naṣṣ, ook wel sjamâl na'asji wat eigenlijk NNO is; NO wind heet sjamâl sjâriq, O wind sjâriq. ZO wind azjab 'arabi, (de Oostenwind wordt ook barri genoemd naar barr: wal. Landwind uit het Zuiden heet ṣaba jamâni), Z wind azjab, ZW wind radûd baḥri, Westen (zee) wind baḥri en NW wind radûd sjâmi. Voor harden wind gebruiken de zeelui den term ḥâjah, wat ik gehoord heb in de uitdrukking èl-ḥâjah qâdif: de wind is hard West. De beteekenis van qâdif is mij hierin niet bekend; bij dien wind is het moeilijk om de zee in te komen. Die wind is zoo dat, zooals de loods zeide, niḍrub bôlṭah ṭûl èl-lêl, ja'ni nesjarriq wa nistaridd: wij ons den heelen nacht doodmoe moeten werken, namelijk bij den wind de

zee ingaan en weer over den anderen boeg gaande een slag den wal in maken, dus „opwerken" of in stadstaal: „laveeren". Een ander woord daarvoor is b.v. djâwasj afgeleid van djôsj de hals van het zeil, die bij elke wending met den boom achter de mast om aan lij gebracht moet worden. De uitdrukking niḍrub bôlṭah is minder duidelijk; mogelijk zooveel als: ons weren tot we af zijn, daar balaṭa, jabluṭu in de beteekenis van ta'iba (zich vermoeien) voorkomt, hoewel ik het in de spreektaal niet hoorde gebruiken.

Om nu weder tot het kompas terug te keeren. De overeenkomst in indeeling houdt niet bij de heele streken op, men kent ook halve streken; en gaat in de onderverdeeling tot kwartstreken. N, N ¼ O, N ½ O, N ¾ O, NtO drukt men dan naar volgorde uit door djâh, damnijet *) èl-djâh (wat in djâh besloten ligt), èl-khann baina 'l-djâh wa 'l-firqad, djôsj èl-firqad (loefzijde van al-firqad) maṭla'a 'l-firqad. Stuur N ½ O is imsik èl-khann baina 'l-djâh wa 'l-firqad. Meer algemeen schijnt men kleinere afwijkingen van de heele streken op andere wijze uit te drukken. Een roerganger van een sambûk, zoo zei de loods, weet niet van die kwartstreken of van graden — mâ jârif degrî megrî — (degree het Engelsche woord graad gevolgd door hetzelfde woord met m in plaats van d, 'n zeer veel voorkomend spraakgebruik, dat zooveel beduidt als: wat daar bij behoort b.v. ṣandûq-mandûq; sjuqduf-muqduf enz. enz.), we zeggen eenvoudig: hât èl-djâh fi ṣanf èl-djôsj of anzul 'an èl-djâh, khallîh fi'ṣ-ṣanf, wat zeggen wil: breng het Noorden op den onderkant van het voorlijk van het zeil of ga van het Noorden af en laat het op de ṣanf blijven (èṣ ṣanf elli baina 'l-ghârib wa 'l-djôsj, dus wat tusschen het versterkte onderste gedeelte van het voorlijk ligt

*) ten rechte ḍamnijet, welks ḍ evenwel niet in de uitspraak gehoord wordt.

en den leuver van het zeil waar de hals doorheen loopt). Daar het zeil natuurlijk aan lij staat loeft de roerganger op dat bevel een weinig op. Siwa min mâkhir au min dâbir (ja mâkhri ja dâbri): om het even of men wat wil oploeven dan wel afhouden, zegt men tegen den roerganger: djîbuh fi 'l-kân, breng 'm (n.l. de kompasstreek, die men voorligt) op de kân (kitf ès-sambuk fi'l-djisr èl-quddâmi — het boord van de boot bij de voorste doft, zoowel aan stuurboord als aan bakboord).

Voor de termen te loevert op en aan lij gebruikt men min dâbir (taḥt) èṣ-ṣadr en min makhir èṣ-ṣadr of kortweg dâbri en mâkhri. Vandaar ook de uitdrukingen: djîbha dâbri en djîbha mâkhri: breng het aan lij of te loevert op, van een prauw, een baken of wat ook, waar men langs wil. Loef op is: djôsj, iqrab of aqrab, inqâm, asjla' sjuwêjeh wa lâ bi 'l-ḥêl (maar niet te veel), itraffa' sjuwêjeh (steek wat op b.v. om boven een rif langs te kunnen gaan); houd af of houd wat af: bôdji qalîleh (lâ tebawwidj ketîr, lâ tatanâzil ketîr: houd niet te veel af, kèmâneh qalîleh nazzil: houd nog een beetje af); khud qalîl, saqqi (ook saqqa) qalîl [1]).

Bij het draaien zegt men even vóór het „recht zoo", naar het mij voorkomt in den zin van ons „opkomen" (minder roer geven) en „stutten" (tegenroer geven): amna' 'alêh, dus feitelijk: laat hem niet verder gaan: voor „recht zoo" zegt men ḥaddak, arsud en ḥêlak, ook wel het evengenoemde amma' alêh, b.v. saqqa sjuwêjeh, hajja amma' 'alêh: houd wat af, houden zoo!

Tegen den uitkijk, die naar boven moet, zegt de nachoda: atla' èd-diql: klim in de mast; naddikh lanâ: kijk voor ons uit; (feitelijk, houd van ons weg .... de

[1]) Opmerkelijk is hier de i- uitgang van de woorden mâkhri, dâbri, bôdji. Het is dezelfde i, die in de spreektaal als nisbah, voor het uitdrukken van verhoudingen gebruikt wordt, in bv. el-fôqânî, de bovenste, èt-taḥtânî, onderste, el-jamînî, de rechtsche èsj-sjimâlî, de linksche enz. In dit zeemansdialect worden de genoemde woorden zonder het lidwoord al. in vergelijkenden zin, evenwel niet als superlatief gebruikt.

gevaren, riffen enz.). De uitkijk (al-muqaddam) is op uitkijk (fi'l-mindakh). Wanneer hij een gevaar ziet waarschuwt hij door naar beneden te roepen: khallî bâlak (opgepast). Land!!: jâ ḥajja mâ bân!

Ten slotte volgen hier nog enkele uitdrukkingen en woorden met hunne vertaling:

fanûs èd-dîrah	kompasketel, waarin ook het lampje z'n plaats vindt.
sjarḥ; kâneh	stuurrad voor groote prauwen en schepen; helmstok.
èl-bèldeh lissa bâjnah	de stad is nog te zien
'iri'l-babûr, kassarô'l-ḥidjâr bi laghm	't schip liep aan den grond, ze verbrijzelden de steenen met dynamiet;
wa lamma nazil istâkhar 'ala 'l-ghazîr daqq wa ridja'a tani marah.	toen het er af kwam liep het (schip) achteruit naar het diepe gedeelte, stootte en kwam weer vast te zitten (eig. wederom terug).
istâkhir	kom achteruit (dit werd tegen een der matrozen gezegd dien de stuurman bij zich wilde hebben).
in 'iri ès-sambûk jinquf ès-sukkân.	als de prauw stoot (aan den grond loopt) dan springt het roer op.
hât èd-dimân sjuwêjeh	haal den schoot wat door.
hât 'alejh	haal 'm wat door.
naddîh qalîl	we zullen 'm wat aanzetten (geven, zooals men ook bij ons zegt).
arkhi èd-dimân	vier den schoot bij.
amna'èl-awwal	haal den hals door (de hals, die zich het meest

	voorlijk in de boot bevindt wordt ook met èl-awwal aangegeven).
kulla hâda sjo'bân	dat zijn allemaal riffen (sja'b: rif).
ḥabîl	'n uitstekend strandrif van den wal of van een eiland.
buṭlah, meerv. buṭal	losse rifjes.
ès-sja'b elli fi jemâni sja'b Dj. ismuh ê?	hoe heet 't rif ten Zuiden van het rif Dj.?
fawwalna	we zijn er voorbij, er vrij van gekomen (nl. van het rif).
lau djânâ barri sjuwêjeh kân istabraḥnâ.	wanneer we een beetje landwind gekregen hadden dan zouden we weggekomen zijn.
hène abraḥ min maḥallanâ èms	we liggen hier vrijer (ten aanzien van de riffen) dan (op) onze plaats van gisteren.
al-jôm barâh	vandaag zijn we vrij (van de riffen).
barriḥ èl-barûsi	maak het anker klaar (om te vallen), eig. vrij van alles wat er op ligt, breng het voor de hand.
baurah	'n groot scheepsanker.
èl-kêt	de kraanbalk voor het hijschen van het anker op een groot schip.
niṭbuq 'ala fawâl hâda marrah waḥdeh.	we zullen door den wind gaan (een slag, een wending: ṭabqeh) om hier geheel vrij van te komen.
hâda jibghâ qalbatên	daar zijn nog twee wendingen voor noodig.

ṭabqah kide baja'et limûn	zoo'n slag is niets, duurt maar 'n oogenblik, als 't verkoopen van een limoen.
nughalliquh	we zullen door den wind gaan ('m, namelijk den slag beëindigen).
wa's-sambûk bess bi fikreh bi dibreh.	verder deed hij met de boot wat hem goed dacht (wat hij maar in gedachten kreeg of er mee wilde doen).
musjâji'în	voor en van den wind gaande.
mustariddîn wa musjarriqîn	bij den wind den wal inloopende en naar buiten gaande.
ba'dên nâkhud ès-sjirâ' djânsah (met 'n sterk genasaleerde n)	Zoo aanstonds zullen we het zeil met 't vooreinde van den boom achter den mast brengen en met den hals op de achterdoft vastzetten, den schoot daarbij geheel achteruit op den achtersteven brengen. Is men bv. bij den wind op een rif geloopen dan kan men de boot er door dezen stand van 't zeil met behulp van den wind weder afkrijgen. Wellicht is djânsah verwant met djins en beteekent hier op 'n bijzondere wijze.
mâ khassj èl-babûr Kamârân.	het schip is Kamaran niet binnengeloopen.
èl-bôt jiqṭa' ṭajjib min hâda'l-djamb.	de boot snijdt er goed door over dezen boeg.

sôram ès-sjèms	de blink van de zon (schittering op het water bij opkomende zon).
sènneh, 'ârijeh	vloed, eb.
ès-sambûk da 'âri	die prauw zit aan den grond.
kâm tifriq ès-sènneh jôm ba'd jôm?	met hoeveel verschil komt de vloed elken dag op?
madd	zee met kopjesgolven, die de boot tegenhoudt zoodat hij daardoor en door den sterken wind veel afdrijft.
ḥâwijeh	volle zee
ghêr èl-bôt fih hûri	behalve de boot was er nog een hoeri ('n klein prauwtje uit één stuk gemaakt nl. een uitgeholden boomstam).
ṣafa jaṣfi; ṣafwa'l-ḥibâl	het opschieten van touwwerk.
djîb hadâk èl-ḥabl èl-maṣfi.	geef dat opgeschoten stuk touw.

Het schijnt niet overbodig hier aan toe te voegen dat het bovenstaande slechts bedoeld is als een proeve van de plaatselijke zeemanstaal. Het hier gegevene verzamelde ik tijdens een driedaagsche prauwreis, die Koning Hoesein bin 'Ali mij toestond te doen met Zijnen Minister van Marine, welke opdracht had een inspectie over de ter reede van Djeddah en in de nabijheid daarvan geplaatste bakens en merken te houden.

Ik heb mij over het geheel onthouden van vergelijkingen tusschen het dialect en de literaire taal, aangezien deze aanteekeningen slechts een beeld willen geven. Het uitwerken daarvan zij overgelaten aan meer bevoegden.

Waarom Batavia en Mataram van 1629—1646 geen vrede hebben gesloten.

door

W. Fruin-Mees.

Na de vergeefsche belegeringen van Batavia in 1628 en 1629 is het tot den dood van Soesoehoenan Agoeng (of na 1641: Sultan Mohammed), in 1645 of 1646, tusschen de Compagnie en Mataram nooit tot vrede gekomen, ofschoon *beide* partijen, naar we hopen te bewijzen, dien wenschten en er herhaaldelijk *van weerszijden* ernstige pogingen toe werden gedaan. Waaraan heeft het gelegen dat deze alle mislukten en dat het tot 1646 duurde eer er weer een vriendschaplijke verhouding tusschen Batavia en Mataram ontstond? In de bekende werken van De Jonge [1]) en Veth [2]) wordt het in de eerste plaats geweten aan de trouweloosheid van Soenan Agoeng. Zijn wensch naar vrede zou niet oprecht zijn geweest en bij elke toenadering was het hem slechts te doen om gevangenen te maken en de Compagnie uit wraakzucht afbreuk te doen. De tweede hinderpaal vormde het wantrouwen in Mataram's tegemoetkomingen bij de Compagnie, dat de genoemde schrijvers geenszins misplaatst vinden.

Naar onze meening wordt er door de berichten in de Dagh-Registers van 1631—1634, 1636, 1640—1641 en

---

1) De opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indië dl. V blz. XCIII, CVIII en v.v.

2) Java I 2e druk blz. 383, 385 en v.v.

1642 [3]), de Resoluties van de Regeering [4]) voornamelijk uit de jaren 1633 en 1634, het (nog onuitgegeven) journaal van Pieter Franssen, die in 1630 naar Mataram reisde, en een kort verhaal van een Hollandschen gevangene van den Soenan [5]) een ander licht op het voortdurend mislukken van de pogingen tot onderhandelen geworpen. Daaruit besluit men, dat de Soenan niet zoo trouweloos was en den vrede gaarne wilde, zij 't uitsluitend op een bepaalde manier en om een bepaalde reden. Dientengevolge handelden de Matarammers op een voor de Hollanders onbegrijplijke wijze; de daaruit ontstane misverstanden versterkten het wantrouwen bij de Regeering te Batavia, die dan weer voor de Javanen onverklaarbaar optrad en hen deed twijfelen aan het verlangen naar vrede bij de Compagnie.

Wat het wantrouwen der Compagnie in 't algemeen tegen Mataram betreft, dit was alleszins verklaarbaar, zoowel o.a. uit het pas gebeurde in 1629 met den zich als vriend voordoenden spion Warga en de onverwachtsche gevangenneming, reeds in 1618, van hare gezanten (waaronder Van Maseyck) [6]) alsook uit het in 1631 en 1632 voortdurend moorden en rooven, even buiten Batavia's muren, door kleine benden der Mataramsche troepen, die de afvallige Preanger gingen onderwerpen, en door die troepenzendingen zelve. Nog jaren lang verkeerde zij in de meening dat de Soesoehoenan het op Batavia had gemunt, een opinie waarin zij door Bantam werd versterkt, dat, van angst en vreezen voor

---

3) Dat van 1633 eindigt reeds met 31 Juli; die van 1635, 1638 en 1639 ontbreken; in dat van 1637, slechts loopend tot 27 Mei, wordt er van Mataram nauwelijks gerept.

4) Berustend op het Landsarchief te Batavia en op 't Rijksarchief te 's Gravenhage.

5) Gezantschap naar den Koning van Mataram in 1632, in Kronijk Hist. Gen. Utrecht 1855-1856 II, pg. 92 en v.v.

6) De regeering vergat echter dat dit slechts wraak was wegens het rooven van jonken voor Djapara, op last van Coen.

den grooten vijand vervuld, telkens geruchten overbriefde van gevaarlijke gezantschappen van Portugeezen, krijgstoerustingen en het gieten van geschut in Mataram. En ofschoon deze verwachtingen nooit werden verwezenlijkt, bleek het slechte denkbeeld, dat men zich van Mataram's betrouwbaarheid te Batavia gevormd had, zoo vastgeroest te zitten, dat men achter de beste bedoelingen en meest oprechte verklaringen steeds boos overleg en listige bedriegerij zocht. Men kon niet aannemen, dat de Soesoehoenan werkelijk vrede wilde. Van Diemen gaf ongetwijfeld het oordeel van de heele Regeering weer, toen hij in 1631 schreef [7]), dat men den Soenan, nu hij schaakmat was, wel met geschenken een of twee jaar van zijn aanval op Batavia kon afhouden, maar dat men noch met schoone woorden, noch met groote giften er hem van zou afbrengen om den oorlog te hervatten, zoodra hij daartoe weer macht en middelen had en hij meende succes te kunnen behalen.

Door deze overtuiging werd ook haar verlangen naar vrede besnoeid door den wensch dien op háár manier tot stand te brengen. Daar nu de Mataramsche wijze van vrede sluiten zich gansch niet dekte met die der Compagnie kon er nooit een basis voor onderhandelingen ontstaan en alle pogingen trof nu onveranderlijk het noodlot van ineenstorting. Dit is hierom vaak zoo treffend, omdat feitelijk de kloof tusschen partijen niet zoo groot was. De Soenan namelijk wilde „aen d'eere blijven", zooals de Regeering het uitdrukte en het, niettegenstaande zijn tegenslagen, tegenover de buitenwereld en zijne onderdanen doen voorkomen, alsof Batavia de opperhoogheid van Mataram erkende. Geen beter bewijs voor die erkenning dan een aanzienlijke Hollandsche ambassade met fraaie geschenken, die om acces kwam vragen in de hoofdplaats en die men, om goed de verhevenheid van Mataram te doen uitkomen,

7) De Jonge V 174. De directeur-generaal van Diemen op reis naar Holland aan Bewindhebbers.

eerst eenigen tijd kon laten antichambreeren, voor ze tot den grooten heerscher werd toegelaten. Geschenken alleen zouden het gewenschte effect niet te weeg brengen en dit heeft de Compagnie nooit voldoende beseft. Zij merkte wel op, dat de Soenan erg gesteld was op de persoonlijke verschijning der Hollanders, maar zij was er niet van doordrongen, dat het voor hem een „conditio sine qua non" was. Zij zag in den wensch een list om Hollanders gevangen te nemen en harde voorwaarden voor hun bevrijding op te leggen en daarom zocht zij het in fraaie geschenken, die echter zonder aanzienlijke afgezanten, die hem hormat kwamen bewijzen, voor den Soenan geen waarde hadden [8]).

Overigens was de Regeering te Batavia er volstrekt niet zoo afkeerig van, als men na haar overwinningen wel zou verwachten, om de opperhoogheid van Mataram over Batavia te erkennen. Slecht bekend met de Javaansche geschiedenis, verkeerde zij in de meening dat Djacatra eertijds aan Mataram had behoord en daarom was zij volkomen bereid om jaarlijks eenige „cortesye" aan Z. M. te doen, omdat zij op zijn land „residentie" genomen had [9]). Zij bezag, weinig fier, de kwestie van vrede of onvrede vanuit een koopmansstandpunt. Het eerste wilde zij vooral hierom liever dan het tweede, omdat zij dan ongehinderd goedkoope levensmiddelen, zooals rijst, en ook houtwerk uit de Mataramsche havens kon betrekken en verder omdat Mataram dan weer de sarongs en andere katoentjes te Batavia zou koopen, in plaats van zooals nu, in 't gehate Malaka, dat daardoor bloeide en nu ook van Java de rijst ontving. Met deze denkbeelden, eischte zij ook geenszins, wat volgens

---

[8]) Vergelijk DR. 1659, 13 Mei: „oock soo was volgens 't contract noch noijt ijmanden den Sousouhounangh comen begroeten, *hoewel de Maij^t^. niet om schenkagie te doen was, maar eenlijk de Maij^t^. souden kennen*".

[9]) De Jonge V. pg. 216. G. G. Brouwer aan Bewindhebbers 27 December 1634. cortesye van courtoisie = eerbewijs, huldeblijk.

onze begrippen vanzelfsprekend zou zijn geweest, dat de Soenan, na zijn nederlagen, naar Batavia gezanten zou zenden, om daar den vrede te verzoeken.

De Mataramsche kustregenten, gouverneurs en hun onderhebbenden namen in deze zaak een bizondere positie in. Zij wilden en moesten de hoogheid van hun gebieder natuurlijk ophouden, maar voor hen beteekende een goede verstandhouding met Batavia: verlevendiging van den handel, dus vermeerdering van inkomsten en aangename geschenken en zij zijn 't dan ook die, volijverig — op hoog bevel of ondershands — boodschappers naar Batavia sturen om de Compagnie aan te sporen een plechtig gezantschap via hun plaats naar Mataram af te zenden. Aan deze handelwijze was voor hen echter groot risico verbonden: indien werkelijk een Hollandsche ambassade onder hun geleide naar den Soenan optrok, zouden zij daar groote eer mee inleggen, maar mislukte de zaak, dan volgde diepere vernedering naarmate hun voorspiegelingen in Mataram grooter waren geweest.

Wij dienen nu de verschillende pogingen tot onderhandelen eenigszins uitvoerig na te gaan om het bovenstaande waar te maken en om aan te wijzen, waardoor telkens de breuk ontstond. Bovendien moeten eenige gebeurtenissen vermeld worden, die tusschen twee pogingen in plaats vonden en die de verhouding tusschen Mataram en Batavia kenschetsen.

De eerste schrede tot toenadering werd, in 1630 reeds, door Mataram gedaan, ofschoon men het — en dit is typeerend — daar deed voorkomen alsof Batavia er mee was begonnen. De Regeering had n.l. den spion Warga, aan wien Batavia zulke belangrijke inlichtingen vóór de belegering van 1629 dankte, volgens de belofte, hem door Coen gedaan, vrijgelaten. Dit geliefde men in Mataram als een tegemoetkoming te beschouwen. De Toemenggoeng Aria Wangsa „opperste raett" van den

Soenan en „heere van Samarangh" [10]) liet, naar hij zeide, op bevel van hooger hand, een afgezant van hem, Loerah Joeda, een brief aan de Regeering te Batavia brengen, inhoudende, dat hij zijn vorst het vredesverzoek van den G. G. (!) had voorgedragen en dat deze van dezelfde goede gezindheid was. Echter wilde de Soenan de zaak *persoonlijk* met gezanten uit Batavia bespreken en daarom verzocht Aria Wangsa de Regeering, een aanzienlijk persoon via Semarang te zenden. Het hoofd van deze stad, de afgezant Loerah Joeda, is het ongetwijfeld geweest, die in dezen den stoot heeft gegeven en er Aria Wangsa toe heeft overgehaald om te trachten de Compagnie tot een gezantschap naar den Soenan over te halen — want op hem kwam het odium van de mislukking neer, zooals blijken zal. Ofschoon hij n.l. te Batavia de meest geruststellende verklaringen aflegde: dat de brief van Aria Wangsa, met „kennisse ende bij ordre van den Mattaram geschreven" was — wat een leugen bleek te zijn —; dat de Soenan in eigen persoon beloofd had voldoende gijzelaars te stellen, als de aanzienlijke ambassade aan wal kwam; dat hij den vorst zelf had hooren zeggen, dat deze tot vrede genegen was, als de G. G. dien ook wenschte, de Compagnie kon er niet toe besluiten maar zoo dadelijk een voornaam personage met dure geschenken in het hol van den leeuw te wagen. Zij vertrouwde het aanzoek niet. Was het wel inderdaad van den Soenan uitgegaan? Zou de gezant der Compagnie niet beleedigd en zonder audiëntie gekregen te hebben, teruggezonden worden? In dat geval zouden de kos-

---

[10]) Hij noemt zich zelf in een brief aan de Reg.: „heere over drije Steden namentlijck Touban, Gijepangh (= Djipang, vroeger het gebied van Raden Penangsang, het regentschap Bodjonegoro en Zuid-Blora) ende Samarangh door gunste ende liberaliteijt van haere Maij[t] den Sousounan". Hij zetelde te Mataram en was dus hoveling-regent. In Semarang zelf verblijvend was Warga Naja het opperhoofd van die stad (vgls P. Franssen) vermoedelijk dus Aria Wangsa's stadhouder. Onder hem weer stond Loerah Joeda, die het hoofd van Semarang heet.

telijke geschenken, die onvermijdelijk de ambassade moesten vergezellen, ook „weggegooid" zijn. Zij besloot een middenweg in te slaan om tijd te winnen, zooals het heette en om precies te weten te komen of de Mataram van het vredesaanbod afwist. De in 't geheel niet aanzienlijke assistent Pieter Franssen werd, zonder brieven of geschenken voor den Soenan, enkel met een present en schrijven voor Aria Wangsa, met den Mataramschen afgezant meegezonden.

Deze handelwijze moge verklaarbaar zijn — zij is benepen en halfslachtig, men mist er frissche durf in. Want al was inderdaad — gelijk wel zeker is — de Soenan buiten „het aanzoek" gehouden en dit van de machthebbers te Semarang alleen uitgegaan, dan had toch het afzenden van een ondergeschikte naar een dienaar van den vorst, met voorbijgaan van dezen, geen zin. Naar Franssen's ondervindingen kon men toch niet berekenen hoe een aanzienlijk gezantschap aan Z. M. ontvangen zou worden. De vreesachtigheid van de kool en de geit te willen sparen bleek der Regeering een slechte raadgeefster. Zij had beter gedaan een gezant, die feitelijk er geen was, thuis te houden, want, zooals te begrijpen is: een dergelijke bezending was volstrekt niet de bedoeling van de Mataramsche heeren. Franssen werd wel heel vriendelijk behandeld, maar bereikte niet eens de residentie en werd noch bij Aria Wangsa noch bij den Soenan toegelaten. De eerste liet zich het geschenk en den brief wel brengen, maar hij excuseerde het ontvangen van den afgezant met „ziekte" en afgevaardigden van den vorst kwamen Franssen en zijn metgezel meedeelen, dat Z. M. wel vrede wilde, maar dat zij niet „genoech gequalificeert" waren om voor hem te verschijnen en dat de G. G. aanzienlijker ambassade moest zenden. Jammer genoeg heeft de Regeering het zóó opgevat, alsof zij er het dreigement op lieten volgen, dat die bezending „binnen twee maanden diende te geschieden alsoo de padi in drie maanden van 't velt zoude

weesen, [11]) als wanneer den Mattaram wellicht van resolutie zou veranderen *ende weeder na Batavia coomen"*, terwijl uit het journaal van Franssen [12]) blijkt, dat dit laatste slechts een toevoeging van hem zelf was.

In den brief van Aria Wangsa, dien Franssen met een schamel presentje — een fooi haast — meekreeg, betreurde de schrijver het, dat de gezondene geen brieven voor Z. M. had meegebracht, doch daar de vorst werkelijk tot vrede geneigd was, ried hij aan een „bequaem persoon, voordatt den oegst van 't landt is" af te zenden, die stellig succes zou hebben.

Uit Franssen's verslag blijkt o. i. duidelijk, dat de heeren, die belang hadden bij den handel van Semarang, sterk voor vrede geporteerd waren en dat zij, buiten den Soenan om, Batavia avances hadden gedaan om zoo een ambassade voor den Soenan te verkrijgen. Dit hadden zij durven doen, omdat zij er van overtuigd waren dat een aanzienlijk gezantschap met geschenken den vorst zeer welkom zou zijn, wegens den indruk van Batavia's erkenning van onderhoorigheid, die het allerwegen zou maken. Het moest echter den schijn hebben van op eigen initiatief door de Compagnie te zijn afgezonden; dat men er om gevraagd had zou voor den vorst van Mataram oneervol zijn en Franssen wordt dan ook verzocht — toen het nog in dubio stond of de Soenan hem wilde ontvangen — niet over den brief van Aria Wangsa aan de Regeering te spreken.

De Compagnie echter deed, zooals is meegedeeld, het gansche plan in duigen vallen door een onbeduidend man aan het verkeerde adres af te zenden.

De houding, die de Regeering hierop tegenover Bewindhebbers aannam was — zooals zoo vaak, wanneer zij terechtwijzingen over begane fouten vreesde —

11) Franssen was begin Juni bij de hofplaats, te Balamitra (?), waar dit gesprek plaats vond.

12) Dit zal binnenkort in het T. S. v. h. Bat. Genootschap uitgegeven worden.

onoprecht. Zij toonde zich beleedigd, dat Franssen noch door den vorst noch door Aria Wangsa ontvangen was, wat zij „contrarie beloften" noemde. Hiervan staat te voren niets vermeld [13]) en de Regeering had zelf toch immers verklaard dat zij Franssen niet als een echten gezant aan den Soenan — voor wien hij ook geen brief meegekregen had — maar als een voorlooper aan Aria Wangsa had bedoeld. Volgens van Diemen was de ondervonden behandeling der Regeering een reden om „geen naerder besendingh" te doen, de tweede reden, die al zeer weinig overtuigend klinkt was „om die van den Mattaram tot naerder aansoeck van een tweede besendingh te compelleeren ende alsoo haere genegentheijt ende maximes des te beeter te sondeeren ende tijdt te winnen". En ofschoon er „aanzoeken" genoeg kwamen van den Toemenggoeng van Tegal en van dien van Djapara — de Regeering liet het bij woorden en zond geen ambassade af. Dit is hierom zoo te betreuren, omdat zij stellig succes zou hebben gehad. Reden tot wantrouwen had de behandeling van Franssen de Regeering niet kunnen geven, en zijn optreden den Matarammers evenmin, terwijl de wensch naar vrede en een eervol gezantschap bij de laatsten levendig was. Had de Compagnie zich niet door misplaatst wantrouwen laten leiden en meer flinkheid en politiek inzicht getoond, dan had zij in 1630 den vrede met den Soenan kunnen verkrijgen.

In Mataram toonde men zich over de mislukking zeer teleurgesteld; de uitvoer van verscheiden artikelen, zooals van rijst, werd verboden en Loerah Joeda werd door den Soenan gevangen gezet „vermits geen naerder aenspraeck wtt Batavia, volgens haer (d.i. L. J.'s) beloften, verneemt".

De eerste poging tot vrede sluiten werd dus in den eersten aanloop door de Compagnie gestuit. Mataram

13) Het eenige is, dat de drie Kjahi's die Franssen den brief voor Aria Wangsa aftroggelden, hem daarbij beloofden, dat hij wel voor den Soenan zou verschijnen.

kan hierbij geen blaam treffen, het was — zijn toenmalige positie in aanmerking genomen — zeer tegemoetkomend geweest en had openlijk gezegd waar 't hem om te doen was. De Compagnie had de bedoeling niet voldoende begrepen en was uit wantrouwen halfslachtig geweest.

In de tweede helft van 1630 en 't begin van 1631 kwam er in de verhouding der beide machten geen verandering. Mataram was bezig met het onderwerpen der bewoners van Oekoer en Soemedang en daarom zond het naar West-Java troepen, waarvan kleine afdeelingen onbeteekenende, maar telkens herhaalde aanslagen deden op Batavianen, in 't bosch werkzaam. Mataramsche prauwen, die de vaartuigjes met levensmiddelen voor de troepen begeleidden, verontrustten het vaarwater in de buurt van Batavia. Geen wonder, dat vooral die toevoer van proviand de Regeering in onzekerheid en onrust bracht, omdat dit sterk herinnerde aan de voorbereiding voor het beleg van 1629. Evenals toen werd ook nu het besluit genomen om de Noordkust van Java door een aantal schepen te laten onderzoeken. Het was zeer verklaarbaar, dat de Regeering maatregelen tegen een verondersteldeh aanval nam; op Mataram echter moesten de vijandelijkheden, die er het gevolg van waren, wel den indruk van een spontane, onuitgelokte booze daad der Compagnie maken. Want de troepen, die Agoeng ter onderwerping van zijn eigen onderdanen had uitgezonden, hadden stellig niet de opdracht ook Batavia aan te vallen, al zullen plagerijen niet met zooveel woorden verboden zijn geweest. Die gingen dus buiten den vorst om en een eventueel treffen met Batavianen kon hem licht als een verdediging tegen hun aanval worden voorgesteld.

Den 16den Mei 1631 vertrokken naar Cheribon, Tegal en verder Oostwaarts tot de oorlogshaven Djapara acht groote en kleine vaartuigen met vijfhonderd varensgezellen en honderd vijf en negentig soldaten onder Dr. Pieter Vlack en den shahbandar en ontvanger-generaal

Cornelis van Maseyck, om daar overal „'t vaertuygh te vernielen en alle versamelinge van rijs soo te water als te lande te beletten" [14]). Zij vonden nergens iets verdachts en kwamen 9 Juni voor Djapara. Het bericht van de nadering was hun al vooruit geloopen en daar men in Mataram meende dat de vloot het speciaal op Djapara gemunt had, waar altijd eenige oorlogsprauwen gereed lagen, had men zich daar bijtijds in staat van tegenweer gebracht. De regent — tegelijk laksamana [15]) — werd bij het bedienen van het geschut geholpen door den Portugeeschen gezant met de zijnen, die bij den Soenan was gekomen om dezen tegen Batavia op te stoken. Er lagen op de ree twintig oorlogsprauwen en zes jonken. Twee van de laatste, niet eens Javaansche, werden genomen; de schippers ervan vertelden, dat er „bij den Mattaram geen preparatie van oorloge, versamelinge van rijs, volck ofte vaertuijgh gemaect wierdt", wat door den kapitein van een Engelsch jacht aldaar werd bevestigd. Nu kon, zou men zeggen, de vloot dadelijk met dit geruststellend bericht huiswaarts keeren. Geheel onnoodig echter pleegde zij eerst nog eenige vijandelijkheden; onder de oorlogsprauwen richtte zij „merckelycke schade" aan, waarop deze zich onder de versterkingen terugtrokken. Eén kogel o.a. had den regent vier man gekost. De stad zelf, welke men graag ook afbreuk had gedaan, lag evenwel zóó veilig door een heuvel aan den rechteroever der rivier en was bovendien zoo uitnemend met dikke muren, bolwerken en een fort versterkt, dat er niets tegen uit te richten viel. De vloot maakte toen rechtsomkeert en was 17 Juni op Batavia terug.

In Augustus 1631 werden nu wel weer krijgsplannen van Mataram tegen Batavia vermeld, maar als men tegelijk verneemt, dat ettelijke duizenden Javanen reeds

---

14) Bij De Jonge noch bij Veth wordt deze tocht vermeld. Zij staat beschreven in het na deze werken gepubliceerde Dagh-Register 1631-1634 op 17 Juni 1631.

15) d.i. admiraal.

naar de Preanger zijn vertrokken, dan ziet men dat 's vorsten legers weer tegen zijn eigen rebellige onderdanen uitgezonden werden en dat de Compagnie op haar egocentrische wijze dit maar verkeerdelijk op zich zelf betrok. Voor 11 Maart 1632 geldt hetzelfde. Een sterk leger zal Batavia bezoeken, doch .... 't trekt naar Soemedang.

Daar er nu welbeschouwd sinds 1629 geen enkele officieele vijandigheid door Mataram tegen de Compagnie was gepleegd en de berichten vandaar geruststellend luidden, besloot de Compagnie nog in Maart, het er weer eens op te wagen en te probeeren met den Soenan „pais te maken" [16]).

Van den aanvang af kon men reeds den slechten afloop voorspellen, omdat de opzet wederom verkeerd was. Uit het gebeurde met Pieter Franssen en den brief van Aria Wangsa, dien hij mee had gebracht, kon het de Compagnie duidelijk zijn geworden, dat de Soenan een echten, „gequalificeerden" gezant voor zich wilde zien verschijnen. Toch ging men daar ook nu niet toe over. Hardnekkig zond men voor den Soenan *alleen* geschenken, die weliswaar kostbaar waren, bestaande uit een prachtig Arabisch paard met rood fluweelen dekkleed en een gouden juweel in den vorm van een pelikaan, met edelsteenen versierd, maar daar er zelfs geen begeleidende brief bij ging, kunnen we ze vooruit als weggegooid beschouwen. Een schrijven zond de regeering alleen aan .... den gouverneur van Djapara om dien „de goede meninge ende genegentheijt van den Ed. Hr. Generael tot den vreede te vertoonen, mitsgaders denselven te versoecken, dat hem (dus: dat hij zich) als een instrument tot den vreede tusschen ons ende den Mattaram soude willen laten gebruijcken" [17]). Gemaks-

---

16) De Resoluties der Reg. van 1632 zijn tot September niet aanwezig. Welke overwegingen tot het besluit hebben geleid, is dus onbekend. pais = vrede (Fr. paix).

17) D. R. 1632 op 4 April, blz. 67.

halve ging de Regeering blijkbaar van de gedachte uit, dat „alles vergeven en vergeten" zou zijn. Het is wel niet zeker, dat de gouverneur in 1632 dezelfde was [18]) als degeen, die in 1631 de stad verdedigd had tegen de vloot van Vlack en Maseyck, maar het maakt toch een zonderlingen indruk, dat juist het hoofd van deze plaats uitverkoren werd om als bemiddelaar voor den vrede dienst te doen. Dit wordt nog bedenkelijker als men ziet dat de voornaamste gezant der Compagnie (beter gezegd: begeleider van haar geschenken; hij was weer slechts een voorlooper), de ontvanger-generaal Cornelis van Maseyck was [19]). Wel was hij in 1631 te Djapara niet aan land geweest, maar het zal heel wel bekend geworden zijn dat de „Kapitein Tima", zooals de ontvanger-generaal bij de Inlanders heette, aan het hoofd van die expeditie had gestaan, daar hij juist voor de Javanen en andere vreemdelingen te Batavia een zeer bekende persoonlijkheid was [20]), wiens faits et gestes niet onbekend bleven. In de tweede plaats was hij in 1618 onverwachts — zooals gezegd is — te Semarang mede gevangen genomen en dus wel tot eenig wantrouwen gerechtigd. Maar juist daarom was hij — al kende hij ook Javaansch — niet de aangewezen man om den vrede met Mataram te bewerken. We zullen dan ook

---

[18]) Op 27 Juli 1631 D. R. wordt nl. vermeld, dat de Soenan den Laksamana-Gouverneur van Djapara aan het hof had geroepen en gevangen gezet, omdat hij op eigen gezag vijandelijkheden had gepleegd tegen Bantammers. Of hij in 1632 weer op zijn post hersteld of door een ander vervangen was, wordt niet vermeld.

[19]) De ander was Pieter Wagensvelt.

[20]) Uit de Resolutie van 2 Jan. 1634 blijkt, dat v. M. sinds 1625 ontvanger-generaal was en sinds 1627 daarbij shahbander „dat is kennisse nemer ende voorthelper der vreemdelingen". Vgls. de Haan, Priangan III, blz. 396 noot 1 komt tima van 't Port. timao = balk, dus boom, waar de inkomende en uitgaande rechten worden geheven, iets waarmee de ontvanger en shahbander in de 1e plaats bemoeienis had.

zien hoe zijn houding beleedigend werd voor den Djaparaschen regent.

Den 19den April arriveerden de gezanten op de ree van Djapara. Een Moor werd, waarschijnlijk met den brief voor den regent, den 22en aan land gezonden, die „een goet antwoert ende vrundelijck bescheyt" [21]) kreeg. De gouverneur zond nu door middel van „expresse gecommiteerde" in aller ijl de boodschap van den ontvanger, benevens den brief (n.l. dien aan hem, gouverneur) van den G. G. met de vertaling ervan, aan zijn vorst, waarna op den 25en. d.a.v. Maseyck, die zelf aan boord bleef, „een treffelijcke schenkagie aen lant heeft gesonden, 'twelck de Gouverneur ontvangen heeft ende seyde dat wij noch 7 à 8 dagen souden wachten tot bescheyt van de Coninck quam" [22]). Gedurende de bezorging der geschenken, welke door verscheiden Hollanders met een groote sloep begeleid werden, bleef op verlangen van Maseyck, de bemanning van twee groote tingans als gijzelaars aan boord van de Hollandsche schepen. Door den gouverneur werden de begeleiders „treffelijck onthaelt, well gefestoijeert (= feestelijk ontvangen) ende gantsch vrundelyck bejegent".

Volgens het verslag van den later gevangen Hollander was het verdere verloop nu aldus: „28 dito heeft voors. Gouverneur aen boort gesonden ende geseijt, dat de Coninck wel tot peijs gesint was ende dat wij vrij aan

---

[21]) Kronijk Hist. Gen. Utrecht 1855-56 II blz. 92 „Gezantschap naar den Koning van Mataram in 1632", een kort verslag van een Hollander, die daarbij gevangen raakte.

[22]) Aldus de Kronijk. De voorstelling in 't D. R. is stellig verkeerd; daar staat: „Dat den gouverneur daerop van den Mattaram antwoord becomen hebbende, de schenckagie van Sijn Ede. met 14 tingans heeft doen van boort haelen".

In 3 dagen kon er onmogelijk iemand van Djapara naar Mtm. heen en terug zijn, en dat nog wel via Semarang. Naast de toevoeging v|d Kronijk van 7 à 8 dagen wachten is 't ook niet aan te nemen, dat de regent gelogen heeft, dat het antwoord er al was.

lant mochten comen coopen ende vercoopen nae ons beliefte, ende oock dat hij brieven van den Coninck hadde, die hij naer Batavia aen onsen heer Generael moste stieren: ons volck, dat gelovende, hebben daerop den 30 April beijde boots met 24 persoonen ende een swart aen lant gestiert, souden de brieven, soo (= die) wij meenden van den Coninck gecoomen waren, ontfangen, maer sij hebben ons met alle man gevat ende swaerlijck gebonden, ende met beyde beenen int block gecloncken, soo dat wij niet beter en dachten of sij souden ons datelijck omt leven gebracht hebben" enz.

Het lijdt geen twijfel of de Gouverneur is den 28en April aan het bedriegen gegaan. Antwoord uit Mataram kon hij misschien na zes dagen hebben gekregen, als zijn boodschappers zeer snel hadden gereisd, maar van een brief van den vorst aan den G. G. is nooit iets gebleken. Eer wij ons aan veronderstellingen over de beweegreden tot zijn wandaad wagen, zullen wij den Gouverneur zelf aan 't woord laten, wat mogelijk is doordat hij Van Maseyck den volgenden brief voor den G. G. toezond [23]).

Missive [24]) van Quey demang Laxamana aen de Ede. Heer Gouverneur Generaell wegens den staett der Vereenichde Nederlanden in India, die den Almogenden Godt gelieve hier op aerden in een langduierich leeven te spaeren.

„Capiteyn Timan, dewelcke zijne Ede. aen mijn is sendende, beneffens den missive, den inhout meldende om pays met den Sousouman te maecken, alsmede dat

---

[23]) Deze is weliswaar reeds gedrukt in D. R. 1632 blz. 74 (D. R. 1631-1634) maar hij dient hier tot goed begrip van de zaak in zijn geheel opgenomen te worden. Wij hebben er eenige leesteekens aan toegevoegd en er enkele veranderingen in aangebracht.

[24]) Wij hebben de u's op plaatsen waar nu een v geschreven wordt in v veranderd, de mang aaneen geschreven, wegens in plaats van wegen gezet en eenige komma's ingevoegd.

UE. corts nae desen eenen anderen gezanth voor [25]) den Sousouman selffs, door [26]) mij te senden, ten tweeden datt UE^de^. zijne Maijest. daer beneffens vereerende is eenen gouden vogell verciert met twee dijamanten, eenen blauwen saphyer ende meer andere gesteente, van gelijcken een paert met sijn cleydinghe, verders aen mij een uijrwerck, met vijff witte fijne cassen Bengale [27]) 't welck ick altsaemen wel hebbe ontfangen, waervoor ik zijne E^de^ bedancke. Nopende de naeste besendinghe die UE^de^ aenden Sousouman voorneempt te doen, zal UE^de^ well dienen te letten dat daertoe een expert man van qualiteijt gecommiteert wert. die bequaem zij om voor Sijne Maij^t^ te verschijnen, soo neem ick het op mij om deselvige voor mijn Heere te brengen, alsoo ick daertoe last van den Sousouman hebbe, want den Sousouman heeft mij doen weten, soo UE^de^ imant sendt, dat ick hem vrijelijck voor zijne Mai^st^. soude geleijden, maer soo UE^de^ nu in toecomende geen gequalificeert persoon en sent, wat salt dan beduyden om te appaijseeren, doch soo UE^de^ de vreede oprecht meene, soo sent alle de gevangene Jaevaenen, die UE^de^ tott Batt^a^. zijt hebbende tot een goet teycken van vreede aen den Sousouman. UEds onderdanen in de Mattaram gevangen zijnde sall ick in sulcken gevalle wederom bestellen 'twelck ik UE^de^. verseeckere dat ick se van den Sousouman sall becomen ende tot Jacatra brengen. Soo UE^de^ sent, laet het geschieden in de maent van Augustij, 'twelck is te seggen van nu aff de tweede schinende mane. Hoe compt het dat capteijn Tijma, denwelcken

---

25) Er staat: door.

26) Door = via of: met behulp van.

27) Een cassa Bengale is een stuk fijn mousseline, 30 el lang en 1½ el breed, afkomstig uit Bengalen.

De twee zinnen, hier aaneengevoegd, loopen niet rond, maar de bedoeling is duidelijk, dat hij bedankt voor het door middel van den Kapitein Tima ontvangene. Javaansche brieven werden destijds op Batavia nog slecht vertaald. De Regeering schreef aan alle Inlanders in het Maleisch.

UE[de] aan mij gesonden heeft, niet aen 't lant van Japara gecomen is om met mij te pittchaeren [28]) ofte te spreecken, alsoo hij wel gesien heeft, dat ick van mijne voornaemste officieren aen boort hebbe gesonden te weeten Patra [29]) Mangala en mijnen Sabandar, als veele andere die aen de scheepen gevaeren zijn om te handelen, coopen ende vercoopen; 't is een spetije [30]) dat UE. mij niet en vertrouwt en capiteijn Tijma heeft het paert door eenen anderen aen lant gesonden ende mij doen aenseggen dat ick alle de kruijsende prauwen omtrent Jacatra terugge soude ontbieden, opdat de cooplieden met haar vaertuych vrij ende vranck gintsch ende weder souden mogen passeeren ende repasseeren, 't welck ick niet doen en can voor aleer daertoe last van hooger hant hebbe becoomen, doch mijn eijgen vaertuych is een cleijne saecke, maer de andere zijn verscheijdene toebehoorende; dan, soo haest UE[de] wederom aen den Sousouman sendt en isser geen twijffel aen te slaen ofte alles sall wel gelucken; Jacatra ende Japara sullen alsdan eens zijn. UE[de] gelieve mij te excuseeren, dat ick UE. missive in 't Javaensch beantwoort, 'twelck geschiet omdat ick geen Malleijtschen schrijver en hebbe ende all hadt ick eenighe die Malleijts conden schrijven, soo soude 't mij niet vougen, vermits ick eenen Javaenschen Heere diene. UE[des] volck, die ick hier behoude, sijn altsamen 24 persoonen, 'twelck geschiet is, omdat capiteijn Tijman niet bij mij heeft willen comen. Vorders heeft capiteijn Tijman het paert doen aen lant brengen door 20 persoonen, daervoor ick 20 ostagiers [31]) eerst aen boort moeste zenden.

Alsmede, lange voor desen in 't gouverne van UE's voorsaet, den Ed. Heer Gene[l] Coen, heeft den Tommagom van Tegall 2 prauwen tot Jacatra gesonden, om van

---

[28]) = bitjara = spreken.

[29]) Schijnt onzeker te zijn.

[30]) = bewijs, staaltje.

[31]) = gijzelaars.

vrede te handelen, denwelcken op zijn vertreck 200 R[1] mede gegeven wiert om daervoor Javaensche coopmanschappen te becomen, die op sijn wedercompste met 10 prauwen op Jacatra arijveerde, daer, met de officieren, 100 persoonen in waeren, den oppersten genoempt Serra Pandas [32]), die alle t' samen tot Jacatra gevanghen sijn geworden. Noch wijders, in t' leven van Bouraxa [33]) sijn der gesonden drie prauwen om amphioen tot Jacatra te gaen coopen, daerinne 30 mannen. Deselve zijn mede als vooren gevanckelijck genomen. Dit voornoemde volck gelieve UE. altsamen an den Sousouman te senden, dan sall ick van gelijcken UE[s] volck tot Jacatra bestellen".

De brief maakt op ons niet den indruk afkomstig te zijn van een schuldbewust man, terwijl hij toch ook niet insolent kan genoemd worden, al put hij zich niet uit in complimenten aan den G. G. Hij achtte zich blijkbaar zelf door het wantrouwen van Van Maseyck diep beleedigd, maar ook zijn vorst, omdat de ontvanger de geschenken voor dezen bestemd, niet eens zelf begeleid had. Dat de gevangenneming volgens een vooropgezet plan plaats greep, zooals de Regeering, zeker te goeder trouw, het aan Bewindhebbers voorstelde [34]), schijnt ons niet aannemelijk. Verschillende beweegredenen kunnen er den gouverneur toe gebracht hebben. Door het niet te voorschijn komen van Maseyck, die toch volgens den brief van den G. G. met hem moest komen spreken, ging hij er aan twijfelen of het wel tot onderhandelen komen zou. Zoo dit niet het geval was, bevond hij zich in hetzelfde parket als Loerah Joeda in 1631 en zich aan hem spiegelende, zal hij vermoedelijk de aanbieding van vier en twintig gevangen Hollanders boven eigen gevan-

[32]) Dit zal zijn: de spion Warga, die ook Sripada genoemd wordt en onder dezen naam nog vaak optreedt. Dat deze Javanen met kwade bedoelingen kwamen, schrijft de gouverneur niet.

[33]) In 1628 regent van Kendal en admiraal, ook aanvoerder van het eerste leger tegen Batavia.

[34]) In navolging hiervan ook De Jonge in zijn tekst deel V, blz. CVIII en CIX.

genzetting verkozen hebben. In de tweede plaats blijkt, dat hij op een echte ambassade zeer gesteld was, vooral waarschijnlijk om zijn eigen positie te verhoogen, daar „de grooten van omtrent de zeecant" in Mataram weinig geacht zijn [35]). Ditmaal was die weer niet gelukt en daarom kan hij met een sterke troef in handen, de Compagnie daartoe hebben willen dwingen.

Tot een andere, zeer voor de hand liggende beweegreden kan men concludeeren uit het korte dagboek van een der gevangenen, reeds boven genoemd; volgens de Javanen n.l. zou het niet de bedoeling der Hollanders geweest zijn om vrede te sluiten, maar om te spionneeren — de vorige aanval op Djapara gaf daar aanleiding toe, evenals het niet aan land komen van Van Maseyck. Het dagboek zegt op 8 Mei n.l. het volgende: „8 Maij sijn wij bij het hoff van den Coninck gecoomen omtrent 30 mijlen van Japara; 's middaghs sijn wij voor den Coninck verscheenen, seer hart gebonden, die welcke ons vraeghde waerom dat de heer ontfanger niet meede aen lant gecomen waer, oock dat wij geen pais en meenden, maer quamen om te bespieden" enz.

Met deze opvatting beschouwde de regent zich dan volkomen in zijn recht om de vijandig gezinde Nederlanders gevangen te nemen.

Welken indruk zijn handelwijze echter op Batavia maakte, besefte hij natuurlijk in het geheel niet. Zijn aandringen op een gezantschap, zijn terugvordering der Javaansche gevangenen en zijn verwijt dat de Regeering hem blijkbaar niet vertrouwde, hebben haast een comische uitwerking als men ziet hoe hij door zijn optreden bij de Regeering alle vertrouwen in de Matarammers en in de vredewenschen van den Soenan volkomen fnuikte [36]). De verontwaardiging over 't gebeurde was

[35]) Zie D. R. 1636 op 18 Aug. mededeeling van de Hollandsche gevangenen.

[36]) Volgens de Regeering zelf had de gevangenneming ook nog deze uitwerking, dat daarna niemand te Batavia te bewegen was om als gezant naar Mataram te gaan. Dat de Regeering dit

begrijpelijkerwijs bij de Regeering zoo groot, dat zij absoluut niet in de stemming was, om na den brief van den regent te erkennen, dat zij van haar kant ook fouten had begaan; integendeel vindt zij, dat Maseijck en de zijnen nog veel te veel vertrouwen in den snooden bedrieger hadden gesteld [37]). Zij besloot ernstig wraak te nemen door „met besettinge van schepen en jachten Japara's zeevaert (te) infesteren [38]). De pas uit Holland aangekomen G. G. Brouwer moest volgens de instructies van Bewindhebbers wel trachten vrede te sluiten met Mataram en deelde dit ook wel aan den koning van Cheribon mee, doch dit diende maar om het naar Holland te kunnen schrijven. Met veel meer toewijding zag hij naar bondgenooten tegen het trouwelooze rijk uit. Zijn aandacht viel op den koning van Bali, die op Java Blambangan, Panaroekan en Blitar onder zich had. Kon men dien wellicht tot een aanval op Mataram overhalen en hem dan rijst en schepen beloven? Een formeel gezantschap ging hem in het begin van 1633 daartoe aansporen, maar de vorst was er volstrekt niet toe te bewegen en Brouwer's plan liep op niets uit.

De toen loopende geruchten over vijandelijke bedoelingen van Mataram tegen Batavia waren weer volkomen in strijd met andere berichten dat de vorst gaarne vrede wilde en inderdaad arriveerden er den 15en Juli 1633 eenige personen in de buurt van Batavia, die de vredesonderhandelingen moesten inleiden.

Twee Nederlandsche gevangenen uit Mataram en een Goedjarat kwamen met Javanen in 4 prauwen uit Tegal bij Krawang aan en leverden aan een daar op

---

echter werkelijk met ernst heeft geprobeerd, is niet waarschijnlijk, in aanmerking genomen, dat de houding van Van Maseyck niet eens wantrouwig genoeg werd gevonden.

[37]) De G. G. Brouwer spreekt van „lichtveerdich vertrouwen" der Nederlanders, waardoor hij ze strafbaar vindt. De Jonge V blz. 192.

[38]) = door aanvallen vernietigen.

wacht liggend Compagnie's vaartuig een missive over, die zij, naar ze zeiden, zelve van „den Mataram" hadden ontvangen. De vorst was tot het sluiten van een goeden vrede genegen en als de Compagnie van hetzelfde gevoelen was, moest zij personen naar Tegal zenden met volmacht om te onderhandelen met den Toemenggoeng aldaar, die daartoe door den Mataram was geauthoriseerd. Een brief van dezen regent hield hetzelfde in. De afgezondenen verzochten om het wachtschip bij Krawang weg te nemen, dan zouden de Javanen beter op de Bataviasche ree durven verschijnen en ook wilden zij gaarne eenige Nederlanders als gijzelaars meenemen. De Compagnie besloot er op in te gaan: het schip werd opontboden en van alle vaartuigen op de ree liet men, om vertrouwen te wekken, de witte vlag waaien. De twee Nederlanders n.b. en den Goedsjarat liet men met een pas voor Batavia heen en terug, naar de Javanen in hun prauwen terugkeeren. In een visschersprauw van Batavia gingen een assistent „bij de boom", Abraham van der Geer, die goed Maleisch kende en vijf Bataviasche Javanen met hem mee. Maar bovendien deed de Regeering nog iets wonderlijks, niet alleen de twee Nederlanders, maar ook de brieven van den Soenan en den gouverneur van Tegal gaf ze weer mee terug, opdat deze, zooals op Batavia met brieven van Inlandsche vorsten de gewoonte was, met eerbewijzen zouden kunnen worden ingehaald, „niet twijffelende off de .... 4 prauwen zouden op den ontfangh van den .... passe ende saulvo conduict [39]) hier ter rhede gecomen zijn omme met ons over die saecke mondelinge te confereren [40])". De Regeering zag de zaak zeer hoopvol in. De Matarammers echter reageerden, zonder voorafgaande waarschu-

[39]) Vrijgeleide.

[40]) In het Dagh-Register op 16 Juli 1633. Overigens zijn de Resoluties van deze dagen gevolgd, die veel uitvoeriger zijn dan het D. R. en de brief aan H. H. XVII. Bovendien eindigt het D. R. van 1633 reeds met 31 Juli.

wing, hierop met een daad die in het geheel niet kwaad bedoeld was, maar die het wantrouwen bij de Regeering weer hevig deed opvlammen. Zij voeren nl. niet dadelijk, gelijk van hen verwacht was, naar Batavia, maar keerden terug naar Tegal en namen de Bataviasche visschersprauw met den assistent en drie der vijf Javanen met zich mee. De Resolutie, den 19en Juli 1633 door de Regeering genomen, getuigt van de zenuwachtige verontwaardiging, die het geval bij haar veroorzaakte. Zij zegt daarin, hoe zij „van het Mataramse volck wederomme snoodelijcken sijn geabuseert, ... alsoo se onse visschersprauw ... hebben geplundert ende berooft [41])" en den assistent en drie Javanen hebben weggevoerd. Zouden de twee gevangen Nederlanders [42]), vroeg ze zich af, soms schelmen zijn geworden en aan dien roof hebben meegeholpen?

Een briefje, dat „de roovers" de twee andere meegegeven Javanen op Batavia lieten brengen had de Regeering niet gekalmeerd, ofschoon het — van het standpunt der ondergeschikte Javanen beschouwd — een redelijke verklaring van „de roof" bevatte, dat ze nl. „ons volck met genomen hebben, alleen om te bethoonen aen den Tommogon van Tegal hoese hier geweest waren". Natuurlijk waren zij bang geworden, dat de Toemenggoeng de al te beleefde terugzending van de Nederlanders en de Mataramsche brieven als een bewijs zou opvatten, dat zij niet met de Compagnie in contact waren geweest; de assistent en de Javanen uit Batavia moesten hun nu tot levend tegenbewijs daarvan dienen. Hoe weinig schuldbewust zij al weer waren bleek uit de toevoeging: „dat men doch niet naerlaeten soude(n) een schip ofte

[41]) Dit moet de Regeering in haar toorn zijn ontsnapt; er wordt niets meer van gemeld. De Reg. is ook haar oordeel kwijt geraakt ten opzichte van de twee Nederlanders.

[42]) Dit kregen de arme kerels ook nog, wien het wel zonderling te moede zal zijn geweest, toen ze de gevangenschap weer in gezonden werden door hun eigen regeering.

twee naar Tegal te seynden om van de vreedehandelinge te tracteren".

Ofschoon de Compagnie zeer verontwaardigd was, brak ze nog niet alle betrekkingen af, in de eerste plaats om den toevoer uit Mataram, die bedektelijk geschiedde, te behouden; ze stuurde het wachtschip, nu beter bemand en van vijf en twintig soldaten voorzien, naar Krawang terug om onder de visschers aldaar het gerucht te verspreiden, dat het bestemd was om naar Tegal te gaan en daar over den vrede te onderhandelen. „Rigoureuse attentaten", waaraan zij op het moment de voorkeur zou geven, kon zij „quaelijck bij der hand nemen" door de „veelvoudige uijtsettingen naer verscheijde plaatsen".

Vier weken gingen voorbij en de geroofde assistent was nog niet teruggekeerd; den 18en Augustus evenwel arriveerden er uit Tegal twee prauwen met een Javaan en den Goedsjarat, die tot Krawang vergezeld waren van elf andere prauwen — een geleide waarover de Regeering zich erg ongerust maakte. „Soo sij voorgeven", brachten ze brieven, van Danoe Paya „Gouverneur des stadts Mattaram" [43]) en van den Toemenggoeng van Tegal, die beide meldden „dat Z. M. wel genegen soude wesen om met ons in vrede te leven". De onderhandelingen konden in Tegal gevoerd worden. Dit was ongetwijfeld, evenals dezelfde mededeeling een maand te voren, een tegemoetkoming van den Soenan; het zegt echter volstrekt niet, dat hij aan het slot van een ambassade naar Mataram zou afzien. De assistent, de twee gevangen Nederlanders, de drie Javanen, allen werden nu teruggebracht „deselve vrijstellende met veele excusen van den Tommogon van Tegal over 't wechvoeren van voorsz. Abraham, versouckende dat wij sulx niet qualijck wilden duijden, alsoo 't alleenlijcken was ge-

---

43) En verzorger van des Soenan's oudsten zoon, Pangeran Alit, den prins, die later opstond tegen Amangkoerat I en toen omkwam. Tmg. Danoe Paya beroofde zich daarop van 't leven.

schiet om te bethoonen aen sijne partijdige ende wangunstige [44]) hoe zijn volck in Batavia geweest ende daer goet acces, vrundelijck onthael ende schriftelijck blijck van onse genegentheijt tot paijs, contrarie haerer aller opinie, becomen hadden".

Het dient gezegd, dat beide partijen er slag van hadden om zonder eenige kwade, ja soms met de beste bedoelingen, misverstanden in het leven te roepen, die voor het tot stand komen van den vrede verre van bevorderlijk waren. Waarom had in dit geval de gouverneur van Tegal niet even bericht gestuurd naar Batavia om te melden wat hij met den assistent voor had?

Overigens ziet men uit het slot van de excuses, dat de Compagnie in Mataram den naam had van niet zeer op vrede belust te zijn. Van Javaansche zijde werd er blijkbaar sterk naar verlangd, vandaar de hernieuwde poging tot onderhandelen en de tegemoetkoming om in Tegal besprekingen te houden.

Hoewel de Regeering beducht was en bleef „dat se al wederom op eenich bedroch uyt sijn", besloot ze toch eenstemmig de Javaansche afgezanten goed te ontvangen en hun toe te staan zich op Batavia vrij te bewegen. Als tegenpraestatie voor het vrijlaten der twee Nederlanders mochten twee Javanen, die gevangen in den ketting gingen, verlost worden op aanwijzing der gezanten. De gesprekken met dezen waren er op aangelegd om hun „met aller modestie" te toonen, „hoe cleenen afbreuck ons de twee Mattaramse belegeringen hebben gedaen in de tijden dat ons (?) [45]) Batavia meest open, met riete heijningen, eenige houte ende aerde wercken, neffens weijnige grachten versterct ende cleen garnisoen bezet was. Ende alhoewel ijegenwoordich deselve soo bemuijrt,

[44]) De assistent moet wel heelemaal in Mataram vertoond zijn geworden. In Augustus is er pas sprake van een brief van Danoe Paya, waarover in Juli nog niets is vermeld. Deze moet men daarna in Mataram opgedaan hebben.

[45]) Eenige letters zijn verdwenen uit het Resolutieboek.

begraeven [46]) ende met soo veele volcks, soo soldaeten als burgers, beset is (gelijck sij selver sien connen) dat wij daer binnen niemant als den eenigen ende Almachtigen Godt en hebben te vreesen, dat wij nochtans den vreede boven den oorloge beminnen ende van onser sijde wel genegen sijn daertoe te contribueren alles, dat in redelijckheijt sal mogen geschieden. Doch ten aensien van de trouloose aenhoudinge van ons volck door den Tommogon van Japara, Queaij Deman Laxamana, onder witte vlagge gedaen, tegens het gebruijck van alle redelijcke menschen, daer deselve nochtans derwaerts gesonden waeren met geschenken voor den Sousounam ...., dat wij niet en sullen connen resolveren besendinge naer Tegal te doen voor ende aleer ons het selvige onschuldige gedetineerde volck toegesonden worde. Item dat haere medegebrachte brieven sullen laten oversetten, deselve aendachtelijcken examineren ende daerop soosanige antwoorde laeten instellen, dat wij vertrouwen den Sousounam daerin sal nemen contentement".

Eer dit echter werd geschreven liet de Regeering onderzoeken of de twee bevrijde Nederlanders [48]) onbesneden waren gebleven en toen dit het geval bleek te zijn, kon zij met meer gerustheid op de rapporten der gezanten letten. Niet, dat de Regeering haar vertrouwen op zij had gezet, integendeel hield zij het voor zeker „dat het al wederom op fraude ende bedroch aengeleijt wert, alsoo des Mattarams haet op ons ende op Batavia doch onversoenlijcken is, ten aensien wij alleen hem verhinderen 't volvoeren sijner pretense Javaense monarchie". Toch wilde zij alle communicatie niet afsnijden en hoopte zij bovendien door

46) Door grachten omgeven.

47) Resolutie op 18 Aug. 1633.

48) Dat was er eigenlijk maar een: Harman Ybels van Haerlem; de ander was een Italiaan: Pauwels Pauwelsen van Padua. Zij behoorden niet tot de 24 gevangenen van Djapara. Door de rooverijen bij Batavia en 't verongelukken van een schip Schiedam zaten er in Mataram ongeveer vijftig Nederlanders gevangen. Na het onderzoek kregen de twee acte van het bevondene.

haar optreden de gevangenen eerder los te krijgen; daarom besloot zij de beantwoording der verschillende missives „met alle heusche ende statige beleeftheijt" te laten geschieden en er bovendien voor Danoe Paja, den Toemenggoeng van Tegal en diens broeder Kiai Ranga eenige geschenken, bestaande uit allerlei Hollandsche, Voor-Indische en Chineesche stoffen, bij te doen. Ook de afgezanten zelve werden op deze manier bedacht „opdat se daerdoor te vrundelijcker rapport van onse beijegeninge souden mogen doen". De inhoud van den brief aan den Soenan zal echter voor Mataram niet zeer bevredigend zijn geweest: De Compagnie, zoo werd geantwoord, wilde, gezien des Soenans groote genegenheid tot den vrede, ook gaarne van verdere vijandelijkheden afzien en al het voorgevallene gedurende den oorlog vergeven en vergeten. De onderdanen van Z. M. mochten van nu af aan vrij op Batavia komen handeldrijven, waar zij goed behandeld zouden worden. De Compagnie was voorts wel genegen om, voor het sluiten van een vasten vrede een schip met een expressen gezant naar Tegal af te vaardigen, maar wegens het gebeurde te Djapara in 1632 kon ze daartoe nog niet besluiten, uit vrees voor herhaling van het voorgevallene. Om van zijn goede gezindheid daarom meer zekerheid te geven, werd Z. M. verzocht de 24 Nederlanders zoodra mogelijk naar Batavia te zenden, waarna de Regeering met grootere gerustheid een gezant aan den Toemenggoeng van Tegal zou afzenden en den Mataram verder in alle opzichten tevreden stellen.

Den 22en Augustus vertrokken de afgezanten en twee maanden lang hoorde men er niet meer van. Den 25en October pas zond de gouverneur van Tegal weer gecommitteerden met 18 prauwen, waarvan er 8 op de ree van Batavia verschenen en 10 bij de punt van Krawang bleven liggen [49]). Helaas! zij brachten geen Nederlanders

---

[49]) Deze beleefden een onaangenaam avontuur doordat ze 27 October voor Bantammers werden gehouden, welke van Ambon

aan, alleen brieven, naar ze zeiden, van den Koning van Mataram, van Danoe Paja en van den Toemenggoeng van Tegal. De eerste twee missiven zagen er echter door gebrek aan „eenich Coninclijck teecken ofte segel" [50]) verdacht uit, en ook naar den inhoud te oordeelen waren ze gefabriekt. „Wij vermoeden dat se al wederom uijt sijn om ons te abuseren ende daerdoor eenich voordeel af te sien", luidde het sombere oordeel van de Regeering. Eenstemmig werd besloten aan de gezanten „claerlijck ende rondelijck" te zeggen, „dat wij haer aenbrengen niet en connen gelooven ende dat ons ten hoochsten houden gemiscontenteert van dat ons alsnoch wert onthouden het volck, dat verradelijcken onder witte vlagge door Demang Laxamana op Japara is gevangen gehouden .... daerom oock voortaan den oorloge vigoureuselijcken tegens Japara sullen aenvangen, verhoopende in corten tijt sooveele Javaenen te becomen dat van deselve thienmael meer dienst sullen genieten als het Neerlants gevangen ende gedetineerde volck, dat onder den Mattaram is, ons soude mogen ofte connen doen, vrij wesende". Wat de gezanten tegen de beschuldiging van vervalsching inbrachten is onbekend. Aan den toon der Resolutie hoort men hoe teleurgesteld de Regeering was, dat de Nederlanders niet vrij gegeven werden en er van onderhandelen daardoor niets kon komen.

Wat de reden was, waarom de vorst van Mataram die gevangenen zoo angstvallig aanhield, ligt in het duister; wij hebben geen verband tusschen deze vasthoudendheid en het toch steeds weer zenden om te onderhandelen kunnen ontdekken. Waarschijnlijk had de Regeering ditmaal gelijk, dat de zoogenaamde brieven uit Mataram

---

en Ceram verwacht werden. Hollandsche vaartuigjes die daarop loerden en van de bezending uit Tegal niets af wisten, besprongen ze, een miverstand, waarvoor de Compagnie een vergoeding gaf ter waarde van 24 realen, waarop de Javanen zelf hun schade hadden geschat.

[50]) Resolutie 26 October 1633.

vervalscht waren en dan door den Toemenggoeng van Tegal, bij deze gelegenheid den promotor der onderhandelingen. Vermoedelijk hoopte hij, dat als er eenmaal afgezanten van de Compagnie te Tegal gearriveerd waren en deze daar een goede behandeling ondervonden, de Regeering wel tot een ambassade naar den Soenan over te halen zou zijn. Geschiedde dit, dan zouden, beloofde hij, al de gevangenen aan den gezant overgegeven worden. Voor hun bevrijding was echter een bevel van den vorst noodig en zoo ver was op dit moment de zaak der onderhandelingen nog niet gevorderd. Hierop stuitte dus ditmaal verdere toenadering af. De Regeering liet zich op deze wijze tegenover Bewindhebbers over het gebeurde uit [51]):

„Ten aensien wij niet en connen bevroeden, dat de Mataram, de saecke ten rechten meenende, hem oijt soodanich vernederen ende van sijn grooten hoochmoet remitteren sal, dat hij, dien wij weten ons onversoenlijck te haeten ende (ons) soo despect ende veracht te houden, ons soo liberalijck aensoucken ende ons den vreede presenteeren soude, soo hebben wij ons vastelijck ingebeelt, dat dese instantie van vreede niet uijt een vreedlievend gemoet is hercomende, maer op d'een of d'ander bedroch siet, want behalve dat wij niet en twijffelen ofte voors. 24 gevangenen Nederlanders souden ons andersins wel toegesonden sijn .... oock heeft ons de ervaerentheijt geleert, dat alle de entreprinsen ende attentaten, die den Mattaram oijt op ons aengeleijt heeft, in tijde en onder schijn van vrede voorgecomen sijn, waerover wij goetgevonden hebben dese saecke noch wat in [52]) te sien ende voor een wijle tijts op sijn beloop te laten".

Deze gezindheid was zeker niet de juiste om ooit vrede met Mataram te krijgen. Van *alle* aanslagen, on-

---

[51]) Brief van 25 Dec. 1633, bij De Jonge V, pag. 210.

[52]) Beter: aen.

der schijn van vrede begonnen, blijft er wel geteld slechts één op rekening van den Soenan over: de belegering van Batavia in 1629. Soms, zooals in 1618 (onverwachtsche gevangenneming der Cie's gezanten te Semarang) had de Compagnie het er naar gemaakt, soms ging de daad van een kustregent uit, zooals in 1632 te Djapara, die bij minder achterdochtig optreden der Hollanders, stellig niet zoo vijandig te werk zou zijn gegaan.

De bedreiging aan het adres van den Laksamana te Djapara tegenover de gezanten van Tegal, voerde de Regeering in het begin van 1634 uit [53]) door Commandeur Lodenstein, die van Macassar opontboden werd, te bevelen om op de reis langs de Noordkust van Java met zijn minst diepgaande schepen, „op alle plaetsen, onder de protectie van 't canon der jachten, den Javanen in haer vaertuijch allen mogelijcken affbreuck te doen". Hoe dit in zijn werk is gegaan, wordt nergens meegedeeld, doch het bevel schijnt wel uitgevoerd te zijn, daar Lodenstein den 5en September 1634 thuis kwam „van de Macassaerse besettinge ende Javaense invasien" [54]).

Dit zal de kustregenten wel van verdere aanzoeken hebben afgeschrikt. De eerstvolgende toenadering ging dan ook van de Compagnie uit en wel op den last van Bewindhebbers dat de Regeering moest toonen „de

---

53) Resolutie van 7 Februari 1634. In het Dagh-Register van 1634 staan op 18 Januari met name genoemd: „Grexe, Bouquyt (Boekit, de bewoonde heuvel bij Gresik), Japara, Damack, Tegael, Ceribon, de „gantsche custe van Java" zal L. „infesteeren ende in roere stellen".

L. blokkeerde de haven van Makasar, omdat de Regeering zeker meende te weten, dat de vorst door den Soenan verzocht was om hulp van schepen tegen Batavia. 20 Nov. 1633 was tot die blokkade besloten.

54) =vijandelijke invallen.

minste te willen wesen" [55]). In October gaf zij hieraan reeds gevolg. Voor zichzelf scheen de Regeering de tegemoetkoming ook te moeten rechtvaardigen, want in de wijdloopige Resolutie van 17 October 1634 gaf ze tien verschillende redenen op, waarom ze een bezending naar Tegal liet doen: Uit de wat grooter wordende rijsttoevoer uit Mataram vermoedde zij dat de Soenan wel voor vrede te vinden zou zijn, omdat hij langzamerhand met zijn grooten rijstvoorraad bleef zitten. Malaka n.l., zijn grootste afnemer, werd sinds een jaar hoe langer hoe nauwer door Compagnie's schepen geblokkeerd, zoodat het den Mataramschen rijstprauwen steeds moeilijker ging vallen daar binnen te komen. Bovendien wilden de Engelschen, naar verluidde, hun kantoor van Djapara lichten [56]). Ook moest de Soenan er wel aan wanhopen ooit nog hulp van de Portugeezen tegen Batavia te zullen krijgen. Voorts zou de vorst wel inzien, dat Batavia zich best had weten te redden, al hield hij zijn havens nu al zes jaar lang voor haar gesloten. De Compagnie van haar kant wilde den vrede ook wel omdat het toch bezwaarlijk werd zoowel met Mataram als met Bantam, dat op de vredesaanbiedingen van Batavia maar niet inging, tegelijk op voet van oorlog te zijn. De gevangenen zouden verder vrij komen en Batavia zich door toeneming van den handel uitbreiden, ja! een centrum worden voor alle vreemde natiën, die daar hun eigen producten zouden komen brengen en er hun benoodigdheden halen.

Er werd dus door G. G. en Raden besloten dat „sij een statige beseijndinge naar Tegal sullen doen ende het schip Prins Willem (een groot retourschip) ende den persoon van de Heere Jan van Broeckum, Raed

---

55) Brief aan Bewindhebbers v. 27 Dec. 1634. (De Jonge V pg. 216) waarin de woorden der Majores zijn herhaald.

56) In werkelijkheid gebeurde dit pas in 1652 (De Jonge VI pg. 36), terwijl hun loge in 1659 weer werd hersteld. (D. R. 1659, 7 Oct. blz. 209).

van Indien, daermede seijnden sullen [57]) een beleeffde missive aen den Sousounam, voegende bij deselve tot present een raeren [58]) grooten schoonen spiegel met een ebben lijst, diep een elle ende breet ¾ asta [59]), dertich fleskens roosewater, 20 cattij amphioen, thien asta fijn carmosijn rood laecken ende 5 fijne cassen Bengala ende een missijve aen den Tommogon van Tegal met 5 asta rood laecken, 5 cattij amphioen, drie petoolen [60]) van 8 asta, 3 gobars [61]) ende een fijne casse Bengale".

De opdracht, die Van Broeckum meekreeg was voor den Soesoehoenan bizonder aanlokkelijk. Hij moest in gesprekken verklaren „dat wij den Mattaram houden voor den rechten keijser van gansch Java en dat wij wel genegen sijn om aen Sijne Majt .... jaerlicx eenige cortesije te doen voordat (= omdat) wij op sijn lant onse residentie genomen hebben" [62]). De Regeering bood ook „met alle beleeftheit" aan om hare gevangenen te rantsoeneeren en zond een vrijgeleide voor dengeen, dien de Toemenggoeng van Tegal naar Batavia zou willen zenden om in nader besprek te treden.

Dit zag er alles dus veelbelovend uit: een hooggeplaatst persoon als gezant, met een alleraangenaamste opdracht, brieven, geschenken en geen vraag naar voorafgaande bevrijding der gevangenen. De Compagnie scheen aan te leeren, hoe ze de Matarammers tegemoet moest treden.

57) = Met wien wij zullen zenden.

58) Zeldzaam.

59) Asta = hasta (term uit Voor-Indië) = el.

60) Ge-ikat-te zijden stof uit Voor-Indië) met streng geometrisch patroon. (Enc. N. I. IV. 1e dr. blz. 353).

61) gobar = serasah kebar, een tapih serasah — gebatikte kain pandjang uit Coromandel met mozaïek patroon — van dubbele lengte bij zelfde breedte, d.w.z. lang 5.10 M. en breed 64 c.M. (Rouffaer en Juynboll. De batikkunst in Nederlandsch-Indië blz. 487).

62) Bewindhebbers maakten hierop later aanmerking. Zij vonden dit „flatteren" vreemd na de voorafgaande „veele harde termen ende ronde verklaringen" in de brieven der Regeering aan den Soenan. Zie Brief van 28 Dec. 1636 bij De Jonge V. blz. 228.

Helaas! Het slot van de Resolutie doemde alles wederom tot mislukking. Dit bevatte: „Aen gemelten Heere Broeckum sullen expresselijk ordineren dat daer egeen der Neerlanderen aen land sal seijnden, maer om d'oorsaecke van sijn compste voor Tegal aen den Tommagon te laten weeten, sullen hem vijf à .... [63]) Chijneesen ofte Maleijers met een cleen bequaem vaertuijch meegeven, die aen denselven Tommagon sullen brengen een Javaense missijve, bij onsen ontfanger-generael tot preparatie van de voordere communicatie in te stellen". Van Broeckum zelf mocht het nog veel minder onderstaan „omme door soodanich onbedacht aen landt varen de trouwloosheijt der Javanen niet wederom subject te wesen" [64]).

Wat had het voor zin, vraagt men zich af, om zulk een voornaam persoon als een Raad van Indië tot gezant af te vaardigen, als hij toch niet zijn schip mocht verlaten? En hoe stelde de Regeering zich voor, dat de onderhandelingen gevoerd zouden worden, als de twee partijen elkaar niet konden spreken?

Den 23en October zeilde Van Broeckum af. Daar de Prins Willem bestemd was om spoedig naar patria te vertrekken, kreeg Van Broeckum last tegen 25 November weer op Batavia terug te zijn. Den 28en October was hij voor Tegal [65]) en al spoedig kreeg hij een geschoren (d.i. Mohammedaansch geworden) Chinees aan boord, om namens zijn meester, den Toemenggoeng, te informeeren naar het doel van zijn komst en daarop naar den aard en de waarde van de geschenken voor den Soesoehoenan. De Chinees kreeg als antwoord het briefje van den ontvanger-generaal mee en toen hij weer aan land was gekomen, werd daar tot teeken van vrede de witte vlag geheschen. Kort daarna kwam dezelfde boodschapper terug om de brieven en geschenken

[63]) Ontbreekt door een gat in het papier.

[64]) Dagh-Register 1634 op 22 October blz. 413.

[65]) Het volgende uit D. R. 1634 op 6 Nov.

voor den Soenan en zijn meester af te halen en om te vragen „dat daer beneffens twee gequalificeerde Nederlanders soude gelieve mede te senden om deselve missijve ende schenkage met respect aen sijne Maij[t] te presenteeren, in welcken gevalle den gemelten Tommagon belooffde hem [66]) met deselve in compagnie naer boven bij sijnen Coninck den Mattaram te begeven, om alsoo onse saecken spoedich te helpen bevoorderen". De brieven en geschenken gaf Van Broeckum over en dat met eenige eereschoten grof kanon en charges van musketten, „maer om twee gecomitteerde Nederlanders mede te senden, seijde sijne E. niet alleen geen last te hebben, maer dat hem sulcx bij den Generael wel scherpelijck was verboden, tegens welcke ordre hij niet en vermochte iets te doen, alsoo het noch in al te verscher memorie was de gepleechde trouwlose acte van Queaij Laxamana [67]) tot Japara, waerop dito geschooren Chinees wederom repliceerde, dat die al doot ende zijn meester den Tommagon van Tegal een ander was, die sulcx niet en soude derven doen maer integendeel de selve Nederlanderen alle eere ende vrundschap bethoonen". Het mocht niet baten: de heer Van Broeckum bleef „schrupeleus om buijten sijn ordre te gaen", ofschoon de Toemenggoeng er nogmaals dringend om verzocht „willende .... selfs daermede in comp[ie] gaen ende sijn uijtterste devoir aenwenden om het verhoopte succes door d[o]. besendinge te mogen erlangen, vertrouwende dat alles in sulcken gevalle wel soude succedeeren". Uit den telkens herhaalden aandrang blijkt wel dat de arme Toemenggoeng met het geval erg verlegen zat. Wat moest hij met de geschenken voor zijn vorst aanvangen, als het daarbij vereischte gezantschap ontbrak? In plaats van er mee ingenomen te zijn zou de Soenan wrevelig worden, dat het ook nu weer mislukt was de Hollanders

---

[66]) = zich.

[67]) In het gedrukte D. R. staat blz. 424: La Wamana.

tot „hommage" aan hem te brengen. Van Broeckum vernam dan ook, dat de Regent de geschenken „niet en dorste laten op voeren, omdat daer niemant van de Nederlanders bij gecommitteert was om de selve aen sijne Maijt te mogen presenteeren ende daerover eerst aen den Mattaram soude moeten schrijven". De Toemenggoeng ried zelf den vreemdsoortigen gezant, dien hij niet te zien had gekregen, aan, maar naar huis te keeren. Al waren er tot den vastgestelden termijn van 25 November wel dagen genoeg voor de heen- en terugreis naar en van de hofplaats, was hij er volstrekt niet zeker van dat hij terstond audientie zou krijgen. Voor het laatst verzocht hij nog eens, dat er toch twee Nederlanders mochten achterblijven om met den brief en de geschenken mee naar boven te reizen, doch tevergeefs.

Van Broeckum vertrok dus den 2en November, na den Regent nog eens te hebben laten aanbevelen den vrede te helpen bevorderen. Deze beloofde dat hij eerstdaags „naer sijn Coninck soude opreijsen" en het resultaat van zijn bezoek wel op Batavia zou laten weten.

24 December 1634 meende de Regeering stellig (in den brief aan Bewindhebbers) dat de Toemenggoeng wel eerlang iemand zou zenden om tot nader communicatie te komen, doch, voegde zij er aan toe „der Javanen lancksaemheijt is extreem groot". Inderdaad, want in Januari 1636, dus ruim een jaar later was er nog geen nader bericht op ontvangen en de Regeering bleek toen dan ook van opinie [68]) dat „den vreede met den Mattaram bij ons niet gevoordert (can) worden dan door rigoureusen oorloge" daar „de redenen, die den Mattaram in den oorloge ijegens ons voeden" .... zijn: „te comen tot de Javaense monarchie met Bantams conqueste ende dan plus ultra [69]) te traghten, waertoe Spanjaerden, Portugijsen, Engelsen en Deenen hem aenhitsen".

68) Brief van 4 Januari 1636 aan Bewindhebbers, bij De Jonge V blz. 223.

69) = verder, d.w.z. tot en met Batavia.

Heel veel tegemoetkoming van Compagnie's kant scheen er dus voor de toekomst niet te verwachten, want al wilde de Regeering den vrede wel, zoo schreef ze aan Bewindhebbers verder, dezen geliefden te bedenken: „hoe Carthago aen Rome meerder inruijmde, hoe haeren staet meerder is verswackt geworden". De Soenan zou er nu stellig wel aan wanhopen om Batavia met geweld te kunnen vermeesteren, maar daardoor was hij des te gevaarlijker geworden, omdat hij nu gestadig op middelen practiseerde om de stad bij verraad of onder schijn van vriendschap in bezit te krijgen.

De stemming in Mataram was op de laatste mislukking van het zoozeer gewenschte Hollandsche gezantschap bizonder slecht tegenover Batavia geworden. De Soenan vaardigde een algemeen verbod tot handeldrijven met de hardnekkige stad uit. Op de kustregenten, die anders den uitvoer nog wel oogluikend toelieten, werd blijkbaar scherp gelet, want de Regeering kreeg maar soberen toevoer van rijst en klaagde het geheele jaar 1635 door, dat „den Mattaram sijn Java voor ons gesloten hout" [70]).

Vijandelijkheden op kleine schaal waren en werden van weerskanten voortdurend gepleegd. Matarammers maakten den omtrek van Batavia te land en ter zee onveilig en de Compagnie zond van tijd tot tijd vaartuigen uit om plaatsen aan de Noordkust en Javaansche prauwen te vernielen, gelijk dat van ouds de gewoonte was.

Al kwam er, tegen de verwachting in, toch nog antwoord op Van Broeckum 's afvaardiging, zouden wij hier onze uiteenzettingen gevoegelijk kunnen eindigen, daar de vredeszaak er niets verder door werd gebracht en het in de daarop volgende tien jaren niet eens meer tot een poging om te onderhandelen kwam. Daar echter de Compagnie voortdurend in de verwachting bleef, dat de vrede nog eenmaal gesloten en haar gevangenen

---

70) Zie Resolutie van 7 April 1635.

verlost zouden worden, zullen wij in 't kort nog meedeelen wat er in betrekking hiermede tot 1646 voorviel.

Terwijl er in April en Mei 1636 ten Oosten van Batavia telkens Mataramsche soldaten en op zee oorlogsprauwen werden gezien en het verontrustende gerucht ging dat de Soenan alle plaatsen van zijn gebied op een bepaald aantal mannen en beesten had gesteld [71]), verscheen den 11en Mei voor de Regeering de welbekende oud-spion Warga of wel Sripada, zoogenaamd met antwoord op de reeds lang verjaarde bezending van einde 1634. Hij bracht twee brieven over, een voor den G. G. en een voor den ontvanger-generaal, van den Toemenggoeng van Tegal, die, zeer familiaar, beide heeren met „broeder" toesprak. Met geen woord repte hij van de oorzaak der ongewoon late beantwoording. Alsof het gezantschap de vorige maand had plaats gehad, schreef hij aan den Heer Generaal: [72]).

Soudarra, per desen sende Sarrapada aen UEdt. tot antwoort van de schenckagie *vóór desen* hier gesonden, bestaende in een groote spiegel, amphioen ende laecken, dewelcke wij den Sousounam hebben overgelevert, ende den Sousounam doet daer UEdt. voor bedancken; oock is 't hem seer aengenaem geweest nopende dat UEdt. wel genegen sijt totten vreede, heeft den Sousounam geantwoort, soo sulcx waarachtich is, dat dan *metten eersten* gelieve herwaerts te senden, vermits daernaer verlanght wort, te weten met een schip voor Tegal op de reede, omme met mij van alle saecken te handelen; ick sal den vreede sooveel mij mogelijck is, helpen bevoorderen, daerom [73]) wenschte wel dat UEdt. tsamen in compa van Sarrapada herwaerts gelieff-

---

71) Dit waarschijnlijk wegens zijn plan tegen Blitar en Blambangan, dat hij in 1637 uitvoerde.

72) D. R. 1636 op 13 Mei, blz. 96. Het toespreken met „broeder" deden de regenten zelfs nog in 1678. Toch noemde de Soenan den G. G. in datzelfde jaar al „grootvader", toen hij n.l. in nood zat. (De Haan. Priangan III blz. 26).

73) er staat: daer op.

de te senden, alsoo ick persoonelijck aen boort van UEds. schip soude comen ende alsdan met UEds. gesant selver te pitcharen [74]) van 'tgeene tot een goede vreede soude mogen gedijen; wijders gedrage mij aen keaij Sarrapada ende sende tot een teijcken van vruntschap aen UEdc. ses hondert clappusplanten, gelieve het geringe in dancke te accepteren.

Ontfangen adij 12 Maijus A°. 1636 in Batavia.

Aan zijn „soedara" Cornelis van Maseijck schreef de Toemenggoeng ongeveer hetzelfde, maar bovendien vroeg hij, om aan Sripada eens eenige Arabische paarden te laten zien, als die op Batavia waren. Dit is in zooverre van belang omdat dit, zooals later uitkwam, van den Soenan uitging, die dus van deze zending op de hoogte was [75]).

Het aanbod van den Toemenggoeng om aan boord van het Hollandsche schip over den vrede te onderhandelen was voor de Regeering zeer aannemelijk. Zij zond Sripada spoedig terug en beloofde dat ze, zoodra er Arabische paarden gearriveerd zouden zijn, een gezant naar Tegal zou zenden. Zij verzocht dat de Toemenggoeng onderwijl toch alles in het werk zou stellen om de Djaparasche gevangenen van Trajem [76]) naar Tegal over te brengen en ze dan vrij te laten. De overige krijgsgevangenen bood zij aan te rantsoeneeren. De verdere verzoeken zijn kruiperig [77]). „Dat oock onderwijlen ons gelieve te laten weeten wat schenckagie sijn Majt. (beneffens twee schoone Arabische peerden) noch

---

[74]) = bitjara = spreken.

[75]) Bovendien vroeg hij om een diamant van 1500 realen aan Sripada mee te geven. Daar hij het geld echter niet zond ging de Regeering er niet op in.

[76]) Daarheen waren de gevangenen, ook die van Djapara gevoerd. Het was een der „poorten" van het eigenlijke Mataram, in Kedoe, ten Z. W. van Moentilan.

[77]) D. R. 1636 op 17 Mei blz. 98.

wel aengenaemst souden mogen wesen ende in hoedaniger voegen den brieff sal dienen ingestelt, opdat ons nae sijnen goeden raet mogen reguleren".

Zij zond ook allerlei welriekende geschenken voor den Soenan mee en hoopte voor de zooveelste maal op goed succes. Drie maanden lang hoorde zij niets, wat ditmaal zeer verklaarbaar was, daar de Toemenggoeng van Tegal overleed en diens oudste zoon wegens den een of anderen moord gevangen naar Mataram werd gevoerd. Toen Sripada den 18en Augustus met dit bericht te Batavia aankwam meldde hij tevens, dat nu als promotor van den vrede was opgetreden de gouverneur van de stad Mataram, die dit ook in een brief zelf aan den G. G. meedeelde. Ofschoon hij volgens de Regeering zijn hulp „seer liberalijcken" aanbood, deed hij toch geen bepaalde voorstellen, zoodat de zaak niet verder kwam. Het was den gouverneur blijkbaar vooral om een bestelling van diamanten te doen, waarvoor hij evenwel aan Sripada geen geld had meegegeven.

De Nederlanders, waarvan er alles te samen nog 48 [78]) in Trajem gevangen zaten, hadden Sripada ook een brief voor de Regeering weten mee te geven, waarin zij als den kortsten weg tot den vrede en hunne verlossing aanwezen: het zenden van een „gequalificeerd" Nederlander met 2 à 3 „swarten", die in persoon voor Z. M. moesten verschijnen en om vrede verzoeken, „alsoo van gevoelen blijven, den coninck tot noch toe wegen onse versoecken noijt ten rechten geïnformeert is, ver-

---

[78]) Vijf waren er in 1636 gevlucht met een bootje langs de Zuidkust. Zij gaven zich voor Engelschen uit, terecht meenend, dat de Cie in oorlog was met Bantam en lieten zich door Lampongers, op de Cocoseilanden aangetroffen, bij den Engelschen agent op Bantam brengen, die 100 realen aan de Lampongers uitbetaalde. Daarop zette deze hen n.b. onmiddellijk op een Engelsch schip naar Coromandel, vanwaar ze pas na een boozen brief van den G. G. aan den agent met de Leeuwarden teruggezonden werden en 31 October 1636 te Batavia aankwamen.

mits de grooten van omtrent de zeecant, boven comende, weijnich geacht sijn ende dickwils sonder audiëntie te crijgen door den Tommagon Danoepaija (welcken alleen bij den Raetou toegangh ende veel vermogens heeft) sonder ijets te verrichten weder gedepescheert werden, sulcx dat door onse gedaene versoecken ende schenckagien over Japara ende Tegal tot noch toe weijnich off niets verricht ende alles maer in roock verdwenen is".

„Den coninck" gingen zij voort „thoont sich wel genegen tot den vreede, gelijck oock op den 10en Maert passado [79]) aen den Tommagon Danoupaija ordre hadde gegeven den Tommagon van Tegal te belasten dat besendingh naer Batavia soude doen, om te onderstaen off de Nederlanders tot vreede inclineerden ende off daer niet een schoon peert voor hem was, doch verboodt expresselijck niet [80]) te laten verluijden hij tot sulcx ordre gaff". Op hulp van de Portugeezen tegen Batavia rekende de Soenan volgens hen niet meer. Integendeel had hij den Portugeeschen gezant „Joris de Cunha", die hem hulp kwam verzoeken, met zijn grooten bespot en uitgelachen en voor leugenaar verklaard. Toch had de Portugees Z. M. nog durven vragen „dat wanneer sij Batavia quamen te emporteren, het alsdan voor hun souden behouden".

Uit den raad van eigen landgenooten, die de omstandigheden in Mataram uit droeve ondervinding kenden kon dus der Regeering nogmaals blijken dat de vrede gegarandeerd was, als zij maar over haar vrees voor gevangenneming van haar aanzienlijke ambassadeurs kon heenstappen en zij tot den tocht eenige hooggeplaatsten, liefst uit haar eigen midden, kon overhalen.

Toen Sripada den 2en September naar Tegal terugkeerde, nam hij als geschenk voor Danoe Paja „tot

---

79) Den 12en Mei bereikte de brief hierover pas Ba. Heel vlug werd de Soenan niet bediend.

80) De dubbele ontkenning dient natuurlijk tot versterking van het verbod.

gunstcapteringe", omdat hij bij den Soenan veel vermocht, verschillende stoffen mee en een beleefden brief. Speciaal werd hem de verlossing der gevangenen aanbevolen, opdat men te Batavia waarlijk overtuigd kon raken van den oprechten wensch naar vrede bij den Soenan, „want soo lange sulcx niet en geschiet, connen niet één persoon bewegen om aen Sijne Maj[t]. in ambassade te gaen, uijt vreese van mede gevangen te blijven".

Ondertusschen hadden er in den omtrek van Batavia wederom verschillende schermutselingen met Mataramsche benden plaats, die te hunne nadeele waren afgeloopen. Ook kwamen er van verschillende zijden berichten, dat de Soenan een grooten krijgstocht ging ondernemen, waarvoor alle gouverneurs aan de kust en zelfs de in hoog aanzien staande oude koning van Cheribon naar Mataram opontboden waren. Toen echter laatstgenoemde vorst begin September 1636 weer thuis was gekomen kwamen er weer geruststellende berichten, zelfs dat men te Batavia grooteren toevoer van Mataramsche waren kon verwachten. Zoo kwam er den 12[en] September een jonk met rijst, suiker en zout en bovendien een nieuwe brief van de gevangenen, waarin zij de vereischten van den gewenschten ambassadeur nader uitwerkten. Hij moest een aanzienlijk persoon zijn en als geschenken meebrengen: „een schoonen diamant, een uijrwerck, dat men in de sack draecht, off oock een clock daer den coninck groot vermaeck in heeft, ende al doende is geweest om selffs een te gieten, doch niet lucken woude". De koning en de grooten zeggen niet anders dan: „waerom en verschijnen u volck niet boven, als [ze] vreede begeeren te maecken, daerop seeckeren Chinees, genaempt Consangh, over [= voor] eenigen tijt .... door de Matárammers genomen ende boven bij den Sousounam gebracht, sijne Maj[t]. onder andere discoursen geantwoort hadde, dat de Nederlanders bevreest sijn om ijemant te committeren, aengesien sij A°. 1631 [81]) tot Japara soo schandelijck bedrogen ende

[81]) Bedoeld is: 1632.

haer volck tot noch toe in de Mataram gevangen gehouden waeren; den coninck repliceerde daerop, sulcx buijten sijn kennisse geschiet te wesen ende belooffde oock 'tselve niet meer geschieden soude".

Als het juist is, dat de Soenan dit laatste heeft gezegd, sprak hij toch hoogstens de halve waarheid. Dat de gevangenneming op initiatief van den regent van Djapara alleen was geschied, is zeer goed aan te nemen, maar de vorst was van de aanwezigheid der vermeesterde Nederlanders heel wel op de hoogte, daar deze (volgens het meer vermelde dagboek van een hunner) immers reeds driemaal voor hem gebracht waren. Wij moeten evenwel de mogelijkheid open laten dat de regent òf te goeder trouw òf om zich van alle schuld vrij te pleiten, zijn heer een geheel onjuiste voorstelling van den gang van zaken had gegeven.

De hulp van Danoe Paja bleek voor het verkrijgen van vrede van geen waarde te zijn. Wel zond hij herhaaldelijk Sripada naar Batavia, doch alleen om diamanten te koopen, waarmee hij zich in de gunst van zijn meester scheen te willen handhaven. In zijn geleidebrieven repte hij met geen woord van vrede sluiten. Doch de toevoer uit de Javaansche havens nam steeds toe en daarom was de Regeering op het eind van 1636 van meening, dat de oorlog met Mataram zijn hoogtepunt reeds voorbij was en dat de Soenan zonder bepaalde voorwaarden wel tot vrede komen zou, iets waarop de Compagnie vanwege den toevoer zeer hoopte.

Inderdaad trad er een zeer rustige toestand voor West-Java in, daar de Soenan bezig was met de onderwerping van Blitar en Blambangan. Al zijn manschappen wendde hij daarvoor aan, zoodat het land van Jacatra ongemolesteerd bleef en de toevoer „opulent" was.

In 1638 deed zich één incident voor, dat overigens geen verdere gevolgen had: de uit de belegering van 1628 bekende legeraanvoerder Soera Agoel Agoel was

n.l. bij den Soenan in ongenade gevallen [82]) en werd „naer Batavia gebannen .... omme sich doot te vechten". Door een leger werd hij niet vergezeld, want de Regeering te Batavia achtte een troepje van 12 officieren en burgers te paard voldoende om den vijand tegemoet te trekken. Bij de eerste schermutseling werden er twee of drie Javanen doodgeschoten, onder wie zich Soera Agoel Agoel bevond. De rest trok onmiddellijk terug en voerde het lijk van den aanvoerder mee tot over de rivier van Krawang, daar de vorst verboden had om hem in het land van Jacatra te begraven.

Overigens was Mataram zoo weinig vijandig gezind, dat het in hetzelfde jaar een bondgenootschap aan Batavia liet voorstellen door den nog altijd in blakenden gunst staanden Sripada. De gouverneur van de stad Mataram, nu: Kiai Ngabehi Dirantaka, schreef of de Compagnie de vijanden van den Soenan als de hare wilde beschouwen en den vorst tegen dezen wilde helpen. Als de Regeering dit voor nu en later wilde beloven zouden binnenkort alle Nederlandsche gevangenen vrij gelaten worden. De Compagnie ging er niet op in, want volgens Sripada's mondelinge toelichting zouden partijen neutraal moeten blijven als er één den oorlog begon tegen *een vriend* van den ander. Volgens de Regeering sloeg dit al te duidelijk op Bantam, waarmee ze nu op goeden voet begon te komen. En daar zij er niet van gediend was, dat Mataram in het bezit kwam van het buurrijk, sloeg zij het aanbod wijselijk af. Zij was bovendien van meening, dat Mataram als vriend nog gevaarlijker was dan als vijand en besloot op „den trou-

---

[82]) Dit is dan in tegenspraak met het bericht, dat hij in 1628, na de mislukte belegering, omgebracht zou zijn.

[83]) De Jonge V. blz. 237.

[84]) De vrede tusschen Batavia en Bantam werd officieel gesloten in 1639 den 5den April. De Soenan toonde zijn gebrek aan politiek inzicht — zooals ook later ten opzichte van Malaka — door met zijn voorstel aan te komen toen het juist te laat was.

weloosen hoop" met des te grooter zorgvuldigheid te letten. Als een vijandig Mataram haar, met voorkennis van den Soenan, 1800 last rijst deed toekomen, zooals in dat jaar '38, kon het der Regeering vrij onverschillig zijn of er vrede werd gesloten of niet, alleen was het dan nog voor het vrijkomen van de gevangenen van belang.

In 1640 echter was het uit met den toevoer. De Soenan sloot zijne havens en zond een oorlogsvloot naar Indramajoe en Pamanoekan om Batavia's scheepvaart Oostwaarts te hinderen. Bovendien waren er veel Matarammers bij de rivier van Krawang bezig om padi te planten en rijstvoorraden te verzamelen. Het was de Regeering duidelijk, dat de geruchten, die haar van alle kanten bereikten, juist waren „dat den Mattaram geresolveert is ende preparaten maeckt om ons desen jare alhier voor de derde mael off wel die van Bantam te comen beoorlogen" [85]). In Augustus [86]) was zij daar zóó van overtuigd, dat zij besloot: „Omme onsen grimmigen vijandt den Mattaram, op wiens landt (!) door Godes genade ende onse wapenen hier sijn geseten, alle occasien van aenslagen ende quade practijcquen t'onsen nadeele te benemen .... ende wegen derselver loosheijt genoeghsame experientie hebben, blijvende wij hun openbaar gewelt ende aencompste met Godes hulpe wel getroost" geen enkelen Javaan, al woonde hij ook in de stad, binnen het kasteel toe te laten, tenzij met een briefje van den ontvanger-generaal.

Dat het echter maar schijnbewegingen van de Matarammers waren, zag de Regeering de daarop volgende maand in. De Soenan had maar laten uitstrooien, dat hij het op Batavia had gemunt, om de Regeering er toe te brengen haar schepen en troepen van Malaka, dat zeer in het nauw werd gedreven, terug te roepen. [87]).

[85]) Resolutie van 15 Juni 1640.

[86]) Idem van 6 Augustus 1640.

[87]) Zie Berigten Hist. Gen. Utrecht VII, 1, blz. 165 en Dr. F. de Haan. Priangan II blz. 5.

Zooals bekend is, kwam de Soenan ook nu weer met zijn maatregelen te laat en had hij niet het minste succes: Januari 1641 viel Malaka de Compagnie in handen. Deze eclatante verovering had echter op des Soenans houding niet de onmiddellijke uitwerking, welke de G. G. van Diemen ervan verwacht had. In plaats van zich te haasten „onsen vrunt" te worden, trad hij integendeel nogal aanvallend op, o.a. tegen Palembang, Bali en Bantam, zoodat deze de Compagnie om hulp verzochten, die daar echter op raad van H. H. XVII, om zich in de oorlogen tusschen „d' Indiaense Princen" niet te mengen, niet op inging. De Soenan liet ook Oekoer en Soemedang in de Preanger weer bevolken, blijkbaar om zijn gebied in de buurt der victorieuse Compagnie te versterken [88]).

De Engelschen deden, waarschijnlijk ook onder den indruk van de verovering van Malaka, in 1642 een bezending naar Mataram en schonken den Soenan toen een kanon met kruit en lood. Zij vroegen hem — doch tevergeefs — om het eiland Banka, dat eigenlijk aan Palembang behoorde en „om den goeden man omtrent desen trouwloosen Mattaram te wesen" boden zij hem aan, om zijn gezantschap naar Mekka [89]), een Arabisch „priester" met 18 voorname Javanen [90]), over te brengen, wat de Soenan aannam. Dit was voor de Compagnie een slag, daar zij al sinds geruimen tijd met Sripada over het vervoer van deze afgezanten in correspondentie was, om door deze vriendschappelijke daad de vrijlating harer gevangenen te bewerkstelligen.

Het Javaansche gezelschap scheepte zich met nog „6000 realen in spetie, omme aen 't graff van Mahometh te offeren"op de „Reformation" in.

---

88) Dr. F. de Haan. Idem blz. 5 en v. v.

89) Dit moest te Mekka Agoeng's dank overbrengen voor het ontvangen van den titel van Sultan Mohammed, in 1641.

90) Van Goens spreekt later van honderd Javaansche jongelieden, volgens blijkbaar overdreven Javaansche inlichtingen.

Nu moest de Compagnie een andere kans wagen „eenlijck tot relaxatie van d'onsen uijt desen tirans handen, dien [wij] soo veel jaren te vergeefs daerover geadoreert ende goede conditien aengepresenteert hadden". Zij ving het Engelsche schip op en wilde alle Matarammers lichten om ze op Batavia te brengen. De Javanen maakten bij dezen aanval echter amok, zoodat er 15 door Hollanders en Engelschen gedood werden, en er behalve de Arabier maar twee Javanen en 5740 realen in handen der Hollanders vielen.

Met de Engelschen kwamen de Hollanders hierover spoedig tot een vergelijk, nadat ze hun 610¼ realen als schadevergoeding hadden betaald. De gewenschte gevolgen van den aanslag, die trouwens grootendeels mislukt was, bleven voor de Compagnie echter uit. Zij leefde in de vaste verwachting, dat de Soenan zou aanbieden onmiddellijk de Nederlanders in zijn rijk te ruilen tegen zijn overgebleven gezanten en het geld. Maar er gebeurde niets [91]). De Soenan was hevig vertoornd op de Engelschen, die aangenomen hadden allen veilig over te brengen en die gezegd hadden dat ze voor de Nederlanders niet bang waren. Dat de Engelschen voor overmacht hadden moeten bukken, accepteerde hij niet. Zij moesten hem de gezanten en het geld terugbezorgen en daar dit onmogelijk was kwam er, tot voldoening der Compagnie, aan de dreigende vriendschap dadelijk een einde.

Aan de Nederlandsche gevangenen deed de vorst zijn toorn voelen, door o.a. hun hoofd, Antonio Paulo, dien hij beschuldigde van het bericht over het vertrek zijner gezanten met toovermiddelen door de lucht naar Batavia te hebben gezonden en van hem bovendien naar het leven te staan, voor de krokodillen te werpen [92]).

---

91) Volgens Van Goens bood de Compagnie den Soenan nog aan de „graffbesoeckers" met Hollandsche schepen over te voeren, maar antwoordde de vorst daar niet op. (Corte beschrijvinge van Java enz. Bijdragen IV).

92) Zie het bekende verhaal van Van Goens hierover in Bijdr. IV blz. 302.

In 1643 kwam er te Batavia wel een brief voor een der Javaansche gevangenen van Kiai Ngabehi Dirantaka [93]), waarin deze het vertrouwen uitsprak, dat hij binnenkort „aen sijnen broeder Capitein Moor" (den G. G.) een gezantschap zou kunnen zenden om over vrede te onderhandelen en om te bewerken dat de Mataramsche gezanten naar Mekka zouden kunnen doorgaan, maar er volgde niets op.

Het handelsverkeer met de Javaansche havens was echter spoedig na 1640 weer in vollen gang gekomen; vijandelijkheden hadden er niet plaats maar vredesonderhandelingen werden er niet aangeknoopt. Mataram wordt in brieven of Resoluties nauwlijks meer genoemd; geen correspondentie met Sripada (als gouverneur van Tegal in 1644 overleden) of andere Javanen heeft er meer plaats. In December 1645 wordt er alleen van het rijk gezegd, dat er groote sterfte heeft geheerscht [94]) en dat er van de Nederlandsche gevangen nog 33 in leven waren, waarvan er 8 vrouwen en kinderen hadden. Misschien is ook de Soenan door de heerschende epidemie aangetast; hij is althans omstreeks dezen tijd, eind 1645 of begin 1646 overleden. Hij werd opgevolgd door zijn tweeden zoon Amangkoerat I (Tegalwangi). Met dezen, die in zijn jeugd veel met de Nederlandsche gevangenen had omgegaan, gelukte het sluiten van den vrede en het bevrijden der gevangenen zeer spoedig. Wij zullen hiervan slechts dit zeggen, dat Mataram daartoe het initiatief nam, doordat nl. Wira Goena, „eerste raad" van den Soenan, een brief en gezanten namens zijn heer aan de Regeering te Batavia zond, geen gezanten dus van den vorst maar van diens dienaar. Daarop reisde 14 Juli 1646, de ontvanger-generaal met de hadji's [95]) en het geld, in 1646 vermeesterd, naar

---

93) De Jonge V blz. 258 en 259.
94) Van Bantam wordt hetzelfde meegedeeld.
95) De Jonge noemt er slechts twee bij name: V blz. 283.

Semarang, waar de uitwisseling plaats vond tegen het meerendeel der Nederlandsche gevangenen [96]). Namens den Soenan zond Wira Goena, wederom niet de vorst zelf, den 24en September d. a. v. gezanten naar Batavia, waar de vrede werd gesloten. Alle andere te Batavia gevangen zittende onderdanen van Mataram werden tegelijkertijd bevrijd en aan de gezanten overgegeven. Een plechtig gezantschap met geschenken van de Compagnie reisde daarna naar den Soenan om van dezen de ratificatie van den vrede te verkrijgen en hem geluk te wenschen met zijn troonsbestijging. Tenslotte verscheen in het begin van 1647 een gezantschap van den Soenan zelven met brieven en geschenken voor de Regeering te Batavia. Hiermede had de vrede naar wederzijdsch genoegen zijn beslag gekregen.

Gaan wij aan het slot de pogingen om vrede te krijgen nog eens na, dan zien we, dat tegenover de twee van Mataram, in 1630 en 1633, er twee van de Compagnie — in 1632 en 1634 — staan, daar men den verkenningstocht van Franssen in 1630, die het overigens verder bracht dan eenig ander afgezant, niet als zoodanig mag beschouwen. Daaruit kan men dus concludeeren, dat Mataram niet minder moeite voor den vrede heeft gedaan dan Batavia. Het treedt evenwel duidelijk aan het licht, dat het den Soenan niet zoozeer om den vrede als zoodanig te doen was als wel om daarmede de erkening van Mataram's opperhoogheid over het gebied van de Compagnie te verkrijgen. Hij zag geen kans om deze van Java te verdrijven; de hoop op hulp van de Portugeezen tegen de ongewenschte indringers moest hij al spoedig als ijdel erkennen. Eén ding slechts zou hem dezen vernederenden toestand kunnen doen aan-

---

[96]) Pas in 1651 wist Van Goens de allerlaatste met de kinderen van reeds in Mataram overleden gevangenen los te krijgen. (Onuitgegeven journaal van Van Goens).

vaarden en voor zijn gekrenkt machtsgevoel een voldoening zijn: dat nl. de Compagnie de houding van vazal tegenover hem aannam en hem dus leenhulde kwam bewijzen. Dit nu kon op geen andere wijze geschieden dan door de persoonlijke verschijning van Hollandsche gezanten [97]). Bovendien hoopte hij zijn Hollandsche leenmannen, die hij grootmoedig in zijn rijk liet wonen, op een of andere wijze tegen Bantam te kunnen aanwenden. Voor den toestand van vrede, die den handel deed toenemen en dus door de in- en uitvoerrechten voor zijn schatkist en voor zijn onderdanen voordeelig moest zijn, toonde de Soenan zich onverschillig. Den handel van zijn land benadeelde hij door zijn uitvoerverboden herhaaldelijk. Hij vaardigde die uit om te trachten de Regeering te Batavia handelbaarder te maken, maar in de jaren dat hij ze handhaafde, leerde hij het ongegronde van die verwachting niet. Als Mataram zijn belangrijk afzetgebied Malaka dreigt te verliezen doet de vorst geen enkele poging om Batavia daarvoor in de plaats te krijgen, alleen wordt er na den val van de stad niet meer de hand gehouden aan de uitvoerverboden. Opmerkelijk is, dat er bij de onderhandelingen nooit over het belang van den handel wordt gesproken. Door deze kortzichtigheid van den vorst heeft de Javaansche handel ook reeds onder Agoeng ongetwijfeld een grooten klap gekregen [98]).

Wat de Compagnie betreft: zij streefde naar vrede om twee redenen: gaarne zou zij van de vrees voor een nieuwen aanval op Batavia verlost zijn en niet minder verlangend was zij naar de zekerheid van vrijen en

---

[97]) Zie ook: De Haan, Priangan III blz. 186: „Dat ... de hofreize als het meest teekenende bewijs van onderhoorigheid gold, blijkt wel uit den nadruk dien (Dagh-Register 28 Dec. 1684) de Soesoehoenan er op legt, dat de Cheribonsche vorsten elk jaar of om het andere een hunner ten hove zouden zenden „zonder aan eenige verdere lasten subject te wesen".

[98]) Zooals bekend is, beroemde Agoeng zich er op: vorst en krijgsman, *geen koopman* te zijn.

ongehinderden toevoer uit Mataram en het slijten van haar waren aan de Javanen. Na 1632 wilde zij bovendien daardoor haar gevangenen terug krijgen. Toen er echter geen aanvallen op de stad meer plaats vonden, de toevoer — op de intermezzo's na — ook zonder verdrag overvloedig was en het bleek dat de Soenan er niet van af te brengen was om Hollanders als gezanten voor zich te willen zien, waardoor de Compagnie kans meende te loopen, nog meer manschappen kwijt te raken, deed zij er niet veel moeite meer voor, zoodat de verhouding in statu quo bleef.

Ten slotte moeten wij nog een woord wijden aan de befaamde „trouweloosheid" van den Soenan. Uit de stukken is, naar wij meenen, niet gebleken dat die in werkelijkheid zoo groot was als hem altijd is aangewreven. Van den beginne af heeft hij openlijk en herhaaldelijk te kennen gegeven, waar het hem om te doen was. Het groote „verraad" van 1632 te Djapara (dat wij meenen bovendien opgehelderd te hebben) ging ongetwijfeld van den regent uit en is Agoeng waarschijnlijk voorgesteld als een gerechte straf voor spionnage der Hollanders. Stellig heeft de Soenan de groote waarde, welke de Compagnie aan haar gevangenen hechtte niet beseft, daar hijzelf vòor zijn onderdanen individueel groote onverschilligheid koesterde. Hij kon ook niet weten, dat elke man, van over zee met groote kosten aangevoerd, voor de Compagnie er één was, terwijl hijzelf voor één, die verloren ging, er dadelijk tien andere kon krijgen.

Zoo komt men tot de grondoorzaak van alle mislukkingen: men kende elkaar —, men begreep elkaar niet. Een reeks van misverstanden, aan beide zijden voorkomend, was daar het gevolg van en het moest tot het optreden van een nieuwen vorst, die met Hollanders vrij goed bekend was, en tegen wien de Compagnie geen reden tot wantrouwen had, duren, eer de vrede tot stand kwam.

Soembaneesche Dieren- en Plantennamen

door

Dr. K. W. Dammerman.

De hier volgende namen voor dieren en planten werden verzameld tijdens een zoölogische en botanische verkenningstocht over het eiland Soemba in begin 1925 [1]). De lijst is bedoeld als een aanvulling op de bekende Soembaneesche Woordenlijsten van ROOS (Bijdrage tot de kennis van Taal, Land en Volk op het eiland Soemba, Verh. Bat. Gen. Dl. 36, 1872) en van WIELENGA (Vergelijkende Woordenlijst enz., Verh. Bat. Gen. Dl. 61, 1917). De aldaar opgegeven namen zijn hier niet herhaald, tenzij kon uitgemaakt worden, dat een naam op een bepaalde soort betrekking heeft of dat over bedoelde dieren of planten nog nadere bijzonderheden te vermelden waren. Wat de schrijfwijze der Soembaneesche woorden betreft, het manuscript werd daartoe nagezien door Ds. P. L. KRIJGER te Karoni voor het Laoradialect en Ds. P. J. LAMBOOY te Pajeti voor het O. Soemba (Kambera-) dialect. Beiden zij hier mijn oprechte dank gebracht voor hun hulp, ook ben ik hun nog menige aanvulling en verbetering verschuldigd. Van een phonetische schrijfwijze werd afgezien, slechts is aangegeven op welke lettergreep van het woord de klemtoon valt.

De hier vermelde planten werden op naam gebracht door Dr. J. G. B. BEUMÉE, Hoofd van het Herbarium te Buitenzorg, die zich veel moeite in dit opzicht heeft getroost.

---

[1]) Zie DAMMERMAN, Een tocht naar Soemba, Natuurk. Tijdschr. voor Ned.-Indië, Dl. LXXXVI, Afl. 1, 1926.

Door niet alleen namen, maar ook gegevens omtrent gebruik, bijgeloof enz. te vermelden, hoop ik dat deze kleine bijdrage ook nog in andere opzichten van eenig nut mag zijn.

A. DIERENNAMEN.

ZOOGDIEREN.

1. **Macacus cynomolgus**, Grijze Java-aap, Mal. monjet of kra. O. Soemba: b ó e t i; Laora: k é d o e. De gewone grijze aap is de eenige aap, die op Soemba voorkomt en is er algemeen, zoowel aan de kust als in het gebergte. De soort is verbreid over den geheelen Archipel van het westen tot Timor en Celebes toe. Volgens het algemeen volksgeloof op Soemba stammen zij van de menschen af.

2. **Cervus hippelaphus**, Javaansch hert, Mal. roesa of mendjangan. O. Soemba: r ó e h a; Laora: r ó e z a. Het hert van Soemba komt volkomen overeen met het javaansche hert, blijft alleen iets kleiner, ook het gewei is natuurlijk minder ontwikkeld. Vrij groote troepen komen nog in Midden-Soemba en het zuiden van Oost-Soemba voor, in West-Soemba ontbreekt het. Zeer waarschijnlijk is het Soemba-hert van Java ingevoerd, hierop wijst reeds de naam, die een verbastering van roesa is. Ook het feit dat het hert in West-Soemba niet voorkomt bewijst dunkt mij dat we hier te maken hebben met een vrij recenten import in het oostelijke deel van het eiland.

3. **Sus**, Wild zwijn, Mal. babi oetan. O. Soemba: w é j, w á j, w á w i r ó e m b a; Laora: w á w i ó e t a. Het is nog onzeker of het wilde zwijn van Soemba afstamt van het tamme zwijn, dat aldaar wordt gehouden en dat meestal geheel zwart van kleur is, of dat het gerekend moet worden te behooren tot het gestreepte

zwijn van Java en Sumatra *(Sus vittatus)*, dat gekenmerkt wordt door een witten band dwars over den snuit en de wangen. De naam wawi is verwant aan het Timoreesche fafi en het Rottineesche bafi, welke woorden alle verbasteringen zijn van babi.

4. **Paradoxurus hermaphroditus**, Palmmarter, Mal. moesang of loewak. O. Soemba: lambákoe; Laora: lambókoe. De moesang, die een zeer groote verspreiding heeft in den Archipel, is het eenige roofdier van Soemba bekend. Niet onwaarschijnlijk is ook dit dier ingevoerd, waarop ook de Soembaneesche naam zou kunnen duiden, welke wellicht af te leiden is van het woord loewak, aanhechting toch van een klinker achter vreemde woorden, die op een medeklinker eindigen, is iets wat veel voorkomt. Op Soemba gaat het verhaal dat de loewak meermalen zelf zijn anale opening met bladeren afsluit en dan slechts braakt en daardoor zeer vet wordt. Zulke vette dieren gelden als bijzondere lekkernij.

Ook wordt beweerd dat er twee soorten zijn, de gewone moesang en een kleinere soort. Van deze laatste wordt verteld dat het als booze geest in menschengedaante kan verschijnen en aldus gemeenschap kan hebben met het andere geslacht. Naar de beschrijving, die men van dit dier gaf zou men kunnen denken aan de civetkat of rasse *(Viverricula malaccensis)*, een afzonderlijken naam heeft men er echter niet voor. Overigens konden wij omtrent het voorkomen van de rasse op Soemba niet de minste zekerheid krijgen.

5. **Mus**-soorten, Ratten en muizen, Mal. tikoes. O. Soemba: kaláu; Laora: malágho. Er komen op Soemba een aantal ratten- en muizensoorten voor, maar men houdt deze niet bij name uit elkander. Soms noemt men grootere ratten wel kaláu bókoel of malágho dána, d.w.z. met een kleur als sandelhout

(tjendana). In O. Soemba heet een muis ook wel kabitoe.

De stinkmuis of tjeloeroet *(Crocidura)*, die eveneens op Soemba voorkomt maar verre van algemeen is, wordt gewoonlijk evenmin afzonderlijk benoemd, in Laora gaf men den naam malágho loekoe op.

6. **Pteropus**- en **Dobsonia**-soorten, Vliegende hond, Mal. kalong. O. Soemba: pani; Laora: paníki. Vooral een zeer donkere bijna geheel zwarte kalong is op Soemba zeer algemeen. Kleinere vleermuizen heeten in Laora lalébara, ook wel paníki rokalógho (= die in pisangbladeren voorkomt).

7. **Halicore dugong**, Zeekoe, Mal. doejoeng. O. Soemba: ríngoe; Laora: ríngoe. De doejoeng wordt op de noordkust van Soemba nog al eens gevangen, het vleesch wordt gegeten. Uit de slagtanden van het mannetje vervaardigt men sigarettenpijpjes.

VOGELS.

Zangvogels.

8. **Corvus macrorhynchus**, Groote indische kraai, Mal. gaok. O. Soemba: nggángga; Laora: gága. Gewoon op de Groote en Kleine Soenda-eilanden. De naam gaga of gagak wordt op Java gegeven aan de kleine Indische kraai *(C. enca)*. In de vlucht en het gekras van kraaien meent men algemeen voorteekens te zien voor het al of niet slagen van een onderneming.

9. **Pratincola caprata**, Zwarte tapuit, Mal. koetjita-batoe. O. Soemba: koeloe kadoe. Deze vogel komt voor op de Groote en Kleine Soenda-eilanden en Celebes en is zoowel in Oost- als in West-Soemba op open terrein zeer algemeen. Het mannetje is bijna geheel zwart, alleen de staartdekveeren en een schoudervlek zijn wit. Het wijfje is meer grijsachtig bruin. Men ziet het diertje overal op het hooge gras zitten.

10. **Cinnyris büttikoferi.** Honingvogel, Mal. boeroeng madoe. Laora: *kelatéroe* (= hangende vogel, zoo genoemd naar het afhangende nest). Dit is wel de meest algemeene honingvogel op Soemba, het is een klein bijzonder fraai geteekend vogeltje, met zeer langen krommen snavel, dat evenals andere honingvogels herinnert aan de Zuid-Amerikaansche kolibri's. De kleur is, althans bij het mannetje, van boven groenachtig grauw, van onder geel met een oranje vlek op de borst, de keel en een gedeelte van de borst zijn glanzend metaalblauw.

11. **Philemon neglectus**, O. Soemba: *górka*; Laora: *wáko*. Deze vogel, ongeveer zoo groot als een duif, is zeer algemeen op Soemba, zoowel in het oosten als in het westen en komt ook op de andere Kleine Soenda-eilanden voor. Het dier is weinig opvallend gekleurd, bijna geheel grijsachtig bruin, de zijden van den kop zijn naakt terwijl zich op den kop aan de basis van den snavel een platte kamvormige knobbel bevindt. Waardoor deze vogel echter steeds de aandacht trekt is het luide geschreeuw of geroep, dat hij van den ochtend tot den avond doet weerklinken en waarin men allerlei klanknabootsingen meent te herkennen. Soms klinkt het als een telkens herhaald tok-toea-tok-toea, dan weer hoort men duidelijk eenige malen achtereen ja-kob — ja-kob. Het geslacht Philemon is vooral bekend geworden door WALLACE, die voor verschillende eilanden van de Molukken aangeeft dat daar steeds een bepaalde Philemon-soort in uiterlijk en kleur volkomen nagebootst wordt door een wielewaal-soort.

De minder krachtige Oriolen zouden dan groot voordeel hebben van deze gelijkenis met de veel sterkere en moediger Philemon-soorten. Op Soemba vinden we echter geen Philemon-nabootsende wielewaal, de wielewaal van Soemba (zie hieronder No. 14) is opvallend geel en zwart gekleurd en gelijkt dus niets op een Philemon.

12. **Anthus rufulus**, Indische Pieper. O. Soemba: a n a d j a k k i. Deze kleine vogel, die in doen en laten zoozeer gelijkt op een leeuwerik, is wellicht de meest algemeene vogel van Soemba en is op alle grasvlakten en steenachtige terreinen te vinden. De kleur van boven is grauwbruin, onder het vliegen vallen dadelijk de beide uiterste witte staartpennen op. Het diertje wordt zoowel op de Groote als Kleine Soenda-eilanden aangetroffen.

13. **Munia**-soorten, Nonnetjes of rijstdiefjes, Mal. bondol. O. Soemba: m a n g n g í n o e; Laora: m a n g ó e n o. Op Soemba komen drie soorten voor, de meest gewone is wel *Munia quinticolor*, ook van Flores en Timor bekend. De kleur is bijna geheel roodbruin, de onderzijde is wit.

14. **Oriolus broderipi**, Wielewaal, Mal. kapodang. O. Soemba: k o e l ó e k a k ó e t a; Laora: k é l a k a l ó g h o d á w a (= papaja-vogel, zoo geheeten naar de kleur). De wielewaal van Soemba, die ook op enkele andere der Kleine Soenda-eilanden wordt gevonden, doet sterk denken aan de javaansche wielewaal *(O. maculatus)*, alleen is de snavel veel krachtiger terwijl de kleur meer oranjegeel is, de vleugels en staart zijn zwart.

15. **Rhipidura semicollaris**, Waaierstaart, Mal. boeroeng kipas. Laora: k é l a k a t á g a (= dansvogel). Dit diertje heeft evenals de javaansche waaierstaart de gewoonte om in het struikgewas en op den grond steeds heen en weer te huppen en daarbij telkens zijn staart uit te spreiden. De kleur is in hoofdzaak grauwbruin, de onderzijde is lichter, het voorhoofd roodbruin evenals de rug. De soort werd door ons alleen in het gebergte waargenomen en bewoont behalve Soemba ook Timor.

16. **Terpsiphone sumbaensis**, Paradijsvliegenvanger. O. Soemba: k o e l ó e k a n ó e h o e of

k a n ó e k o e; Laora: k a z á r a g í k o e (= gespleten staart). Deze vogel geldt algemeen op Soemba, trouwens ook wel op andere eilanden, voor een paradijsvogel; een echte paradijsvogel is het echter niet, daar het dier evenals de vorige soort tot de familie der Vliegenvangers behoort. Het mannetje is een zeer fraaie en opvallende vogel, de kop, die van een kuif is voorzien en de hals zijn blauwachtig zwart, overigens is het dier bijna geheel wit; van den staart zijn de twee middelste pennen enorm verlengd, onder het vliegen wapperen deze pennen als lange wimpels achter het dier aan. Het wijfje heeft echter een normale staart en is bijna geheel roodbruin van kleur, behalve de kop die als bij het mannetje gekleurd is. Van de Javaansche Paradijs-vliegenvanger verschilt de Soembaneesche voornamelijk door den langeren staart en meer ontwikkelde kuif.

17. **H i r u n d o**-soorten, Zwaluw, Mal. kapinis. O. Soemba: b é r a w ó e r o e n g; Laora: k a l é w a r a (zie ook No. 18). Van Soemba zijn drie soorten bekend: de gewone javaansche zwaluw *(H. javanica)*, die vrijwel over den geheelen Archipel verspreid is en *H. striolata* en *gutturalis*, die alleen op de trek uit het noorden hier komt.

SCHREEUWVOGELS.

18. **C o l l o c a l i a**-soorten, Salanganen, Mal. sarang boeroeng, boeroeng walet. O. Soemba k a l i a w a r; Laora: k a l é w a r a. Sommige soorten van dit geslacht bouwen de eetbare vogelnestjes, die ook op Soemba in de talrijke in de kalkbergen zich bevindende grotten en holen worden aangetroffen. De nesten worden ook wel verzameld en aan Chineezen verkocht, van een rijken buit, zooals wij dien op Java kennen, schijnt echter zelden sprake te zijn. Dit vindt wellicht zijn oorzaak daarin, dat gewoonlijk slechts zeer enkele Soembaneezen

zich durven te wagen in de grotten, waar deze vogels huizen. Meermalen ondervonden wij dat de bevolking groote geheimzinnigheid betrachtte met deze grotten en gewoonlijk probeerde ons af te brengen van ons voornemen om ze te bezoeken. De gemakkelijk toegankelijke grotten worden bewoond door een andere soort (*C. esculenta*) met bijna witte onderzijde, die echter nestjes maakt slechts gedeeltelijk opgebouwd uit speeksel, maar voor het grootste deel uit plantendeelen.

19. **Halcyon chloris**, Blauwe ijsvogel, Mal. kakkè. O. Soemba: káhik; Laora: tákoela. Deze vogel, gemakkelijk te herkennen aan zijn grooten langen snavel, staalblauwe bovenzijde en witten onderkant is over den geheelen Archipel vrij algemeen. Hij bouwt zijn nest in steile zandige oevers en niet zelden ook in oude verlaten termieten-nesten.

20. **Rhytidoceros everetti**, Jaarvogel, Neushoornvogel, Mal. djoelan. O. Soemba: gongnggáli; Laora: kagókoka. Deze vrij groote en zware vogel ziet men alleen waar nog tamelijk veel bosch voorkomt. De kleur is in hoofdzaak zwart met witten staart. Den naam „Jaarvogel" danken deze dieren aan den hoorn op den snavel welke overdwars gegroefd is en waarvan men meende dat ieder jaar een ring of plaat erbij groeide.

KOEKOEKKEN.

21. **Eudynamis everetti**, Koel, Mal. tjoeliktjoelik of toeha. O. Soemba: kóetoek; Laora: kógho. Het mannetje en wijfje van deze groote koekoeksoort verschillen aanzienlijk, terwijl het mannetje groenachtig zwart is, is het wijfje bronsgroen met kleine witte vlekjes, de onderzijde is lichtbruin met donkere streepen. Hij houdt zich voornamelijk in het struikgewas op. De soort werd door ons uitsluitend in West-Soemba gezien.

22. **Centropus javanicus**, Spoorkoekoek, Mal. boeboet. O. Soemba: tótor láka; Laora: kódo-

t a. Deze soort is iets kleiner dan de vorige, de kleur is zwart, de vleugels zijn bruin. Het verspreidingsgebied van de spoorkoekoek strekt zich van Soemba westwaarts tot Sumatra en Borneo uit. De maleische naam geeft vrij goed het geluid van dit dier weer.

PAPAGAAIEN.

23. **Trichoglossus haematodus**, Honingpapagaai. O. Soemba: p i r í h o e of p i r í s o e; Laora: p é r o. Dit is een kleinere soort papagaai, grootendeels groen en geel gekleurd, de borst is oranjegeel, de kop van boven blauwachtig. Hij wordt heel veel in gevangenschap gehouden en wordt zeer mak.

24. **Cacatua citrinocristata**, Oranjekuifkakatoe. O. Soemba: k á k k a; Laora: k a k a p a m ó t o (pamoto = met kuif). Deze witte kakatoe is zeer algemeen op Soemba en dikwijls in groote vluchten waar te nemen. De latijnsche naam is eenigszins onjuist daar de kuif oranje is en niet citroengeel, zooals bij de bekende witte kakatoe van Celebes en andere Kleine Soenda-eilanden *(C. sulphurea)*.

25. **Geoffroyus floresianus**, Langvleugelpapagaai. O. Soemba: w ó a w a n g; Laora: t a k ó e i. Deze papagaai komt in grootte overeen met de bovengenoemde honingpapagaai, de kleur is echter geheel zachtgroen, de kop is bij het wijfje bruin, bij het mannetje fraai rood en blauw getint. Dezen vogel zagen we niet in gevangenschap, hij is op Soemba zeer gewoon en kleine vluchten die onder het uitstooten van een schel geroep voorbijtrekken ziet men overal.

26. **Eclectus cornelia**, Edelpapagaai. O. Soemba: k á r r i k: Laora: k a k a m ó r o en k a k a w á n d a l a. Mannetje en wijfje van deze soort verschil-

len zoozeer dat men ze gewoonlijk voor twee soorten houdt zooals ook blijkt uit de beide namen in Laora aan deze dieren gegeven. Het mannetje is groen (móro) met rood op de zijden en onder de vleugels, de vleugelrand is blauw; het wijfje is geheel rood (wándala), de vleugels blauw gerand.

27. **Tanygnathus megalorhynchus**, Wigstaart-papagaai. O. Soemba: katálla; Laora: katára. Dit is de grootste op Soemba voorkomende papagaai, de dieren bezitten een zeer grooten rooden bek, zij zijn in hoofdzaak groen gekleurd met gele en blauwe teekening. Ook deze soort wordt veel te koop aangeboden, ofschoon wij nimmer een exemplaar in het wild hebben gezien.

Roofvogels.

28. **Strix flammea**, Kerkuil, Mal. boeroeng hantoe. O. Soemba: wángi; Laora: wáne. De kleur van dezen grooten uil, die over den geheelen Archipel verbreid is en ook in Europa algemeen is, is van boven rossig bruin, wit en grijs gemarmerd, van onderen lichter. In de schemering zet hij zich dikwijls op alleenstaande palen neer. Op Soemba wordt dit dier verondersteld de geest te zijn, die boosdoeners straft. Het krassen van den uil voorspelt ook ziekte of dood.

29. **Cerchneis occidentalis**, Torenvalk. O. Soemba: kapáha; Laora: wíkita líza. Deze kleine valk is van onderen licht gekleurd met donkere vlekjes, van boven bruin en zwart gevlekt, de staart is grijs met een zwarten band. Zeer algemeen op Soemba, vooral op open terrein. De soort komt voor op de Groote en Kleine Soenda-eilanden en Celebes.

30. **Haliastur intermedius**, Indische Zeearend, Mal. oeloeng. O. Soemba: íkitoe: Laora: wí-

kita réwa kóko (= roofvogel met halsband). Deze roofvogel in volwassen kleed roodbruin met witten kop en hals, is uiterst algemeen over den geheelen Archipel en komt zoowel aan het zeestrand als vrij hoog in het gebergte voor.

31. **Haliaetus leucocephalus**, Groote Zeearend, Mal. bahak. O. Soemba: mbákoe; Laora: wíkita lábo. Deze zeer groote arend is van boven meer grijs, kop en onderzijde zijn wit. Hij houdt zich meer aan de kust op en gaat zelden zoover het binnenland in als de vorige soort.

DUIVEN.

32. **Osmotreron teysmanni**, Papagaai-duif. O. Soemba: mbárra; Laora: ráwa ráto (= radja). Dit is de meest algemeene duif van Soemba, de kleur is geelachtig groen, de staart grijsachtig, de schouders zijn bruinrood, de vleugels zwart met geel.

33. **Carpophaga aenea**, Muskaatduif, Mal. pergam. Laora: ráwa kamóka. Deze groote duif, van boven blauwachtig groen, kop en onderzijde zachtgrijs, ziet men op Soemba meer in boschrijke streken. De soort bewoont de Groote en Kleine Soenda-eilanden.

34. **Chalcophaps indica**, Groene duif, Mal. limoekan. O. Soemba: ráwa tána; Laora: ráwa tána (= aardduif). Deze duif houdt zich bij voorkeur op den grond op en is vrijwel over den geheelen Archipel te vinden. De kleur van boven is in hoofdzaak metaalglanzend groen, de kop is van boven grijs, de onderzijde is roodbruin.

35. **Turtur tigrinus**, Tortelduif, Mal. tekoekoer. O. Soemba: kóeroe ndássi; Laora: takóekoe. Deze over een zeer groot gedeelte van den

Archipel verspreide tortelduif is gemakkelijk te herkennen aan den om den nek loopenden zwarten band met witte vlekjes. Ook op Soemba zeer algemeen.

36. **Geopelia maugei**, Steenduifje, Mal. perkoetoet. O. Soemba: **ráwa kakórrok**; Laora: **kólongo**. Deze soort, welke op de Kleine Soenda-eilanden, Timor en Kei wordt aangetroffen, verschilt van het javaansche steenduifje *(G. striata)* voornamelijk door den gelen ring om de oogen en door de niet bruin gekleurde onderzijde. Overal op Soemba ziet men dit duifje bij troepjes op de wegen.

Hoenders.

37. **Gallus varius**, Groen Boschhoen, Mal. ajam oetan. O. Soemba: **mánoe táta**; Laora: **taghéghe**. De haan van dit wilde hoen is zeer fraai metaalglanzend groen, de hen meer grauwbruin. De soort wordt op de Groote en Kleine Soenda-eilanden en op Celebes aangetroffen; op Soemba hoort men het gekraai overal waar open plekken voorkomen.

38. **Megapodius duperreyi**, Loophoen. O. Soemba: **kalóeki**; Laora: **ghóndo**. Dit hoen wordt zoo groot als het gewone huishoen maar staat veel hooger op de pooten, de kleur is van boven bruin in verschillende schakeeringen, van onder grijs. De wijfjes leggen de zeer groote lichtbruin gekleurde eieren gezamelijk in een nest, dat een enormen omvang kan bereiken. Het nest wordt opgebouwd uit aarde, takken en bladeren en de hoopen kunnen in den loop der jaren meer dan 10 Meter in doorsnede worden en meerdere meters hoog. Op Soemba worden de eieren geregeld te koop aangeboden. De soort komt behalve op Soemba ook op enkele andere Kleine Soenda-eilanden voor, verder oostwaarts tot Nieuw-Guinea.

WATERVOGELS.

39. **Gallinula frontata**, Waterhoentje, Mal. opellan O. Soemba: jáppi; Laora: katóeroe kóeaka. Dit diertje is dadelijk te herkennen aan de vuurroode plaat op het voorhoofd, de kleur is verder donker blauwachtig grijs, de pooten zijn geelgroen. Het leeft op meren en plassen, maar trekt zich snel terug tusschen de waterplanten en biezen als het onraad merkt.

40. **Ardea**-soorten, Reigers. O. Soemba: nggoakaréa; Laora: lagókara. Ofschoon op Soemba een groot aantal reigersoorten voorkomt onderscheidt men deze blijkbaar niet bij naam.

41. **Tringoides hypoleucus**, Oeverlooper, Mal. tilil. O. Soemba: pípi; Laora: kéla wéë (= watervogel). Aan de oevers van rivieren en langs het strand zeer algemeen, de kleur is van boven bruinachtig grijs, van onderen zuiver wit. Het diertje loopt steeds zeer snel over het zand of de modder en wipt daarbij voortdurend met den staart.

42. **Anas**-soorten, Wilde Eend. O. Soemba: réndi; Laora: ráde. Er komen op Soemba niet minder dan vijf soorten wilde eenden voor, de meest algemeene soort is echter *Anas superciliosa*, die donkerbruin is met groene vleugelspiegel en gekenmerkt door een lichte streep boven de oogen.

REPTIELEN.

HAGEDISACHTIGEN.

43. **Hemidactylus**-soorten, Mal. tjitjak. O. Soemba: kóemboe lai; Laora: ráke. De naam koemboe lai is ook gebruikelijk voor hagedis in het algemeen.

44. **Gecko verticillatus**, Mal. tokkèh. O. Soemba: tókki; Laora: téke. Deze grijze met roode vlekjes versierde gecko is zeer verspreid over den Archipel en ook op Soemba algemeen. Het verhaal gaat dat te Memboro in een boom een enorm groote tokkèh zou huizen, een dier van meer dan een halven Meter lengte. Het beest is natuurlijk heilig en laat zich maar zelden zien.

45. **Draco reticulatus**, Vliegende hagedis, Mal. tjitjak terbang. O. Soemba: kóemboe lai hawóeroeng; Laora: kómbo léra (lera = vliegend). Deze diertjes kunnen korte afstanden zwevend afleggen door een huidplooi zijdelings van het lichaam uit te spreiden.

46. **Varanus salvator**, Varaan, ook wel leguaan geheeten, Mal. minjawak. O. Soemba: lawóra; Laora: lagóra. Deze varaan is wel de meest gewone soort van Indië en is ook op Soemba niet zeldzaam.

47. **Lygosom**a-soorten, Hagedis, juister naam is skink, Mal. kadal. O. Soemba: kóemboe lai; Laora: kómbola. *Lygosoma smaragdinum*, een groenachtig blauwe hagedis, wordt wel onderscheiden als kóemboe lai mánoe.

SCHILDPADDEN.

48. **Chelonia imbricata**, Zeeschildpad, Mal. karet. O. Soemba: kára of tanoáma; Laora: ghónoe. Deze soort zeeschildpad wordt aan de kusten van Soemba nog al eens gevangen en levert het echte schildpad, waarvan de hooge haarkammen der Soembaneesche vrouwen worden gemaakt. Landschildpadden komen op Soemba niet voor.

SLANGEN.

49. **Typhlops**, Mal. oelar pakoe. O. Soemba: kaboeáta. Dit kleine, sterk glanzende, bruinzwarte

slangetje leeft in de aarde en is vrijwel over den geheelen Archipel verspreid. Het geldt op Soemba voor uiterst giftig, het dier is echter niet alleen onschadelijk maar ook is de bek zoo klein dat het daarmede onmogelijk iemand bijten kan. De inlanders zijn echter hoogst verbaasd als men het onschuldige diertje in de hand durft nemen.

50. **Python reticulatus**, Reuzenslang, Mal. oelar sawah of santja. O. Soemba: óelar rátoe (= koningsslang); Laora: kabóko. Deze slang, welke tot 9 Meter lang kan worden, is zeer algemeen in den Archipel en wordt ook op Soemba nog al eens aangetroffen en geldt aldaar voor totem. In West-Soemba wordt veel geofferd aan in grotten wonende Pythons.

De kleurschakeering van de huid van deze slang vindt men als motief op de doeken der hoofden en wel gewoonlijk als middenstuk, het petola- of patola-motief. Met den naam oelar petola wordt de Python op Ambon aangeduid. Over slangenvereering op Soemba zie men vooral KRUYT, De Soembaneezen p. 543 e.v.

51. **Dendrelaphis inornatus.** O. Soemba: lára hía. Dit is een lang, dun slangetje met zeer langen staart, van boven donker gekleurd met witte en gele vlekjes, van onderen licht. Het verspreidingsgebied omvat slechts Soemba, Savoe en Samao.

52. **Coluber subradiatus.** O. Soemba: binoekaláu (= muizenslang); Laora: malógho láwa. Deze groote, tot 1.5 Meter lange slang, is wel de meest algemeene soort op Soemba. De kleur is bruinachtig grijs met vier zwarte strepen op het voorste gedeelte van het lichaam. Komt ook op de andere Kleine Soenda-eilanden en Timor voor.

53. **Lycodon subcinctus.** O. Soemba: mandátar. Deze slang kan over een Meter lang worden,

60. **Sicyopterus.** O. Soemba: ijang kabóekoe of kambóekoe (ijang = visch); Laora: kambóko. Dit vischje, dat slechts 15 cM. lang wordt, heeft een dikken afgeplatten kop, de ventrale vinnen vormen een soort zuignap, waarmede het dier zich kan vastzuigen. Ook deze soort leeft zoowel in de vlakte als hoog in het gebergte; in snel stroomend water vindt men ze onder steenen of vastgezogen op steenen of den bodem van de beek. De naam kaboekoe wordt echter ook wel gegeven aan de bekende slijkspringer *(Periophthalmus)*, die overal aan de kust en aan riviermondingen voorkomt en gewoonlijk buiten water zich bevindt, komt men naderbij dan huppen ze met kleine sprongen over de modder voort. Uiterlijk lijken de beide genoemde vischsoorten wel op elkaar, alleen heeft *Periophthalmus* veel grootere en meer uitpuilende oogen.

INSECTEN.

61. **Apis,** Honigbij, Mal. lebah. O. Soemba: mangalóang. Deze naam wordt opgegeven door Roos, maar een echte honigbij werd door ons op Soemba niet aangetroffen, ik heb ook geen woord voor honig kunnen vinden.

62. **Vespidae,** Wespen, Mal. tawon. O. Soemba: tawóengoe; Laora: tágho. Het woord tawoengoe is zeker een verbastering van tawon, terwijl ook tagho hiermede verwant is.

63. **Eumenidae,** Metselwespen. O. Soemba: kalálik; Laora: géroka. Er zijn verschillende soorten metselwespen op Soemba, welke zeer algemeen zijn, de kleinesten van deze dieren, waarin rupsen of spinnen als voedsel voor het broed geborgen worden, ziet men overal, zoowel in huis als buiten.

64. **Xylocopa**-soorten, Houtbijen, Mal. kombang. O. Soemba: jóeboek; Laora: kaghóemboe. Deze

groote zwartblauwe bijen, gewoonlijk in Indië hommels genoemd, leven vooral in daksparren, waarin zij groote ronde gaten maken voor het broed.

65. **Oryctes rhinoceros**, Neushoornkever of klappertor. O. Soemba: pakába; Laora: katébe. De door deze kevers beschadigde klapperkronen komt men overal op Soemba tegen.

66. **Tabanus**-soorten, Steekvlieg, Mal. pitak. O. Soemba: kapéalat; Laora: bónga. Groote gewoonlijk grauw gekleurde vliegen, welke zeer lastig zijn voor het vee, hetwelk zij hardnekkig kunnen vervolgen. Niet alleen is hun steek zeer pijnlijk, maar zij zijn ook verantwoordelijk voor het overbrengen van de surra, een gevaarlijke ziekte bij paarden, runderen enz.

67. **Hippobosca maculata**, Luisvlieg. O. Soemba: halabáu; Laora: kaláloepa zápe (= koevlieg). Deze vliegen zijn kleiner dan de bovengenoemde steekvliegen, de kleur is donkerbruin met gele teekening. Volgens de bevolking zouden zij eerst sedert 1915 op Soemba ingevoerd zijn met het Bengaalsche vee; zij zijn thans een ware plaag op dit eiland. Bij duizenden kunnen zij vaak de onder- en achterdeelen van paarden en runderen bedekken, en door hun enorm aantal onttrekken zij zooveel bloed aan de dieren, dat deze er aanmerkelijk door verzwakt worden, terwijl jonge dieren er zelfs aan kunnen sterven.

68. **Leptocorisa varicornis**, Rijstwants, Mal. walang sangit. O. Soemba: géhoe; Laora: kazóezoeka. Dit voor de rijstcultuur zoo schadelijk insect is ook op Soemba zeer gewoon.

69. **Cicadidae**, Zingcicaden, Mal. tongeret. O. Soemba: kahínggir (zie ook 73); Laora: kanázo. Er zijn een aantal soorten zingcicaden op Soemba, de grootste soort is bijna 7 cM. lang.

70. **M a n t i d a e,** Bidsprinkhanen, Mal. walang nonja of walang sembah. O. Soemba: k a t í k o e a h o e (= hondekop); Laora: k a p á n g g a. Deze eigenaardige insecten worden bidsprinkhanen genoemd omdat zij de voorpooten, die tot grijporganen vervormd zijn, steeds gevouwen voor zich uit houden. Een zeer lange soort, *Tenodera* spec. die meer dan 10 cM. lang wordt, is op Soemba algemeen.

71. **B l a t t i d a e,** Kakkerlakken, Mal. lipas. O. Soemba: k a p í n g g i; Laora: k a p é l a t a. De over de geheele wereld verspreide *Periplaneta americana* komt op Soemba uiterst veelvuldig voor, de open ruimte onder de huizen, waar alle afval en vuil zich verzamelt, is dan ook een ideale broedplaats voor dit gedierte.

72. **F o r f i c u l i d a e,** Oorwormen, Mal. tempiris. Loara: k a m í d o p a l á j (= steekknijper).

73. **G r y l l i d a e,** Krekels, Mal. djangkrik. O. Soemba: k a r í k o e of k a h í n g g i r; Laora: l a n g g í r i t a n a.

74. **I s o p t e r a,** Witte mieren, Mal. rajap en larong (voor den gevleugelden vorm). O. Soemba: k a m á- w a; Laora: w á n a.

75. **O d o n a t a,** Glazenmakers, waterjuffers, Mal. tjapoeng. O. Soemba: p ó n d a; Laora: p ó n d a.

LAGERE DIEREN.

76. **P u l m o n a t a,** Landslakken, Mal. sipoet. O. Soemba: o e l i j á l a; Laora: b ó e k o e.

77. **M e l a n i a**-soorten, Zoetwaterslakken, Mal. bangkang. O. Soemba: k ó e k a of k e m í h i; Laora: k a b é r o e. Deze zoetwaterslakken, voorzien van zwartgekleurde, meestal spits toeloopende schelpen, komen veelvuldig en in tal van soorten op Soemba voor.

78. **Lamellibranchiata,** Mossels, tweekleppige schelpdieren, Mal. koepang of remis. O. Soemba: híllir; Laora: ghíma.

79. **Hirudinea,** Bloedzuigers, Mal. lintah en patjet. O. Soemba: lamákat karamboa (karamboa = karbouw); Laora: lamándeka. In Soemba komen in zoetwater veel bloedzuigers voor (lintah), op land levende bloedzuigers (patjet) schijnen slechts op enkele plaatsen aangetroffen te worden.

B. PLANTENNAMEN.

NAAKTZADIGEN.

80. **Podocarpus imbricata,** Mal. kajoe ambon. O. Soemba: kadjóe, mbákoe haoe. Zeer fraaie tot 50 M. hooge rechtstammige boom met gladden stam. De bladeren zijn meest gereduceerd tot kleine schubben op draadvormige twijgen, ook komen, vooral bij jonge planten, grootere, lijnvormige bladeren voor. De boom wordt echter alleen op grootere hoogte o.a. in het Massoe-gebergte aangetroffen. Het hout is zeer fraai en gezocht. In uiterlijk doet deze boom aan een tjemara denken, de naam kadjoe wordt dan ook wel aan Casuarina's (zie No. 88) gegeven, op Java heet Podocarpus ook wel eens tjemara rante.

81. **Gnetum gnemon,** Mal. malindjo. O. Soemba: sóewa of hóewa: Niet zeer hooge (tot 20 M.) boom met zwaren stam, bladeren langwerpig tot elliptisch. Bloemen in aartjes. Uit de vezels van den bast wordt het bekende Soembaneesche touw vervaardigd, dat vroeger zelfs een uitvoerartikel was. De boom is over den geheelen Archipel verspreid.

EENZAADLOBBIGEN.

GRASSEN.

82. **Andropogon sorghum**, Gierst, Mal. djawaras. O. Soemba: wátaroe hámoe; Laora: wátara pia (= echte mais). Dit z.g. kafferkoorn is een ingevoerd gewas, de zwartglanzende vruchten in groote afhangende pluimen. Wordt op Soemba slechts plaatselijk tusschen de mais verbouwd. Een maleische naam hiervoor is djagoeng rotti (Rotti-mais), de Rottineezen noemen dit gewas weer djagoeng sawoe. Bekend toovermiddel voor de Savoeneezen.

83. **Coix lacryma-jobi**, Jobstranen, Mal. djelai. Laora: kamángge. Een ongeveer even hoog graangewas als de vorige soort, de vruchtjes, bijna geheel omsloten door de donkerbruine of roodbruine schutbladeren, zijn vrij groot, de bloeiwijzen zijn minder vol. Wordt als veevoeder en ook wel tot bereiding van koeken gebruikt. Op Soemba evenals de gierst slechts hier en daar aangeplant.

PALMEN.

84. **Corypha utan (gebanga)**, Gebangpalm. Mal. poetjoek. O. Soemba: bóeroeng. Hooge palm met rechten, zwaren stam en groote bladkroon van waaiervormige bladeren. In bloei valt deze palm zeer op door de groote eindstandige bloeiwijze, terwijl de boom na het vruchtdragen afsterft. Uit de gedoornde, eenige meters lange bladstelen verkrijgt men vezels (agel), welke bij het ikatten der doeken gebruikt worden om de garens te omwikkelen.

85. **Borassus flabellifer**, Lontarpalm, Mal. lontar. O. Soemba: menggítoe; Laora: mángita. Deze palm wordt ongeveer even hoog en even dik als de gebangpalm, de ronde kroon heeft dikke, zeer groote bladeren. De groote geurige vruchten worden wel gege-

ten. Uit de bladeren bereidt men vezels, waarvan allerlei voorwerpen worden gevlochten; de bekende sirihtasschen van Soemba worden echter meestal van pandanbladeren gemaakt. In Oost-Soemba vindt men in de vlakte soms geheele bosschen van deze palmsoort, welke vooral in het oosten van den Archipel veelvuldig voorkomt, ook in Oost-Java. Het hout wordt gebruikt bij den huizenbouw, terwijl door het afsnijden van de bloemkolf de bekende palmwijn (toewak) wordt verkregen.

86. **Arenga pinnata (saccharifera)**, Suikerpalm, Mal. aren. O. Soemba: k a l ó t o e; Laora: k a r ó e d i. Deze over den geheelen Archipel veelvuldig voorkomende palm ziet men op Soemba niet veel.

ARACEËN.

87. **Alocasia** (?). O. Soemba: w í a; Laora: ó e w i. De knol van deze plant wordt bij voedselschaarschte door de Soembaneezen in de bosschen gezocht en gegeten. Deze zou echter zeer giftig zijn en wordt daarom geruimen tijd in water uitgewasschen en eerst daarna gekookt.

TWEEZAADLOBBIGEN.

CASUARINACEËN.

88. **Casuarina Junghuhniana, (montana)**, Mal. tjemara. O. Soemba: k a d j ó e; Laora: b ó e n g g a. Deze op dennen gelijkende boomen zijn geen echte naaldboomen; wat men voor naalden aanziet zijn lange fijne twijgjes, de eigenlijke bladeren zijn gereduceerd tot kleine schubjes. Deze bergtjemara komt in Oost-Java op de toppen van droge bergen veel voor en is ook in den Timor-Archipel verbreid. Op Soemba treft men deze tjemara reeds op 400 M. hoogte aan, soms in vrij aaneengesloten boschjes, dan weer geheel alleenstaande. Het hout is weinig gezocht.

MORACËEN.

89. **Broussonetia papyrifera**, Papiermoerbezie, Mal. deloewang. O. Soemba: kembála; Laora: rówa. Kleine lage boom, twijgen en bladeren viltig behaard, de laatsten groot en breed en diep ingesneden. De schors van dezen boom dient voor het vervaardigen van de bekende hoofddoeken of beter hoofdbanden der Soembaneezen. Zie ook bij No. 91.

90. **Artocarpus communis (incisa)**, Broodvruchtboom, Mal. keloer. O. Soemba: kóeloe; Laora: térepa. Hooge boomen met sterk ingesneden zeer groote bladeren, verwant aan de nangka. De vruchten, die wel gegeten worden, blijven echter kleiner dan nangka-vruchten. Schijnt in den Indischen Archipel niet in het wild voor te komen. De geklopte schors van dezen boom wordt veel gebruikt voor het maken van omslagdoeken.

91. **Ficus pubinervis**, Vijgenboom, Mal. kajoe ara. O. Soemba: haráma djára. Hooge boomen zonder lucht- of steunwortels met zeer zwaren stam en met betrekkelijk smalle niet groote bladeren. Vruchten rood, in de bladoksels, zeer kort gesteeld, ongeveer 1 cM. in doorsnede. De geklopte schors wordt gebezigd om hoofdbanden en andere kleedingstukken van te maken. Hiervoor komen echter ook nog andere Ficussoorten in aanmerking, o.a. *Ficus variegata*, O. Soemba: kandjíloe of kentjáloe; Laora: kandéloe. Deze soort onderscheidt zich van de vorige doordat de stam minder zwaar is en gewoonlijk van onderen af vertakt, de bladeren zijn grooter en hartvormig; de roodachtige vruchten, ongeveer 2½ cM. in doorsnede, zitten aan den stam.

92. **Cudrania spinosa**, Geel verfhout, Mal. kajoe koening. O. Soemba: ai ídjoe; Laora: ídoe.

Klimplant met zeer scherpe doorns in de bladoksels en kleine ovale bladeren. Het hout levert een gele verfstof en was eertijds een uitvoerproduct van Soemba. Geel komt in de bekende Soemba-weefsels echter niet veel voor.

SANTALACËEN.

93. **Santalum album**, Sandelhout, Mal. tjendana. O. Soemba: nítoe; Laora: dána. De sandelhoutboom is een niet zeer hooge boom met rechten stam en kleine blaadjes. Het hout levert het bekende reukwerk. De naam Sandelhout-eiland voor Soemba is, althans tegenwoordig, weinig passend meer, daar het eiland eerder arm dan rijk is aan sandelhout. Vroeger schijnt het veel uitgevoerd te zijn, thans is de uitvoer verboden. De soort is verspreid over de Kleine Soenda-eilanden en komt ook in Oost-Java voor.

LAURACËEN.

94. **Cinnamomum Burmanni**, Kaneelboom, Mal. kajoe manis. O. Soemba: kanínggoe; Laora: kanínggo. Deze boom wordt ongeveer even hoog en dik als het sandelhout, de drie-nervige bladeren zijn spits ovaal en ongeveer 1 d.M. lang, de jonge blaadjes zijn fraai rood. De bast levert de bekende specerij, ook de bladeren ruiken bij kneuzing naar kaneel. De boom komt in den geheelen Maleischen Archipel voor. De echte kaneel, vroeger vooral in de Molukken gekweekt, wordt echter verkregen van een andere uit Ceylon ingevoerde boomsoort *(C. Zeylanicum)*.

LEGUMINOSEN.

95. **Albizzia chinensis**, Mal. sengon. O. Soemba: keura; Laora: marrewitta. Deze

hooge ijl vertakte boomen met dubbel gevinde blaadjes vindt men, vooral in West-Soemba, verspreid staan op de grasvlakten. Het hout is weinig waard.

96. **Acacia tomentosa,** Mal. klampis. O. Soemba: kedáre of kendára; Laora: manggaláwa. Vrij lage boom met zeer ijle eenigszins horizontale vertakking en zeer fijne gevinde blaadjes. Twijgen met sterke doorns, bloempjes klein, wit. In Oost-Soemba in de omgeving van Pajeti zeer algemeen op grasvlakten, in West-Soemba zeer weinig voorkomend.

97. **Tamarindus indica,** Tamarinde, Mal. asam. O. Soemba: kamároe; Laora: káza. De tamarinde komt op Soemba vrij veel voor, maar is er, evenals overal elders in Indië, ingevoerd.

98. **Bauhinia malabarica,** Jav. kendajakan. O. Soemba: krípi; Laora: ghazoekámba. Kleine boom met ronde kroon en hartvormig ingesneden bladeren. In Oost-Soemba op grasvlakten.

99. **Cassia fistula,** Peulcassia, Mal. teniring. O. Soemba: kóendjoer; Laora: kétoka. Tot 20 M. hooge boom met groote hangende trossen van gele bloemen. Het hout van dezen boom diende vroeger voor het opstellen van den doodenboom (andoeng), waarop de schedels van verslagen vijanden werden geplaatst. De zaden worden gebruikt om mee te spelen.

100. **Sesbania grandiflora,** Mal. toeri. O. Soemba: wóenga (= bloem); Laora: ghóenga. Lage boom met opvallend groote witte bloemen en zeer lange peulen. Op Soemba evenals op Java vermoedelijk niet in het wild.

RUTACEËN.

101. **Murraya paniculata,** Satijnhout, Mal. kemoening. O. Soemba: kahábar; Laora: karízi.

Kleine boom met vrij groote, eerst groene, later witte bloemen, de bladeren oneven gevind met 2—8 langwerpige blaadjes. Het fraaie gele hout dient voor het maken der Soembaneesche gelddoozen (tongal), welke de mannen in Midden- en Oost-Soemba steeds bij zich dragen.

102. **Aegle marmelos**, Slijmappel, Mal. bilak of madja. O. Soemba: wabílla; Laora: bíla. Deze aan Citrus (djeroek) verwante boom met drietallige bladeren valt vooral op door de groote ronde zeer harde vruchten, die er uitzien als groene appels. In de bladoksels staan lange scherpe doorns. In West-Soemba algemeener dan in Oost-Soemba.

BURSERACEËN.

103. **Canarium**, Kanariboom, Mal. kanari. O. Soemba: karíta koekássi; Laora: kéj. Het hars van dezen kanariboom wordt wel gebruikt voor verlichting.

MELIACEËN.

104. **Toona (Cedrela) febrifuga**, Cederhout, Mal. soeren. O. Soemba: horeni; Laora: línoe. Zeer hooge boom met zwaren stam en gevinde groote bladeren. Het hout is zeer gezocht en wordt op Soemba wel gebruikt bij den huizenbouw.

SAPINDACEËN.

105. **Schleichera trijuga**, Mal. kesambi. O. Soemba: kahembi; Laora: kómi. Vrij hooge boom, wijd vertakt, met dichte kroon, bladeren gegolfd, het jonge loof mooi rood. Op Soemba zeer algemeen, zoowel alleenstaande als in kleine boschjes vereenigd. Het hout dient alleen tot brandhout, vooral om houtskool te maken.

Rhamnaceeën.

106. **Zizyphus jujuba**, Jujubenboom, Mal. bidara tjina. O. Soemba: kalángga; Laora: terkaeto. Kleine boom, opvallend door de van onderen door de dichte viltige beharing witte bladeren; twijgen gedoornd. De kleine ronde gele vruchten worden gegeten.

Malvaceeën.

107. **Sida rhombifolia**, Mal. selgoeri. O. Soemba: kahindoe; Laora: dikira. Lage heester of kruid, met ronde aan de punt ingesneden en van onderen dicht behaarde bladeren en gele open bloemen. Op grasvlakten en langs wegen zeer algemeen.

108. **Urena lobata**, Mal. pepoeloet, O. Soemba: kapóehak; Laora: kapórota (vergelijk hiermede het soendaneesche poengpoeroetan). Kleine struik met ingesneden bladeren en rose bloemen. Tezamen met de vorige soort op dezelfde vindplaatsen.

109. **Hibiscus tiliaceus**, Mal. waroe. O. Soemba: kabároe; Laora: kawéngo. Vrij hooge boom met hartcirkelvormige, meestal gaafrandige bladeren en groote gele bloemen met purper hart. De hoofdnerven van het blad dragen aan de onderzijde nabij den voet lijnvormige klieren. Het hout is bruikbaar voor kleinere voorwerpen; uit de schors wordt touw gemaakt.

Sterculiaceeën.

110. **Kleinhovia hospita**, Mal. katimahar. O. Soemba: nóendang. Vrij hooge boom met breede hartvormige bladeren en groote pluimen met roode bloemen; de vruchten opgeblazen. De bast wordt gebruikt voor het zwart-kleuren van weefsels (zie ook No. 113).

111. **Sterculia foetida**, Stinkboom, Mal. keloempang. O. Soemba: kajóembang; Laora: kapáka. Zeer hooge, rechtstammige boom, met handvormig samengestelde bladeren en paarsachtige bloempluimen, deze bloemen rieken zeer sterk. De boom valt ook op door de groote, van binnen vuilpurper, vruchten, die lang na het openspringen aan de takken blijven zitten. Op Soemba niet zeldzaam. Het hout is van geringe waarde.

CACTACEËN.

112. **Opuntia elatior**, Toortscactus, Mal. lidah badak. O. Soemba: kaláła; Laora: kalálapa. Cactus-soort met lange, scherpe doorns, mooie zalmkleurige bloemen en eironde donkerroode vruchten, welke bezet zijn met bundeltjes fijne borstels. Op Soemba wordt deze uit Amerika afkomstige plant veel gebruikt als omheining.

MYRTACEËN.

113. **Eugenia lineata**, Mal. samak. O. Soemba: lóbo. Een aan den djamboe verwante boom, waarvan de bast voor het zwartkleuren van kains dient.

EBENACEËN.

114. **Maba** of **Diospyros**, Ebbenhout, Mal. kajoe itam. O. Soemba: ai miteng of miting (= zwart hout). Op Soemba komt een soort ebbenhout voor, waaruit men verschillende gebruiksvoorwerpen vervaardigt, zooals oorknoppen, etensbakjes en gevesten voor kapmessen.

VERBENACEËN.

115. **Vitex pubescens**, Mal. leban. O. Soemba: kiketároe. Lage boom met kleine pluimen,

blauwe en witte bloempjes, bladeren tegenoverstaand, handvormig met 5 blaadjes.

Het hout is gezocht voor huizenbouw, prauwen en gereedschap.

LABIATEN.

116. **Hyptis suaveolens**, Mal. koenoe boesoek. O. Soemba: kalawaóe; Laora: kadángoe. Struik of kruid, hoogstens 1 M. hoog, bladeren getand en ruig behaard, kleine paarse bloempjes. Uiterst algemeen onkruid, afkomstig uit tropisch Amerika maar overal verwilderd; het bevat een zeer sterk riekende olie, die eenigszins den geur van mint heeft. Men gebruikt op Soemba bossen van deze plant wel als fakkels bij het vangen van visch in zee.

MARTYNIACEËN.

117. **Martynia annua**, O. Soemba: karikóehoe. Kruid met groote onregelmatige, ingesneden bladeren en lange paarsgevlekte bloemen, die aan die van het vingerhoedskruid doen denken. De rijpe vruchten vallen op door groote haakvormige stekels. Eveneens uit Amerika ingevoerd en op Java en elders verwilderd. In Oost-Soemba langs wegen vrij algemeen.

RUBIACEËN.

118. **Morinda citrifolia**, Meekrap-boom, Mal. mengkoedoe. O. Soemba: ai kómbo; Laora: kómbo. Kleine boom met groote tegenoverstaande bladeren en kleine witte bloemen in gesteelde hoofdjes met onderling vergroeide vruchtbeginsels. De wortel levert een geelroode verfstof.

119. **Timonius sericeus**, Mal. timon. O. Soemba: gai of nggai; Laora: tímboe. Niet zeer hooge boom, ijl vertakt, met lancetvormige bladeren,

welke als zij ouder worden rood verkleuren, bloemen weinig opvallend in kleine gesteelde bloeiwijze. Verspreid in het oostelijke gedeelte van den Archipel, op Soemba zeer algemeen, gewoonlijk alleen staand op grasvlakten. Het hout schijnt van weinig waarde.

CUCURBITACEËN.

120. **Lagenaria vulgaris**, Flesch-kalabas, Mal. laboe. O. Soemba: katíti; Laora: kapóeza. Bekend kruid met zeer groote ronde bladeren en groote gele bloemen, schijnt niet in het wild voor te komen. De vruchten, die allerlei vormen kunnen hebben van bolrond tot langwerpig-fleschvormig, hebben een houtigen bast en worden veel gebruikt als kalkdoosjes. Deze doosjes zijn veelal versierd met lijnfiguren, voorstellende menschen, dieren, boomen, jachttafereelen enz. Een eetbare varieteit van deze kalabas heet in O. Soemba: karóboe; in Laora: karóbo.

COMPOSITEN.

121. **Gnaphalium longifolium**, Jav. tanalajoe. O. Soemba: barapólla. Een soort edelweiss, laag kruid met lange smalle wit-viltig behaarde bladeren en kleine geelachtig witte bloemhoofdjes die in kluwens bijeenstaan aan de bloeiwijze. Langs wegen en op kale grasvlakten op grootere hoogte; boven Kananggar en tusschen Kananggar en Penang (O. Soemba) niet zeldzaam.

INDEX DER SOEMBANEESCHE NAMEN.

(De cijfers geven de nummers der betreffende dieren en planten aan).

Die Krankenbehandlung bei den Dajak des Siang-Landes

von

Dr. P. Wirz.

Ursache einer Krankheit ist, nach Ansicht der Dajak des Siang-Landes in der Regel ein böser Geist (ontu), ein Erdgeist oder ein Wassergeist, seltener ein Luftgeist. Eine weitere Ursache bildet sodann die Übertretung eines Tabu (pali), und weiterhin das ungebührliche Verhalten gewissen (magischen) Objekten gegenüber von denen schädigende Kräfte ausgehen, welche auf die Seele (morwa) einwirken, so z. B. das Veräussern oder Wegwerfen der pustaka.

Auch die Beleidigung der Reisseele (gana) kann schlimme Folgen nach sich ziehen. In den allermeisten Fällen sind es aber, wie gesagt die ontu, welche Krankheiten verursachen. Selbst äusserliche, durch Unvorsichtigkeit oder gar eigenes Verschulden zugezogene Verletzungen werden in letzter Instanz dennoch auf die ontu zurückgeführt. Zufälle giebt es nicht. Wenn sich jemand versehentlich den Fuss verstaucht; oder beim Fällen der Bäume eine Verletzung zuzieht, so glaubt man auch dann, dass ein ontu mit im Spiel war. Dieser richtete es eben so ein, dass sich die betreffende Person verletzen musste.

Es ist Aufgabe des Medicinmannes herauszufinden, welcher ontu es war der die Krankheit verursacht hat.

Wie in benachbarten Gebieten, so kennt man auch im Siang-Land sowohl männliche, als auch weibliche Medicinmänner oder Priester, doch macht man hier keinen deutlichen Unterschied in der Benennung. Die Bezeichnungen basir und bălian (Siang: blian), wie sie bei den Ngadju für die männlichen und weiblichen Priester ge-

braucht werden, kennzeichnen hier nicht das Geschlecht. Es wird sowohl die eine als auch die andere für beide, den männlichen als auch den weiblichen Priester angewendet, doch ist die Bezeichnung blian die häufigere, wesshalb ich auch im Folgenden stets von blian reden werde.

Folgens Mallinckrodt [1]) sollen die männlichen Priester, in früherer Zeit wenigstens, grösstenteils Hermaphroditen gewesen sein und damit hängt, nach dessen Meinung auch die Bezeichnung basir zusammen.

„Waren sie es nicht, so trugen sie doch auf alle Fälle Frauenkleider. Die Hermaphroditen standen bei allen Dajak, auch bei den Bandjaresen in hohem Ansehen und wurden als Zwischenpersonen der Menschen und Götter angesehen".

Was die Priester der Siang-Dajak anbetrifft, so habe ich freilich eine Untersuchung nach dieser Richtung hin nicht angestellt, aber ganz richtig scheint mir Mallinkrodts Aussage schon deshalb nicht zu sein, weil Hermaphroditen doch immerhin eine grosse Seltenheit sind, aber nahezu eine jede Siedelung ihren blian besitzt.

Das Wort basir scheint mir dann auch vieleher stammverwandt zu sein mit dem batakschen „sibaso", einem Medium, meist weiblichen Geschlechts, das man in Krankheitsnöten zu Rate zieht [2]).

Die weiblichen Priester waren hingegen, wie Mallinckrodt schreibt in früherer Zeit meistens junge Sklavinen, die für ihre Herrn diesen gewinnbringenden Beruf ausübten, oder aber es waren Töchter, aus angesehenen Geschlechtern die infolge erlittener Enttäuschungen in Sache der Liebe den priesterlichen Beruf erwählten. Denn obschon dieser in hohem Ansehen stand und die Beleidigung eines blian auf empfind-

[1]) J. Mallinckrodt, Ethnografische mededeelingen over de Dajaks in de afdeeling Koealakapoeas. Bijdr. Kon. Inst. deel. 80. pag. 535.

[2]) Vergl. van der Tuuks Wörterbuch.

lichere Weise gestraft wurde, als wenn es eine andere Person betraf, so sah man es doch nicht gerne, wenn ein Mädchen einer angesehenen Familie zu diesem Beruf seine Zuflucht nahm. Denn stets waren diese Frauen, welche das priesterliche Amt bekleideten auch Frauen der Unzucht ....

„Es ist auch nicht zu verwundern, dass man eine besondere Strafbestimmung kannte für den Fall, dass ein Mädchen überredet oder dazu verleitet wurde balian zu werden".

Die Bezeichnung balian oder blian, für die Priester oder Schamanen, die im ganzen Archipel gebräuchlich ist hängt vermutlich mit liau, Totengeist, zusammen, denn es sind die blian Leute, die es mit den liau zu tun haben. Entsprechend gebildet ist auch die, im Siang-Land seltener angewendete und anscheinend von den Malayen übernommene Bezeichnung „badewa", d. h. Leute, die es mit den dewa zu tun haben.

Die Arbeitsmethode des männlichen und weiblichen blian des Siang-Landes weist einige Verschiedenheiten auf. Beide verstehen sich darauf die sang-hyang herbeizurufen und nachdem die Gottheit herabgekommen und sich auf ihnen, als auserwählten Medien niedergelassen hat mit dem Seelenschiff das Jenseits (lewu sang-hyang) zu bereisen um daselbst ihre Wünsche und Anliegen bei den obersten Gottheiten vorzubringen. Die Mittel und Wege um dies zu erreichen sind jedoch bei beiden verschieden.

Tritt ein männlicher blian auf, so müssen stets die grossen Trommeln und zwar in einem ganz bestimmten Rhytmus geschlagen werden.

Ein weiblicher blian schlägt hingegen während der Beschwörung eigenhändig eine kleine Handtrommel. Es bedienen sich weiterhin die männlichen blian schwerer bronzener Ringe (golang), die während des Rituals an die Handgelenke gestreift und im Trommeltakt geschüttelt werden. Die weiblichen blian bedienen sich hingegen dieses Hilfsmittels niemals. Statt dessen

besitzen sie den sog. kolu, eine Rassel, bestehend aus verschiedenen Muschel- und Schneckenschalen, Steinchen von absonderlicher Form, Fruchtschalen, Knochenstücken und Zähnen vom Bären und Schwein, die durchbohrt und an einer Faser aufgereiht werden. Alle diese Objekte enthalten magische Kräfte, die durch Behandlung des kolu mit Blut eines Opferhuhns oder Opferschweins verstärkt und concentriert werden. Dasselbe gilt auch von den sog. patjihan. Dahin gehören allerhand seltsame oder seltene Objekte, die man entweder zufällig im Busch oder aber beim Anlegen einer neuen Pflanzung findet, deren Vorkomnis einem, nach Aussage der Dajak häufig auch im Traum geoffenbart wird. Auch kleine, von Holz geschnitzte Idole gehören dahin. Sie werden kapatung prokang genannt und sind dies eigentliche Schutzmittel gegen die ontu. Ein geflochtener Sack mit solchen patjihan gefüllt findet sich in jedem dajakschen Hause, an einem der Hauspfosten aufgehängt. Man hält ihn hoch in Ehren und darf keines der Objekte, das sich darinn befindet veräussert oder gar weggeworfen werden. Denn ein jedes dieser Objekte hat seine besondere Bedeutung, seine Geschichte. Die patjihan sind glückbringend und sie bewahren das Haus und die Bewohner vor Unheil und Krankheit.

Mindestens einmal im Jahr müssen sie bei Anlass eines Festes mit dem Blut eines Opferschweins oder eines Karbauen bestrichen werden um wirksam zu bleiben.

Was nun den kolu anbetrifft, so wird dieser vor jeder Behandlung eines Kranken mit Blut behandelt, hierauf hält ihn der weibliche blian eine Weile über den Kopf des Patienten, wobei er seine Beschwörungsformeln hersagt und bestreicht schliesslich die schmerzende oder kranke Körperstelle damit.

Der kolu ist somit als aktives Zaubermittel zu betrachten. Seine Wirkungsweise ist eine direkte und allein den in ihm enthaltenen Kräfte zuzuschreiben, die freilich

durch die Application von Blut verstärkt werden können. Hierbei wird auf die eigentliche Krankheitsursache nicht geachtet, auch gar nicht nach ihr gefragt. Daher ist es auch begreiflich, dass der kolu nur in leichtern Krankheitsfällen zur Behandlung herangezogen wird.

Sehr viel complicierter und raffinierter ist hingegen die Praxis des männlichen blian, denn sie schliesst sich vollkommen an die Auffassung von der Existenz und Veränderungsmöglichkeit der Seele und die Entstehungsweise einer Krankheit an.

Die engere Ursache einer Krankheit kann nach dajakscher Auffassung zweifacher Art sein. Entweder sind es Fremdkörper, die in den Körper eingedrungen oder böswillig eingezaubert worden sind, und vom blian wieder entfernt werden müssen, oder aber es ist die Seele (morwa) in Mitleidenschaft gezogen worden. Eigenartig ist jedoch, dass der blian bei seiner Behandlung in der Regel mit beiden Fällen zugleich rechnet und dementsprechend auch seine operative Methode zupasst. Die Fremdkörper denkt man sich durch die ontu in den Körper des Patienten hineingezaubert. Sie werden entweder durch blosses Saugen, Bestreichen, Betupfen u.s.w. herausbefördert, oder aber mit Hilfe eines, oder mehrerer kleiner kapatung. Es sind diese kleine, von Holz geschnitzte Figuren, welche erst mit dem Blut eines Opferhuhns oder Opferschweins bestrichen und hierauf auf den Körper des Patienten gelegt werden und zwar stets mit dem Gesicht nach unten. Es saugt dann, wie man glaubt, der kapatung den Krankheitsstoff selbst heraus. Die Application von frischem Blut wird ganz allgemein angewendet und man schreibt diesem magische Kräfte zu. Ohne vorerst mit Blut bestrichen zu werden sind die kapatung nicht wirksam.

Was den zweiten Fall von der Verursachung einer Krankheit anbetrifft, so nimt man an, dass ein ontu böswillig die Seele der betreffenden Person im Schlaf

geraubt hat. Der blian muss daher darnach trachten sich mit dem ontu in Verbindung zu stellen und unter Anbietung eines Opferhuhns oder Opferschweins die entwendete Seele des Patienten zurückfordern. Solches ist jedoch bloss möglich, wenn er die sang-hyang um Mithilfe anruft, auf dass sie herabkommen und Bescheid geben mögen welcher ontu die Seele des Erkrankten entwendet hat — Selbstredend muss dann auch für diese sang-hyang ein Opfer bereitet werden. Beim Opfer für die ontu nimt man es jedoch nicht so genau. Man betrügt sie auch vielfach. Man verspricht ihnen beispielsweise für das Zurückbringen der Seele ein Schwein zu geben und legt an dessen Stelle bloss ein Huhn hin. Die ontu sind Erpresser. Es ist ihnen darum zu tun einen guten Bissen zu bekommen und für einen solchen geben sie, wie der Dajak glaubt auch die gestohlene Seelė gerne wieder zurück. Sie wollen auch stets Blut haben, daher muss das Opfer stets blutig sein und muss bei einer solchen Zeremonie mindestens ein Huhn geschlachtet werden.

Das Ritual des dajakschen blian ist in Wirklichkeit recht raffiniert und compliziert. Die Beschwörung der sang-hyang und die Behandlung eines Kranken findet stets des Nachts statt, doch ist sie in einer einzigen Nacht nicht allzeit abgeschlossen. Oftmals müssen zwei bis drei Nächte dazu erforderlich sein, je nach den Umständen d.h. je nach dem sich der sang-hyang sogleich herbeilässt oder nicht und je nach dem es sich um eine einzige erkrankte Person handelt ober um mehrere.

Der blian muss stets auch von einem oder einigen jungen Candidaten oder Gehilfen (pasompah) assistiert werden. Vollkommen allein tritt er niemals auf. Nach Mallinckrodt muss die Anzahl dieser Gehilfen stets eine ungerade sein. Bei den Siang-Dajak ist dies nicht vorgeschrieben. Ich habe blian gesehen, die mit einem, zwei, drei oder auch vier pasompah arbeiteten.

Die leitende Persönlichkeit ist jedoch stets der blian

selbst und alle wichtigen Handlungen werden auch stets von ihm zur Ausführung gebracht.

Ich gehe nun zur Beschreibung einer Beschwörungszeremonie über, wie sie unter gewöhnlichen Umständen verläuft. Sie setzt sich aus einer Reihe von Phasen zusammen, die ich im Folgenden auch getrennt behandelt habe.

Die Vorbereitungen. Die Beschwörung findet stets im Vorraum des Hauses des Patienten und in Anwesenheit der sämtlichen Haus- oder auch Dorfgenossen statt, auch Fremde mögen dabei anwesend sein. An dem einen oder andern Ende des langgestreckten Raumes errichtet man einen Pisangstamm. Man setzt ihn in eine Messingschüssel und bindet ihn aufrecht an einer Bambusstange fest, die ihrerseits wieder am Dachgebälk befestigt wird. In der Mitte und oben werden je zwei, sich kreuzende Stäbchen eingesteckt und an diesen junge, zerschlitzte Kokosblätter und rote Dracänenblätter (sawang) befestigt, in der Weise, dass sie den Stamm verhüllen und nahezu nichts mehr von ihm zu sehen ist. Der untere Teil wird häufig auch mit einen Tuch umhüllt (siehe Abb. 1). Auch ein Dracänenstrauch wird hinzugesteckt. Mit diesem letztern hat es folgens Mallinckrodt folgende Bewandtnis. „Es giebt Riten, bei denen eine sawang-Staude anwesend sein muss, und solche, bei denen es nicht nötig ist. Die erstgenannten sind sehr viel bedeutender, denn nach Ablauf der Zeremonie wird die sawang-Staude gepflanzt und aus der Art und Weise ihres Wachstums schliesst man auf das zukünftige Wohlergehen der betreffenden Personen für welche man die Staude gepflanzt hat".

Von der Decke hängt ein, etwa 2 m. langer und 5 bis 10 cm. weiter Bambusabschnitt herab, der am untern, oder auch an beiden Enden gespalten und zu einem Trichter ausgebildet ist. Auch dieses Rohr ist mit zerschlitzten Palmblattstreifen behängt, die an kreuzweise

eingesteckten Stäbchen befestigt sind. Dieser Bambus wird langan ore genannt. Durch ihn steigen, wie der Dajak sagt die sang-hyang herab und durch ihn begiebt sich auch die Seele blian, nachdem sie die Gestalt des sang-hyang angenommen hat nach der Götterwelt dem lewu sang-hyang, wo sie alles Wissenswerte erfahren kann. Für diese Reise bedient sie sich eines Kahns, talawang genannt, von der Form einer Pinangscheide, der gezogen wird durch den Nashornvogel (tingang). Auch dieses Schiff wird symbolisch dargestellt, durch einen kleinen, von einer Palmblattscheide verfertigten Nachen, der am Dachgebälk befestigt wird.

Von der Decke hängt weiterhin, dicht neben dem Pisangstamm ein langes Tuch herab. An diesem zieht der blian beim Ritual die göttliche Kraft herab.

Eine weitere Vorbereitung betrifft sodann die Herrichtung der Opfer, sowohl für die sang-hyang als auch die ontu. Für die erstern ist bestimt eine Schüssel mit ungekochtem Reis und Blumen, zubereiteter Reis und eine Pfefferbrühe, ein Körbchen mit Sirih und den verschiedenen Ingredienzien und verschiedene zusammengefaltete Tücher. Alles dies wird auf eine Matte, neben den Pisangstamm gestellt. Auch ein Kohlenbecken darf nicht fehlen. Des weitern verfertigt man noch eine kleine Hütte, von weichem Holz oder Bananenstämmchen, doch komt dieses erst später zur Verwendung, unter Umständen auch erst in der zweiten oder dritten Nacht.

Schliesslich verfertigen die Frauen noch allerhand Zierrat für den blian und die Gehilfen, so u. a. eine eigenartige Kopfbedeckung (buka djundjung), bestehend aus einem cylindrischen Rohr von Baumrinde, das mit Blut bemalt und mit Palmblattstreifen verziert wird.

Diese Kopfbedeckung ist für den blian bestimt. Die Candidaten hingegen begnügen sich mit einfachen Kopfringen (nabundorah) von Baumrinde, mit Blumenschmuck.

Pangalwai sind Quasten von jungen Kokosblattstreifen, die teilweise rot gefärbt sind. Sie werden während des Tanzes in den Händen gehalten. Demselben Zweck dienen auch gewönliche Büschel von ebensolchen Blattstreifen, die geisselartig an Stöckschen befestigt sind. Zu erwähnen ist weiterhin das krahot, ein von Palmblattstreifen verfertigtes Geflecht von der Form einer stylisierten Eidechse. Es wird dieses während des Rituals um den Hals gehängt, so dass es den Rücken des balian bedeckt.

Eine letzte Vorbereitung betrifft sodann das Aufstellen von mindestens zwei grossen Trommeln. Sie werden schräg an einem der Hauspfosten befestigt. Trommelmusik ist eine unerlässliche Bedingung, wenn ein Geist auf ein Medium herabkommen soll. Auch von den Ngadju erwähnt Mallinckrodt, dass zur Hervorbringung der Ekstase die Trommelmusik notwendig sei. Am obern Katinga trete hingegen Beräucherung und die rhytmischen Bewegungen des Körpers an deren Stelle. In wie weit wir es hier, bei den blian des Siang-Landes tatsächlich mit einer Ekstase zu tun haben ist noch nicht völlig aufgeklärt. Was meine Beobachtungen anbetrifft so habe ich freilich nie etwas von einer eigentlichen Ekstase gesehen. Auch ein, mir befreundeter Missionar von Puruk-djau, der die Siang-Dajak seit vielen Jahren kennt stellt es in Abrede, dass es bei den blian dieser Gegend jemals zur Ekstase komt. Doch weit davon entfernt kann der Zustand des blian, nachdem er die sanghyang zitiert, sich stundenlang heiser gebrüllt und unzählige Male zur Trommelmusik und dem Gerassel der schweren bronzenen Ringe, die er an den Handgelenken trägt um den Pisangstamm herum gelaufen ist, zweifellos nicht sein.

Mit diesen und andern Vorbereitungen ist es inzwischen Abend geworden. Mehrere Dammarfackeln werden in Brand gesteckt und nach eingenommener Mal-

zeit, so gegen neun oder zehn setzt das Getrommel ein, zum Zeichen, dass die Beschwörung beginnen kann.

Endlich betritt der blian den Vorraum. Nur mit einem, bis zu den Knieen herabhängenden Lendentuch bekleidet hat er sich mit Kalk weisse Striche auf die Brust, Oberarme und das Gesicht gemait. Auch die Gehilfen sind auf gleiche Weise bemalt und bekleidet. Wie ich einleitend schon sagte, ist es durchaus nicht nötig, dass diese Gehilfen angehende blian sind, Ebensowenig brauchen sie etwas von den Beschwörungsformeln zu verstehen. Sie plappern einfach die Worte des blian nach. Von mehr Bedeutung ist aber, dass sie sich am Tanz und den schüttelnden Bewegungen der Arme beteiligen. Einmal sah ich auch, wie bei einer Beschwörungszeremonie ein taubstummer Bursche dem blian assistierte.

Nun ergreifft der blian eine Schüssel mit Reis, streut unter Hersagen einer Formel einige Körner in das glimmende Kohlenfeuer und wirft auch einige Reiskörner in die Höhe. Die Bedeutung dieser Handlung ist Folgende: Die gana (Seele) des Reises geht nach dem lewu sang-hyang, dem Wohnplatz der Götter und überbringt an die höhern Wesen die Bootschaft des blian, um Hilfe zu verlehnen und nach der Erde herabzusteigen. Der aufgerufene sang-hyang begiebt sich nach der Erde, mit dem himmlischen Schiff, das schon oben erwähnt wurde, um sich hierauf in dem blian, seinem Medium niederzulassen.

Hierauf nimt der blian das, neben der Reisschüssel liegende Huhn und einen beblätterten Zweig in die Hand, umfasst mit der andern das, von der Decke herabhängende Tuch und lässt es mehrmals, von oben nach unten ziehend durch seine Hand gleiten, als wollte er etwas herabziehen. Gleichzeitig wird wieder halb singend, halb sprechend eine Beschwörungsformel hergesagt und auch die Gehilfen sprechen mit. Nachdem auch dies geschehen, begiebt sich der blian mit dem

Huhn und dem Zweig in der Hand zu dem, in einer Ecke des Raumes, auf einer Matte liegenden Kranken, hält eine Weile das Huhn über dessen Kopf und berührt zum Schluss seinen Kopf damit. Er begiebt sich wieder nach dem Pisangstamm und lässt sich nun auf der Matte nieder. Auch die Gehilfen setzen sich, gleichmässig um den Pisangstamm verteilt auf dem Boden nieder. Es erfolgt ein Pfiff aus einer kleinen Pfeiffe (suling), bestehend aus einem hohlen Bärenzahn und es deutet dies an, dass die Zeremonie nunmehr beginnen kann. Diese setzt sich aus einer Reihe von Phasen zusammene, die stets in gleicher Reihenfolge zur Ausführung kommen und die ich nunmehr einzeln schildern werde.

Erste Phase. Ein heftiges Getrommel setzt ein. Neben dem Pisangstamm liegen auf einer Matte mehrere grosse bronzene Ringe, die mit einer Hohlkehle versehen sind. Diese verfertigen die Dajak stets selbst, während alle andern bronzenen Geräte, wie die Schüsseln, Teller u.s.w. von den Malayen, und zwar vornehmlich von Negara bezogen werden. Sie bilden eines der wichtigsten Objekte des blian-Kultes.

Der blian und seine Gehilfen streifen sie an, je zwei und zwei an jedes Handgelenk und versehen sich mit den oben genannten Blätterbüscheln und Quasten. Auch die Kopfbedeckungen werden angelegt. Das Kohlenbecken wird mit Holz und Dammar beschickt und dieses in Brand gesteckt. Das Getrommel hält inne und der blian beginnt wieder eine Beschwörung herzusagen, deren Inhalt in Kürze dahin lautet, dass er die sang-hyang herabzusteigen bittet. Zum Schluss wirft er wieder etwas Reis ins Kohlenbecken und streut auch einem jeden der Gehilfen einige Reiskörner auf den Kopf. Auf ein gegebenes Zeichen setzt die Trommelmusik wieder ein. Der blian und seine Gehilfen beginnen mit den Armen zu schütteln, erst langsam, dann rascher und rascher, so dass die bronzenen Ringe beim Zusammenschlagen

ein rasselndes Geräusch verursachen. Nach einer Weile halten sie und auch die Trommler wieder inne, der blian setzt, halb singend halb sprechend die Beschwörungen fort. Was er spricht ist unverständlich. Es ist die Sprache der sang-hyang, wie man sagt, in Wirklichkeit bloss ein, mit vielen Fremdwörtern durchsetzter Dialekt, der weiter im Osten gesprochen wird. So wechseln Musik und Rezitation an einem fort mit einander ab, wohl ein Dutzend mal, nur werden die Bewegungen stets rascher und heftiger und auch der Oberkörper beginnt daran Teil zu nehmen.

Zweite Phase. Es erhebt sich der blian und seine Gehilfen auf die Kniee. Das Rezitieren, unterbrochen von heftiger Trommelmusik welche vom Händeschütteln und dem Gerassel der bronzenen Ringe begleitet wird dauert fort. Die Bewegungen werden zusehends heftiger und impulsiver. Der ganze Körper zittert beim Schütteln der Arme mit. Auch der Wortlaut wird beim Rezitieren zunehmends rascher.

Dritte Phase. Der blian und seine Gehilfen erheben sich volständig und an den Bewegungen nimt nunmehr der ganze Körper teil. Anfangs bewegen sie sich nur wenig von der Stelle, bald nach der einen, bald nach der andern Seite; doch nachdem das Rezitieren, das Getrommel und Gerassel einige Male, mit einander abwechselnd, wiederholt worden sind, beginnen sie erst langsam, dann aber zunehmends rascher um den Pisangstamm zu laufen. Sie bewegen sich in leicht gebückter und in die Kniee geknickter Stellung und etwas nach oben gerichteten Zehen, wobei die Ferse den Boden berührt. Die Bewegungen des Oberkörpers haben bereits convulsivischen Charakter angenommen. Er wird nach vorne und hinten geworfen und mit den Blättern fuchteln die Tänzer in der Luft herum. Von Zeit zu Zeit ergreifft der blian das, von der Decke herabhängende Tuch und lässt es einige male von oben nach unten ziehend durch die Hände gleiten, als wollte er etwas herabziehen. Dann

streicht er und auch die Gehilfen sich mit beiden Händen über das Gesicht und den ganzen Körper um die, von oben herabströmende Kraft, den sang-hyang in sich aufzunehmen, und so folgen noch eine Reihe weiterer Manipulationen bis die convulsivischen Bewegungen am ganzen Körper ihren Höhepunkt erreicht haben. Der blian und seine Gehilfen beginnen nun, wie rasend im ganzen Raum herumzulaufen, doch fortwährend mit den Händen und die Blätterbüschel schüttelnd und damit auch die Ringe die sie an den Handgelenken tragen. Zu einer eigentlichen Ekstase komt es jedoch, wie ich oben schon erwähnte nicht. Denn ebensobald beruhigt sich der blian wieder und irgend welche Veränderungen sind weder bei ihm, noch bei den Gehilfen wahr zu nehmen.

Vierte Phase. Auf Aufforderung des blian werden nun einige selbstverfertigte Wachskerzen angezündet. Man steckt sie in ein Gefäss mit Reis und stellt dieses vor die Türe, die nunmehr geöffnet wird. Der blian und seine Gehilfen nähern sich tanzend und die Arme schüttelnd dem Ausgang und fahren eine Weile, mit dem Gesicht ins Freie gerichtet in tollster Weise zu tanzen fort. Bei der nächsten Trommelpause tritt der blian vor die Türe, nimt eines der Kerzchen in die Hand und singt seine Beschwörungen ins Freie hinaus. Von dem, auf ihn niedergekommenen sang-hyang hat er nun Genaueres über die Krankheit des Patienten erfahren und ist ihm auch mitgeteilt worden welcher ontu die Seele des Kranken geraubt hat. Ein reiches Opfer, ein Huhn oder gar ein Schwein verspricht er ihm zu geben, wenn er die entwendete Seele zurückbringe. Gleichzeitig streut er auch etwas Reis vor die Türe.

Inzwischen haben die Frauen in aller Eile, die auf dem Boden und um den Pisangstamm gruppierten Opfer weggeräumt und anderswo untergebracht. Einer der Gehilfen des blian holt eine rotbemalte unreife Durianfrucht herab, die am trichterförmigen Bambus, neben dem Pisangstamm befestigt war und wirft sie ins Freie

hinaus. Was diese Frucht zu bedeuten hat ist mir freilich nicht bekannt geworden.

Fünfte Phase. Nun beginnt die eigentliche Krankenbehandlung. Diese erstreckt sich stets über die zweite Hälfte der Nacht, auch wenn die ganze Zeremonie länger wie eine Nacht dauern sollte. Ist letzteres der Fall, so wird der schamanistische Tanz, oder wie man es auch nennen möge, die ganze Nacht und auch die erste Hälfte der folgenden Nacht durch fortgesetzt.

Die Stunden nach Mitternacht sind wie man glaubt die geeignetsten, denn vor Mitternacht lassen sich die ontu nicht herbei. Der Patient (häufig sind es auch mehrere, denn ein blian wird vornehmlich in Fällen einer Massenerkrankung gerufen) lässt sich nun auf einer Matte, dicht neben dem Pisangstamm nieder. Das Opferhuhn wird nun geschlachtet, aber häufiger noch beisst ihm der blian, wenn er dem Zustand der Verzückung nahe ist, mit den Zähnen die Kehle durch. Das Blut wird in einer Messingschüssel aufgefangen und in dieses taucht nun der blian zwei, drei oder auch mehr kleine, von Holz geschnitzte Figürchen (kapatung djurung), um sie hierauf, mit dem Gesicht nach unten gekehrt auf verschiedene Stellen des Körpers des Patienten zu legen. Eine Weile lässt er sie liegen. Wieder erfolgt ein Pfiff mit dem hohlen Bärenzahn. Die kapatung werden entfernt und einer genauen Untersuchung unterzogen. Ist am Munde des einen oder andern kapatung ein Sandkorn oder sonst eine Unreinigkeit wahrzunehmen, so deutet dies auf den herausgesogenen Krankheitsstoff hin und man kann sicher sein, dass die eigentliche Krankheitsursache aus dem Körper entfernt ist. War hingegen an keinem kapatung etwas zu sehen so setzt der blian die weitere Behandlung fort.

Sechste Phase. Diese weitere Behandlung besteht im Bestreichen und Betupfen des Körpers des Patienten mit einem Büschel zerschlitzter Bananen- oder Dracänenblätter. Auch hierdurch glaubt der blian die schäd-

lichen Stoffe aus dem Körper entfernen zu können. Das Bestreichen und Betupfen der Brust und der Stirne wird einige male wiederholt und das Blätterbüschel nach jeder Manipulation ausgeschüttelt und zwar ins Freie oder aber über einem oder zwei kleinen Stöckchen, etwa von der Länge einer Hand oder auch etwas länger an dessen Ende auf rohe Weise ein Gesicht eingekerbt ist. Auf dieses Effigium (kapatung) werden also die Krankheitsstoffe abgeschüttelt. Gelegenlich wird auch die Methode des Heraussaugens der Krankheitsstoffe aus dem Körper appliziert und bringt diese dann der blian in Form eines Steins, eines Stück Holzes oder sonst eines Objektes aus seinen Mund zum Vorschein. Auch Betupfen mit Oel und andern Substanzen findet statt. Schliesslich werden, nachdem die Behandlung beendet und die Krankheitsstoffe aus dem Körper entfernt worden sind einige Reiskörner über den Patienten gestreut.

Siebente Phase. Es erfolgt nun das Zurückholen der vom ontu entwendeten Seele. Wie ich einleitend schon sagte ist das Ritual des Dajakschen blian eigentlich unlogisch und schliesst sein Verfahren einen Compromiss in sich. Dies lässt sich blos durch Vermischung zweier, ursprünglich von einander unabhängigen Methoden erklären, von denen die eine mit dem Fall rechnet, dass eine Krankheit durch Eindringen oder Einzaubern von Fremdkörpern entsteht, die andere hingegen das Entwenden der Seele durch einen ontu im Auge hat.

Die Stöckchen, auf welche die Krankheit abgeladen worden ist werden jetzt mit etwas Reis zusammen in das kleine Häuschen getan, von dem oben schon die Rede war. Mit diesem begiebt sich nun der blian vor das Haus, zum Bach oder Fluss, wenn ein solcher in der Nähe ist. Auch die Gehilfen folgen ihm, mit einer Schüssel mit Reis, einem glimmenden Kohlenbecken und einem kleinen Ständer von Bambus, etwa von 1 bis 1½ m. Höhe. Auf diesem letztern befinden sich die, für den ontu be-

stimmten Opferspeisen: etwas Reis, Fleisch oder Knochen vom Huhn, etwas Gebäck und Sirih.

Wieder spricht der blian eine Beschwörungsformel, während sein Gehilfe mit dem erhobenen Opferständer vor ihm steht. In der andern Hand hält er ein kleines Schälchen mit etwas Oel. Der blian benetzt seinen Zeigfinger, dann greift er rasch mit Daumen und Zeigfinger an das untere Ende des Bambusrohrs des Opferständers, als wollte er etwas erhaschen. Nun betrachtet er die Zeigfingerbeere genau. Ist sie rot, — was bei der künstlichen Beleuchtung mit der Dammarfakel wohl meistens der Fall ist — so ist dies ein gutes Zeichen, denn er hat, wie er sagt die richtige Seele des Patienten erhascht, die der ontu, der nur auf das Opfer erpicht ist und sich auch sogleich auf dieses gestürzt hat, mitgebracht hat. Ist sie hingegen schwarz, oder befindet sich ein schwarzes Partikelchen auf der Fingerbeere, was gleichfalls vorkommen kann, so ist dies ein schlechtes Omen. Der blian hat wohl ein Seelchen erwischt, doch nicht das richtige. Es kann auch sein, dass der ontu ihn betrogen hat und an Stelle der geraubten Seele des Patienten eine andere Seele, die eines Affen oder eines Schweins mitgebracht hat. Würde der blian diese letztere dem Patienten wieder einverleiben, so hätte dies eine Verschlimmerung der Krankheit zur Folge. Er würde unter Umständen verrückt. Auf versehentliches Einverleiben einer falschen Seele in den Körper eines Patienten werden Fälle von Epilepsie zurückgeführt.

Ein erfahrener blian, behauptet jedoch die richtige (menschliche) Seele stets von einer falschen, tierischen unterscheiden zu können. Hat er eine fremde Seele erwischt, so muss die ganze Geschichte ein anderes mal und unter Anbietung eines grössern Opfers an den ontu wiederholt werden.

In der Regel richtet es der blian jedoch so ein, dass die Zeigfingerbeere rot erscheint, vielleicht auch durch strakes Anpressen des Daumens, oder giebt wenigstens

an, dass sie rot sei und damit giebt sich auch jedermann zufrieden. Die Manipulation des Erhaschens der Seele wird drei oder vier mal wiederholt, bald unter, bald seitlich, bald über dem Ständer, den der Gehilfe während der ganzen Zeit in der Hand hält. Dies hat seinen Grund in der Vielheit der menschlichen Seele. Folgens Auffassung der Dajak besitzt ein Mensch nicht bloss eine, sondern mehrere, sieben, acht oder auch mehr Seelen, die ihren Sitz haben in den verschiedenen Organen. Sie alle sind aber wiederum blos Emanationen der einen Körperseele, der morwa. Wie sich der Dajak diese Seelen vorstellt, darauf soll hier nicht näher eingegangen werden und verweise ich nach Mallinckrodts ausführlicher Beschreibung. Jedesmal, nachdem der blian ein Seelchen erhascht hat taucht er seinen Finger in das Schälchen mit Oel um es nunmehr in dieses überzubringen, denn nur zu leicht könnte es aus Unvorsichtigkeit wieder verloren gehen. Ins Oel übergebracht is ist ihm aber, nach dajakscher Auffassung jede Bewegungsfreiheit genommen und so bleibt es auch bis auf Weiteres wohlbewahrt in der Schale. Sind auf diese Weise alle Seelchen eingefangen und ins Schälchen übergeführt worden, so wird der Bambusständer am Bach oder Fluss in die Erde gesteckt, das Hüttchen mit den kapatung hingegen ins Wasser geworfen, so dass es von der Strömung weggetragen wird. Ist kein Fluss oder Bach in der Nähe, so begnügt man sich damit, dass man es in den Busch wirft doch stets in genügender Entfernung vom Hause, auf dass die, mit Krankheitsstoffen beladenen Effigien nicht von neuem Schaden anstiften können.

Nachdem auch dies geschehen ist kehrt man ins Haus zurück.

Achtste Phase. Es erfolgt nun die Einverleibung der erhaschten Seelchen in den Körper des Patienten. Der blian nimt das Schälchen mit Oel und begiebt sich zum Patienten, der noch stets ausgestreckt auf der

Matte liegt, oder sich in sein Gemach zurückgezogen hat. Mit einem grossen Bärenzahn tupft er vorsichtig in das Schälchen mit Oel um eines der Seelchen mit der Spitze des Zahns herauszufischen. Er behauptet dieses als kleines rotes Partikelchen auf dem Boden der Schale zu sehen. Mit der Spitze des Zahns wird hierauf der Scheitel des Patienten berührt, präzis an der Stelle der grossen Fontanelle, denn diese bildet die Ein- und Austrittstelle der Seele unter normalen Umständen, so z. B. während des Traumes, im Schlaf.

Ist dies geschehen, so werden dem Patienten einige Reiskörner auf die gleiche Stelle des Kopfes gelegt, auf dass die zurückgebrachte Seele verstärkt werde. Auf dieselbe Weise werden dann auch die andern Seelchen mittels eines Bärenzahns auf den Kopf und damit auch in den Körper des Patienten zurückgebracht und jedesmal werden auch einige Reisköner auf sein Haupt gestreut, womit die eigentliche Behandlung beendigt ist.

Handelt es sich um ein erkranktes Kind, so wird ihm auch vom blian eine Schnur mit einer Glasperle um eines der Handgelenke gebunden, oder auch um alle beide. Es ist dies ein Amulett, das den Träger gegen Eingriffe der ontu schützen und gefeiht machen soll.

Nun fogt als letzter Akt das Anbieten des Dankopfers an den sang-hyang für die geleisteten Dienste. Gekochter Reis, von süssem Klebreis verfertigtes Gebäck und das inzwischen zubereitete Huhn werden hereingebracht und alles auf einer Matte, vor dem Pisangstamm ausgebreitet. Wieder beginnt der blian seine Beschwörungen herzusagen. Er dankt dem sang-hyang für die Mithilfe und verabschiedet ihn. Alsbald verlässt er des blians Körper und kehrt nach dem Jenseits zurück. Damit ist der blian wieder ein Mensch wie die andern.

Wieder beginnt das Getrommel, doch nun in gleichmässigem und getragenem Tempo. Es werden auch Metallbecken herbeigebracht, die von Kindern und den Burschen mit Stöckchen geschlagen werden und es

findet nunmehr für den Rest der Nacht ein gemeinsamer Tanz um den Pisangstamm statt, an dem sich sowohl Alt wie Jung und beide Geschlechter beteiligen. Die ontu sind nun zufriedengestellt, das Feld ist rein, nun kann man fröhlich Fest feiern.

Wie ich einleitend erwähnte erstreckt sich die ganze Zeremonie zuweilen über zwei oder selbst drei Nächte. In diesem Falle findet dann während der ersten Nacht die Beschwörung des sang-hyang, während der zweiten die Behandlung des Kranken und während der zweiten Hälfte der zweiten oder dritten Nacht das Einfangen der vom ontu entwendeten Seelchen statt. Stets aber bleibt der Pisangstamm drei Tage und drei Nächte im Hause stehen. Hierauf wird er entfernt und irgend wo in der Nähe des Hauses oder des Dorfes gepflanzt und ebendasselbe geschieht auch mit der sawang-Staude.

Buitenzorg, Febr. 25.

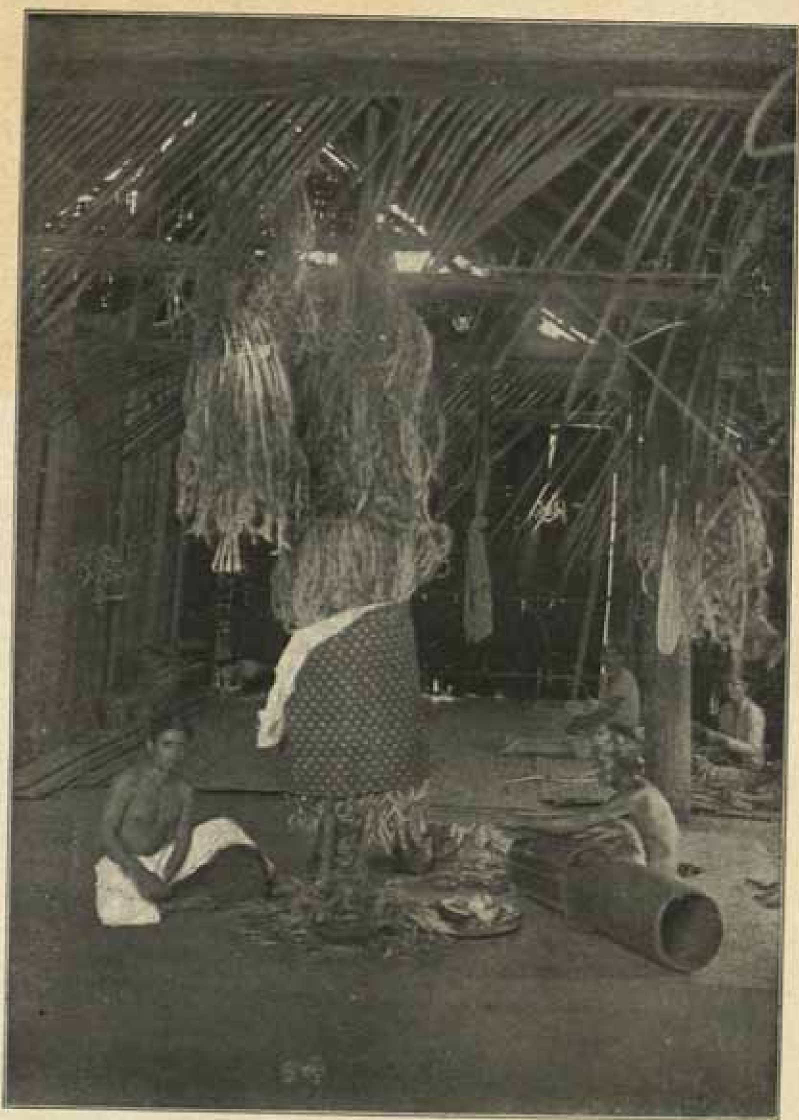

Abb. 1. Die zur Krankenbeschwörung nötigen Hilfsmittel im Vorraum eines dajakschen Hauses. Mitte: der mit Palmblattstreifen verhüllte Pisangstamm; links: das von der Decke herabhängende Bambusrohr und rechts das am Dachgebälk befestigte Tuch. Auf dem Boden stehen die Opfer.

Abb. 2. Dajakscher blian mit zwei Gehilfen. Die Ringe an den Handgelenken sind deutlich sichtbar. Im Hintergrund befindet sich die, mit Palmblattstreifen behängte Pisangstaude, die auf mein Ersuchen hin im Freien aufgestellt wurde. (Kampong Sapoi, Siang-Gebiet).

De reorganisatie van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap.

Om belangstellenden in de gelegenheid te stellen de geschiedenis van de Statutenwijziging in de Notulen te volgen, oordeelde de Directie het wenschelijk in een overzicht de verschillende gezichtspunten, die hierbij in het geding zijn gekomen, uiteen te zetten.

De gedachte om de arbeidssfeer van het Genootschap uit te breiden was reeds geruimen tijd in de Directie hangende. Reeds in 1920 werd het eerste besluit in dezen geest genomen. In de Notulen van de Directie-vergadering van 7 Januari 1920 lezen we sub IV:

„Na een uitvoerige gedachtenwisseling besluit de vergadering eenstemmig, dat het Bataviaasch Genootschap zich op het standpunt dient te stellen, dat in de toekomst een universeele bibliotheek, waarin voor alle wetenschappen plaats zal zijn, tot stand zal komen, een denkbeeld naar welks verwezenlijking bij voorkeur in samenwerking met reeds bestaande corporaties zal worden gestreefd; dat reeds thans het Genootschap dient over te gaan tot: 1. Uitbreiding der boekerij over het gebied der „Geisteswissenschaften" in het algemeen, daarbij uitgaande van eene ruime opvatting van het beginsel in art. 1 der statuten".

Ten gevolge van dit besluit onderging de bibliotheek in de daaropvolgende jaren uitbreiding in den bedoelden zin. De verhooging van de Regeeringssubsidie in 1921 hield met deze uitbreiding ten nauwste verband. Op een toekomstige samenwerking met de Rechtshoogeschool wezen de in 1920—2 (Tijdschr. '23 p. 264) gevormde plannen om in het nieuwe gebouwencomplex, dat de bibliotheek zou herbergen, een plaats aan de genoemde instelling af te staan.

De opneming van de bibliotheek der Rechtshoogeschool in de boekerij van het genootschap heeft in 1924—5 (Tijdschr. '24 p. 608) haar beslag gekregen.

Bij de reglementsherziening van 28 Augustus 1922 bleef de doelstelling onveranderd, daar de meerderheid der Directieleden van meening was (Not. 31 Juli 1922 § 3), dat de geldende

formuleering zoo ruim was, dat ook de ruimere opzet van de bibliotheek gevoeglijk gedacht kon worden daaronder te vallen.

De reorganisatie van het Genootschap werd voor het eerst weer ter sprake gebracht in de volgende

Nota van het Directielid Dr. B. J. O. Schrieke, 10 Jan. 1925.

Gelijk ons medelid de Heer Westenenk op de jongste Directievergadering mededeelde, waren wij uitgenoodigd tot het bijwonen van een vergadering te Magelang ter oprichting van een Ned.-Ind. Bureau voor Anthropologie. Op deze bijeenkomst, die 25 December plaats had, bleek, dat het in de bedoeling lag een centraal punt te creëeren, dat eenerzijds evenals het Nederlandsche Bureau voor Anthropologie van Prof. Kleiweg de Zwaan (Amsterdam) met het te Parijs gevestigde Internationale Anthropologische Instituut voeling zou houden en waaromtrent zich anderzijds de Ned.-Indische beoefenaars van de anthropologie en aanverwante wetenschappen (w.o. volkenkunde, sociologie en folklore) zouden groepeeren. Op deze wijze zoude dus een centrale gesticht worden, die een deel van de traditioneele taak van ons Genootschap zoude overnemen, hetgeen ons ongewenscht toescheen.

Als vanzelf richtten zich onze gedachten op een denkbeeld dat vanaf den tijd van den G. G. Idenburg reeds herhaaldelijk ter sprake is gekomen n.l. de omzetting van ons Genootschap in een lichaam als de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, welke (sinds 1855) bestemd is te zijn: *a.* een raadgevend lichaam voor de Regeering op het gebied der wetenschap; *b.* een middelpunt van samenwerking voor de beoefenaars der wetenschap in Nederland en zijne Overzeesche bezittingen; *c.* een band van vereeniging tusschen de geleerden van Nederland en die van andere landen; *d.* eene inrichting ter bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen, die slechts door samenwerking van de beoefenaars der wetenschap en door ondersteuning der Regeering kunnen tot stand gebracht worden.

3. De eerste vraag, die thans beantwoord dient te worden, is, of er h.t.l. reeds aan een dergelijk lichaam behoefte bestaat. Het Bataviaasch Genootschap dient der Regeering in zijn huidigen vorm reeds dikwijls van raad op het gebied der wetenschap en onderhoudt betrekkingen met verwante lichamen in Nederland en daarbuiten.

Vormt het echter een middelpunt van samenwerking tusschen de beoefenaars der wetenschap h.t.l. of legt het een band tusschen hen en de geleerden van andere landen? Wat heeft het tot dusverre verricht ter bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen die slechts door samenwerking van de beoefenaars der wetenschap kunnen worden tot stand gebracht? Wij zullen ons niet te lang met de beantwoording van deze vragen bezighouden. Tot de oprichters van het Indisch Comité voor wetenschappelijke onderzoekingen heeft ons genootschap behoord, maar het Ind. Comité heeft zijn eigen weg gevolgd, die zich soms met voordacht van het Genootschap heeft afgewend, totdat zich in den laatsten tijd door omstandigheden onafhankelijk van den wil der Directie, weder eene personeele band gevormd heeft. Hetzelfde is het geval met de N.B.! door het Bataviaasch Genootschap ingestelde Commissie van Bijstand voor het Adatrecht. Het Java-instituut vormt den Indischen tegenganger van de met het Koloniaal Instituut samenhangende speciaal-instituten voor Zuid-Sumatra, Sumatra's Oostkust, Minangkabau, Bataklanden enz. Het staat echter buiten het Genootschap en bewijst de behoefte aan geconcentreerden arbeid op zijn gebied. Zoo brengt op haar terrein de Vereeniging Ned.-Ind. Natuurwetenschappelijk Congres de beoefenaars ter bespreking van de actueele vraagstukken periodiek te samen. De instelling van een Commissie tot voorbereiding van een Centraal Encyclopaedisch Instituut, waarin ondergeteekende als vertegenwoordiger der Directie zitting had, is voortgekomen uit de gebleken behoefte aan een centraal lichaam, dat het noodige verband in den exploratiearbeid zoude brengen. De door Prof. Heymans (Groningen) geleide Nederlandsche afdeeling van de Society for psychical Research zoekt naar een centrum h.t.l. waaromheen zich de beoefenaars h.t.l. kunnen groepeeren. Hetzelfde is, gelijk wij boven opmerkten, met het Nederlandsch Bureau voor Anthropologie het geval. Trouwens overal ter wereld kan men opmerken, hoe in de laatste jaren een reactie is ontstaan tegen de doorgevoerde specialiseering, een reactie, die tot het zoeken van een nader contact tusschen verwante wetenschappen heeft geleid. In Duitschland heeft men zoo de jaarlijksche Sociologen-, Orientalisten-, Neuphilologen-, en andere -dagen. In de geallieerde en neutrale staten heeft de hier aangeduide behoefte aan samenwerking tot het oprichten van de International Research Council (Brussel 1919) geleid, waarvan speciale internationales voor de beoefening der verschillende groepen van wetenschap uitgaan. Herinnerd mag hier ook worden aan de verschillende Pan-pacific-congressen en de

herleving van het internationale Geographen Congres en derg. om van de internationale Concentraties van de Katholieke wetenschap of de Nederlandsche ethnologen-dagen sinds 1921 nog te zwijgen. De conclusie, die uit de hier aangestipte feiten te trekken is, kan m.i. geen andere zijn, dan dat thans algemeen in de wetenschappelijke wereld de behoefte aan onderlinge samenwerking en contact door de beoefenaars der verschillende verwante vakken wordt gevoeld en dat die behoefte zich hier te lande buiten het Genootschap om al eenige malen heeft geuit.

4. Het lijdt dunkt mij geen twijfel of hier ligt een nieuwe taak voor het Genootschap, waaraan het zich niet mag onttrekken. Wil het daar echter aan kunnen voldoen, dan zal een reorganisatie noodig zijn. Voor de gebieden, waarop zich de behoefte aan samenwerking en voeling tusschen de over Indië verspreid wonende beoefenaars en serieuze belangstellenden reeds getoond heeft, konden al aanstonds secties worden ingesteld. Onderhands is mij gebleken, dat b.v. in den boezem der Commissie voor het Adatrecht het instellen van een adatrechtelijke sectie, waarin zij zich zoude kunnen oplossen, bijval zou vinden.

Uiteraard zal het karakter der verschillende secties verschillend zijn; sommige zullen zich gedrongen voelen tot het systematisch verzamelen van gegevens; andere tot het bespreken der actueele problemen, doch voor alle is het levend contact tusschen de vakgenooten, het punt, waar het om gaat.

Op 's Genootschaps traditioneel gebied ligt natuurlijk geheel het stichten van een indologische sectie, die beter voorhands nog niet ware te differentieeren. Vergelijkt men de Notulen der vroegere Directievergaderingen uit den tijd van Brandes en Snouck Hurgronje met die van later jaren, dan blijkt, dat de huishoudelijke besprekingen hoe langer hoe meer de wetenschappelijke op den achtergrond hebben gedrongen. In de Indologische sectie zouden deze laatsten hun natuurlijke plaats hervinden. Was vroeger het aantal personen, dat door een Directielidmaatschap nader aan het Genootschap verdiende verbonden te worden, meer beperkt, het toenemen der wetenschappelijke werkers is te sterk, dan dat die allen nog in de Directie zitting zouden kunnen nemen. Voor hen zal het Genootschap door zijn secties meer en meer het wetenschappelijk concentratiepunt vormen. De verslagen en mededeelingen der secties, de door haar geïnspireerde bijdragen vinden in het Tijdschrift een plaats, dat zijn grenzen wat wijder moet stellen. Voor de buitenwereld, voor de verspreid werkende beoefenaren der wetenschap in Indië zal het Genootschap het wetenschappelijk centrum worden, dat ook de schakel met het buitenland

vormt. Op deze wijze wordt bereikt, wat Huizinga in zijn bekend Gidsartikel met het denkbeeld van een lidmaatschap der Indische Universiteit in het belang van een concentratie der wetenschap h.t.l. dacht te scheppen. Door het Genootschap krijgen de incidenteele pogingen tot concentratie ook ruggegraat en samenhang.

5. Er rest thans nog te bespreken hoe ik mij de verhouding tusschen de Directie en de secties denk. De Directie — zulks met het oog op 's Genootschaps verhouding tot de Regeering en de maatschappij in het algemeen — blijve op dezelfde wijze samengesteld als van ouds het geval is. Zij beheert de financiën en hare instellingen (de verzamelingen, de bibliotheek). Het zal noodig zijn, dat zij die verantwoordelijk zijn voor den dagelijkschen gang van zaken in die instellingen, hetzij persoonlijk, hetzij vertegenwoordigd door een honorair-conservator of een commissie, zitting hebben in de Directie. Hetzelfde is het geval met (een van) de leden der Redactiecommissie voor de publicaties. Voorts moeten vertegenwoordigers van de secties, voor iedere sectie minstens één, waarbij het mogelijk is, dat dezelfde persoon voor meer dan één sectie zit, als Directielid de belangen hunner sectie in haren eigen boezem kunnen bepleiten. De secties zijn overigens op hun — wetenschappelijk — gebied autonoom. Zij voeren hun eigen correspondentie met personen en lichamen zoo binnen als buiten Ned.-Indië doch hunne secretariaten zijn in het Genootschap gevestigd. Ter beschikking van het Genootschap kunnen fondsen worden gesteld voor de bevordering van een bepaalden tak van wetenschap: de besteding van *zulke* gelden geschiedt dan uiteraard overeenkomstig de wenschen der betrokken sectie. Aan de Directie blijft natuurlijk de beschikking over hare eigen geldmiddelen, waarvan zij een deel aan de secties naar gelang van behoeften kan toewijzen. Waar het Genootschap *thans nog* weinig of niets aan de beoefenaars van de door sommige der door mij gedachte sectie-wetenschappen (anthropologie, psychologie) kan bieden, lijkt het *niet* gewenscht aan de leden der secties de verplichting tot het betalen van een contributie van *f* 40.— op te leggen. Naar mate de bibliotheek zich ook op die gebieden uitbreidt en in het Tijdschrift meerdere artikelen van dien aard worden opgenomen, zullen zij zich vanzelf gedrongen voelen een contributie à *f* 12.— of *f* 40.— te betalen.

6. Dit brengt dus vanzelf het maken van een verandering in de thans gebruikelijke terminologie mede. Het *lidmaatschap* der secties worde een *onderscheiding* die op grond van gebleken wetenschappelijke belangstelling op voordracht der secties door

de Directie verleend worde. Deze leden hebben zonder meer geen recht op het ontvangen der publicaties — waarvoor de contributie van *f* 40.— wordt gehandhaafd — of het gebruik maken van de boeken der bibliotheek buiten de leeszaal — waarvoor een contributie van *f* 12.— verlangd blijft, — doch alléén op het bijwonen der sectievergaderingen in het Gebouw van het Genootschap en het ontvangen van een afdruk der in het Tijdschrift gepubliceerde verslagen en mededeelingen der betrokken sectie. Vertegenwoordigers der sectie worden in de Redactiecommissie opgenomen. De secties hebben het recht tijdelijke correspondenten buiten Batavia aan te stellen. Het lidmaatschap der sectie houdt op bij definitief vertrek uit Ned.-Indië. De secties mogen personen, die zich op hun speciaal terrein verdienstelijk hebben gemaakt, aan de Directie voor het verleenen van een eerelidmaatschap voordragen. De veranderde beteekenis, die zoo aan het lidmaatschap wordt gehecht, leidt dus tevens tot het verleenen van den naam begunstiger aan hen, die *f* 40.— per jaar contribueeren. Begunstigers kunnen allen worden, die zich als zoodanig opgeven: ze behoeven niet meer door de Directie te worden benoemd.

In de vergadering van 19 Januari werd op voorstel van den Voorzitter (Notulen § 3) een commissie ingesteld om deze plannen aan een verder onderzoek te onderwerpen, aangezien de consequenties van zoo verstrekkenden aard waren, dat de Directie zich voorloopig slechts in principe vóór uitbreiding kon uitspreken.

Tegelijk met de instelling van de hierbovengenoemde commissie werd den heer Kern, die een andere zienswijze omtrent de eventueele reorganisatie koesterde, verzocht zijn inzichten eveneens in een Nota neer te leggen.

Nota van het Directielid R. A. Kern, 8 Febr. 1925.

Het Bataviaasch Genootschap dat in den tijd van zijn oprichting, anderhalve eeuw geleden, als veld van werkzaamheid alles aannam wat toen onder kunsten en wetenschappen werd verstaan, is drie kwart eeuw later ertoe overgegaan zich te beperken tot de zg. Geisteswissenschaften. De beoefening en het wekken van belangstelling voor de natuurwetenschappen werd overgelaten aan de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging, aan

welke ook de bibliotheek voor zoover daarop betrekking hebbende, werd overgedragen.

Thans, wederom drie kwart eeuw later, rijst de vraag of op het reeds ingeperkte terrein verdere specialiseering noodig of wenschelijk is. Reeds dadelijk zij gezegd dat de oplossing niet noodwendig gezocht behoeft te worden in verder prijsgeven van terreinen van werkzaamheid, men kan zich die ook denken in de richting van werkverdeeling binnen de grenzen van het Genootschap.

Het reglement omschrijft de taak des Genootschaps als: *bevordering van de kennis van den Oost-Indischen Archipel en omliggende eilanden, inzonderheid wat betreft taal-, land- en volkenkunde.*

In den tijd dat het Genootschap zijn werkkring opnieuw bepaalde, omstreeks 1860, was de wetenschappelijke ontginning van den Archipel op dit gebied pas in haar begin en het aantal werkers gering. Het was toen — en nog geruimen tijd daarna — mogelijk zich op de hoogte te houden van alles wat over Indische taal-, land- en volkenkunde verscheen. En dat niet al een. De wetenschappen in het algemeen waarvan de Indische taalbeoefening, de Indische volkenkunde, de Indische oudheidkunde loten waren, hadden zich nog niet zoo uitgebreid en verdiept of de beoefenaar van de eene kon daarneven nog belangstelling wijden aan de anderen. Dat is nu anders geworden. De specialiseering van de beoefening der wetenschap in het Westen is zoo ver gegaan en het materiaal is zoo reusachtig aangegroeid dat het in menig vak niet mogelijk is meer dan een onderdeel te beheerschen. Geldt dit uit den aard der zaak in de eerste plaats van de exakte wetenschappen, in mindere mate is het ook voor de Geisteswissenschaften het geval. Wanneer, om een voorbeeld te noemen, de taalkunde in den tegenwoordigen tijd behoefte gevoelt om mede studie te maken van fysiologie, anatomie, natuurkunde, rekenkunde en muziek dan is het zonder meer duidelijk dat daarvan specialisatie binnen het vak gevolg moet zijn. Voor andere vakken geldt m.m. hetzelfde.

Men kan het als een reaktie op de steeds verder schrijdende specialiseering beschouwen dat er behoefte bestaat aan synthese, men gaat door de boomen het bosch niet meer zien. Intusschen, er zijn aan die synthese grenzen gesteld, eenvoudig omdat 's menschen bevattingsvermogen beperkt is, de tijd dat de beoefenaar van een vak van wetenschap op zeker gebied de literatuur op verwante gebieden kon overzien, is ook voor Indië voorbij.

Wel is hier de specialisatie nog niet zoo ver gevorderd als in de haarden van wetenschap in het Westen.

Dat komt omdat het aantal wetenschappelijke werkers ook naar verhouding veel geringer is dan in het Westen. En daarbij is er zooveel dat op ontginning wacht. Er is hier dus een tendenz die in de breedte werkt. In het Westen kan de wetenschap ongestoord in de diepte werken. Bij den omzet van wetenschappelijke organisaties valt hiermee te rekenen. En daarom lijkt het minder juist een wetenschappelijke instelling hier te lande in te schakelen in een moederlandsch instituut.

De vragen die nu onder de oogen moeten worden gezien zijn:

1e Of tengevolge van de specialisatie der wetenschap het Genootschap een reorganisatie moet ondernemen op het gebied dat het tot dusver bestreek,

2e of het Genootschap zijn veld van werkzaamheid moet uitbreiden.

Ad 1. Het doel van het Genootschap: „bevordering der kennis van den Oost-Indischen Archipel c.a. inzonderheid wat betreft taal-, land- en volkenkunde" werd tot dusver nagestreefd door uitgaven van tijdschrift, verhandelingen, afzonderlijke werken. Voorts door haar bibliotheek, die ook voor het publiek toegankelijk is. De leden ontvangen bovendien de uitgaven van den met het Genootschap samenwerkenden oudheidkundigen dienst. Kongressen of wetenschappelijke bijeenkomsten werden niet gehouden, enkele lezingen die overigens niet voor vakgenooten bestemd waren, daargelaten.

Deze werkzaamheid loopt geheel parallel aan die van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in den Haag.

Daar komt voor het Genootschap nog bij dat door de Regeering adviezen worden gevraagd op wetenschappelijk gebied of aan Haar gegeven, in het algemeen de belangen der wetenschap bij Haar worden voorgestaan. Hier ligt de kiem voor een akademie van wetenschappen.

Doch dit laatste punt blijve een oogenblik rusten. Wat de edita betreft, bestaat er n.h.v. geen aanleiding veranderingen aan te brengen, evenmin de bibliotheek.

Ad 2. Uitbreiding van arbeidsveld, indien de krachten daarvoor aanwezig zijn, is in overeenstemming met het doel dat het Genootschap zich stelt. Er zal echter aan moeten worden vastgehouden dat men zich tot de Geisteswissenschaften beperkt. Qui trop embrasse, mal étreint.

Maar nu valt rekening te houden met den ontwikkelingsgang die de wetenschap heeft doorgemaakt, zooals boven geschetst.

Neemt men bv. de studie van het adatrecht. Wanneer bv. een halve eeuw geleden iemand was opgestaan die bizondere belangstelling aan den dag legde voor inheemsch volksrecht, dan zou hij daarvoor bij de direktie-leden van het Genootschap het meeste begrip en de meeste belangstelling hebben gevonden en behoefde er niets verder te geschieden dan dat hij hun medewerker werd. Nu zijn we verder, nu is er een kring van wetenschappelijk geschoolde beoefenaars van het adatrecht en heeft het gebouw waaraan zij arbeiden, zijn eigen fundamenten. De voorwaarde voor verdere ontwikkeling is daar mee gegeven: een eigen organisatie. De kring zij een vereeniging van vakgenooten, die toe- en uittreding van leden zelf regelt, haar wijze van werken zelf bepaalt, eigen publikaties heeft. Er blijve echter een band met het Bataviaasch Genootschap om verschillende redenen.

1. Door de groote afstanden en het verspreid wonen der leden heeft een vereeniging in Indië veel minder kohesie dan in Nederland.

2. Het reservoir waaruit een vereeniging haar leden moet betrekken, is lang niet zoo goed gevuld als daar.

3. Het zwaartepunt van een vereeniging als hier bedoeld ligt dus in overwegende mate in het centrum, i.c. Batavia met Buitenzorg.

4. Langdurig verblijf van een persoon op eenzelfde plaats is in Indië hooge uitzondering, het komt om zoo te zeggen niet voor dat iemand een reeks van jaren op dezelfde plaats en in denzelfden werkkring zonder onderbreking werkzaam blijft.

5. Er is dus een voortdurende wisseling van personen ook in de leidende posities.

6. Dientengevolge wisselen perioden van opgewekte werkzaamheid en uitdooving met elkander af. Is een vereeniging te niet gegaan of slapende dan kost het moeite haar weer op de been te krijgen.

Daarom is het noodig dat als zich hier wetenschappelijke kringen vormen, zij een achtergrond hebben waartegen zij te beter uitkomen en die in kritieke dagen de kontinuteit waarborgt, desnoods hun taak tijdelijk overneemt.

Hieruit volgt dat het Genootschap zijn medewerking pas verleent als de kring geacht wordt levensvatbaar te zijn. Aan versnippering van krachten kan het niet meewerken.

De band met het Genootschap zou aldus kunnen zijn.

Het lidmaatschap van den kring brengt het lidmaatschap van het Genootschap mede, men is dus lid van het Genootschap kring ... en betaalt de gewone kontributie; het bedrag der kontributie verminderd met zeker percentage voor algemeene kosten, wordt uitgekeerd aan den kring die desgewenscht zijn eigen tijdschrift uitgeeft. In het algemeen wordt het zelfs gewenscht geacht dat wanneer eenmaal een vereeniging die een onderdeel van het arbeidsveld van het Genootschap bestrijkt, een eigen leven begint, zij haar eigen edita heeft. Dat is een logisch uitvloeisel van de specialisatie. De edita van den kring worden op gemakkelijke voorwaarden verkrijgbaar gesteld voor andere leden van het Genootschap, omgekeerd de edita van het Genootschap voor leden van den kring, overigens moeten de edita van den kring afzonderlijk verkrijgbaar zijn, wat aan de verspreiding ten goede zal komen.

De kring krijge een gedelegeerde in de direktie van het Genootschap, hij stelt zijn eigen reglement vast, dat door de direktie moet worden goedgekeurd om te voorkomen dat in de reglementen van Genootschap en kring tegenstrijdige bepalingen voorkomen.

Op dezelfde wijze als de kring voor de beoefening van het adatrecht, zouden zich een ekonomische en geografische kring kunnen vormen.

De doelstelling van het Genootschap is op beiden van toepassing.

De stichting der Rechtshoogeschool zal, naar verwacht mag worden, meerdere beoefening van verschillende takken van rechtswetenschap ten gevolge hebben. Sommigen zijn Westersch van oorsprong en hebben zich tot dusver met het Westen als objekt bezig gehouden. De toepassing op de maatschappij hier te lande brengt er een nieuw element in, ik noem bv. het strafrecht. Het inheemsche deliktenrecht speelt hier zoo weinig een rol dat deszelfs bestudeering beter bij het adatrecht een plaats vindt. De vraag zal onder de oogen moeten worden gezien of dus als zich bv. een kring van (Westersche) kriminologen vormt, het Bataviaasch Genootschap zijn belangstelling ook daarover zou moeten uitstrekken. Ik voor mij ben geneigd die vraag ontkennend te beantwoorden.

Een ander grensgebied vormt de anthropologie. Aan de nota-Schrieke wordt ontleend dat er plannen zijn hier te lande als onderdeel van de in Nederland bestaande instelling een *Anthropologisch Bureau* te vormen waarin 4 sekties zouden kunnen worden onderscheiden: 1. Volkenkunde, sociologie, folklore,

2 Psychische anthropologie, 3 Praehistorie, 4 Psychische anthropologie.

Wat men in de wandeling anthropologie noemt, de anthropologie in engeren zin of somatologische behoort n.h.v. tot de medische wetenschap; de ethnische ligt op het terrein van het Genootschap. Er zijn tusschen beide punten van aanraking wat tot uiting komt in den opzet van het Anthropologisch Bureau. Moet dit een reden zijn de anthropologie in engeren zin binnen het rayon van het Genootschap te trekken? Het lijkt beter de eenmaal aangenomen grens tusschen exakte en spekulatieve wetenschappen te handhaven. Aan een samenwerking tusschen lieden die aan de eene en aan de andere zijde van de grenslijn werken, behoeft dat niet in den weg te staan. Evengoed als er een nauwere samenwerking kan zijn tusschen bepaalde kringen van het Genootschap onderling, kunnen een kring resp. individueele leden samenwerken met vereenigingen buiten het Genootschap en den vorm daarvoor zelf zoeken. Het mag waar zijn dat niet-medici zich met sukces op het terrein der gewone anthropologie en ook de psychologie hebben bewogen, daar zelfs ontdekkingen hebben gedaan, de grondslag is toch medisch, zij worde daarom aan de medici overgelaten, haar achtergrond waarvan boven gesproken werd, zullen zij bij een organisatie der exakte wetenschappen moeten zoeken.

Het gevolg van het vormen van een kring, noemen wij weer als voorbeeld het adatrecht, zal zijn voor het vak zelf, dat het in een zuiver-wetenschappelijk kollege beoefend wordende, een nieuwe impuls ondergaat, voor het Genootschap, dat de direktie haar bemoeienis tot een formeele en administratieve terugbrengt, weer inspringende als de kring geen levensvatbaarheid blijkt te bezitten en verder, *zoo noodig*, de aanrakingen met andere kolleges, met de Overheid en met het Buitenland vergemakkelijkt.

Overigens moet erop worden gewezen dat in den boezem der Direktie reeds werkverdeeling bestaat, er zijn kommissies voor de bezorging der edita, voor de bibliotheek, er zijn konservatoren voor de verzamelingen. Kommissies ad hoc kunnen ten allen tijde gevormd worden.

Een Akademie van Wetenschappen is dit nog lang niet, aan de toekomst kan de vraag overgelaten worden of het zoover komen zal. Maar de toestand wordt deze dat een deel van de taak die het Genootschap als de zijne beschouwt in handen van een zuiver-wetenschappelijk instituut wordt gesteld als dat mogelijk en wenschelijk is. Voor de rest van zijn arbeidsveld

gaat de direktie van het Genootschap op den bestaanden voet voort, waarbij dus naast de wetenschappelijke ook de technisch-administratieve zijde behartigd wordt, terwijl zijn werkzaamheid voor den afgesplitsten kring zich tot het laatste bepaalt.

Nota uitgebracht door de Commissie benoemd in de Directievergadering van 19 Januari 1925, bestaande uit de heeren L. C. Westenenk (Voorzitter), Dr. H. Djajadiningrat, Dr. B. J. O. Schrieke, Dr. F. D. K. Bosch, waaraan geassumeerd de vertegenwoordigers der Commissie van Bijstand voor het Adatrecht, Dr. H. J. A. Logemann en Mr. B. ter Haar,

opgesteld na gehouden besprekingen met den vertegenwoordiger van het Anthropologisch Bureau, Dr. F. H. van Loon, in de vergadering van 17 April.

Mei 1925.

1. Bij de gehouden besprekingen in en buiten de vergadering van den 17den April is tot klaarheid gekomen, dat er twee richtingen zijn welke het Gen. bij een reorganisatie — waarvan het doel zoude zijn: 1e intensievere beoefening en behartiging der wetenschappen; 2e nauwer contact der vakgenooten onderling — zoude kunnen volgen:

1e Bij de eerste zoude het Genootschap de naast haar bestaande vereenigingen, die zich geheel of gedeeltelijk op het door het Genootschap bestreken terrein bewegen, aan zich trachten te binden. De Directie zoude een „overkapping" vormen, waaronder onderscheidene, gelijksoortige, organisaties tezamen gebracht zouden worden.

2e Het Genootschap zooals het thans is zoude in eigen boezem tot de stichting van een aantal onderafdeelingen (secties, instituten) overgaan, waar de verschillende wetenschappen beoefening zouden vinden.

In het eerste geval dus een „zich aanvlijen" van zustervereenigingen aan het Genootschap; in het tweede een stichting van dochterorganisaties door en uit het Genootschap zelf.

Aangeteekend worde, dat de Nota-Kern het eerste plan voorstaat, terwijl in het concept-Schrieke het tweede aanbevolen wordt, al wordt er ook eenige ruimte gelaten voor een ontwikkeling in de eerst bedoelde richting (b.v. waar gedacht wordt aan een samengaan van het Genootschap met het Indisch Comité en de Geografische Kring).

2. Hoewel in theorie voor de eene zoowel als voor de andere oplossing argumenten zouden zijn aan te voeren, moest door de

praktijk beslist worden welke van beide de voorkeur verdiende.

Het geluk wilde, dat een concreet geval zich voordeed — de bepaling van de verhouding van het Genootschap tot het Anthropologisch Bureau — hetwelk de te volgen richting aanwees. In de vergadering van 17 April, welke tot regeling dezer verhouding was belegd, stond eenerzijds het Anthr. Bureau met zijn eigen bestuur, leden en contributies plus een sterk uitgesproken neiging zijn zelfstandigheid te bewaren; anderzijds het Genootschap, evenzeer met zijn eigen organisatie, plus zijn nog niet in vasten vorm gegoten hervormingsplannen. Als verbindingsschakel tusschen beiden fungeerde het door beide vereenigingen bestreken terrein der prehistorie, ethnographie en folklore. Gevraagd werd een modus te vinden, krachtens welke een intieme samenwerking — liever nog: een geheel of gedeeltelijk opgaan van de eene organisatie in de andere — mogelijk zou zijn.

3. Het resultaat van de ter vergadering gehouden besprekingen is, dat een formule van overeenstemming niet gevonden is kunnen worden, althans niet op den voet, zooals men zich dien had gedacht. De klip, waarop alle pogingen tot toenadering strandden, werd gevormd door de toetreding van leden tot het Anthr. Bureau. Ofschoon op dit punt aanvankelijk eenige onzekerheid heerschte en de vertegenwoordiger van het Anthr. Bur. niet ongeneigd scheen zich omtrent de aanneming van leden met het Genootschap te verstaan, werd allengs duidelijk dat hier een zeer principieele kwestie de opvattingen der beide vereenigingen scheidde. Het Anthr. Bur. nml. wenscht een ieder die een bepaalde contributie betaalt als lid tot de vereeniging toe te laten en inmenging van den kant van het Genootschap onder geen voorwaarde toe te staan. Tegenover deze afwijzende houding moest 's Genootschaps Commissie blijven vasthouden aan den eisch tot medezeggingschap bij de benoeming van die categorie van leden van het Anthr. Bur., welke de wetenschappelijke leiding op zich zal nemen. Het Genootschap toch is tot dusver (met de Kon. Natuurk. Ver.) het eenige semi-officieele wetenschappelijke lichaam in Ned.-Indië geweest, een functie die het duidelijkst aan het licht komt waar het Genootschap optreedt als wetenschappelijk adviseur der Regeering. Wil het Genootschap ook in de toekomst deze zijn historische taak blijven vervullen, dan zal het moeten kunnen instaan voor het onverdacht-wetenschappelijk gehalte der instellingen, die het met zijn naam zal dekken. Indien de Regeering de voorlichting van het Genootschap inroept en de Directie de zaak ter

bestudeering aan een zijner secties, c.q. aan een der aan het Genootschap geagglutineerde vereenigingen toewijst, zal de verantwoordelijkheid voor het hoog-wetenschappelijk peil van de uit te brengen adviezen bij de Directie blijven berusten; een verantwoordelijkheid die zij niet kan aanvaarden als zij geen invloed op de benoeming dergenen, die als wetenschappelijke adviseurs zullen optreden, kan uitoefenen. Een ander geval betreft de publicaties die door de event. met het Genootschap verbonden (min of meer zelfstandige) vereenigingen zullen uitgegeven worden. Kan het Genootschap geen maatregelen nemen om bijdragen van twijfelachtig gehalte te weren, dan is het gevaar niet denkbeeldig, dat 's Genootschaps wetenschappelijke naam door zijn „zuster vereenigingen" ernstig zal worden geblameerd.

4. Ex uno disce omnes.

Mocht het der Commissie een oogenblik toegeschenen hebben, dat een samenvoeging van alle in Ned.-Indië werkzame instellingen met verwante doelstellingen, onder de suprematie van het Genootschap, een ideaal-toestand zou verwezenlijken, uit de ondervinding opgedaan bij de onderhandelingen met het Anthr. Bureau is gebleken, dat die toestand niet alleen in het algemeen ongewenscht, maar ook gevaarlijk voor 's Genootschaps toekomst moet beschouwd worden.

Welk nut zou het hebben vereenigingen met verschillende organisatie en uiteenloopende werkkringen — vogels van zoo diverse pluimage! — aan het Genootschap te binden, waar zij niet gebonden willen zijn, en onder de supprematie van 's Genootschaps Directie te brengen, waar zij niets liever wenschen dan hun zelfstandigheid bewaren?! Wordt een zóó soepele regeling ontworpen, dat alle instellingen er zich aan kunnen onderwerpen, een regeling, zooals de Nota-Kern die aanbeveelt, waarbij de aan het Genootschap aangesloten kringen hun eigen contributies heffen en hun eigen edita uitgeven, kortom een volledige zelfstandigheid behouden, dan zal de band die hen onderling en met het Genootschap bindt slechts fictieve kracht blijken te bezitten. Het eenige voordeel van een dergelijke samenvoeging zou door de aangesloten vereenigingen worden geoogst: dat zij voortaan onder de vlag van het Genootschap zouden varen en hun lading van allerlei soort daarmede dekken en aan den man brengen.

5. Bij de gebleken onmogelijkheid om een fusie van het Genootschap en het Anthr. Bureau tot stand te brengen, kwam ter vergadering het ontwerp-Schrieke wederom aan de orde. Het bleek dat de oprichting van het Anthr. Bur. de uitvoering van de aanbevolen reorganisatie-maatregelen geenszins in den weg behoeft te staan. Het Genootschap gaat over tot de stichting van

secties, waarvan de leden — „werkende" leden — door 's Genootschaps Directie benoemd worden. Valt de werkkring eener sectie geheel samen met die eener bestaande vereeniging; hebben bovendien als werkende leden in die sectie zitting de personen, die een eerste rol in de vereeniging spelen, dan zal, in vele gevallen, op den duur een geheel zich oplossen dier vereeniging in de sectie mogelijk zijn. Een dergelijk geval doet zich reeds dadelijk voor bij de Commissie van Bijstand voor het Adatrecht, indertijd door het Genootschap zelf ingesteld, welke thans als „sectie voor het adatrecht" in den schoot der moeder-organisatie zal terugkeeren.

6. Met het Anthr. Bureau staat het eenigszins anders.

Het spreekt van zelf, dat het Genootschap bij de uitvoering der voorgestelde reorganisatie over zal gaan tot de stichting van een sectie voor de van ouds door het Genootschap beoefende wetenschappen: ethnologie en folklore. Aangezien een nauw contact tusschen de beoefenaars dezer wetenschappen eenerzijds en de psychische en de physische anthropologen en de prehistorici anderzijds zeer gewenscht is, zal het aanbeveling verdienen in deze sectie eenige op den voorgrond tredende vertegenwoordigers van deze laatste groep van vakken te benoemen (waarschijnlijk dezelfde geleerden die in het bestuur van het Anthr. Bureau zitting hebben). Het ter vergadering aangevoerde bezwaar dat dan twee organisaties naast elkaar zouden bestaan — het Anthr. Bureau en de Anthropologische sectie van het Genootschap — die, hetzelfde doel beoogend, elkaar „concurrentie" zouden aandoen, zal, naar werd opgemerkt, in de praktijk veel van zijn kracht verliezen. De werkkringen toch der beide organisaties vallen geenszins samen: als onderdeel van het groote Instituut international d'Anthropologie welks hoofdzetel te Parijs gevestigd is, zal het Indische Anthr. Bureau vooral contact zoeken met de vakgenooten in het buitenland, terwijl het doel van het Genootschap bij de instelling van secties juist is de samenwerking der binnenlandsche vakgenooten te bevorderen. Bovendien: in de praktijk zal hoogstwaarschijnlijk een werkverdeeling tot stand komen: de physische en psychische anthropologen zullen hun werkzaamheid vooral in en ten behoeve van het Anthr. Bureau ontplooien en de resultaten van hun onderzoekingen in daarvoor bestemde vaktijdschriften publiceeren, terwijl de ethnologen en ethnographen zich onder de hoede van het Genootschap zullen blijven scharen en voor hun publicaties de gastvrijheid van het Tijdschrift of de Verhandelingen inroepen. Of het Anthr. Bur. op den duur de ethnologische vakken van zijn programma zal schrappen en zich uitsluitend op de

natuur-wetenschappelijke anthropologie toeleggen, is een vraag waarop de toekomst zal antwoorden. In ieder geval zal de vruchtbare samenwerking tusschen de beoefenaars der anthropologie in al zijn vormen in de sectie-vergaderingen van het Genootschap tot stand kunnen worden gebracht.

7. De hier geschetste verhouding van het Genootschap tot het Anthr. Bureau — waarmede de vertegenwoordiger van de laatstgenoemde vereeniging, Dr. Van Loon, zich verklaard heeft volkomen te kunnen vereenigen — zal ook de verhouding van het Genootschap tot andere instellingen met verwant doel-en-streven kunnen zijn. Reeds is gebleken, dat de omstandigheid dat bestuurleden van het Indisch Comité ook in onze Directie zitting hebben, tot een vruchtbare samenwerking van beide vereenigingen — zonderdat een van beide iets van haar zelfstandigheid prijs heeft behoeven te geven — geleid heeft. Het persoonlijk element zal ook de trait d'union tusschen het Genootschap en andere instellingen kunnen zijn. Waar de Directie tot dusver uit een aantal leden bestaan heeft, dat niet ad libitum kan uitgebreid worden, bestaat slechts beperkte gelegenheid om personen, die de belangen van het Genootschap kunnen bevorderen, door een benoeming tot Directielid aan ons te binden. Bij de instelling van secties daarentegen zal men allen die zich op de gebieden der Geisteswissenschaften bewegen, niet in de laatste plaats de op den voorgrond tredende personen in bestaande instellingen van geheel- of half-wetenschappelijken aard, en daarmede de instellingen zelve, in nauwer contact met het Genootschap kunnen brengen. Ook „dwaalsterren" aan den wetenschappelijken hemel, zij die zich aangetrokken gevoelen tot een vak, dat hier te lande slechts weinige beoefenaars telt, zouden door een benoeming tot werkend lid eener sectie binnen de aantrekkingssfeer van het Genootschap te brengen zijn.

8. Nog enkele punten betreffende de verhouding van de secties tot het Genootschap en zijn Directie mogen hier in het kort besproken worden ..... *(betreffen voornamelijk organisatorische maatregelen, die later in de Statuten zijn vastgelegd).*

11. Wat de publicaties der secties aangaat: deze zullen zich vermoedelijk aanvankelijk beperken tot „Verslagen en Mededeelingen" van de in de sectie-bijeenkomsten gehouden voordrachten en de naar aanleiding daarvan gevoerde debatten en zullen voor

zoover zij op het gebied der Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië vallen in het Tijdschrift in een vaste rubriek kunnen opgenomen worden. Overdrukken van deze Verslagen en Mededeelingen (die weinig kostbaar zijn als de tekst eenmaal gezet is) zullen de werkende leden gratis ontvangen. Verwacht mag worden dat de nieuwe rubriek, waarin verschillende onderwerpen door levendige debatten van verschillende zijden worden belicht, de aantrekkelijkheid van het Tijdschrift niet weinig zal verhoogen.

12. De Commissie sluit de oogen niet voor de mogelijkheid, dat de reorganisatie zooals zij thans op papier is ontworpen, aan de werkelijkheid getoetst, gebreken en leemten zal blijken te bezitten, die pas door een in de praktijk zich vormende traditie gecorrigeerd zullen kunnen worden. Niettemin wenscht zij er den nadruk op te leggen, dat de groote verdienste, die het aanbevolen ontwerp eigen is en het gunstig onderscheidt van mogelijke andere plannen tot hervorming, hierin gelegen is, dat het de inwendige organisatie van het Genootschap volkomen intact laat. Waar het Genootschap zich in de anderhalve eeuw van zijn bestaan langs historische banen ontwikkeld heeft en, ondanks enkele ouderdomsgebreken — waartegen thans een remedie wordt gezocht — bewezen heeft volkomen berekend te zijn voor zijn taak, moet men huiverig zijn te diep-ingrijpende en te plotselinge reformaties in te voeren, welke, mochten zij op een mislukking uitloopen, den verderen bloei van het Genootschap ernstig zouden bedreigen.

Bij de voorgestelde regeling worden de fundamenten waarop 's Genootschaps huidige organisatie is opgetrokken, alle geëerbiedigd.

De Directie zal samengesteld blijven als van ouds en zal dezelfde belangen op dezelfde wijze behartigen.

De verhouding van het corps der gewone, contribueerende leden tot het Genootschap wordt niet gewijzigd. Derving van inkomsten uit contributies, wat het directe gevolg van een omzetting van het gewone-leden-instituut zoude kunnen zijn, behoeft derhalve niet te worden gevreesd.

De verzamelingen, de edita, de relaties met andere wetenschappelijke instellingen in het buitenland en andere 's Genootschaps taak ten nauwste samenhangende belangen zullen worden behartigd als voorheen.

13. De eenige noviteit: de instelling van secties en de benoeming van de daarin ageerende „werkende leden", is een proefneming, die een échec verdragen kan. Mochten namelijk een of

meer secties geen levensvatbaarheid blijken te bezitten, dan wel — juist wellicht bij een opgewekt vereenigingsleven — een richting inslaan die te sterk van 's Genootschaps weg divergeert, dan zal, in het eerste geval, de sectie zich wederom in het Genootschap oplossen en dit laatste de taak der sectie overnemen (Statuten art. 20, VII), terwijl in het tweede geval de sectie of een gedeelte daarvan zich van het Genootschap afsplitsen en als onafhankelijke vereeniging constitueeren kan. Op geenerlei wijs kan derhalve het Genootschap zelf door de verrichtingen of lotgevallen der secties in ongelegenheid worden gebracht.

14. Wanneer in het bovenste de Commissie rekening gehouden heeft met de mogelijkheid van een mislukking der voorgestelde maatregelen, dan wil zij hiermede niet gezegd hebben dat haar de kans op een mislukking groot toeschijnt. Zooals in de Nota's-Schrieke en -Kern is uiteengezet is het doel der hervorming: het voldoen aan de behoeften die zich ook in Indië sterk hebben doen gevoelen, eenerzijds aan een steeds verder voortschrijdende specialiseering der wetenschappen, anderzijds aan een nauwere aaneensluiting der vakgenooten onderling. Het wil der Commissie voorkomen dat in het aangeboden ontwerp de beide tegengesteld gerichte stroomingen op gelukkige wijze tot vereeniging zijn gebracht.

Het ontwerp-Statuten, waarin de aanbevolen maatregelen in vasten vorm zijn gegoten, legt de Commissie met vol vertrouwen in hunne uitvoerbaarheid en doeltreffendheid aan Uwe Directie ter verdere bestudeering voor.

In de vergadering van 17 Augustus werd het concept van de commissie in het algemeen behandeld. De heeren Logemann en Ter Haar, die in de Reorganisatie-commissie zitting hadden gehad, waren op deze vergadering ook uitgenoodigd. Daar men het ter vergadering over de belangrijkste punten eens werd, besloot de Directie het concept door een redactie-commissie (bestaande uit de Heeren Van Kan, Bosch en Ter Haar) nog eens in bijzonderheden te laten nagaan.

In de daaropvolgende Directievergadering van 26 October, waar de Voorzitter mededeelde de behandeling van de statuten te willen laten rusten voor een aparte vergadering, bracht de heer Kern bij de rondvraag enkele z.i. gegronde bezwaren te berde, die bij de jongere orientalisten tegen de voorgestelde reorganisatie waren gerezen.

Op voorstel van den Voorzitter werd goedgevonden, dat de heer Kern de te zijner kennis gebrachte en door hem gedeelde

bezwaren op schrift zou stellen en in rondlezing zou zenden, dan konden zij bij de algemeene beschouwingen in behandeling worden genomen.

Hierop diende de heer Kern een aan hem gerichte hieronder afgedrukte nota van de heeren Kraemer c.s. in, waarmede hij zich in een kort begeleidend schrijven verklaarde te vereenigen.

Weltevreden, December 1925.

Aan den HoogEdelGestr. Heer R. A. Kern,
Weltevreden.

Ondergeteekenden hebben de eer U, onder dankbetuiging voor de door U betoonde bereidwilligheid wel kennis te willen nemen van hunne opmerkingen in zake de voorgenomen statutenwijziging van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen hierbij aan te bieden een korte samenvatting van bedoelde opmerkingen.

Zij hebben met belangstelling kennis genomen van de voorgestelde statutenhervorming. Het kwam hun daarbij voor dat, indien de voorgestelde hervorming zonder ingrijpende wijzigingen zal worden aangenomen, het in de traditie wortelend karakter van het Genootschap een algeheele verandering zal ondergaan.

Aangezien ondergeteekenden dit ten zeerste zouden betreuren, maken zij dankbaar van de hun geboden gelegenheid gebruik om eenige punten aan te stippen waarop zij in het bijzonder de aandacht gevestigd zouden willen zien. Het zal daarbij duidelijk worden, dat zij zich op het standpunt stellen, dat het Genootschap zijn moet een instituut tot het vergaren van kennis aangaande taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, in den ruimsten zin, en met gebruikmaking van andere „Geisteswissenschaften" als hulpwetenschappen.

Zij meenen dat de geleidelijke verandering van het Genootschap in iets dat een Akademie van Wetenschappen gelijkt, vooralsnog niet zonder schade voor de bovenomschreven taak kan plaats hebben.

1) Het heeft ondergeteekenden getroffen dat door de voorgestelde wijziging van Artikel 1 (oud) (geworden tot Artikel 2 nieuw) de te voren naar hun meening terecht tot het gebied der

taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië beperkte taak van het Genootschap zal worden uitgebreid tot een practisch onbeperkt terrein, n.l. dat der „cultuurwetenschappen". Het schijnt hun toe, dat de orientalistische studiën, door het gesubordineerd worden aan deze „cultuurwetenschappen", op het tweede plan zijn geraakt. Immers, er is sprake van „de cultuurwetenschappen in het algemeen" en van „inzonderheid die (cultuurwetenschappen), welke voor de kennis van den Oostindischen Archipel en omliggende landen van belang zijn". Hierdoor wordt duidelijk dat het *vergaren* van deze kennis niet langer het *onmiddellijke* doel van het Genootschap zal zijn.

2) Voorts werd het ondergeteekenden duidelijk, dat het in de bedoeling ligt, afdeelingen samen te stellen, welke de behartiging van bepaalde onderdeelen der in Artikel 2 (nieuw) bedoelde wetenschappen op zich moeten nemen. Hieruit blijkt dat *naast* éène eventueel samen te stellen orientalistische afdeeling meerdere andere tot het aanzijn zullen worden geroepen.

3) Ten slotte hebben zij opgemerkt dat het in de bedoeling ligt, tenminste één lid uit elke afdeeling in de Directie van het Genootschap op te nemen. De mogelijkheid bestaat dus dat de studiën op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, indien hare gezamenlijke behartiging, zooals te verwachten valt, slechts aan één afdeeling wordt toevertrouwd, ook slechts door één lid in de Directie vertegenwoordigd zouden zijn, waar tot het vormen van meerdere gespecialiseerde afdeelingen een voldoend aantal deskundigen op ieder speciaal gebied ontbreekt.

II.

Ondergeteekenden nemen hierbij de vrijheid eenige der voornaamste te verwachten gevolgen dezer zeer ingrijpende statutenwijziging te schetsen.

1) Allereerst zal, tengevolge van de als hoogstwaarschijnlijk aan te nemen uitbreiding van de „Universiteit van Nederlandsch-Indië", steeds meer de nadruk vallen op het *algemeene* karakter der zgn. cultuurwetenschappen, waardoor noodwendig de orientalistische studiën op den achtergrond zullen geraken. Immers, in de naaste toekomst is de oprichting van een Medische Hoogeschool te verwachten. Waar nu de medische wetenschap reeds verscheidene gebieden bestrijkt waarop zij in het nauwste contact komt met de „Geisteswissenschaften", zou het op geen goeden grond bestreden kunnen worden, indien zij ook hier haar plaats opeischte in het geheel der „cultuurwetenschappen",

welker bevordering het Genootschap zich ten doel wil gaan stellen.

Naar het voorkomt, zullen de orientalistische studiën echter vooralsnog de bijzondere zorgen van het Genootschap bij den verderen opbouw der nog immer zeer geringe kennis van taal, land en volk van den Indischen Archipel niet kunnen ontberen, hoezeer zij ook de samenwerking met andere, voortaan een voorwerp van 's Genootschaps zorgen uitmakende wetenschappen zullen weten op prijs te stellen. Hierbij is in de eerste plaats de aandacht te vestigen op de studie der talen in de Buitenbezittingen, de Land- en Volksbeschrijving van Java, het onderzoek van de oude litteratuur van Javanen, Soendaneezen, Baliërs, Makassaren, Boegineezen en Midden-Sumatranen; waarvan het Genootschap in zijne handschriftenverzameling een schat aan nog onbewerkt materiaal bezit. Het is duidelijk dat dit reeds een zeer omvangrijke taak uitmaakt, welke eerst door inspanning van alle krachten tot een eenigszins bevredigend einde kan worden gebracht.

2) Door het stellen van één orientalistische afdeeling naast meerdere andersgeaarde zal mede het hoofdzakelijk orientalistisch karakter van het Genootschap verloren gaan. Het komt ondergeteekenden voor dat zulks zeker niet in overeenstemming is met de historisch geworden taak van het Genootschap, juist nu sinds eenigen tijd op instigatie van leden en oudleden van hetzelfde Genootschap, en bijkans in alle gevallen met steun der Regeering, nieuwe krachten voor de beoefening van dit deel der Oostersche studiën zijn en nog worden opgeleid.

3) Het komt voorts ondergeteekenden voor, dat deze immers zoo heterogene en onderling vaak weinig punten van aanraking vertoonende studiën (linguistiek, islamologie, archaeologie, enz.), alsdan slechts op *eenzijdige* wijze een vertegenwoordiging kunnen vinden. Geen orientalist toch mag meer in staat worden geacht het geheele gebied dezer studiën te beheerschen. Bovendien is het alleszins gewenscht dat, ten einde te geraken tot een meer economische aanwending der beschikbare arbeidskrachten, de studiën op dit gebied in sterker mate dan tot nog toe het geval was, gespecialiseerd worden. Alleen hierdoor zal men in staat zijn tot intensiever bronnenstudie te komen. Tevens zou een éénpersoonsvertegenwoordiging, vergeleken met de evenveel stemmen hebbende andere afdeelingen, onevenredig zijn, niet in overeenstemming met het belang, dat deze studiën voor den Indischen Archipel kunnen hebben. Tweëerlei valt dus te vreezen. Ten gevolge van te verwachten eenzijdige vertegenwoordi-

ging in de Directie zullen verschillende der orientalistische studiën gevaar loopen niet die aandacht der Directie te verkrijgen, die zij van noode hebben, terwijl tevens het onevenredig karakter dezer vertegenwoordiging het gevaar medebrengt van een overvleugeling door de belangen van andere studiën.

Ter illustratie diene de verdeeling der voor afzonderlijke edita etc. beschikbare gelden. Tot nog toe werd het allergrootste deel daarvan besteed ten bate der orientalistische studiën. Verwacht mag echter worden, dat in de toekomst een Directie, waarin slechts één lid als vertegenwoordiger dier studiën zitting heeft, er toe zal kunnen komen ook aan andere afdeelingen een ruim aandeel in de beschikbare fondsen toe te kennen, wat in de praktijk dus zou neerkomen op een sterke vermindering van geldelijken steun aan de bovenbedoelde studiën te verleenen. Zoo zou het geval zich kunnen voordoen dat de vertegenwoordiger van de orientalistische afdeeling in de Directie, geen bijzondere studie gemaakt hebbend van een bepaald onderdeel, toch qualitate qua de belangen van dit onderdeel moet voorstaan. Daardoor zullen die belangen niet den meest gewenschten pleitbezorger in de Directie verkrijgen, en zoo hij al een bepaald onderdeel met vakkennis zal kunnen verzorgen, dan blijft toch nog de kans van overstemming door de vertegenwoordigers der andere afdeelingen. Daarenboven zullen verschillende zaken, die der orientalistische afdeeling in het bijzonder raken, zooals de benoeming der conservatoren en het beheer der verzamelingen, niet op voldoende wijze van haar uit kunnen worden beinvloed. Het moet intusschen toch van het hoogste belang worden geacht dat de kostbare verzamelingen van het genootschap, die bijna geheel op orientalistisch terrein liggen, zooveel mogelijk onder de onmiddellijke supervisie van de gezamenlijke daartoe bevoegde orientalisten beheerd en bewerkt worden.

III.

Waar ondergeteekenden de motieven, die geleid hebben tot het zoeken naar een wijziging der statuten, n.l. het streven om meerdere wetenschappen binnen den kring van het Genootschap te brengen en ruimer gelegenheid tot behartiging hunner belangen te scheppen, ten zeerste moeten waardeeren, maken zij dankbaar gebruik van de geboden gelegenheid hieronder hunne gedachten inzake de meest principieele hervormingen kort uiteen te zetten.

Zij meenen, dat het indienen van gedetailleerde voorstellen vooralsnog niet op hun weg ligt, waarom zij volstaan met het aangeven eener richting waarin eventueel een oplossing zou kunnen worden verkregen.

1) Het doel van het Genootschap blijve omschreven zooals in de tot nu toe geldige redactie der statuten.

2) Door het instellen van commissiën, op ruimer schaal dan zulks tot nu toe is geschied, trachte men het door ondergeteekenden evenzeer als noodzakelijk gevoelde nauwer contact met de verschillende hulpwetenschappen te bewerkstelligen. De commissiën zouden kunnen worden samengesteld uit die leden van het bestuur die het initiatief namen tot het instellen daarvan, desgewenscht vermeerderd met leden en nietleden van het genootschap, wier medewerking als autoriteit voor een bepaald gebied van hulpwetenschap noodwendig is, ook al zijn zij niet allen in Batavia woonachtig. Door voormannen van reeds bestaande vereenigingen van andere aard en strekking dan het Genootschap uit te noodigen in dergelijke commissies zitting te nemen, kan tevens een nauw *contact op voet van gelijkheid* tusschen deze vereenigingen en het Genootschap in het leven worden geroepen.

Het komt namelijk aan ondergeteekenden wenschelijk voor dat, in tegenstelling tot hetgeen in de statutenwijziging is voorgesteld, het Genootschap zich *niet* opwerpt tot een moedervereeniging, waartegen andere, jongere vereenigingen hebben aan te leunen, hetgeen reeds voortvloeit uit de door hen voorgestelde beperking tot de orientalistische wetenschappen. Zoolang zulke vereenigingen niet nadrukkelijk den steun van het Genootschap zoeken, komt het hun wenschelijk voor, dat het laatste op voet van gelijkheid met hen verkeert. In het instellen van commissiën zien ondergeteekenden ook het aangewezen middel om de studie van een bepaald onderwerp aan te moedigen of voort te helpen en om meer eenheid en samenhang te brengen, ook in geographisch opzicht, in de door individueele werkers te behandelen onderwerpen. Een op de boven omschreven wijze samengestelde commissie zoude ook de taak, de op bijkans ieder gebied bestaande, maar in archieven verspreide belangrijke gegevens voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, vooral van die der Buitengewesten, te verzamelen en te ordenen, op zich kunnen nemen.

In verband hiermee dient opgemerkt te worden dat het voorgestelde onderscheid tusschen werkende en gewone leden komt te vervallen. Het verschil tusschen de voorgestelde afdeelingen en de hier aanbevolen commissiën ligt hierin, dat deze laatste een meer afgebakend gebied van wetenschap zullen hebben te verzorgen (niet dus één afdeeling voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, maar een commissie b.v. voor archaelogie,

voor een bepaalde taal of taalgroep, voor Islamologie, voor de Ml.-Pol. taalvergelijking, enz.), dat zij niet zoo zelfstandig staan tegenover, onder of naast het Bestuur als van afdeelingen te verwachten is, maar integendeel een kern binnen het Bestuur hebben, zoodat ook geen sprake behoeft te zijn van afgevaardigden of vertegenwoordigers, en dat binnen de commissie de arbeid vrijer kan zijn, ook door het uitnoodigen tot het commissielidmaatschap van personen buiten Batavia, onderzoekers te velde. Aan de andere zijde behoeft geen wetenschappelijk werker, die geen lid wenscht te worden van een commissie, zich hiertoe te laten benoemen; doordat de benoeming tot lid eener afdeeling het karakter zal moeten dragen van een onderscheiding, wordt bedanken voor die benoeming moeilijk. Ondergeteekenden stellen zich voor dat, indien uit het Bestuur en c.q. de gewone leden van het Genootschap een kern van een commissie gevormd is, deze vrij zal zijn in het leiden harer wetenschappelijke werkzaamheden, door anderen tot toetreding uit te noodigen, een bestuur te kiezen, correspondentie te voeren, enz. Alle te treffen maatregelen in zake uitgaven, publicaties, e.d. zouden echter in het volledig bestuur besproken en goedgekeurd moeten worden.

3) Ten slotte zij het ondergeteekenden vergund op te merken dat ook aan hen een ruimer gelegenheid tot het houden van deskundige besprekingen wenschelijk voorkomt. Aangezien zij het instellen van afdeelingen daartoe niet doelmatig achten, meenen zij een oplossing te moeten zoeken in de volgende richting.

De huidige Directie, die voornamelijk samengesteld is uit autoriteiten die uit hoofde van hun ambt zitting hebben en orientalisten, worde gesplitst in een College van Directeuren en een Bestuur. In het College van Directeuren hebben zitting vertegenwoordigers der Hooge Regeering, Hoofden van Departementen van Algemeen Bestuur, Adviseurs der Regeering, Rectoren der Hoogescholen, en andere daarvoor eventueel in aanmerking komende autoriteiten. In het Bestuur hebben zitting de orientalisten in engeren zin, zij, die zich buitengewone verdiensten op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië verwierven, en deskundigen in eenige tak van wetenschap die daarmede verband houdt; alle genoemde categorieën voorzoover zij door hun woonplaats in de gelegenheid zijn de bestuursvergaderingen bij te wonen.

Ondergeteekenden stellen zich hierbij voor dat het College van Directeuren de bepalingen van het financieel beleid des Genootschaps op zich neemt, in dien zin dat het de jaarlijksche door het Bestuur op te maken begrooting goedkeurt. Voorts het onderhouden der officieele betrekkingen tot de Hooge Regeering en

verschillende autoriteiten, het indienen van gevraagde adviezen, het richten van vertoogen, de officieele vertegenwoordiging, enz.

Het Bestuur, dat, vaker dan tot nu toe voor de Directie gebruikelijk is, zal dienen te vergaderen, bespreke de wetenschappelijke werkzaamheden, houde zooveel mogelijk voeling met, en geve zoo noodig leiding en steun aan individueele wetenschappelijke werkers die, doordat zij niet te Batavia wonen, geen leden van het Bestuur kunnen zijn, beslisse in zaken van dagelijksche practijk, make daartoe een jaarlijksch budget op, beheere in overleg met de conservatoren, die het benoemt, de verzamelingen, neme het initiatief tot het instellen van commissiën uit haar midden als bovenbedoeld, kortom verzorge en leide de practische uitvoering van het gestelde doel des Genootschaps.

Zoowel het College van Directeuren als het Bestuur vulle zichzelf aan, terwijl het wenschelijk en waarschijnlijk mag worden geacht dat leden van het eene college in het andere zitting hebben.

Met het bovenstaande meenen ondergeteekenden hunne meening voldoende te hebben uiteengezet; U nogmaals hun dank betuigende voor de door U betoonde bereidwilligheid kennis te willen nemen van hun gevoelen, teekenen zij zich:

w.g. H. KRAEMER.
W. F. STUTTERHEIM.
Th. PIGEAUD.
G. F. PIJPER.
G. W. J. DREWES.

Uittreksel uit de Notulen
der
Algemeene
en
Directie-Vergaderingen

Notulen van de Algemeene Vergadering op Maandag, 18 Januari 1926.

Aanwezig: de Directieleden R. A. Dr. H. Djajadiningrat, tijdelijk waarnemend Voorzitter, Dr. D. A. Rinkes, Dr. F. D. K. Bosch, Mr. C. A. Wiessing, R. A. Kern, Dr. B. Schrieke, Prof. Mr. J. van Kan, Ir. J. Blackstone en de gewone leden Mr. Th. A. Fruin, Mr. B. ter Haar, Dr. J. H. A. Logemann, P. Gediking (Bibliothecaris), Dr. M. A. Muusses (Secretaresse), Dr. Th. Pigeaud, Dr. G. F. Pijper.

Afwezig wegens gezondheidsredenen de Directieleden Mr. K. F. Creutzberg en J. P. Moquette.

De Voorzitter opent de vergadering met een woord van welkom aan alle aanwezigen, in het bijzonder aan de leden, die door hun komst van hun belangstelling blijk geven.

Het hoofddoel van de wijziging der statuten, waarvoor deze Algemeene Vergadering bijeen is geroepen, is het scheppen van de gelegenheid om afdeelingen in te stellen ter bevordering van het contact tusschen vakgenooten in engeren zin. In verband hiermee is de doelomschrijving veranderd. Reeds geruimen tijd heeft men zich met een verruiming van de doelstelling bezig gehouden, immers reeds in 1920 (Notulen van 7 Januari) werd besloten, dat het Genootschap diende over te gaan tot „uitbreiding der boekerij over het gebied der „Geisteswissenschaften" in het algemeen, daarbij uitgaande van een ruime opvatting van het beginsel in artikel 1 der Statuten". (zie ook Notulen 5 Juni 1916, pg. 53/54) Gedurende een kleine periode (1889—1917) heeft een beperking van de doelstelling plaats gehad. Van 1850 af (het jaar van de splitsing na de oprichting van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging) tot 1889 was het doel zeer ruim, en ook na 1917 werd het weer verruimd.

Daar het wel gewenscht is, dat de wijziging heden avond haar beslag krijgt dringt de Voorzitter aan op beknoptheid, vooral van de Directieleden en van de leden, die reeds gelegenheid hebben gehad hun meening in dezen kenbaar te maken.

De heer Pigeaud deelt mede, dat de doelomschrijving, zooals die van 1889—1917 luidde, hem de juiste voorkomt. Het schijnt hem o.a. zeer gewenscht, dat als regel in het bestuur de orientalisten van verschillende richting, die beschikbaar zijn worden opgenomen. Maar daar deze en andere kwesties voldoende zijn belicht in het schrijven, dat door de heeren Kraemer, Stutterheim, Pijper, Drewes en Spreker aan den heer Kern is aange-

boden en door dezen ter kennis van de Directie is gebracht, is een nadere bespreking hiervan overbodig.

Hij zou daarom een motie willen indienen over de wenschelijkheid van een beperking van het doel van het Genootschap.

Terwijl de heer Pigeaud tijd krijgt om zijn motie schriftelijk in te dienen vraagt de heer Pijper of hij uit de woorden van den Voorzitter goed begrepen heeft, dat het niet de bedoeling was de *doelomschrijving* te veranderen. Indien dat zoo is, is het hem niet duidelijk waarom toch een wijziging van de doelomschrijving plaats heeft gevonden, waarbij bovendien (in Art. 2 nieuw) niet eens wordt gerept van het instellen van afdeelingen.

De Voorzitter rectificeert, dat hij niet het instellen van afdeelingen als het doel van het Genootschap heeft genoemd, maar dat zijn woorden beteekenden, dat het doel van de Statutenwijziging vooral was de gelegenheid te scheppen tot het instellen van afdeelingen en het vastleggen van de richting, die het Genootschap de laatste jaren heeft genomen. Door de voorgestelde wijziging wordt de doelomschrijving in overeenstemming gebracht met de practijk van de laatste jaren.

De heer Pijper meent, dat de uitbreiding van 1920 alleen de bibliotheek betrof, niet de verdere werkzaamheden van het Genootschap.

De Voorzitter voert daartegen aan, dat men tot uitbreiding van de bibliotheek is overgegaan om ook zelf beter het doel te kunnen nastreven. Immers het zou dwaasheid zijn geweest alleen anderen ruimer gelegenheid te bieden tot beoefening van verschillende wetenschappen en zelf niet van die uitbreiding te profiteeren.

Maar is er eigenlijk wel een essentieel verschil tusschen art. 1 oud en art. 2 nieuw, vraagt de heer Pijper.

De heer Bosch merkt op, dat art. 1 oud slecht geredigeerd was en te ruim gesteld, waartegen de heer Pijper repliceert, dat de wijziging, naar hij meent, een verruiming en niet een beperking ten doel had.

De heer Schrieke constateert dat inderdaad beide het geval is.

De heer Pigeaud, die intusschen zijn motie op schrift heeft gesteld, leest haar thans op verzoek van den Voorzitter voor. Zij luidt:

„De ledenvergadering van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is van oordeel, dat de doelstelling van het Genootschap, zooals die omschreven is geweest in artikel 1 van de Statuten van 1889—1917, de meest wenschelijke is, en dat een uitbreiding van het veld van werk-

zaamheden, hetzij in praktijk of ingevolge een gewijzigd statuten-artikel, tot andere wetenschappen dan de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië en omliggende landen prematuur is".

Op een vraag van den heer Ter Haar of hier dan in begrepen is, dat de bibliotheek ook weer wordt beperkt, zoodat het contact met de Rechtshoogeschool moet worden verbroken, antwoordt de heer Pigeaud, dat dat een andere kwestie is. Deze motie was alleen bedoeld voor de algemeene beschouwingen.

De heer Blackstone zou, vóór we verder gaan, gaarne artikel 1 van de statuten van 1915 en 1917 hooren.

De Voorzitter leest daarop de doelomschrijving van het Genootschap voor uit de Statuten van 1852, 1887, 1889 en 1917.

1852. Art. 2. Het doel des genootschaps is: kennis en wetenschap te bevorderen.

Art. 3. Tot bereiking van dit doel vestigt het genootschap zijne bijzondere aandacht:

1°. op de geschiedenis, talen, oudheden, zeden, gewoonten en instellingen der Indische en andere Oostersche volkeren;
2°. op de natuurlijke en aardrijkskundige gesteldheid van den Indischen Archipel;
3°. op het dieren-, planten- en delfstoffen-rijk in Indië;
4°. op de middelen, om de voortbrengselen der natuur dienstbaar te maken aan de algemeene welvaart;
5°. op de statistiek, en verder op alles, wat strekken kan, om landbouw, nijverheid en handel in Indië te verbeteren en aan te moedigen.

1887 (= 1861) art. 1. Onder de bescherming der regeering van Nederlandsch-Indië stelt het genootschap zich als doel bevordering van kennis en wetenschap, in het bijzonder met betrekking:

a. tot de geschiedenis, talen, oudheden, zeden, gewoonten en instellingen der Indische en andere Oostersche volkeren;
b. tot de aardrijkskundige gesteldheid van den Indischen Archipel;
c. tot de geschiedenis der Nederlanders in Indië;
en

d. tot de statistiek van Nederlandsch-Indië, in verband met de staathuishoudkunde.

1889. Artikel 1. Het doel van het Genootschap is bevordering der kennis van den Oost-Indischen Archipel en van de omliggende landen, wat betreft de taal-, land- en volkenkunde.

1917. Artikel 1. Het doel van het Genootschap is bevordedering der kennis van den Oost-Indischen Archipel en van de omliggende landen, inzonderheid wat betreft de taal-, land- en volkenkunde.

De Voorzitter merkt hierbij evenwel op, dat in de practijk het Genootschap zich niet altijd aan de beperkte taak heeft gehouden. Als voorbeeld noemt Spr. de opneming in het Tijdschrift van een artikel van Prof. Snouck Hurgronje „Eenige Arabische tijdschriften besproken", waar een strijd van geestelijke leidslieden in de omgeving van den Turkschen sultan, beschouwd is uit indocentrisch standpunt.

De heer Ter Haar vraagt nogmaals of de bibliotheek indien de doelomschrijving van 1889 weer hersteld wordt, ook weer tot dat gebied wordt beperkt en of met ruil b.v. daarmee rekening zal worden gehouden?

De heer Pigeaud meent, dat dit een kwestie van uitvoering is, die hier niet ter sprake dient te komen.

Ook de heer Wiessing wijst er op, dat de bibliotheek van de Rechtshoogeschool een aparte bibliotheek is, zoodat die met de beperking of uitbreiding van de bibliotheek van het Genootschap niet heeft te maken, waarop de heer Ter Haar zegt, dat hij den voorsteller van de motie slechts vraagt of in zijn doelbeperking begrepen is (wat logisch zijn zou): 1e verbanning van alle juridische boeken uit de bibliotheek van het genootschap; 2e verbreking van den band met de rechtshoogeschool.

De heer Bosch vindt het noodzakelijk, dat er bij de doelomschrijving van den heer Pigeaud een toelichting komt, welke wetenschappen onder taal-, land- en volkenkunde moeten worden gerekend. Behooren b.v. adatrecht en Ned.-Ind. staatsrecht hiertoe?

De heer Pigeaud heeft geen bezwaar tegen het adatrecht.

Als de voorzitter aan den heer Pigeaud vraagt zijn motie nader toe te lichten zegt deze, dat de naam taal-, land- en volkenkunde z.i. voldoende duidelijk is. Alle taalwetenschappen van den archipel vallen er in de eerste plaats onder.

Op een vraag van den heer Ter Haar of Arabisch er ook onder valt antwoordt de heer Pigeaud bevestigend, omdat er in Indië

Arabieren gevestigd zijn. Naar die opvatting kan 't Nederlandsch er evenzeer toe hooren, meent de heer Ter Haar.

De heer Pijper zou het Nederlandsch zooals het in Indië wordt gesproken, er inderdaad ook bij willen trekken. Wat betreft het adatrecht de heer Pigeaud kan zich voorstellen dat de Directie het toelaat, hoewel hij het persoonlijk niet tot de taal-, land- en volkenkunde rekent.

De heer Logemann verlangt een definitie; de motie verwatert als de indiener alleen den naam geeft en aan de Directie het geven van den inhoud overlaat.

De heer Pigeaud zegt geen lijstje te kunnen geven.

De heer Bosch meent, dat er bij den indiener van de motie en ook bij sommige anderen een misplaatste vrees bestaat, dat wetenschappen zouden kunnen worden ingevoerd, die niet op 't gebied van het Genootschap liggen. De vrees voor b.v. het invoeren van een sectie medische psychologie lijkt spr. ongegrond. Geen medicus zal er immers over denken zijn stukken te plaatsen in het Tijdschrift van het Genootschap, omdat hij dan niet de kring van lezers bereikt, die hij zich had gedacht. Aan den anderen kant zijn we het er wel over eens welke wetenschappen wel binnen de grenzen vallen, vooral nu de heer Pigeaud 't adatrecht wel tot de taal-, land- en volkenkunde rekent.

De heer Pigeaud herhaalt dat hij voor zich het adatrecht er niet toe rekent, maar dat hij zich kan voorstellen, dat de Directie het wel doet.

Dat is juist, wat we wilden weten, zegt de heer Logemann.

De heer Wiessing heeft nu van den heer Bosch vernomen, dat men het eens is over de wetenschappen, die binnen de sfeer van het Genootschap vallen en zou daarom een duidelijker doelomschrijving wenschen.

De heer Logemann merkt op, dat het hier niet om de woorden, maar om den *inhoud* gaat, waar wel geschil over is.

De heer Wiessing voelt de bezwaren van de heeren Pigeaud en Pijper wel, vooral wat de financiën betreft. Er is van hun standpunt iets voor te zeggen, dat het Genootschap zich beperkt tot het gebied der taal-, land- en volkenkunde, omdat er voor de andere wetenschappen reeds buiten Indië, waar meer geld daarvoor beschikbaar is, zooveel wordt gedaan.

De heer Ter Haar zou gaarne de motie van den heer Kern, die in de laatste Directievergadering bij de behandeling van art. 2 is ingediend en verworpen, ter kennis van de vergadering gebracht zien.

De heer Wiessing antwoordt, dat de bedoelde motie hem bekend is, maar dat het hem ongewenscht lijkt een motie van de Directievergadering te hechten aan de doelomschrijving. Het is een

onelegante oplossing. Bovendien vindt Spr. het onbillijk, dat van den heer Pigeaud een volledige definitie wordt verlangd, terwijl de Directie er blijkbaar geen kon vinden.

Het is het beste om hier de motie van den heer Kern weer op te nemen, meent de heer Van Kan.

De heer Logemann wijst er echter op, dat de beide moties elkaar niet dekken. Tusschen „cultuurwetenschappen", en „taal-, land- en volkenkunde" is een groot verschil. Het gaat er hier slechts om aan den heer Pigeaud de *grens* te ontfutselen. 't Blijkt immers nu al, dat de heer Pigeaud het gebied nauwer wil maken, dan de heer Kern. Bij de motie-Kern was het Burgerlijk Recht in Ned.-Indië de grens, nu reeds het adatrecht.

De Voorzitter begrijpt 't doel van de motie niet, wanneer de indiener den inhoud aan de Directie overlaat.

De geest van de motie is duidelijk, meent de heer Van Kan: het is de bedoeling dat economie, staatsrecht, adatrecht enz. er buiten zullen vallen.

Een opmerking van den heer Bosch, dat economie er toch binnen moet vallen, hetgeen Spr. staaft door een voorbeeld van economische geschiedenis van Madjapahit tot nu, is tegen de motie gericht.

De heer Pigeaud deelt mee zulk een studie onder land- en volkenkunde te rangschikken. De motie moet dus eerst in stemming komen, meent de heer Van Kan.

De heer Bosch zegt, dat hij slechts wilde trachten den heer Pigeaud tegen zijn eigen motie te keeren.

Hierop wordt de motie van den heer Pigeaud in stemming gebracht nadat de heer Kern zijn stem had gemotiveerd door te zeggen dat hij aan de motie in zoover een anderen inhoud gaf, dat z.i. het adatrecht er niet buiten valt en met 12 stemmen tegen, 3 vóór (de heeren Pigeaud, Pijper, Kern) verworpen.

De heer Pijper vraagt of deze stemming in de gedrukte notulen wordt opgenomen en verzoekt voor den heer Pigeaud en hem inzage van de notulen, (althans van de gedeelten, waar zij bij betrokken zijn), vóór ze gedrukt worden. De Voorzitter geeft hiervoor toezegging.

De heer Pigeaud deelt mee, dat het hem na deze uitspraak van de ledenvergadering niet noodig voorkomt verder 't standpunt van de stellers van het schrijven aan den heer Kern toe te lichten. Over verdere punten zou het alleen zin hebben te spreken, als de doelstelling volgens dat standpunt was aangenomen.

Na deze algemeene beschouwingen gaat de Voorzitter over tot 't artikels-gewijs behandelen van de statuten (Zie concept Not. 28 Dec. 1925).

Art. 1. Zonder wijziging aangenomen.

Bij Art. 2. heeft de heer Pijper eenige technische opmerkingen. De term Cultuurwetenschappen lijkt hem niet gelukkig, hij zou willen voorstellen: geestelijke wetenschappen. Hij herinnert zich, dat Prof. Van der Vlugt een verhandeling heeft geschreven over „de geestelijke wetenschappen in Nederland in de 19e eeuw".

De heer Van Kan meent, dat geestelijke wetenschappen geheel iets anders is. De beoefening van het recht b.v. is geen geestelijke wetenschap, maar wel een cultuurwetenschap.

De heer Pijper merkt op, dat de definitie in de Statuten door de beperking al is veranderd.

De Voorzitter vraagt daarop of de heer Pijper er een voorstel van maakt om een ander woord dan cultuurwetenschappen te gebruiken. De heer Pijper zou persoonlijk meer voor „geestelijke wetenschappen" voelen, maar wenscht er geen voorstel van te maken.

De heer Gediking stelt voor art. 2 te doen luiden: Het doel van het Genootschap is de bevordering van de wetenschappen, welke voor de kennis van den O. I. archipel en omliggende landen van belang zijn, met uitsluiting van de natuurwetenschappen.

Het voorstel wordt niet ondersteund en daarom door den heer Gediking ingetrokken.

De heer Van Kan zou de motie van den heer Kern in deze vergadering nogmaals in stemming willen brengen.

De Voorzitter deelt ter verduidelijking mede, dat de bedoelde motie toen door den heer Kern op suggestie van den heer Ter Haar is ingediend om de interpretatie van het artikel vast te leggen.

De heer Wiessing blijft het maken van een wet met den omweg van een motie ongewenscht vinden en meent tevens, dat latere vergaderingen niet aan de motie van deze vergadering gebonden zijn.

De heeren Van Kan en Logemann zijn 't met dit laatste niet eens. Het *woord* is goed, maar men interpreteert het op verschillende manieren, daarom is 't noodig te weten hoe de interpretatie is van de algemeene vergadering die het artikel aannam.

De motie-Kern, luidende: „Het doel van het Genootschap diene zoodanig omschreven te zijn, dat b.v. de beoefening van het Ned. Ind. burgerlijk recht er buiten valt" wordt dan nogmaals in stemming gebracht en met 12 tegen 3 stemmen verworpen.

Art. 2. is dus ongewijzigd aangenomen.

Art. 3. De heer Pigeaud wil even aanstippen, dat hem 't instellen van afdeelingen minder gewenscht voorkomt omdat de

afdeelingen ondergeschikt zouden zijn aan het bestuur, terwijl er kans bestaat, dat de afdeelingen in 't bestuur zullen zijn vertegenwoordigd door iemand, die niet de meening van de afdeeling weergeeft.

De afdeelingen bezitten zelfstandigheid, ze hebben bovendien in het bestuur een vertegenwoordiger en stemmen dus mee, merkt de Voorzitter op.

De heer Pijper zou ze financieel onafhankelijk willen hebben: volgens de concept-statuten zijn ze aan de Directie financieel ondergeschikt.

Mej. Muusses meent, dat dit voor de commissies, die de heeren Pijper c.s. wenschten, evenzeer gold. Als er meerdere afdeelingen zijn is 't onmogelijk dat ze alle financieel onafhankelijk zijn.

De afdeelingen hebben toch ieder hun eigen begrooting, merkt de heer Schrieke op. De heer Pijper blijft 't een bezwaar vinden, dat het geld door de Directie moet worden toegestaan.

Art. 3. wordt zonder wijziging aangenomen.

Art. 4. „ „ „ „

Art. 5. De heer Pigeaud meent, dat de onderscheiding gewone leden en werkende leden een hatelijk karakter draagt.

Er is over deze kwestie reeds lang en breed gesproken in de Directievergadering, deze benaming bleek ten slotte 't beste. Het lijkt daarom den heer Ter Haar niet gewenscht hierop nogmaals terug te komen.

De heer Pijper meent, dat uit de bewoordingen van art. 7 sub 1 volgt, dat de werkende leden worden beperkt tot Batavia en omgeving. Iemand als Dr. Adriani zou dus niet daarvoor in aanmerking komen?

De Voorzitter antwoordt, dat in de statuten geen bepaalde belemmering tegen een zoodanige benoeming voorkomt. Practisch bestaat die belemmering natuurlijk wel. Om personen te onderscheiden, die zich verdienstelijk hebben gemaakt op 't studiegebied van het Genootschap beschikt de Directie echter bovendien over het correspondeerend lidmaatschap en 't eerelidmaatschap.

De heer Pigeaud verzoekt in de Notulen op te willen nemen, dat hij tegen dit artikel is.

De heer Wiessing meent, dat dit van zelf spreekt. De bezwaren van den Hr. Pigeaud zijn gericht tegen het reeds aangenomen artikel, waarin over 't instellen van afdeelingen wordt gehandeld.

Het is dus onnoodig, dat de heer Pigeaud dit bij ieder artikel herhaalt.

Art. 5 wordt daarna zonder wijziging aangenomen.

Art. 6. De heer Wiessing stelt voor onder 4 te lezen: Personen-donateurs hebben toegang, enz. omdat er onder 1 sprake is van personen of instellingen. Als 't artikel niet gewijzigd wordt kunnen verschillende personen, die bij zoo'n instelling werkzaam zijn het recht laten gelden om van de bibliotheek gebruik te maken.

De heer Van Kan en Logemann meenen, dat het van zelf spreekt, dat alleen het orgaan, dat die vereeniging of maatschappij vertegenwoordigt daartoe het recht heeft.

De heer Wiessing zou ook het vaak veelhoofdig bestuur van de instelling, die de gift schenkt, willen uitsluiten. Het doel van zoo'n gift is alleen steun te verleenen. De bestuursleden, die zelf belang stellen in het Genootschap zijn persoonlijk lid.

Met 12 stemmen vóór, 3 tegen wordt het voorstel van den heer Wiessing aangenomen.

Art. 6 is dus aangenomen met de volgende wijziging sub 4: Personen-donateurs hebben toegang tot de verzamelingen en het recht de boekerij te benutten.

Art. 7. De heer Blackstone stelt voor om onder 6. „Zij kunnen echter gewoon lid zijn" te laten vervallen, omdat anders ook alle andere leden moeten worden genoemd.

De heer Ter Haar deelt mede, dat deze toevoeging is aangebracht, omdat men het in de Redactiecommissie er niet over eens was of ze ook gewoon lid konden zijn. Het was dus alleen een verduidelijking.

De heer Wiessing stelt dan voor om achter werkende leden in te voegen „als zoodanig", en dan: „Zij kunnen echter gewoon lid zijn" te laten vervallen. Met 10 stemmen vóór en 5 tegen wordt 't voorstel aangenomen.

Artikel 7 is dus aangenomen met de volgende wijziging sub 6: Werkende leden als zoodanig betalen geen contributie en hebben niet het recht de verzamelingen te benutten en publicaties van het Genootschap te ontvangen.

Art. 8. De heer Wiessing vraagt of 't noodig is in de Statuten de contributie vast te leggen. Is 't niet beter dit er uit te laten?

De heer Rinkes zegt, dat er bij iedere statutenwijziging over gesproken is om de contributie niet in de Statuten op te nemen, maar dat er toch telkens weer is besloten het wel te doen.

Art. 8 wordt dan zonder wijziging aangenomen.

Art. 9. aangenomen zonder wijziging.

Art. 10. „ „ „

Art. 11. „ „ „

Art. 12. „ „ „

Art. 13. De heer Gediking heeft een bezwaar tegen 't 2e lid. Het is in de practijk meermalen voorgekomen, dat Directieleden werden gekozen die geen lid waren, maar mèt hun benoeming pas lid werden. Aangezien deze gevallen zich in de practijk gemakkelijk regelen, vindt de vergadering het niet noodig het 2e lid te wijzigen.

Art. 13 is dus zonder wijziging aangenomen.

Art. 14 wordt „ „ „

Art. 15 „ „ „ „

Art. 16. na een kleine wijziging aangenomen.

Art. 17 wordt zonder wijziging aangenomen.

Art. 18 wordt op voorstel van den heer Pijper als volgt gewijzigd: Elke afdeeling benoemt uit haar leden een afdeelingsbestuur.

Art. 19. 1. de woorden „het in art. 3 onder 4 omschreven doel" worden overeenkomstig de opmerking van de heeren Pijper en Blackstone gewijzigd in „het in art. 3 onder *d* omschreven doel".

Van 5. vreest de heer Gediking, dat er in de practijk moeilijkheden zullen komen, omdat de werkende leden geen recht hebben de boeken van 't Genootschap te gebruiken, maar wel die van de afdeeling.

De Voorzitter meent, dit bezwaar wordt opgeheven wanneer de boeken der afdeelingen door een bepaald kenteeken worden onderscheiden.

Op voorstel van den heer Pijper wordt het 5e lid als volgt gewijzigd:

De door elke afdeeling verkregen boeken en andere voorwerpen worden door het Genootschap bewaard en ter beschikking van de leden dier afdeeling gesteld.

6. Hier zou de heer Gediking de woorden „in overleg met den betrokken conservator" willen zien ingevoegd.

Volgens den heer Wiessing is dit onjuist: als afdeeling en Conservator het dan onderling eens zijn kan het geschieden zonder kennis van de Directie.

De heer Gediking zou dan willen lezen: „Zooveel mogelijk met voorkennis van den betrokken conservator".

Dit is vanzelfsprekend, meent de heer Wiessing, dat is louter een beleefdheidskwestie.

De Voorzitter acht 't ongewenscht hierover iets in de statuten op te nemen, het kan verder door de Directie geregeld worden.

9. De heer Pijper vraagt of de Directie uit werkende leden bestaat, dat zij tijdelijk in de plaats van een afdeeling kan treden? Het schijnt hem toe, dat er gevaar bestaat, dat de Directie, die niet deskundig is, in zoo'n geval aan het werk van een afdeeling gaat knoeien.

Het spreekt van zelf, zegt de Voorzitter, dat alleen zakelijke werkzaamheden bedoeld zijn.

Het gevaar, dat er aan 't werk wordt veranderd, bestaat bij iedere onbeheerde nalatenschap, meent de heer Logemann.

De heer Pijper stelt voor te lezen: Is een afdeeling door gebrek aan leden of om andere redenen werkeloos dan wikkelt de Directie haar zaken af.

Door dit voorstel wordt 't artikel veel minder soepel, meent de heer Wiessing, omdat de mogelijkheid wordt buitengesloten, dat de afdeeling haar taak weer opvat.

De heer Pijper is alleen bang, dat de ondeskundige Directie zich ook met vak-aangelegenheden zal gaan bemoeien.

De heer Van Kan ziet practisch niet veel verschil tusschen de beide redacties, ook de heer Logemann merkt op, dat werk, wat is blijven liggen moet worden afgemaakt. Ziet de Directie daar zelf geen kans toe, dan roept ze een deskundige te hulp.

Het voorstel Pijper wordt met 3 stemmen voor en 12 tegen verworpen.

Art. 19 is dus met de hierboven genoemde wijzigingen sub 1 en 5 aangenomen.

Art. 20 wordt ongewijzigd aangenomen.

Art. 21. De heer Logemann vindt de aankondiging van algemeene vergadering onvoldoende en zou wenschen, dat er convocaties werden rondgezonden.

De heer Wiessing vraagt of de heer Logemann tevreden wil zijn met de toezegging te vragen, dat met zijn wensch rekening gehouden zal worden omdat anders een algemeene vergadering onwettig kan zijn als er niet bewezen is, dat *alle* leden een oproep hebben gehad.

De heer Logemann neemt hiermee genoegen.

Verder vraagt de heer Wiessing of onder 3 de woorden „mits de meerderheid der Directie-leden aanwezig is" geen moeilijkheden kunnen opleveren? Bij een protestvergadering zou b.v. de meerderheid der Directie kunnen wegblijven en dan zou zoo'n vergadering onwettig zijn.

De vergadering is met den heer Van Kan van meening, dat de Directieleden steeds een zoodanige opvatting van hun taak zullen hebben, dat een dergelijke handelwijze ondenkbaar is.

De heer Gediking meent, dat achter sub 4 is weggevallen „mits ze gewoon lid zijn".

De heeren Schrieke, Ter Haar en Logemann deelen echter mede, dat het in de bedoeling ligt, dat de werkende leden een stem hebben op de algemeene vergadering.

De heer Wiessing zou willen weten wanneer iemand ophoudt Directielid te zijn, omdat dit in verband met 't opgemerkte bij het 3e lid van belang kan zijn.

De Voorzitter zegt, dat de regeling betreffende de gewone leden hierin voorziet, want een Directielid moet gewoon lid zijn.

Art. 21 wordt dan zonder wijziging aangenomen.

Art. 22 „ eveneens „ „ „

Art. 23 „ „ „ „ „

Art. 24 „ „ „ „ „

De Voorzitter stelt voor de nieuwe statuten op 1 Februari in werking te laten treden, maar op voorstel van de heeren Schrieke, Logemann en Ter Haar wordt de datum van in-werkingtreding op 19 Januari gesteld.

Aangezien er niets meer aan de orde is, bedankt de voorzitter de aanwezigen voor hun opkomst, speciaal de gewone leden. Zooals reeds bij de opening werd gememoreerd hebben enkele leden, ofschoon buiten de Directie staande en hoewel de zaak nog bij de Directie aanhangig was, kennis kunnen nemen van de statutenwijziging. De Directie heeft tegenover deze formeele onregelmatigheid een tegemoetkomende houding aangenomen en hunne

opmerkingen in eene Directie Vergadering besproken. Met een woord van dank voor de moeite die zij zich hebben gegeven om het ontwerp voor de Alg. Vergadering te bestudeeren sluit de Voorzitter de vergadering.

Notulen van de Directievergadering op Maandag 1 Februari 1926.

Aanwezig de Directieleden: R. A. Prof. Dr. H. Djajadiningrat, Voorzitter, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, Mr. C. A. Wiessing, Prof. Dr. B. Schrieke, Prof. Mr. J. van Kan, Ir. J. Blackstone en de Secretaresse Dr. M. A. Muusses.

Afwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg en J. P. Moquette, wegens gezondheidsredenen; R. A. Kern, wegens uitstedigheid. De bibliothecaris P. Gediking was wegens ongesteldheid verhinderd de vergadering bij te wonen.

§ 1. Ingekomen stukken.

1. Een schrijven van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst, ter begeleiding van een afschrift van een aan het Departementshoofd gericht Regeeringsschrijven, waarin bezwaar wordt gemaakt tegen vermeerdering van het aantal ambtenaren wanneer zulks niet absoluut noodzakelijk is. De Gouverneur-Generaal zou gaarne zien, dat vooralsnog geen adj. bibliothecaris beschikbaar werd gesteld. De hiermee samenhangende eventueele benoeming van een nieuwe kracht voor de bibliotheek wordt tot de volgende vergadering uitgesteld.

2. Een brief van Dr. W. F. Stutterheim met het verzoek om ontheffing van het secretariaat van de Restauratie-Commissie.

De Voorzitter deelt mede, dat de heer Schrieke zich bereid heeft verklaard voorloopig het secretariaat waar te nemen.

Besloten wordt den heer Stutterheim onder dankbetuiging de gevraagde ontheffing te verleenen.

3. Een schrijven van het Departement van Onderwijs en Eeredienst met het verzoek aan Dr. Th. Pigeaud, die een speciale opdracht heeft gekregen om een nieuwe uitgave van het Javaansch-Nederlandsche Woordenboek van Gericke-Roorda

te bezorgen, alle voor zijn studie noodige boeken ter beschikking te stellen.

Geen bezwaar.

4. Een afschrift van het besluit der Regeering om aan Dr. Alb. C. Kruyt voor 1926 wederom *f* 800.— toe te staan voor het onderzoek van de Toradja-stammen in West-Midden-Celebes. (verg. Notulen van 26 Oct. '25 onder 7).

5. Een schrijven van de firma Nijhoff over de uitgaven van het Genootschap. De bibliothecaris heeft omtrent deze zaak reeds een praeadvies samengesteld en heeft den Voorzitter verzocht dit punt tot de volgende vergadering aan te houden. Accoord.

6. Een schrijven van het Departement v. O. en E. ter begeleiding van een aantal stukken over een expeditie van Pater Kirschbaum door Nieuw-Guinea. De heer Schrieke merkt hierbij op, dat deze stukken door het Departement ter kennisneming en niet om advies zijn gezonden. Aan de Indische Regeering is wel advies gevraagd, terwijl uit Holland 't advies is ingewonnen van het Indische Comité. 't Schijnt hem onjuist toe, dat aan 't Genootschap hierin geen advies is gevraagd.

7. Een verzoek van de Commissie van bijstand voor het adatrecht om een afdeeling voor de beoefening van het adatrecht in te stellen. De heer Schrieke als waarnemend voorzitter van de adatrechtcommissie voegt enkele toelichtingen aan 't verzoek toe. Het is de bedoeling, dat den heer Van Ossenbruggen bij zijn terugkomst gevraagd zal worden het voorzitterschap op zich te nemen. Verder zou de heer Schrieke willen voorstellen den heer Djajadiningrat eveneens als werkend lid in de afdeeling adatrecht te benoemen.

De vergadering besluit dan tot 't instellen van de afdeeling adatrecht en benoemt daarin als werkende leden de heeren: Dr. H. Djajadiningrat, Mr. B. ter Haar, Dr. H. Haga, Mr. F. D. Holleman, A. J. Hamerster, Mr. H. A. Idema, Mr. L. W. H. de Leeuw, Dr. J. H. A. Logemann, Dr. B. J. O. Schrieke, Mr. H. J. Spit.

Met het verzoek om voor het jaar 1926 een crediet van *f* 300.— ten bate van de afdeeling te openen gaat de vergadering accoord.

§ 2. Uitgave van de Daghregisters.

De hervatting der uitgave van het Daghregister komt weer ter sprake naar aanleiding van enkele brieven van Mevr. W.

Fruin- Mees, die aandringt op uitgave en daartoe brieven van instemming van W. Foster en W. H. Moreland heeft overgelegd. Van de Regeering werd een schrijven ontvangen met 't verzoek te willen mededeelen of het mogelijk zou zijn om de publicatie van het Daghregister voort te zetten indien de totale kosten, behalve die van de *bewerking* der uitgave door andere personen dan den Landsarchivaris, voor rekening van den Lande worden genomen, e.v. tot een maximum van ƒ 6000.— per deel, echter met dien verstande, dat dan hoogstens één deel per jaar zal worden uitgegeven.

De Voorzitter merkt op, dat dus alle kosten van overschrijven van het handschrift, persklaar maken, corrigeeren en bewerken voor het Genootschap komen. Neemt men tot basis het honorarium dat voor tekst-uitgaven in 't Tijdschrift en de Verhandelingen wordt gereken, dan komt men op ƒ 18.75 per vel van 16 bladzijden. Een deel zal ± 800 blz. beslaan, dus 't honorarium, waarin alle voorarbeid is inbegrepen, zou dan een kleine ƒ 1000.— worden.

De heer Schrieke deelt mee, dat het handschrift vroeger naar de zetterij ging, er was toen een zetter, die het kon lezen, bij het laatste deel vroeg echter de Landsdrukkerij om getikte copy.

Misschien is het ook nu wel mogelijk, dat het handschrift zoo wordt gezet, meent de heer Rinkes. Er zijn enkele heel goede zetters op de Landsdrukkerij.

Op voorstel van Dr. Bosch zal Mevrouw Fruin uitgenoodigd worden een korte nota samen te stellen over de wijze, waarop zij de nu volgende deelen denkt uit te geven. Naar aanleiding daarvan kan dan het honorarium bepaald worden.

De Voorzitter noodigt daarop de heeren Rinkes, Bosch en Schrieke uit om zich in verbinding te stellen met Mevr. Fruin en met de Landsdrukkerij om de noodige gegevens over de wijze van uitgave en de financieele consequenties daarvan te verkrijgen.

§ 3. Commissie voor de herziening van het reglement van orde.

Voor de herziening van het Reglement van Orde, die na de Statutenwijziging noodzakelijk is, worden op voorstel van den Voorzitter dezelfde heeren uitgenoodigd, die de redactie der Statuten hebben vastgesteld.

De heeren Van Kan en Bosch verklaren zich bereid, de heer Ter Haar zal eveneens worden aangezocht in deze commissie zitting te nemen.

§ 4. Commissies voor de jaarlijksche opname.

Thans gaat de voorzitter over tot de benoeming van de Commissie voor de jaarlijksche opname. De samenstelling is als volgt:

Voor het financieel beheer: de heeren Wiessing en Djajadiningrat.

Voor de boekerij: de heeren Wiessing en Schrieke.

Voor de Ethnografische Verzameling: de heeren Rinkes en Blackstone.

Voor de Archaeologische Verzameling: de heeren Kern en Djajadiningrat.

Voor de Numismatische Verzameling: de heeren Kern en Bosch.

§ 5. Voorzitter van de commissie van advies over het overnemen van de taak van het Encyclopaedisch Bureau.

In de Commissie, die in de vergadering van 26 Juni is ingesteld om advies uit te brengen over het gedeeltelijk overnemen van de taak van het voormalig Encyclopaedisch Bureau is door vertrek van den heer Westenenk de voorzittersplaats open gekomen.

Op voorstel van den voorzitter zal de heer Kern, die Voorzitter van de Regeeringscommissie is geweest, worden uitgenoodigd thans als voorzitter van die Commissie op te treden.

§ 6. Rondvraag.

1. De voorzitter heeft namens den heer Creutzberg enkele mededeelingen voor de rondvraag.

a. Met het bestuur der Vereeniging voor Studie van koloniaal-maatschappelijke vraagstukken heeft de heer Creutzberg afgesproken dat de heer John Mott een lezing zou houden voor beide vereenigingen samen. Het Genootschap behoeft slechts de zaal beschikbaar te stellen, voor het overige zorgt de andere vereeniging. De lezing zal handelen over: „The adolescence of awakened China". Accoord.

b. De heer Freundlich, leider van de Duitsche zoneclipsexpeditie zou gaarne voor het Genootschap een lezing houden. Daar het Genootschap zich niet op het terrein der natuurwetenschappen beweegt is Dr. Freundlich bereid een algemeen wetenschappelijk vraagstuk te behandelen. Op voorstel

van den heer Blackstone wordt besloten, dat eerst aan het bestuur van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging gevraagd zal worden of de heer Freundlich voor hun vereeniging een lezing zal houden. Indien dat 't geval is zal 't Genootschap den heer Freundlich niet uitnoodigen, omdat twee lezingen van eenzelfden spreker kort na elkaar niet voldoende belangstelling zullen trekken. Mocht de Kon. Natuurkundige Vereeniging geen lezing organiseeren, dan zal het initiatief daartoe van de Directie uitgaan. Eventueel zal dan den heer Creutzberg verzocht worden zich in verbinding te stellen met den heer Freundlich om nader te informeeren of deze een op het gebied van het Genootschap liggend onderwerp wenscht te bespreken.

2. *a*. De heer Bosch heeft een aanwinst voor het munten kabinet te vermelden. Pangeran Adipati Mangkoenegara VII heeft een gouden munt, die volgens den heer Moquette van groote waarde is, aan het Genootschap ten geschenke gegeven. Het is spreker bekend, dat de Pangeran Adipati prijs stelt op het bezit van een bronzen beeldje. Op voorstel van den heer Bosch wordt besloten als contraprestatie aan den gever een bronzen beeldje uit 's Genootschaps verzameling aan te bieden.

b. Dr. Kraemer te Solo die zich op de Oudjavaansche epigraphie wil toeleggen zou gaarne een exemplaar van Cohen Stuart's uitgave van de kawi-oorkonden met transscriptie ontvangen. Daar er slechts een drietal exemplaren van dit werk over zijn is de toestemming van de Directie hiervoor noodig. De heer Rinkes merkt op, dat die bepaling destijds juist gemaakt is met het oog op dergelijke gevallen. De vergadering gaat accoord met het voorstel van Dr. Bosch om een exemplaar te zenden.

c. Een aantal wanbetalers worden op voorstel van den heer Bosch van de ledenlijst afgevoerd.

Notulen van de Directievergadering op Maandag 1 Maart 1926.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, Voorzitter, R. A. Dr. H. Djajadiningrat, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, Mr. C. A. Wiessing, R. A. Kern, Dr. B. Schrieke, Mr. J. van Kan, Ir. J. Blackstone en de Secretaresse Dr. M. A. Muusses.

Afwezig het Directielid J. P. Moquette wegens gezondheidsredenen.

Bij de opening van de vergadering deelt de Voorzitter mede, dat het hem genoegen doet weer zijn plaats in de Directie te kunnen innemen. Een bijzonder woord van dank wenscht hij te brengen aan den heer Djajadiningrat voor de voortreffelijke wijze, waarop deze de voorzitterstaak gedurende sprekers afwezigheid heeft vervuld.

De notulen van de vorige vergadering van 1 Februari worden met enkele aanvullingen goedgekeurd en gearresteerd.

§ 1. Ingekomen stukken.

1. Een schrijven van den Consul-Generaal van Japan waarbij deze voor de bibliotheek van het Genootschap de werken Ku Chou Pien, Hsiao Ku Fu Fan en Ku Chou Pien Pu van den Japanschen Sinoloog Tadasuke Takata ten geschenke aanbiedt. Voor het waardevolle geschenk zal den Consul-Generaal dank worden betuigd.

2. De vertegenwoordiger in Nederland, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel zendt de rekening en verantwoording in over 1925 en verzoekt bericht omtrent ontvangst, c.q. plaatsing van het artikel van P. Ravaisse over de inscriptie van Léran. De rekening en verantwoording zal aan den penningmeester worden medegedeeld.

3. Een schrijven van het Hoofd van het Centraal Kantoor voor de Statistiek gericht aan den bibliothecaris met verzoek om opgave van gelden, die beschikbaar kunnen worden gesteld als bijdrage in de kosten van documentatie van economische literatuur, benevens opgave van de onderwerpen waarover documentatie verlangd wordt.

De Voorzitter heeft deze kwestie reeds met enkele Directieleden besproken en is van meening dat eerst nadere inlichtingen noodig zijn voordat de zaak hier ter sprake kan worden gebracht. Het is een plan van de heeren Boeke en Van Gelderen, waarbij de mogelijkheid is overwogen de organisatie onder de hoede van het Genootschap te stellen. Op voorstel van den Voorzitter zal de Directie de nadere formuleering van het plan afwachten, welke de Voorzitter reeds aan den heer Boeke heeft verzocht. De bibliothecaris kan de vergadering over de kwestie bijwonen, maar ontvangt daarvoor geen mandaat voor eenigen steun (noch financieel, noch organisatorisch).

4. Het Kantoor voor de Volkslectuur heeft het voornemen opgevat om de Nederlandsche vertaling van de Brata Joeda van Dr. A. B. Cohen Stuart (uitgave Bat. Genootschap van 1860) opnieuw uit te geven en verzoekt te willen mededeelen of daartegen bij de Directie bezwaren bestaan.

De heer Rinkes deelt mede, dat het de bedoeling is een nieuwe inleiding te schrijven en verder de tekst en vertaling van de oude uitgave te gebruiken. Wanneer de uitgave in de lijn van het Genootschap ligt, verdient het, naar de meening van den Voorzitter, de voorkeur, dat het Genootschap deze op zich neemt.
De heer Schrieke wijst er echter op, dat de uitgave veel philologisch werk met zich zal brengen, wanneer het Genootschap een herziene uitgave wil voorbereiden. Zoowel aanteekeningen als tekst en vertaling dienen dan herzien te worden. De uitgave van Volkslectuur kan op een heel andere basis worden opgezet, aangezien dat een populaire uitgave bedoelt te zijn.
De vergadering heeft er daarom geen bezwaar tegen, de uitgave aan de Volkslectuur over te laten.

5. Een brief van den Directeur van het Postmuseum te 's-Gravenhage in antwoord op het schrijven van de Directie. Aan Dr. Stutterheim zal nogmaals om advies worden gevraagd, waarna de brief met het advies in rondlezing zullen worden gezonden.

§ 2. Benoeming van een ondervoorzitter.

De Voorzitter deelt mede zich tot zijn leedwezen genoodzaakt te zien enkele bezigheden te delegeeren. De benoeming van een ondervoorzitter is oorspronkelijk aangehouden, maar daar de Directeur van Onderwijs en Eeredienst, welke functionaris o.a. voor deze plaats in aanmerking zou komen, aan hetzelfde euvel van gebrek aan tijd lijdt, meent de Voorzitter, dat het thans gewenscht is uit de zittende Directieleden den ondervoorzitter te benoemen. Prof. Van Kan, die hiervoor candidaat wordt gesteld en bereid is de benoeming te aanvaarden wordt bij acclamatie gekozen en neemt daarna de zetel van den ondervoorzitter in.

§ 3. Instelling van een Commissie van dagelijksch bestuur.

Bij de reglementsherziening is gerekend op de instelling van een commissie van dagelijksch bestuur. Hoewel het reglement

van orde, waarin de taak van bedoelde commissie zal worden vastgelegd nog niet is vastgesteld, bestaat er toch geen bezwaar om de leden der commissie reeds aan te wijzen. Het ligt voor de hand, (zie Notulen 28-12-'25 Art. 17 blz. 19) dat in deze commissie de Voorzitter, de Ondervoorzitter en de conservatoren-directieleden zitting hebben, aangezien deze het beste op de hoogte zijn van het dagelijksch bedrijf. Op een vraag van den heer Kern of de Secretaris(esse) ook deel uitmaakt van de commissie, antwoordt de voorzitter, dat de Commissie recht heeft op de assistentie van den secretaris, maar dat deze, indien hij (zij) geen directielid is, geen lid van de Commissie kan zijn.

De heer Djajadiningrat vraagt of de instelling van de Commissie thans wettig is, waar in de statuten hiervoor naar het huishoudelijk reglement wordt verwezen en dit nog niet is vastgesteld. De Voorzitter antwoordt dat in het huishoudelijk reglement toch ten hoogste kan worden vastgesteld, dat de Commissie uit voorzitter, ondervoorzitter en een bepaald aantal leden zal bestaan.

Er worden geen andere candidaten gesteld, zoodat de commissie dus zal bestaan uit de Voorzitter, de Ondervoorzitter en de heeren Bosch, Djajadiningrat en Schrieke, die allen bereid zijn de benoeming te aanvaarden.

§ 4. Het bibliotheekrapport.

De Voorzitter brengt een woord van dank aan de commissie voor de wijze, waarop ze zich van haar taak heeft gekweten. De voorstellen van de Commissie komen neer op 1° het instellen van een bibliotheekcommissie uit de directie, 2° het opdragen van het Secretariaat aan den bibliothecaris en 3° het ontheffen van den bibliothecaris van de bijkomstige bezigheden van het dagelijksch bedrijf.

Na een bespreking met den bibliothecaris is de Voorzitter van meening, dat er een andere oplossing kan worden gevonden, die meer bevredigend is. Het zou z.i. de voorkeur verdienen in de bibliotheekcommissie ook den bibliothecaris te benoemen, omdat deze dan toch deel heeft aan de leiding van het dagelijksch bedrijf, hetgeen in allerlei opzicht wenschelijk is. De *uitvoering* van de besluiten der commissie zou echter geheel in handen van den voorzitter moeten blijven. De geheele constructie moet beschouwd worden als een proefneming; gaarne zou de Voorzitter dus zien, dat de directie zich thans over het *principe* der constructie uitsprak. Alle leden gaan ermee accoord, behalve de heer

Kern, die blanco stemt, omdat hij zich uit het hedenavond besprokene nog niet voldoende een oordeel over de bedoelde constructie heeft kunnen vormen en daarvan moeilijkheden verwacht.

§ 5. Adjunct-bibliothecaris.

De indienststelling van een adjunct-bibliothecaris, hetzij van een tijdelijke kracht, hetzij van een vaste, die later den bibliothecaris kan opvolgen, wordt ter sprake gebracht, maar bij gebrek aan een geschikten candidaat kan er nog geen nadere beslissing over plaats hebben.

§ 6. Benoeming secretaris.

De Voorzitter deelt mede wegens dringende bezigheden zich genoodzaakt te zien de leiding van de rondvraag aan den ondervoorzitter over te dragen. Zelf wenscht hij echter enkele woorden van dank te richten tot de aftredende secretaresse voor den door haar verrichten arbeid voor het secretariaat en voor de bibliotheek. Met het oog op een eventueele benoeming van een adjunct-bibliothecaris, die tevens het secretariaat op zich zou kunnen nemen, is thans een tijdelijke voorziening het wenschelijkst. De voorzitter kan meedeelen, dat Mevrouw W. Fruin-Mees bereid is gevonden de functie tijdelijk waar te nemen en stelt voor haar als zoodanig te benoemen. De vergadering stemt hiermee in.

De Voorzitter verlaat hierop de vergadering en geeft de leiding over aan den ondervoorzitter.

§ 7. Rondvraag.

1. De heer Rinkes deelt mede, dat de heer De Roever, inspecteur voor de Scheepvaart, indien hij hiertoe wordt uitgenoodigd, waarschijnlijk wel bereid zal zijn de collectie kaarten van het Genootschap eens door te zien en aan de Directie voorstellen te doen voor het opbergen, catalogiseeren, uitbreiden en aanvullen van de collectie. De verzameling is thans niet zoo ingericht, dat men spoedig en gemakkelijk een overzicht krijgt of een bepaalde kaart kan vinden. De heer Rinkes zal eerst persoonlijk den heer De Roever over deze kwestie polsen. Blijkt de heer De Roever bereid het werk op zich te nemen, dan kan een officieele uitnoodiging verzonden worden.

2. De heer Kern informeert naar de uitgave van de verhandeling van Dr. B. Esser over het dialect van Banjoemas, die indertijd bekroond is.

De heer Bosch deelt namens de Redactiecommissie mede, dat de heer Esser reeds lang geleden beloofd had een voorwoord erbij te schrijven, maar dat dit eerst de vorige week is ontvangen. Het drukken kan dus thans een aanvang nemen.

Daar er niets meer aan de orde is, sluit de voorzitter de vergadering.

Notulen van de Directievergadering op Maandag 12 April 1926.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, Voorzitter, Mr. J. van Kan, Ondervoorzitter, R. A. Dr. H. Djajadiningrat, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, Mr. C. A. Wiessing, R. A. Kern, Dr. B. Schrieke, Ir. J. Blackstone; de bibliothecaris P. Gediking en de secretaresse W. Fruin-Mees. Afwezig het Directielid J. P. Moquette, om gezondheidsredenen.

De Voorzitter opent de vergadering met een woord van welkom aan Mevr. Fruin en vertolkt de erkentelijkheid van de Directie voor haar bereidwilligheid om zich tijdelijk met het secretariaat te belasten. De notulen van de Directievergadering op 1 Maart l.l. worden goedgekeurd en gearresteerd, nadat den heer Gediking is toegezegd, dat de assistentie, welke de heer De Roever op het stuk der kaartencollectie zal verleenen in overleg met den bibliothecaris zal geschieden. Ook deelt de Voorzitter nog mede, dat er een nader voorstel van Dr. J. H. Boeke betreffende de documentatie der economische literatuur, bij hem, als Voorzitter van Curatoren der Rechtshoogeschool, is binnengekomen, waarvan een afschrift voor het Genootschap zal worden gemaakt, dat in rondlezing zal gaan.

§ 1. Ingekomen stukken.

1e. De nota van den heer Wiessing naar aanleiding van het advies van den Directeur B. O. W. aan den Directeur van O. en E. inzake het Museum voor de collectie schilderijen uit Nederland, waarover de Directie van het Genootschap gelegenheid werd geboden beschouwingen te geven.

Reeds aanstonds wordt opgemerkt dat deze vergadering over deze ingewikkelde kwestie moeilijk dadelijk een besluit zal kun-

nen nemen. Er zijn verschillende mogelijkheden: de Regeering kan het aanbod van den Kunstkring van de beschikking over het Gebouw aannemen tegen afdoening van de Hypotheek of zij kan de localiteit huren. Verschillende andere vraagstukken komen daarbij ook naar voren, omtrent zeggenschap over het Gebouw in beide genoemde gevallen en vooral de kwestie van huurprijs, waaromtrent een groot verschil van taxatie bestaat tusschen eigenaresse van het Gebouw en het Dep. van B. O. W. blijkens zijn advies. Wellicht kunnen partijen in dezen wat nader tot elkaar komen.

Het komt het meest gewenscht voor dat wordt nagegaan, waartoe de Stichting van het Gebouw financieel in staat zou zijn en of dat een basis kan worden voor vaststelling van de huur. De Voorzitter verzoekt de heeren Blackstone, Bosch, Van Kan en Wiessing deze zaak te beschouwen en daarover te rapporteeren, waarbij dan tevens onder het oog kan worden gezien. hoe de zaak geconstrueerd en hoe het beheer ingericht moet worden, wat genoemde heeren toezeggen.

2e. Aanvraag van de firma „Roebel Kulturfilm" te Berlijn, door tusschenkomst van de Regeering in Nederland en die in Ned.-Indië, om films, op Ned.-Indië betrekking hebbende en op het Genootschap aanwezig, te harer beschikking te stellen. De Conservator Dr. B. Schrieke deelt mede, dat er onder het Genootschap slechts zeer weinig films berusten, waarvan 't bovendien twijfelachtig is of deze zich voor de beoogde propagandistische doeleinden leenen. Hij stelt voor de firma te verwijzen naar het Koloniaal Instituut te Amsterdam, dat rijk voorzien is van de soort films als bedoeld wordt.

3e. Voorstel van B. O. W. tot verbouwing van de Bali- (ten rechte de Java-Sumatra) zaal. De conservator Dr. B. Schrieke licht toe, dat deze zeer urgent is, daar het dak lekt en de verlichting zeer onvoldoende is, terwijl het algemeen aspect den indruk, die de reorganisatie bereikt heeft, zeer hinderlijk stoort. Wel zes ingenieurs en opzichters hebben hun licht over de verbetering laten schijnen en zij kwamen allen tot dezelfde conclusie als nu in het voorstel van B. O. W. neergelegd is. Andere oplossingen blijken niet afdoende; vandaar dat op een partieele verbetering, die de B. O. W. verleden jaar uit zijn werkgelden kon bekostigen, niet kon worden ingegaan. De groote uitgave is na dit rijp beraad dus alleszins verantwoord. Besloten wordt aan B. O. W. te schrijven, dat de Directie met de verbouwing accoord gaat en deze urgent acht.

4e. Advies van de Commissie tot voorbereiding van een Centraal Encyclopaedisch Instituut in Ned.-Indië, met een nota van het lid R. A. Kern, waarin deze zijn van de andere leden afwijkende meening uit. Door den voorzitter om toelichting gevraagd, zegt de heer Kern dat het de bedoeling van de Regeering is om weinig kosten te maken en dat in de eerste plaats inventarisatie en documentatie van de stukken van algemeen belang, op de Departementen berustende noodig is. Eén man lijkt den heer Kern hiertoe voldoende, iemand die vrij in zijn bewegingen is en die op bepaalde tijden rapporten zijner verrichtingen indient. De heer Creutzberg meent, dat deze vrijstaande man, alleen voorzien van een instructie, niet voldoende gecontroleerd wordt en dat kwartaal-rapporten in het algemeen vaag en weinigzeggend plegen te zijn. De heer Kern meent, dat de ambtenaar door een commissie, als door de andere leden wordt voorgestaan, te veel belast is. De heer Bosch merkt op, dat de ambtenaar grooter autoriteit, welke tegenover de verschillende departementen noodig zal zijn, ontleenen moet aan een hooge commissie. Hij hecht weinig aan een instructie alleen. De heer Kern meent, dat de ambtenaar meer gedaan zal krijgen met een aanschrijving van de Regeering, welke hij kan vertoonen en dat men zich aan een commissie minder zal storen. De heer Schrieke wijst er op, dat daarin uit alle departementen belanghebbenden zullen zitten met de bedoeling om door hun poids en persoonlijke tusschenkomst snellere oplossingen te brengen. Uit de groote Commissie zal een kleinere voor het toezicht en vooral voor de samenwerking zorgen en het intermediair tusschen de verschillende departementen tot stand brengen. De heer Creutzberg betoogt tegenover den heer Kern nogmaals van hoe groot effect op de medewerking het is, als op elk departement een belangrijk persoon lid der commissie is. De heer Kern blijft de commissie onnoodig vinden. Bij rondvraag blijkt, dat alle Directieleden de opvatting van de meerderheid in de Commissie tot voorbereiding deelen en dat een commissie noodzakelijk is. De heer Rinkes wijst er nog op, dat de bedoelde ambtenaar in de eerste plaats zelf iemand met poids moet zijn en de heer Djajadiningrat stelt dezen als voorname eisch: kennis van bibliografie en archivalia.

5e. Naar aanleiding van het voorstel van de Commissie voor de uitgave van het Dagh-Register wordt besloten aan de Regeering te schrijven, dat haar aanbod van *f* 6000.— ten hoogste per *deel* gaarne met deze wijziging zal worden aanvaard, dat *f* 6000.— per *jaar* worde gegeven, waarbij de Directie zich dan verbindt jaarlijks verrekening en rapport te doen.

6e. Wat betreft de uitnoodiging voor het „Pan Pacific Science Congres" in Japan (toegezonden door tusschenkomst van de Indische afdeeling der door de Kon. Akad. v. W. ingestelde I.C.O.-Commissie, zie laatstelijk Notulen 1923 p. 560) deelt de heer Schrieke mede, dat door laatstgenoemde Commissie in overleg met de betrokken Departementen h.t.l. een voorstel tot het zenden van een afvaardiging is ingediend, welk voorstel door de Regeering thans naar Holland is doorgezonden, aangezien het Moederland ook afgevaardigden naar Japan zal zenden. De samenstelling der afvaardiging maakt daar een punt van overleg met Dr. Rutgers uit, die als leider der Indische deputatie zal optreden. Na van denzelfden spreker vernomen te hebben, dat de opzet van het Congres zoo gewijzigd is, dat ook aan de volkenkunde evenals op de vorige Congressen een plaats is toegekend, vindt de Voorzitter het wel noodig dat het Genootschap er ook vertegenwoordigd wordt. De heer Schrieke, die het Genootschap in de „Ico-Commissie" vertegenwoordigt, zal diens zaak in dezen verder behartigen.

7e. Het verzoek van den heer Pigeaud om het schrijven van de heeren Stutterheim c.s. aan den heer Kern te doen drukken (aant. bij de Not. Alg. Verg. op 18 Jan. '26) zal bij het arresteeren van de Notulen der Algemeene Vergadering van 13 Jan. nader worden behandeld.

§ 2. Rondvraag.

1. De heer Blackstone legt een ontwerp van B. O. W. over van het wachthuisje der politie, dat op verzoek van de Directie op het terrein voor het Museum zal gebouwd worden. De Directieleden verkiezen alle de plaatsing aan de Noordzijde van het gebouw, hoewel daar weinig ruimte is, boven die aan de Zuidzijde.

2. De Voorzitter wijdt eenige hartelijke afscheidswoorden aan het Directielid R. A. Kern, die wegens terugkeer naar Holland voor het laatst een vergadering bijwoont. Hij spreekt de hoop uit, dat de heer Kern, die trouw de vergaderingen heeft bijgewoond en veel belangstelling toonde, met genoegen aan het Genootschap zal terugdenken. De heer Kern betuigt zijn dank en hoopt dat het Genootschap met zijn onbaatzuchtig werk in 't belang van Indië zal doorgaan en dat steeds meer zonen des lands daaraan zullen deelnemen.

Daarop stelt de Voorzitter voor in de vacature-Kern te voorzien door diens opvolger den heer E. Gobée, het Directie-lidmaatschap aan te bieden. Aangenomen.

Daar er niets meer aan de orde is, sluit de Voorzitter de vergadering.

Notulen van de Vergadering van de Directie van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap op Vrijdag 14 Mei 1926.

Aanwezig de Directieleden: Mr. J. van Kan, Voorzitter, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. B. Schrieke, Dr. R. A. H. Djajadiningrat, Dr. D. A. Rinkes, Mr. C. A. Wiessing, Ir. J. Blackstone, J. Hardeman, E. Gobée, en de secretaresse Mevr. Fruin-Mees.

Afwezig Mr. K. F. Creutzberg, met kennisgeving en J. P. Moquette om gezondheidsredenen. De bibliothecaris P. Gediking verschijnt na kennisgeving niet ter vergadering.

De Voorzitter verwelkomt de nieuwe Directieleden J. Hardeman en E. Gobée. Van twee droeve verplichtingen heeft de Voorzitter zich voorts te kwijten door den dood van twee eereleden van het Genootschap. Wijlen Dr. R. D. M. Verbeek onderhield de laatste jaren weinig connecties meer met het Genootschap, doch in 1891 stelde hij daarvoor samen de Inventaris der Hindoe-Oudheden op Java (in de Verhandelingen opgenomen), waaraan hij een kaart toevoegde, welke beide nog van groot nut zijn.

Met het eerelid Dr. N. Adriani zouden de betrekkingen van het Genootschap juist nauwer aangeknoopt worden door zijn pas kort geleden ingekomen verzoek om de uitgave van zijn Woordenboek en Grammatica der Bare'e taal door het Genootschap te laten verzorgen. Terwijl een daartoe bevoegd ander lid van het Genootschap wel een schets van het levenswerk van den overledene ter juister plaatse zal geven, memoreert de voorzitter hier diens aantrekkelijke persoonlijkheid, waarin een warm hart en een fijne geest een zeldzame harmonie vormden. Het is tragisch, dat hij, juist nu het resultaat van zijn wetenschappelijke onderzoekingen gepubliceerd zou worden, is weggenomen. De voorzitter verzoekt de secretaresse aan de weduwe van Dr. Adriani de diepgevoelde deelneming van de Directie mede te deelen. Ook aan de nagelaten betrekkingen van Dr. Verbeek zal een brief van rouwbeklag worden geschreven.

De notulen van de voorgaande vergadering op 12 Maart l.l. worden met eenige aanvullingen goedgekeurd en gearresteerd.

§ 1. Bibliotheek.

Aan de orde komt de kwestie van de positie en de werkzaamheden van den bibliothecaris naar aanleiding van het ingekomen voorstel-Creutzberg en het antwoord hierop van den bibliothecaris. Na ampele besprekingen komt de Directie unaniem tot het besluit een Commissie van toezicht en advies voor de bibliotheek in te stellen, waarin zitting zullen nemen de directieleden Van Kan, Wiessing en Gobée, en welke zal samenstellen zoowel een intructie voor den bibliothecaris als een voor het personeel, welke door de Directie moet worden goedgekeurd. Van de beslissingen dezer Commissie heeft de bibliothecaris beroep op de Directie, aan wier uitspraak hij gebonden is.

§ 2. Boekafsluiting 1925 en Begrooting 1926.

De heer Wiessing heeft eenige bezwaren geopperd tegen de reeds jaren lang door de penningmeesters gevolgde methode van indiening der jaarstukken, welke aan overzichtelijkheid te wenschen overlaten. Hij acht het gewenscht om de voorlichting te vragen aan een accountant; ook de heer Wiessing zelf zal gaarne helpen, hetgeen de penningmeester zeer zou apprecieeren.

De heer Rinkes heeft gevraagd of de tijd niet is gekomen om weer eens een handschrift uit de collectie b.v. een Babad Tjeribon uit te geven (een van deze babad's is reeds door Dr. Rinkes naar de transscriptie van Brandes uitgegeven) waarvan de kosten op *f* 1000.— worden begroot, terwijl uit den verkoop weer vermindering daarvan volgt. Dr. Rinkes is bereid zich te belasten met het doen overschrijven en persklaar maken van het handschrift. De heer Djajadiningrat stelt voor die babad in de Verhandelingen op te nemen. De heer Schrieke zou er graag een inhoudsopgave in het Javaansch en een index nominum aan toegevoegd zien. Genoemde heeren gaan met het voorstel accoord, waarop tot de uitgave van een Babad Tjeribon wordt besloten.

De heer Van Kan merkt op dat onder de uitgaven van 1925 de post voor de bibliotheek met *f* 2400.— is overschreden, welke besteed zijn aan kasten voor de bibliotheek van de Rechtshoogeschool. Hij acht dit niet billijk. Op advies van de heeren Hardeman en Blackstone zal de Penningmeester aan de Rechtshoogeschool schriftelijk meedeelen, dat het Bataviaasch Genootschap *f* 2400.— voor die Hoogeschool heeft uitgegeven.

De begrooting voor 1926 wordt hierop goedgekeurd.

§ 3. **Ingekomen Stukken.**

1. De Société des Nations heeft om grootere „Coöpération Intellectuelle" te verkrijgen aan het Genootschap eenige vragen omtrent zijn bibliotheek gericht. Daar het ideaal van een wereldbibliotheek in de verre toekomst ligt acht zij het van belang algemeen bekend te maken op welke plaats in de wereld men over bepaalde onderwerpen volledig kan worden ingelicht. Al is de bibliotheek van het Genootschap klein toch acht de voorzitter haar voor het beoogde doel van groot belang door haar specialiseering op het gebied der Indologie. De bibliothecaris P. Gediking heeft reeds naar wensch de vragen beantwoord, zoodat dit praeadvies in den vorm van een brief kan afgezonden worden.

2. Op de nu reeds posthuum geworden aanvraag van Dr. Adriani of het Genootschap de uitgave van zijn Woordenboek en Grammatica van het Bare'e, waarvan hij eenige bladzijden als voorbeeld heeft ingezonden, op zich wil nemen, stelt de Voorzitter voor dit op de wijze door den overledene bedoeld volkomen toe te zeggen. Hiermede gaat de vergadering accoord evenals met het voorstel van den heer Schrieke om de handschriften over te nemen en in de Verhandelingen als twee afzonderlijke deelen uit te geven. Het Bare'e- Nederlandsch Woordenboek met Register is persklaar; daar het handschrift der spraakkunst wel voltooid, doch nog niet voor den druk gereed is, zal daarover met Mevrouw de Weduwe Adriani gecorrespondeerd moeten worden.

3. Rector Flint van de R. K. Missie te Maoemere (Flores) verzoekt steun voor de uitgave van een uitvoerig Hollandsch-Sikaneesch Woordenboek. Op voorstel van den heer Djajadiningrat wordt besloten genoemden heer mede te deelen, dat het Genootschap zich in beginsel bereid verklaart deze te verleenen, m i s s c h i e n in den vorm van een uitgave door het Genootschap. Ter bespoediging van een definitieve beslissing zal gevraagd worden om een proeve in te sturen en mededeeling te willen doen hoe groot het woordenboek naar schatting zal zijn.

4. De heer Stutterheim heeft, wegens zijn verhuizing naar Solo voorgesteld, de behartiging van de kleine verzameling postwaarden van het Genootschap iemand anders te Weltevreden aan te bevelen. De vergadering acht het beter haar onder het toezicht van den conservator der Sphragistische Verzameling te brengen.

5. Aan het huldeblijk voor Prof. Dr. L. van Itallie, waarvoor een verzoek tot bijdrage is binnengekomen, besluit de Directie niet deel te nemen, daar het vak van Z. H. G. geheel buiten de lijn van het Genootschap valt.

6. De brief van den Directeur van O. en E. betreffende het bouwen van een posthuis op het terrein van het Museum, waardoor het aantal wakers buiten van drie op twee teruggebracht kan worden, wordt voor kennisgeving aangenomen. De Directie behoudt zich voor nader terug te komen op de bewaking *in* het Museum, welke volgens evenbedoeld schrijven door jongere krachten — e.v. politie agenten, doch op kosten van het Museum — zou moeten geschieden, daar hiervoor een reorganisatie noodig is.

§ 4. Rondvraag.

1. De Voorzitter doet mededeeling over een kwestie, welke de laatste dagen urgent geworden is, nml. de dringende behoefte aan uitbreiding van de lokaliteit van de Rechtshoogeschool. Een tijdelijke oplossing is hiervoor gevonden. De heeren Bosch en Schrieke hebben n.l. verklaard, dat het geen overwegend bezwaar oplevert, indien de Historische Zaal ter beschikking van de Rechtshoogeschool wordt gesteld, welke zaal dan *alleen* tijdens de college-uren voor het publiek gesloten zal zijn. Door de meubels in het middenvak aan den kant te plaatsen komt er een ruimte voor minstens 80 plaatsen vrij. Volgens mededeelingen van het Departement van B. O. W. behoeft deze toestand niet langer dan twee jaar te duren, daar binnen dezen tijd de verbouwing van de Rechtshoogeschool gereed zal zijn. De heer Djajadiningrat wordt door de heeren Schrieke en Blackstone gerustgesteld in zake moeilijkheden welke hij voor de Rechtshoogeschool voorziet.

2. De heer Wiessing vraagt of de verkoop der edita niet veel beter op te dragen ware aan een boekhandelaar ter plaatse, tegen commissieloon. Tegenwoordig nemen de hieraan verbonden werkzaamheden zeer veel aandacht en tijd van het bibliotheekpersoneel in beslag. Verschillende andere leden stemmen hiermede volkomen in. De heer Rinkes zegt, dat de consequenties van deze eventueele overdracht eerst nagegaan dienen te worden, waarop de heer Hardeman voorstelt, dat de heeren Bosch en Rinkes deze zaak in commissie overwegen en op de eerstvolgende vergadering verslag uitbrengen, wat genoemde heeren aannemen te doen.

3. De heer Rinkes verzoekt machtiging om den prijs van de „Damar Woelan" welke ƒ 4.— was op ƒ 1.— te stellen. De heeren Bosch en Djajadiningrat vinden den sprong wel wat groot, doch vertrouwend dat de heer Rinkes dan extra werk van den verkoop zal maken leggen zij er zich bij neer, zoodat de heer Rinkes tot het gevraagde wordt gemachtigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXVI

Aflevering 3

1926

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

Het petjatoe- en ambtsvelden-probleem in Zuid-Bali

door

H. C. J. Gunning en A. J. van der Heyden

In het laatste Julinummer van het Koloniaal Tijdschrift bespreekt de gewezen Resident van Bali en Lombok, H. T. Damsté het Zuid-Balische petjatoe- en ambtsveldenprobleem. Dit is ons een welkome aanleiding om hier het een en ander te vertellen van de resultaten onzer in de voorafgaande jaren op dit gebied gehouden onderzoekingen.

I. De agrarische toestanden in naburige landen.

Een vergelijkende studie voor het goed begrip van het vraagstuk onmisbaar.

Gaan we aan de hand van de over dit onderwerp bestaande werken de ontwikkeling van het grondenrecht op Java, Lombok en Noord-Bali na, dan stuiten we zoo herhaaldelijk op nauwkeurig met Zuid-Bali overeenkomende toestanden en krijgen we de beschikking over zulk een schat van gegevens, die ons het begrijpen van het petjatoevraagstuk helpen vereenvoudigen, dat een beschouwing, waaraan niet een kort overzicht voorafgaat van de in bedoelde streken op agrarisch gebied verworven wetenschap, voor zoover die voor ons onderwerp van belang is, onvolledig genoemd moet worden.

Midden-, Oost-Java en Madoera (vergelijk Prof. C. van Vollenhoven „Het adatrecht in Nederl. Indië blz. 504—654).

Van oudsher had op Java het gebied der dorpen niet alleen de beteekenis van een gezagskring, maar bovenal die van een agrarischen kring voor het beschikkingsrecht over den grond. In de dichtbevolkte streken van Midden-

Java sloten deze gezags- of beschikkingskringen der desa's veelal aaneen. Soms echter kwamen tusschenstrooken „niemandsland" voor, waarover geen der desa's het beschikkingsrecht had. Gronden, van gemeentewege ontgonnen, werden gewoonlijk spoedig na de ontginning verdeeld.

Het beschikkingsrecht van de desa's ten aanzien van den grond (bouwvelden en woonerven) uitte zich niet overal op dezelfde wijze. Vooreerst had men in sommige dorpen het verbod van vervreemding aan niet desagenooten, in alle echter zeggingschap van het dorpsbestuur bij verpanding en wettige vervreemding. In het algemeen verviel onbeheerde grond weer onder het onbelemmerde beschikkingsrecht van het betrokken dorp terug, terwijl in meerdere gevallen het beschikkingsgerechtigde dorp de bevoegdheid bezat om, wanneer er aan bouwvelden of woonerven behoefte ontstond, een stuk van de bestaande erven en velden af te nemen of deze op eene andere wijze te verdeelen dan voorheen. Dit laatste recht bleef echter veelal opgeschort voor pas ontgonnen akkers, welker occupanten gewoonlijk de eerste drie jaar voor de toepassing dezer bevoegdheid niet te vreezen hadden.

Het grondenrecht op Java is alleen goed te begrijpen als men den sterk communalen trek van het Javaansche leven in het oog houdt. De commune in de oud-Javaansche desa's schuilde niet alleen in de evengenoemde merkwaardige rechten, die het dorpsbestuur ontleende aan het beschikkingsrecht over den grond, doch ook in de gebruikelijke samenwerking, waartoe de inwoners onderling verplicht waren. Alle rechten werden verstaan en uitgeoefend in dier voege, dat niet het individueele heerschte, doch het belang van de samenleving drukte op ieder goed. Tegenover lusten stonden lasten, tegenover het bezit van een woonerf of bouwveld de verplichting tot het opbrengen van verplichte leveringen

(oeroenan) en het verrichten van diensten, zoo vaak er een dorpsbelang in het spel was.

Het aandeel, dat men in de verplichte diensten en leveringen te dragen had, hield ten nauwste verband met de echt Indonesische rangschikking op Java van de dorpers binnen de omheinig der desa zelf in drie groepen. Vooreerst waren er de van ouds in het dorp thuisbehoorende, zoowel woonerf als akker bezittende getrouwde dorpers, die de volle lusten en de volle lasten hebben, zij heetten o.a. wong ngajah, kraman. In de tweede rij kwamen de bijwoners of lieden zonder akkerbezit hetzij woonerfbezitters (deelbouwers) hetzij met eigen huis wonend op een andermans erf. Deze genoten en droegen lusten en lasten ten halve. In de derde plaats had men ten slotte de kostgangers of inwonenden. Van lusten en lasten (althans van de hoofddiensten, niet altijd van de hulpdiensten) waren zij nagenoeg uitgesloten.

Een andere rangorde, die men ook wel in de desa's aantrof was de volgende:

a. sawahbezittende kerndorpers;

b. tegal-, woonerf- of huisbezitters, niet meer gehuwde mannen zonder volwassen dochter in huis en bejaarden;

c. kostgangers, huiskinderen, jonggehuwden, nieuwelingen en invaliden.

De grondslag van het desadienstbetoon was in de desa's met de laatstgenoemde rangschikking der dorpers deze, dat de bejaarde kerndorpers beperkt dienstplichtig waren, de gewone kerndorpers ten volle dienstplichtig, terwijl jonggehuwden zoowel als nieuwelingen slechts geleidelijk van dienstvrijheid tot volle dienstplichtigheid opklommen. Tegenover deze allen stonden dan de van normalen dienst vrijen, de lediggangers. Bijwoners waren slechts zoo nu en dan tot hulpdiensten gehouden en dan alleen binnen de bebouwde kom der desa's, kostgangers daarentegen nooit tot eigen diensten verplicht. De

zwaarte van den dorpsdienst hing schier nergens af van de grootte van het grondbezit. In gevallen van nood (rampen van hoogerhand) had gewoonlijk een massale oproep plaats, waaraan naast de kerndorpers (die zich door hunne kostgangers konden doen bijstaan) ook de bijwoners onderworpen waren.

Voor een aantal diensten was een — economisch gezonde — specialisatie ingevoerd, aldus geregeld, dat de normale druk voor de diverse groepen gelijk mocht worden geacht. Zoo waren bepaalde lieden of groepen van dorpers belast met het timmerwerk, anderen met de zorg voor de wegen, met den dienst in de wachthuizen, met gamelanspel etc. In het algemeen kan men dus zeggen, dat als hoofdregel gold, dat elke kerndorper gehouden was zijn aandeel te dragen in alle desawerk, terwijl een bijregel bepaalde, dat sommige werkzaamheden kwamen ten laste van enkele groepen van kerndorpers en de overige desalieden het restant van het werk te verrichten hadden. Het stelsel van taakverdeeling, ofschoon aan de oude desa-inzettingen niet vreemd, is vermoedelijk onder het vorstengezag aanmerkelijk uitgedijd.

De gewone dienstplichtigen werden meestal aangeduid met hunne kerndorpersnamen, zooals wong ngajah, kramen; zij daarentegen, die groepsgewijze ten dienste van het dorpshoofd stonden, heetten o.a. in Banjoewangi „roban".

Het vorstenbestuur bracht aan Java den zegen van een vaste en regelmatige organisatie boven die der uiteenliggende en verschillende belangen voorstaande dorpen, derhalve eenheid van regeering, uitroeiing van dorpstwisten, betere justitie enz. Aan den anderen kant verloochende het ginds evenmin als elders zijn despotiek karakter. Ver van 's vorsten hofstad had men van dat despotisme betrekkelijk weinig last, het uitte zich daar vrijwel alleen in den plicht der bevolking om voor den vorst belastingen op te brengen en diensten te presteeren. Hier stonden echter ook voordeelen tegenover. Zoo

werden nagenoeg alle grootere inheemsche waterwerken op last van de vorsten aangelegd en in vorstendienst onderhouden.

Anders was het intusschen in de nadere omgeving van 's vorsten hofstad, waar de dorpers meer te lijden hadden van 's vorsten druk. Herhaaldelijk werden hier sawah's, droge bouwvelden of vischvijvers oorspronkelijk individueel bezit door den vorst genaast zonder dat eenige acht werd geslagen op de rechten der bezitters en werden zij, hetzij tot sawah's of tuinen van den vorst gemaakt, hetzij aan den meestbiedende verpacht.

Dat men den vorst niet als eigenaar van allen grond heeft te beschouwen — hetgeen trouwens noch in het inheemsche, noch in het Hindoesche, noch ook in het moslimsche recht zou wortelen — en men uit deze theorie onmogelijk de domeinvelden kan verklaren blijkt al dadelijk uit het feit, dat lang niet alle gronden tot 's vorsten domein behoorden.

Wat de door de vorsten gevorderde diensten betreft gold voor Midden- en Oost-Java de hoofdregel, dat alleen de akkerbezittende kerndorpers konden worden opgeroepen voor allen vorstendienst, dat de bijwoners zonder akkerbezit voor hen den druk verlichtten en zelf slechts opkwamen voor enkele lichte of uitzonderlijke prestaties, terwijl eindelijk de kostgangers slechts gehouden waren hun huisvesters te vervangen in geval van verhindering. Deze extra-druk op de kerndorpers, geringe druk op de overigen, vrijstelling van nieuwelingen voor één jaar, was alles nabootsing door het vorstengezag van den desadienst. Als uitzondering moge vermeld worden dat op Madoera de vorstendienst heet gevergd te zijn geweest van alle ter plaatse gevestigde mannen en daar bij plotselinge behoefte ook wel eens een massale oproep van de geheele bevolking plaats had.

Evenals we zulks bij de dorpsdiensten gezien hebben, waren ook bij de vorstendiensten niet alle kerndorpers gehouden tot elke soort van dienst, maar werden ge-

woonlijk speciale groepen — zooveel stuks (tjatjah) gezinnen, die en die heele dorpen — van dienstplichtigen gespecialiseerd voor bepaalde diensten.

Vererving van gronden had in streken, waar het beschikkingsrecht der dorpen nog krachtig was, alleen plaats, indien de erfgenaam een dorpsgenoot was. Bovendien gold voor erven zoowel als bouwvelden dikwijls, dat de erfgenaam óf een werkbaar man moest zijn óf door een plaatsvervanger moest kunnen zorgen voor de richtige vervulling der verplichte diensten. Het sawaherfrecht was niet zelden beperkt tot een zeker maximum per hoofd, terwijl het meerdere terugviel aan de desa. Woonerven vererfden vaak uitsluitend op zoons of schoonzoons, terwijl in talrijke streken het bezit van meer dan één erf niet was toegestaan, zoodat een woonerf, dat vererfde aan een dorper, die reeds in het bezit van een erf was, aan de desa terugviel.

Lombok (vergelijk J. C. van Eerde „Het grondbezit op Lombok").

In het oorspronkelijke Sassaksche land trad evenals elders in deze landen het agrarische beschikkingsrecht van de desa op den voorgrond. Men had eene verdeeling in desagebieden, pajar of paer geheeten, welke vele kleine staatjes vormden en min of meer onafhankelijk van elkaar stonden. De kleine man had in den ouden tijd een vrij uitgebreid recht op zijn akker en zeer waarschijnlijk waarborgde hem in dien tijd de ontginning het volle genot over zijn grond bij voortdurend gebruik daarvan.

Oorspronkelijk berustten de rechten op den grond in hoogste ressort bij de goden, zooals de heidensch gebleven Bodha's op Lombok thans nog erkennen.

Bij de verovering van het eiland door de Hindoe-Baliërs werden de gronden, waar de oorspronkelijke bevolking niet gevlucht was of binnen gezetten tijd weer in hunne dorpen terugkeerde, geheel dan wel gedeeltelijk aan de occupanten gelaten, mits zij zich tot het verrichten van diensten en het opbrengen van landrente

(padjeg) ten behoeve van den vorst verplichtten. Vervreemding van grond door Sassakkers was in het algemeen verboden en verpanding slechts bij uitzondering en alleen met toestemming van den vorst toegestaan. Bij wanbetaling der verschuldigde landrente, bij wanprestatie van den vorstendienstplicht of in strijd handelen met de verbodsbepalingen op het stuk van vervreemding en verpanding kon de vorst over het aandeel van den overtreder beschikken. Bij overlijden van den bewerker ging de grond alleen op zijn erfgenamen over, indien hij een mannelijken rechtverkrijger had, die tot het verrichten van vorstendienst in staat was. Was dit laatste niet het geval, dan werd het bouwveld door het dorpshoofd aan een buurtgenoot, die nog geen stuk grond in bewerking had, toegewezen.

Een gedeelte van de bij de verovering van het land door de Sassakkers verlaten bouwvelden werd aan soedra-Baliërs in bewerking gegeven. Zij behooren tot de bevoorrechte onderdanen, die de vorst gaarne in zijn nabijheid zag. Van hunne velden behoefde geen landrente te worden betaald, zij waren echter verplicht tot het doen van allerlei lichtere diensten in de poeri (parekan).

Ook waren de bouwvelden soms van landrenteplicht ontheven, wanneer zij tijdelijk of voor onbepaalden termijn het bewerkingsaandeel uitmaakten van personen of categorieën van personen, die bijzondere diensten aan het hof bewezen of bepaalde functiën bij het bestuur des lands, bij het waterschapsbeheer dan wel als geestelijken uitoefenden, b.v. lijfwacht, boodschappers, gevolg, hofsnijwerkers, hoftimmerlieden, dorps-, buurt- en waterschapshoofden. Aan deze gunstelingen werd, voor zoover zij geen bepaalde hoeveelheid rijst uit de vorstelijke schuren bekwamen, vrijstelling van landrente verleend over het bij hen in bewerking zijnde veld. (loepoet padjeg).

Van sommige bouwvelden was verder de opbrengst afgestaan aan bijzondere instellingen en vereenigingen.

zooals tempels, desa- en soebak-vereenigingen. De bestuurders dier vereenigingen waren vrij in het beheer dezer velden. Landrente behoefde er niet voor betaald te worden. Men noemde ze paoeman- of wakapgronden.

De overige gronden behield de Balische vorst in eigen beheer, zij werden gewoonlijk in pacht uitgegeven.

Veelvuldig kwam het op Lombok voor, dat de vorst een geheele streek of complex gronden aan verdienstelijke onderdanen (Baliërs) in apanage gaf. De souverein deed in zoo'n geval vrijwillig afstand van zijn recht tot belastingheffing en dienstvordering ten behoeve van den begiftigde, die dan ook in alle opzichten in zijne rechten trad. Door verdeeling bij erfenis van groote complexen grond, door vervreemding of schenking van kleine perceelen, kwam het groot-grondbezit langzamerhand tot versnippering en ontstond naast de domein- en dienstplichtige gronden een categorie van bouwvelden, die in een soort van individueel bezit door de occupanten werd bezeten (djaba).

Erfelijk individueel bezeten gronden mochten alleen met toestemming van den vorst uitsluitend aan Baliërs worden vervreemd. Die toestemming werd door den souverein slechts in bepaalde gevallen, b.v. bij een huwelijk, lijkverbranding etc., verleend.

Noord-Bali (vergelijk F. A. Liefrinck „Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali" blz. 265 e. v.).

In het algemeen kunnen de desa's in Noord-Bali teruggebracht worden tot twee hoofdtypen, waartusschen dan nog enkele overgangsdesa's voorkomen. Het eerste type van desa, waarvan thans nog slechts enkele voorbeelden in het oostelijk gedeelte van de onderafdeeling Boeleleng worden aangetroffen, hebben de volgende merkwaardige kenmerken:

a. alle bezitten een bale-agoeng;

b. het lidmaatschap der desavereeniging is erfelijk in de familie;

c. aan het lidmaatschap zijn bepaalde voordeelen verbonden, voornamelijk bestaande in het genot van een zekere, voor alle leden gelijke uitgestrektheid grond;

d. het aantal leden is beperkt en onveranderlijk, tusschen hen heerscht volkomen gelijkheid;

e. de leden regelen tezamen de desa-aangelegenheden onder leiding van een raad der oudsten hunner, waarvan een ieder, mits hij tijd van leven heeft, op zijn beurt deel uitmaakt.

Bij oprichting dezer desa's werden de ontgonnen gronden in gelijke aandeelen verdeeld en aan elk der leden een deel toegewezen met de bedoeling een onvervreemdbaar familiegoed te creëeren. De krama desa zijn de representanten van hunne familie en worden in alle opzichten tevens als de hoofden daarvan beschouwd.

De verplichtingen, die op hen rusten zijn:

1. het oprichten en onderhoud der dorpstempels;

2. het bekostigen der offeranden en der offerfeesten;

3. het bijeenbrengen van al hetgeen benoodigd is in de gevallen, dat de desa als zelfstandig lichaam moet optreden. Elk der leden komt op voor een gelijk aandeel, zoowel in de lusten als in de lasten. Dit aandeel heet „tegakan". Van de macht, die de leden der desavereeniging als familiehoofden hebben, mogen zij gebruik maken om alle andere dan bovengenoemde lasten, welke het lidmaatschap hen mocht opleggen door de overige familieleden mede te doen dragen, b.v. het herstel der tempelmuren, het transport van goederen, het doen van boodschappen naar andere desa's, etc. Regeling hiervan heeft bijna immer plaats op minnelijke wijze door de familieleden onderling.

In de desa's van het beschreven type wordt, zoolang de beschikbare grond dit toelaat, de vestiging van vreemdelingen, die te goeder naam bekend staan en bereid zijn zich naar de van kracht zijnde bepalingen te gedragen, aangemoedigd. Meestal vinden zij den eersten

tijd een tijdelijk onderkomen bij een der andere desabewoners. Op hun verzoek kunnen zij een woonerf en een stuk bouwgrond krijgen.

Gedurende twee of drie jaren wordt den nieuw gevestigde de tijd gelaten wat op zijn verhaal te komen. Zoodra hij een huis met alles, wat daarbij behoort, heeft kunnen bouwen, zijn grond in ontginning heeft gebracht en zoodoende een gevestigd ingezetene van de desa is geworden, dient hij ook aan het sociale leven in de desa te gaan deelnemen. Daar hij echter nimmer als gewoon lid van de desavereeniging kan toetreden, wordt hij als buitengewoon lid of „sampingan" aangenomen.

De verplichtingen, die de sampingans als zoodanig hebben, zijn in verschillende desa's weer anders nml.:

1. nemen in een bepaalde desa de krama desa ten aanzien van het grondbezit eene bevoorrechte positie in, dan komt het onderhoud der dorpstempels en het bekostigen der offerfeesten geheel voor hunne rekening. Alleen ten aanzien van den doodentempel hebben ook de sampingans diensten te verrichten;

2. genieten de krama desa ten opzichte van de bouwvelden geen bijzondere voorrechten, dan doen de sampingans mee aan alle diensten en hebben zij ook hun aandeel in de kosten der offerfeesten in alle tempels te dragen. Het eenig verschil tusschen hen en de krama desa is dan, dat de sampingans niet deelnemen aan het desabestuur en ook de maandelijksche vergaderingen van de desavereeniging niet bijwonen.

Ook in de desa's, die als het ware den overgang vormen tusschen het eerste en het tweede type, is het aantal desaleden beperkt, doch het lidmaatschap der desavereeniging niet erfelijk in de familie. Ieder inwoner der desa kan op zijn beurt krama desa worden. Het aantal leden wordt voltallig gehouden, zoowel uit de sampingans als uit de kinderen der desaleden, welke laatsten bij hun huwelijk onder aan de lijst der buitengewone leden komen te staan.

Het tweede type vindt men in desa's, waar de toepas-

sing van het beginsel van gelijkheid niet beperkt blijft tot de oorspronkelijk daar gevestigde families, doch zich ook uitstrekt tot degenen, die zich eerst later in de desa zijn komen vestigen, de desa's dus waar de toelating van vreemdelingen onbeperkt plaats vindt. Lid van de desavereeniging wordt elke mannelijke ingezetene, zoodra hij in het huwelijk getreden is. Tusschen de leden onderling bestaat volkomen gelijkheid, zij mogen allen medebeslissen over de zaken, welke voor de desa van belang zijn. Men maakt van dit recht echter door het groote aantal leden weinig gebruik en laat de regeling van de meeste zaken over aan de personen, die met het dagelijksch bestuur over de desa belast zijn. Gezamenlijk zijn de leden gehouden de verplichtingen te vervullen, die op de desa rusten tegenover de goden, zoowel als tegenover den souverein.

De desadienstplicht van een gehuwde gaat in één jaar na zijn huwelijk. Komt de vrouw van een lid te overlijden, dan blijft de weduwnaar lid van de desavereeniging en derhalve ook tot het verrichten van diensten verplicht, indien hij een volwassen ongehuwde dochter, zijne moeder of een ander,die voor hem zorgen kan, bij zich heeft inwonen. Woont er geen vrouw bij hem in en denkt hij er niet aan spoedig weer in het huwelijk te treden, dan moet hij voor het lidmaatschap bedanken, en zoo daaraan het gebruik van een deel van den desagrond verbonden is, ook daarvan afstand doen.

In sommige gevallen wordt hem wel eens het genot van den grond gelaten tegen betaling van een huursom ten bate van de desakas. Hij mag in alle gevallen in de desa blijven wonen (verblijft dan meestal bij een kennis of bloedverwant) en gebruik maken van de desatempels. Voor den doodentempel moet hij blijvend diensten presteeren, doch behoudt daartegenover zijn aandeel in de desabegraafplaats.

Afkoop van alle of een gedeelte der diensten wordt soms toegestaan.

Van desadiensten zijn vrijgesteld:

1. de vader, wiens zoon (sentana) in zijn plaats kan treden of voor wien een aangenomen zoon de diensten verricht;

2. ouden, gebrekkigen en melaatschen;

3. in sommige desa's de mannen, wier vrouwen onvruchtbaar blijven.

In Noord-Bali is ongetwijfeld het grondbezit oudtijds algemeen de basis geweest der desadienstplichtigheid (juister godsdienstplichtigheid). Deze regeling bleef gehandhaafd, zoolang de desagemeenschap vrijelijk over den grond bleef beschikken en bestaat nog in desa's, waar zulks ook thans nog het geval is. In streken, waar ten gevolge van intensievere cultuur van den bodem en toename van het aantal inwoners het desagrondbezit meer en meer op den achtergrond geraakte en langzamerhand — na trapsgewijze overgang — een meer individueel karakter kreeg, werd het een onmogelijkheid den dienstplicht nog langer op den grond te laten rusten, was het noodzakelijk naar een anderen grondslag van dienstplichtigheid om te zien. Dien grondslag vond men in het bezit van een vrouw, die voor het dienstplichtig desalid kon zorgen, zoodat het huwelijk criterium werd voor den tijd van aanvang van het desalidmaatschap. Met het aannemen van dit nieuwe criterium hadden de betrokken desa's echter tevens van een machtig tuchtmiddel tegenover onwillige leden afstand gedaan. Men kon thans nml. niet meer als voorheen een lid, dat weigerde aan zijne verplichtingen tegenover de desa te voldoen, zijne gronden afnemen en deze aan een ander toewijzen.

II. De agrarische en daarmede samenhangende instellingen in Zuid-Bali.

A. Algemeene beschouwingen.

De beteekenis van den godsdienst voor de Balische maatschappij.

Alvorens thans tot de beschrijving van de agrarische en daarmede samenhangende instellingen in Zuid-Bali over te gaan, dient

tot recht begrip van desainrichting en grondenrecht, hier nog een enkel woord gewijd aan de beteekenis van den godsdienst voor de Balische maatschappij.

De Balinees gevoelt zich in sterke mate afhankelijk van zijn hoogere en lagere godheden. Zij zijn de eigenlijke eigenaren van alle goed, dat op gelijke wijze als onder de menschen, onder hen verdeeld is. Behoort het geheele land aan de grootste goden, Sanghijang Titah en Sanghijang Widi, de desa's met de daartoe gerekende gronden zijn het gebied van de desagodheden, Dewa's. Zoo ook is het bezit van de familie het eigendom van de familie-godheid en behoort het goed van ieder gezin aan de huisgoden van dat gezin. In hoeverre al die goden onderscheiden dan wel dezelfde zijn, doet hier niet ter zake. Zij worden ieder in afzonderlijke tempels en offerplaatsen vereerd, al is de eene dikwijls uit de andere voortgekomen.

Belangrijk is, dat deze Dewa's niet almachtig zijn. Het is hun dus niet altijd mogelijk naar hun wensch voor de belangen van hun vereerders op te komen, doch zij zijn daarbij afhankelijk van den steun, dien zij van de menschen ontvangen. Naarmate zij door offers meer gesterkt worden, zijn zij meer in staat de gewenschte bescherming en zegen te geven aan persoon en goed. De verhouding tusschen mensch en dewa is dus een soort belangen-gemeenschap met wederzijdsch hulpbetoon.

De desagoden loopen weinig gevaar voor uitsterven van hunne vereerders; voor de familiegoden, ten aanzien van wie dat gevaar veel grooter is, wordt daartegen gewaakt doordat men bij gebrek aan mannelijke afstammelingen, middels adoptie zorgt voor voortzetting van het geslacht. Men heeft dus steeds een hoofderfgenaam, sentana, al of niet geadopteerd dan wel ingetrouwd, die het geslacht voortzet en de goden bedient, daartoe in staat gesteld door het gebruik van de erfgoederen, in de eerste plaats het erf en de daartoe behoorende bouw-

gronden. Spruiten meerdere gezinnen uit één familie voort, dan blijven ze soms bij elkaar wonen op het familie-erf, „ngerob", meestal echter scheidt men zich af. De uittrekkende — naar voor iedere gemeenschap vasten regel, meestal de oudere, soms de jongere zoon — begint met het nieuwe erf aan zijn eigen persoonlijke godheid op te dragen. Hij brengt als hij kan, iets van de familie-godheid naar zijn nieuwe woonplaats over (noentoen), die daar voortaan wordt vereerd en onderhouden als medebelanghebbende bij de daar vergaarde goederen. Soms ook krijgt hij als „djiwedana" een aandeel in de later bijverkregen goederen.

Een band met het stamhuis blijft dus steeds bestaan.

Veelal wordt, behalve in de verschillende huistempels, de familiegod in een gezamenlijk onderhouden familietempel, „poera dadiâ" vereerd, daarnaast echter keert men van tijd tot tijd naar den tempel in het stamhuis, „iboe", terug. Bij een poera dadiâ is soms een klein, soms een groot aantal verwanten betrokken. De poera dasar te Gelgel b.v. is de poera dadiâ voor alle leden van de bangsa pasek tot Boeleleng toe.

Parallel met de poera dadiâ hebben ook sommige desa's gemeenschappelijke tempels, groepstempels, onder verschillende benamingen, poeseh, dasar, penataran en vele andere, waaruit in het algemeen stellig tot eenige verwantschap tusschen de betrokken desa's mag worden geconcludeerd.

Bezits- en beschikkingsrecht op den grond.

Zooals we zagen is alle grond van de goden. De Baliër zelf maakt geen aanspraak op bezitsrechten, noch op grond, noch op oogst. Van het een heeft hij het gebruik, van het ander het genot.

Tusschen de goden en den bewerker van den grond, of bij deelbouw de rechthebbenden op den oogst, denkt hij zich een macht, die namens of voor de goden de beschikking over den grond voert, de gronden dus onder

de daarvoor in aanmerking komende personen verdeelt. Die macht kan in de Balische maatschappij niet anders zijn dan de desa, het centrum van het godsdienstige leven. Duidelijk komt dit uit bij de ontginning van woeste gronden, waarvoor op straffe van verbeurdverklaring der ontgonnen velden vooraf vergunning aan de desa moet worden gevraagd.

De vorm, die het recht op pas ontgonnen akkers aanneemt na verloop van den gebruikelijken termijn van circa 3 jaar, gedurende welke periode men de ontginners als belooning voor hunne moeite in het ongestoord bezit hunner nieuwe velden laat, hangt af van de positie, die de persoon des ontginners inneemt en het stadium, waarin het beschikkingsrecht van de desa verkeert. Zoo werden gronden door of namens de vorsten, landsgrooten, en hunne familieleden ontgonnen, droewe dalem, die zij gewoonlijk in deelbouw of onder verplichting van robandienstprestatie uitgaven. Gronden door andere personen in ontginning gebracht worden, in het geval de desa, waartoe de grond behoorde, het haar toekomende beschikkingsrecht nog krachtig hanteert, droewe desa. Kan het nieuw ontgonnen bouwveld niet als aandeel aan een (nieuw) lid der desavereeniging worden uitgegeven, omdat allen reeds in het bezit van een aandeel zijn en wenscht men het niet onder de leden te verdeelen, dan staat men den grond erfelijk in deelbouw af aan den ontginner of bij nalatigheid dan wel ontstentenis van dezen aan een ander. Ook kan de desa den grond in kwestie verpanden of verkoopen. In dorpsgemeenschappen echter, waar het beschikkingsrecht van de desa meer op den achtergrond is getreden (nergens gaat het geheel te niet), hebben de desaleden, die zelf de ontginning ter hand nemen, een meer geprononceerd persoonlijk recht op de door hen opengelegde velden, welk recht met den naam „kesoegijan" wordt aangeduid.

In sommige desa's met communale gronden (droewe desa) hebben de desaleden sinds lateren tijd het voorrecht verkregen, dat nieuw ontgonnen gronden in den vervolge kesoegijan worden en de ontginner dus in het volle genot van den oogst dier velden treedt, zonder uit hoofde daarvan tot eenige levering of dienst verplicht te zijn. Een dergelijken toestand, die als een overgang te beschouwen is, treft men veelal alleen aan in desa's, waar alle gunstig gelegen gronden reeds lang ontgonnen en tot droewe desa gemaakt zijn en nu nog slechts moeilijk te bewerken terreinstrooken overblijven. De landrentecijfers wijzen uit, dat de kesoegijangronden in dorpen als hier bedoeld slechts een onbeduidend gedeelte van de geheele beplante oppervlakte beslaan.

De vorst oefende normaal slechts bij verovering en dan alleen nog over bepaalde gronden het beschikkingsrecht uit. Zoo mocht hij bij verovering over de strooken niemandsland, „kwalonan", die oudtijds in de grensgebieden van de verschillende landschappen voorkwamen, beschikken en deze ten eigen bate in ontginning laten brengen.

Ook over verlaten bouwvelden in desa's, waarvan de bevolking bij verovering gevlucht en niet binnen gezetten tijd teruggekeerd was, kon de vorst naar willekeur beschikken.

Verplichte diensten. De Baliër, die zich voorstelt den grond in leenbruik gekregen te hebben van de godheid, stelt tegenover deze gunst een dienstprestatie. Dit is voor hem even natuurlijk, als dat in onze maatschappij de loontrekkende arbeid presteert ten behoeve van den loongever. Petjatoe, of tetjatoe, van tjatoe-krop, beteekent mondvoorraad, levensonderhoud, een recht op den oogst, waartegenover een dienstverplichting staat, hetzij aan de desa, d.i. de desatempelvereeniging (ajahan desa), hetzij aan een desacomplex, dat gezamenlijk een groepstempel onderhoudt,

hetzij aan den daartoe door de desa uit hoofde van haar beschikkingsrecht als leider der eenheid in zijn land gemachtigden vorst (ajahan dalem), in de eerste plaats ten behoeve van godsdienstige doeleinden, sommige landstempels, en voorts voor alles dat dient tot behoud dier eenheid, welke tot godsdienstige doeleinden samenwerkt, en ten slotte ten zijnen eigen behoeve, wijl hij de persoon is, die namens de eenheid voor de godsdienstige doeleinden opkomt. Het woord „petjatjoe" dat, zooals we reeds zeiden, beteekent oogstgenot voor dienstverrichting, wordt gebezigd voor gronden, waarvan de occupanten tot bepaalde diensten verplicht zijn en wordt ook gebruikt voor akkers, waarvan het genot is afgestaan aan hoofden of ambtenaren ter belooning van gepresteerde of te presteeren diensten, ambtsvelden dus, in Gianjar en Kloengkoeng meer bekend onder den naam van „boekti".

De in den vorstentijd en met uitzondering van de ajahan dalem, ook thans nog door de bevolking gepresteerde dienstverrichtingen zijn te onderscheiden in bandjardiensten, desadiensten, soebakdiensten, vorsten- en particuliere diensten, al naar gelang van den persoon of het lichaam, die met de vordering van die diensten belast is, ajahan bandjar, ajahan desa, ajahan soebak, ajahan dalem, ajahan roban geheeten.

a. ajahan bandjar.

Het begrip bandjar valt in vele opzichten samen met de in vrijwel iedere nederzetting aangetroffen lijkverbrandingsvereeniging (patoes). Op Lombok zouden ze daaraan zelfs identiek zijn. [1]) Op Bali omvat het eerste meer, maar vallen ook wel enkele der „kramapatoes" buiten de „krama-bandjar". Daar men het woord bandjar vaak hoort gebruiken waar „kapatoesan" juister zou zijn en veel bandjars een eigen „doodentempel"

[1]) De Roo de La Faille: Adatrecht-bundel XV blz. 168 e.v.

(poera dalem) hebben, bestaat het vermoeden, dat ook op Bali de bandjar oorspronkelijk een vereeniging is, die vooral den doodencultus behartigt. Ook wordt het onderhoud van wat wij desawegen noemen veelal tot de taak van de bandjar gerekend, in den vorstentijd zelfs bovendien die weggedeelten, welke buiten de desakom gelegen zijn en niet meer tot de desawegen gerekend worden (heerendienst), evenals de behartiging van vele andere, zuiver maatschappelijke, belangen. Sommige zeer ouderwetsche desa's kennen het begrip bandjar niet.

De krama-bandjar vergaderen in de balei-bandjar, een eenvoudige vergaderzaal, de krama-desa in de balei-agoeng, de vergaderplaats in den desatempel.

Onder bandjardiensten zijn samen te vatten:

1. het oprichten en onderhouden der bandjargebouwen (balei-bandjar),

2. het oprichten en onderhouden der tempels (voor zoover die niet aan de geheele desa, doch slechts aan een of meer bandjars toebehooren),

3. het onderhouden van wegen en pleinen ook buiten de bandjar,

4. de ajahan-patoes (leveranties en diensten voor de lijkverbrandingen, welke echter meer het karakter van wederkeerig hulpbetoon dragen en ook om andere redenen feitelijk niet in deze rubriek thuis hooren).

b. ajahan desa.

De desa is de eenheid met begrensd grondgebied, die den desatempel, tevens vergaderplaats van de krama-desa en eventueele andere, tot de desa behoorende, tempels onderhoudt. Waar de bandjar ontbreekt, behartigt de desa ook de zuiver maatschappelijke belangen. Als regel bestaan de desadiensten uit:

1. het oprichten en onderhouden der dorps- en groepstempels en het leveren van de daarvoor benoodigde materialen;

2. het leveren, toebereiden en aanbieden in die tempels van de voorgeschreven offeranden (oeroenan);

3. het onderhoud der pleinen en wegen in de desa's, waar dit althans niet bij uitzondering in bandjardienst plaats vindt;

4. het leveren bij hanenklopperijen van een voorgeschreven aantal vechthanen.

c. ajahan soebak.

De soebak, oorspronkelijk van zuiver animistisch karakter en opgericht met het doel om de water- en grondgeesten in de bronnen en op het land, ter verkrijging van een goeden oogst en voorkoming van watergebrek gunstig te stemmen [2]), heeft zich langzamerhand ontwikkeld tot een ook thans nog haar godsdienstig karakter volkomen behouden hebbende coöperatieve vereeniging, die de op de bevloeiïng en grondbewerking betrekking hebbende religieuze en materieele belangen van de bij haar aangesloten sawahbezitters voorstaat. Soebakdiensten zijn:

1. het oprichten, onderhoud en herstel van waterschaps-, bevloeiïngs- en damtempels, de bedoegoel, poera mastjeti en -oeloensoewi (oeloentjarik), zoomede van de grootere tempels aan het Bratan- en Batoermeer (poera Bratan en Oeloe danau Batoer);

2. het leveren, toebereiden en transporteeren van de in de tempels aan te bieden offeranden;

3. het aanleggen, graven, herstellen en onderhouden van dammen, verdeelwerken, tunnels en leidingen;

4. het leveren van de voor genoemde kunstwerken benoodigde materialen;

---

[2]) In Kintamani, waar geen natte rijstvelden bestaan, komen soebaks voor, godsdienstige vereenigingen, die aan de bronnen in de verschillende desagebieden offeren ter verkrijging van een goeden oogst.

5. het bewaken der leidingen en toezicht op het bevloeiïngswater, zoomede soms het presteeren van kleine diensten ten behoeve van het soebakhoofd;

6. het onderhoud van wegen en duikers in de soebak.

d. ajahan dalem.

De vorst is de personificatie van de eenheid der streek, waarover hij heerscht. Hij behartigt als zoodanig de landstempels, waarbij de bevolking zij het niet altijd in even sterk gevoelde mate geïnteresseerd is, hij beslecht de geschillen tusschen de desa's, voorkomt onderlinge oorlogen tusschen hen en oefent de rechtspraak uit, voor zoover noodig en wanneer men zich niet aan bandjar-, desa- of soebakrechtspraak wenscht te onderwerpen. Hij stelt zich tegen vijanden van het land te weer en heeft als goed vorst eerst in laatste instantie zijn eigen belangen te behartigen. Onder ajahan dalem vallen:

1. het onderhoud en herstel der groote landstempels en van de poera's van den vorst;

2. prestatie van werkzaamheden in verband met het jaarlijksche njepifeest;

3. het doen van krijgsmansdiensten in den oorlog;

4. het onderhoud en herstel der vorstenverblijven (poeri's);

5. het leveren van materialen ten behoeve der poeri's.

e. ajahan roban.

Particulieren, steeds aanzienlijken, geven soms aan lieden zonder of met gering grondbezit hunne droewe gronden uit tegen prestatie van robandiensten. „Roban" heeft denzelfden stam als „ngerob", mee-eten, meedragen in de lasten van het huisgezin, men kent verscheidene soorten roban:

1. jongelieden, die aan de gehuwde dienstplichtigen bij zwaren dienst het eten brengen;

2. bijwoners in de desa, die een verlichten dienstplicht hebben;

3. personen, die men (zoowel particulieren als aanzienlijken) tegen verschaffing van voedsel en kleeding zijn velden laat bewerken;

4. personen, die tegen het gebruik van een stuk droewegrond tot bepaalde, overeen te komen diensten verplicht zijn, zooals koken, rijst stampen, brandhout leveren, het dragen van een aanzienlijke, wanneer hij uitgaat, of van de eereteekenen, pajoeng, speren enz., die hij met zich voert. Het woord roban is dus vrij verwarrend, in dit verband worden daarmede speciaal de onder 4 genoemde diensten bedoeld.

Eenige bijzondere rechten.

Drie eigenaardige rechten behoeven uitdrukkelijk bespreking:

I. Tjampoet d.i. het recht van de desa het aandeel in den desagrond en het erf (met tebe) aan zich te trekken bij verlaten van de desa, uitzetting, overlijden of vergevorderden ouderom, zonder dat een tot het vervullen van desadiensten bekwaam persoon als erfopvolger kan optreden, zelden bij voortdurende nalatigheid in het vervullen van desadiensten.

II. Tapoek, het recht van de nagelatenen, weduwen, ongetrouwde dochters of onvolwassen zoons om gedurende eenigen tijd in het genot van den grond te blijven, terwijl de daarop rustende diensten, voor zoover zij niet in staat zijn die te presteeren, niet gevorderd worden, „slapen", maar door de gezamenlijke overige dienstplichtigen worden vervuld.

III. Pahab, het recht van de desa een verpand stuk petjatoe ajahan desa, dan wel ajahan dalem of een erf, van den pandnemer terug te vorderen, na al of niet kinderloos overlijden van den pandgever. De pandsom wordt volgens dit recht geacht na aanzeg-

ging, dat het „ngahab" een aanvang neemt, ieder jaar 1/10 te verminderen ten behoeve van de desa of dengeen, die door haar wordt aangewezen als rechtverkrijgende, zoodat deze voor een jaarlijks verminderend bedrag den grond kan inlossen of die na 10 jaar om niet kan terug ontvangen.

Wijzigingen in den rechtstoestand van den grond.

Nog moge de aandacht gevestigd worden op eenige voor dit onderwerp van belang zijnde wijzigingen in den rechtstoestand van den grond.

Kesoegijan grond kan in droewe-dalem overgaan door vorstelijk tjampoet (naastingsrecht) of door verkoop; droewe-dalem kan door verkoop in kesoegijan overgaan. Dit vorstelijk tjampoetrecht is een geheel ander dan het desatjampoetrecht. Het eerste werd toegepast op individueele bezittingen van misdadigers, vluchtelingen, weduwen en weezen, het tweede geldt onbeheerd achtergelaten of nagelaten communale goederen.

Petjatoe (ajahan) desa of patjatoe-ajahan dalem ging slechts zelden in droewe dalem over. Dit was in strijd met de adat en werd daarom als onrechtmatig beschouwd. Vluchtte echter bij vèrovering de bevolking van een streek dan verviel alle grond, dus ook de petjatoe, aan den veroveraar als droewe (Loengsiakan, Batoean, Kajoebihi).

Dat droewe dalem als petjatoe-ajahan werd uitgegeven, kwam weinig voor. Wel ziet men de vorst soms na verovering verlaten gronden, die hij dus tot domein zou mogen maken, als ajahan aan zijn nog niet in het bezit van een petjatoeveld zijnde onderdanen uitgeven voornamelijk met het doel in de nieuw veroverde streek een betrouwbare weermacht te vormen tegen eventueele vijandelijke invallen. (Madangan en grens Karangasem).

B. De afgelegen noordelijkste streken van Zuid-Bali.

Desa-inrichting en grondbezit. Gaan wij thans den toestand na, zooals wij dien nog aantreffen in Kintamani, boven Temboekoe, Soesoet, Bangli, Tegallalang en Pajangan, in het algemeen de streken, waarmede de vorsten zich door afgelegen ligging en dunne bevolking, weinig hebben ingelaten en waar men dus mag verwachten de oorspronkelijke verhoudingen het zuiverst bewaard te vinden.

De desa-inrichting vertoont hier, ondanks veel verscheidenheid in de finesses zeer duidelijke overeenkomst met die in de omliggende landen, Java, Lombok, Noord-Bali. Een principieel verschil is er niet.

De kern vormen de krama-desa, die in de volle lasten en lusten deelen, zij hebben een erf, zijn getrouwd, hebben c.q. een aandeel in de communale gronden of anders toch een eigen stuk grond.

Wie niet door deze middelen in staat zijn gesteld tot het dragen van de volle lasten, hebben ook meestal minder zeggenschap in de desa-aangelegenheden. Dit zijn de robans, waartoe soms de gehuwden, die geen erf bezitten, soms ook de ongehuwden, die (vrouwelijke) hulp in huis hebben worden gerekend. Daarnaast heeft men de sampingans, nieuwelingen, die nog geen grond voor hun levensonderhoud ontvingen en daarom slechts tot lichte diensten verplicht zijn.

Het in Noord-Bali sporadisch voorkomende, door Liefrinck als „oudste" beschreven desatype, waarbij de kern der krama-desa tot weinige familiehoofden (de afstammelingen der stichters) beperkt is, wordt in Zuid-Bali weinig aangetroffen [3]). Wel hebben de desabesturen in sommige desa's vrijwel alle macht in handen,

---

[3]) In Karangasem, dat in vele opzichten met Noord-Bali overeenkomt, zijn enkele desa's van dit type gevonden.

maar de overige desaleden nemen, mits zij tijd van leven hebben, op hun beurt ook zitting in het bestuur (het nieuwere desatype van Liefrinck). Als vaste regel geldt: gelijke lusten, gelijke lasten en voor wat, hoort wat. Zelf in desa's, waar de oudste erven door hunne ligging b.v. aan den grooten weg, nog van de latere bijgevoegde en daarachter gelegene te onderscheiden zijn, is er geen verschil in medezeggenschap der bewonende krama-desa. Wellicht is dit te verklaren uit het verschil in den geologischen toestand van Noord- en Zuid-Bali; in eerstgenoemd gedeelte zijn goede gronden schaarsch, zoodat het te begrijpen is, dat men in enkele desa's van den beginne af trachtte een onvervreemdbaar familiegoed te creëeren. In Zuid-Bali was daartoe oorspronkelijk geen aanleiding.

Ten opzichte van het grondenrecht onderscheiden de desa's zich in het algemeen in 2 groepen, nml.:
type A. met persoonlijke bezitsrechten van de desabewoners op de erven en de bouwvelden, waar de gehuwden allen desalid zijn (met een tijdelijke uitzondering voor nieuwelingen, die nog gronden moeten ontginnen);
type B. met communale rechten op de erven en bouwvelden, waarvan de gebruikers desalid zijn (met een tijdelijke uitzondering voor hen, wier gezinnen incompleet zijn).

In de desa van de eene soort is dus het huwelijk, in die van de andere soort het grondgebruik hoofdcriterium voor het desalidmaatschap en dienstplicht. Merkwaardig is, dat wat in de desa's van de eene soort als hoofdcriterium geldt, in meerdere desa's van de andere categorie als nevencriterium beschouwd wordt en omgekeerd, hetgeen hieruit blijkt, dat ingezetenen, die aan het hoofdcriterium voldoen, nog niet ten volle tot het desalidmaatschap worden toegelaten, wanneer zij nog niet aan den als nevencriterium gestelden eisch beantwoorden.

Dat er ook in de desa's van het A type verband bestaat tusschen desa en grond, blijkt in geval van

overlijden van een grondbezitter zonder erfgenaam, wanneer de grond aan de desa terugvalt, zoomede bij ontginning van woesten grond, waarvoor vergunning aan de desa moet worden gevraagd. In beide typen van desa's heeft de gemeenschap dus een soort beschikkingsrecht op den grond, in het B type intensiever en geprononceerder, in het A type slechts bij hooge uitzondering voor den dag tredend. Hieruit blijkt, dat zij beide principieel niet verscheiden zijn, maar er slechts een practisch verschil is in het meerdere gewicht, dat aan een van beide criteria gehecht wordt. Mede duidt hierop het feit, dat van de verschillende schakeeringen, die in de onderdeelen van bijna iedere desa-inrichting worden gevonden, er geen enkele consequent samengaat met het verschil in hoofdcriterium. Liefrinck onderscheidt beide typen van desa's in zijn beschouwingen dan ook niet nader en brengt ze tezamen bij zijn tweede type van desa onder. Er zijn zelfs desa's, die wegens het bezit van een gemeenschappelijken tempel, moeten worden aangenomen te zijn van een en dezelfde afkomst, waarvan de eene desa communale rechten op den grond en de erven uitoefent en de andere niet. B.v. de desa Tjandigaan met communale rechten, die, naar men verhaalt, het moederdorp is van de, met haar gezamenlijk een groepstempel onderhoudende, desa's Daoesa, Lateng, Panti en Sanda, waar geen communale rechten bestaan, en Kintamani met communale rechten, welke desa met Soekawana (een zeer oud dorp) en eenige andere desa's alle zonder uitgesproken communale rechten, de Poera Penoelisan tot gemeenschappelijk te onderhouden tempel heeft.

Moeilijk valt hier te denken aan een verschil gebaseerd op oerbevolking (Bali Aga) en latere invasie, daar het district Kintamani vermoedelijk al heel weinig aan invasie heeft bloot gestaan, wat o.a. uit het daar voorkomende gering aantal triwangsa's blijkt. Alleen valt het op, dat de desa's zonder communaal grondenrecht Songan, Pinggan, Siakin, Koetoeh, Soekawana, Seloe-

loeng, Daoesa en wat daaronder ressorteert tot Blantik toe alle vrijwel ten Noorden van de lijn, getrokken over de toppen van Bratan, Tegah, Batoer en Abang, zijn gelegen. Dit zou van belang zijn, indien heel Noord-Bali geen communaal grondenrecht kende. Daar Liefrinck het echter in het Boelelengsche ook aantrof en zelfs in het hier bedoelde gedeelte van Kintamani zuiver communale desa's voorkomen, is aan die noordelijke ligging schijnbaar geen verdere beteekenis te hechten, terwijl voorts op dezelfde gronden als Liefrinck voor Boeleleng aannam, ook hier moet worden verondersteld, dat desadienstplicht steeds zijn oorsprong heeft gehad in het desagrondenrecht. In de meeste desa's vindt men dit nog zuiver bewaard: Tjatoer, Kintamani, Maniklioe, Abang, enz.

De woonerven. Afgezien van de desa's van het A type behooren op een hoogst enkele uitzondering na, (Batoer, Troenjan, Taro) in deze streken de pekarangans en, waar die voorkomen, de teba's (direct aan de erven grenzende en daarmede een geheel vormende tuinen) aan de gemeente. De gebruikers zijn tot zekere diensten verplicht. Erf zoowel als teba mogen niet verkocht en zelden verpand worden, zij vererven alleen dan op dezelfde wijze als eigendommen, wanneer de erfgenaam in staat is als krama desa op te treden; is hij dat niet, dan wordt (na verloop van een bepaalden termijn, waarin de weduwe zich een gezinshoofd kan zoeken) het erf door de desa aan een ander toegewezen.

De bouwvelden. In het meerendeel der B desa's van de thans besproken gebiedsdeelen zijn de bouwvelden onderworpen aan het volle desabeschikkingsrecht, slechts daar, waar alle waardevolle gronden ontgonnen zijn, ziet men tegenwoordig in deze dorpen als uitzondering op den ouden regel na moeizame ontginning voor cultuur geschikt gemaakte stukken grond tot kesoegijan in plaats van droewe desa

worden. Soms worden de communale gronden op geregelde of ongeregelde tijden onder de desagenooten verdeeld (Maniklioe, Langgahan en vele andere), vooral daar, waar nog overvloed van grond is en men de velden na één- of tweemalige beplanting geregeld 1 of 2 jaar braak laat liggen, gedurende welken tijd zij als gemeenschappelijke weideplaats dienst doen.

In Bajoeng Gde en Bonjoh, waar men nog de meeste gronden heeft, worden ze zelfs voor iedere bewerking opnieuw verdeeld. Is er in het afgeloopen jaar een nieuw desalid bijgekomen, dan krijgt hij bij die gelegenheid ook een aandeel.

Andere desa's houden alleen herverdeeling, wanneer vermeerdering of vermindering van leden zulks gewenscht maakt (Mengani, Pengedjaran, Daoep enz.).

In weer andere hebben op vaste tijden herverdeelingen plaats, b.v. om de 5, 10, of 20 jaar (Abang, Boenoetin, Songan en Batoer).

Verreweg de meeste desa's hebben daarvoor thans echter geen vaste regel. Men vindt daar, waar de bouwvelden niet overvloedig zijn, of de cultuurtoestand van den bodem wisseling in den weg staat, over het algemeen bij de desagrondgebruikers een drang om niet tot nieuwe verdeeling over te gaan. Dikwijls krijgt men ten antwoord, dat vroeger herverdeeling wel plaats had, maar vooral, ook sinds de Gouvernementsbelasting, die door individueelen aanslag de aandeelen fixeerde, nu niet meer (zeer ten nadeele van de jonggehuwden, die daardoor op het vrijkomen van een bouwveld moeten wachten, om een aandeel te kunnen krijgen, dan wel zich met deelbouw moeten vergenoegen).

Blijven de verdeelingen geheel achterwege (er zijn desa's, waar men zich niet herinnert, dat ooit herverdeelingen plaats hadden: Kedisan, Sekardadi, Bantang e.a.) dan uit zich het recht van de desa op de bouwvelden geheel zooals bij de erven, n.l. in speciale wijze van vererving, verbod van verkoop en beperkte mogelijkheid tot verpanding door de individueele gebruikers

en voorts in het recht van de desa om den grond, wanneer die door toevallige omstandigheden niet in handen is van een individueel gebruiker, te verpanden, te verkoopen of te verhuren ten bate van de desakas of ten behoeve der desabelangen.

Een principieel intern verschil bestaat er tusschen de opgenoemde typen van desa's met communale gronden niet, zoodat het voor de hand ligt aan te nemen, dat de wijze, waarop het beschikkingsrecht der dorpen zich inzake geregelde, ongeregelde, dan wel al of niet verdeeling van den grond uit, afhangt van de plaatselijke omstandigheden en in verband daarmede de boven opgesomde uitingsvormen van dit beschikkingsrecht elkaar vermoedelijk in den loop der tijden opgevolgd zijn. De toestand van Bajoeng Gde en Bonjoh zou dan de oorspronkelijke zijn, die naarmate de beschikking over de gronden meer beperkt werd, ongeveer in de boven gekozen volgorde zich vervormde in den toestand van Kedisan en andere. Zulks wordt bevestigd door wat men zich in de verschillende desa's nog herinnert.

Van den eindvorm, communale grond zonder herverdeeling, is het nog slechts een quaestie van tijd om tot uitsluitend kesoegijan te geraken. Practisch in de onmogelijkheid verkeerende om het aantal kramadesa uit te breiden, is men in desa's als Kedisan, Sekardadi en Bantang vroeg of laat, al naar gelang het dorp zich snel of langzaam uitbreidt, wel gedwongen het huwelijk als hoofdcriterium aan te nemen, ten einde meer personen in de desadiensten te kunnen betrekken en zoo sluit het type A zich als eindvorm bij de reeks aan. Dat de desa, die hiermede voor een goed deel een van haar belangrijkste machtsmiddelen, het absolute beschikkingsrecht over den grond prijsgeeft, beduidend verzwakt, behoeft geen betoog.

Dienstplicht. Zooals in het voorgaande besproken werd (blz. 341) komen, hoewel minder talrijk, in de noordelijke streken van Zuid-Bali ook desa's voor met

uitsluitend kesoegyangrond, dorpen dus, waar het beschikkingsrecht van de desagemeenschap op den grond beperkt is en de bouwvelden een meer individueel karakter dragen, terwijl daar mede nederzettingen voorkomen met droewe-desa zoowel als kesoegijan.

Tegenover de voordeelen die de desa haar inwoners geeft, staan plichten. Deze zijn niet voor allen dezelfde. Zoo dragen de gehuwde grondbezitters, evenals de kerndorpers op Java, de volle lasten, anderen, de weduwnaars onder de krama-desa, behoeven slechts de helft van een mansplicht te vervullen; weer anderen, weduwen, hebben alleen vrouwendiensten tot taak; de krama-bandjar als zoodanig, dragen uitsluitend aan den doodentempel en lijkverbrandingen bij, de sampingans ten slotte hebben slechts het tempelplein bij te vegen. Ook huwbare en gehuwde vrouwen hebben diensten te verrichten, ajahan loeh geheeten, bestaande in het gereed maken van offergaven en bijdragen aan de tempelfeesten. De regeling dezer taken is voor verschillende desa's alweer lang niet uniform, maar principe is steeds, dat ieder naar de mate van de lusten, die hij geniet, moet bijdragen en dat aan ieder van wien lasten gevorderd worden daarvoor eenige compensatie toekomt. Zoo moet b.v., zooals we reeds zagen, de weduwe, die niet spoedig hertrouwt of geen volwassen zoon heeft, haar aandeel in den communalen grond en vaak ook haar erf afstaan, omdat zij slechts de lichte vrouwendiensten vervult.

Naast diensten voor de desa vindt men diensten voor het land (vorst). Deze schijnen echter in de hier besproken streek van recenten datum. Meestal weet men nog den gang van zaken te verhalen. In sommige desa's (Kedisan, Aboean) verklaart men dat, toen de vorst diensten begon te vragen, men uit de desagronden stukken heeft afgescheiden en aan bepaalde personen heeft toegewezen als compensatie van door hen te verrichten diensten.

In andere: Bajoeng Gde, Bonjoh, Pangotan, Palaktining, Bangklet, Kajoebihi onderscheidt men ajahangronden, waarop de lands (vorsten) diensten rusten en desagronden, waarop de desadiensten rusten; ieder desalid heeft van beide een aandeel. Vermeerdert het aantal desaleden, dan neemt men bij de jaarlijksche verdeeling een stuk van den desagrond af en wijst dat aan het nieuwe lid als zijn lands (vorsten) dienstveld toe, terwijl de rest van den desagrond opnieuw verdeeld wordt onder het thans vermeerderde aantal leden. In Sekardadi heeft ieder lid 4 akkers desagrond in vast gebruik zonder herverdeelingen. Wie wegens ouderdom of als weduwnaar geen lands (vorsten) diensten kan verrichten, staat 2 van die akkers af.

In Tjatoer heeft men een deel van de desagronden afgescheiden als gronden, waarop de lands (vorsten) diensten rusten; deze worden gelijkelijk onder de desaleden verdeeld evenals de gewone desagronden.

In Kintamani verder is alle droewe-desa onder de krama's gelijkelijk verdeeld en zijn deze gehouden tot het verrichten van ajahan-desa en ajahan dalem beide.

Uiteraard moest om tot aanwijzing van bepaalde van de desadienstgronden, afgescheiden lands (vorsten) dienstvelden over te kunnen gaan, de gelegenheid daartoe gunstig, dus in het algemeen een meervoudig aantal akkers voor ieder desalid beschikbaar zijn. Bestond daartoe niet de gelegenheid, dan bleef de grondverdeeling bij het oude en werd evenals in de desa Kintamani aan het gebruik van een stuk communalen grond, naast desadienst ook de lands (vorsten) dienst verbonden. Natuurlijk werden zij, die om bijzondere redenen van een deel der desadiensten vrij waren, ook van de zooveel bezwaarlijker lands (vorsten) diensten ontheven.

In de desa's, waar bij het ontstaan der lands (vorsten) diensten geen communaal grondenrecht werd uitgeoefend, had men niets dat men als compensatie voor de

lands (vorsten) diensten kon doen gelden. Hier werden wel lands (vorsten) diensten geëischt, maar vindt men geen gronden, waarop die diensten vroeger rustten: Soekawana, Daoesa.

Al naar gelang van zijn macht heeft de vorst aan de desa eenvoudig een willekeurig aantal diensten opgelegd, die door de leden beurt om beurt of gezamenlijk worden gepresteerd.

In de desa's, die bij het ontstaan der lands (vorsten) diensten communale grondrechten kenden, zijn dus alle desaleden, dan wel eenige speciaal daartoe aangewezen desagrondhouders tot vorstendiensten verplicht, in die, waar geen communale grondrechten bestonden, alle gehuwden.

Waarop rust dus de dienstplicht? Al ligt het antwoord na het bovenstaande zeer voor de hand, om het groote belang van de zaak dient dit punt iets nader bekeken.

Liefrinck schrijft (Bijdrage blz. 301):
„Aanvankelijk moet de algemeene regel geweest zijn, dat het grondbezit de basis was van elke dienstregeling. Men redeneerde aldus: de desagemeenschap heeft de beschikking over al den grond in het gebied der desa, billijk is het dus, dat een ieder die zijn levensonderhoud krijgt van dien grond, een deel op zich neemt van de verplichtingen, welke aan die gemeenschap zijn opgelegd".

Dit stemt zuiver overeen met wat men in vele desa's in Zuid-Bali thans nog aantreft, n.l. dat alle gebruikers van een vol aandeel in den grond tot vollen desadienst verplicht zijn.

Hoe dit moet opgevat worden zet Prof. van Vollenhoven duidelijk uiteen, waar hij schrijft:
(Adatrecht blz. 539):
„De zegswijze, dat de dorpsdienst rust op den grond, is juist in dezer voege, dat de dorpsdienst rust op de kern-

dorpers, die gewoonlijk de eenige duurzame grondbezitters zijn".

Wat vonden we nu in de hier besproken streken van Zuid-Bali?

Volle, voor ieder gelijke, diensten voor desa en land (vorst) rusten op de normale desaleden, d.i. voor desa's met individueele gronden op de gehuwden, voor dorpen met communale gronden op de deelgenooten in de droewe-desa (die immers ook ieder een ongeveer gelijk deel hebben); zij die niet tot de volle diensten in staat zijn, hebben een kleiner aandeel. Personen, die geen aandeel hebben en dus alleen genieten van de door de desa gegeven veiligheid, het gebruik van de tempels, vooral den doodentempel en de begraafplaats en c.q. aanspraak op lijkverbrandingshulp, dragen meestal alleen bij voor den doodentempel. Duidelijk ziet men dit b.v. in de desa Sekardadi; ieder gehuwd krama-desa heeft als vast aandeel het gebruik van 4 velden droewe-desa, op 2 daarvan rusten tempeldiensten, op de 2 andere vorstendiensten; weduwnaars en ongehuwde nieuwelingen hebben recht op 2 velden en zijn verplicht tot alle diensten en bijdragen, behalve die voor den vorst. Weduwen en onvolwassenen houden alleen het erf en zijn slechts verplicht tot geldelijke en andere bijdragen voor de tempels, maar niet tot tempeldiensten.

Alle gronden in deze desa zijn droewe-desa, herverdeelingen hebben nooit plaats gehad, nieuwe leden moeten wachten tot een aandeel openvalt, overtollige aandeelen of erven worden in deelbouw utgegeven. Ouden van dagen, die geen sentana (erfgenaam) hebben, wordt de grond ontnomen.

De beteekenis van het ajahanveld.

Wat is nu de beteekenis van het ajahanveld in deze maatschappij? Geen andere dan de voldoening aan de adatspreuk, die hier zoowel als in Holland geldt: „Voor wat, hoort wat".

Toen de vorsten, in deze streek nog niet zoolang geleden, diensten begonnen te vorderen, achtten de desa's, waar dit met het oog op den beschikbaren grond nog mogelijk was, het billijk aan degenen, die de gevraagde diensten zouden verrichten een compensatie te geven in den vorm van het gebruiksrecht op een stuk grond. Daartoe werden door de desa zelf stukken desagrond bestemd.

Andere desa's vonden het niet noodig of waren in de onmogelijkheid de desagronden tot dat doel te splitsen en verbonden den ajahandalemplicht aan den vollen desadienstplicht, dus voor de desa's met communalen grond aan het gebruik van een petjatoe-droewe-desa.

In de desa's waar geen communale gronden meer voorkwamen, kon men den ajahandalemdienstplicht aan niets anders meer verbinden dan aan het desalidmaatschap, d.i. dus aan het huwelijk. Van daar dat men in die desa's, evenals in het voormalige vorstendom Badoeng en meerdere andere streken, geen compensatie in grond vindt voor de ajahandalemdiensten.

Wat is dus het verschil tusschen de stukken grond, waarop desadiensten en die, waarop de vorstendiensten rusten?

Geen, alleen die diensten zelf zijn verschillend en soms ook de wijze, waarop daarover beschikt wordt, nml. bij vorstendiensten door een, vanwege den vorst aangesteld, ambtenaar (den perbekel) in plaats van door de desavereeniging, hoewel het laatste ook voorkwam.

In den grond en de rechten daarop is echter geen enkel verschil:

de oorsprong	dezelfde, nml. ontginning door de desalieden,
het gebruik	is hetzelfde, nml. al of niet met herverdeelingen; door den bewerker zelf, wien de geheele oogst toekomt,

het verkooprecht	is hetzelfde, nml. voor beide verboden,	
het pandrecht	is hetzelfde, nml. voor beide zeer beperkt,	
het tjampoetrecht	is hetzelfde en wordt zelfs over de ajahandalem gronden door de desa uitgeoefend,	
het pahabrecht	is hetzelfde,	en wordt voor beide door de desa uitgeoefend.
het tapoekrecht	is hetzelfde,	

Evenmin als er een wezenlijk verschil is tusschen een desa-bouwveld en een erf, anders dan het gebruik, dat er van gemaakt wordt en de diensten, die op de occupanten rusten, nml. op de houders van het erf meestal alleen bijdragen en op die van den grond ook diensten voor de tempels, evenmin bestaat er een wezenlijk verschil tusschen een petjatoeajahandesa- en een petjatoeajahandalemveld.

De beschikking over het ajahanveld.

Wie oefende dus in deze streken het beschikkingsrecht over de petjatoe-ajahanvelden uit?

De desa en niet de vorst.

Het eenige recht, dat de vorst uitoefende, was diensten van de desa te mogen vorderen. De dorpen werden vaak eenvoudig aangeslagen voor de vervulling van een bepaald aantal dienstplichttaken, b.v. 50 of 100, getallen, die niets hadden uit te staan met het aantal beschikbare krama-desa of het aantal velden, maar slechts de belasting in arbeid weergaven, die de dorpsgemeenschappen hadden op te brengen. Ieder dorp vorderde op eigen wijze — welke in hoofdtrekken natuurlijk geen andere was, dan die waarop het ook thans nog in zijn eigen behoefte aan dienstprestatie voorziet — de geëischte diensten weer van de bevolking.

C. De Zuidelijke, lager gelegen gebiedsdeelen van Zuid-Bali.

Herverdeelingen van bouwvelden en erven. De vijf ontwikkelingsstadia in het door de desagemeenschappen met communale bouwvelden op den grond uitgeoefende beschikkingsrecht, welke wij in de meer afgelegen bergstreken aantroffen, zijn evenmin tot die gebiedsdeelen, als tot genoemd aantal beperkt. Evenals in het noorden vindt men afdalend naar het zuiden de verschillende vormen door elkaar, al naar toevallige omstandigheden de ontwikkeling bespoedigden of vertraagden, terug. De verscheidenheid der nuanceeringen en schakeeringen wordt hier zoo groot, dat het niet meer mogelijk is daaruit een aantal gelijksoortige samen te zoeken en te vereenigen tot groepen, die ieder een eigen ontwikkelingsstadium representeeren; maar wel zijn er eenige typen te onderscheiden, waaruit men den loop der ontwikkeling kan aflezen, zoodat het ter wille van de duidelijkheid gewenscht voorkomt onze beschouwingen vast te knoopen aan die enkele desa's die als zuiverder type mogen gelden van de groep, waarmede zij in hoofdzaak overeenstemmen. Daarom volgt hier, aansluitend op de reeds behandelde 5 vormen, eerst de beschrijving van eenige zulke typen, de desa's Tjepoenggoeng en Bangbang, beide in het district Temboekoe (Bangli), Senaoen, district Pajangan (Gianjar), Batoeboelan district Oeboed (Gianjar).

VI. Tjepoenggoeng bestaat uit één bandjar.
- 31 erven + 5 sinds enkele jaren nieuw gevormd.
- 31 sawahajahandalem + 1 extraveld voor het desahoofd.
- 31 tegal droewe-desa.
- 31 desa (bandjar) leden.
- 31 lands (vorsten) dienstplichtigen.

Individueel grondbezit komt nagenoeg niet voor.

De desa zelf beschikt over tapoek, tjampoet en pahab en wijst eventueel den opvolger aan. Den vorst wordt daarvan geen mededeeling gedaan. Men herinnert zich nog den tijd van eersten sawahaanleg. Voordien noemde men allen grond droewe-desa. Het grootste deel daarvan werd tot sawah gemaakt en onder de krama-desa verdeeld, ook de overblijvende tegalgrond werd op gelijke wijze in gebruik gegeven. Voortaan sprak men van sawahajahan (dalem) en tegaldroewedesa.

VII. *Bangbang*, bestond uit vier bandjars, één bandjar satrija en drie bandjars kaoela.

Zij tellen:

Satrija	Kanginan	Kaler	Klod.	
30	32	38	39	erven.
17	32	32	37	sawahajahandalem + 1 extraveld voor het desahoofd.
3	13	6	18	kleine stukjes tegal droewe-desa.
30	32	38	39	desa- en bandjarleden.
7	8	7	11	gehuwden, niet-erfbezitters.
17	32	32	37	lands (vorsten) dienstplichtigen.

Individueel grondbezit komt voor.

Men herinnert zich nog twee herverdeelingen. Bij de vóórlaatste werden zoowel erven als sawahajahandalem gelijkelijk verdeeld, bij de laatste alleen de erven (niet in de bandjar Kanginan).

Bij overlijden of vertrek besluiten de krama-desa (4 bandjars) wie zal opvolgen.

De vorst heeft daarop nooit inbreuk gemaakt. Als de diensten van een petjatoe slapen, tapoek, vordert de desa eenmaal het bij deelbouw gebruikelijke oogstaandeel van de weduwe ten bate van de desakas ter behar-

tiging van verschillende desabelangen (poera poeseh, poera dalem enz.).

Van tapoek wordt geen kennis gegeven aan den vorst, de gezamenlijke overige dienstplichtigen verrichten samen het werk, waarvoor de desa is aangeslagen. Deze desa is tot 3 maal toe door Karangasem veroverd geworden, maar de bevolking is niet gevlucht.

De lands (vorsten) diensten bestaan in diensten, leveringen en bijdragen voor verschillende landstempels (zij werden verricht onder leiding van een door den vorst aangewezen perbekel).

Pengajah-dalem zijn in deze desa de deelhebbers in de petjatoe gronden; pengajah-desa alle erfbezitters. Sporadisch vinden wij nog enkele stukjes zuivere droewe-desa, die men verdeeld heeft onder degenen, die een klein erf hebben. Gehuwden, niet-erfbezitters, zijn geen desalid maar verplicht tot het bespelen van den gamelan.

VIII. *Senaoen*, bestaande uit 4 bandjars.

De gelijknamige bandjar bevat:

60 erven (waaronder 8 nieuwere).

52 ajahan aandeelen (waarvan 21 bestaande uit 1 stuk sawah en een stuk tegal en de rest uitsluitend uit sawah.

70 bandjarleden (waaronder 10 gehuwde, niet-erfbezitters).

60 desaleden.

52 lands (vorsten) dienstplichtigen.

Individueel grondbezit ontbreekt geheel.

Bij mutatie wordt de nieuwe lands (vorsten) dienstplichtige uit de bandjarleden aangewezen door den perbekel, die daarvan mededeeling doet aan de desavergadering. Alle overige rechten worden door de desa uitgeoefend.

IX. *Batoeboelan*. Men vindt hier individueel bezit, petjatoe ajahan-dalem en communale erven. Als krama-desa treden op alle erfbezitters of gehuwden.

De 440 lands (vorsten) dienstplichtigen zijn in bekelans samengebracht.

De krama-bekelan oefent ten aanzien van ajahan-gronden, tapoek- en tjampoetrechten uit en wijst bij mutatie den opvolger aan. Het is nooit voorgekomen, dat de vorst zich tegen de keus van de krama bekelan heeft verzet.

De nieuwgekozene moet *desalid zijn of worden*.

Herverdeeling heeft in ± 1910 plaats gehad [4]) toen het aantal velden van 300 op 440 werd gebracht op instigatie van Controleur Sayers en den toenmaligen Poenggawa van Oeboed.

De nieuw begiftigden waren reeds allen *erfbezitters*.

Wat valt nu uit deze voorbeelden af te leiden?

In meerdere desa's der bovenstreken met communale gronden openbaarde zich, zooals we reeds constateerden, een streven om niet tot verdere herverdeeling van de droewe-desa over te gaan. In het Zuiden, waar de cultuurtoestand zooveel intensiever en het gemiddeld grondbezit aanmerkelijk kleiner is dan ginds, kwam in de laatste jaren om begrijpelijke redenen herverdeeling der akkers vrijwel niet meer voor en heeft zich het aantal pengajah-dalem gefixeerd.

Recente herverdeelingen van erven daarentegen zijn in deze desa's nog veel aan te wijzen. Uiteraard moet men zich niet voorstellen, dat een geheel complex erven opnieuw wordt ingedeeld, waartegen zich de bouworde verzet, maar aldus, dat enkele grootere erven in tweeën gesplitst worden, en de houders daarvan als compensatie een stukje teba, dat men hier en daar van de andere erven afneemt, ontvangen. Ook bestaat er gewoonlijk nog wel gelegenheid leege stukjes grond of teba tot erf te maken.

De oudste erven vindt men in bedoelde desa's vaak links en rechts van den hoofdweg gelegen, b.v. aan

---

[4]) In 1923 is in deze desa een actie op touw gezet, waarbij tegen deze herverdeeling bezwaar werd gemaakt.

iedere zijde van den weg 15, oorspronkelijk met daarachter gelegen uitgestrekte teba's, die echter successievelijk in erven zijn omgezet, zoodat achter de rij oude erven één of meerdere rijen nieuwere erven ontstaan zijn. Oorpronkelijk behoorde bij ieder erf een petjatoeveld (uitzonderingen hierop kwamen zelden voor en stammen uit lateren tijd).

Als een gevolg echter van het niet meer herverdeelen der communale bouwvelden en de verder gaande verdeeling der erven, treft men thans bij vele erven van jongeren datum geen bijbehoorend bouwveld (petjatoe) meer aan.

Scheiding tusschen desa- en vorstendienstplichtigen.

Staat de desa iemand een erf af, dan is het van Balisch standpunt bekeken alleszins begrijpelijk, dat zij van hem ook diensten vraagt. De desadiensten kwamen hiervoor allereerst in aanmerking, zij toch zijn op zichzelf niet zwaar en worden bovendien op korten afstand geleverd. De vorstendiensten daarentegen konden van lieden, die geen bouwgrond in gebruik hadden, moeilijk gevorderd worden. Voor die diensten immers had men zich veelal naar de verder afgelegen hoofdplaats te begeven of wat nog meer zegt, zich voor langeren tijd onder het krijgsvolk te voegen, zoodat leeftocht medegenomen diende te worden.

Om diensten voor den vorst te kunnen verrichten moest de dienstplichtige in de eerste plaats over een bouwveld, dat hem den noodigen leeftocht verschafte, kunnen beschikken, voor de desadiensten was dit niet zoo noodzakelijk; het vervolg was, dat de verplichting om desadiensten te verrichten, zoo ook het criterium om krama-desa te kunnen worden, zich langzamerhand in de besproken dorpen van communale bouwvelden los maakte en slechts op de erven bleef rusten, terwijl de vorstendienstplicht onverbreekbaar aan het bezit van een bouwveld verbonden bleef. Daar niet alle erfbezit-

ters tevens een akker hebben, ontstond er in de zuidelijke streken een afscheiding tusschen desa- en vorstendienstplichtigen, welke in de noordelijke gebiedsdeelen niet voorkomt.

De desa typen, VI, VII en VIII geven van het bovenstaande een mooi voorbeeld.

In Bangbang Kanginan komt en in Tjepoenggoeng kwam tot voor enkele jaren het aantal pengajah-dalem nog geheel overeen, niet alleen met het aantal grondaandeelen, maar ook met het aantal erven en desaleden.

In overig *Bangbang* is de verhouding al veranderd. Bij de voorlaatste herverdeeling werden ook de bouwvelden opnieuw verdeeld. De laatste maal echter alleen de erven, waardoor de ajahan-dalem los van de ajahan-desa raakte. Pengajah-dalem zijn nog slechts de deelhebbers in den desagrond, pengajah-desa alle erfbezitters.

In *Senaoen* wijst men 8 nieuwere erven aan, waarvan de houders geen grondaandeel meer hebben gekregen. Bij de overige 52 erven behoort voor ieder een petjatoe, welker houders tot ajahan-dalem verplicht zijn.

Omzetting van droge gronden in sawahs. Een belangrijk moment in de ontwikkeling van het grondenrecht in de dorpsgemeenschappen vormt mede de omzetting van tegalgrond in sawah. Is een desa door bevolkingstoename in het stadium gekomen, dat ieder lid naast zijn erf slechts een matig groot stuk tegal in gebruik heeft, waarop desa- en vorstendienst rust, dan zal men ter vermeerdering van zijn levensonderhoud al spoedig middelen gaan beramen om de droge gronden in sawahs om te zetten. Heeft men na gemeenschappelijken aanleg der irrigatiewerken, de bevloeiïng van een deel der communale gronden mogelijk gemaakt, dan kan door de groote vermeerdering der productiviteit der thans geirrigeerde gronden het herverdeelingsproces tijdelijk weer voortgang hebben. Ieder lid krijgt behalve zijn erf, een stuk sawah

en een stuk tegal, op welke drie de desa- en vorstendiensten rusten (vergelijk Tjepoenggoeng). Daar de meer intensieve bewerking, die de sawahs vereischen en het zware onderhoud, dat dammen en leidingen vorderen, den band tusschen individu en grond sterker maakt, die echter tusschen desa en grond mede door het meer op den voorgrond treden der soebaks aanmerkelijk verzwakt, heeft hernieuwde verdeeling zelden meer plaats, al gebeurde dit ook in sawahstreken nog wel o.a. op aandrang van een vorst, die op vermeerdering van het aantal zijner dienstplichtigen, althans beperking van het aantal niet-grondbezitters uit was. (Bangbang, Batoeboelan, Pedjeng).

Bij de beteekenis der sawahs valt die der overgebleven stukken tegal geheel in het niet. De lands (vorsten) dienstplicht rust in sawahstreken niet langer op de overblijvende stukjes tegal evenmin als op de erven, doch uitsluitend op de natte rijstvelden. Als regel ziet men, in tegenstelling met de sawahs, die naar de speciaal daaraan verbonden ajahan-dalemdiensten, sawahajahan worden genoemd, voor zoo'n stukje tegal, wanneer het niet met een sawahajahan wordt vereenzelvigd, weer meer den in de thans besproken streek haast vergeten naam droewe-desa, of ook wel „penambahan-pekarangan" gebruikt; dit laatste waarschijnlijk, omdat zij bij herverdeeling der erven aan die, welke tekort kwamen, werden toegevoegd, hoewel het ook voorkomt, dat men bij ieder erf een (niet-daaraangrenzende) „penambahan" vindt. Juist op de sawahgrens hoort men daarom meer spreken van droewe-desa dan iets hoogerop, waar op alle tegaldroewe-desa naast desadiensten ook ajahan-dalem rusten en die daarom tegalajahan plegen te worden genoemd; men leide hieruit echter niet af, dat de op de ajahan-sawahs rustende dienstplicht eenig verband met het bevloeiïngswater zou hebben. Zulks kan het geval niet zijn, aangezien ook op niet bevloeide gronden lands (vorsten) diensten rusten. Zeer merkwaardig is in dit verband wat men in de desa

Ked, district Tegallalang (Gianjar) vindt. Hier is de toestand nml. juist andersom als in Tjepoenggoeng, Bangbang, Senaoen en valt de beteekenis der sawahs in het niet bij die der tegals, met het gevolg, dat de landsdiensten aan de tegals verbonden zijn gebleven en men de sawahs droewe-desa noemt.

Het beschikkingsrecht van de desa, ook over de zgn. ajahan-gronden is hier nog geheel intact, de vorst oefent alleen een recht uit op zekere diensten.

Ter bevestiging dezer beweringen vergelijke men slechts wederom de gegeven voorbeelden. In de eerste plaats de desa Tjepoenggoeng (district Temboekoe). In deze desa hoorde oorspronkelijk bij ieder erf een stuk tegal-grond. De houders daarvan waren desa- en lands (vorsten) dienstplichtig. Men herinnert zich nog, dat van het grootste deel dier tegals sawahs werden gemaakt. Sawahs en resteerende droge gronden werden onder de erfbezitters gelijkelijk verdeeld.

Thans spreekt men van de sawahs als sawah-ajahan dalem en van de tegals als droewe-desa. De desa beschikt ten aanzien van beide over tapoek, tjampoet en pahab en wijst eventueel den opvolger aan. Den vorst wordt daarvan geen mededeeling gedaan.

Momenteel is er in dit dorp een tjampoet-sawah, waarvoor door vermindering van het aantal desagenooten geen opvolger aanwezig is, daar ieder reeds een veld heeft. De krama-desa (niet de vorst) hebben bedoelde sawah in deelbouw uitgegeven aan een der desagenooten (die al een ajahan-sawah heeft). Het aan de desa toekomende oogstaandeel wordt gebruikt ter bekostiging van tempelbijdragen, waartoe de pengajahdalem verplicht zijn. Gezamenlijk komen ze op voor het gedeelte van het werk, dat de ontbrekende lands (vorsten) dienstplichtige zou hebben moeten presteeren.

De uitoefening der verschillende rechten op en de verdeeling van den grond is dus voor de zgn. droewe-desa geheel dezelfde als voor de „sawah-ajahan", ook de oorsprong is gelijk en staat volkomen vast.

Aanwijzing van nieuwe lands (vorsten) dienstplichtigen.

Zijn in de dorpen van het type VI en VII evenals in de communale desa's in Kintamani alle rechten van de desa op den grond nog intact, een wijziging komt er langzamerhand in de manier, waarop bij openvallen van een aandeel door overlijden of uitwijken van den gebruiker zonder nalating van een tot dienstverrichting bekwaam persoon, dus bij tjampoet, de opvolger wordt aangewezen.

Oorspronkelijk had ook in het sawahgebied de vorst of zijn beambte, de perbekel (leider der dienstplichtigen), daar geen bemoeienis mee, zooals ons de desa's van het type VI en VII leeren.

In Bangbang b.v. worden wel de landsdiensten onder leiding van een perbekel verricht maar bij overlijden of vertrek besluiten de krama-desa (4 bandjars) wie zal opvolgen. De vorst heeft daarop nooit inbreuk gemaakt. Als de diensten van een petjatoe slapen, "tapoek", vordert de desa éénmaal het bij deelbouw gebruikelijke oogstaandeel van de weduwe ten bate van de desakas ten behoeve van de verschillende desabelangen (poera Poeseh, poera Dalem, enz.).

Van tapoek wordt geen kennis gegeven aan den vorst, de gezamenlijke overige dienstplichtigen verrichten samen het werk, waarvoor de desa is aangeslagen. Desa type VIII toont echter eenige wijziging.

Daar de perbekel, die als het hoofd der pengajah dalem met deze lieden de bevelen van den vorst heeft uit te voeren, er het grootste belang bij heeft, dat de ajahan-dalemplichtigen krachtig, volgzaam en betrouwbaar zijn, is het te begrijpen, dat hij pogingen in het werk stelt om bij de aanwijzing van een opvolger de keuze te beinvloeden. Is hem dit gelukt, dan wacht hij de beraadslaging der desaleden niet meer af, doch deelt aan de vergadering mede, wie zijn candidaat is, daarbij wel zorg dragend, zooveel mogelijk de gebruikelijke regelen te volgen en in geen geval iemand te nemen van een andere desa, zelfs niet van een andere bandjar. En

zoo is het dan bij tjampoet voortaan niet meer de desavereeniging, maar de perbekel, die den opvolger aanwijst uit de beschikbare krama-desa. Voorloopig (type VIII) doet de perbekel daarvan nog mededeeling in de desavergadering. Later echter blijft ook die mededeeling gewoonlijk verder achterwege (Type IX) en wijst de bekelan of de perbekel zelf den opvolger aan zonder dat de desa er zich om bekommert. Dit behoeft niet te bevreemden. De ongeschreven in de praktijk gegroeide adat is, zooals zich laat begrijpen, weinig principieel maar uitermate practisch. Ook in de desa- en bandjarvergaderingen ziet men dat slechts zij daaraan deelnamen, die met het te bespreken onderwerp direct te maken hebben. Zijn b.v. in een desa alle gehuwde erfbezitters tot diensten voor de poera-Desa verplicht, doch alle gehuwden en weduwnaars ook de niet-erfbezitters tot diensten voor de poera-Dalem, dan ziet men dat voor besprekingen van herstellingen aan de eerste alleen de erfbezitters samenkomen en voor de laatste ook de andere gehuwden. Op dezelfde wijze is er niets vreemds in dat voor besprekingen betreffende de lands- (vorsten) diensten alleen de krama-Bekelan samenkomen, wat trouwens ook uit het op blz. 365 genoemde voortkomt.

Beschikking over de ajahandalemgronden. Er is echter geen sprake van, dat de perbekel of de vorst in normale gevallen bevoegd zou zijn om het tjampoetrecht t.a.v. den grond uit te oefenen, den grond aan zich zou mogen trekken als individueel bezit of aan een willekeurig persoon in deelbouw, of zelfs een ajahanveld aan een niet-desalid zou mogen uitgeven. Niet de beschikking over den grond is veranderd, maar de aanwijzing van den dienstplichtige.

In enkele gevallen, dat een vorst zijn macht usurpeerende middels tjampoet ajahangronden tot zich trok en tot zijn droewe maakte, geschiedde dit onrechtmatig en

in absoluten strijd met de adat, zooals Ballot ook telkens in zijn domeingronden-registers aanteekent.

Gewoonlijk gebeurde het onder pretext, dat de vorst op een geschikten opvolger dan wel op de berechting van een hangend geschil wenschte te wachten. In de desa's werd evenwel steeds het op deze wijze aan hunne bestemming onttrekken van petjatoevelden als onrecht aangevoeld.

Een kenschetsend voorbeeld van de juistheid van ons beweren vinden wij in de hierna nog uitgebreider te behandelen geschiedenis van het landschap Bangli, waar circa 150 jaar geleden door willekeurig ingrijpen van den machtswaanzinnigen vorst, Dewa Njoman Rai, al het bestaande onderste boven geworpen en aan personen uit de eene desa ajahan-grond, dien hij tot zijn droewe maakte, ontnomen werd om dien ter vorming van keurbenden opnieuw aan dappere, nog geen petjatoeveld bezittende inwoners van andere desa's uit te geven. Zelfs deze algemeen voor krankzinnig gehouden vorst bestond het echter slechts de ajahanvelden in zijne onmiddellijke omgeving naar zich toe te trekken, terwijl zijn opvolger om de bevolking niet tot het uiterste te drijven zich haastte het gedane onrecht zooveel mogelijk te herstellen en alles weer als petjatoe teruggaf.

Wel komt het voor, dat b.v. tengevolge van uitwijking van de bevolking van een desa de leeggevallen ajahangronden aan de bevolking van een andere desa zijn uitgegeven, zoodat de ajahan-gronden van die tweede desa buiten het eigen desagebied zijn gelegen, terwijl de later teruggekeerde of nieuwe bevolking van de eerste desa geen of slechts een gedeelte der ajahan-gronden occupeert. Zulke uitzonderingsgevallen doen echter aan den bovengenoemden regel niets af.

Wel werden onder den laatsten vorst van Gianjar, Dewa Manggis, talrijke ajahan-sawahs in ambtsvelden omgezet, doch dit geschiedde tijdens ons bestuur — in hoofdzaak op papier met als eenig tastbaar gevolg, dat de gronden van belasting werden vrijgesteld — en heeft

niet nagelaten een onnoemelijke reeks moeilijkheden na zich te sleepen.

Het tjampoetrecht, dat door den vorst ten opzichte van individueele bezittingen wordt uitgeoefend moet met het tjampoetrecht op communalen grond niet verward worden. Sterft iemand zonder erfgenaam na te laten, dan bezorgt de vorst zijn lijkverbranding en mag daarvoor al zijn individueele bezittingen naasten, het communale erf of de ajahan-sawah echter niet. Dat de sawah-ajahan niet onder het vorstelijk tjampoetrecht valt zelfs in een overigens toch zoo geheel verworden desa als Batoeboelan (type IX) is wel een zeer sprekend bewijs dat de vorst op dien grond geenerlei aanspraak kan doen gelden, maar dat er een andere macht is die buiten het betrokken individu daartoe bevoegd is, dus de desa. Terwijl alle individueele bezittingen door tjampoet aan den vorst vervallen, worden sawah-ajahan en erf daaruit zeer expresselijk afgescheiden. Erf en ajahanveld zijn hier onverbrekelijk met elkaar verbonden, over beide oefent de desa het tjampoetrecht uit.

Uit een en ander blijkt al heel duidelijk, dat de desa en niet de vorst gerechtigd is over de petjatoevelden te beschikken en de dorpsgemeenschappen nog steeds communale rechten op den ajahangrond doen gelden.

Het spreekt echter van zelf, dat bij voortgaande ontwikkeling en machtsuitbreiding der vorsten en poenggawa's de bemoeienis van de desa's niet alleen met de pengajah dalem zelf, doch ook met den lands- (vorsten) dienstplichtigen grond voortdurend verminderde. Reeds zagen we, dat de invloed der perbekels op de pengajahdalem steeds toenam. Dit had tengevolge, dat meerdere vorsten bevreesd voor een al te groote machtsuitbreiding dier onderhebbende ambtenaren, en ook evenals op Java ter verkrijging van een betere werkindeeling er toe overgingen de pengajah vooral van de grootere desa's onder verschillende perbekels te stellen. De op deze wijze uit verschillende desa's afkomstige onder één perbekel gestelde dienstplichtigen vormden een

„bekelan" en kregen den naam van „krama-bekelan".

In Gianjar is in tijden, toen de vorst onder de macht van zijn eigen Poenggawa's stond, hierop teruggekomen en zijn de landsdienstplichtigen weder desagewijs in bekelans samengebracht.

Het behoeft geen verwondering te wekken, dat men onder dergelijke omstandigheden in vele desa's het verband tusschen desa- en ajahanveld geheel vergeten is en de onderzoeker op zijne in die richting gedane vragen veelal een negatief antwoord krijgt. Toch is overal wel eenig spoor van dit verband terug te vinden. Het zwakste hiervan is, dat volgens de adat een ajahanveld niet aan iemand van een andere desa uitgegeven mag worden, zoo sterk zelfs, dat indien men iemand uit desa A een ajahan dalemveld in dorp B wil toekennen, hij lid van desa B dient te worden. Als merkwaardigheid zij ten slotte nog vermeld als voorbeeld van den band tusschen ajahan sawah en -desa de regeling in de desa Manoeaba, die overigens het dichtst bij het type IX staat, waar desaleden zijn alle gehuwde erfbezitters en weduwnaars mits zij ook een sawahajahan in gebruik hebben. Als echte droewe desa geldt hier dus de petjatoe nog als criterium voor het desalidmaatschap.

Vordering van diensten in desa's met uitsluitend kesoegijan-gronden.

In dit hoofdstuk was tot dusverre slechts sprake van desa's met communale grondrechten, die zich bij het type IX alleen ten aanzien van de erven nog sterk uiten. Voor de bovenstreken werd reeds gewezen op het bestaan van desa's, waar geen communale gronden voorkomen, en de desa-, zoowel als de vorstendiensten, in de eerste plaats aan het huwelijk verbonden zijn. Evenals daar vindt men dergelijke desa's, echter veel talrijker dan ginds, ook in de benedenstreken. In deze dorpsgemeenschappen bestaat geen verband tusschen desa en erf en treft men geen ajahangronden aan. Aangezien ook daar geldt, dat het niet

aangaat van iemand, die geen vast levensonderhoud heeft, ajahan-dalemdiensten te vorderen, zijn daar alleen alle grondbezittende desaleden (i.c. gehuwden) vorstendienstplichtig.

Ten slotte zij nog vermeld, dat enkele desa's zooals de reeds genoemde, Troenjan, Batoer, Taro, wel een beschikkingsrecht over de bouwvelden, maar niet over de erven uitoefenen, of, wat daarmede overeenstemt, dat b.v. het district Blahbatoeh, wel petjatoe-ajahan-dalem, maar geen gemeentelijke woonerven kent. Dit echter zijn uitzonderingen, die bij de absolute vrijheid, welke iedere gemeenschap heeft gehad tot het vaststellen harer normen, slechts den boven geschetsten algemeenen regel bevestigen.

III. De geschiedenis.

Voldoende is thans aangetoond, dat de petjatoevelden in Zuid-Bali hun oorsprong te danken hebben aan het door de dorpen in dit gebiedsdeel op den grond uitgeoefende beschikkingsrecht. Deze bevinding komt overeen met die van de Controleurs Laging Tobias, Haga en Korn, doch staat lijnrecht tegenover de vroeger nagenoeg algemeen verbreide en door meerdere schrijvers geponeerde veronderstelling, als zou dit soort dienstplichtige gronden niets anders dan domein en met de zg. „droewe-dalem" op één lijn te stellen zijn.

Ofschoon niet blijkt, hoe men aan deze hypothese gekomen is, zullen de gewezen vorsten en hunne landsgrooten door machtswaan en eigenbelang gedreven er wel het hunne toe hebben bijgedragen om de meening, als zouden alle petjatoevelden hun eigendom zijn, ingang te doen vinden.

Voor Zuid-Bali is niet waarschijnlijk, dat de vorsten — zooals Liefrinck voor het Noorden constateert — oorspronkelijk hunne waardigheid slechts te danken zouden hebben aan de vrije keuze der bestuurden. De Hindoe-Javaansche penetratie heeft hier niet altijd op

vredelievende wijze plaats gevonden, zooals ons niet alleen de geschiedenis leert van het Madjapahitsche rijk, dat een tweetal groote expedities tegen Bali uitrustte, doch ons ook uit Balische lontargeschriften (Rontal Pamentjangah Dalem) bekend is. Bedoeld lontarboek vertelt, hoe na den val van Bedahoeloe (vermoedelijk de oudste Hindoe-Javaansche vestiging in deze streken) een zekere Dalem Keresna Kapakisan door den rijksbestuurder van Madjapahit, Gadjah Mada, naar Bali werd gezonden om daar als bestuurder op te treden. Nauwelijks had Dalem Keresna Kapakisan zich te Samplangan (Gianjar) gevestigd of hij werd aangevallen door een aantal in het noordelijk gedeelte van het nieuw gestichte rijk gelegen desa's. Deze aanval had tengevolge, dat bedoelde dorpen, waartoe o.m. de meeste desa's van het tegenwoordige district Kintamani behoorden, min of meer zelfstandig bleven voortbestaan. Uit deze omstandigheid zou tevens te verklaren zijn, waarom tot op den huidigen dag in de noordelijke streken van het regentschap Bangli slechts een betrekkelijk gering aantal lieden van kaste gevestigd en de macht der desa-organisaties daar het minst door vorsteninvloed aangetast is. Ook de nieuwere geschiedenis toont met talrijke voorbeelden, dat de vorsten zich, hoezeer zij hun macht ook langzamerhand wisten uit te breiden, niet alles tegenover de desa's konden veroorloven en het gevaar, dat de dorpers bij al te groote machtsusurpatie in verzet kwamen (metilas) niet denkbeeldig was. Om den typeerenden kijk, dien wij daarmede op de vorstentijdsche toestanden in deze landen krijgen, moge hieronder in het kort een overzicht volgen van de gebeurtenissen gedurende de laatste eeuwen in de voormalige rijkjes Bangli en Gianjar.

a. Het rijkje Bangli.

Ongeveer 250 jaar geleden bestonden in het tegen-

woordige regentschap Bangli drie nagenoeg geheel van elkaar onafhankelijke rijkjes, Njalian, Tamanbali en Bangli, wier vorsten wel in verren graad verwant, maar door onderlinge twisten verdeeld waren. Volgens de legende moeten de drie vorstenhuizen afstammen van eenzelfden stamvader, die uit een bron te Tegalwangi, „Tirta aroem" (welriekend water) genaamd, bij Tamanbali zou zijn te voorschijn gekomen.

De eerste afstammelingen zouden zich te Njalian (thans een desa in het district Bandjarangkan) gevestigd en onder de opperheerschappij van den Dewa Agoeng van Kloengkoeng als vazallen over die streken het bestuur gevoerd hebben. In den loop der eeuwen wisten zij zich echter langzamerhand aan die souvereiniteit van den vorst van Kloengkoeng te onttrekken en meer in het gebergte, in Bangli en Tamanbali, rijkjes te stichten.

Ruim twee eeuwen geleden raakte het rijkje Bangli in oorlog. De vorst van dat rijkje, Dewa Gde Denbantjingah, had een poenggawa, een zekeren Ida Goesti aan wien alle regeeringszaken werden overgelaten. Door heerschzucht gedreven kwam Ida Goesti in de verzoeking een poging te wagen om zelf radja te worden, hij pleegde verraad en bracht met behulp van Karangasemsche hulptroepen den vorst ten val en ter dood. Zich zelf plaatste hij op den troon, zij het dan ook onder suprematie van den vorst van Karangasem.

Een nog jeugdige zoon van den vermoorden Banglischen vorst, Batara Sakti geheeten, werd door de bevolking verborgen en naar Badoeng in veiligheid gebracht. Van hier werd hij later op verzoek van den toenmaligen vorst Dewa Manggis naar Gianjar vervoerd en aan diens hof opgevoed.

Volwassen geworden stelde Batara Sakti pogingen in het werk het verloren vorstendom weer te heroveren. Met steun van Gianjar bracht hij deze onderneming tot een goed einde en verjoeg Ida Goesti naar Karangasem.

Na het overlijden van Batara Sakti ontstond een twist tusschen Tamanbali en Bangli. Aanleiding hiertoe was het feit, dat de zoon van den overledene, Dewa Anom Majoen, van de voorgenomen lijkwassching geen bericht had gestuurd aan den vorst van Tamanbali, Dewa Gde Oka. Deze gevoelde zich door dit verzuim zoozeer beleedigd, dat hij de Banglische perbekels tegen Dewa Anom Majoen opstookte en dezen door hen liet verjagen. Slechts Apoean bleef Dewa Anom Majoen trouw en stelde zich met hem onder Gianjar.

Dewa Gde Oka liet thans een zijner beide zoons, Dewa Njoman Rai, met een uit een hoofdvrouw (Padmi) geboren halfzuster van den verjaagden Dewa Anom Majoen, Dewa Ajoe Denbantjingah geheeten, in het huwelijk treden en plaatste hem vervolgens aan het hoofd van het rijkje Bangli. Tegelijkertijd deed Dewa Gde Oka zelf afstand van het bestuur over Tamanbali ten behoeve van zijn tweeden zoon Dewa Njoman Ngoerah en vestigde zich te Bangli, waar hij kort daarop overleed.

In Njalian was intusschen het volgende voorgevallen. Hier regeerde een vorst Dewa Gde Tangkeban, die tengevolge eener oneenigheid over een gouden kris met den Dewa Agoeng van Kloengkoeng in oorlog geraakte. Het gevolg van dezen krijg was, dat geheel Njalian al spoedig door Kloengkoeng werd geannexeerd en de vorst met zijn zoon Dewa Gde Oka Soedira zelfmoord (poepoetan) pleegde. Zijn nog zeer jeugdige kleinzoon, Dewa Gde Koewat, werd echter door trouw gebleven volgelingen naar het hof van den vorst van Tamanbali, Dewa Gde Oka, in veiligheid gebracht, waar de knaap gastvrij ontvangen en verder door 's vorsten zoon, Dewa Njoman Rai, grootgebracht werd.

Ook Tamanbali zou niet lang meer als zelfstandig vorstendom bestaan; een ruzie tusschen de beide broers Dewa Njoman Rai en Dewa Njoman Ngoerah, ontstaan door het feit, dat eerstgenoemde bij de lijkverbranding zijns vaders een der vrouwen van den overledene, die

niet in het vuur dorst te springen, daarin wierp, was oorzaak dat weldra een heftige krijg tusschen beide door hen bestuurde rijkjes uitbrak, waarbij Bangli den vorst van Gianjar te hulp riep. Tamanbali moest het onderspit delven en werd onder Gianjar en Bangli verdeeld. Telikoep en Sidan kwamen aan Gianjar, het eigenlijke Tamanbali aan Bangli.

De voortdurende machtsuitbreiding (ook in latere jaren voerde hij nog verschillende oorlogen) steeg Dewa Njoman Rai, die reeds bij het gebeurde tijdens de lijkverbranding van zijn vader voor krankzinnig werd versleten, zoozeer naar het hoofd, dat hij letterlijk niemand en niets meer ontzag. Als een dolle ging hij te keer, zeden en gewoonten met voeten tredend. Zoo werden b.v. alle sawahs in zijn rijk op een gegeven dag tot privaat bezit van den vorst verklaard en de bezitters daarvan gedwongen een oogstaandeel (pepijakan) aan hem af te staan. De sterksten onder de pengajah kedalem deelde hij bij zijn soldaten in, stelde hen op volkomen willekeurige wijze onder perbekels van desa's, waarin zij niet thuis behoorden en maakte hen zoodoende geheel los van het dorpsverband, waaronder zij oorspronkelijk gestaan hadden. Lieden, die zich niet dadelijk naar zijn wil wenschten te schikken, werden de oogen uitgestoken, een wreedheid die tijdens zijn bestuur nog al eens schijnt voorgekomen te zijn, daar Dewa Njoman Rai, zooals het thans nog in den volksmond levende verhaal luidt, er een driepootigen hond op na hield, die voortdurend om de plaats der terechtstelling rondzwierf om zich aan de uitgestoken oogen der slachtoffers te goed te kunnen doen.

Door toedoen van zijn eigen vrouw, Dewa Ajoe Denbantjingah, kwam de krankzinnige despoot ten slotte aan zijn einde. De vorstin hield het in het geheim met haar pleegzoon, den van Njalian afkomstigen prins Dewa Gde Koewat, die zooals reeds vermeld aan het hof van Tamanbali een toevlucht gevonden had. Dewa Njoman Rai door een toeval achter deze verstandhouding

gekomen, had het plan opgevat vrouw en pleegzoon in een groote pan, welke hij speciaal voor dit doel uit Banjoewangi had laten komen, levend te laten koken. Voor hij evenwel dit voornemen ten uitvoer kon brengen wist Dewa Ajoe Denbantjingah een mantja van Soesoet te bewerken haar gemaal door sluipmoord om het leven te brengen.Zelf trad zij met haar gunsteling Dewa Gde Koewat in het huwelijk, waarop deze als de eerste Dewa Gde Tangkeban (ook wel Batara Mantoek ring Roem geheeten) den Banglischen troon besteeg en het vorstenhuis, waarvan de kortelings overleden Regent een rechtstreeksche afstammeling was, grondvestte.

Een van de eerste daden van Dewa Gde Koewat was de afschaffing van de vordering van een oogstaandeel (pepijakan) van de niet tot het eigenlijke vorstendomein behoorende sawahs. Batara Mantoek ring Roem werd in de regeering opgevolgd door zijn bij een bijwijf (penawing) Djro Wajan Taboeana verwekten zoon, die evenwel later door zijn wettige echtgenoote Dewa Ajoe Denbantjingah geadopteerd was.

Deze Dewa Gde Tangkeban was het, waarmede in 1849 het Gouvernement het eerste politieke contract sloot. Hij overleed in 1875, zeven reeds volwassen zoons nalatende. De vrees, dat onder hen afgunst zou ontstaan, waarvan vele binnenlandsche oorlogen het gevolg zouden kunnen zijn, had hem reeds van tevoren doen bepalen, dat na zijn dood het rijk onder hen en nog zes andere familieleden zou worden verdeeld. De oudste zoon zou over hen allen als vorst regeeren, maar ieder der broers en familieleden kreeg een bepaald gebied toegewezen, waar hij eigener autoriteit belastingen kon heffen en alle vorstelijke voorrechten kon laten gelden.Zij voerden allen den titel van „Anak Agoeng” en hadden een veel grootere macht dan een poenggawa. Bijna al deze vorstjes woonden echter ver van hunne onderhoorigen in de Kota Bangli. Voorts was bepaald, dat als de oudste zoon kwam te overlijden de in leeftijd op hem volgende jongere broer hem zou opvolgen, en zoo vervolgens, tot-

dat iedere broer op zijn beurt oppervorst was geweest. Zoo volgden elkander op I. Dewa Gde Poetra (1875—1881), I. Dewa Gde Ngoerah ('81—'82) en Dewa Gde Anom (de latere Stedehouder Dewa Gde Tangkeban).

De Poenggawa van Apoean, Dewa Njoman Majoen, werd later in het bestuur opgevolgd door zijn zoon Dewa Gde Lanang, die in het huwelijk trad met de Gianjarsche prinses Anak Agoeng Moeter (eene tante van den ex-Stedehouder Dewa Manggis) uit welk huwelijk een zoon werd geboren, die later ook onder den naam Dewa Gde Lanang, zijn vader opvolgde, maar slechts korten tijd poenggawa was, omdat hij wegens krankzinnigheid van zijn post werd ontzet. Zijne moeder, Anak Agoeng Moeter, deed toen den vorst van Gianjar het verzoek een zijner zoons tot zijn vervanger aan te stellen, waarna deze zijn zoon Ratna Kania tot Poenggawa over Apoean benoemde. Het schijnt echter dat dit hoofd zich bij de bevolking van zijn poenggawaschap zeer gehaat heeft gemaakt door zijn onrechtvaardig optreden. Zoo bijv. verbande hij den perbekel van Apoean, I. Gangsar, wegens een gezocht vergrijp naar Badoeng, met het doel tijdens zijne afwezigheid de gunsten van zijn vrouw, die zijne belangstelling had opgewekt, te winnen. Toen echter de perbekel, na afloop van zijn straftijd onverhoopt in blakenden welstand terugkeerde, en er dus aan de minnarijen van den poenggawa een einde werd gemaakt, ontzag deze zich niet den perbekel door vergif uit den weg te ruimen en daarna diens vrouw als bijwijf te nemen. Na eenigen tijd lekten de booze daden van Ratna Kania uit en toen hij de bevolking maar geen vervanger voor den gestorven perbekel liet kiezen, maakte deze na eene vergadering midden in den nacht op het marktplein te Apoean gehouden, van de afwezigheid wegens ziekte van den poenggawa gebruik om in opstand te komen, den vorst van Gianjar de gehoorzaamheid op te zeggen en zich onder de heerschappij van den radja van Bangli te stellen (metilas). Uit den aard der zaak kwamen alle bezittingen van den verjaagden poenggawa,

Ratna Kania, aan den vorst van Bangli te vervallen.

Het spreekt vanzelf dat de vorst van Gianjar hiermede geen genoegen nam, maar zich krachtig ten strijde toerustte om de rebellen te tuchtigen. In een ravijn bij Apoean echter leden de Gianjarsche troepen een dergelijk gevoelige nederlaag, dat hun voorgoed de lust verging nog eenige poging tot herovering van Apoean te wagen.

Nadien evenwel hadden nog gedurende vele jaren kleine schermutselingen plaats aan de grens tusschen Bangli en Gianjar en toen dit later door Kloengkoeng werd aangevallen, maakte de vorst van Bangli, als bondgenoot van den Dewa Agoeng van Kloengkoeng van de gelegenheid gebruik om zijn gebied ten koste van Gianjar aanzienlijk uit te breiden.

In een dezer oorlogen veroverde Bangli op Gianjar een geheel district, Madangan, ieder der oorspronkelijke inwoners, die met den nieuwen staat van zaken genoegen nam, zich in Madangan bleef vestigen en de bevelen van den nieuwen landsheer wilde erkennen, hield als ajahanplichtige zijn petjatoe sawah. De sawah-ajahan daarentegen der uitgeweken en niet meer teruggekeerde inwoners, gaf de vorst gedeeltelijk als petjatoeveld aan hem ondergeschikte Bangliërs uit, teneinde in het nieuw veroverde gebied bij mogelijke invallen van uit Gianjar de beschikking te hebben over een aantal meer betrouwbare pengajahs dan de gebleven Madangers voor hem waren. De Bangliërs werden in hun nieuwe woonplaats in het desaverband opgenomen en kregen daar naast het petjatoeveld een woonerf.

Krachtens het Balische veroveringsrecht eigende de vorst van Bangli zich de overige gronden toe, waaronder de persoonlijke eigendommen van de Gianjarsche landsgrooten. Hiervan werd voor ieder der nieuw aangestelde Banglische hoofden een ambtsveld afgezonderd, terwijl ook degenen, die zich in den oorlog bijzonder hadden onderscheiden, door den vorst met een stuk grond werden bedacht.

Nadat de vorst van Gianjar, zich van alle zijden door vijanden bedreigd ziende, in het nauw gedreven in 1900 zijn rijk onder de hoede van het Gouvernement had gesteld om daarover verder als Stedehouder het bestuur te voeren, maakte hij er werk van, door tusschenkomst van het Gouvernement het verloren Madangan voor zijn landschap te herwinnen. Op aandrang van den Resident heeft de vorst van Bangli daarop in October 1906 aan Gianjar de landstreek Madangan teruggegeven, waarover toen door den Stedehouder een algemeen hoofd, Tjokordâ Gde Soedâ, werd aangesteld.

Het voormalige vorstendom Gianjar. Van de rijkjes, die in de vorige eeuw in Zuid-Bali, slechts aan het Gouvernement gebonden door een in algemeene termen vervat politiek contract, behelzende in hoofdzaak de erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit, nagenoeg zelfstandig bestonden, was Gianjar evenals het sedert ondergegane Mengwi, een van de zwakste, zoowel door de slappe persoonlijkheid van zijn vorst, Dewa Manggis, als door de vele intrigues, waaraan het van de zijde van Bangli bloot stond, dat geene gelegenheid onbenut liet om de poenggawa's van dit landschap tegen elkander en tegen hun vorst op te stoken, of dezen bij den Dewa Agoeng van Kloengkoeng, die een zeker overwicht over de andere vorsten uitoefende, in discrediet te brengen. Tengevolge dier kuiperijen heerschte dan ook doorloopend in Gianjar oneenigheid tusschen den vorst en zijne landsgrooten en heeft deze, bang als hij was zijn invloed geheel te verliezen, zich nooit behoorlijk tegenover de meesten zijner poenggawa's kunnen laten gelden. Daardoor komt het dat deze hoofden zich in Gianjar eene veel grootere macht hebben kunnen toeëigenen dan hunne ambtsgenooten in andere rijkjes en bevoegdheden uitoefenden, die elders meer aan den vorst verbleven, zoo b.v. ten aanzien van zelfstandige beslissing in zake

rechtspraak en het tjampoetrecht. Terwijl in andere landschappen vroeger de poenggawa's slechts hoofdlieden waren van een zeker aantal dienstplichtigen en het bevel voerden over een bepaald aantal onderhoorigen in den krijg of bij den heerendienst, hebben zij hier in Gianjar door hunne positie tegenover den vorst, zich weten op te werken tot hoofden over een gebied met bepaald afgebakende grenzen, tot vorstjes in het klein met groot-grondbezit. Slechts in het rechtstreeks door den vorst bestuurde district Gianjar werd het tjampoetrecht door dezen toegepast, overal elders hebben de poenggawa's en mantja's zich domeingronden toegeeigend.

Ongeveer in 1883 zeide de toenmalige Tjokorde Gde Oka van het Poenggawaschap Negara den Radja van Gianjar de gehoorzaamheid op (ngelong bakti), verklaarde met dezen niets meer te maken te hebben en zich rechtstreeks onderhoorig te achten aan Kloengkoeng. De vorst van Gianjar bracht daarover zijne bezwaren binnen bij den Dewa Agoeng van Kloengkoeng en zond daartoe de twee vorstelijke prinsen, Dewa Pahang en Dewa Manggis (de latere Stedehouder), samen met den poenggawa van Blahbatoe, Goesti Ngoerah Made, naar Kloengkoeng. Daar werden zij echter niet in gehoor ontvangen bij den vorst, maar slechts bij diens zoon Dewa Agoeng Rai, die hun mededeelde dat zijn vader er op stond, dat de vorst van Gianjar persoonlijk zijne opwachting bij hem zou komen maken. De poenggawa van Blahbatoe werd toen naar Gianjar gezonden om dit verzoek over te brengen. Nauwelijks echter was de vorst op weg naar Kloengkoeng gegaan of een paar paal van zijne residentie, nml. in de desa Bandjarangkan, dat zeer Kloengkoengsch-gezind was, kreeg hij last daar voorloopig te blijven tot nader order. Eerst een maand daarna werd hem vergund door te reizen, maar te Takmoeng, de grensdesa, werd hij plotseling met zijne geheele familie gevangen genomen en in ballingschap gesteld te Satria (een desa nabij Kloengkoeng) zonder

in gehoor te zijn ontvangen door den Dewa Agoeng. Na drie jaren van ballingschap is deze vorst te Satria gestorven. Bij zijn overlijden ontstonden vele oneenigheden in Gianjar, de meeste poenggawa's stelden zich òf onder den Radja van Bangli (b.v. de poenggawa's van Sidan en Telikoep) òf onder den vorst van Kloengkoeng (z.a. de poenggawa's van Kramas en Bandjarangkan). De poenggawa's van Abianbase, Blahbatoe en Soekawati evenwel trachtten de vorstenfamilie van Gianjar trouw te blijven. Door de gevaarlijke ligging van hunne poenggawaschappen aan de kust, tusschen Kloengkoeng en Negara in, waardoor zij ieder oogenblik aan een inval bloot stonden, moesten zij echter spoedig de wijk nemen naar Mengwi. Hoe gaarne de vorst van dit rijkje hen, zijne bloedverwanten ook onder zijne bescherming zou hebben willen nemen, durfde hij echter zulks niet te doen, uit vrees voor wraak van de zijde van den Dewa Agoeng van Kloengkoeng en haastte hij zich hen in de grensdesa Sangeh (Mengwi) gevangen te laten nemen en daarna uit te leveren aan Kloengkoeng. Door interventie van Goesti Gde Djilantik van Karangasem, die met den poenggawa van Blahbatoe en den vorst van Mengwi verwant was, bleef hun evenwel het leven gespaard en werden zij in het Karangasemsche geïnterneerd, terwijl hunne poeri's (paleizen, woningen) in Blahbatoe en Abianbase werden bezet door familieleden van den vorst van Kloengkoeng en die van Soekawati door den poenggawa van Negara. — Het rijkje Gianjar was nu zoo goed als geheel uit elkander gespat; in de hooger gelegen bergstreken waren echter de poenggawaschappen Pliatan en Tegallalang, wier hoofden, hoewel slechts verre, en dan nog alleen maar door aanhuwelijking familie van de Gianjarsche vorstentelgen, het in hun belang achtten deze trouw te blijven, wijl zij begrepen onder een zwak Gianjarsch vorst meer invloed te kunnen uitoefenen dan onder het rechtstreeksch bestuur van een machtig potentaat als de Dewa Agoeng van Kloengkoeng. Bovendien waren in

dien tijd de diep ingesneden rivierdalen nog niet overbrugd en leende zich hun gebied, met slechts smalle sawahpaden en diepe ravijnen, uitstekend tot een krachtige verdediging tegen de Kloengkoengers, terwijl zij, door de gunstige ligging hunner districten gemakkelijk in staat waren tot een agressief optreden tegen het lager gelegen, voor het bevloeiïngswater der sawahs van hun afhankelijke Negara. Pliatan had in dien tijd eigenlijk geen poenggawa en werd tijdelijk bestuurd door eene vrouw, Ni Dewa Agoeng Niang, de weduwe van den eenige jaren te voren overleden poenggawa Tjokorde Agoeng. De troepen van Pliatan werden daarom aangevoerd door hare aanverwanten, zooals Tjokorde Gde Raka, een neef van haar man, en de mantja's van Mas, Oeboed en Sajan. De voornaamste aanvoerder in dezen oorlog was echter de vorige poenggawa van Oeboed, Tjokorde Gde Soekawati, toen nog mantja van die plaats — eveneens geparenteerd aan het Pliatansche poenggawageslacht — die zich dan ook van het grootste gedeelte van den oorlogsbuit heeft kunnen meester maken en zich van betrekkelijk onbemiddeld hoofd wist op te werken tot den machtigsten poenggawa van dit landschap met een sawahbezit, dat zelfs dat van den ex-Stedehouder Dewa Manggis vier à vijf maal en dat van de andere poenggawa's ongeveer tien maal overtreft.

Het poenggawaschap Negara bleek spoedig niet bestand tegen den aanval van Pliatan en Tegallalang, en hoewel de poenggawa en zijn gezin zich nog in zijne versterkte poeri wisten staande te houden, viel de voornaamste desa Negara, na een hevig gevecht, waarbij een familielid van de Pliatansche poenggawafamilie, Tjokorde Gde Rai, sneuvelde, in handen van de krijgslieden van Pliatan. Deze verovering was echter slechts van korten duur, aangezien het desavolk ongeveer een zes maanden daarna, opgestookt door een zekeren Tjokorde Raka Plonot, een Kloengkoengsch landsgroote, die intusschen met een dochter van den poenggawa van Negara in het huwelijk was getreden, opstond, en de

krijg derhalve opnieuw uitbrak. Met dezen tweeden veldtocht tegen Negara, waarbij de hoofdplaats en de dorpen Negara, Koetri en Bandjar Toenon in de asch werden gelegd, de poenggawa sneuvelde en diens poeri geheel verwoest werd, terwijl zijne vrouw en kinderen naar Badoeng de wijk moesten nemen, werd aan het zelfstandig bestaan van dit poenggawaschap een einde gemaakt en de sawahs en klappertuinen, zoowel van de naar Badoeng gevluchte inwoners als van de Negarasche poenggawafamilie, onder de veroveraars verdeeld. De inwoners der veroverde streek, die zich in den nieuwen toestand wenschten te schikken en aan de nieuwe hoofden wenschten te gehoorzamen, werden in het rustig bezit hunner gronden gelaten.

Eerst 3 of 4 jaar na de verovering van Negara keerden de Gianjarsche prinsen uit hun ballingschap te Satria terug en trad Dewa Pahang als vorst van Gianjar op.

De gevolgen der oorlogen t.a.v. den petjatoegrond.

Terloops bleek uit de verhaalde gebeurtenissen reeds in groote trekken hoe bij verovering met de gronden gehandeld werd. Laten wij thans nog den toestand in enkele desa's zooals die door oorlogen en uitwijking der bevolking geworden is, van naderbij bezien.

Bandjar Langkan, desa Kajoebihi (Bangli).

De gronden zijn droewe. Vroeger was Langkan de hoofddesa. Na een oorlog met Boeleleng vluchtte men naar Kajoebihi en werden de gronden van Langkan door lieden van Troenjan in gebruik genomen. Een latere oorlog bracht Kintamani met Troenjan onder Bangli. De voorganger van Dewa Tangkeban vroeg de gronden van Troenjan terug en de lieden van Langkan op hun beurt weer van den vorst. Deze weigerde echter zeggend, dat hij beschaamd zou zijn tegenover de lieden van Troenjan, indien hij het verzoek inwilligde. Hij liet er zijn karbouwen grazen. Na Dewa Tangke-

ban's dood vroegen de lieden van Langkan de gronden andermaal terug, thans aan den laatsten vorst van Bangli. Deze gaf ze hen in deelbouw, behalve een klein gedeelte voor woonerven, tegal pedesaän en laba poera, zulks op verzoek van den mantja van Kajoebihi. Men ontgon de gronden opnieuw en leverde oogstaandeel aan den vorst gepaard met robandiensten (brandhoutleverantie).

Bandjar Kebon, district Temboekoe.

De gronden waren zoover de overlevering reikt reeds ontgonnen, maar gingen door oorlogen, waarbij de bevolking uitweek, herhaaldelijk in handen van verschillende vorsten over. Ook lagen de gronden vaak braak, zoodat er bosch op groeide. De grootouders der tegenwoordige gebruikers, afkomstig van de desa Penindjoan, brachten ze opnieuw in cultuur en leverden na drie jaar oogstaandeel aan den vorst op. De gronden zijn droewe dalem.

Loengsiakan, district Oeboed.

De desa behoorde vroeger tot het landschap Mengwi. In een oorlog tijdens het bestuur van den grootvader van Dewa Manggis, die te Satria overleed, vluchtte de bevolking naar Bongkasa. Op last van den vorst vestigde zich een aantal lieden van Batoean in de verlaten desa Loengsiakan. Men verbouwde er toen djagoeng, doch vroeg na hoogstens enkele jaren vergunning weer naar Batoean terug te mogen keeren. Vervolgens werden verschillende personen uit de desa's Toelikoep, Tegallalang, Pajangan, Negari, Abianbase, Sidan, Blahpane, Kliki en andere naar Loengsiakan overgebracht, terwijl anderen volgden. Deze lieden kregen den grond van den vorst in gebruik, leverden aan hem oogstaandeel en presteerden robandiensten. Later gingen de rechten van den vorst over op Pajangan en ten slotte op Oeboed. Behalve de droewe, waar Oeboed aanspraak op maakt, komen er in deze desa ook kesoegijan- en poeragronden voor.

c. Conclusies.

Wat valt er nu uit bovenstaande geschiedenis te concludeeren?

In de eerste plaats wel dit, dat de Zuid-Balische ajahanvelden in het algemeen onmogelijk uit het veroveringsrecht te verklaren zijn. Immers, al werden hier en daar enkele complexen ajahan-dalemgronden na verovering door den vorst weer als zoodanig uitgegeven, die verovering betrof in Zuid-Bali veelal de grensgebieden en was lang niet zoo universeel, dat men daaruit het bestaan en den oorsprong der zoo talrijk voorkomende en overal verspreid liggende petjatoe's ajahan dalem zou kunnen verklaren.

Integendeel, in de plaats van petjatoevorming zien we door de veroveraars de vrijgekomen individueele akkers, waarop geen dienstplicht rust, bij hun droewe dalem voegen of als belooning aan verdienstelijke personen uitgeven. Ook de vrijgekomen petjatoe's ondergingen eenzelfde lot en werden gewoonlijk tot droewe gemaakt. Slechts in een enkel geval, zooals na de verovering van Madangan door Bangli, werd een gedeelte der door de vroegere gebruikers verlaten petjatoe's om een bepaalde, en zeer verklaarbare reden door den betrokken vorst opnieuw als ajahanvelden onder zijn eigen onderhoorigen verdeeld. Zooals van zelf spreekt, had de veroveraar er belang bij de bevolking der veroverde streek niet tegen zich in te nemen en dacht hij er niet aan om van lieden, die zich bij den nieuwen stand van zaken hadden neergelegd en zijne bevelen wenschten op te volgen, de bouwvelden af te nemen. Aan den anderen kant dacht de kleine man niet zoo spoedig aan uitwijken als zijn aanzienlijke landgenooten. Laatstgenoemden toch hadden gewoonlijk van den nieuwen meester weinig goeds te verwachten en hoopten veelal bij familieleden elders den noodigen steun te verkrijgen om het verloren gebied te heroveren. De kleine man daarentegen, voor

wien het bouwveld vaak het eenigste en zeker het kostbaarste bezit was, had bij verlaten van het land alles en bij blijven weinig of niets te verliezen. Wel moest hij voor den veroveraar de te voren voor eigen vorst gepresteerde ajahan-diensten verrichten, doch veel verschil maakte dat voor hem niet uit. Bovendien had hij bij uitwijking vooral in de dichtbevolkte, geheel in cultuur gebrachte, zuidelijke streken weinig kans ooit weer in het bezit van een eigen bouwveld te geraken. Ook thans nog wonen er in meerdere desa's (Koesamba, Soelang, Batoean) lieden, die in vroegere oorlogen uit hun geboorteland weggevlucht, tot heden nog steeds niet in het bezit van een bouwveld zijn en door deelbouw in hun levensonderhoud moeten voorzien.

Nu genoegzaam is aangetoond kunnen worden, dat de Zuid-Balische ajahanvelden niet uit het veroveringsrecht te verklaren zijn, is de veronderstelling als zouden de petjatoe's uit de vorstelijke domeingronden (droewe-dalem) voortgekomen zijn, mede geheel van de baan. Immers, het is eveneens te eenen male ondenkbaar, dat b.v. in Bangli, waar vrijwel alle, en in Gianjar en Kloengkoeng, waar de grootste helft der sawahs tot de petjatoe's gerekend worden, de vorsten en landsgrooten op een andere wijze dan middels verovering tot een dergelijk uitgebreid grondbezit zouden hebben kunnen komen.

De reeds door den heer Goedhart bestreden hypothese van den Ingenieur [5]) Happé als zouden de petjatoevelden ontstaan zijn door ontginning en bevloeiing van domeingrond op last van den vorst of diens poenggawa's is in haar algemeenheid om evenvermelde reden almede onhoudbaar. Ware deze hypothese juist, dan zouden de landsgrooten in evengenoemde landschappen oorspronkelijk in het bezit moeten geweest zijn van, of de beschikking moeten gehad hebben over, het meeren-

---

[5]) Vergelijk Adatrechtbundel XV p. 41.

deel der in sawahs omgezette droge of woeste gronden. Het een is al even onwaarschijnlijk als het ander, daar wij in die gedeelten der bedoelde voormalige rijkjes, waar ook thans nog veel droge gronden voorkomen, al heel weinig droewe dalem aantreffen en de vorsten, zooals we in het voorafgaande zagen, alleen de vrije beschikking hadden over de woeste gronden in veroverde strooken „niemandsland" (kwalonan) gelegen. Bovendien vertelt de heer Happé, dat van ontgonnen domeingrond na de bevloeiing $^1/_5$ gedeelte tot droewe-dalem gemaakt en de rest als petjatoevelden aan de oorspronkelijke bewerkers uitgegeven werd, waaruit volgt, dat overal waar petjatoe's voorkomen ook droewe dalem zou moeten worden aangetroffen, iets wat geenszins het geval is.

Waar wel eens beweerd is, dat het petjatoe-instituut in verband zou staan met vorstelijke rechten op het bevloeiingswater, zij tot slot vermeld, dat die rechten twijfelachtig zijn, zeker niet in origine aan den vorst toekwamen en b.v. in Bangli niet bestaan.

IV. Ambtsvelden en loepoetgronden.

De belooning, die de lagere hoofden oudtijds voor de door hen ten behoeve van de dorpsgemeenschappen te presteeren diensten ontvingen, bestond veelal uit een dubbel aandeel in den desagrond en steeds uit vrijstelling van de op den door hen geoccupeerden grond rustende verplichte leveringen en diensten. Deze vrijstelling was algemeen en strekte zich ook uit tot de door de vorsten en zijn landsgrooten gevorderde diensten en heffingen. Iets dergelijks gold mede in de soebaks, waar de hoofden een dubbel wateraandeel en vrijstelling van soebakdiensten, zoomede van betaling van „soewinih" of „padjeg" genoten.

In meerdere desa's valt nog na te gaan, dat uit de petjatoegronden ten behoeve van de hoofden gedeelten werden afgescheiden tot de dubbele uitgestrektheid

van de gewone aandeelen, terwijl de hoofden, die elkander in den loop der tijden erfelijk in de familie opvolgden, veelal ook thans nog in het bezit van een dubbel grondaandeel zijn. Merkwaardig is, dat de betrokkenen het tweede veld gewoonlijk niet met den naam „boekti" (ambtsveld) aanduiden, doch dit evenals hun eigenlijk petjatoeveld sawah- of tegal ajahan noemen. Dat het tweede veld echter niet anders dan als ambtsveld is te beschouwen kan blijken uit het feit, dat de desa bij overlijden of aftreden van een hoofd gerechtigd is daarover ten behoeve van zijn opvolger te beschikken, terwijl verder het houden van een dubbel aandeel anders dan als „boekti" als onrechtmatig wordt beschouwd.

Behalve evengenoemde door de desa's uitgegeven ambtsvelden komen er in Gianjar, Bangli en Kloengkoeng boekti's voor door de vorsten of hun vazallen aan de hoofden verstrekt. De wijze van aankomst dezer gronden is nog al eens twijfelachtig, wat waarschijnlijk een der redenen vormt, dat de vorst die gronden niet zelf hield, doch ze wederom uitgaf. Voor zoover de rechten van derden op deze gronden verjaard zijn, wat bij de meeste in hooge mate het geval is, kan de oorsprong dier velden buiten beschouwing blijven en hebben wij slechts hun bestaan te constateeren. Veelal zijn zij in handen der perbekels.

Ten slotte heeft het Gouvernement, vooral in de tot het voormalige rijkje Kloengkoeng behoord hebbende gebiedsdeelen een groot aantal ambtsvelden gecreëerd uit de door het sneuvelen dan wel verbannen van de leden der opstandige vorstelijke families overeenkomstig het oorlogsrecht verkregen domeingronden. Van tijd tot tijd komen ook thans nog wel bij adatrechtelijke beslissing gronden ter beschikking van het Gouvernement.Zij worden gewoonlijk bij de verhuurde Gouvernementsdomeingronden gevoegd, doch kunnen ten allen tijde bij eventueele behoefte als ambtsveld worden aangewend.

In tegenstelling met de door het Gouvernement en de vorsten uitgegeven ambtsvelden, veelal „boekti ideran" genoemd, duidt men de gronden (petjatoe), die uit hoofde van het feit dat de occupant eene ambtelijke functie bekleedde, reeds van oudsher van belasting waren vrijgesteld met den naam van „sawah- of tegal loepoet" aan, een naam, die mede tegenwoordig gebezigd wordt voor de kesoegijangronden, die tijdens het bestuur van wijlen Dewa Manggis te kwader ure in de ambtsveldenregisters ingeschreven werden. De loepoetgronden hebben met de eigenlijke ambtsvelden weinig gemeen en verschillen alleen van de andere ajahan- en kesoegijangronden, doordat zij tot dusverre ten rechte of ten onrechte van belasting werden vrijgesteld. De ten aanzien van deze gronden door de hoofden vroeger genoten vrijstellingen golden dan ook alleen zoolang de houders dier velden een functie als hoofd bekleedden en kwamen te vervallen, wanneer zij als zoodanig aftraden.

Bij het sedert kort beëindigde Landrente-onderzoek werden alle in de ambtsveldenregisters opgenomen gronden uitgemeten en gekaarteerd. Thans is het bestuur doende voor de kwestieuze gevallen uit te zoeken tot welke der bovenbeschreven categorieën van gronden de ingeschreven velden behooren. Hoewel dit onderzoek nog niet geheel is voltooid staat reeds vast dat er voldoende ambtsvelden voor de perbekels beschikbaar zijn.

V. De Oplossing.

In hoofdzaak zijn ter oplossing van het petjatoe- en ambtsveldenvraagstuk de volgende vier vragen te beantwoorden:

I. hoe behoort met de petjatoe- (ajahan dalem) gronden te worden gehandeld?

II. welke gedragslijn heeft men ten opzichte van de ajahan dalemdiensten in te nemen?

III. aan wien komen de loepoetgronden toe?

IV. hoe wordt een voldoend aantal ambtsvelden verkregen of op andere wijze in de bezoldiging der lagere hoofden voorzien?

I. Nu vastgesteld is kunnen worden, dat de petjatoe- (ajahan dalem) gronden in het algemeen uit de communale bouwvelden (droewe desa) voortgekomen zijn en het beschikkingsrecht over die gronden rechtens aan de desa's toekomt, zal wel niemand er aan twijfelen of dat beschikkingsrecht behoort ook in den vervolge aan de dorpsgemeenschappen te worden gelaten. Ter voorkoming van verdere misverstanden omtrent den rechtstoestand, waarin deze gronden verkeeren, is het wenschelijk dat dit, evenals zulks bij Staatsblad 1906 No. 431 voor Lombok geschiedde, uitdrukkelijk bij ordonnantie wordt vastgelegd. Wel is waar betrof het ginds de *toe*kenning [6]) aan de nieuw gevormde gemeenten van een reeds lang vervaagd recht en is hier sprake van de *er*kenning van een ook thans nog levend recht, doch de jarenlange negatie daarvan tijdens ons bestuur en de daardoor ontstane verwarring, waarover straks meer, maken in Zuid-Bali een zoo volledig mogelijk redres van Regeeringswege geenszins tot een overbodige luxe.

II. Thans de ajahan-dalemdiensten.

De ajahan-desa en ajahan-soebak behooren tot de gemeente- en waterschapsdiensten en dienen te worden gerangschikt onder de aan de inlandsche gemeenten en -waterschappen ter regeling overgelaten huishoudelijke belangen. Dit is mede het geval met de diensten ten behoeve van werken, waarbij meerdere gemeenten en waterschappen betrokken zijn, derhalve die ten behoeve van gemeenschappelijke desa-, dam- en bevloeiïngstempels en ten slotte ook die ten behoeve van de poera Oeloen danau Batoer en de poera danau

---

[6]) Vergelijk de mededeelingen van den heer P. de Roo de la Faille op blz. 134 van Adatrechtbundel XV.

Bratan. Of de ajahan-dalemdiensten ook onder deze rubriek te rangschikken zijn, is niet zoo eenvoudig uit te maken.

Die ten bate van de particuliere belangen der thans verdwenen vorsten en rijksgrooten, n.m.l. die tot herstel en onderhoud van de vorstelijke verblijven en familietempels, natuurlijk niet; zij zijn dan ook terecht met hen verdwenen en het Gouvernement heeft hun afstammelingen daarvoor een schadeloosstelling geboden.

De krijgs- en wegdiensten behoorden, nu de souvereiniteit aan het Gouvernement is overgegaan, aan hetzelve toe. Eventueel zou het zeer stellig gerechtigd zijn uit de pengajah-dalem strijdkrachten te requireeren, b.v. ingeval van onlusten (natuurlijk nooit buiten Bali). Ook de heerendiensten had men volgens de adat in de eerste plaats van hen moeten vorderen. Ware dit geschied, men zou nu niet telkens de klacht hooren, dat het Gouvernement diensten vordert van hen, die geen leeftocht-petjatoeveld hebben, iets wat als onlogisch wordt aangevoeld.

De verplichtingen echter ten bate van die zaken van algemeen belang, waarvoor het Gouvernement de zorg moeilijk op zich kan nemen, al werd die zorg ook vroeger door den vorst uitgeoefend (de landstempels) verschillen in wezen in geen enkel opzicht van die ten bate der bovenbedoelde gezamenlijke gemeente- en waterschapsbelangen.

Niemand twijfelt er aan of de diensten en leveringen voor de gemeenschappelijke desa- en bevloeiingstempels, de poera's danau Bratan en Oeloen danau Batoer inclusis, zijn gemeente- dan wel waterschapsdiensten. Nooit heeft iemand er aan gedacht het recht der gemeenten of soebaks diensten te vorderen en nalatigheid in de prestatie daarvan te bestraffen (tuchtrecht), in twijfel te trekken. Hetzelfde geldt eveneens voor de diensten ten behoeve der groepstempels, waarbij meerdere desa's betrokken zijn.

De diensten voor het onderhoud der landstempels en de leveringen en opbrengsten voor de daar te houden feesten voor zoover vroeger van de pengajah dalem gevorderd, verschillen van de zooeven genoemde alleen in zooverre, dat de vorst daarvoor zijn bemiddeling verleende, omdat door het groot aantal daarbij betrokken desa's de noodzakelijkheid van een hoogere organisatie, i.c. den vorst, sterk werd gevoeld. Nu die vorsten verdwenen zijn, bestaat er hoogstens een gradueel verschil tusschen de diensten voor de lands- en die voor de groepstempels. Aard en karakter van beide diensten zijn echter volkomen dezelfde, zoodat dit deel der ajahandalem tot de gemeentediensten en tot de aan de inlandsche gemeente ter regeling overgelaten huishoudelijke zaken gerekend moet worden. Het Gouvernement heeft dan ook niet het minste recht, de vordering dier diensten zij het indirect, in den weg te staan.

Er zijn echter ook positieve argumenten. Terloops bleken reeds twee moeilijkheden ontstaan door het laten rusten van de ajahandalem, nml. ontevredenheid in zake heerendienstvordering en gebrek aan onderhoud van sommige tempels. Er is meer.

De ajahangronden vererven, zooals wij reeds zagen, niet op dezelfde wijze als eigendommen, in bepaalde gevallen kan daarover door derden (de desavereenigingen) worden beschikt. Bovendien stonden tegenover het genot van een ajahanveld zware lasten, en was het bezit daarvan geen onverdeeld genoegen, zoodat de beschikking over deze gronden in het algemeen zelden aanleiding tot onbillijke bevoordeelingen gaf.

Thans, nu de aan die velden verbonden verplichtingen sinds 1917 niet meer gevorderd mogen worden, is het evenwicht verbroken en tracht men overal hieruit zooveel mogelijk munt te slaan.

Vroeger was het bezit van meer dan één ajahanveld als regel verboden en werd hierdoor een zeer gelijkmatige verdeeling dezer gronden onder den kleinen man

verkregen. Beschikte men al eens door pandneming over een tweede veld, dan moest men ter presteering der verplichte diensten toch een vervanger huren en alle oeroenans dubbel betalen, zoodat dit kwaad zich zelf beperkte.

Thans echter nu de lasten niet meer drukken en op sommige plaatsen op dit kwaad minder of in het geheel niet wordt gelet, komen hier en daar meerdere ajahanvelden in één hand en dreigt deze tot tegengang van groot-grondbezit zoo nuttige instelling geheel te verdwijnen.

Vroeger was verkoop en verpanding der ajahanvelden op enkele uitzonderingen na niet mogelijk. Thans tracht men, met voorbijgang van andere toekomstige aanspraken, zich zelf te verrijken door een ajahanveld voor den vollen eigendomsprijs te verkoopen.

Vroeger was men door de gevorderde diensten, wanneer men ouder werd, genoodzaakt zijn ajahanveld met lusten en lasten aan een jongere over te laten, waardoor deze in staat werd gesteld zijn gezin behoorlijk te onderhouden. Nu houden de oudjes de gronden, vrij van lasten, zoo lang mogelijk vast, geven ze desnoods in deelbouw uit om een rustig renteniersleven te kunnen leiden en de jonge gezinnen lijden gebrek of worden ernstig bedreigd, doordat zoowel de man als de vrouw als koelie of kleinhandelaar een uithuizig leven leidt.

Vroeger was een schoonzoon voor een weduwe een kostbaar bezit als hij bij haar ingetrouwd voor de ajahandiensten instond en zij daardoor het veld kon aanhouden. Nu heeft zij over die diensten geen zorgen en vormen zij geen beletsel meer voor lichtvaardige huwelijksontbinding.

Als men bedenkt dat ongeveer de helft der sawahs ajahan-dalem zijn, zal men begrijpen dat door al deze wanverhoudingen een scheeve toestand in de Balineesche maatschappij is ontstaan.

Door het laten rusten van de ajahandalem sinds 1917 zijn de rechten van het Balineesche volk ongetwijfeld verkort. Daar de ajahandalem, althans voór een deel, gemeentediensten zijn, die door de gemeenten in beheer aan den souverein waren opgedragen, was het Gouvernement tegenover de gemeenten verplicht òf dat beheer namens haar op zich te nemen, òf aan haar terug te geven. Geen van beide echter geschiedde.

Men zou kunnen zeggen, dat nu het Gouvernement dat beheer blijkens de heerendienstordonnantie niet op zich nam, het van rechtswege aan de desa terugviel. Dit is feitelijk juist. Bedenkt men echter, dat dat beheer eeuwenlang door de vorsten werd gevoerd en het Gouvernement feitelijk in hunne plaats trad, dan had het zeker op zijn weg gelegen van den wensch om het beheer over bedoelde diensten verder aan de gemeenten over te laten eenige kennisgave aan de desa's te doen. Thans nu men niet weet, hoe het Gouvernement wil, heerscht ook hierin wanorde en onzekerheid. Soms (Pengotan) heeft men de ajahangronden maar eenvoudig weer tot de droewedesa teruggebracht. Soms worden door de pengajahdalem bijdragen voor de lands-tempelfeesten (Boekit Djati, Poera Kehen) opgebracht. Elders, (Kloengkoeng), leveren zij de benoodigdheden voor het njepifeest. Veel geschiedt ongeordend, daar men onzeker is of men al dan niet tegen nalatigen mag optreden. Lasten, die alleen door de goedwilligen worden gedragen, terwijl nalatigen vrij uitgaan, werken demoraliseerend. Het Gouvernement, dat meent aan Bali orde en rust te hebben geschonken, heeft door onwetendheid en het hanteeren van een materie, waarvan men de portée niet kende, onzekerheid gebracht. Het is aangewezen deze fout zoo spoedig mogelijk te herstellen.

Het spreekt vanzelf, dat de gemeente, bij de uitoefening der haar te hergeven rechten, nooit buiten het door de adat bezegelde zal mogen gaan. Wat dat in ieder speciaal geval inhoudt, stuk voor stuk van Gouverne-

mentswege vast te leggen, is, ware het mogelijk, ongewenscht. Het zoo juiste principe, om de inwendige aangelegenheden zooveel mogelijk aan de gemeenten zelf over te laten, omdat zij zelf het beste kunnen weten, wat door hare leden als billijk en gewenscht wordt gevoeld, geldt in niet mindere mate ten aanzien van de hier besproken diensten. Bestuursinmenging van welken aard ook, behalve ter voorkoming van onrecht, is daarbij uit den booze.

Daar de tot desadiensten verplichte personen een groot, vaak het grootste, deel uitmaken van de gemeenschap, die er over zal beschikken, behoeft men voor uitbuiting niet bevreesd te zijn. Trouwens gevallen van uitbuiting van enkelingen door hun desa's komen op Bali buitengewoon weinig voor. Bovendien wendt men zich bij vermeend onrecht zeer spoedig tot den Raad van Kerta, voor welke rechtbank gewoonlijk blijkt, dat de desa in het gelijk is. Het bestuur, bijgestaan door de rechtbank, kan dus voldoende waken tegen onbillijkheid en in ieder speciaal geval uitmaken, wat naar de adat recht is.

Dat het Gouvernement verplicht is sommige, van de vorsten overgenomen, rechten ter beschikking van plaatselijke instellingen te stellen, is een standpunt, dat ook vroeger reeds als juist is erkend.

De toekenning van bijdragen uit 's Lands Kas voor het houden van jaarlijksche offerfeesten in de onderafdeelingen Boeleleng en Djembrana overeenkomstig het bepaalde sub d ten tweede van Gouvernementsbesluit van 4 April 1891 No. 14 (Staatsblad No. 98) b.v. berust op het oud-Balische en door het Gouvernement bij de invoering van de vroegere landrenteregeling bestendigde gebruik dat de landsheer bijdraagt in de kosten van de groote offerfeesten, welke van tijd tot tijd aan de groote meren gevierd worden en met den landbouw in verband staan.

Ook werd bij evengenoemd Staatsblad een bedrag uit-

getrokken ter toekenning van een toelage aan de lagere gemeentebeambten in bedoelde onderafdeelingen, zulks als een schadeloosstelling voor de door hen in den vorstentijd genoten emolumenten.

Erkenning van hetzelfde beginsel ligt mede eenigermate opgesloten in de beschikbaarstelling van een belangrijk bedrag voor den wederopbouw der door de aardbeving in 1917 verwoeste landstempels. Deze goedgeefschheid van het Gouvernement is van Balineesch standpunt bekeken onbegrijpelijk, althans in die gebiedsdeelen waar ajahandalemdiensten daarvoor gebruikelijk waren, en wordt daar niet gewaardeerd, omdat de som onvoldoende bleek om geheel tot het gewenschte doel, herstelling der landstempels, te geraken. Zij voert tevens tot financieele consequenties, die voor het Gouvernement niet te aanvaarden zijn (men denke slechts aan het op de herstelling volgend, voortdurende onderhoud), terwijl de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat hieruit uiterst moeilijk oplosbare twistpunten ontstaan, nml. omtrent de door het volk al of niet, dan wel in meerdere of mindere mate, gevoelde wenschelijkheid of noodzakelijkheid van opbouw of herstel en onderhoud dier tempels.

Als maatstaf zouden wij met onze Westersche opvattingen hiervoor willen aanleggen de meerdere of mindere geneigdheid tot een greep in eigen buidel bij den kleinen man, zulks geheel ten onrechte, daar deze daartoe uiteraard weinig voelt, zoolang hij ziet, dat zij, die volgens de adat tot de noodige prestaties verplicht zijn, en daarvoor zelfs veelal eene aanzienlijke compensatie genieten, ongemoeid worden gelaten. Hun gedachtengang is: laat van den dienstplichtige gevorderd worden, wat billijk is, en eerst daarna zullen wij zoo noodig bijspringen. De dienstplichtigen antwoorden daarop algemeen met een eenstemmig: „accoord zoodra iemand, hetzij Gouvernement of desa, het ons opdraagt, zullen wij doen wat billijk is".

Geen desa zal thans die opdracht geven, nu het Gouvernement door het geven van de opbouw-bijdrage, heeft getoond dit werk mede tot haar taak en dus ook deze diensten, tot hare competentie te rekenen.

Als het Gouvernement zich de luxe wil permitteeren de ajahan-dalemplichtigen ongevraagd vrij te stellen zelfs van de diensten, bij de prestatie waarvan zijzelf geïnteresseerd zijn, dat het dan ook de financieele gevolgen daarvan geheel op zich neme. De heerendiensten zijn op Bali uiterst licht, de diensten ten behoeve van den vorst en andere aanzienlijken zijn afgeschaft, waarom zou men dan de vordering van diensten door de hier zoo geheel democratisch ingerichte desa's ten behoeve van wat het volk van groot belang acht, nog in den weg staan? Nimmer heeft de vordering van gemeentediensten ten behoeve van gemeenschappelijke tempels door daartoe gefedereerde desa's of soebak's tot eenigerlei moeilijkheid of klacht aanleiding gegeven. Laat men de zaak aan de desa over, dan behoeft men, mits inmenging van anderen geweerd worde, zeker niet bevreesd te zijn,dat deze meer zullen laten verrichten dan zij zelf wenschelijk achten. Dit zal stellig, naar gelang der tijden, van den voorspoed, de welvaart en het voorkomen van ziekten of onheilen varieeren. Men is dus zeker, voortdurend den juisten maatstaf te hebben, zoodat onvruchtbare twistpunten over de waardeering der bevolking voor sommige tempels, almede uit den weg geruimd zijn.

Hierbij komt nog iets. Zooals de toestand nu is, komt bij een eventueel onheil (epidemie, aardbeving, enz.) in het oog van het volk en der aanzienlijken de schuld op het Gouvernement neer, dat het herstel van sommige landstempels door de onoordeelkundige afschaffing van *alle* ajahandalemdiensten ernstig belemmert. Wordt de zaak daarentegen aan de gemeenten overgelaten, dan gaat het Gouvernement in zoo'n geval vrij uit en heeft de Balinees het onheil aan eigen schuld te wijten.

Aangezien het Gouvernement dit verwijt *niet mag* riskeeren, het de financieele gevolgen van de afschaffing der hier bedoelde diensten *niet* op zich *kan* nemen en het tot die afschaffing, voor zoover zij gemeentelijke belangen betreffen, op grond van art. 71 R. R. 2e lid niet bevoegd is, terwijl het bovendien onvoldoende in staat is het beheer dier diensten zelf ter hand te nemen, noch de urgentie van het gebruik daarvan te beoordeelen; aangezien voorts overmatige vordering dier diensten door de middels de landstempels gefedereerde desa's niet te vreezen is, bestaat er niet alleen geen enkel bezwaar, maar is het zelfs hoogst gewenscht, ja noodzakelijk de bevoegdheid der desa's tot beschikking over deze diensten niet langer twijfelachtig te doen zijn.

III. De gronden, waarvan het oogstgenot door erfrecht, koop, etc. verkregen is door personen, die uit hoofde van een door hen bekleede functie van verplichte leveringen en diensten waren vrijgesteld, de „loepoetgronden", behooren in vrij en erfelijk gebruik onder den oorspronkelijken rechtstitel aan die personen te worden gelaten, cq. hergeven, slechts voor zoover het petjatoegronden betreft onderworpen aan het hoogere beschikkingsrecht van de desa (aan welke instelling verder kan worden overgelaten daarvan volgens de adatrechtelijke gebruiken ajahan- dan wel ambtelijke diensten te vorderen).

IV. Ten aanzien van de bezoldiging der gemeentehoofden, dient op den voorgrond te worden gesteld, dat deze zaak in de eerste plaats tot den plicht der gemeenten zelf behoort. Een uitzondering maken hierop de perbekels, die voorheen ambtenaren in vorstendienst waren en thans tot de Gouvernementsoverkapping van het door de desa-organisaties gevormde fundament behooren. Zij dienen met de door vroegere vorstelijke beschikkingen en de van Gouvernementswege aangewezen ambtsvel-

den, „boekti ideran", te worden schadeloos gesteld. waartoe voldoende van deze gronden aanwezig zijn.

Aangezien volgens de adat door de desa's over de tot haar competentie behoorende petjatoe's beschikt kan worden tot het vormen van boekti's voor haar hoofden en beambten, veelal tot de dubbele uitgestrektheid der gewone aandeelen, kunnen de desa's, mits hun de beschikking over de petjatoegronden wordt hergeven, volkomen in staat worden geacht in de bezoldiging dier personen te voorzien, zij het eerst, nadat zich de gelegenheid heeft voorgedaan tot daadwerkelijke beschikking in verband met de verkregen rechten der tegenwoordige gebruikers. Daar momenteel meerdere personen in het onrechtmatig genot van meer dan een aandeel in de petjatoegronden zijn, kan die daadwerkelijke beschikking spoedig worden verwacht. De aan andere beambten dan de perbekels uitgegeven boektigronden zijn voor het Gouvernement van geen direct belang. Daar de ambtelijke houders daarvan op die velden door de geschiedenis eenige aanspraak hebben verkregen, kan aan terugname ten eigen bate door het Gouvernement niet worden gedacht. Deze gronden waren terwille van de eenvormigheid op gelijke wijze als de overige petjatoegronden ter beschikking van de betrokken gemeente te stellen, teneinde ook in de toekomst als boekti voor dezelfde ambten als thans te worden gebruikt.

Pieter Franssen's Journaal van zijn Reis naar Mataram in 1630 en eenige wegen naar de hofplaats.

door

W. Fruin-Mees.

De assistent en tolk Pieter Franssen werd den 4en Mei 1630 met een zekeren Jacob Ventura door de Regeering te Batavia naar Mataram gezonden. Voor het doel en den uitslag van dezen tocht, verwijzen wij naar het artikel: „Waarom Batavia en Mataram van 1629—1646 geen vrede hebben gesloten", in dit Tijdschrift opgenomen.

Het journaal door Franssen gehouden, waarnaar Van Diemen in den brief van 5 Juni 1631 aan Bewindhebbers verwijst [1]), berust op het Rijks Archief te 's Gravenhage, in het archief der O. I. C. en wel in den band der papieren, overgekomen in het jaar 1631, het eerste boek van dien jaargang, gemerkt R. R. Het is tegelijk overgekomen met de Generale Missive van G. G. en Raden van 7 Maart 1631 [2]) en den bovengenoemden brief van Van Diemen. Onmiddellijk volgen er op: een missive van Aria Wangsa aan den G. G.; het verslag van Franssen's gesprek met de Toemenggoengs Danoepaja en Djajangpati en twee brieven van Franssen, kort na zijn aankomst te Semarang aan den G. G. geschreven. Zij worden hier na het journaal afgedrukt. Tot dusver was hiervan niets uitgegeven en evenmin heeft De Jonge er mededeelingen uit gedaan. Het moet erkend worden dat het slechts weinig van groote betee-

---

1) Bij De Jonge, De Opkomst enz. dl. V blz. 173.

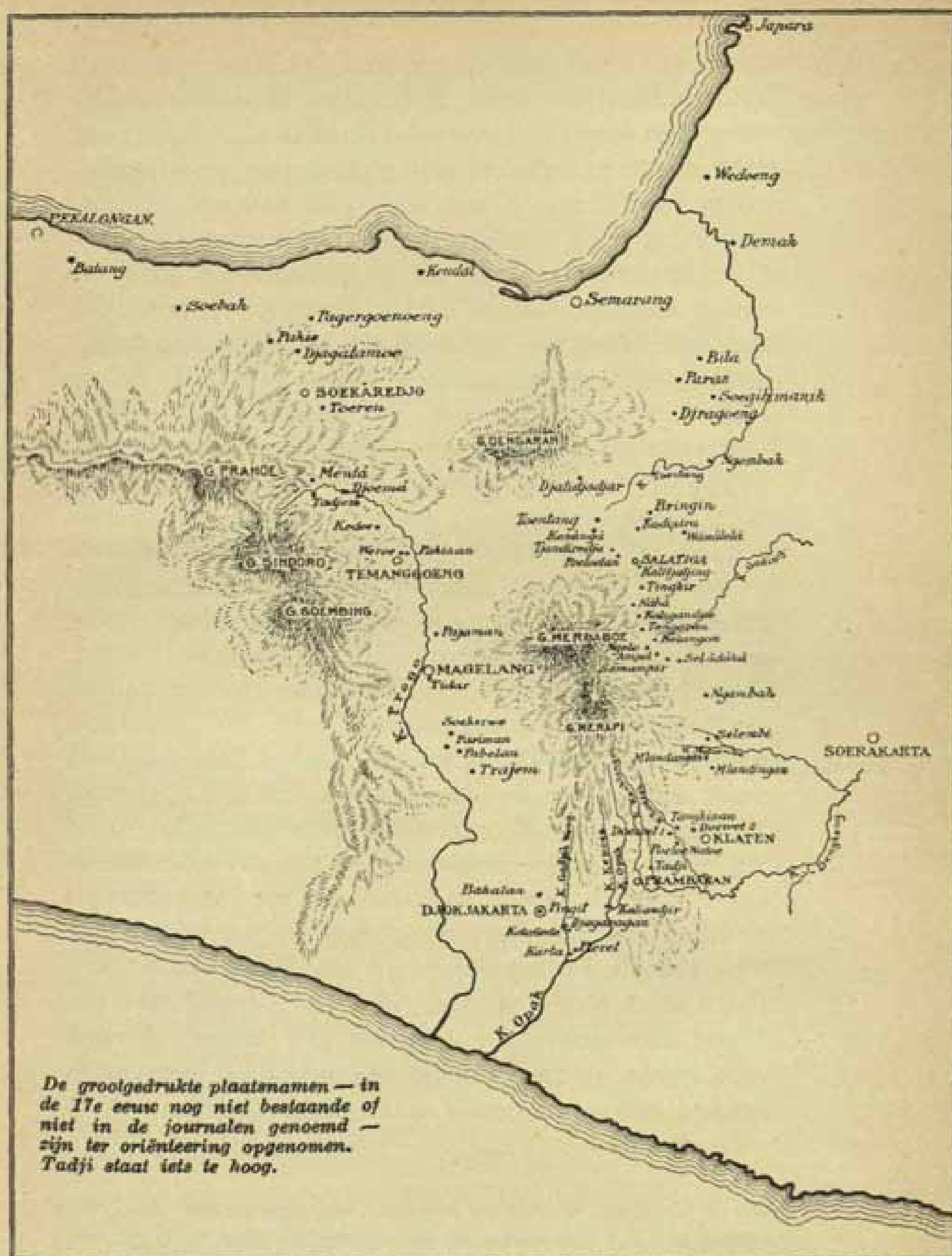
2) Niet door De Jonge opgenomen.

kenis bevat, hoewel men er eenige mededeelingen in aantreft, die men bij niemand anders vindt. Bovendien heeft Franssen eenige Javaansche eigenaardigheden (de „ziekte" en de „vergeetachtigheid" van den Toemenggoeng Aria Wangsa en de diplomatieke talenten van de twee andere onderhandelaars), vermoedelijk zonder het te beseffen, „sur le vif" getroffen en daar er voor het laatste tijdperk van Agoeng's regeering zoo bitter weinig uit Mataram bekend is, achten wij de publicatie voldoende gemotiveerd. Zoo is Franssen's mededeeling over een complot tegen den Soenan geheel nieuw. Men heeft in 1630 Agoeng willen vervangen door een anderen vorst, wiens naam evenwel niet wordt genoemd. Welke maatregelen Agoeng tegen de samenzweerders heeft genomen, was Franssen niet meer in staat mee te deelen. Bij zijn vertrek was het onderzoek nog in vollen gang. De beschuldigden waren met vrouwen, kinderen en bezittingen uit hun huizen gehaald en in een soort kamp bij Tadji samengebracht.

Evenmin was het bekend, dat het tijdens Agoeng in Mataram zoo krioelde van dieven [3]) en moordenaars. Van de meer dan 300 man, die hiervan gevangen genomen waren, liet de Soenan er, tijdens Franssen's aanwezigheid, reeds 150 ombrengen.

De schaarsche mededeelingen van Javaansche zijde over de belegeringen van Batavia vermeerdert Franssen ook met het bericht, dat Baoereksa in 1628 2000 man had verloren en dat er bij de tweede belegering 10.000 man gedood waren. Beide getallen zijn kleiner dan tot nog toe zijn opgegeven. Vermoedelijk zijn de hier vermelde te klein, daar van Hollandsche zijde bekend is, dat er van het eerste leger reeds 740 volgelingen van Mandoeraredja en Dipati Oepasanta door de Javanen zelf werden omgebracht. Gevangen Javanen gaven den

[3]) Dr. De Haen, in 1622 in Mataram, zegt overigens ook reeds (De Jonge IV. 311): „'t volck is ...... schrickelijk dieffachtigh", „sijn seer subtyl int stelen".

Kaart bij de Reis van Pieter Franssen naar Mataram enz.

Hollanders op, dat er van de oorspronkelijke 10.000 man 6000 omgekomen waren, wat weer heel veel zou zijn. Een beslissende uitspraak kan men in dezen niet geven.

Franssen's mededeeling over de hulp van Bantammers aan het Mataramsche leger verdient o.i. meer geloof, omdat de helper met name genoemd en diens manier van doen gepreciseerd wordt. Men had tot nog toe de Bantammers voor neutraal bij de Mataramsche belegeringen gehouden en den Javanen eer slecht dan goed gezind. Het blijkt nu dat er uitzonderingen zijn geweest.

Wat den persoon van den schrijver [4]) betreft: duidelijk is het aan hem te merken, dat hij een ondergeschikte was, gewoon bevelen te krijgen en te gehoorzamen. Het lukt hem niet op zijn stuk te blijven staan, als hem nog voor Tadji (bij Prambanan) de brief en het geschenk voor Aria Wangsa (die zich om velerlei moeilijkheden te ontloopen, een ziekte had aangeschaft) worden afgevraagd. Hij protesteert wel en beroept zich op den last van den G. G. om in persoon het medegebrachte aan den Toemenggoeng te overhandigen, maar het eind is toch, dat hij ze afgeeft. Diplomatieke talenten miste hij ten eenenmale en op dat punt moest hij het afleggen tegen de handige Javanen, die ook nog de vertaling van den brief van hem wisten los te krijgen, na hun „last" om zijn baard en knevels te laten staan, daar de Soenan hem gaarne daarmee zien zou. Franssen was nu overtuigd, dat hij in elk geval voor den vorst zou verschijnen (wat hem „pour le besoin de la lettre" door de heeren was beloofd) en leverde zijn laatste belangrijke bezit over. Evenmin levert hij commentaar op de mededeeling, dat Aria Wangsa *vergeten* had den

---

[4]) Hij was langen tijd assistent en tolk in Bantam. In 1619 was hij al in Indië en maakte hij de belegering van het Kasteel Batavia mee, indien tenminste de „Pieter Francen", die in het journaal van de belegering (De Jonge IV blz. 155) op 10 April genoemd wordt, dezelfde is als deze Franssen.

Soenan te zeggen, dat hij een brief aan de Regeering te Batavia had gezonden.

Een speculatieven of gecultiveerden geest bezat hij niet: aan beschouwingen gaat hij zich niet te buiten en van het landschap maakt hij alleen melding als er wat nuttigs op te merken valt: klapperboomen, rijstvelden, buffels, koeien etc. Het is, alsof hij den Merbaboe en Merapi, waar zijn route om heen liep en waarop later Van Goens zich zoo „verliefd" zou toonen, in 't geheel niet heeft gezien.

Een grooten voorsprong op andere afgezanten bezat hij door zijn kennis van het Javaansch, dat hij waarschijnlijk gedurende zijn verblijf te Bantam had geleerd. De namen der plaatsen, die hij passeerde, heeft hij daardoor niet verhaspeld. Deze zijn dan ook op enkele uitzonderingen na, alle op de Topografische Kaart terug te vinden, waardoor zijn journaal voor de kennis van den weg van Semarang naar het hartje van Mataram van beteekenis is. Men neme bij de spelling echter in aanmerking — en dit geldt ook voor de meeste Hollandsche woorden — dat „ij" geen ij-klank voorstelt als in „bijl" [5]), maar de combinatie is van de letters „i" en „j", b.v. „Patij" voor Pati, „Caelij" voor Kali, „Sallatijga" voor Salatiga, „Taedzij" voor Tadji enz. De „i" afzonderlijk is meestal een „j" zooals in „Diaiapatij" voor Djajapati en „Diejaer" voor Djadjar, „Caelijtiaetsingh" voor Kalitjatjing etc. Overigens heerscht er in zijn spelling de bekende 17de eeuwsche variatie, welke de copiïst nog heeft vermeerderd. Zoo begint Franssen met te schrijven „T'sousounan" en eindigt hij via „Tsousounan" en „t'sousounan" met sousounan. Het afkappingsteeken plaatst hij steeds daar, waar juist niets is weg-

---

[5]) Het is ook nog mogelijk, dat „mijl" en dergelijke woorden in de 17e eeuw nog als „miel" werd uitgesproken, zooals in het midden-Nederlandsch en nog tegenwoordig in zoovele dialecten.

gelaten en het gezegde volgt slechts bij uitzondering het getal van zijn onderwerp. Hoofdletters komen op voor ons geheel ongemotiveerde plaatsen voor.

Franssen is de eerste Hollandsche afgezant geweest, die den kortsten en tegelijk gemakkelijksten weg van de Noordkust naar Mataram heeft genomen. Over de routes zijner voorgangers zullen wij straks uitvoeriger zijn. Hij ging van Semarang langs den weg naar het Zuiden, die deels door heuvelterrein deels door laagland Oostelijk van den Oengaran en Westelijk van de 3 à 400 M. hooge heuvels Z. O. van Semarang, loopt. Langs de Rawah Pening (die hij niet noemt) bereikte hij Salatiga, waarna hij een eind Oostwaarts van Merbaboe en Merapi over de uitloopers dier bergen eerst vrij ver Zuid-Oost en na Mlandangan (ten Z. van Bojolali) Zuid-West ging. De tegenwoordige groote weg van Ampel naar Bojolali loopt meer naar het Westen dan de door Franssen gevolgde route. Bij de ombuiging naar het Westen nam hij daarentegen paden, dichter naar den Merapi toe dan o.a. de weg van Djocja naar Klaten van tegenwoordig. Vanaf Tangkisan ging hij hoofdzakelijk Zuidelijk, daar hij ten Oosten van Prambanan uitkwam bij de „poort" Tadji aan de kali Koenklangan. De richting is daarop voornamelijk Westelijk tot Kali Andjir. Resideerde Agoeng te Karta, zooals waarschijnlijk is, dan kon Franssen van Kali Andjir bijna pal naar het Zuiden gaan, daar Karta gelegen was (er is nog een desa van dien naam) even Oostelijk van de tegenwoordige suikerfabriek Kedaton Plered, in de vlakte, die aan de Oost- en Zuidzijde omstroomd wordt door de kali Opak, waar deze bij het Zuidergebergte eerst een stompen hoek naar 't Westen en kort daarop een rechten naar het Zuiden maakt. Verbleef de vorst te Kota Gede dan moest Franssen wat meer Westwaarts en minder ver Zuidwaarts rijden.

Hij noemt Selimbi het eerst van alle Hollandsche afgezanten als tolpoort voorzien van pagars. Som-

mige zijner voorgangers passeeren de desa wel, maar spreken niet van tolheffing op een omheinde ruimte, zoodat deze ingesteld moet zijn tusschen 1624 (toen Vos er langs kwam) en 1630. Voor Tadji ligt de zaak eenigszins anders: in 1618 bedoelt Van Maseijck als hij in het dorp „Taetgij" is en van drie poorten spreekt, die hij moest passeeren aleer hij in de stad kwam, daaronder zeker ook Tadji. Doch het was blijkbaar niet noodzakelijk (zooals tijdens Van Goens ± 1650) om er langs te gaan, daar Vos, die uit dezelfde richting kwam er in 't geheel niet over spreekt. Dezelfde Vos noemt de poort bij Kali Andjir („Caldeeijde") wel, die bij Opak niet. Het ligt dus voor de hand te concludeeren, dat de soesoehoenans de kern van hun rijk steeds zorgvuldiger hebben afgesloten en de bepalingen op het in- en uitgaan ervan hoe langer hoe strenger hebben gemaakt.

Van den weg, dien Franssen heeft genomen, bezitten we zooals bekend is, een veel aardiger beschrijving van Rijcklof Van Goens, die op zijn vijf ambassades naar Amangkoerat I steeds deze zelfde route heeft genomen [6]). Hij geraakte met zijn voor natuurschoon ontvankelijk gemoed in verrukking over het „aerds paradijs", dat hij doortrok en wist daar op innemende wijze uiting aan te geven. Daarvan is bij Franssen niets te bemerken; zijn kracht lag in het nauwkeurig opsommen der plaatsen, die hij passeerde.

Van Goens deelt in zijn beschrijving ook mede, dat er van uit Mataram nog twee andere routes naar de kust bestonden. Een daarvan liep Oostwaarts en had een poort of uitgang genaamd „Bongor, nae de naem van de grootste rivier van 't heele land die omtrent Grissee in zee loopt", de Bengawan Solo dus. Van dezen weg is

---

[6]) „Reijsbeschrijving van den weg uijt Samarangh nae de Konincklijke Hoofdplaets Mataram enz." in Bijdragen v. h. Kon. Inst. blz. 308 en v. v. IVe deel 1856. Het Reisverslag van Sebald Wonderaer (wiens secunde Van Goens was) van 1648 staat gedrukt in Dagh Register 1647—1648, blz. 107 e.v.v.

ons geen beschrijving bekend, hij zal wel de kali Dengkeng en de Bengawan gevolgd zijn (misschien maakte men van prauwen gebruik) waardoor men even Noordelijk van Grissee uitkwam. Een Zuidelijker punt aan de kust bereikte men, wanneer men in Madioen bij Ngawi, de Solorivier, die daar naar het Noorden ombuigt, verliet en verder Oostwaarts het dal van de kali Widas en de Brantas volgde.

De andere weg, zegt Van Goens [7]), „gaet nae 't Westen, ende compt uijt omtrent Tegal, doch is seer moeijelijck; de principaelste poort is hier genaemt Tourajan" (= Trajem in Zuid-Kedoe). Dat deze weg inderdaad een zeer zwaar stuk bevatte ondervond twee maal de medicus De Haen, die in Juni 1622 [8]), vergezeld van P. van der Elst en M. Wiltschut (deze stierf onderweg en werd begraven te Djoema), en daarna in Mei 1623 [9]) als gezant naar den vorst van Mataram, deze route volgde. Wij zullen de gegevens uit de twee heen- en terugreizen samenvatten.

In Tegal (waarheen De Haen per schip werd gebracht) reed men te paard in Oostelijke richting. Gelijk bekend is, bestaat er nog tegenwoordig tusschen Tegal-Boemiajoe-Adji Barang en de lijn Weleri-Soekaredja-Tjandirâtâ enz. geen weg over het gebergte op de grenzen van Pekalongan en Banjoemas [10]). Men trok dit om en kwam dan over de Oosthellingen van Goenoeng Prahoe en Goenoeng Bisma Kedoe binnen. In Pekalongan reed men bij *Batang* op de bergen aan, bij *Pakis* (nog in Pekalongan, doch vlak bij de grens van Semarang, op dezelfde hoogte als 't meer Oostelijke Soerakântâ) was men daar al geheel in, na verscheidene

---

[7]) Reisbeschrijving, blz. 348.

[8]) De Jonge IV blz. 284.

[9]) De Jonge V blz. 30.

[10]) Toen Amangkoerat I in 1677 uit Mataram vluchtte, ging hij van de Kedoe Westwaarts door Banjoemas tot Adjibarang en vandaar naar het Noorden; den dag na 't verblijf aldaar stierf hij te Wanajasa. Zie De Jonge VII, blz. 151, 152.

hellingen dwars overgetrokken te zijn. Met de vallei van Pakis aan de rechterhand ging men nog verder Oostwaarts (vlgs De Haen tot op de hoogte van Kendal), waarna men een zoo hoogen berg moest opklimmen, dat het gezelschap van de paarden af moest stijgen en op handen en voeten naar boven kruipen. Welk pad men nam blijkt niet en de mogelijkheid bestaat, dat de Javanen opzettelijk den meest aangewezen weg voor den Hollander verborgen hielden [11]). Langs „eenen seer moeijelijcken wegh bergh op ende neder met verscheijden cleijne revieren" bereikte men *Tralangon(g)*, (vanwaar men op de tweede terugreis naar Kendal afdaalde), een dorp van ± 200 huizen, dat ik niet heb kunnen vinden, evenmin als de *tolpoort van Mataram*, waar hij daarna aankwam, ook weer langs een moeilijk pad en waarvan hij den naam niet noemt. Naar de beschrijving: „een viercante plaets, rontomme met swalpen beset", zou Pagargoenoeng: (omheining op den berg) ervoor in aanmerking komen, doch dit ligt o.i. te veel Noordwaarts, n.l. Noordelijker dan Pakis. Djagatamoe (letter op vreemdelingen, gasten) ten Zuiden van Pagargoenoeng en ook Zuidelijker dan Pakis is evenzeer een geschikte naam voor een tolpoort, doch De Haen geeft niet genoeg aanwijzing om met zekerheid te kunnen spreken. Met „*Turion*" (een station op den terugweg) zijn we op bekend terrein; dit is Toeren, gelegen aan de ombuiging naar het Zuiden van den weg van Soekaredja naar Tjandiråtå. De moeilijkheden zijn nu achter den rug, want Zuidwaarts gaande is men dan spoedig in de vlakte van Kedoe. Bij „*Mintha*" = Menta is men op de grens van berg- en laagland aangekomen. Bij „*Tatiam*" = Tadjem, gelegen ten Zuiden van Menta buigt men naar het Oosten om, bij *Djoema* naar het Zuiden, den rechteroever van de kali Progo op eenigen afstand volgend. De desa *Kedoe* [12]), Oostelijk van Para-

[11]) Veronderstelling van Prof. Dr. B. J. O. Schrieke.

[12]) De Jonge houdt in dl. V blz. 31 „Juma Kedu" voor één plaats. De desa ligt aan de kali van denzelfden naam.

kan wordt op de tweede reis genoemd, daarna *„Pakis Wieringh"* vermoedelijk Pakisan met daarnaast Weroe, vlak N. O. van Temanggoeng. In de vlakte liepen verschillende wegen naar het Zuiden; zoo werd op één reis Pajaman aangedaan *(„Piaman")* ten N. van Magelang; op een andere *Pabelan*, Westelijk, even ten N. van Moentilan; voorts *„Tidar"* ten Zuiden van Magelang en Soekerwe *(„Sukerbe")* in het dal van de kali Elo (zijrivier van de Progo) en Trajem *(„Touraijan")*, vóór welke plaats ook eenmaal *„Parij"* wordt vermeld, vermoedelijk Parimânâ ten Zuiden van Soekerwe.

Het kleine dorp, *„Ariapamat"* dat twee uur rijden van Trajem verwijderd lag, heb ik niet terecht kunnen brengen. Zes uur rijden daarna bereikte hij *Pingit*, [13]) welk dorp „een cleen begrijp" had, „dan (maar) veel doorganghs van d'omliggende plaetsen om haere goederen naar de stadt ter marckt te brengen". Deze plaats is later opgenomen in Djokjakarta; de wijk ten Westen van Paal Poetih draagt nog dien naam. Moeilijkheden levert weer op: *„Bengala"* (dat op de terugreis wordt doorgetrokken), tenzij het Bakalan [14]) is, ten Noorden van Djokjakarta. Van *Pingit* was men na 2 uur rijden „op een plaetse achteraff, omtrent ½ uur gaens van daer den Coninck Angalagga (= Pangeran Ing Ngalaga Panembahan Agoeng) woont", de naam wordt niet genoemd. De Haen vermeldt nog, dat hij, terugreizend van Karta, het eerst komt door twee groote bevolkte steden, gescheiden door een rivier, die genoemd werden: „Kota Saba" en „Kota Dalm" of „Mataram". Waarschijnlijk is dit Kota Gede, dat inderdaad door de kali Gadjah Wong in twee stukken wordt gescheiden, terwijl een deel van de plaats nog „Dalem" heet [15]).

---

13) Dit wordt in den oorlog van 1677 ook telkens genoemd.

14) Voegt men een n in voor de k, wat geen bezwaar is, dan lijkt het zeer veel op „Bengala".

15) Naar de Dalem of Kraton van Senapati, waarvan nu nog de platte steen, waarop zijn zetel stond, aanwezig is.

De drie andere gezantschappen, welke ook nog vóór 1630 plaats vonden, gingen alle van Demak uit (ook van Djapara, doch via Demak). Het beginstuk van den weg was dus geheel anders dan dat van Franssen, maar het laatste gedeelte kon slechts een variatie opleveren van die route, daar men toch steeds om den Merbaboe en den Merapi heen moest trekken.

Van Zurk, die in 1614 Djapara als punt van uitgang nam, was in 6 dagen te Kota Gede. Zijn journaal is echter op het Rijks Archief niet aangetroffen.

In 1618 ging het gezantschap onder den opperkoopman Cornelis Van Maseijck over zee naar Djapara [16]), vandaar over Wedoeng, Zuidwest ervan naar Demak [17]). Daarop ging men in de richting van het gebergte, dat in heuvels uitloopt. Via *Djati* (op de Top. Kaart niet gevonden) bereikte men *Soegihmanik*, juist aan den voet van de heuvels (Goenoeng Watoedoekoen), even ten O. van Tanggoeng, waar tegenwoordig de trein van Semarang naar Soerakarta het heuvelterrein ingaat, vandaar Ngambak *(„Omback")* aan de kali Toentang, dat men langs een pad in Zuidelijke richting, over de heuvels, die niet hooger zijn dan 94.7 Meter, bereikte. Het volgende station was Wânâlelâ *(„Wangalela")*, N. O. van Salatiga, te midden van sawaḥs gelegen, waar Maseijck na eenig dwalen aankwam. Hij was toen vele verlaten dorpen van den koning van Padjang („Paetijang") gepasseerd, welke door den vorst van Mataram waren leeggehaald [18]). Te Wânâlelâ wees men den vreemdeling den goeden weg naar *Tingkir* [19]), waar men

---

[16]) Zie De Jonge IV blz. 88, waar Van Maseijck's journaal met eenige weglatingen is opgenomen.

[17]) Op de terugreis vermeldt hij het oude Kalinjamat, aan welks bestaan nu nog een onderneming van dien naam herinnert, gelegen tusschen Gĕrdoe en Dârâpajoeng, even ten Z. van Djapara.

[18]) Zie Geschiedenis van Java II 92.

[19]) Op de terugreis noemt hij tusschen Tingkir en Soegihmanik alleen „Adijpira, daer noch heel weijnich volck was" dit

op de bekende route naar de hoofdstad was aangekomen. Langs een der vele wegen, die volgens Maseijck vanuit Ampel in Zuid-Oostelijke richting gingen, kwam hij, evenals Franssen, op de meest Oostwaarts gelegen plaats van den weg: Ambo *(„Ngambah"*; bij Franssen *„Ingamboir")*, ten Noorden van Bojolali. Daarop Zuid-Westelijk gaande bereikte hij Doewet *(„Doout")*, dat òf Doewet 2 ten N. W. van Klaten, òf Doewet 1, meer Westelijk aan de kali Gandoe is geweest, beide gelegen in de vlakte dichtbij 't gebergte. Van hieruit reed hij naar 't Zuiden, even Westelijk naar Tadji. Zooals reeds is opgemerkt noemt Maseijck de andere poorten van Mataram niet bij name en passeert hij op de terugreis wel het *dorp* Selembi, maar spreekt hij van geen ompaggering.

In 1624 ging Jan Vos [20]) met denzelfden Cornelis van Maseijck weer via Demak naar het binnenland. Terwijl de algemeene richting van den weg, dien zij namen, overeenkwam met die van 1618, deden zij toch verschillende andere plaatsen aan en namen zij in den beginne een anderen weg. Na Demak gingen zij eerst langs *„Billa"*, d.i. Bila, ten Zuiden even ten Westen van Demak, daarna Drjagoeng *(„Dragon")* aan de kali van dien naam, ten Z. W. van Bila, reeds in het heuvelterrein gelegen. Daarna gingen zij over een groote rivier de *„Balekeran"* genoemd, waarna „het gebiet van den Tommagon van Damack uijt was ende quamen in 't gebiet van den Matharam". Deze rivier was dus waarschijnlijk de *kali Toentang*, die ook nu nog een eind op de grens van het regentschap Demak en de afdeeling (vóór 1895 regentschap) Salatiga stroomt. Langs een „seer quade wech, moeijelijck om te reijsen" kwam men door bosschen en over gebergte in het dorp *„Fringij"*,

---

moet zijn Kadipira, een desa N. O. van Salatiga aan den linkerkant van den weg van Salatiga naar Bringin.

[20]) De Jonge V 40.

ook „*Pringij*" genoemd, „staende onder het gebiet van den Matharam". Waarschijnlijk is dit Bringin, tegenwoordig een spoorweghalte (in het dal van de Karanglo) aan de lijn Kedoengdjati — Willem I. Op den terugweg doen zij, bij bijna dezelfde route „*Bringen*" aan, waarvan ditmaal dan de klank beter is opgevangen. Doordat De Jonge na „*Fringij*" driemaal iets uit het journaal heeft weggelaten (hij heeft het helaas! meermalen gedaan) blijkt niet na hoeveel tijd zij de volgende plaats „*Frangij*", dat ik niet heb kunnen terecht brengen, bereikten. Zij zijn nu echter op de uitloopers van Merbaboe en Merapi aangeland: langs een „seer gemelijcken wech, berchachtich ende met veel schoone valeijen" passeerden zij „langs den voet van twee hooge bergen, genaempt Marbabu ende de ander Goenonapij (Goenoeng api: Vuurberg = Merapi) die een solpherberch is en seer brant ende nae den middach sijn wij gecomen in 't dorp *Campir*". Daar zij nu blijkbaar een heel eind zijn opgeschoten, vermoeden wij dat met dit laatste Semampir is bedoeld (Vos' C uitspreken als S) even Zuid-Oost van Ampel. De 2 hooge bergen, zegt Vos, aan zijn rechterhand latend, kwam hij in een dorp „*Lambi*", dat het bekende Selembi moet zijn en daarna in „*Milangon*", dat wij, evenals Franssen's „*Mandalangon*" voor òf Mlandangan òf Mlandingan, Zuid of Oost van Selembi houden. Ombuigend naar het Zuid-Westen kwam het gezelschap te Poeloe Watoe (of Batoe = steeneiland) „*Pollabato*" door Vos genoemd, een plaats waar in den Java-oorlog nog Nederlandsche troepen hebben gelegen, maar die niet op de Top. Kaart, wel op die in het 3e deel van Lauw's Java-oorlog voorkomt, N. W. van Klaten gelegen. Gelijk gezegd noemt Vos Tadji niet, doch Kali Andjir *(„de stadt Caldeeijde")* wel. De ligging van het hof, waarbinnen de gezant werd toegelaten, wordt ook hier niet nader aangewezen.

Van de terugreis deelt De Jonge slechts een kort uittreksel mede en noemt daarin de plaatsen „*Matalengo*",

dat weer of hetzelfde is als *„Milangon"* van de heenreis, of Belangon, Z. O. van Tengaran. Voorts *„Nauboeh"* = Nâbâ, Z. W. van Tingkir, even ten W. van den grooten weg naar Tengaran, verder het bovengenoemde *„Bringen"*, N. O. van Salatiga, *„Paraes"* = Paras in de vlakte, dichtbij de heuvels en Zuid-West van Bila, waarop het gezelschap na een halve dagreis te Demak aankwam.

Wij laten nu Franssen's journaal volgen met de daarbij behoorende brieven.

Journaal van Pieter Franssen, comende uijt den Mataram, beneffens eenige Brieven vanden Tommagon Arj [21]) Wangsa.

Inden Jaere onses Heeren 1630 den 15en Maij.

Adij [22]) 15e Maijus sijn wij met t' jacht Taijouan omtrent een mijl van de Revier van Samarangh gecomen, s' avonts te 9 uijren ende aldaer geseth, doen es Intche Moeda naer middernacht aen boort gecomen ende ons welcom geheeten.

16 ditto s' morgens is Loura Jouda met een groote Tingangh, daer in sijnde omtrent 30 man, aen boort gecomen ende ons vriendelijcke versocht om met hem aen landt te willen vaeren ten versoecke van Warga Naija, te weten het Opperhooft van Samarangh; aen landt gecomen sijnde, ons bij den sijne [23]), Warga Naija gebracht, die ons vrundelijcke welcom geheeten heeft ende feestelijck gefeesteert, soodat wij verwondert waeren, dat de Luijden ons overal soo blijelijck ende vrundelijcke bejegende, hij, Warga Naija, ons hertelijck biddende, dat wij hem de schenckagie wilde nomineren die de Ed. Hr. Generael aen den Tommagon Arij Wangsa sondt, seijde [24]) dat ons onbewust was; s' avonts ons affscheijt nemende ende weder naer Boort gevaeren, doen worden ons geseijt dat Loera Jouda den 17en

[21]) Voor Aria.

[22]) Voor ad diem (op den dag) vgls. vermoeden v. Dr. F. de Haan Priangan II, 69, noot (4).

[23]) Waarschijnlijk copiefout voor: zelve.

[24]) d.n.z. wij zeiden.

d° op morgen naer de stadt Mattaram soude trecken, om den Tommagon Arij Wangsa te verwittigen; dat wij sijne wedercompste moeste verbeijden.

17 ditto heeft Loera Jouda sijn reijs aen genomen, meenden binnen 9 à 10 dagen weder in Samarangh te sijn, voorts anders niet gepasseert.

18 ditto s' morgens is Intche Moeda [25]) aen boort gecomen door last vanden Kejeij Warga Naija, die ons ontboot om bij hem eens te willen comen, gelijck wij niet hebben connen naerlaten ende Jacob mijnen Compaignon aen boort gebleven, om offer eenige groote aen boort quamen om die t' onthalen; aen landt gecomen sijnde, doen sijn wij met Intche Moeda een stuck de Rivier opgevaeren, alwaar d°. Naija gehuijst was, hij ons aldaer seer vrundelijcke onthaelde ende seijde dat wij niet beschreumpt soude sijn om aan landt te comen, ende ons wel versekert houden, dat wij niet qualijck bejegent soude worden, ende dat wij ons selven moesten inbeelden, dat wij op Batavia waeren, maer niet op Samarangh.

19 Maij op Pincxster Dagh niet gepasseert.

20 Dito hebben wij verstaen als dat de Gouverneur van Japara soude in Samarangh comen ende voorts naer de stadt Mattaram reijsen, doch wat daervan wesen sal, sal ons den tijt leeren, oock isser een vaertuijch van Tegal gecomen, om te vernemen off het oock seecker was, datter eenige gesanten gecomen waere vande Ed. Hr. Generael om met den T'Sousounan van Paijs te handelen, gelijck sij binnen Tegal verstaen hadde.

21 D°. Is ons volck van t' Jacht doende geweest met waeter haelen, anders niet gepasseert dan een Chinees op ons versocht heeft een vrije pas ofte vrijgeleij om met sijn Jonck naer Batavia te mogen vaeren, t' welck wij niet hebben connen weigeren ende hem een vergunt, daer beneffens een Brieff [26]) aen d' Ed. Heer Generael met gegeven.

29 D°. seder den 21en deses weijnich gepasseert, doch op dato deses is ons aen boort gecomen de Soon van Intche Moeda door ordre van Warga Naija, die ons liet ontbieden om sito aen landt te comen ende oock seijde datter twee Orangcaijs uijtte Mattaram gecomen waeren, om ons naer de stadt Mattaram te convoijeren door last van den T'sousounan; doen hebben wij

---

[25]) Intche is een Compagniesche schrijfwijze voor den Maleischen titel *Entjik* of *Entji*, die te Batavia als *Intji* werd uitgesproken (De Haan Priangan II, blz. 88, noot 8).

[26]) Het waren er twee; zij volgen later.

ons datelijck nae landt vervoeght, ende met Intche Moeda naer den voornoemden Warga Naija gegaen, alwaer wij de voorsz. Orangcaijs gevonden hebben, nevens Loera Jouda sijn broeder; doen vraeghden ons de Orangcaijs tot wat Intentie wij gecomen waeren, haer tot antwoordt gegeven, dat sijn Ed. ons gesonden hadde om den Brieff te beantwoorden die den Tommagon Arij Wangsa van wegen den T'sousounan door Loera Jouda aen d' Ed. Hr. Generael gesonden hadde; sij hebben oock seer gevraeght offer geen vereeringh voor den T'sousounan en quam, gaven haer tot antwoort: voor dese reijs niet, nademael sijn Ed. noch niet versekert en was off den T'sousounan in een oprechte paijs wilde treden volgens den Brieff die Loera Jouda aen Sijn Ed. gebracht ende oock mondelinge verclaert hadde, maer als sijn Ed. door mij daer van verwitticht was, dat den T' Sousounan den paijs oprecht meenden sonder geveijnstheijt dat Ick niet en twijffelde off Sijn Ed. soude hem wel bedencken; doen hebben sij ons aen geseijt, dat wij op morgen den 28 D° met haer naar de Mattaram soude trecken.

28 D°. hebben sij ondertusschen een dagh langer getardeert ende ons aenseijde dat wij niet eer gaen conde als morgen, want sij noch niet claer en waeren.

29 D°. s' morgens te vijff uijren hebben wij onse reijse aengenomen naer de Stadt Mattaram met de twee Orangcaijs daer wij boven van verhaelt hebben, den eenen genaempt Kejeij Baccongh, den anderen Kejeij Diapatij, alle beij sijnde gecommitteerde vanden T'sousounan, nevens t' Opperhooft van Samarangh, genaempt Warga Naija ende Loera Jouda met omtrent 50 paerden ende onse suijte was omtrent 200 man sterck, die ons seer vriendelijcke bejegende ende belasten haer volck, datse ons alles langen [27]) ende handtreijckinge daen soude t'geen wij van doen hadde; s'avonts sijn wij gecomen op een plaetse genaemt *Jatij Diejaer* [28]), leggende op geberchte, wel gepeupleert ende beplant met Clappus ende andere vruchtbaere boomen; ons is oock eenich volck onderwege ontmoet met eetbaer waeren om naer Samarangh te brengen.

30 D°. s' morgens vroech sijn wij weder voort gereijst, ontrent een paer uijren gereijst sijnde, sijn wij bij een plaets gecomen genaempt *Tongtang* [29]), weder een paer uijren voort gereijst sijn gecomen bij een plaets genaempt *Sasanga* [30]) wel bewoont ende bebout van Clappus boomen, liggende tusschen t' geberghte

---

[27]) Aangeven.
[28]) Djatidjadjar.
[29]) Toentang.
[30]) Misschien Kesanga.

in, alwaer wij peijsterden [31]). Hier waeren oock veel schoone Rijsvelden; van daer comende op een plaets genaempt *T'sandij* [32]), weder voort comende in een plaets genaempt *Pammelouttas* [33]), van daer weder comende in noch weer andere dorpen, te weten *Sallatijga*, *Caelijtiaetsingh* [34]), *Tallaga* [35]), *Inckir* [36]), *Caelij Gandou* [37]), voorts noch becomende in 3 andere dorpen genaempt *Tangaran*, *Calijloo* [38]), *Ingampel* [39]), alwaer wij vernachten, al dese voorsz. dorpen liggen een ½ en ¾, oock één uijr van malcander, seijde, dat wij doen 2/3 deel gereijst waeren, te rekenen van Samarangh tot Taedsij.

31 D°. s'morgens vroech sijn wij weder voort gereijst met onse geheele suijte, sijn gecomen bij een dorp genaempt *Sallandacka* [40]); van daer weder voort gecomen in een dorp, genaemt *Pangack ieran* [41]), daernaer weder comende in een dorp genaemt *Ingamboir* [42]), liggende op een vlack geberchte, alwaer een groote passaer gehouden wordt; dese voorsz. dorpen liggen ½ en ¾ van malcanderen, van daer sijn wij gecomen in een dorp genaemt *Sallambij* [43]), besloten met een pagger ende een poort, alwaer de reijsende man haer goet moeten vertollen, van daer weder gecomen in een dorp genaempt *Lomboeu* [44]), van daer weder gecomen in een dorp genaempt *Mandalangou* [45]), weder in een dorp genaempt *Poelou Waetou* [46]), wel bebout ende beplant; desen geheelen dagh sijn wij meest gereijst tusschen heele gelegene plaetsen om rijs te saeijen, gelijck oock op veel plaetsen stondt; voorts hebben wij hier vernacht.

Adij p^mo Junij s'morgens sijn wij weder voort gereijst,

---

[31]) = pleisterden, een korte rust namen.
[32]) Misschien Tjandiredjâ.
[33]) Misschien Poeloetan.
[34]) Kalitjatjing, even ten Z. van Salatiga.
[35]) Er stroomt een kali Telaga tusschen Salatiga en
[36]) Tingkir.
[37]) Een desa Kali Gandoe even N. W. van Tengaran.
[38]) Of Kali Telon òf Ngelo.
[39]) Ngampel of Ampel.
[40]) Seladâkâ.
[41]) Niet gevonden.
[42]) Ngambah, desa benoorden Bojolali.
[43]) Selembi.
[44]) Misschien Kali Ngloembe.
[45]) Mlandingan.
[46]) Poeloe Watoe, ten Noorden even Westelijk van Klaten.

quamen in den dorp genaempt *Lousa* [47]), van daer weder gecomen in een dorp genaemt *Tangkijsan*, alwaer een passaer gehouden wordt; van daer sijn wij weder gecomen in een dorp genaempt *Pammaloon* [48]), een schoone plaetse, bebout ende beplant met clappus boomen ende rontsom met Rijsvelden, veel geweij van buffels ende Coe-beesten; alhier gecomen sijnde, sijn de twee gecommitteerde te weten Kejeij Baccong ende Kejeij Diapatij voor uijt gereden om den T' sousounan te veradverteren, dat wij soo nae gecomen waeren, ons doen belastende haer aldaer te verwachten tot dat sij ons souden comen haelen; hier werdt oock een passaer gehouden ende passeren veel luijden nae de Stadt Mattaram met alderhande eetbaer waeren, comen oock veel Buffels ende Coe-beesten te marckt ende het gemeene volck die ijets van aensien sijn, reijsen hier al meest te paert.

2 Ditto, is Kejeij Baccong ende Kejeij Diapatij uijt de Stadt Mattaram bij ons gecomen, alwaer sij ons belast hadden op haer vertreck naer de Stadt gaende, haer wedercomste te verbeijden, brengende met haer eenen Kejeij Diaiang Patij, sijnde als preseptor vanden Tommagon Arij Wangsa; seijde, dat hem den Tommagon Arij Wangsa bij ons gesonden hadde, om ons aen te seggen, dat wij wat patientie moesten hebben, want den voorsz. Tommagon seer sieck was ende noch niet te hooff conden comen, ende soo drae hij wat aende beter handt was, soude ons dan doen ontbieden, maer heeft ons de schenckagie ende den brieff van Sijn Ed. affgeeijscht, t' welck wij grootelijcx gerefuseert hebben, ende haer geseijt dat d' Ed. Hr. Generael ons belast hadde, dat wij de Missive selffs aenden Tommagon Arij Wangsa moesten behandigen, doch op haer ernstelijck versoeck ende goede beloften, dat wij wel voor den T' sousounan soude verschijnen, hebben wijt niet connen weijgeren ende haer de Missive behandicht, int bijwesen van Loera Jouda, die mij stilletgis seijde dat het maer de faculteijten [49]) waeren ende dat wij wel metten eersten souden ontboden worden; seijden oock dat den T' sousounan geseght hadde, soo den brieff aen hem gesonden geweest hadde, dat hij ons datelijck soude laten ontbieden hebben, maer door dien het schrijvens aenden Tommagon Arij Wangsa quam, moesten wij sijn gesontheijt verbeijden.

---

[47]) Een kali Loesah stroomt ten Zuiden van het echter later genoemde Tangkisan (er staat Tangṭijsạn).

[48]) Niet gevonden.

[49]) Beteekenis duister; faciliteiten geeft een beteren zin: handelingen om de zaak te vergemakkelijken.

3 Junij 's achter middaeghs is den voornoemden Kejeij Baccong ende Kejeij Diaiang Patij weder bij ons gecomen uijt last vanden T' sousounan ende den Tommagon Arij Wangsa om de Missive haer voor te lesen ende te translateren, op dat den T' sousounan ende den Tommagon Arij Wangsa den Inhoudt weten mochte, wij doen ons excuserende ende seijde dat d' Ed. Hr. Generael ons belast hadde, dat wij denselven moesten voor den Tommagon Arij Wangsa persoonlijck voorlesen ende translateren, daer op sij ons tot antwoordt gaven, soo drae den Tsousounan ende den Tommagon Arij Wangsa den Inhoudt vanden brieff verstaen hadde, soude ons doen ontbieden, ende ons daer bij belastende, dat wij onse baert nochte knevels niet soude laten affscheren, want den t'sousounan ons alsoo begeerden te sien [50]), 't welck ons meer versekerheijt gaff, dat wij wel voor den Tsousounan soude verschijnen, doen hebben wij de Missive van d' Ed. Hr. Generael haer voor gelesen ende getranslateert soo perfectelijck ende correct als bij ons doenlijck was in presentie van Loera Jouda ende Intche Moeda, t' welck soo het scheen haer allegaer seer aengenaem was; doen sijn sij weder vertrocken ende naer de Stadt gereden.

4 D°. s' morgens omtrent 9 uijren is de gecommitteerde Kejeij Baccong bij ons gecomen ende ons aen diende met hem te rijden, t' welck wij gedaen hebben; ¼ uijr gereden hebbende, passeerden het Dorp *Taedzij* [51]), t' welck was besloten met een poort, heel wel gepeupleert, alwaer oock veel volck deur passeerde nae de Stadt Mattaram, als off het binnen de Stadt van Amsterdam hadden geweest, voorts comende in een dorp genaempt *Ingoempa* [52]), besloten met 2 paggers, de buijtenste pagger staen de houten 1½ voet van malcanderen gebonden met 4 andere houten boven den anderen, seer gemackelijck om deur te cruijpen, ende over te climmen; binnen dese pagger

---

[50]) Van Goens deelt in 1656 van Amangkoerat I mede: „Den Koninck, nu om dese ofte geene redenen ...... sijn haer laetende affschrapen, wert 't selve 't geheele land over bekent gemaekt, tot waerschuwingh een ijder dit te volgen heeft". Blijkbaar gold er onder Agoeng iets dergelijks, maar werd de Hollander ervan uitgezonderd.

[51]) Niet op de Topografische kaart; het ligt even ten O. van Prambanan aan de kali Koenklangan en aan den grooten weg van Prambanan naar Klaten. De uitloopers van den Merapi en 't Zuidergebergte naderen hier elkander, een aangewezen plaats voor een poort.

[52]) De „poort" aan de kali Oepak.

ontrent 12 voet staet noch een dikke pagger van swalpen [53]); dese voorsz. Paggers sijn boven versien met vriese ruijters [54]), heeft 3 dubbelde poorten, d' een binnen d' ander, de poorten gaen op houte wielen, ijeder halve poort 2 wielen; voorder comende passeerden een dorp genaempt *Caelij Aedgier* [55]), mede besloten met een pagger ende een poort als boven verhaelt; van Caelij Aedgier tot de Stadt Mattaram rontsom veel open dorpen, al schoon bebout landt, ende beplant met clappus boomen; voorts de passagie die wij van daegh gepasseert hebben, is een lange wech, staende bedeckt met water, t' welck compt uijt eenige spruijten van t' geberchte loope, staende op sommige plaetse wel 2 à 3 voeten hooch. S' achtermiddaghs ontrent 4 uijren sijn wij gecomen op een plaetse, genaempt *Balamitra* [56]), alwaer ons de gecommiteerde Kejeij Baccong belasten te blijven tot naerder bescheijt van den Tsousounan, heeft ons geaddresseert ten huijse vanden Swager van Kejeij Diaiang Patij; doen waeren wij omtrent een ¼ uijr vanden Tsousounan s' hoff, alsoo ons de Javanen seijde; op haer vertreck naer de Stadt belasten sij aen Kejeij Warga Naija, dat hij ons aensegghen soude, als wij voor den Tsousounan quamen, soo bij geval den Tsousounan ons vraeghde off Loura Jouda eenige brieven op Batavia gebracht hadde, dat wij souden antwoorden van neen, voorders seijde, wel waer was dat Sijne Maij[t] den Tommagon Arij Wangsa belast hadde den voorsz. Jouda naer Batavia te seijnden met al sulcke bootschap als den brieff vanden voorsz. Tommagon vermelde, doch den Tommagon Arij Wangsa deselffde bootschap schriftelijck aen d' Ed. Hr. Generael gesonden heeft, ondertusschen *vergetende* sijne Mat. daer van te vermanen, dat hijt schriftelijck gedaen hadde; dit is de oorsaecke geweest, dat sij ons belasten van geen brieff te vermanen, want sijn Mat. mogelijck niet wel te vrede soude sijn, naedemael hij gewoon was van alles kennis te hebben, ende dat wij den voorsz. Tommogon moesten verschoonen, want hij niet gaeren wilde den Sousounan eenich discontentement geven, alsoo hij een groot heer ende Coninck was, niet wel voegen soude.

---

[53]) Palissaden.

[54]) Friesche ruiters zijn balken van 2 à 3 M. lengte met ijzeren of houten pennen, om ingangen te versperren (Van Dale).

[55]) Kali Andjir. Evenals Selembi en Tadji wordt ook deze poort door Van Goens o.a. vermeld; een desa a/d kali Kepoes, hoogerop kali Tjoepoe Wètan geheeten, een zijrivier van de Opak.

[56]) Niet gevonden.

D°. oock hebben wij gehoort, dat eenige Javanen haer onderwonden hebben, haer selffs Overhooffden te maecken, doende aldus: gaende van dorp tot dorp in schijn van Bedelaers, bedelende Rijs, Toeback ende andere eetbaer waeren, ende het volck te persuaderen ende aen haer sijde te trecken, meenende aldus den Sousounan te verwerpen, ende selffs eene Heer te kiesen ende andere Overhooffden, t'welck sijne Mat. is geadverteert, heeft de selve met haer goet, wijff ende kinderen uijt haer huijsen doen vertrecken, ende de zelffde bij het dorp Taedzij in velt doen neder slaen in menichte van hutten, daer sij laegen met vrouwen ende kinderen; oock hebben wij dagelijcx veel van dese conspirateurs nae de Stadt Mattaram sien brengen, om geexamineert te werden. De Javanen segghen, dat dese 27 dorpen [57]) haer tegen den Sousounan geopposeert souden hebbe, soo het noch een tijt langh was secreet gebleven ende niet ontdect geworden.

5 Junij niet gepasseert.

6 D°. hebben wij verstaen dat alhier dagelijcx om de Stadt Mataram veel Dieven ende Moorders worden geapprehendeert, soo sij seggen, dat sij des s' nachts de luijden haer huijsen hebben beseth, haer goet ontstolen ende oock eenige vermoort, alsoo [58]) den Sousounan over [59]) eenige daghen eenige heeft geexecuteert metter doot.

7 D°. weder verstaen dat den Sousounan door confessie van de geexcuteerde noch 300 in apprehentie heeft doen nemen, eenige daer van geexamineert, sijnder al 20 coulpabel bevonden, oock hebben wij verstaen, dat sijne Mat. al drije Overhooffden van dese Moorders hadde doen dooden.

8 D°. ende den 9en hebben wij verstaen, dat den Sousounan noch wel 150 van deze Moorders ende dieven hadden doen executeren.

10 D°. nae de middagh hebben ons afscheijt gecregen door den Tommagon den Oppaija [60]), representerende de plaetse van-

---

[57]) Welke is niet duidelijk.

[58]) Zoodat.

[59]) Voor.

[60]) Toemenggoeng Danoe Paja, de ĕmban (verzorger, opvoeder) van den oudsten zoon van den Soenan en een Selir, Pangeran Alit (ook genoemd: Raden Agoeng). Later is deze tegen Sultan Amangkoerat, zijn jongeren, maar door zijn moeder aanzienlijker broeder, opgestaan, wat hem het leven heeft gekost. Op het bericht hiervan nam Tmg. Danoepaja, die van Balambangan op de terugreis naar Mataram was, vergift in en zijn kinderen

den Sousounan ende eenen genaempt Kejeij Diaiangpatij, preceptor vanden Tommagon Arij Wangsa.

11 D°. s' morgens hebben wij onse reijse weder aen genomen naer Samarangh nevens Kejeij Warga Naija met een suijte van ontrent 100 man, hebben oock verstaen van eenige Javanen, dat Bouweracxa inde eerste belegeringe voor Batavia heeft verloren 2 duijsent man ende den jonghsten belegeringh verloren 10 duijsent man, seijden oock datse groote schade geleden hadde vant groff geschut, verclaerde oock datse somtijts assistentie hadde gecregen van montcost van eenen van Bantam genaemt Angga Souta Nalla, die al te met met 100 man quam, geladen met victualie; hebben oock verstaen datter was een gesant van Maccasar gecomen, brengende 2 peerden, een swart ende een root, met een goude coij voor den Sousounan.

15 D°. sijn wij s' avonts op Samarangh gecomen.

Missive van den Hr. Tommagon Arij Wangsa — heere over drije Steden namentlijck Touban, Gijepangh [61]) ende Samarangh door gunste ende liberaliteijt van haere Maij[t] den Sousounan.

Geschreven aen den Ed. Hr. Generael, Heere over Jaccatra ende alle de Nederlanders daerinne woonachtich.

Aengaende de besendinge van U.Ed. twee Gesanten Fetor [62]) Pieter Franssen ende Jacob, daer uit verstaende UEds. genegentheijt tot vrede met Sijne Ma[t] den Sousounan, dat sal wel effectueren; Sijne Ed. gelieve een besendingh ende gesandt voor haere Ma[t] te doen verschijnen om wijtloopich van den paeijs te handelen.

De redenen ende oorsaecke dat ick Sijne Eds. gesanten niet voor den Sousounans presentie en hebbe gebracht is dese dat sijlieden geenen Brieff aen den Sousounan bij haer en hadden, vermoedende dat den Sousounan over sulcx niet wel te vreden en soude geweest zijn, ten welcken respecte sijne Ed. mij

---

werden gedood. Pangeran Alit wordt naar zijn pleegvader ook Png. Danoepaja genoemd (Brandes. Register Babad Tanah Djawi pg. 28).

[61]) Djipang, het vroegere gebied van Raden Penangsang: het tw. regentschap Bodjonegoro en het Zuidelijk deel van Blora (Enc. N. I. 1e dr. I 460[2]). De stad Djipang is Bodjonegoro.

[62]) Het Portugeesche feitor = factor; in Cie's taal ook: legger of resident, het laatste in gebruik voor hoogere en lagere Cie's dienaren. Zie De Haan, Priangan II blz. 748 e. v.

gelieve te excuseren; ick soude hem persoonlijck gesproken hebben, doch door mijne tegenwoordige sieckte is t' selve naer gebleven.

Soo Sijne Ed. immers persisteert met Sijne genegentheijt tot vrede met haere Mat. den Sousounan salt wel dienen dat Sijne Ed. met den eersten wederom eenen gesandt aen den Sousounan sendt, ende dat hij verschijne voor den Oegst van den Mattarams landt [is] [63]) om sijnen last te verrichten, oock een soodanigen persoon, die Sijne Mat. op alle voorvallende redenen ende discoursen int large can antwoorden ende buijten UEdts. Missive alle last mondelingh mach rapporteren ende voordragen; wijders belangende UEdts. schenckagie, namentlijck een stuck goudt Laecken, een Silver ditto, met 3 Rollen Armosijn, sijn mij al t' samen wel behandight, waer voor ick Sijne Ed. bedancke; gelieve voorders mij te excuseren dat niet wederom ijets in recompense en sende, doch dat sal daer naer wel volgen, als maer den Paijs wel gesuccedeert is tusschen Sijne Ed. ende haere Mat. den Sousounan; wat voorders buijten dese mijne Missive te verrichten hebbe, gedrage mij aen UEdts. Gesanten Fetor Pieter Fransz. ende Jacob Ventura etc.

Actum in Battavia den 21en Junij ao 1630.

Ontfangen door den gesandt Pieter Franssen; uit het Javaens int Nederlands overgeseth door Cornelis van Maseijck.

Antwoordt vanden Sousounan ende den Tommogon Arij Wangsa door den Tommagon den Oeppaija, representerende de plaetse vanden Sousounan ende Kejeij Diaiangpatij, representerende de plaetse van den Tommagon Arij Wangsa.

Den 10 Junij omtrent ten 3 uijren is bij ons gecomen tot Ballamijtra den Tommagon den Oeppaija, nevens hem Kejeij Diaiangpatij, sijnde als preceptor van den Tommagon Arij Wangsa, ons voorhoudende als dat de Missive van d' Ed. Hr. Generael den Sousounan ende den Tommagon Arij Wangsa seer wel geviel omdat Sijn Ed. tot een oprechte paijs ende vrundschap genegen was ende verclaerde dat den Tommagon Arij Wangsa heel sieck was, ende niemandt jegenwoordich bij hem mochte comen, ende dat wij voorden Sousounan nu niet mochte verschijnen sonder sijn addres [64]), ten tweeden was de oorsaeck omdat d' Ed. Hr.

---

63) Ingevoegd.

64) Hier waarschijnlijk: tusschenkomst of aanbeveling.

Generael aen den Sousounan geen brieven noch presenten hadde gesonden. Soo ist dat de twee voorsz. representerende [de] [65]) plaets vanden Sousounan ende den Tommagon Arij Wangsa gecomen sijn, om ons aen te segghen dat den Sousounan tot een oprechte paijs ende vrede genegen was, ende soo Sijn Ed. tot een oprechte paijs genegen is soude metten eersten andere gesanten wederom senden, die van meerder qualiteijt waeren als wij om met haer finalijck vanden paijs te handelen ende een oprecht accoordt te besluijten, daer bij seggende, dat wij niet genoech gequalificeert waeren, om voor den Sousounan te verschijnen; oock soo Sijn Ed. eenige gesanten gelieffde te senden, dat het binnen twee maenden moeste geschieden off den Sousounan soude wel licht veranderen van opinie, daer bij zeggende, dat de padij binnen 3 maenden vant velt souden sijn, wilde daer mede te kennen geven, dat sij haer wel licht weder naar Batavia soude vervoegen [66]), daer bij seggende, dat d' Ed. Hr. Generael geen seker vertrouwen hadde gehadt dat den Sousounan tot een oprechte paijs genegen was, mochte hem wel vertrouwen, seijde dat het gepasseerde [67]) geschiet was buijten des Sousounan weten, ende den Bauracxa het alles op sijn eigen autoriteijt hadde bestaen, door dien bij een groot vijant was van d' Ed. Hr. Generael Jan. Pieterszoon Coen saliger; daer bij vraeghde sij off d' Ed. Hr. Coen overleden was, wij antwoorden Jae, op het welcke sij mij tot tweemael deden sweren bij den Propheet Isaacq; dat gedaen sijnde, seijden dat wij Sijn Ed. soude aendienen, nademael d' Ed. Hr. Generael Coen overleden was ende Bauracxa des gelijcken, datmen aen het gepasseerde niet meer soude gedencken ende alles vergeten, want sulcx niet meer soude geschieden, soo d' Ed. Heer Generael in eenen oprechten paijs wilde treden, voorts seggende, dat d' Ed. Hr. Generael niet hoeffden beschreumpt te sijn om eenige gequalificeerde persoo-

---

65) Ingevoegd.

66) Men merke op, dat dit niet door de afgevaardigden is gezegd, maar dat het een toevoeging van Franssen zelf is. De Reg. heeft dit verkeerd opgevat, blijkens den brief van Van Diemen aan Bewindhebbers (De Jonge V blz. 173). In den genoemden tijd was Agoeng meestal te velde en hij had nog wel andere oorlogsplannen (o.a. tegen de Preanger en Balambangan). Volgens Dr. F. De Haan is 't echt Compagnie'sch, om dergelijke uitlatingen op zich te betrekken.

67) Nl. de belegeringen van Batavia. Het is natuurlijk maar een praatje; Baoerekso was toch dood; wel kan hij den Soenan tot de vijandelijkheden aangezet hebben.

nen te committeeren om voor den Sousounan te verschijnen; dat den Sousounan soo onredelijck niet en was eenige gesanten qualijck te tracteren. Voorts seijden sij, dat sij souden wel eenige gesanten met ons wederom senden, doch sijn Ma^t. hadde het ditmael voor de waerheijt geaccepteert [68]). Voorts, dat Ick zelfs neffens den gesant die Sijn Ed. soude senden wederom moeste comen, omdat sij al reeds eenige kennisse met mij hadde, ende soo Sijn Ed. van meeninghe was eenige brieven te seijnden aenden Sousounan ende aenden Tommagon Arij Wangsa, datse apart moeste overgelevert worden, een voor den Sousounan ende een voor den Tommagon Arij Wangsa, daer bij segghende, al t' gene sij verclaert hadde, uijtten naem vanden Sousounan ende den Tommagon Arij Wangsa geschiedt was, ende dat wij daer niet aen moesten twijffelen; hoorden oock haer tegen malcanderen seggen int Javaens dat sij gedaen hadden, ende den Sousounan haer niet meer belast hadde te segghen. Doen hebben wij ons eenen brieff gegeven aen d' Ed. Hr. Generael hooch op stekende, t' welck wij moesten in zulcker manieren ontfangen al boven ons hooft houwende tot datse vertrocken waeren, andermael verhalende soo sijn Ed. andere gesanten gelieffde te seijnden, ende dat het toch soo haest moeste geschieden als doenlijck was, ende dat Ick voor al moeste mede weder comen door dien Ick wiste wat sij ons, door last vanden Sousounan geseijt hadde, op datter geen faute bij wesen mochte, verclaerden dat wij dan voorseker voor den Sousounan soude verschijnen.

Daeghs daer nae is Kejeij Warga Naija uijt de Stadt Mattaram gecomen, die daeghs te voren metten Tommagon Den Oppaija ende Kejeij Diaiangpatij naer den Sousounan was gereden, brengende eenen Loera met hem, die ons een vereeringh bracht vanden Tommogon Arij Wangsa, te weten 2 Javaense Cleeden met 20 duijsent easies; doen heeft Warga Naija het selffde weder gerepeteert dat daeghs te voren ons vanden Tommogon den Oeppaija aen geseijt was, verclaerden oock dat den Sousounan sulcx belast hadde, daer bij sulcken eedt doende als mij daeghs te voren aff geeijst was, verclaerden ons oock, soo wij des Tommogons gesontheijt hadde moeten verwachten, soude per avontuijr langh geduert hebben [69]), hebben ons derhalven ghedespecheert.

---

[68]) De beteekenis hiervan ontgaat mij.

[69]) Hierin schuilt zeker ironie, die echter door Franssen niet werd gevoeld.

Z. Ed. Erentfeste manhaftige wijse voorsieninge zeer discrete Heere [70]).

Op den 15en Maijus zijn wij s' avonts ontrent een mijl vande revier van Samarangh gecomen, daer ons aen Boort quam Intche Moeda ende ons hartelijck welcom geheeten heeft, seijde dat er al drie Booden uijt Mataram geweest waeren om te vernemen off er al eenige gesanten van sijn Ed. gecomen waeren ende dat den tsousounan seer verlangde naer onse Compste, wij ons excuseerende datt er op Batavia eenige tijdinge gecomen was van andere Plaetsen aen sijn Ed. dat het niet eer heeft cunnen geschieden.

Den 16en d°. is Loura Jouda aen Boort gecomen met een groote tingang, daer zijnde in ongevaerlijck 30 man alle wel geabijteert op de Javaense maniere, om ons ten versoeck vant opperhooft van Samarangh genaempt Warga Naija, aen landt te halen, twelck wij niet wel connen affslaen; aen landt gecomen zijnde, heeft ons Loura Jouda tot sijne huijse gebracht, alwaer wij Warga Naija vonden met Groote staet van volck, die ons vrundelijck welcom heeten ende soo het scheen seer verblijt was van onse compste, heeft ons feestelijck onthaelt ende hem seer blijelijck thoonende dat wij ons selven verwonderde, dat wij van hem ende alle de luyden soo vrundelijck bejegent worden, soo wel van cleijnne als groote, t' welck mij tot Bantam noijt sulcken vruntschap geschiet is; den genoemde Warga Naija hadden gaeren geweeten wat voor schenkaedie datter voor den tommegon Arij Wangsa gecomen was; wij seijde dat sulcx ons onbewust was ende dat zijn Ed. ons daer niet van geseijt hadde ende dat als den Brieff van Zijn Ed. aen den Tommegon Arij Wangsa behandicht was, dat hijt daer in genooteert zoude vinden, doen ons affscheijt nemende Belasten hij aen alle de gequalijvijseerde parsoonen van Samarangh datse ons in alles wel soude bejegenen ende onthaelen gelijck sij oock dede, heeft oock aen Loura Jouda expres belast dat hij hem op den 17en 's morgens soude vervoegen naer de Mataram op t' spoedichste te trecken om den tommogon Arij Wangsa te verwittigen dat wij voor Samarangh gecomen waren.

Den seventhienden d°., als vooren verhaelt heeft Loura Jouda zijn reijs naer de stadt Mataram genoomen, meenden binnen 9 à 10 daegen weder in Samarangh te zijn ende dat wij zijne wedercompste voor Samarangh soude verbeijde.

---

70) Deze en de volgende brieven zijn door een anderen dan den vorigen copiïst overgeschreven, die heel onnauwkeurig te werk is gegaan.

Den achtienden s' morgens is Ince Moeda aen Boort gecomen door last van Warga Naija, die ons ontboot om bij hem te willen coome, gelijck wij niet hebben connen naer laeten ende Jacob mijnnen compangon aen Boort gelaeten, om offer eenige gequalijfiseerden parsoonen aen boort quamen een weijnich te onthaelen. Aen landt gecomen zijnde, doen bennen wij met Inche Moeda [71]) een stuck weechs de revier opgevaeren, alwaer ditto Naija gehuijst was, hij ons daer vrundelijck onthaelde, Jae zijn eijgen vrouwen ende dochters voor den dach liet comen, t' welck weijnnich onder de Javanen geschiet, ende zeijde dat wij niet beschreumpt moste zijn om aen landt te comme om hem somtijts te comme versoecken [72]) ende dat wij ons wel verseeckert mochten houdde, dat ons niemant quaelijck bejegenen zoude en dat wij ons mosten inbeelden, dat wij op Batavia waeren ende niet op Samarangh, want den t'sousounan den paijs van harten meenden, soo ist dat wij anders niet mercken cunnen als dat alles wel in effect [73]) sorteeren sal.

Tegen den avont, op ons vertrek heeft Inche Moeda aen ons volck een Buffel met zijn Jong vereert met een Pot arack voor haer Pingster dach, tis seecker dat Inche Moeda nae oogemerck ons seer toegedaen is.

Op den 20en isser hier een praeu van Tegael gecoome om te verneemen off het oock seecker was, dat hier gesanten gecome waeren om met den t'sousounan van paijs te handelen, die oock zeijde, datse daer mee wel toe genege waeren.

Op ons herwaert [74]), commen hebben wij nergens geen vaertuijch vernoomen dan eenige vissers voor Pamalang ende Candael, soo dat wij niet vernemen cunnen datter eenige preparaet van oorloch gedaen wert.

Thoonder deses is een Chijnees genaempt Tsongsoeij op ons versocht heeft een vrije pas om met zijn Jonck van Samarangh naer Batavia te mogen vaere, twelck wij hem vergunt hebben, hebbende gelaeden rijs, suijcker, arack ende alle andere snuijsserij.

Hier meede Ed. Erentfeste, manhaftige wijse voorsienige Zeer discrete Heere, Biddende den almogenden Godt zijn Ed. een geluckige regeringe ende voorspoet te verleenen. Amen.

---

[71]) Er staat twee maal „Moeda".
[72]) Bezoeken.
[73]) Er staat: affect.
[74]) Er staat: verwaert.

Actum te reede voor Samarang Int Jacht Thaijouan desen 21en Maijus A°. 1630.

(Was onderteekent:) Zijn Ed. onderdanigen dienaer Pieter Franssen.

Ed. Erentfeste Manhaftige Wijse Voorsienige Zeer discrete Heere.

Op den 27 deser maent Maijus is ons aen Boort gecomen de zoon van Intche Moeda door ordere van Warga Naija, die ons liet ontbieden, om sito aen landt te comen die ons verwittichde datt er twee orangcaijs [75]) uijtte Mataram gecoome waere om ons naer de stadt Mataram te brenge door last van den tsousounan.

Wij hebben ons daedelijck naer landt vervoecht ende met Intche Moeda naer den voornoemden Warga Naija gegaen, alwaer wij de Broeder van Loura Jouda vonden, neffens de orangheaijs [75]) die samen uijte Matarang gecoomen waere die doen ons vraechde, tot wat Intentie wij gecome waeren, haer tot antwoort gevende, dat Zijn Ed. ons gesonden hadde om den Brieff te Beantworden die den Tommogon Arij Wangsa van wegen de Mataram door Loura Jouda aan Zijn Ed. gesonden hadde; sij hebben oock seer gevraecht offer geen schenkaedie aen den tsousounan en quam, gaven haer tot antwordt voor dese reijs niet, naedemael Zijn Ed. noch niet verseckert en was, dat den tsousounan tot eene oprechte paijs genegen is, volgens den Brieff die Loura Jouda aen Zijn Ed. gebracht ende oock mondeling verclaert hadde, maer als Zijn Ed. door mij verwittricht was, dat den tsousounan sonder geveijnsheijt meende in eenen oprechten paijs te trede dat Ick niet en twijffelde off Zijn Ed. zoude hem wel bedencke; doen hebben Zij ons aengeseijt, dat wij alst ons gelieffde met haer naer de stadt Mataram te reijse, haer tot antwort gegeven dat wij alree vaerdich waeren om te gaen; doen hebben sij ons bescheijen op morgen vroech om onze reijse aen te neeme neffens haer, gelijck wij oock meene te doen met Godes hulpe, ende bij den tsousounan verschijnende hoope onse ordre volgens den Instructie van Zijn Ed. In alles naer te coome ende haer alles voordraegen de gelegentheijt sal vereijsschen, ende ons dan soo drae alst mogelijck Is onse weeder compste [te] [76]) vervorderen.

---

[75]) Er staat orangaijs.

[76]) Ingevoegd.

Op heeden Is Kejeij demang Lacxamana met 31 praeuwen van Japara gecoome, die mede door zijn schrijvens aen den tsousounan te hooff ontboden is. Wat hij hier in wercken zal is den almachtigen Godt bekent, meene weijnig genoech [77]) tot ons voordeel volgens seggen van Intche Moeda.

Hiermede Ed. Erntfeste Manhaftige wijse voorsienige seer discrete Heere Biddende den almogenden Godt Zijn Ed. een geluckige regeringe ende voorspoet te verleene Amen.

Actum in t' Jacht Thayouan ter reede voor Samarang desen 27 Maijus A°. 1630.

(Was onderteekent:) Zijn Ed. onderdanigen dienaer Pieter Franssen.

Z. Ed. Erentfeste Manhafte Wijse
voorsienige seer discrete heere d.e.d. Heer Jacques Specx Gouvern. Generael over den staet der Vereenichde Nederlanden in Indien resideerende in Casteel tot Battavia.
Per een Chijnees zijn Jonck.

---

[77]) Er staat: *weinige noech.*

Legende over den oorsprong van de rijst en Godsdienstige gebruiken bij den rijstbouw onder de Baliërs

door

Tjokorde Gde Rake Soekawati,

Poenggawa van

Oeboed, Gianjar, Zuid-Bali. [1])

De legende over den oorsprong van de rijst komt in het kort op het volgende neer:

In den oerouden tijd regeerde er op Bali een vorst, die Maharadja Wene heette. Hij was zeer wreed en onmeedoogend, vooral jegens de priesters. Daarom werd hij door heel het volk gehaat.

Op zekeren dag besloten alle priesters des lands hem van kant te maken. Op een keer, toen de Vorst liep te wandelen, werd hij plotseling door vele priesters vastgegrepen en zoo geslagen, dat hij neerzonk en den laatsten adem uitblies. Uit den mond van het lijk kwam een klein kind te voorschijn. Omdat dat kind voortgekomen was uit het lichaam van iemand, wiens dood door „afranseling" (Balineesch „pret") veroorzaakt was, heette het: „Pretoe". Dit kind groeide voorspoedig en bereikte al ras den mannelijken leeftijd. Hij was zeer goedhartig, gul, hulpvaardig, eerlijk en knap. In het kort: hij bezat alle goede eigenschappen, die een mensch maar bezitten kan. Daarom hield iedereen van Pretoe. Iedereen eerbiedigde hem, was bevreesd voor hem en erkende hem als

---

1) Een Engelsche bewerking van dit artikel is opgenomen in „Inter Ocean" van December 1924.

een groot man met buitengewone kundigheden. Daarom werd hij gekozen tot vorst van Bali als vervanger van Maharadja Wene.

In dien tijd at men op Bali niets anders dan het sap van suikerriet. Ander voedsel was onbekend.

Vorst Pretoe was niet tevreden met het bestaande voedsel. Hij wou wat anders en beters hebben. Maar wat dat was, wist hij zelf niet. Daarom nam hij zijn toevlucht tot de Godin van de aarde, Siti. Pretoe dacht bij zich zelf, dat Siti stellig wat beters zou kunnen produceeren, mits ze wilde. Ten einde zijn wil spoedig te laten geschieden, ging Pretoe met bedreigingen naar Siti toe, om haar te dwingen beter voedsel te vervaardigen dan het bestaande suikerrietsap.

Godin Siti was de kluts kwijt door de plotselinge verschijning van Pretoe en bovendien was zij bang voor zijn bedreigingen. Daarom vluchtte ze weg en nam de gedaante van een koe aan.

Steeds achtervolgd door den machtigen Pretoe gaf Godin Siti zich, ten einde raad, over aan haar vervolger.

Daar Godin Siti overwonnen werd door iemand, die „Pretoe" heette, noemde ze zich voortaan „Pretiwi". Vandaar de naam Pretiwi tot op den huidigen dag.

Vorst Pretoe legde Godin Pretiwi nu weer zijn bedoeling uit en gelastte haar ander, beter voedsel te scheppen.

Godin Pretiwi beloofde dat, en wilde trachten in haar koeien-gedaante dat doel te bereiken.

Zij zeide echter, dat alvorens ze aan het werk kon gaan, Pretoe God Indera moest verzoeken om den grond geschikt te maken. Verder moest Indera hem de grondbewerking leeren. Met Pretiwi (de koe) als hulpmiddel zou Pretoe stellig zijn wensch kunnen uitvoeren. Nu moest hij maar zelf zien, hoe hij dat alles van God Indera gedaan kon krijgen. Want zonder die twee dingen kon Pretiwi hem niet helpen.

Vorst Pretoe wilde nu God Indera door geweld dwingen om het verlangde te geven. Indera, verontwaardigd over het ruwe optreden van Pretoe, weigerde om aan diens verzoek gevolg te geven. Daardoor ontstond een oorlog tusschen Pretoe en Indera. In dezen strijd leed Indera de nederlaag. Hij vluchtte naar Wisnoeloka, om aan God Wisnoe hulp te vragen. Doch daar aangekomen was Wisnoe niet thuis. Indera trof alleen Godin Sri, Wisnoe's gemalin, aan. Deze vertelde Indera, dat haar gemaal op de wereld was geïncarneerd in vorst Pretoe. Ze deelde hem verder mede, dat ze voornemens was om haar gemaal naar de wereld te volgen. God Indera keerde daarna terug om raad in te winnen bij den Oppergod Siwa.

Toen vertrok Godin Sri naar de wereld om haar gemaal te zoeken.

Ondertusschen hoorde Sanghijang Kesoehoen Kidoel van den hevigen strijd tusschen Pretoe en Indera. Kesoehoen Kidoel was bang, dat de machtige Pretoe hem zelf ook in den krijg zou betrekken. Daarom stuurde hij, ter vermijding van den oorlog, uit eigen beweging zaadjes naar Pretoe. Vier vogels, die als boden dienden, brachten die zaadjes naar vorst Pretoe, n.l. een gewone duif (dara), een kuifduif (koeteh), een boschduif (soegem) en een tortelduif (titiran). De gewone duif nam het zwarte zaad voor haar rekening, de kuifduif het witte, de boschduif het gele en de tortelduif het roode.

Onderweg ontmoetten die vier vogels een gendarwa, die hen van hun zaadjes wilde berooven. Soegem raakte in gevecht met den gendarwa en het zaad viel uit zijn snavel.

Vlug keerden de vogels naar Sanghijang Kesoehoen Kidoel terug om hem met het gebeurde in kennis te stellen. Woedend over het voorgevallene sprak Kesoehoen Kidoel een vloek uit over het gele zaad: het zou geen voedsel kunnen voortbrengen, doch slechts als

kleurstof gebruikt kunnen worden. Het gele zaad viel op de aarde en daaruit ontstond de koenjit, die tegenwoordig als gele kleurstof gebezigd wordt.

De drie andere vogels moesten nu vlug, doch voorzichtig, naar Pretoe gaan. Onderweg ontmoetten ze Godin Sri, die ook op de wereld wilde neerdalen. Die drie vogels verzochten haar, om in die zaadjes haar zetel te nemen en ze tegelijkertijd tegen kwaadwilligen te beschermen. Godin Sri nam dat aanbod met graagte aan.

Zoo bereikten de drie vogels met Sri en de zaadjes vorst Pretoe. Deze was zeer ingenomen met het geschenk, hij wist echter niet wat hij met de zaadjes doen moest. Daarom wilde hij dat nog van Indera leeren.

Indera die zag, dat de nederlaag onvermijdelijk was, gaf Pretoe Sanghijang Wiswakarma als leeraar in de grondbewerking. Deze leerde Pretoe hoe hij het land geschikt moest maken voor den landbouw (aanleg van sawah en tegalan) en hoe hij met koeien moest omgaan, om den landbouw te bevorderen. Verder leerde Wiswakarma Pretoe, hoe en waar hij die verkregen zaadjes moest planten. Volgens Wiswakarma moesten de witte en de zwarte zaadjes op natte velden geplant worden, terwijl de roode op de tegalan gezaaid moesten worden. De witte zaadjes groeiden tot plantjes, welker vruchten witte korrels hadden, die later padi werden genoemd; de zwarte tot een plant met zwarte korrels (indjin), de roode tot plantjes met roode korrels, de z.g. gaga. Godin Sri beleef trouw op de wereld als Godin van die rijstsoorten en zetelt nog steeds in de rijst.

Haar twee bedienden, een man en een vrouw, veranderde zij in ketela en djagoeng; deze bleven steeds in haar nabijheid. Zoo worden ketela en djagoeng als voedsel (niet als lekkernij) steeds vermengd met rijst.

Aldus zijn de rijst en de rijstbouw ontstaan. Hoe de rijstbouw beoefend wordt, zooals Wiswakarma den mensch had geleerd, zal ik nu niet behandelen, doch ik

wil nog even in het kort aanstippen de godsdienstige gebruiken bij den rijstbouw.

Alvorens met de sawahbewerking te beginnen wordt eerst het zoogenoemde „mapagfeest" gehouden. Dit gaat als volgt: twee of drie dagen voor dit feest stuurt de soebakvereeniging (soebakwaterschap) een deputatie bestaande uit een pemangkoe (lagere priester) van een tempel, een pekaseh (hoofd van een soebak) en vier of vijf krama soebak (soebakleden) naar Batoer en Besakih om daar „tojatirta (wijwater) te vragen. Als offeranden wordt meegenomen de „bebanten pedjati". Deze bestaat uit rijst, geroosterde kip, eendeneieren, klappers, koekjes, bloemen enz.

Wanneer de deputaten op Batoer aangekomen zijn, bezoeken zij eerst een der pemangkoe's van den Batoertempel om dan gezamenlijk met deze naar de plaats van bestemming te gaan. Want bij deze ritueele plechtigheid wordt de leiding van het feest aan bovenbedoelden pemangkoe gegeven. De eerste verrichting van het college der gedeputeerden is het offeren in de poera Djati, een der afdeelingen van den heiligen Tempel van Batoer. Het doel van het offeren aan de Godheid van dezen Tempel is, Haar te verzoeken of Ze in de eerste plaats als getuige wil optreden bij de verrichting van de ritueele plichten van de soebakvereeniging en in de tweede plaats of Zij de gunst van de Godin van het meer van Batoer wil vragen voor bovenbedoelde waterschappen, opdat overvloed van water uit 't meer naar de sawah zal stroomen. Daarna gaat de heele deputatie naar het meer om die smeekbede zelf nog eens tot Godin Danoeh (Godin van het meer) te herhalen. Na ook aan het meer geofferd te hebben, neemt de pemangkoe water uit het meer, hetwelk hij in een z.g. soedjang doet d.i. een stuk bamboe, bekleed (omwonden) met een stuk wit doek en witte garens, waaraan 200 stuks zwarte kepengs vastgebonden worden. Ook hecht men aan de bamboe een paar andongbladeren (cordyline Terminalis).

Na de Godin Danoeh gesmeekt te hebben het water te bezielen keeren allen terug. Dit wijwater wordt geplaatst in een van de sawahtempels (Oeloen Soewi) van de betrokken soebak. Bij aankomst in den bedoelden tempel wordt voor den ingang van de hoofdpoort aan Godin Danoeh, die nu in dat wijwater zetelt, ten behoeve van haar volgelingen (antjangan) geofferd.

Men offert z.g. banten Segahan Agoeng. Het doel is om de hongerige en dorstige volgelingen van Godin Danoeh, die een grooten tocht hebben afgelegd, eten en drinken te geven, opdat ze geen kwade streken zullen uithalen.

Daarna wordt de soedjang in de bale pepelik, een van de gebouwen van den tempel geplaatst. Hier worden aan het wijwater allerhande eerbewijzen gegeven, opdat Godin Danoeh daarin zal willen blijven.

Drie dagen lang wordt er geofferd, voortdurend de z.g. banten pengendeg linggih. Bij deze plechtigheid worden ook verschillende volksdansen uitgevoerd.

Op den derden dag gaan de krama soebak naar de temoekoe aje (het eerste verdeelwerk in de waterleiding), om het wijwater in het leidingwater te gieten, waardoor alle sawahs van de betrokken soebak van het gewijde water mee kunnen genieten.

Om zeker te zijn, dat alle sawahs het wijwater krijgen, wordt van dat gewijde water een deel in een zodiakbeker (sangkoe soeda mala) of in een gouden kom (batil) gegoten. Met dit water worden de rijstvelden besprenkeld. Na het mapagfeest herstelt de krama soebak eerst de waterleiding naar het terrein. De weggeslagen verdeelwerkjes (temoekoe) worden opnieuw aangelegd, dijkjes worden versterkt, verstopte leidingen (telabah) worden schoongemaakt, beschadigde leidingen en dammetjes worden in orde gemaakt etc.

Ook bij deze werkzaamheden wordt geofferd. Bij het aanleggen van een temoekoe offert men de bebanten

ketipat en tjanang om te maken dat Godin Danoeh met welwillendheid haar water door de temoekoe en door de leiding zal laten stroomen.

Wanneer dat alles in orde is, laat men het water op de sawahs stroomen om den grond, die lang braak lag, te doorweeken.

Daarna komen de soebakleden bij elkaar om een „bakang-bakang (eed sawah-aangelegenheden betreffende) af te leggen. De bedoeling van dien eed is dat degene, die zijn mede-soebaklid, van een of ander, wat op de sawah groeit, besteelt, door de Godheid gestraft zal worden. Deze eed is veel minder streng dan de gewone eed (aritjenani). De verschillende ongelukken bij het plegen van meineed ondervonden, in de aritjenani uitvoerig omschreven, worden bij bakang-bakang niet genoemd.

Na deze bakang-bakang-plechtigheid maakt men voorbereidingen voor een volgende plechtigheid, het z.g. moewatemping, ook wel pengendag-feest genoemd. Dit feest wordt gehouden in de Poera Mastjeti (een van de sawahtempels). Als offeranden gebruikt men: bebanten tjaroe, bestaande uit een tjitjing belangboengkem (een hond met een zwarten bek en roode haren), een bebek belangkaloeng (een eend met witte veeren om den hals en witte plekjes aan de buikstreek), ajam mantjawarna (vijf kippen met vijf verschillende kleuren). De laatste houden verband met de goden der windstreken, n.l.

Oost — Iswara — wit
Zuid — Brahma — rood
West — Mahadewa — geel
Noord — Wisnoe — zwart

en het midden gewijd aan Siwa, bevattende de vier genoemde kleuren en het mengsel daarvan. De Godheid van de Mastjeti-tempel beschikt namelijk over vijf boeta's (volgelingen), welke de vijf windstreken van de

soebak beheerschen. Hun namen zijn in dezelfde volgorde:

Boeta Seweta, Boeta Bang, Boeta Pinta, Boeta Ireng en Boeta Mantjawarna.

Het doel van deze ceremonie is om bovengenoemde boeta's goed te stemmen, opdat ze den landbouw en wat daarmee annex is geen kwaad zullen doen. Als slot van dit feest houdt men de zoogenaamde saboehgetih (letterlijk bloedregen), waarbij bloed vergoten moet worden ten behoeve dier boeta's. Men laat ketoepat, eendeneieren, kokosnoten en sampean (klapperbladeren in den vorm van een waaier) tegen elkaar stooten. Ten slotte laat men hanen vechten.

Een paar dagen na dit feest begint men onmiddellijk aan de sawahbewerking. Het eerste wat men doet is de lang geïnundeerde sawah's te beploegen (moengkah) en het overtollige water te laten afvloeien.

Dit eerste ploegen wordt vooraf gegaan door een klein feestje. Men brengt een offer aan Betari Oema, met de bede dat het ploegen goed moge gaan. Daarna gaat men aan het eigenlijke werk. Men begint den eersten keer van links naar rechts, langs de galangan en eindigt, spiraalsgewijze ploegende, in het midden van de sawah. Op plaatsen waar de ploeg niet kan komen, zooals b.v. aan de hoeken van de sawah's wordt evenals langs de galangan van de patjols gebruik gemaakt. Ook gebruikt men uitsluitend dit werktuig wanneer de veldjes te klein zijn. Daarna worden de door het ploegen ontstane voren met een lampit (egge) effen gemaakt.

Wanneer het resultaat van het eggen naar den zin van den landbouwer is, dus wanneer de grond effen en los is, laat men dien weer geruimen tijd onder water staan (njarangin) om den bodem goed te doorweeken. Ondertusschen zoekt de landbouwer de mooiste pluimen van de bestgeslaagde padiplanten uit, om die als zaad

te gebruiken, want hij weet heel goed hoeveel hierbij van een goede keuze afhangt.

Wanneer hij dit zaaizaad in zijn bezit heeft wordt een gunstige dag uitgezocht, om het uit te zaaien. Voordien heeft hij daartoe een kweekbed aangelegd, waartoe een stuk van het veld wordt uitgekozen, dat gemakkelijk bevloeid kan worden. De sawah bibit wordt toch steeds op natte velden gekweekt. Men zaait gewoonlijk de rijstaar. Dit noemt men „ngoerit". Soms wordt ze korrelsgewijs uitgestrooid. Dit heet „tataloekan".

Bij het ngoerit en het tataloekan wordt ook geofferd. De bedoeling daarvan is, Godin Oema te smeeken, het zaaizaad welig te doen groeien, opdat het krachtige bibit levere.

Wanneer het zaaizaad 20 dagen oud is, begint de landman met het z.g. „memoengkin" (voor de tweede maal ploegen). Daarna laat men de sawah eenigen tijd droog liggen, waardoor de grond uitzuren kan. Is het zaaizaad 20 dagen oud, dan begint de tani met de z.g. „memalik" (voor de derde maal ploegen). Acht dagen daarna, dus als de zaailingen 28 dagen oud zijn, begint men met de z.g. „moewoetin" (voor de vierde maal eggen).

Wanneer het zaad den leeftijd van 50 dagen bereikt heeft, maakt men de door 't ploegen ontstane voren gelijk met een werktuig, bestaande uit een dwarsplank, waarvan de benedenrand niet van tanden voorzien is, zooals de eg, terwijl het van veel grootere afmetingen is. Men noemt het „pemelasahan". Op den 60sten dag begint men met het overplanten van de bibit (boelih). Een dag vooraf worden de jonge plantjes voorzichtig bij bosjes uitgetrokken. Dadelijk hierna worden de worteltjes ontdaan van de nog aanklevende aarde, door ze in het water af te spoelen.

Daarna worden de plantjes naar de te beplanten sawah gebracht en regelmatig verdeeld over de velden. Hier worden ze met een mesje getopt. Den daarop

volgenden dag wordt de boelih geplant en wel in tegenstelling met Java, hoofdzakelijk door mannen. Dat gaat gepaard met offeren, bestaande uit eenige soejoek (gekleurde offeranden). De hoeveelheid en de kleuren van de soejoek hangt af van de Pantjawara (vijfdaagsche week). Bijvoorbeeld: op manis gebruikt men 5 soesoeks, waarvan de kleur wit is. Wanneer de Pantjawara pahing is, gebruikt men 9 soesoeks, waarvan de kleur rood is, enz. Ook de maand oefent invloed uit op de kleur van de offeranden. Als men b. v. in de 6de maand rijst plant, moet de kleur der offers (de rijst, de bloemen, de kip, de vruchten enz.) rood zijn. Ook doet men bladeren van de roode temenplant bij die offers, opdat alles een rood aanzien hebbe.

Deze offeranden worden gegeven aan Godin Sri ten einde de rijstplantjes welig te doen groeien.

Na de overplanting, moet de landbouwer vooral zorgen dat op het juiste tijdstip nieuw water wordt toegevoerd, het meest tijdens den groei, totdat de uitstoeling afgeloopen is.

Ook wanneer de pluimen uit de bladscheeden te voorschijn komen, ververscht men geregeld het water. Hiermee gaat men door tot de vruchtzetting heeft plaats gehad.

Wanneer de overgeplante padiplantjes twee dagen oud zijn, brengt men offers naar de sawah, ditmaal met het doel ze tegen ziekte te beschermen. Op den 35sten dag (1ste Balische maand) brengt de landbouwer weer offers naar de sawah voor Godin Sri, de z.g. „sajoet sarwa genep". Het doel dier offers is, Godin Sri te verzoeken, de schadelijke invloeden van oeled tjandang (kleine rijstrupsen) te beletten.

Indien de plantjes 1½ maand oud zijn, geeft de landbouwer een feestje op de sawah, het z.g. maisehfeest. Allerlei soorten ketoepat, pengoelapan, pengambijan, rijst in drie kleuren, rood (gage), wit (gewone rijst), zwart (indjin), tegentegenan, 4 porties boeboeh,

keben-kebenan, lengis pebersihan, sesajoet nagasari, bajoehan asoroh, djerimpen, tjanang lenge wangi, boeratwangi, gelagan, rantasan, tjanang gantal, tjanang tjoebengan asep, menjan astanggi, worden daarbij gebruikt. Men tracht hiermede te bereiken dat de kiem in de rijstplant zich voorspoedig en krachtig zal ontwikkelen.

Wanneer de rijstplant 2 maanden oud is, dus tijdens de uitstoeling van de jonge plantjes, houdt men weer een selamatan op de sawah. Men brengt weer allerlei offeranden. De bedoeling van dit feestje is om te maken, dat men een dichte uitstoeling zal krijgen.

In de derde maand, wanneer de vruchtzetting heeft plaats gehad, geeft de landbouwer weer een selamatan, het z.g. mebijoekoekoeng-feest ten behoeve van Godin Sri, in de hoop dat de rijstkorrels groot (djelih) zullen worden.

Wanneer de plant vier maanden oud is, dus wanneer de rijst geel en rijp is, houdt de soebak een groote selamatan, de z.g. ngoesabe nini. Dit feest wordt gehouden in de sawahtempels. De offers bestaan uit bebanten tjaroe, sorohan goeling bebangkit, ajam mantjawarna, bebek belangkaloeng, asoe belang boengkem, soetji segenep, sanggah toetoehan, en gelar sange. Het slot van dit feest is de saboehgetih, evenals bij het moewat emping. Dit feest geeft men aan Godin Sri, opdat de oogst bevredigend zal zijn. Op denzelfden dag offert men ook andere bebanten aan Godin Sri, met hetzelfde doel als bovenomschreven.

Den daarop volgenden dag wordt op de sawah van de betrokken soebak het njepi-feest gehouden. Niemand mag op de sawah komen op straffe van een boete groot 500 kèpeng.

Na dit njepi-feest begint men met den oogst. Voordat men de rijst begint te snijden, maakt men de z.g. Dewanini d.i. een pop gemaakt van padi-aren. Deze pop bestaat eigenlijk uit twee kleinere poppetjes, een man

en een vrouw, die men tot een grootere pop heeft vast gebonden. Ieder poppetje maakt men van 54 padi-aren. Het bindtouw moet zwart zijn. Het gezicht maakt men van een stuk hout of een stuk metaal. Verder wordt om het middel van de pop een stuk kain vastgemaakt met een saboek (oedet). Deze pop plaatst men in een offernis, welke op de pengalapan d.i. de plaats, vanwaar het water uit de kleine leiding in de sawah komt, in den grond wordt geplant. Men laat haar daar zoolang tot de rijst binnen is gehaald.

Wanneer de rijst in de rijstschuur is gebracht, hangt men de Dewanini boven de rijst. Nu moet men nog een slotfeest geven, de z.g. mantennin. Dit geeft men zoo gauw mogelijk na het binnenhalen van den oogst, want anders mag de rijst nog niet voor een of ander doel gebruikt worden.

OEBOED, 10 September 1924.

Raden Larang en Raden Sumana

door

† F. van Lith.

In de uitgave van de Pararaton worden ze beiden genoemd onder de personen, van wie de afstamming niet blijkt (2de dr. Tabel II).

Is dit zoo zeker?

Deze vraag wil ik met mijn lezers aan een nieuw onderzoek gaan onderwerpen. Wij zullen dan zien in hoever de vooropgestelde bewering waar is.

Wij beginnen dan met Raden Larang.

Van Raden Larang staat vermeld in de Pararaton (blz. 27,rg. 19): „Bhreng Kahuripan aputra titiga, mijil bhaṭara prabhu, kasirkasirira çri Hayam Wuruk; ....

arinira stri kalap denira raden Larang, pangadĕganira bhreng Matahun, tan apuputra; sira sang pamungsu bhreng Pajang ingalap denira Raden Sumana....".

Vertaald:

Bhreng Kahuripan had drie kinderen, uit haar werd geboren Bhaṭāra Prabhu, genaamd Hayam Wuruk.... Diens jongere zuster werd ten huwelijk genomen door Raden Larang, wiens vorstennaam was Bhreng Matahun. Deze hadden geen kinderen. De allerjongste was Bhreng Pajang, die ten huwelijk werd genomen door Raden Sumana.

Op het eerste gezicht schijnt het nu duidelijk dat R. Larang, wie hij dan ook zijn mag, gehuwd was met de zuster van Hayam Wuruk. Wat wij op die wijze te weten zouden komen omtrent R. Larang, is zeker niet veel en dat weinige wordt nog in twijfel getrokken. Immers Dr. Krom leidt uit een plaats in de Nāgara

Kĕrtāgama af, dat de vrouw van R. Larang niet de *zuster*, maar het *nichtje* was van Hayam Wuruk. Haar naam zou geweest zijn Indudewī en zij zou een dochter zijn van Bhre Daha de jongere zuster van Bhre Kahuripan en tante van Hayam Wuruk.

Wat zegt nu de Nāgara Kĕrtāgama? Het volgende:

V. 1. Wwantĕn tāri haji ri Wilwatikta rājñī
sang munggw ing Lasĕm anurāga ring kahaywan
putrī çrī narapati ring Daha prakāça
sang çrī Rājasaduhitendudewy anindya.

2. Ndan çrī Warddhanaduhiteçwarī pamungsu
rājñī munggw ing Pajang anopameng raras rūm
putrī çrī nṛpati ri Jīwana prakāça
an sākṣāt anuja tĕkap nirang narendra.

Volgens de vertaling van Dr. Krom (T.B.G. LVI, 1914, p. 361):

„Jongere zusters van den koning van Majapahit zijn: de prinses, die heerscht in Lasĕm, verrukkelijk van schoonheid, dochter van H. H. de vorstin van Daha, wijdvermaard, en dochter van Z. H. Rājasa, de onberispelijke Indudewī.

En verder als jongste Içwarī, dochter van Z. H. Wardhana, de prinses, die heerscht in Pajang, onvergelijkelijk van bekoorlijkheid en liefelijkheid, dochter van H. H. de vorstin van Jīwana, wijdvermaard, en zooals men ziet de eigen jongere zuster van den koning".

In de aangehaalde verzen wordt Indudewī genoemd de dochter van Bhre Daha en steunend op deze woorden, besluit Dr. Krom, dat Indudewī niet was een *zuster naar den bloede* van Hayam Wuruk, doch slechts zuster werd genoemd beleefdheidshalve volgens de gewoonte en het spraakgebruik der Javanen.

Nu heeft Dr. Krom zich ontegenzeglijk hoogst verdienstelijk gemaakt door zijn vertaling van de verzen van den Nāgara Kĕrtāgama, die betrekking hebben op de familie van Hayam Wuruk. Zooveel duisters heeft hij tot klaarheid gebracht, dat hij terugziende op zijn

werk, terecht mocht zeggen (l.c. p. 362): „En nu doet zich het verrassende feit voor, dat de opgaven in de Pararaton geheel in overeenstemming zijn met onze conclusies uit de Nāgara Kĕrtāgama".

Een punt heeft hij evenwel daarbij over het hoofd gezien en dit punt betreft de zusters van Hayam Wuruk.

Op dit eene punt blijft na de verklaring van Dr. Krom de Pararaton in strijd met de Nāgara Kĕrtāgama.

Indien toch Indudewī en Içwarī geen echte zusters zijn en dochters van Bhre Kahuripan, dan laten de woorden van de Pararaton zich niet in dien zin verklaren en is er strijd met de Nāgara Kĕrtāgama.

De uitdrukking van de Pararaton: „Breng Kahuripan *aputra titiga mijil* bhaṭara prabhu, arinira stri kalap denira R. Larang, sira sang pamungsu ingalap denira R. Sumana," duidt ontwijfelbaar en beslist op de natuurlijke voortbrenging en het echte moederschap.

Indien er nu inderdaad strijd bestaat tusschen de Pararaton en de Nāgara Kĕrtāgama, wat betreft de zusters van Hayam Wuruk dan verdient zeker de tijdgenoot Prapañca meer vertrouwen dan de latere opsteller van de Koningskroniek. Het is echter slecht verduwbaar, dat de Pararaton zich zou vergissen in de zusters van Hayam Wuruk. Die zusters, waartoe de rechtstitels der latere vorsten van Majapahit teruggaan, zijn geen bloote jaartallen. Het wil er bij mij niet in, dat de Pararaton hier in dwaling is, gelijk hij zich wel eens vergist met jaartallen. En toch kan niet ontkend worden, dat hij zich vergist, indien hij werkelijk in strijd is met de Nāgara Kĕrtāgama.

De vraag is nu: Is hij inderdaad daarmee in strijd?

Ik geloof van niet, maar dan is het noodzakelijk de betrekkelijke woorden van de Nāgara Kĕrtāgama anders te verklaren dan Dr. Krom gedaan heeft.

Naar mijn meening is dit zeer goed mogelijk en is daarin de oplossing van de moeilijkheid te vinden.

Met behoud van de vertaling van Dr. Krom blijft vers 1 volkomen duidelijk en juist, indien Indudewī vorstin van Lasĕm een zuster naar den bloede is van Hayam Wuruk, mits men aanneemt, dat haar gemaal *een zoon* geweest is van *Bhre Daha*.

Indudewī is dan een natuurlijke dochter van Bhre Kahuripan en door haar huwelijk met R. Larang is zij een dochter geworden van Bhre Daha. In de samenleving en bij haar verschijnen in het openbaar, vertoonde zij zich in vereeniging met R. Larang en als een dochter van Bhre Daha. Alszoodanig werd zij dan ook behandeld, ofschoon haar afkomst niet uit het oog verloren werd en de positie van R. Larang ook in luister werd verhoogd. Op dezelfde wijze ontving hij den terugslag van de glorie zijner halve zuster Susumnadewī, de vorstin van Majapahit en gemalin des Konings. Dit alles belette echter niet, dat hij de zoon was van Wijayarājasa bij de Mahārājasā en zijn echtgenoote de dochter van die beiden, dochter van Bhre Daha.

Voor deze verklaring is veel te zeggen en wat er tegen schijnt te zijn, valt licht uit den weg te ruimen.

Tegen deze gegeven uitleg schijnt te zijn, dat in het volgende vers van de zuster van Indudewī wordt gezegd volgens de vertaling van Dr. Krom: „Içwarī, *zooals men ziet*, de *eigen* jongere zuster van den koning".

Nu is deze vertaling niet fout in den zin, dat de opvatting der Javaansche woorden door Dr. Krom onjuist is. Hij heeft den zin der woorden alleen een beetje opgekleurd en heeft de waarheid een kleedje aangedaan, waardoor zij er geheel anders uitziet, dan zij in zich zelve is.

Wat toch staat er bij Pranpañca?

An sākṣāt anuja tĕkap nirang narendra.

Het woordje sākṣāt beteekent *duidelijk, voor het oog, zooals het zich vertoont, als het ware.*

Naar mijne meening worden de woorden van het geheele vers op deze wijze beter en juister weergegeven:

„En de prinses Içwarī, de Warddhana-dochter en de jongste als vorstin troonende te Pajang, onvergelijkelijk liefelijk en bekoorlijk, was en werd behandeld als de dochter van H. H. de vorstin van Jīwana, wijdbefaamd, en werd beschouwd onder elk opzicht (in alles, zichtbaar voor een ieder) als een jongere zuster van den koning.

Het verschil tusschen Indudewī en Içwarī, ofschoon beiden dochters waren naar den bloede van Bhre Kahuripan en echte zusters van Hayam Wuruk, ligt hierin, dat de eerste als gemalin van R. Larang in het openbaar verscheen en gold als dochter van Bhre Daha. Dit is iets geheel natuurlijks in de opvatting en levensbeschouwing der Javanen. De tweede, die huwde met R. Sumana, een Warddhana (Singhawarddhana), bleef in de familie der Warddhana's aan wier hoofd de koning stond en bleef daarom ook na haar huwelijk beschouwd en behandeld worden als zuster des konings. De betrekking tot haar echtgenoot was aan het hof ondergeschikt aan die ten opzichte van den koning en diens moeder, omdat zij door haar huwelijk in den Warddhana-tak van de familie was gebleven.

Men vergete niet, dat het Rijk in tweeën was verdeeld en de helft onder het bestuur stond van Bhre Daha, die er een eigen hofhouding op nahield.

Ter verduidelijking van de tegenstelling tusschen de Warddhana's en Rājasa's wil ik er op wijzen, dat R. Cakradhara heette Kĕrtawarddhana, diens echtgenoote Jayawisṇuwarddhanī.

R. Kudamĕrta daarentegen heette Wijayarājasa en zijn echtgenoote vinden wij genoemd Mahārājasa, ofschoon zij door haar afkomst van R. Wijaya de dochter van Kĕrtanagara eveneens een Warddhana was als een Rājasa. Als hoofd van den Rājasa-tak der familie door haar huwelijk met een Rājasa, werd zij beschouwd en betiteld als Mahārājasā.

Waarschijnlijk is haar zuster op dezelfde wijze betiteld geweest als Mahāwarddhanā.

Van de drie kinderen van R. Cakradhara werd de koning genoemd Rājasanagara. Zijn recht op het koningsschap ontleende hij alleen aan zijne moeder als dochter van R. Wijaya en kleindochter van Kĕrtanagara. Wilde men het recht op den troon ontleenen aan de Warddhana-afkomst van R. Cakradhara, dan zou mogelijk R. Soṭor de aangewezen troonopvolger zijn geweest, of anders had Cakrawarddhana dan zelf koning moeten zijn en niet prinsgemaal.

In het geval van Hayam Wuruk moest dus de moederlijke titel overwegen. Niet alleen de afkomst, ook het huwelijk beinvloedt de keuze van een titel. Nu was Hayam Wuruk gehuwd met een dochter van R. Kudamĕrta, een Rājasa en indien niet de koningszalving aan het huwelijk was voorafgegaan, zou het Rājasa-naamdeel ook van zijn gemalin afkomstig kunnen zijn. In elk geval draagt weer de dochter, die met een Warddhana huwt, den titel van Warddhanī. Naar de afkomst in de mannelijke linie was zoowel zij als ook haar vader een Warddhana.

De twee dochters van R. Cakradhara hebben ons geen eigen titelnamen nagelaten, tenzij deze schuilen in de betitelingen Çrī Rājasaduhitā en Çrī Warddhanaduhitā.

De kinderen van Çrī Warddhanaduhitā zijn weer als drie Warddhana's, namelijk Nāgarawarddhana, Wikramawarddhana en Sūryawarddhanī.

Van Pāduka Çori, de dochter van Kudamĕrta kennen wij geen eigen titelnamen.

De zoon van Kudamĕrta bij Bhre Daha, die naar afkomst een Rājasa was, maar wiens bloed door Bhre Daha met Warddhana-bloed gemengd was en die bovendien door zijn huwelijk met Bhre Lasĕm nieuw Warddhana-bloed in zijn familie bracht, noemt zich Rājasawarddhana.

Ik heb gemeend de aandacht te moeten vestigen op de tegenstelling der Warddhana's en Rājasa's, die wortelt in den akuwu van Tumapĕl en Rājasa als stamvaders der twee familietakken, omdat ik vermoed, dat de duisternissen in de latere geschiedenis van Majapahit voor een deel daardoor misschien verhelderd kunnen worden.

Dit vermoeden steunt op de waarschijnlijke afkomst van R. Sumana, die straks besproken zal worden.

Eerst moet evenwel de waarschijnlijkheid van R. Larang: de zoon van Kudamĕrta en Bhre Daha verder afgehandeld worden.

De titelnaam van R. Larang: Rājasawarddhana pleit voor die afkomst.

Het feit, dat Bhre Lasĕm (Indudewī) steeds vóór Bhre Pajang (Içwarī) wordt genoemd, waar het de geslachtslijst geldt, zoowel in de Pararaton als in de Nāgara Kĕrtagama wijst uit, dat zij niet alleen ouder was in leeftijd dan Içwarī, maar ook inderdaad een oudere zuster was. Was zij alleen een nichtje geweest dan zou zij niet telkens den voorrang hebben in de geslachtslijst ook al was zij ouder. Indudewī zou dan immers tot den jongeren familietak hebben behoord, omdat Bhre Daha jonger was dan Bhre Kahuripan en als zoodanig reeds achter Içwarī hebben gestaan.

Waar het niet gaat om de plaats in de geslachtslijst, maar om den voorrang aan het hof, komt Indudewī met haar gemaal steeds achter Içwarī met haar echtgenoot, omdat R. Larang, als zoon van Bhre Daha, achterstaat bij R. Sumana als aangehuwde zoon van Bhre Kahuripan.

Dat R. Larang in de Pararaton niet als een *zoon* van Bhre Daha uitdrukkelijk wordt genoemd, baart geen moeilijkheid. Indudewī wordt evenmin genoemd als *dochter*, indien zij dit geweest zou zijn. Indien Bhre Daha dan toch zeker kinderen gehad moeten hebben en men niet weet welke en hoeveel zou dan het „Wira-

bhumi ingakoe poetra denira Bhre Daha" misschien beteekenen, dat hij een dochter van Bhre Daha ten huwelijk kreeg en door Hyang Wisesa werd teruggevoerd?

Wij komen nu tot R. Sumana (Singhawarddhana). Van hem zegt de Pararaton (blz. 27, rg. 18).

Bhreng Kahuripan istri prabhu i çaka 1250.

Bhreng Kahuripan aputra titiga .... sira sang pamungsu bhreng Pajang ingalap denira Raden Sumana, pangadĕganira Bhreng Paguhan amisan kalawan bhreng Kahuripan, stri bhra Guṇḍal sang dhinarma ring Sajabung dharmabhiseka ring Bajrajinaparimitapura.

Volgens de vertaling van Dr. Brandes:

„Bhreng Kahuripan, eene vrouw, werd koning in 1250. Zij had drie kinderen .... het jongste was Bhreng Pajang, die huwde met R. Sumana, alias Bhreng Paguhan, een neef van Bhreng Kahuripan, de vrouw van Bhra Guṇḍal, die te Sajabung werd bijgezet, dat als dharma Bajrajināparimitapura heette".

Sajabung wordt misschien in de Nāgara Kĕrtāgama vermeld wanneer de koning langs de plaats van de tegenwoordige Tjaṇḍi Djaboeng trekt. Er wordt gezegd (31 : 2): „Kalayu is een vrijgebied, een Buddhistisch geestelijke stichting, waar voorheen een hoogaanzienlijke, edelgeboren verwante des Konings is bijgezet. Daarom verrichtte de Koning een uitstekende daad van vroomheid door de wereldlijke lasten van de omwonende bevolking te vervangen door geestelijke d.i. door er een perdikan-desa van te maken".

Het tempelgebouw, dat als bijzetplaats gediend heeft, is vervallen, maar bestaat nog.

Eerst nu de Pararaton bekeken.

De vertaling van Dr. Brandes voldoet niet. Volgens die vertaling zou er een tweede Bhreng Kahuripan zijn geweest, die de vrouw wordt genoemd van Bhra Guṇḍal.

Dit lijkt al heel onwaarschijnlijk. Zij kan eigenlijk niet bestaan hebben.

Vóór de „Bhreng Kahuripan istri prabhu" was er een andere vorstin van Kahuripan, een der vrouwen van R. Wijaya. Na haar wordt haar dochter vorstin van Kahuripan. Voor nog een andere Bhreng Kahuripan is er inderdaad geen plaats.

Bovendien met welk doel zou de schrijver van de Pararaton zijn lezers spreken van een onbekende nicht van R. Sumana als Bhreng Kahuripan, niet de koningin moeder, maar de vrouw van Bhra Guṇḍal was? Wie van de lezers wordt iets wijzer door een dergelijke onbegrijpelijke aanduiding?

Als die Bhreng Kahuripan bestaan had, dan had een tijdgenoot aan hoorders kunnen zeggen: R. Sumana de neef van Bhreng Kahuripan, de vrouw van Bhra Guṇḍal. Voor een geschiedschrijver is die zin een onmogelijkheid.

Wij zoeken dan ook een andere vertaling en ik meen er twee te hebben gevonden.

De eerste plaatst een punt na R. Sumana. Daarop volgt een nieuwe regel: Amisan kalawan Bhreng Kahuripan stri bhra Guṇḍal sang dhinarma ring Sajabung, dharmabhiseka ring Bajrajinaparimitapura.

Vertaald:

Achterneef van Bhreng Kahuripan stri is Bhra Guṇḍal, die enz."

Wordt stri verbonden met Bhra Guṇḍal dan luidt de vertaling: „Achternicht met Bhreng Kahuripan is de vrouw van Bhra Guṇḍal, die enz."

De tweede vertaling behoudt de komma na R. Sumana en denkt voor stri het woordje *amisan* uitgelaten. De zin wordt dan „R. Sumana, amisan kalawan Bhreng Kahuripan (amisan) stri Bhra Guṇḍal sang dhinarma enz." (Lees amisan stri Bhra Guṇḍal).

Vertaald: „R. Sumana, achterneef van Bhreng Ka-

huripan, achternicht van haar was de vrouw van Bhra Guṇḍal, die enz."

De laatste vertaling veronderstelt, dat stri Bhra Guṇḍal een zuster, mogelijk ook maar niet waarschijnlijk een nicht was van R. Sumana.

De andere vertaling veronderstelt, dat R. Sumana de zoon of de broeder was van Bhra Guṇḍal, die zoowel een man als een vrouw kan geweest zijn en geeft als aanleiding tot het huwelijk tusschen de dochter van Bhreng Kahuripan en R. Sumana, dat Bhreng Kahuripan een achternicht en R. Sumana een zoon of broeder was van Bhra Guṇḍal, die zoo plechtig bijgezet was te Sajabung.

Wie is nu die Bhra Guṇḍal geweest?

Omdat hij bijgezet is te Sajabung, zal hij wel dezelfde zijn, waarvan Prapañca in de Nāgara Kĕrtagama vertelt, dat hij een hoogaanzienlijk edelgeboren verwante was van Hayam Wuruk. Uit de ruïne van den tempel te Djaboeng valt nu ook nog te bespeuren dat het monument de herinnering bewaren moet van een zeer voornaam persoon. Onwillekeurig denken wij daarbij aan de vorstelijke familie van Tjempa, die na de nederlaag tegen de Annamieten naar Java vluchtte en tijdens de regeering van Djayanagara hier moet zijn aangekomen. Vast staat, dat die familie op Java verbleven heeft en dat zij verwant moet zijn geweest met de Warddhana's door de Javaansche prinses Tapasī, die gehuwd was met een koning van Tjempa.

Wanneer nu Bhreng Kahuripan *amisan* was hetzij van R. Sumana, hetzij dan van Bhra Guṇḍal of misschien van beiden, dan kan de gemeenschappelijke overgrootvader geen ander zijn geweest, dan Wiṣṇuwarddhana. Deze toch was ontwijfelbaar de overgrootvader van Bhreng Kahuripan.

Prinses Tapasī (*amisans* hebben een gemeenschappelijken *overgrootvader)* moet dan een zuster zijn geweest van Kĕrtanagara en R. Sumana een kleinzoon of een achterkleinzoon van Tapasī.

Was R. Sumana zelf *amisan* met Bhreng Kahuripan, dan was hij een kleinzoon.

Was niet hij maar Bhra Guṇḍal *amisan* met Bhreng Kahuripan en Bhra Guṇḍal zijn vader of zijn moeder, dan was hij een achterkleinzoon.

Als afstammeling van Tapasī had hij Warddhanabloed in de aderen en dit klopt met zijn titelnaam Singhawarddhana. Het voorstuk Singha- wijst waarschijnlijk op zijn verband met de vorstelijke familie van Tjempa.

In welke verhouding heeft nu Singhawarddhana gestaan tot Kĕrtawarddhana?

Het ligt voor de hand, dat Kĕrtawarddhana een der hoofdpersonen, zoo niet het hoofd, was van de afstammelingen van Anuṣapati.

Nu zal Kĕrtanagara wel geen zoons gehad hebben. Het is echter zeer wel mogelijk, dat Wiṣṇuwarddhana behalve Tapasī en Kĕrtanagara nog andere kinderen verwekt heeft. Het geslacht van Kĕrtawarddhana zou dan zijn oorsprong hebben kunnen nemen bij een zoon van Wiṣṇuwarddhana, een broer van Kĕrtanagara.

Dat van een broer van Kĕrtanagara niets wordt gezegd bij gelegenheid van den overval door Djaya Katong, kan vele oorzaken gehad heben b.v. afwezigheid te Sumatra of te Tjempa. Het bestaan van zoo'n broeder en diens kinderen zou de vrees van Djayanagara voor de huwelijken van zijn halve zusters met dat soort familieleden ten volle verklaren. Hetgeen omtrent Damar Woelan verhaald wordt, dat hij eigenlijk koning had moeten zijn en zijn verblijf in Achter Indië wordt ook veel begrijpelijker, wanneer R. Soṭor in rechte lijn afstamde van Wiṣṇuwarddhana en zijn stamvader een broer was van Tapasī.

Voor het oogenblik gaan wij niet verder hierop in, omdat het eigenlijk een afzonderlijke bespreking noodig heeft en waard is. Te veel gegevens moeten bekeken en

verwerkt worden om tot een gegrond besluit te kunnen komen.

Voorloopig eindigen wij met onze beschouwing, die in hoofdzaak hierop neerkomt:

1e dat Bhre Lasĕm een zuster was van Hayam Wuruk;

2e dat Raden Larang een zoon was van Bhre Daha;

3e dat Raden Sumana een afstammeling moet geweest zijn van Tapasī.

Expeditie naar het Nassau-Gebergte in Centraal Noord Nieuw Guinee

Beknopt voorloopig verslag van een tocht naar den Kauwerawetstam in het van Reesgebergte met eenige gegevens omtrent land en volk en een woordenlijst

door

Ch. LE ROUX.

Teneinde den tijd, die door mij in Albatrosbivak moest worden doorgebracht met het wachten op den opvoer van levensmiddelen en het inrichten van de etappelijn naar het Nassau-Gebergte, zoo nuttig mogelijk te besteden, werd door mij aan den expeditieleider het verzoek gedaan een tocht te mogen maken naar een Papoeastam in het van Reesgebergte, die tot nu toe bekend staat onder den naam van Takoetamesso *). Aangezien het verrichten van dezen tocht niet de minste stagnatie in het bereiken van het hoofddoel der expeditie ten gevolge zou hebben, werd mijn verzoek gaarne ingewilligd.

Onder de rondom ons bivak wonende bruine broeders waren de Takoetamesso de eersten, die ons in hun ranke, primitieve kano's met een bezoek waren komen vereeren. Zooals ik reeds in mijn journaal No. 3 schreef, was de eerste kennismaking met hen en de daarop volgende bezoeken van beide zijden zoo aangenaam en vriendschappelijk mogelijk. De gelegenheid leek mij daarom buitengewoon gunstig om eenigen tijd in de kampong van deze Papoea's te logeeren, teneinde zoo-

---

*) Zie „Met de Centraal Nieuw Guinee-expeditie A°. 1920" door Dr. H. J. T. Bijlmer, in „de Aarde en haar Volkeren" jrg. 1923 No. 5—9.

veel mogelijk ethnografische bijzonderheden op te teekenen en eenige studie van hun taal te maken.

Hetgeen over de Papoea's langs de Beneden- en de Midden-Mamberamo te boek gesteld is, is betrekkelijk gering, zoodat elke aanvulling mijns inziens welkom zal zijn. Een afzonderlijke beschrijving van dezen stam zal, gezien de groote verschillen in aard, zeden en gewoonten der talrijke Papoeastammen van Nieuw-Guinee van nut zijn, ook al komen er reeds bekende zaken in voor.

Alhoewel tijdens de groote militaire verkenning van het Mamberamogebied door den kapitein Opperman en de luitenants Langeler en Schulze in begin 1914 eenige verkenningstochten langs de Otken- en de Oewamarivier zijn gemaakt — dat is dus rondom het gebied van de Takoetamesso — schijnen deze explorateurs naar de kaart te oordeelen niet naar hun kampongs te zijn geweest. Wel hebben zij een kampong bezocht in het bovenstroomgebied van de Apauwar. Dit klopt met de mededeelingen van de bevolking, die beweert, dat de toewans voordien nooit in hun kampongs zijn geweest, uitgezonderd gedurende de laatste expeditie in een tuinverblijf een uurtje roeiens de Otkenrivier op.

Prof. Stirling voelde eveneens voor het plan en wilde mij zeer gaarne vergezellen.

Den 17den Mei j.l. waren wij de Oewamarivier, den toegangsweg naar de woonplaats onzer vrienden, reeds een eindweegs binnengetrokken. De juiste ligging van hun kampong was ons echter niet bekend. Het toeval wilde, dat zij juist den dag voor ons vertrek in Albatrosbivak op bezoek kwamen, zoodat ik hen als gidsen en naar ik hoopte ook als dragers zou kunnen gebruiken.

Den 26sten Mei om 8 uur 's morgens vertrokken wij met de beide motorbooten, die een vijftal Dajak- en een Papoeaprauw sleepten, de Mamberamo stroomop.

Kapitein Posthumus en luitenant Jordans waren zoo welwillend ons tot aan de monding van de Oewamarivier te brengen. Het water in de Mamberamo stond hoog en de stroom was zoo sterk, dat in een kleine ver-

snelling halverwege Havikeiland en de Marinevallen, de motorbooten den sleep zeer snel moesten losgooien, daar de prauwen groot gevaar liepen van om te slaan. Zelf moesten ze keert maken, om daarna opnieuw te probeeren de versnelling te nemen. Bij de tweede poging gelukte het, zij het met moeite, tegen den snelvlietenden en warrelenden stroom op te tornen. Om 12 uur 's middags bereikten wij de Oewamarivier, die halverwege Havikeiland en de Marinevallen in de Mamberamo uitmondt. Met een zevental militairen als dekking en de noodige dwangarbeiders als dragers werden wij hier aan wal gezet. De medegebrachte levensmiddelen waren voldoende voor een verblijf van 14 dagen onder de Takoetamesso.

Met kapitein Posthumus werd de afspraak gemaakt, dat na het opvoeren van de bagage de overtollige dwangarbeiders naar de Oewamamonding zouden worden teruggezonden, alwaar de motorbooten den volgenden dag tegen den middag weer aanwezig zouden zijn om hen naar Albatrosbivak terug te brengen. In den morgen van den 7den Juni zou de geheele patrouille weder terzelfder plaatse met Dajakprauwen worden afgehaald, tenzij wij reeds via de Otkenrivier in Albatrosbivak mochten zijn teruggekeerd. De heer Posthumus hoopte 7 Juni zeker terug te zijn van zijn eersten tocht naar Bataviabivak.

De Papoea's hadden beloofd ons mede te helpen met het dragen van een klein deel der goederen. Met uitzondering van een tweetal gidsen, die wij bij ons gehouden hadden, waren de overige Papoea's in hun eigen prauw gebleven. Na het losgooien van den sleep waren de heeren ergens aan den wal gegaan, blijkbaar met de bedoeling om van het dragen der goederen af te komen. Aan het verrichten van zwaar werk hebben zij namelijk een broertje dood. Toen zij daarom na een uur wachtens nog niet kwamen opdagen, besloten wij te vertrekken en lieten een der Papoeagidsen met de goederen, waarvoor geen draagkrachten meer aanwezig waren

aan de Mamberamo achter. Wij gaven hem de opdracht een en ander naar boven te brengen, zooals ze ons beloofd hadden.

Bij het naar binnengaan volgden wij ook nu het boschpad door ons op den 17den Mei j.l. gekapt om het volgeslibde benedeneinde der rivier om te trekken. Het Mamberamowater dringt namelijk bij hoogen stand de zijrivieren over eenige honderden meters binnen en laat bij daling een dikke laag modder achter, waarin het rivierwater dadelijk een geul uitspoelt. Bij laagwater langs de Mamberamo-oevers varende ziet men alle mondingen van zijrivieren en kreeken door een hooge modderbank afgesloten, waarin de rivier zich een steeds breedere poort uitgraaft. Bijwijlen ontlast zij zich met een kleinen waterval in de Mamberamo.

Eenige honderden meters stroomop daalden wij in het rivierbed af. Geleerd door de ondervinding opgedaan op den eersten tocht, toen een Inlandsch fuselier tot over zijne heupen in de weeke modder wegzakte, zorgden wij nu langs omgevallen en omgekapte boomstammen de modderbanken over te steken.

Weldra was het geheele transport op de grint- en rolsteenbanken in het midden der ± 60 Meter breede rivier verzameld en werd de tocht door het sterk kronkelende rivierbad vervolgd. Doordat de uitloopers van het van Reesgebergte steil in de Mamberamo afvallen en de riviermond dicht omsluiten, krijgt men, van de hoofdrivier uit gezien, in 't geheel niet den indruk, dat de Oewama nog eene dergelijke breedte heeft. Het rivierdal is diep en smal; de geheel beboschte dalwanden rijzen steil omhoog en vertoonen hier en daar kolossale afstortingen, die de formatie van den bodem duidelijk doen zien; een dikke humuslaag, waaronder de zeer zachte fraai gekleurde zand- en leisteenlagen volgen. Ook ontwaarden wij op meerdere plaatsen dunne steenkolenbanken. Langzamerhand begon de rivier zich te versmallen en nam zij steeds meer het karakter van bergstroom aan. Na een drietal uren marcheeren door

het mooie dal, waarbij nergens dieper dan tot aan de knieën door het heldere water behoefde te worden gewaad, betrokken wij om 4 uur namiddags nabij een diepe kom in de rivier een boschbivak.

Van de gelegenheid om weer eens een bad in helder, frisch water te kunnen nemen werd door allen gretig gebruik gemaakt. Het baden in het zandige Mamberamowater is namelijk niet aangenaam, vooral door den hinderlijken najeuk, dien men verkrijgt en die mogelijk veroorzaakt wordt door de in het rivierwater opgeloste sappen van de bekende kajoerengas.

Tegen den avond kwamen de overige Papoea's aanzetten en zoo waar met de achtergebleven goederen. Ze waren blij, dat ze er af waren en begonnen oogenblikkelijk te bedelen om tabak en rijst, waar ze verzot op zijn. Mijne vrienden Komasa, Mesoegoe en Basakara kon ik overhalen bij mijn tent te slapen, met het doel des avonds met hen te praten. De overigen wilden iets meer bovenstrooms overnachten, waar zij beweerden ladanghuizen te hebben.

Den 18den 's morgens togen wij om 7 uur v.m. weer op het pad, dat wil zeggen de rivier in en bereikten na een half uurtje loopen een opengekapte landtong, waarop eenige Papoeahuizen stonden, eenvoudige afdaken op drie rijen stijlen. 't Bleek een tijdelijke kampong te zijn, die betrokken wordt, wanneer men uit de talrijke omringende sagoboomen, de sago wil gaan kloppen. Tevens doet dit filiaaltje, kampong Etĕnim genaamd, dienst als pleisterplaats tusschen de hoofdkampong en de groote rivier. Aan den rivieroever stond een inrichting voor het winnen van sago, bestaande uit een stellage van stokken, waarop een bak gemaakt van de bladscheeden van den sagopalm.

Gelukkig voegden de Papoea's zich hier bij ons en kon ik na lang gepraat hen overreden onze zwaar belaste dwangarbeiders, waaronder reeds twee uitvallers waren, een weinig te ontlasten.

In het riviergedeelte tusschen ons bivak en kampong Etĕnim namen wij op enkele plaatsen, vooral nabij de monding van de zijrivier Poenina, een sterke zwavelwaterstoflucht waar, mogelijk afkomstig van zwavelbronnen. Wij hebben nog een vluchtig onderzoek ingesteld, doch konden niets ontdekken.

Een half uur loopens bovenstrooms van Etĕnim verlieten onze gidsen de rivier, die nog steeds een breedte behield van ± 30 Meter en leidden ons langs een steil voetpad recht tegen de ravijnhelling omhoog. Weldra bereikten wij de kam van den heuvelrug, die geleidelijk stijgend werd gevolgd. Voortdurend liepen wij door hoog oerwoud, zoodat van uitzicht nergens sprake was.

Tegen elf uur v.m. na vanaf de Oewamarivier ongeveer 200 Meter te zijn gestegen, kwamen wij aan een sagotuintje, waar eenige jongens ons verheugd tegemoet kwamen. De Papoea 's beduidden ons, dat wij hun kampong Pisano genaamd naderden. Een langgerekt geroep, hetwelk dadelijk beantwoord werd, deed den bewoners weten, dat de toewans in aantocht waren.

Weldra zagen wij het oerwoud zich ontsluiten en lag de kampong voor ons, als een oase te midden der onmetelijke bosschen. De ontvangst was allerhartelijkst. Alle mannen en kinderen stonden, vereenigd om het typische kegelvormige mannenhuis, ons op te wachten. Zij hielden niet op met te verzekeren, dat ze „tjau èzămas" d.i. „zeer goede vrienden" van ons waren. De vrouwen kwamen eveneens van alle zijden uit hare huizen loopen, doch waagden zich nog niet dicht in onze nabijheid.

Nadat met het verdeelen van een paar pakjes shagtabak „tjap Wed. van Nelle" en vloeipapiertjes de vriendschap was bezegeld, sloegen wij onze tenten op aan de grens van kampong en oerwoud in de nabijheid van een klein ravijntje, waar een uiterst klein waterloopje ons juist voldoende kook- en drinkwater verschafte. Behoefte aan veel water hebben de Papoea's blijkbaar niet.

Een achttal dagen zijn wij in de gelegenheid geweest

dezen Papoeastam rustig te bestudeeren en den korten tijd in aanmerking genomen in staat geweest vele wetenschappelijke gegevens te verzamelen. De omgang met de bevolking was ten slotte zeer vriendschappelijk en vertrouwelijk. Zoo heeft Prof. Stirling bij alle mannen en vrouwen anthropologische metingen kunnen verrichten. In beide mannenhuizen en ook in de huizen der vrouwen en kinderen werden wij toegelaten. Elke door ons gewenschte foto konden wij ten slotte maken, al kostte het bij de vrouwen soms eenige moeite hen voor de gevoelige plaat te krijgen. Met eenige kleine geschenken gelukte het echter spoedig. Zelfs heb ik het zoover kunnen brengen, dat ik hunne gezangen en ook het fluitspel met de phonograaf op de wasrollen heb kunnen vastleggen.

Met de woordenlijst, waarmede ik vóór den tocht in Albatrosbivak reeds een begin had gemaakt, ben ik kunnen vorderen tot ruim 500 verschillende woorden en een 50-tal uitdrukkingen en korte zinnen. De beide laatste dagen van ons verblijf in Pisano zijn wij begonnen met het opkoopen van ethnografica. Aangezien deze Papoea's elk jaar door de vogeljagers met snuisterijen worden volgestopt, bleken onze ruilartikelen geen groote waarde te hebben en moesten wij vrij veel voor onze artikelen betalen. Katoentjes en tabak waren als ruilmiddelen het meest gewild.

Door den mantri-topograaf Moh. Saleh heb ik, voor zoover de tijd het toeliet, het stroomgebied van de Oewamarivier laten opnemen. Hij is mij bovendien zeer behulpzaam geweest met het maken van verschillende schetsen. Ik heb het met hem wel getroffen; hij is een bijzonder te waardeeren werkkracht.

Den 3den Juni 's namiddags 5 uur, juist terwijl ik met Prof. Stirling aan het overleggen was om een bezoek te brengen aan de in het stroomgebied van de Otkenrivier gelegen kampongs van den Takoetamessostam en langs deze rivier naar het Albatrosbivak terug te keeren, kwam de luitenant Jordans plotseling bij ons

binnenvallen vergezeld van Anji Ipoei en eenige Dajaks. Hij was juist teruggekeerd van Bataviabivak. Het eerste transport was opgebracht en de motorbooten waren ondanks het hooge water met succes door de stroomversnellingen gevoerd, hetgeen een compliment en een gelukwensch waard was. De Dajaks en het marinepersoneel, dat de motorbooten bestuurde, hadden zich kranig geweerd. In opdracht van kapitein Posthumus verzocht de heer Jordans ons den volgenden dag terug te keeren. De Dajakprauwen lagen aan de Oewamamonding op ons te wachten.

Den volgenden morgen gingen Prof. Stirling en de Luitenant Jordans het eerst op weg, teneinde vroeg in het bivak terug te zijn. Ik zelf verkoos met het transport mee te gaan, vooral om de met zooveel zorg opgenomen wasrollen in het oog te houden, opdat zij niet met één flinken smak aan gruizelementen zouden liggen.

Bij het afscheid verzekerden de Papoea's mij, dat zij ons weer spoedig in het bivak zouden komen opzoeken. De heeren waren zelfs van plan aan de Mamberamo, aan de overzijde van het bivak een tijdelijke kampong op te richten, teneinde dicht bij de toewans te zijn en te kunnen profiteeren van den afval van het groote bivak.

Wat de weersgestelheid betreft, moet ik opmerken, dat wij het niet bijzonder getroffen hebben. Des morgens zaten we steeds tot een uur of negen in den mist; in den namiddag en meestal den geheelen nacht was het strijk en zet regen. Het pad was op den terugweg dan ook vrijwel onbegaanbaar. Met de ongeoefende en vrij zwaar beladen dwangarbeiders was het dan ook een vreeselijke last om langs het gladde modderige bergpad vooruit te komen. Ontelbare malen zakten ze in de modder weg, gleden uit over boomwortels of bleven met hun pikolan in de lianen haken. 't Leek meer op schaatsenrijden dan op marcheeren. Nu zijn de Japansche sloffen van zeildoek, tapis genaamd, die de dwangarbeiders droegen, op deze paden uit den booze. De meesten trok-

ken ze dan ook uit en deden ze in de rivier bij het marcheeren over de steenen weer aan.

Aan de Mamberamo vond ik de rest van de Dajaks en een vijftal prauwen, die echter geen voldoende plaats boden om alle personen en goederen in te laden. „Geen bezwaar", zei Anji Ipoei, het Dajakhoofd, „tjari akal". Weldra lagen drie en twee prauwen met een houten geraamte aaneengekoppeld en nu ging alles er op. Met een 5 mijls vaartje dreven we midden op den stroom bivakwaarts, genietend van den frisschen wind en de schitterende riviergezichten.

Om 3 uur n.m. was ik in Albatrosbivak terug, zeer voldaan over den verrichten tocht.

Ethnografische gegevens.

Naam, woongebied en sterkte van den stam.

Het gebied aan weerszijden van de Beneden- en Midden-Mamberamo vanaf de monding tot ongeveer ter hoogte van de Edivallen wordt bewoond door een drietal Papoeastammen, die in de verslagen van vorige expedities voor zoover mij bekend, staan aangeduid als de Saberi-, Takoetamesso- en Boromessostammen. Inderdaad zijn deze stammen bij de vogeljagers slechts onder deze namen bekend en gaven de Papoea's van de beide eerste stammen bij hun komst in ons bivak zich zelf ook steeds die namen. Tijdens mijn verblijf in kampong Pisano en nadat ik mij eenigszins vertrouwd had gemaakt met hun taal, trachtte ik achter de beteekenis dezer namen te komen. Na veel moeite kreeg ik eindelijk het ophelderende antwoord „Toekang boeroeng edinĕm, ana Pisano mbĕkwin Kauwerawet", dat wil zeggen „de vogeljagers hebben ons dien naam gegeven, de menschen van Pisano heeten Kauwerawet". „Wet" had ik onder diernamen reeds opgeteekend als „kangoeroe". Kauwerawet bleek werkelijk een kangoeroesoort te zijn. Weldra wist ik nu, dat de Boromesso zich zelf Monaoe

noemden, hetgeen „varken" beteekent en dat Okwasar de naam was voor de Saberi; Okwa = hond. Deze interessante ontdekking deed mij terecht veronderstellen in de kangoeroe, het varken en de hond de totemdieren van deze drie Papoeagroepen te zien en mijn verdere nasporingen in die richting te leiden.

Bij de komst van de Saberi- of Okwasar Papoea's in ons bivak had ik de gelegenheid de mededeelingen van de Kauwerawetlieden te controleeren en bleken deze volkomen juist. De drie groepen onderscheiden elkaar zeer beslist volgens bovengenoemde diernamen. Ethnografisch lijkt het mij dan ook juist hen met hun eigen namen te betitelen.

Geografisch is het woongebied van deze Papoeastammen gelegen om den 138sten lengtegraad, oost van Greenwich en tusschen 1° 30' en 2° 30' zuiderbreedte. Wat de grootte en de grenzen van het door elken stam geoccupeerde gebied betreft, bleek mij in de eerste plaats uit de mededeelingen van de Kauwerawet, dat de Mamberamorivier, in hun taal „Tjiri" genaamd, de natuurlijke grens vormt tusschen hen en den Monaoestam. Beide stammen leven thans met elkaar op zeer vijandigen voet. Bij hun vaart langs de Tjiri houden zij dan ook angstvallig hun eigen oever.

De stam der Kauwerawet bewoont het geheele stroomgebied der Otken- of Namoenoerivier en dat der Oewamarivier, terwijl hun nederzettingen zich tot in het bovenstroomgebied van de Apauwar uitstrekken. Duiveneiland en Havikeiland, respectievelijk door hen Tamim en Pagwitja genoemd, rekenen zij tot hun gebied. De oppervlakte van hun geheele jachtterrein kan zeer globaal op een 300 K.M.^{2} worden gesteld.

In het stroomgebied van de van Gelder- en de Thomsenrivier of Patiwa houden zich de Monaoe 's op, evenals in de uitgestrekte hoogvlakte ten oosten van de Edivallen. In het heuvelland langs de beneden-Mamberamo en in de laagvlakte, meest rondom het Rombebaimeer huizen de Okwasar.

De Monaoe-Papoea's hebben zich tot nog toe niet in het bivak vertoond, hetgeen mij spijt, daar Dr. H. J. F. Bijlmer in de reeds genoemde artikelenreeks in „de Aarde en haar Volken" hen beschrijft als de mooiste, flinkste typen in deze streken; „de Mamberamo-Papoea's in uiterste perfectie", zooals deze schrijver hen noemt.

Zij zijn het echter, die tijdens de vorige expeditie een Dajak verraderlijk hebben neergepijld tijdens het varen nabij de Edivallen. Dit is waarschijnlijk de reden, dat zij zich niet durven vertoonen. De Monaoe zijn „tjaoe kaimĕrĕm, slechte vrienden of wel vijanden", zeggen de Kauwerawet.

Het stamgebied der Kauwerawet ligt geheel in het van Reesgebergte. Het draagt het karakter van hoog heuvelland en laaggebergte en is overal met dicht oerwoud begroeid. De nederzettingen liggen alle op geen grooteren afstand dan een flinken dagmarsch van elkaar en wel in het brongebied van de Namoenoe-, Oewama- en Apauwar rivieren. Ze liggen voor het meerendeel op den vlakken bovenkant der ruggen, zooals ik vanuit de vliegmachine duidelijk kon waarnamen. Met de bestaande kaart en de opname der Oewamarivier als basis gelukte het mij met de bevolking op den grond een terreinschets uit te zetten, die geografisch zeker eenige waarde bezit, daar de globale ligging van de kampongs en de kleinere rivieren, benevens de juiste benamingen konden worden vastgesteld. De kaart werd eenige malen door mij samengesteld en telkens door hen op dezelfde wijze ingevuld. Ik kon aldus een twaalftal bewoonde nederzettingen vaststellen.

Pisano bleek de grootste kampong te zijn. Het telt dan ook twee mannenhuizen, waarvan één niet in gebruik is en acht vrouwenhuizen. Het zielenaantal en de verhouding tusschen getrouwde en ongetrouwde mannen, vrouwen en kinderen moge uit onderstaande opsomming blijken.

Gehuwde mannen	Gehuwde vrouwen	Kinderen	
		jongens	meisjes
Tjakoera	2	2	3
Anasoëe	1 dochter Kanekwa	—	—
Paoedje	2	1	2
Kwarara, zoon van Tjakoera ..	2	2	1
Karaka, zoon van Kanèkwa ..	1	—	—
Oewarabëti	—	1	2
Poka	1	—	—
Mèsoegoe	2	1	—
Kowe............	1	—	—
Kanekwa	2	—	1
Isaja	1	1	1
Ediso	2	1	—
Jakop, zoon van Tjakoera....	1	—	—
13	18	9	10

Ongehuwde jonge mannen.
Basakara, zoon van Tjakoera
Komasa, zoon van Paoedje
Sobe
Kwisa
Pidjoa

5

Door het laten opnoemen van de namen van alle weerbare mannen in alle kampongs en door het toepassen van dezelfde verhouding tusschen mannen, vrouwen en kinderen, als voor de kampong Pisano gevonden, kwam ik tot de volgende cijfers voor het totale zielenaantal van den geheelen Kauwerawetstam.

Pisano ....,	55 zielen	2 mannenhuizen.	
Atoere	50 „	1 mannenhuis.	
Eramawa	50 „	1 „	„
Koerimari	50 „	1 „	„
Naběso	40 „	1 „	„

Tjararami	40 zielen	—	mannenhuis	
Itjaha	40 „	—	„	„
Atoebi	20 „	—	„	„
Erimatanè	9 „	—	„	„
Oeitjotinjè	6 „	—	„	„
Oekwatji	6 „	—	„	„
Nanawodji	3 „	—	„	„
12 kampongs	369 zielen		6 mannen huizen.	

Het totaal aantal weerbare mannen schat ik op 100 à 130.

Alhoewel de kampongs met de mannenhuizen voor geruimen tijd als vast verblijf zijn aan te merken, vanwaaruit de omliggende sagotuintjes worden geëxploiteerd, bleek mij uit den bouw van kampong Pisano en uit de mededeelingen van de bevolking, dat verhuizing van den geheelen familiegroep na korteren of langeren tijd nog geregeld plaats vindt. Zoodra de omringende sagobosschen of het jachtgebied niet meer genoeg opleveren, dan wel door andere omstandigheden, verplaatst zich de geheele kampong. Men kan de Kouwerawet dus halfnomaden noemen.

Het klimaat, waarin deze Papoea's leven, is zonder twijfel zeer vochtig.

Woonplaatsen en woningen. De kampong is gebouwd op een nagenoeg N.W.-Z.O. loopenden bergrug. In het oerwoud is een langgerekte strook terrein opengekapt ± 200 M. lang en gemiddeld 60 M. breed. De stammen der omgekapte boomen zijn niet opgeruimd; ze zijn slechts van hun takken ontdaan. Kris en kras liggen ze over het golvende terrein verspreid, bedekt met een dikke laag slingerplanten.

In de lengte van de kampong loopt dwars over de talrijke half verrotte boomstammen een miserabel voetpad. 't Kost halsbrekende toeren om over de glibberige stammen van het eene huis naar het andere te balanceeren. Eén misstap en men zakt tusschen de planten-

massa's eenige meters in de diepte weg. Slechts rondom de huizen zijn de struiken en planten een weinig opgeruimd.

Nabij de huizen staan hier en daar wat pisang- en pinangboomen. In een ravijntje aan den oostrand van de kampong bevindt zich een sagobosch. Klapperboomen waren niet aanwezig, wel zag ik hier en daar een broodboom. In de plantenwildernis viel hier en daar nog wat laboe, ketellapohon, oebi, een sirihstruik en een enkele papajaboom te ontdekken.

Kook- en drinkwater wordt gehaald uit het waterloopje aan den westrand van de kampong; aan baden doet de Kauwerawet Papoea niet. Defaeceeren geschiedt overal langs de kampongranden, niet ver van de huizen.

Wat betreft de woningen dient onderscheid te worden gemaakt in mannenhuizen (kon) en vrouwenhuizen (tjiew), die beide van zeer verschillend type zijn.

De mannenhuizen in Pisano zijn paalwoningen nagenoeg rond van vorm. Ze hebben een verhoogden vloer, ongeveer een Meter boven den grond, waarop een ovaal-rond vertrek. De lange as van dit vertrek is 7.3 M. en de korte as bedraagt 6.4 Meter. De bijna 2 M. hooge omwanding is gemaakt van dikke bladstelen van den sagopalm. Aan elk der uiteinden van de lange as van het vertrek is een ingang opengelaten.

Op de omwanding rust de zoldering, die boven het middenpad, dus tusschen de ingangen is opengelaten. Het zuiver kegelvormige dak wordt gedragen door een samenstel van twee hoofdstijlen, die de korte nokstijl dragen. De dakribben rusten in de eerste plaats op een rotangording, die op de stijlen ligt, welke de omwanding steunen. Aan het benedeneinde liggen ze op een andere rotangording, die door afzonderlijke stijlen wordt gedragen. De uiteinden der dakribben reiken tot eenige decimeters boven den vloer. Zij worden in het midden bovendien door een drietal rotangordingen aan elkaar verbonden en ten slotte aan het benedeneinde opnieuw,

zoodat het geheele verband in het dak door een zestal rotangordingen wordt tot stand gebracht.

De dakbedekking bestaat uit dikke ataps van palmbladeren, die ± 5 cM. van elkaar liggen.

De vloer is gemaakt van reepen pinangstam, die gevleid liggen over een laag dicht aaneensluitende rondhouten. Het geheel rust op een zevental vloerbalken, langsliggers van wildhout, die door een aantal korte stijlen worden gedragen. De vloer steekt een weinig buiten de omwanding uit, zoodat men om het huis een smal galerijtje verkrijgt.

De zoldering bestaat uit een laag dunne rondhouten, die gedragen worden door eenige dwars- en langsliggers, welke laaste met hunne uiteinden op de omwanding rusten.

In het vertrek zijn symmetrisch een viertal bale-bale gebouwd, waarvan de samenstelling voldoende uit de teekening blijkt.

De deuropeningen hebben een 60 c.M. hooge drempel bestaande uit een ruw bekapte houten plank.

Met dito losse deuren kunnen de ingangen worden afgesloten. Als trap fungeert een dikke paal, waarin eenige treden zijn uitgehakt. Deze trap staat schuin en los tegen den middelsten vloerbalk. Een dik stuk rotan, tjaoe genaamd, naast de deuropening gespannen tusschen vloer en omwanding, dient als handvat bij het opklimmen.

Opmerking verdient, dat het woord tjaoe zeer karakteristiek de beteekenis heeft van „rotan" en van „vriend".

De nokpunt is omwonden met rotan en draagt een versiering in den vorm van een dubbel getande bamboe. In de omwanding heeft men hier en daar enkele kleine kijkgaten gekapt.

Het geheele huis is op een hoog terreingedeelte gebouwd, zoodanig dat men eene natuurlijke afwatering naar alle zijden krijgt. Onder het huis langs de randen

liggen los verspreid eenige balken, die als zitplaats gebruikt worden.

Versieringen in den vorm van houtsnijwerk zijn nergens aangebracht. Slechts op het uiteinde van den middelsten vloerbalk zag ik eenige ruwe inkappingen, die aan het geheel eenigszins den vorm van een krokodillenkop gaven, aan de kleine zoldering in den top van het dak hangen verdroogde takjes met bladeren en bosjes verbleekte veeren, terwijl in de rotangordingen van het dak guirlandes van beestenkaken zijn gestoken. Deze versieringen hangen eveneens boven de deuropeningen en zijn herinneringen aan groote feestelijkheden. Typisch zijn de talrijke leege rotanhaarvlechtingen, die met de punt naar beneden eveneens aan het nokzoldertje zijn opgehangen. Ik meende er eerst haarscalpen in te zien en vermoedde op het zoldertje een bergplaats van schedels. Dit bleek echter onjuist. Volgens de Papoea's dienen ze alleen als versiering, waarvan ik echter nog niet zeker ben.

Als materialen voor den woningbouw dient in de eerste plaats wildhout, hetgeen gebruikt wordt voor alle stijlen, vloerbalken, zolderingen, bale-bale en dakribben. De omwanding is zooals reeds gezegd van bladstelen van de sagopalm. Bamboe wordt niet gebruikt. Rotan dient voor de gordingen en is het eenige bindmateriaal. De rotanverbindingen zijn zeer solide; die van de kasau's met de rengs en de gordingen is typisch en is in teekening gebracht.

De juiste constructie van het mannenhuis, de afmetingen en de Papoeasche benamingen mogen verder uit de teekeningen blijken.

Veel licht komt er door de deuropeningen niet naar binnen. Toch ziet men overdag het inwendige van het huis duidelijk, zoodra het oog aan het half duister gewend is. In en om het mannenhuis is het altijd een gezellige drukte, vooral des avonds als oud en jong in het huis aanwezig zijn. Kinderen van 4 à 5 jaar slapen

reeds in het mannenhuis. Voor vrouwen is het betreden van dit huis streng verboden. Vrienden en vreemdelingen logeeren in het mannenhuis. Het eenige huisdier is de hond (okwa); varkens houdt men er niet op na.

Onder de slaapplaatsen branden ter verdrijving van de muskieten en voor verwarming kleine houtvuren, zoodat er steeds een dichte rook in het huis hangt. Vuurplaten worden niet aangewend, het houtvuur ligt zoo op den vloer. Men slaapt op de bale-bale en verspreid over den vloer. De pijlenbundel en de boog worden opgeborgen boven het middenpad hangende met de uiteinden op de zoldering, zoodat zij oogenblikkelijk voor het grijpen liggen.

Zonder eenigen twijfel is het mannenhuis tevens als een soort geestenhuis of tempel te beschouwen, evenals de korĕwari in de andere streken langs de noordkust van Nieuw Guinee. Voor het maatschappelijk en godsdienstig leven is de kon van groote beteekenis. In de kon worden de heilige bamboefluiten opbewaard. Na gebruik steekt men ze tusschen de zolderingsliggers. Tegen zonsopgang en tegen zonsondergang wordt er geregeld door een of meerdere personen op de fluiten geblazen; steeds in het huis, daar zij zeer bevreesd zijn, dat de vrouwen de fluiten zullen zien. Dit toch zou groot onheil over de kampong brengen. Zij lieten toe, dat ik de fluiten in mijne handen nam en ze bekeek, maar vroegen mij zeer angstig om er niet mee buiten het mannenhuis te gaan.

Bij feestelijke gelegenheden ís de kon het middelpunt. In en rondom het mannenhuis wordt gedanst en gezongen en het feestmaal verorberd.

In schrille tegenstelling met de betrekkelijk net gebouwde, stevige en tegen weersinvloeden goed beschermende mannenhuizen zijn de huizen voor de vrouwen en kinderen. Het zijn eenvoudige afdaken op drie rijen stijlen, die een tweevlakkig dak dragen. De middenstijlen,

ruwe rondhouten, zijn 2½ à 3 M. lang, de buitenstijlen zijn ± 1½ M. De indekking is van ataps, die zeer dun gevleid liggen. Een primitieve bale-bale van wild hout dient als slaapplaats. Sommige woningen hebben een gesloten omwanding tot op den grond, gemaakt van sagobladstelen. Een klein deurtje van hetzelfde materiaal sluit den ingang af. Gekookt wordt op den grond op een houtvuur.

Huisraad. In het mannenhuis trof ik geen huisraad aan, noch slaapbenoodigdheden, noch kookgereedschap; slechts stond er een eenvoudige, langwerpige, houten kist, die de Papoea's van de vogeljagers hadden gekregen. Er bevond zich niets in. In de vrouwenverblijven was eveneens weinig te vinden. Eenige bakken vervaardigd van de bladscheeden van den sagoepalm, waarin het eten wordt gedaan en waarin ook gekookt wordt, eenige draagmanden van hetzelfde materiaal, een paar klapperdoppen en een bamboevuurtang vormen al het huisraad van eigen maaksel. Met een of meer ijzeren braadpannen en de bekende ijzeren kookpotten met blikken deksel en hengsel geruild bij de vogeljagers is de geheele inventaris gereed.

Het Papoea-type. Te Manoekwari had ik mijne eerste ontmoeting met werkelijke Papoea's. In mijn journaal No. 2 trok ik reeds een vergelijking tusschen hen en de mij goed bekend zijnde bewoners van Oost-Flores, alwaar reeds sterk geprononceerde Papoea-typen onder de bevolking voorkomen. Hier heb ik volop gelegenheid onze Melanesische vrienden aandachtig en van nabij te beschouwen. Het groote onderscheid met de overige mij bekend zijnde volkeren van den Indischen archipel, zoowel wat betreft uiterlijk voorkomen als aard en karakter, viel mij reeds bij de eerste kennismaking op. Lichaamsbouw en huidskleur;

schedel-, haar-, neus- en gelaatsvorm vertoonen karakteristieke verschillen.

De gelaatsvorm met het hooge voorhoofd, gepaard aan de forsche gestalte, die mij vooral bij de Okwasar opviel, geeft, de huidskleur daargelaten, dezen Papoea's een sterke gelijkenis met Europeanen. Deze indruk werd door meerdere onderzoekers bij andere Papoeastammen in Nieuw Guinee ook reeds verkregen.

Hetgeen mij vooral opviel, was de sterke Semietische gelaatsuitdrukking bij vele types, voornamelijk te weeggebracht door den grooten soms sterk gekromden haviksneus. Het eenigszins Joodsch accent in hun uitspraak draagt er het zijne toe bij om dezen indruk te versterken. Een oude heer onder de Kauwerawet, klein van postuur en een leuk type, had zoo sterk deze kenteekenen, dat hij bij ons dadelijk den naam van „de ouwe jood" droeg. Deze naam werd weldra door zijne stamgenooten overgenomen. Nieriewarie, die onder hen zelf voortdurend den lachlust opwekt, heet thans niet anders dan „ouwe jood".

Van de drie rondom ons wonende stammen staan de Kauwerawet, wat hun algemeenen lichaamsbouw aangaat, zeker ten achter bij de beide andere stammen. Dr. H. J. T. Bijlmer, die in 1920—21 in het Pionierbivak met hen kennis maakte, vestigde hierop reeds de aandacht. Hij beschrijft de Takoetamesso (Kauwerawet) als tenger en schriel van gestalte, met een weinig krijgshaftig uiterlijk. Forsche gestalten noemt hij onder hen uitzondering; bij de Saberi (Okwasar), maar vooral bij de Boromesso (Monaoe) vormen zij volgens hem de meerderheid. In het algemeen is dit oordeel juist. De Okwasar maken inderdaad een flinkeren indruk dan de Kauwerawet. De Monaoe hebben wij nog niet gezien, doch types als den door Bijlmer afgebeelden „athletischen wildeman" Sasara of „herculische gestalten" als Boromesso en Sorikkemè zag ik onder de Kauwerawet niet.

Toch zijn forsche types onder hen geen uitzondering. In kampong Pisano ontmoetten wij ook uit de omliggende kampongs vele slanke, krachtig gebouwde figuren, die in uiterlijk voorkomen in 't geheel niet voor de Okwasar onderdeden.

Na aandachtige beschouwing viel het Prof. Stirling en mij op, dat in den Kauwerawetstam, wat lichaamsbouw aangaat, duidelijk twee groepen zijn te onderkennen. De eene groep heeft eene gemiddelde lichaamslengte volgens de metingen van Prof. Stirling van 1.63 M. Bij hen valt de breed ingeplante neus, de groote mondspleet en de meerdere haar-, doch vooral baardgroei op. De andere groep tengerder van lichaamsbouw en met scherpere gelaatstrekken haalde eene gemiddelde lengte van het geheele lichaam van 1.57 M. Onder hen kwamen de meeste Semietische typen voor. Onze langste Kauwerawet mat 1.80 Meter.

Breede gebogen neuzen, waaronder sommige echte havikneuzen, kwamen veel voor. Prof Stirling mat een neus van 6 cM. lang bij 5 cM. breed. Doorboring van het neustusschenschot en de neusvleugels heeft bij alle mannen en ook bij de vrouwen plaats voor het aanbrengen van versieringen. De bewerkingen hiervoor schijnen te geschieden als de puberteitsleeftijd wordt bereikt. Ook de oorlellen worden doorboord, meestal echter slechts één.

Onder de kinderen zag ik enkele met kort geknipt kroeshaar, breeden neus en groote oogen, die voor negerjongens konden doorgaan. Onder de mannen en vrouwen vond ik geen enkel type dat op een neger geleek.

Mutilage of vijlen der tanden heeft niet plaats. Het gebit is stevig en gaaf, bij de jongeren helder wit, bij de ouderen door het sirihkauwen gedeeltelijk zwart aangeslagen.

De huidskleur is koffiebruin. Aangezien de overgroote meerderheid der bevolking van onder tot boven onder de bekende ringvormige Borneosche schurft

(Tinea imbrecata) zit, is de huid daardoor bij velen met witte schubben bedekt en lichtbruin van kleur. De enkele niet aangetaste plekken zijn duidelijk donkerbruin.

Het besmeren van hoofdhaar en lichaam met dierlijke vetten en klapperolie maakt, dat deze Papoea's steeds een onaangename, muffe, zoetige lucht bij zich dragen.

De diepinliggende oogen zijn steeds donkerbruin; de oogspleet is horizontaal.

De vrouwen zijn van gestalte kleiner dan de mannen. Ze zien er over 't algemeen zeer ondoorvoed uit.

De totale indruk, dien men van deze Papoea's verkrijgt, is dat zij een overgang vormen van de forsch gebouwde kustpapoea's naar de klein gebouwde bergpapoea's en dat zij uit elementen van beide zijn samengesteld.

Aard en karakter. De Kauwerawet vormen een goedmoedig, openhartig volkje. Tegenover ons Europeanen vertoonden zij zich van den aanvang af niet in het minst schuw of verlegen. Integendeel, toen de vriendschap eenmaal gesloten was, traden zij zeer vrij tegen ons op. Hunne ontmoetingen met vorige expedities werkten hiertoe zeer zeker erg mede. De heeren werden ten slotte erg opdringerig. Ze kwamen ongevraagd mijn tent binnen en zetten zich naast mij op mijn veldbed neer. Alles wat ze zien, willen ze in de handen hebben, bekijken en weten, waar het voor dient. Is het van hun gading, dan willen ze het natuurlijk hebben en zeuren als groote kinderen: „Toewan, mè, otedienĕm = Mijnheer, verzoeke dat, geef mij dat". Het zijn je reinste beroepsbedelaars. Het gezanik om tabak „toewan săboka" wordt op den duur vervelend. Hebben ze hun pruimpje te pakken, dan krijgt men een grijnslach en als de buit groot is uitgevallen

een bedankje in den vorm van „Toewan, tjau èzămas = Mijnheer is een goede vriend".

Doorloopend hun een kleinigheid geven is de eenige manier om hen te bewegen geduldig neer te zitten om den toewan aan te hooren, die van alles weten wil en die zich heel wat moeite moet getroosten om hen aan het verstand te brengen, wat hij eigenlijk weten wil. Laat ik echter dadelijk zeggen, dat dit niet aan hen ligt, maar aan de onbekendheid van den toewan met hun taal. De ongeveer 25 Maleische woorden, die ze van de vogeljagers geleerd hebben, waren in den aanvang een uitstekende hulp.

Telkens als het me gelukt was achter sommige begrippen of achter de beteekenis van enkele woorden te komen, dan wel ze tot een zinnetje kon aaneenrijgen, klonk algemeen een goedkeurend gelach gevolgd door: „èzămas, èzămas".

Vreemdelingen uit de omliggende kampongs, die in Pisano op bezoek kwamen, waren zeer verwonderd in hun eigen taal te worden aangesproken. Enkele vragen naar hun naam en naar de kampong, vanwaar ze gekomen waren, stelden hen dadelijk op hun gemak. Daarna een pruimpje tabak en het ijs was gebroken. Kennis van de taal is alles. Met de gebarentaal bereikt men inderdaad verwonderlijk veel, binnendringen in het zoo belangwekkende maatschappelijk-, familie- en godsdienstig leven dezer menschen doet men echter niet zonder behoorlijke kennis van de taal. Jammer, dat men bij expedities als deze steeds moet opbreken, zoodra men begint iets van de taal te leeren en in staat is den sluier, die over dit leven ligt, even op te lichten.

Een zekere schranderheid en bevattelijkheid voor het aanleeren van verschillende dingen kan dezen Papoea's niet worden ontzegd. De nonsenspraat, die ze op hun bedelpartijen door het Albatrosbivak opdoen, is vermakelijk om aan te hooren. Onze bivakhond roepen ze zeer duidelijk aan met „Billy come here", geleerd bij de Ame-

rikanen. Een der grootere jongens praat als een papagaai allerlei fraais na in de barak der Europeesche fuseliers. Na ieder lesje krijgt hij een hap rijst van den een en een stukje dengdeng van den ander. Zoute visch lusten ze niet.

Tijdens mijne maaltijden had ik steeds een heelen kring van Papoea's nieuwsgierig en begeerig om me heen. Van alles moeten ze proeven. Op rijst en vleesch, doch vooral op zoetigheden zijn ze verzot. Eerst wordt alles beroken; een paar collega 's onderzoeken het ook eens. Als teeken van goedkeuring zet men een paar groote oogen op, haalt de wenkbrauwen omhoog en steekt tegelijkertijd de lippen vooruit. Is het „papanietjies = lekker" dan moet een ieder meeproeven.

Het restant van mijn maaltijd schonk ik gewoonlijk aan een van de Papoea's, die het echter dadelijk onder alle omstaanders, jong en oud verdeelde. Ofschoon het niet sterk tot uitdrukking kwam, bemerkt men toch, dat sommige personen, lang niet altijd de oudsten, de voorkeur hadden en met eenige égards en ontzag werden behandeld.

Al is hun hebzucht groot, toch moet ik erkennen, dat van al de begeerlijkheden, die mijne Papoeasche vrienden in mijn tent in Pisano en in mijn barak in het bivak om zich heen zagen liggen en die tijdens mijne afwezigheid voor het grijpen lagen, ik tot dusverre niets ben kwijt geraakt. Ook mijne mede-expeditieleden hebben tot dusverre nooit iets gemist. Eerlijkheid lijkt mij wel een hunner deugden.

Hun opmerkingsgave werd op verschillende wijzen op de proef gesteld. In de zeer duidelijke foto's van Dr. Bijlmer van Boromessotypen herkenden zij dadelijk de personen. (Het zal den heer Bijlmer waarschijnlijk benieuwen, hoe het met zijne oude vrienden gaat. Sasara heeft kwestie met zijn stamgenooten gekregen over het trouwen met een vrouw van den Okwasarstam. Hij is uit zijn stam gegaan en woont nu met zijn drie vrouwen

bij de Okwasar aan de beneden-Mamberano. Sorikkĕmè is door de Kauwerawet doodgeschoten. Saoedja, die indertijd den Dajak in de transportprauw neerschoot, is overleden. De man op de foto met het onderschrift „Boromesso" heet eigenlijk Pitoe Moeris en zit volgens de Kauwerawet thans in kampong Timo aan de To-rivier).

De portretten van mijne vrouw en de kinderen trokken buitengewoon de belangstelling. Es abĕtjie? Maar één vrouw? En vijf kinderen! Dat vonden ze merkwaardig. Regel is bij hen slechts 2 à 3 kinderen per vrouw. De volgende vraag was natuurlijk waar of mijne vrouw woonde. In een kampong veel verder dan Sarmi; 60 dagen met de kapal over de „makati = het groote zoute water". En ik klapte mijne beide handen in elkaar en legde ze daarna op mijne voeten, tot drie malen toe. Algemeene verbazing, zich uitende in het in elkaar slaan der handen, gevolgd door een langgerekt kèkèkèkè geroep, dan wel zacht gefluit. Of de toewans, Amat (mijn jongen), de soldaten, de Dajaks en de dwangarbeiders allemaal in één kampong woonden? En in wat voor huizen? 't Kostte mij heel wat moeite om hunne weetgierigheid te bevredigen, maar het gaf mij tevens gelegenheid om achter verschillende zaken te komen.

In het ravijntje bij kampong Pisano had ik een pantjoran laten maken om te baden. Telkens genoot ik daar de belangstelling van de mannelijke bevolking van de kampong, die om me heen ging zitten. Meerderen veroorloofden zich de vrijheid om armen en beenen van den toewan te betasten en zacht te bestrijken, „karam, èzămas = wit, prachtig!"

Kostelijk hebben de heer Stirling en ik ons geamuseerd met het vertoonen van allerlei goochelkunstjes; werken met magneetijzer, brandglas, electrische zaklantaarns, enz. Een der expeditieleden kon eenige valsche tanden uit zijn mond nemen en er weer inzetten. Dat vonden onze Papoea's buitengewoon en moest tallooze malen herhaald worden.

Het toppunt van verbazing werd echter bereikt met het laten hooren van de fonograaf. Vooral het opnemen van hun stemmen en van het fluitorkest op de wasrollen en het onmiddellijk daarna weergeven maakte op de Papoea's een buitengewonen indruk. Vooral de vrouwen stonden verlegen en angstig met half afgewend gelaat en lichaam naar het wonderding te luisteren. De verlegenheid sloeg weldra over in verbazing en daarna in groote vroolijkheid, toen zij hunne eigen stemmen en liederen herkenden.

De indruk door de vliegmachine te weeg gebracht had ik grooter gedacht. Wel waren ze aanvankelijk zeer bang om in de nabijheid te komen en toen de schroef vervaarlijk begon te draaien stond de angst op hunne gezichten te lezen. Tot een algemeen „sauve qui peut", hetgeen ik verwacht had, kwam het echter niet. Toen de machine omhoog ging, floten ze in koor van verbazing en vroegen vol belangstelling, of de machine niet kon vallen. Tărara iedieom?

De tweede maal, dat ze het schouwspel meemaakten, keken ze er ternauwernood naar om. In korten tijd krijgen de stakkerds dan zooveel onbegrijpelijke dingen te zien, dat zij zich per slot van rekening over niets meer verwonderen. Het gelukte mij zelfs hen op de pontons van de machine te krijgen om hen daar door de Amerikanen te laten fotografeeren. De Papoea's waren zeer benieuwd te weten, waar de toewans en de machine toch naar toe gingen en vroegen, of het naar de goenès was. Zoek maar uit, wat dit woord beteekent! 't Bleek me, dat ze dat woord van de Dajaks hadden gehoord en dat het een verbastering was van „goenoeng ijs".

Mijn algemeene indruk van deze Papoea's is ten slotte, dat zij in vele opzichten evenzoo voelen en denken, als wij. Wat hun geestelijke vermogens aangaat, lijken mij deze menschen voor menigen anderen volksgroep in onzen archipel niet onder te doen.

Verhouding tot de naburige stammen.

Aanraking met de omwonende Papoeastammen schijnt er weinig te zijn. Met de „ana Pauwari", dat zijn de menschen van de Apauwar (bovenstroomgebied) is de verstandhouding zeer vriendschappelijk. Deze Papoea's komen af en toe in Pisano feestvieren. De herinneringen aan die feesten worden, zooals reeds onder de beschrijving van de woningen is opgemerkt, in het mannenhuis opgehangen. De bladeren en veeren zijn door de Pauwari meegebracht en hebben als hoofdversiering gediend.

Met de Monaoe staan de Kauwerawet op zeer vijandigen voet. Zij zijn bevreesd voor hen en maken hen uit voor zeer onbetrouwbare en gevaarlijke koppensnellers. Een jaar of zeven geleden waren zij nog met elkaar bevriend en zijn de Monaoe's van kampong Timo in Pisano geweest voor een huwelijksfeest van een hunner, Boeroewe, met een vrouw uit Pisano. Kort daarop hebben zij een sneltocht gemaakt de Otkenrivier op, hebben een tuinkampongetje aan de Maoewa overvallen, waarbij zij een vrouw en een kind hebben gedood. Uit weerwraak hebben de Kauwerawet daarna tijdens de vorige expeditie een overval gedaan op de Monaoe aan de monding van de Otkenrivier en een drietal hunner gedood. Men vindt dit gevecht nader beschreven door Dr. Bijlmer in zijn reeds meermalen genoemde verhandeling in „de Aarde en haar Volken".

Hun vrees voor de physiek krachtiger en krijgshaftiger Monaoe is dus begrijpelijk. Bij het varen met hun prauwen langs de Mamberamo houden de Kauwerawet steeds hun eigen oever en bespieden angstvallig en voortdurend den tegenoverliggenden wal. Tijdens mijn tocht naar Pisano meenden zij eenmaal een prauw met Monaoe's aan de overzijde van de Mamberamo te zien. Dadelijk toen een man in de voorste prauw dit bemerkte, klonk een waarschuwingsgeroep en was het, of een electrische schok den Papoea's door de leden

voer. Ewan, de krijgsoverste van den stam, sprong op in de prauw en tuurde ingespannen met de hand boven de oogen in de aangegeven richting. Toen het ten slotte een prauw met Dajaks bleek te zijn, die aan het bamboe zoeken was, keerde de rust weder. Op enkele jachttochten, die ik met hen maakte in de bosschen langs de Mamberamo, trof mij steeds de angstige uitdrukking in hun oogen, die rusteloos het bosch afzocht en niet alleen naar wild, maar ook naar een verscholen vijand.

De Okwäsar behooren tot hun vrienden. Mesoegoe, een bewoner van Pisano, heeft nog onlangs een vrouw uit dien stam gekregen. De Okwasar aan de beneden-Mamberamo worden een enkele maal door het districtshoofd van Sarmi bezocht, naar ik van de vogeljagers vernam. In Bagoesa woont een door ons aangesteld hoofd, die den titel van korano draagt en die een Hollandsche vlag in zijn bezit heeft. Belasting betalen zij echter niet.

Te Mantabori, een strandkampong oost van kaap d'Urville wonen ± 40 belastingplichtige Saberi (Okwasar)-Papoea's onder korano Oesman, een Papoea, aangenomen zoon van een vogeljager en den eenigen Islamiet in de kampong.

Kleeding en opschik, haardracht. Van kleeding om het lichaam tegen weersinvloeden te beschermen is geen sprake. Men doet dan ook beter alleen te spreken van opschik, want behalve de schaamlap draagt de Kauwerawet-Papoea slechts sieraden. De Mamberamo-Papoea in 't algemeen verstaat uitstekend de kunst om zich met eenvoudige middelen op te tooien en werkelijk zeer elegant. Bewapend met hun pijlen en boog maken de meesten een krijgshaftigen indruk.

Het schaamtegevoel is zoowel bij de vrouwen als bij de mannen vrij sterk ontwikkeld. De mannen dragen een smalle schaamlap meest van rood katoen door de vogeljagers geïmporteerd. Deze lap wordt aan den buik-

gordel bevestigd en getrokken door een dikken schelpenring. De penis wordt omhoog gedragen met de voorhuid tusschen den buikgordel geklemd. Kleine kinderen van vier jaren loopen reeds met schaamlapjes.

De vrouwen dragen een dubbel schortje; vóór de geslachtsdeelen smal, achter op het zitvlak breed. De zijkanten zijn open. Het is genaaid van boombast en wordt met touwtjes om het middel gebonden.

De versieringen kan men onderscheiden in hoofdversieringen, hals- en borstversieringen, middenlijfversieringen en arm- en beenversieringen.

Hetgeen aan den Mamberamo-Papoea bij zijn eerste verschijning het meest opvalt, is de kolossale buikgordel, bestaande uit tallooze windingen van dun fijn gevlochten touw van varenvezel. Deze dikke, breede gordel reikt van den navel tot aan de geslachtsdeelen en is streng voor streng dan wel in bundeltjes over het hoofd af te doen. Bij het slapen houdt men hem om. De meening, dat deze gordel als een soort buikpantser tegen pijlschoten moet dienst doen — hetgeen wel voor de hand ligt — is volgens de Kauwerawet niet juist. Zij beweren, dat de gordel alleen als versiering dient. Als zitvlakversiering prijkt achter in dezen gordel gestoken een soort kwast van wijduitstaande en naar boven omgebogen palmbladeren, die het aanzien heeft van een opgewipt staartje.

De meeste mannen dragen lang haar, gedraaid in dikke met vet besmeerde tressen, die met smalle rotanbanden worden omwonden en vervolgens spiraalsgewijze boven op het hoofd worden tezamen gebonden. Het geheel lijkt aldus op een gevlochten rotanhelm. Deze geeft bij het slapen een eenigszins verhoogde ligging aan het hoofd. Hoofdkussens of nekstutten worden door de Kauwerawet niet gebruikt.

De jongere mannen zien er allen als dandy's uit; de oudere mannen gunnen zich niet meer de moeite van het opschikken, behalve met feestelijkheden wanneer zij al hun moois voor den dag halen. Onder de oudere

mannen zag men vele zonder den rotanhaarhelm; zij dragen meest een korte ragebol. Ik meende in het dragen van dien helm, in verband met andere zaken nog een teeken van standsverschil te zien, doch kon hier omtrent geen bevestiging krijgen. Nog zij opgemerkt, dat men vóór in den haardos steeds het eetstokje steekt.

De vrouwen dragen het haar kort geknipt, als echte kroeskoppen. Bij de jonge kinderen wordt het haar voor een groot deel afgeschoren, zoodat boven op de kruin een kleine haarpluim blijft staan. Ook doet men omgekeerd en scheert de kruin kaal, tot er een haarkrans rondom het hoofd overblijft.

De voornaamste hoofdversiering is een krans van kortgeknipte casuarisveeren, die met een touwtje aan elkaar gevlochten zijn, met welk touwtje het versiersel tevens onder den rotanhelm wordt vastgebonden, zoodanig dat het geheel als franje afhangt.

Verschillend van maaksel zijn de voorhoofdsbanden, waarvan men soms 3 à 4 stuks draagt. Hieronder is steeds één vervaardigd van de bekende Kaurischelpjes (Cypera Moneta). Kleine en groote kralen in diverse kleuren en vruchtpitten van den sagoepalm zijn voorts zeer geliefd en worden tot losse snoeren aaneengeregen, dan wel op breede banden genaaid, meest in symmetrische figuren.

De neusversieringen zijn tweeledig. Rechtopstaand wordt door de neusvleugels een dubbel gebogen casuarispen gestoken.

Dwars door het neustusschenschot steekt men een versierde dan wel zwart gebrande pen van een casuarisvleugel; ook wel kromgebogen, geïmporteerde glazenstangen, meest blauw gekleurd.

Onder de conversatie zit de Papoea als afleiding die neuspinnen steeds in en uit te halen, dan wel rond te draaien met de uiteinden tusschen twee vingers.

Om den hals en op de borst draagt men talrijke snoeren van dikke gekleurde glaskralen en -stangen, waaraan meermalen een groote ovulaschelp bengelt.

Over schouders en borst en onder de armen door ziet men bij sommige dandy's een breeden kruisband hangen, die keurig versierd is met opgenaaide pitjes (Coix-zaden). Om het middenlijf boven den buikgordel draagt men gewoonlijk een platten breeden band, gevlochten van dunne rotanreepjes. In een der ooren steekt men het mooi bewerkte bamboekalkkokertje, in het andere zag ik bij sommigen een grooten ring van been, eigen maaksel, dan wel van metaal of celluloid, geïmporteerd door de vogeljagers.

De armversieringen draagt men bijna uitsluitend om den bovenarm. Het zijn ringen van dikke gedraaide of fijne gevlochten rotan, van varkenshuid, van celluloid en van vierkante stukken schelp met touw aan elkaar gebonden. Op deze laatste versiering stelt men het meest prijs.

Beenversieringen worden weinig gedragen, een enkele gevlochten, platte rotanband en een ring van varkenshuid gebonden onder de knieschijf viel op te merken.

De mannen van den Kauwerawetstam scheren het weinige snor- en baardhaar geregeld af. Ik zag hiervoor een uitstekend scheermes gebruiken.

Aan den schouder draagt men een groote nettasch, waarin men van alles vindt: sirih, tabak, stukken been en schelp, glas, gereedschap om vuur te maken, beenen naalden, enz. Ik heb een paar van die dingen leeggehaald. 't Leek zoo'n beetje op het omkeeren van den broekzak van een schooljongen, zooveel rommel als er te voorschijn kwam. Een klein zakje eveneens van touw gevlochten hangt om den hals en bergt ook allerlei kleinigheden. Wat ik echter zocht, namelijk amuletten en magische steenen, kwam uit geen enkele tasch te voorschijn.

Bewapening en vechtwijze.

Het eenige wapen, dat de Kauwerawet-Papoea heeft, is zijn pijl

en boog. Wel dragen de meesten in den buikgordel een ijzeren parang, doch deze dient alleen als kapmes.

De boog is gemaakt van niboenghout en heeft een lengte van 1.80 tot 1.90 M. De boogpees is van rotan; een reserve pees heeft men steeds bij zich.

De pijlen zijn van riet en van groote verscheidenheid, wat betreft den vorm der punten en de versiering van punt en schacht. Naar het doel kan men de pijlen verdeelen in oorlogspijlen en jachtpijlen. In deze laatste heeft men twee groepen. In de eerste plaats, die met scherpe dunne punten, hetzij geheel van hard niboenghout, dan wel gedeeltelijk van niboenghout met een vlijmscherpe punt van kangoeroebeen; in de tweede plaats, die met breede bamboepunten voorzien van talrijke scherpe weerhaken. Deze punten zijn ingesmeerd met een mengsel van roode klei en vet en worden gestoken in een scheede van palmblad. Het onderstuk van de punten der oorlogspijlen is versierd met spiraalsgewijze inkervingen dan wel met weerhaakvormige uitsteeksels.

De pijlen voor de jacht op varkens, leguanen, kasuarissen en ander groot wild zijn alle voorzien van een breede bamboepunt, die fraai is beteekend. Voor het jagen op hagedissen, vogels en ander klein gedierte, hetgeen men niet kapot wil schieten, gebruikt men pijlen met houten, conischen dop.

Pijlpunt en schacht worden met omwikkelingen van rotantouw aan elkaar verbonden. Met een roode kleisoort en getah worden deze verbindingen steviger gemaakt.

De kinderbogen zijn van hetzelfde maaksel als de mannenbogen, doch kleiner. Zij gebruiken pijltjes vervaardigd van den bladnerf van den sagopalm.

Over de wijze van oorlogvoeren kwam ik niet veel te weten.Men schijnt af en toe, als de gelegenheid gunstig is, onder de aanvoering van een krijgsoverste op het oorlogspad te gaan. Als zoodanig erkent men thans een zekeren Ewan van kampong Itjaha. Hij is eens bij ons

in het bivak op bezoek geweest. Hij is degene, die in 1920 ook den verraderlijken overval op de Monaoe's nabij Pionierbivak leidde. In de prauw zat hij steeds in het midden en roeide niet. Ewan maakt uit, of men ten strijde zal uittrekken of niet.

Tot een openlijken strijd schijnt het nooit te komen. Men besluipt elkaar steeds en tracht meestal een weerlooze tuinkampong te overrompelen, om als het kan de jonge vrouwen te rooven.

Koppensnellen, kannibalisme.

Van de Kauwerawet, Okwasar en Monaoe staan alleen de laatsten als koppensnellers bekend, zoowel bij de omringende stammen als bij de vogeljagers. Säsara staat onder anderen als een zeer gevaarlijk koppensneller te boek. In kampong Timo hangen, naar mededeelingen van Kauwerawet en van de vogeljagers, die ik hier sprak, talrijke koppen aan rotans geregen onder den vloer van het mannenhuis, bij wijze van guirlandes aan de stijlen gebonden. Het lichaam van den verslagene laat men ter plaatse liggen. Alleen het hoofd neemt men mede. De haardos wordt weggegooid, de kop daarna gekookt en het vleesch en de hersenen opgegeten. De onderkaak wordt met rotan aan de schedels bevestigd en de geheele kop daarna onopgemaakt opgehangen.

Voeding, middelen van bestaan.

Hoofdvoedsel voor den Kauwerawet-Papoea is de sago, die door de vrouwen wordt gewonnen en bereid. Nabij de sagotuinen heeft men gewoonlijk een stukje bosch opengekapt en groeit wild dooreen wat laboe, ketella, oebi en sajoer gédi. Als vruchtboomen ziet men hier en daar wat pisang, een enkele klapperboom en papaja, een broodboom en ten slotte eenige pinangpalmen.

Van eenig regelmatig aanplanten is geen sprake. Landbouwgereedschap kon ik niet ontdekken. Het werk in de tuinen komt geheel voor rekening van de vrouwen.

Voor het dierlijk voedsel zorgt de man. Varkens en pluimvee houdt men er niet op na, men leeft, wat dat voedsel aangaat, geheel van de jacht. Men eet letterlijk alles. Op wilde varkens jaagt men met honden, evenzoo op de kasuarissen. Krokodillen-, leguanen en slangenvleesch is eveneens zeer geliefd. Tijdens ons verblijf in Pisano zag ik tweemaal een geslachte krokodil binnenbrengen en het vleesch boven het vuur roosteren. Een dikke slang, die al gedeeltelijk in staat van ontbinding verkeerde en een walgelijken stank verspreidde, werd desondanks met graagte gegeten. Voor het schieten van klein gevogelte en het jagen op hagedissen, kleine slangen, diverse insecten, enz. zorgen de kinderen. Meermalen zag ik hen met een groot blad in de hand thuis komen, waarin een heele verzameling doode hagedisjes, als een bosje sprot aaneengeregen. Ook staken zij ze onder den armring, zoodat zij zeer vermakelijk met een krans van hagedisjes om den bovenarm liepen. 't Scheen een bijzondere lekkernij te zijn. Een potje met krokodillenvet werd op het vuur gezet, de beestjes bij den staart beet gepakt en in het kokende vet ondergedompeld, waarna ze met huid en alles naar binnen gingen. Ik stond er bij te griezelen; de Papoea's likten zich den mond en betuigden, dat het „èzamas, papanietjies = uitstekend, lekker" was.

Vischvangst wordt alleen uitgeoefend in de kleinere rivieren, niet in de Tjiri (de Mamberamo). Men vangt ze door afdamming en schieten met pijlen. Paling schijnt zeer veel voor te komen. Een kleine soort, kausiara, heb ik gezien, een groote soort van meer dan een Meter lengte en een beendikte, onim genaamd, komt volgens de bevolking vrij veel in de Oewamarivier voor.

Opbewaren van voedsel heeft niet plaats; men leeft van de hand in den tand.

In de jacht zijn de Papoea's meesters. Ik ben reeds verscheidene malen hier op de jacht geweest met Dajaks en ook enkele malen met Papoea's. In het opsporen van het wild zijn de laatsten de eersten echter verre de baas. 't Is verwonderlijk hoe snel de Papoea in de hooge, dichte kruinen der boomen het gevogelte in de gaten heeft. De geluiden van talrijke dieren, vooral van paradijsvogels, bootsen zij zeer natuurgetrouw na.

De bereiding van het eten geschiedt in hoofdzaak door de vrouwen. Men kookt en braadt op houtvuren in de onder „huisraad" reeds beschreven voorwerpen. Het vuur wordt in de huizen steeds aangehouden. Bij afwezigheid der ouderen door de kleine kinderen.

Men maakt vuur op twee wijzen. In de eerste plaats door vuurslaan (tabanoem) met een stukje ijzer, glas of steen langs een kleine bamboe (papo), waardoor de vonk een stukje sas (okă) ontsteekt. De tweede manier om vuur te maken is middels vuurzagen (sietjerim). Men zaagt met een stuk rotan voortdurend langs een stuk droog hout, totdat de door de wrijving opgewekte warmte het droge hout doet ontvlammen.

De gekookte spijzen eet men met een eetstokje of wel met een lepel van klapperdop. De vleeschspijzen eet men met de hand.

Men gebruikt in het algemeen slechts twee maaltijden per dag; des morgens vroeg en des avonds tegen of na zonsondergang.

Genotmiddelen. Sirih kauwen doet men algemeen. Het is het voornaamste genotmiddel. Men eet een soort wilde sirih, betelnoot en een weinig kalk, die men zelf bereidt. Tabak wordt gerookt in den vorm van seroetoengs. Pijpen worden niet gebruikt. De Kauwerawet deelden mij mede, dat zij een weinig tabak verbouwen. Zelf heb ik de plant echter niet gezien.

Maatschappelijk leven, totemisme.

De tijd van bestudeering is nog te kort geweest om met zekerheid iets te kunnen vaststellen omtrent het stamverband, rechtspleging, onderscheid in standen, slavernij enz. Totemisme komt zeker voor. De Kauwerawet noemt zich, gelijk reeds gezegd, naar de kangoeroe en denken zich van dit beest af te stammen. Hoe ver de vereering van het totemdier gaat, kon ik nog niet vaststellen. Verbodsbepalingen voor het eten van het totemdier, dan wel van eenig ander dier bestaan niet.

Familieleven. Huwelijk, geboorte, naamgeving, dood.

Ook hieromtrent kan ik voorloopig slechts enkele dingen opmerken.

Men huwt als regel een vrouw uit den stam, terwijl de vrouw den man volgt. Regel is dat een man niet meer dan twee vrouwen mag hebben. In Pisano was slechts één, die een vrouw gehuwd had uit den stam der Okwăsar; een vrouw van die kampong was uitgehuwelijkt aan een Monaoe en naar dien stam overgegaan.

Omgekeerd komt het ook voor, dat de man de vrouw volgt. Twee mannen van Pisano waren, zooals men mij mededeelde, hun vrouw gevolgd naar de Okwăsar. Het huwelijk is een koophuwelijk; de bruidschat bestaat in den regel uit sieraden, ijzeren kookpotten, dito pannen en parangs. Roofhuwelijken hebben plaats. Men trekt er in zoo 'n geval gewoonlijk met vier of vijf man op uit. Geslachtelijke omgang vóór het huwelijk schijnt regel te zijn. De jongelui trouwen het meisje gewoonlijk eerst, als het zwanger is.

De positie van de vrouw lijkt meer dan treurig. Zij zien er allen voor haar leeftijd oud en afgeleefd uit. Al het zware werk is dan ook voor de vrouwen. De vrouwen kloppen de sago, werken in de tuinen, bereiden het eten en zorgen voor de kinderen. Zij zijn met recht

de slavinnen der mannen, die, als ze niet op de jacht zijn, het grootste deel van den dag met hun onafscheidelijke pijlen en boog, keurig opgeschikt, wat loopen rond te flaneeren, dan wel onder het mannenhuis liggen te luilakken.

Den geheelen avond en het grootste gedeelte van den nacht is het een vroolijke, luidruchtige bende in het mannenhuis. Er wordt druk geconverseerd, gezongen en voor afwisseling op de bamboe-fluiten gespeeld. Tegen den morgen vallen de heeren in slaap en slapen een gat in den dag.

De vrouwen verlaten reeds vroeg hun primitieve, open woningen en met hun draagmanden op den rug, een zuigeling aan de borst en soms nog een tweede kind op de heupen gaan ze naar de tuinen. De mannen komen hen daar na eenige uren opzoeken om een sirihpruimpje te halen en ook om de coïtus uit te oefenen, die als regel in de tuinen en in de bosschen plaats vindt. Tegen zonsondergang sjokken de vrouwen weer huiswaarts, de mand gevuld met het weinige wat de tuinen opleveren en met het noodige brandhout. Van Kol schreef indertijd over de positie van de vrouw op Bali en noemde haar ten opzichte van den man „een lust-, last- en zoogdier". Op de Papoeavrouwen, die ik hier zag is deze kwalificatie echter veel meer toepasselijk, dan op de Balineesche schoonen, die tenminste een uitstekende voeding en een goed onderkomen genieten. Zij, die zoo hoog opgeven over den gelukkigen staat der natuurmenschen, moeten hier eens een kijkje komen nemen.

Voor de zwangere vrouwen wordt naast het huis een klein huisje gebouwd, zooals we er in Pisano één zagen, hetwelk geheel gesloten is met een omwanding van sagobladstelen. Eenige dagen voor den vermoedelijken dag der bevalling wordt de vrouw in dit huisje opgesloten en blijft hierin tot 20 à 30 dagen, nadat de blijde gebeurtenis heeft plaats gehad. Na de bevalling

wordt de vrouw met water schoongespoeld en daarna een vuurtje in den rug der kraamvrouw gestookt, waarschijnlijk om de rug- en lendenenpijnen te verminderen. De placenta wordt in het huisje begraven.

Kinderen krijgen eerst een naam, als zij beginnen te loopen. Mannennamen vindt men reeds voldoende opgenoemd in het begin van dit verslag. Sommige mannen hebben eigenaardig twee namen als: Tjakoera Poja en Kwarara Isanè. Eenige vrouwennamen zijn: Poenènè, Tjabiejè, Poese, Newèkwè en Kanakwe.

Ook honden hebben namen, als: Soesie, Moradie en Sadjai, die iedereen kent.

Voor vader, moeder, broeder en zuster kon ik namen vaststellen; voor zoon en dochter hebben de Kauwerawet geen afzonderlijke namen.

De dooden worden in het bosch op een hooge stellage gelegd, waarboven een dak is gebouwd, dus een soort lijkenhuisje. De bevolking deelde mij mede, dat de lijken daar bleven liggen ten prooi aan het wilde gedierte. De vogeljagers, die ik hier sprak, beweerden meermalen gezien te hebben, dat zij de beenderen naderhand verzamelen, dikwerf een tijd in de huizen opbewaren, gewoonlijk in kisten die zij van de vogeljagers koopen, en dat zij de beenderen ten slotte begraven.

Wat mij zeer opviel, is dat ik onder al de Papoea's in Pisano niet één werkelijk oude man of vrouw kon ontdekken. Hierover kan ik echter nog steeds geen reden opgeven.

Godsdienstig leven. Zon en maan worden zonder twijfel vereerd. Voor zon heeft men twee namen: abietj en òroek, voor maan eveneens: nowòtj en boera. Ik kreeg een lang verhaal over de beteekenis dezer woorden te hooren, doch mijn kennis van de taal was nog te gebrekkig om dit te begrijpen. Het is me nog niet gelukt om achter eenig godsdienstig begrip te komen. Wel is het zeker, dat aan het blazen

op de heilige fluiten (ăsar) een godsdienstig begrip ten grondslag ligt. Hiervoren heb ik reeds het een en ander over dit fluitspel gezegd. Ik heb meerdere malen des avonds in het mannenhuis op deze instrumenten zien spelen en het is me zelfs gelukt op den waggelenden vloer de fonograaf op te stellen en een viertal wasrollen van dit fluitspel op te nemen, waardoor men een goeden indruk van deze muziek kan verkrijgen.

De bamboefluiten, waarvan men twee soorten heeft, lange en korte, worden met beide handen nabij de opening vastgehouden. Men steekt de fluit niet in den mond, doch blaast door de goed gesloten handen in de opening van de bamboe. De beide duimen legt men langs de wangen. De tonen worden hoofdzakelijk teweeggebracht door het uitblazen van de lucht in de bamboe, doch af en toe zeer zeker ook door het inzuigen van de lucht. Het is een zeer inspannend werk en wordt alleen door de krachtige mannen gedaan. Men begint te blazen met het uiteinde van de fluit omlaag en het bovenlijf een weinig voorovergebogen en meestal met zeer zachte tonen, die geleidelijk aanzwellen, terwijl het bovenlijf zich langzaam opricht, totdat de fluit zuiver horizontaal is. Dan gaat het steeds crescendo om weer langzaam af te nemen en ten slotte zeer zacht te eindigen. De muziek is zonder twijfel melodieus; de steeds wisselende maatvorm is zeer typisch, zoodat het zeer interessant is om dit spel aan te hooren. De entourage — het donkere mannenhuis inwendig slechts verlicht door enkele houtvuren, die hun schijnsel werpen op de in groote begeestering spelende inboorlingen — werkt hiertoe zeker mee. Het was een schouwspel, dat ik niet licht zal vergeten.

Het door Erdweg geopperde idee, dat in de verbeelding der Papoea's op het geluid van de fluiten de geest het mannenhuis binnentrekt en verlangt, dat de sago en de andere spijzen door de vrouwen zullen worden gereed gemaakt om daarna door de mannen te worden geconsumeerd, lijkt mij juist. Het stemt ook volkomen

overeen met het feit, dat de fluiten steeds tegen zonsondergang en korten tijd na zonsopgang worden bespeeld, als de vrouwen beginnen het eten te bereiden.

Zang en dans. Gedurende één avond van ons verblijf in Pisano, terwijl er enkele vreemdelingen uit de omliggende kampongs op bezoek waren, werd er inen om het mannenhuis gedanst en gezongen.

In een kring in eenigszins hurkende houding danst men in het rond, den zandloopervormigen trom met de linkerhand tusschen de beenen houdend, terwijl men er met de rechterhand op slaat. Men springt met beide beenen op en huppelt onder het voortdurende geroep van: hè hè hè hè langzaam in een kring rond.

Na afloop van den dans werd het feest in het mannenhuis voortgezet. Elkaar in kleine ploegen aflossend werd zonder onderbreking tot zonsopgang doorgezongen, steeds in denzelfden dreun en met de voeten op den vloer stampend. De stemmen waren tegen den morgen zoo schor en heesch, dat men bijna geen woord meer kon uitbrengen. Doodop lieten de mannen zich overal op den vloer neervallen en sliepen door tot midden op den dag. Een hunner had nog de kracht om een korte reveille op de fluit te blazen. Dit werd niet vergeten.

Tellen en rekenen. Bij het tellen bedient men zich van de vingers en van de handen en voeten. De Kauwerawet telt op zijn linkerhand beginnende met den pink van één tot vijf: abetjie, nienietjie, iesienietjie, manamarin, kwamaparai. Wil hij doortellen tot tien dan doet hij dit paarsgewijze. Een paar is mbanămbare. Bij het derde paar legt hij dus de beide duimen tegen elkaar. Tien duidt hij aan door beide handen te zamen te klappen en te zeggen kwaoem. Legt hij ze daarna op zijn voeten dan noemt hij dit: ăberowe, hetgeen twintig of „veel" beteekent.

De vogeljagers. Tot slot nog eenige mededeelingen over de vogeljagers. Tijdens ons verblijf alhier hebben wij eens bezoek gehad van een groep van vijf vogeljagers. Beter doet men te zeggen vogelhandelaren, want het jagen op de vogels geschiedt door de Papoea's. De groep bestond uit 2 Chineezen, de financiers van de onderneming, 1 Ambonnees en 2 Ternatanen. De laatsten fungeerden als roeiers. Zij kwamen van Sarmi en hadden een pas met vergunning tot jagen in Mantabori, d.w.z. het daarachter liggende Mamberamogebied. Van April tot October is hier de jacht open, momenteel alleen op de poeroe koené (boeroeng koening), de gele paradijsvogel. Voor een vergunning betaalt de vogeljager thans *f* 50.— per geweer. Na sluiting van de jacht moeten de geweren bij het Bestuur worden ingeleverd. Deze groep had 16 voorlaad-geweren bij zich en voor elk geweer kruit voor een honderdtal schoten. De vogelhandelaars blijven maanden onderweg, gewoonlijk een half jaar. Zij gaan de Mamberamo op tot Kalongeiland toe. Een afstand, waarvoor men respect moet hebben.

Deze menschen vertelden mij, dat ze reeds jaren (één ervan acht jaren) met de Mamberamo-Papoea's hadden handel gedreven, doch nooit eenigen overlast van hen hadden ondervonden. Ook niet van de Monaoe. Men behoeft zich hierover niet zoo zeer te verwonderen. De komst van de vogeljagers is voor den Papoea, wat de K. P. M. boot is voor den Europeaan op Manokwari of elders in de Buitengewesten. De vogeljagersprauw brengt tabak, sieraden, ijzeren voorwerpen, katoentjes enz. en last not least jachtgeweren.

De vogeljagers, die wij op bezoek kregen, gingen de Otkenrivier op naar de Kauwerawet, die toevallig juist bij ons op bezoek waren. Zij zetten zich daar neer in een kampong en beginnen met tabak en lucifers uit te deelen. Daarna heeft de uitreiking der geweren plaats. Ewan, het hoofd van den stam, krijgt de eerste geweren.

Terwijl de vogelhandelaars rustig in dezelfde kampong blijven en tegen allerlei kleinigheden sago en ander voedsel van de bevolking ruilen, trekken de Papoea's de bosschen in .Na eenige maanden komen ze met hun buit aan paradijsvogels bij de handelaren terug. Het spreekt van zelf, dat zij de geweren ook gebruikt hebben om wild voor hen zelf te schieten.

Daarna worden de geweren teruggegeven en begint de ruilhandel. Als een staaltje hoeveel handelaren op de transactie verdienen, moge dienen, dat op mijn vraag aan mijn Papoeavriend Komaha, hoeveel paradijsvogels hij indertijd voor zijn snoeren blauwe kralen had moeten geven, hij zijne handen tegen elkaar legde en daarna op zijne voeten. Vervolgens wees hij op mij en op mijn jongen, hetgeen dus zeggen wil, zestig stuks. Ook de Papoea's beginnen echter wijs te worden en eischen nu heel wat meer voor hun moeite.

Ik had gedacht van deze vogelhandelaars nog menige inlichting omtrent land, volk en taal te kunnen verkrijgen en verzocht hun daarom een dag bij mij over te blijven, vooral omdat de Papoea's ook juist aanwezig waren. Wat ik van hen te weten kwam, was echter buitengewoon weinig. Zelfs de Ternataan die 8 jaren met hen had omgegaan, was niet in staat met hen te spreken, hetgeen me zeer tegenviel. Mogelijk dat anderen beter zijn. In elk geval moet men met de door hen verstrekte gegevens zeer voorzichtig zijn.

Albatrosbivak, 7 Juli 1926.

Verkenning per vliegtuig van het van Reesgebergte ter weerszijden van de Mamberamo met enkele opmerkingen over het vliegen.

Van de weinige vluchten, die het vliegtuig heeft kunnen doen heb ik één van Albatrosbivak naar Bataviabivak en terug kunnen meemaken. Ik had er reeds

eenige malen om gevraagd en nadat de heeren Hedberg en Peck hun beurt hadden gehad, werd het meevliegen mij op 8 Juni j.l. aangeboden als verjaringsgeschenk.

Het is wel een handicap voor het vliegen alhier, dat dit in den vroegen morgen en eveneens in den namiddag, wanneer de atmosferische toestanden het gunstigst zijn, bijna steeds onmogelijk is.

Des morgens toch gedurende den besten tijd van den dag hangen de wolken in het van Reesgebergte zeer laag; eerst tegen half negen begint de mist op te trekken en niet voor half tien is het gebergte uit de wolken. Des namiddags krijgt men het omgekeerde; tusschen 4 uur en 7 uur regent het meestal. Op het midden van den dag, als de lucht het lichtst is moet dus gevlogen worden.

Ook voor het starten is de rivier voor Albatrosbivak wel op zijn ongunstigst. Voor het ontwijken van de op de lage riviergedeelten vastzittende boomstammen, die meestal als pieken schuin omhoog boven het water uitsteken, moet de aeroplane bij het starten den stroomdraad volgen, die, daar de rivier hier toch al bochtig is, een zeer slingerend verloop heeft.

Het Amerikaansche toestel moge als landvliegtuig buitengewone capaciteiten hebben gehad, en dit geloof ik gaarne, door het ombouwen tot watervliegtuig schijnt het veel van zijne goede eigenschappen te hebben verloren.

Voor den zonder twijfel uitstekenden vliegenier, den heer Hoyte, waren bijna alle vluchten tot dusverre proefnemingen om de juiste wijze van starten, het draagvermogen, enz. van zijn toestel te leeren kennen. Met elke vlucht zag men het starten en het neerdalen verbeteren. Na een vijftal vluchten reeds taxide Hoyte na het neerkomen met een sierlijken bocht recht tegen den wal op en zette zijn toestel precies op het half ondergedompelde vlot, als een chauffeur zijn auto in de garage.

Het starten scheen mij, voorzooverre ik daar als leek over oordeelen kan, tot de laatste vlucht toe met den medegevoerden last van ± 215 K.G. en één passagier vrij moeilijk te gaan. De heer Hoyte koos, zoodra er maar eenige wind stond, den start tegen den wind in, onverschillig, of hij dan stroom mee of tegen had. Stond er geen wind, dan vloog het toestel steeds op tegen den stroom in.

Aangezien het midden op den dag bijna steeds stil was, zijn al de starts op twee na tegen den stroom in gegaan.

Bij de vlucht, die ik meemaakte, taxide de heer Hoyte eerst stroomaf tot de monding van de Otken-rivier, maakte daar keert en taxide nog een 500 Meter stroomop tot het begin van het bivak; dit alles om den motor op te warmen. Deze begon daarna met volle kracht te draaien. Even voorbij het bivak na ongeveer 500 Meter start ging de machine langzaam stijgende van het water. Twee Kilometer verder, reeds voorbij Havikeiland, was het vliegtuig nog pas een honderd meters boven de boomen. Wel een bewijs, welk een moeite het den sterken motor van 400 P.K. nog kostte, om het vliegtuig van het water te krijgen.

Na een grooten cirkel boven de heuvels ten zuiden van het bivak beschreven te hebben, was het vliegtuig weldra gestegen tot een duizend meter hoogte. De vliegenier volgde daarna nauwkeurig het dal van de Mamberamo in de richting van Bataviabivak.

Met het weer trof ik het bijzonder. Er was geen wolkje aan de strakblauwe lucht te bekennen, zoodat het uitzicht naar alle zijden onbelemmerd was. Het schouwspel was overweldigend mooi. Zoo ver het oog reikte, was het één groote groene zee van oerwoud rondom ons heen. Recht beneden ons lag de machtige Mamberamostroom glinsterend in het zonlicht. Met flauwe slingeringen breekt hij in algemeen Z.O.-N.W. strekking door het van Reesgebergte heen.

Het geheele berg- en rivierstelsel was vanuit het vliegtuig tot op grooten afstand duidelijk te overzien. Een breede terreinstrook van 20 tot 30 K.M. ter weerszijden van de Mamberamo was tot in alle bijzonderheden nauwkeurig waar te nemen. Het kostte dan ook weinig moeite met de bestaande opnemingen als basis een goede schets van dit terrein te vervaardigen, waaruit het algemeen beloop van de heuvel- en bergruggen en van de rivieren duidelijk is te zien.

Boven de rivier was het gemakkelijk zich op de bestaande kaart te oriënteeren. De Marine- en Edivallen met de daartusschen gelegen kleine eilandjes en rotsklompen leverden een mooi gezicht op en een uitstekend verkenningsmerk.

Zeer opvallend is een uitgestrekte hoogvlakte ten zuiden van het riviergedeelte Havikeiland-Edivallen.

Deze hoogvlakte schat ik een gemiddelde hoogte te hebben van 250 M. boven zee. Ze loopt zeer regelmatig naar het zuidwaarts gelegen randgebergte op. Ten westen van deze hoogvlakte stroomt door een lagen bergrug ervan gescheiden de Patiwa- of Thomsenrivier. De vlakte heeft zeker een 20 K.M. lengte bij 10 K.M. breedte en wordt slechts door enkele kleine riviertjes doorsneden. Het omringende randgebergte reikt tot 800 à 1000 M. hoogte en heeft weinig uitstekende toppen. De hoogvlakte wordt bewoond door Papoea's van den Monaoe-, of Boromessostam.

Ten noorden van het riviergedeelte Havikeiland-Edivallen ligt een hoog heuvelland bewoond door de Kauwerawet- of Takoetamesso Papoea's.

Ter hoogte van Albatros- en Pionierbivak nadert aan weerszijden van de Mamberamo langs Otken- en van Gelderrivier een steile, gemiddeld 600 M. hooge bergrug de hoofdrivier. Nabij de Edivallen geschiedt hetzelfde. Hier wordt een tweede nog steilere poort gevormd. Ten zuiden van de Edivallen wordt het gebergte aan beide zijden van de rivier hooger en steiler.

De ravijnen worden dieper, de bergkammen scherper, doch met zeer weinige markante toppen. In dit gedeelte van het van Reesgebergte liggen een tweetal meren. Een typisch zuiver rondbosch-meertje ligt zuidwest van Bandoengbivak op naar schatting 600 M. hoogte in den bergwand ingezonken. Het andere meer is vrij groot en taxeerde ik op ruim 2 K.M. lengte bij 1 K.M. breedte. Het ligt in een vrij diep en breed dal in het gebergte ten oosten van de Mamberamo halverwege Bandoeng- en Bataviabivak. De bergstroom, die het meer voedt en er aan de noordzijde invalt, verlaat het meer aan de zuidzijde.

Even voorbij Bandoengbivak begint het gebergte ten westen van de Mamberamo de rivier dicht te naderen en krijgt men vanuit het vliegtuig over dit gebergte heen het eerste uitzicht op de meervlakte.

Een eigenaardigen aanblik leveren de Bataviavallen vanuit de lucht op. Zij teekenen zich scherp af als een drietal drempels, zuiver evenwijdig aan elkaar, echter over het middelste derde gedeelte onderbroken. Het lijkt of aan weerszijden van de rivier van de oevers uit een drietal groote kistdammen in de rivier zijn gebouwd. Bij laag water, vertelde de heer Hoyte mij, zijn er tusschen deze drie drempels nog talrijke kleinere zichtbaar.

Het neerdalen bij Bataviabivak ging prachtig. De rivier maakt even voor het bivak een kleine kniebocht. Over een lagen bergrug heenvliegend lag plotseling het bivak, dat op een kleine tandjoeng gebouwd is, voor ons. In een rechte lijn daalden wij zeer steil op het watervlak. De machine liep tegen den wal op en remde met zijn pontons in de weeke modderbank. De geheele vlucht had slechts 35 minuten geduurd.

Na de blikken met levensmiddelen te hebben ontladen, heb ik even een kijkje in het bivak genomen. De luitenant Jordans, die een prauwentransport had opgebracht, was juist vertrokken. De prauwen hadden wij even voor de Bataviavallen vanuit de lucht gezien.

Na een twintig minuten oponthoud waren wij weder voor het terugvliegen gereed. De heer Hoyte draaide zelf den motor op en klom daarna snel in zijn toestel. De rivier voor Bataviabivak is schitterend voor landingsplaats. Het zou niet beter kunnen. De vliegenier startte nu in de richting van de meervlakte en het was verwonderlijk te zien, hoe snel en steil de ontlaste machine nu van het watervlak opvloog. Ik merk nog op, dat wij zonder valtank en met open motor vlogen, alles met het doel de machine zooveel mogelijk te verlichten.

Boven het begin der meervlakte beschreef de machine een grooten cirkel en had ik eenigen tijd de gelegenheid het grootsche panorama te bewonderen. Van den centralen bergketen was het voorgebergte duidelijk zichtbaar. Mooi was waar te nemen, hoe steil het overal in de vlakte afvalt. Zeer belangwekkend was het duidelijke beeld, dat men van de riviervorming verkreeg. De afgesneden rivierkronkels liggen als groote hoefijzers en halve manen in de moerasbosschen. In het riviergedeelte halverwege tusschen Bataviabivak en Kalongeiland telde ik er een zestal binnen elkaar.

Op den terugweg naar Albatrosbivak kon ik de op den heenweg gemaakte schets aanvullen en verbeteren. In 't bijzonder sloeg ik acht op bewoonde oorden. Deze vielen echter slechts spaarzaam te onderkennen. De enkele plaatsen, die in het oerwoud waren opengekapt, teekenden zich als lichte groene plekken scherp af. Nabij het groote meer viel een kampong- en ladangcomplex waar te nemen. De ladangs aan de Mamberamo tusschen Bandoengbivak en de Bataviavallen zijn waarschijnlijk filiaaltjes van daar.

In het gebergte ten zuiden van de Edivallen en de hoogvlakte van Monaoe waren nog enkele kampongs zichtbaar. De kampongs in het stroomgebied van de Oewama- en de Namoenoe (Otken) rivier, bewoond door de Kauwerawet waren goed te zien. Een en ander is op de schets aangegeven. Een groote open plek in het

oerwoud vlak nabij Havikeiland bleek bij nader onderzoek een moeras te zijn.

Hetgeen overal in het gebergte zeer opviel, waren de talrijke aardafschuivingen langs de ravijnhellingen soms over eenige honderden meters lengte en die den heer Stirling op den eersten trip deden denken aan wegen door de Papoea 's gemaakt.

Op den terugweg was het Rombebaimeer vanaf de Edivallen reeds duidelijk te zien.

Om half twaalf waren wij boven Albatroskamp en zette de heer Hoyte mij weder veilig aan den wal.

Het lijkt mij geheel overbodig hier nader te betoogen, dat voor de verkenning van onbekende streken als Nieuw-Guinee het vliegtuig van onschatbare waarde is. Ik ben blij tenminste een tocht te hebben kunnen meemaken. Ik durf te beweren in een vijfkwartier vliegen meer van de geografische gesteldheid van dit terrein te hebben gezien, dan in een half jaar tijds patrouilleeren mogelijk zou zijn.

Het is jammer, dat het vliegtuig het kort daarop heeft afgelegd, doordat de pontons zich onherstelbaar hebben begeven. In mijn voorloopig plan werd reeds gewezen op den grooten handicap, dat er geen reserve pontons aanwezig waren. Het was na de 3de vlucht op eenzelfden dag, bovendien de 13de vlucht in 't geheel en dan nog wel op een Vrijdag. „Dat moest mis gaan", zei Hoyte.

Achteraf beschouwd spijt het mij, dat het vliegtuig voor transportvluchten gebruikt is. Indien het al de gemaakte vluchten in dienst van de terreinverkenning had kunnen doen, zou zijn werk van veel grooter belang zijn geweest dan nu voor het overbrengen van eenige duizenden kilo's voedsel naar Bataviabivak.

Een woord van hulde wil ik ten slotte brengen aan den vliegenier Hoyte en den mechanicien Hamer. Moedige en practische mannen, uitstekend in hun werk. Onder zeer moeilijke omstandigheden hebben zij hun arbeid verricht.

Zij hebben gedaan, wat zij met dit vliegtuig maar eenigszins konden doen. En wat zij deden, was mooi. Aan hen blijft de eer, de eersten te zijn geweest, die Nieuw-Guinee 's geheimzinnig en onherbergzaam binnenland per vliegtuig diep zijn binnengetrokken tot aan den voet van het Nassaugebergte.

Het is te hopen, dat vliegenier Hoyte zijne ondervindingen met het gebruik van het vliegtuig als exploratiemiddel in een rapport zal willen vastleggen. Het kan voor ons Hollanders later van groot nut zijn.

Bat. bivak, 17 Juli 1926.

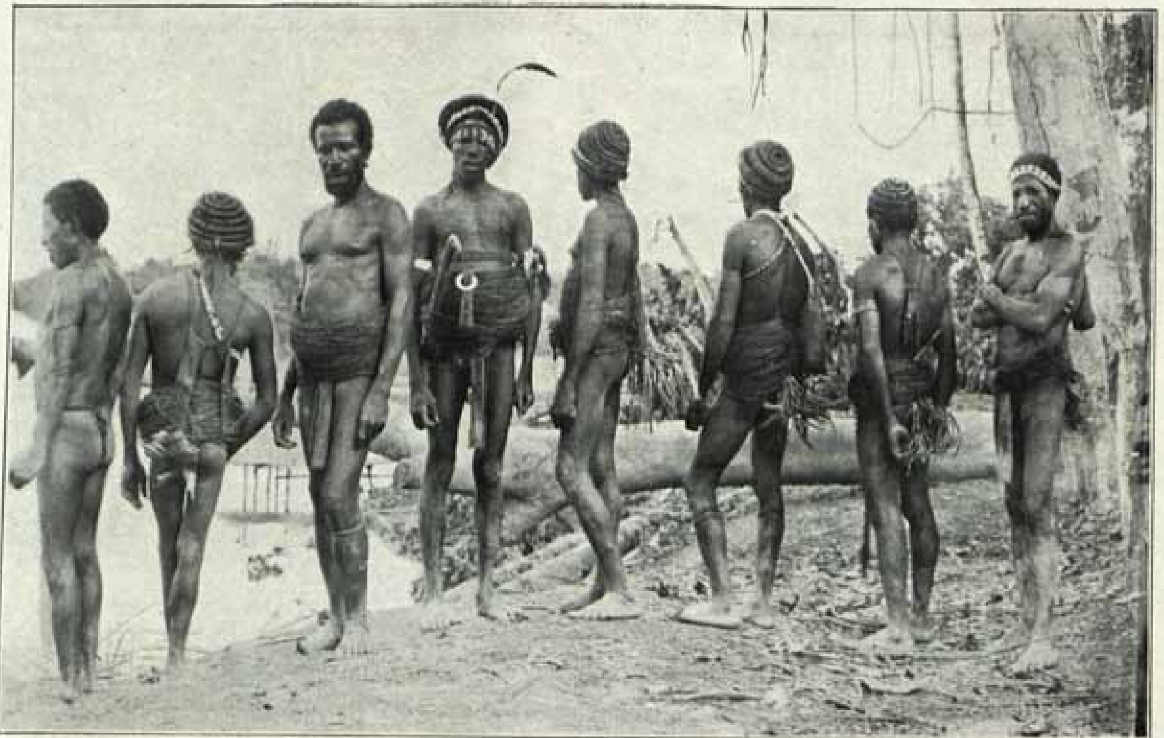
Edieso en face, kampong Atoebie.

Komaha, en profil.

Piese, en profil met pijl en boog en los haarkapsel.

Ewan, staand, met pijl en boog.

Groep mannen voor het mannenhuis te Piesano.

Anosoeé, zittend onder het mannenhuis.

Groep vrouwen en kinderen te Piesano.

Mannenhuis, kampong Piesano.

Vrouwenhuizen te Piesano.

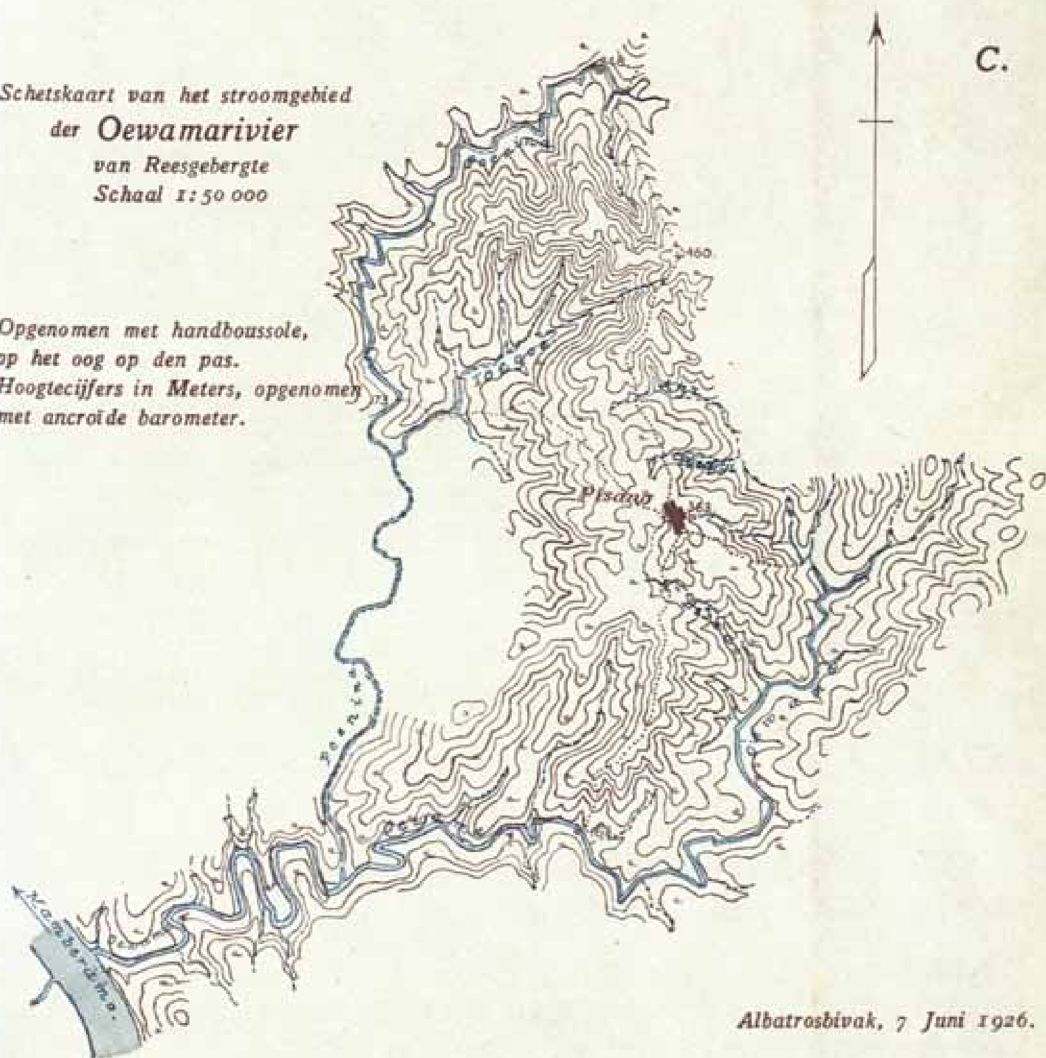
B.

Schets van het grondgebied van den Kauwerawetstam

Schaal 1 : 125 000

⊙ twee } aantal
○ een } mannen
● geen } huizen

Olken Rivier of Namoe
Era
Noe
Kasoe
Anawar
Koerima
Eluon
Pionierbivak
Albatrosbivak
Havikeiland of Pagwati
Tjararimi
Erimafane
Napawaaf
Eramaum
Ijana
N'Doeso
Oeljoljinjo
Pisano
Ockmatji
Alaere
Atoebi
Ouwama
Torpe
Mamberamo
Marinevallen
Edivallen
Timo
van Gelder R.

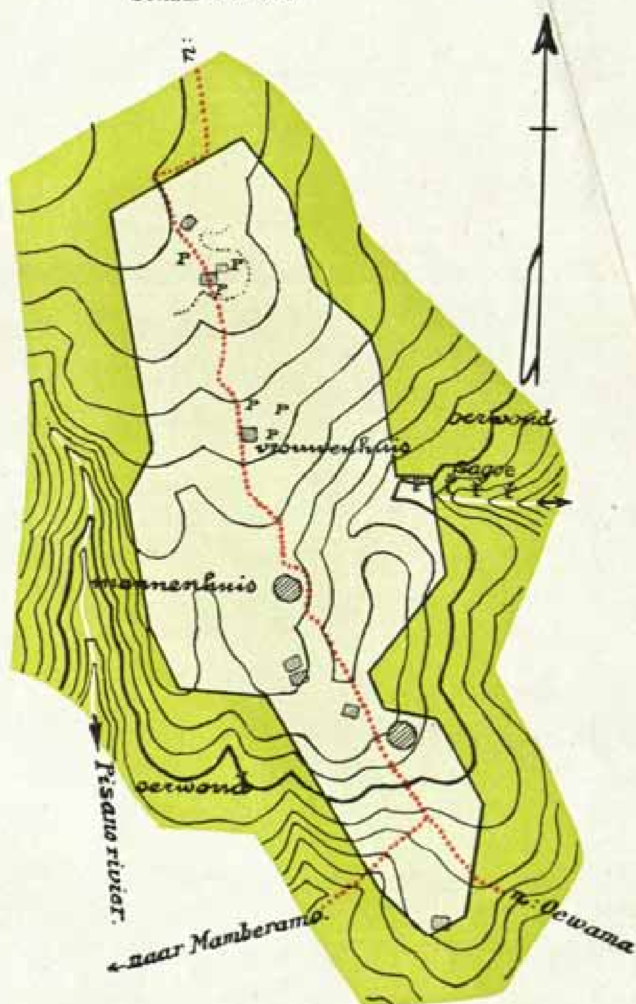

Albatrosbivak, 7 Juni 1926.

D.

Plattegrond Kampong Pisano

Schaal 1 : 2000

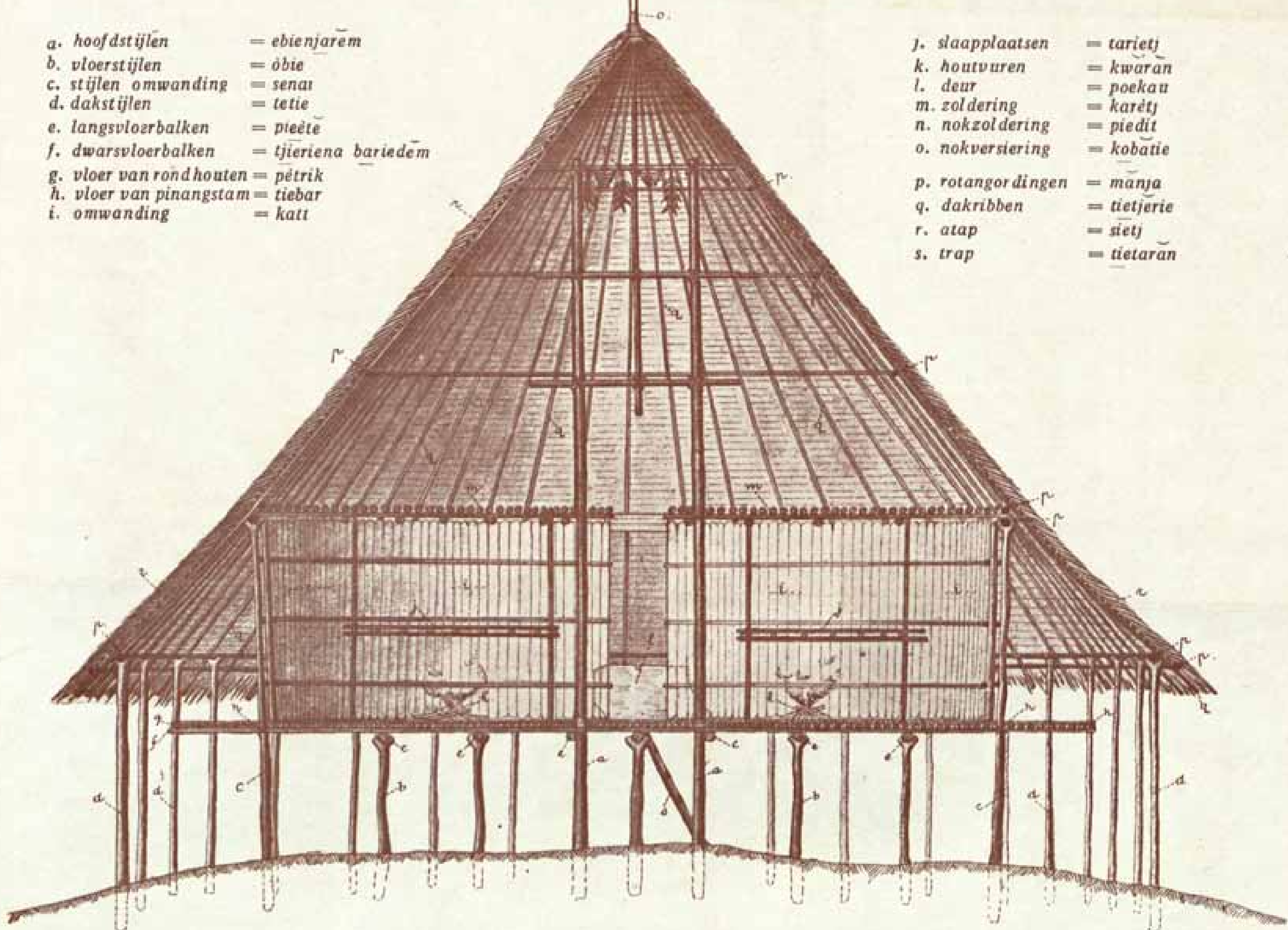

Mannenhuis (kon) van den Kauwerawetstam.

Kamp: Pisano, van Reesgebergte.

a. hoofdstijlen = ebienjarem
b. vloerstijlen = òbie
c. stijlen omwanding = senai
d. dakstijlen = tetie
e. langsvloerbalken = pieète
f. dwarsvloerbalken = tjieriena bariedem
g. vloer van rondhouten = pètrik
h. vloer van pinangstam = tiebar
i. omwanding = katt

j. slaapplaatsen = tarietj
k. houtvuren = kwaran
l. deur = poekau
m. zoldering = karètj
n. nokzoldering = piedit
o. nokversiering = kobatie
p. rotangordingen = manja
q. dakribben = tietjerie
r. atap = sietj
s. trap = tietaran

Doorsnede A — B.

Schaal 1 : 50

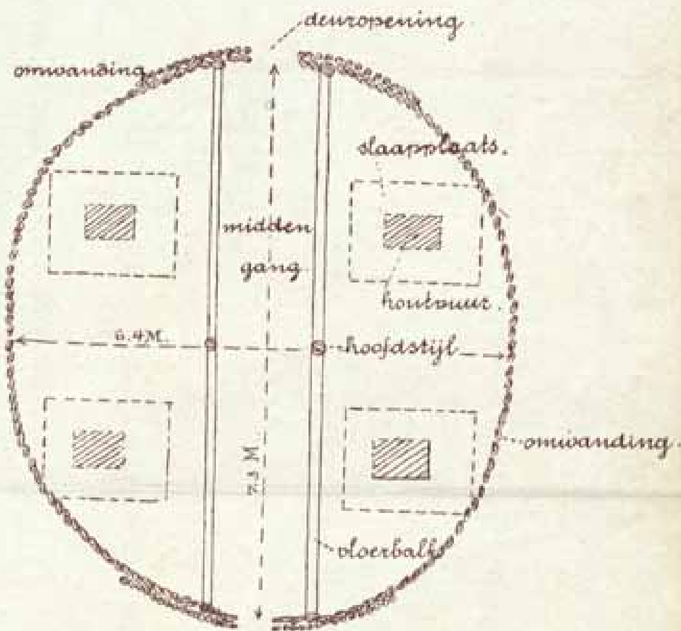
Mannenhuis (kon) van den Kauwerawetstam
Kamp: Pisano, van Reesgebergte

Schaal 1 : 100

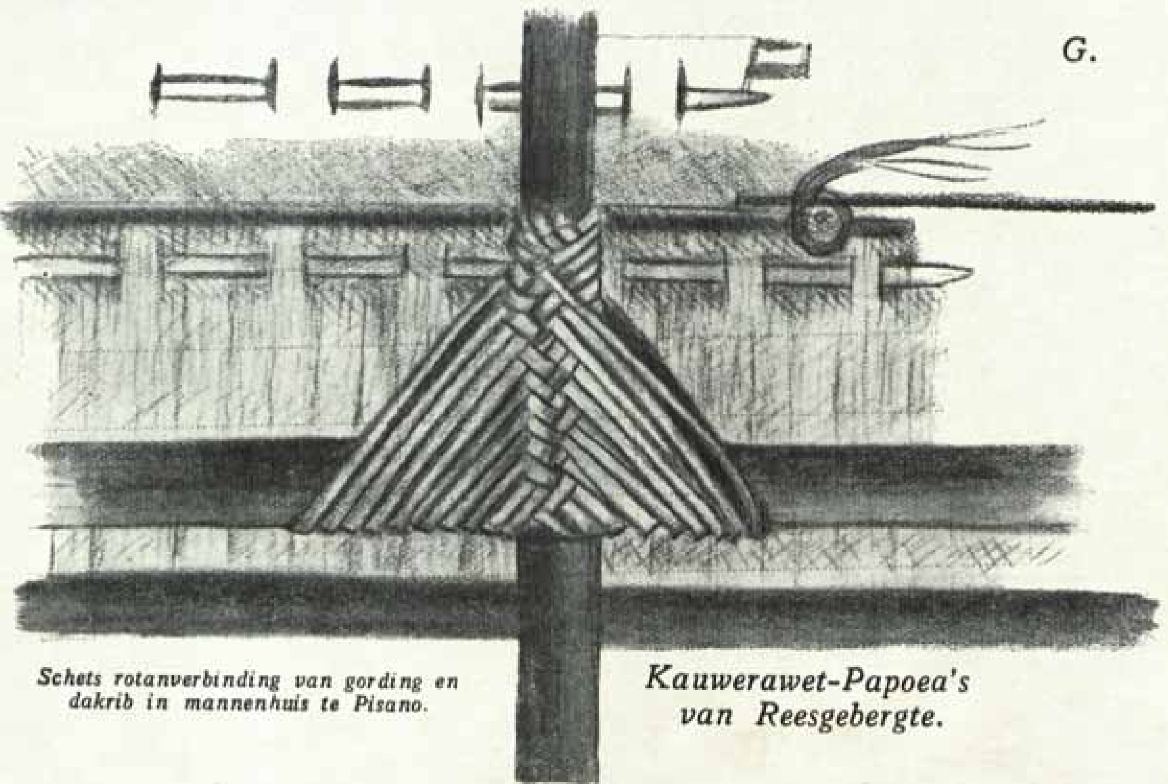
Plattegrond

8.1 Meter
10.8 Meter
dakstijlen met gording.
hoofdstijl
6.4 M.
A.
B.
vloer.
druiplijn

Indeeling binnenruimte

G.

Schets rotanverbinding van gording en dakrib in mannenhuis te Pisano.

Kauwerawet-Papoea's van Reesgebergte.

Versieringen van pijlpunten, Kauwerawet-Papoea's, van Reesgebergte. (Ware grootte).

1

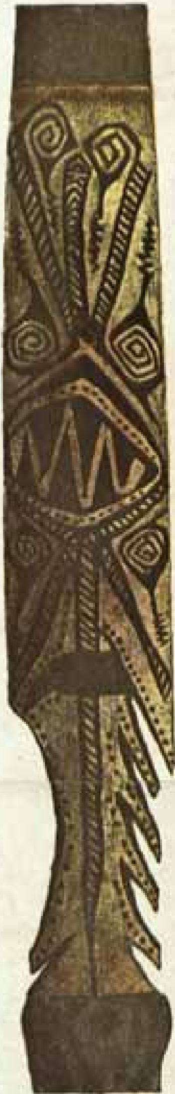
2

3

4

5

Versieringen van pijlschachten, Kauwerawet-Papoea's, van Reesgebergte. Ware grootte (uitgeslagen).

J.

1

2

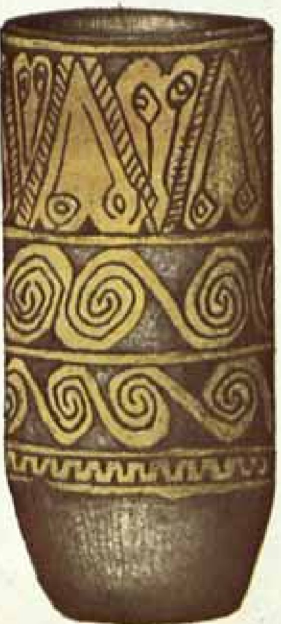
3

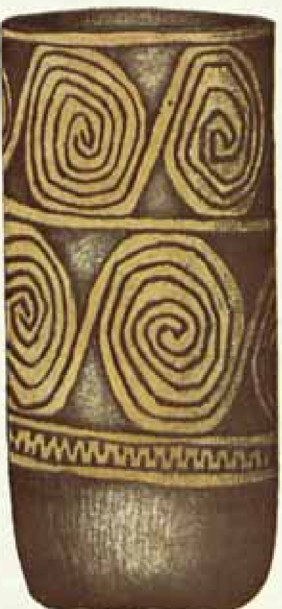
4

Versieringen van kalkkokertjes, Kauwerawet-Papoea's, van Reesgebergte. K.

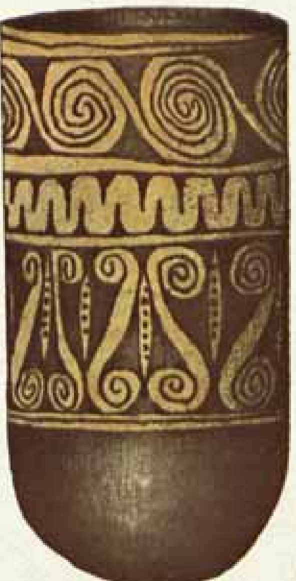
(Ware grootte).

1

2

3

4

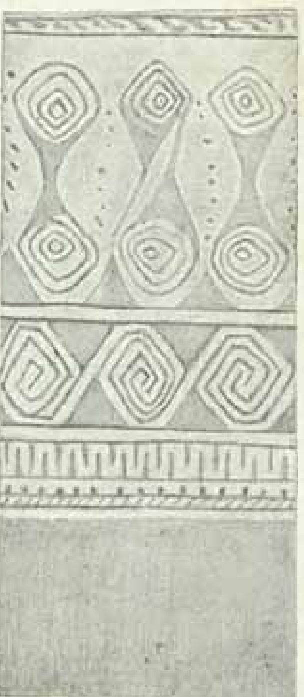
Versieringen van kalkkokertjes, Kauwerawet-Papoea's, van Reesgebergte L.

kalkkokertje

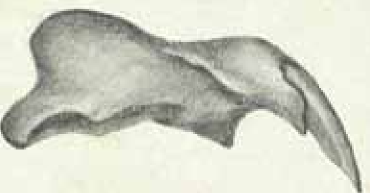

ware grootte

versiering (uitgeslagen)

Kaakstuk met tand van eekhoorn, werktuig voor inkrassen figuren

versiering (uitgeslagen)

Woordenlijst van het Kauwerawetsch

De samenstelling van deze woordenlijst is slechts voorloopig.

Na afloop van de expeditie hoop ik haar nog aan te vullen en waar noodig te verbeteren. Ik stel mij dan tevens voor de lijst alphabetisch te rangschikken en van eenige grammatikale opmerkingen te voorzien.

Voor de transcriptie der woorden heb ik de methode gevolgd aangegeven in het werk „De Zuid-West Nieuw Guinee expeditie 1904/5 van het Kon. Ned. Aardr. Gen." uitgave 1908, blz. 478, welke transcriptie indertijd is aangegeven door wijlen Dr. J. L. A. Brandes.

Voor de transcriptie geldt het volgende:

a als aa in „haar";
à als a in „dal";
e als ee in „leed";
è als e in „pet";
ĕ als e in „bedillen";
ie als ie in „hier";
i als i in „blind";
o als oo in „loon";
ò als o in „hond";
oe als oe in „snoer".

De klemtoon valt bij tweelettergrepige woorden bijna steeds op de eerste lettergreep. Bij drielettergrepige woorden op de eerste dan wel op de middelste lettergreep. Vierlettergrepige woorden hebben het accent gewoonlijk op de eerste en op de derde lettergreep.

De lettergreep, waarop het hoofdaccent rust, is in deze woordenlijst gespatieerd.

De medeklinkers b en p staan met elkaar in wisseling, men zegt: pietau = water en bietau
Pies a no en Bies a no.

Evenzoo b en w, bijv:

b i e rabait = nagel en w i e rabait
sàb o ka = tabak en sàw o ka.

Voorts h en s, bijv:

Kom à ha en Kom à sa.

Lichaamsdeelen.

hoofd	napar
hoofdhaar	nier i e tjĕ
voorhoofd	niebin
wenkbrauw	nokwie
oog	nok
neus	okwĕ
neusgat	o noekoer
oor	moera
mond	niau
tand	kwàn
kies	kwàniem i e n
lip	moenà
tong	mèn
wang	mètie
hals	nèk a àn
nek	bòtèn
keel	bĕdj a àn
snor	oeg a sin
baard	mè hin
schouder	boedj è roek
rug	k ò saàn
arm	piedjĕk
bovenarm	pàn
onderarm	iesiet a t
pols	iesiet a t
elleboog	t a kobàn
borst	tab o e na
tepel	mèm
buik	iebis
navel	oroem

hand	t a djoekoem
vinger	tadjèn
wijsvinger	o e moerinam
middelvinger	atem i e rim
derde vinger	tadjèn
pink	kèrin
duim	kw a mabarai
been	i e tjĕ
bil	epàr
dij	mekwĕ
knie	somoen
scheenbeen	kakĕ
kuit	a boetau
enkel	t è nĕnoek
voet	tèn i e djĕn
hiel	tènĕm o e ries
voetzool	t è ndjĕkoem
groote teen	tènĕw i e rabait
tweede teen	mbanĕmb a re
middelste teen	tèn i e djèn
derde teen	i e djirim
kleine teen	kèrin
penis	taoe
testes	ètjie
schaamhaar	tàsi
oksel	t a kwàn
okselhaar	t a boka kwien
vagina	ieris
urine	è sĕroetau
coïtus	tedis
faeces	mietja
speeksel	kèw
zweet	hònobi a ka
bloed	san à tja
hart	om
rib	timàr
darm	ibien

lever	okoem
huid	korà
tatoueervlek (litteeken)	t a maran
vleesch	ting
vet	panietj.

Familiebetrekkingen, enz.

man	ànà
vrouw	es
kind	nàn a moer
vader	ntatà
moeder	maja
broeder	n a djierĕm
zuster	akàm
zoon	nàn a moer ànà
dochter	nàn a moer es
maagd	es d i maràk
jongeling	màtros
naam	mbĕkwin, makwin
vriend	tjau
vijand	tjau kaimĕrĕm.

Kleeding en opschik.

Voorhoofdsband van kaurischelpjes	p i e bauwĕ pònoem
idem van kralen	i e nienai
idem van sagoepitten	n a moekwan
idem van casuarisveeren	kwanwie
neusversiering, rechtopstaande casuarispen	oebam
idem, dwars, van verschillend maaksel	o biedĕ
halsketting van kralen	mèroe
idem van schelpjes	k a rakorim

haartres met rotan omvlochten	n o batj a w, nobatj a wa
groote buikgordel	k a nieoe
zitvlakversiering, staartje	saràn
schaamlap voor mannen	sĕsĕk è rĕ
schortje van boombast voor vrouwen	emar i e tjĕ
kruisband over borst en rug	kaiw è siea
band om het middenlijf	pòtin, pòtin a wa
armband van dik rotan	sietja
idem van dun gevlochten rotan	t a dakoem
idem van vierkante stukken schelp	pienj a pieai
idem van varkenshuid	tjiebies
kalkkokertje, oorversiering	moer a won
ronde beenen ring voor schaamlap	kw a maka
katoenen lap	masoe
spiegeltje	è waniet, kwèkwètj.

Plantnamen.

loofboom	a rasoem
tak	t a barĕm
blad	taàm
stam	k a bienĕm
schors, bast	a roekàm
wortel	tiekoem
hout	iedj
vrucht	anàm
klapperboom	erat, er a tjĕ
pisangboom	kwam, k a u wieam
broodboom	tamies
niboengpalm	pieriet

sagoepalm	namoek
bamboe	pèsai, papo, tèbar
gelagah	kamor
gras	sokoen
pandanus	pèrie
paddestoel	tj i e bietau
ketella pohon	amèp i e bis
papaja	tjaraw è ka
oebi	piebies
orchidee (dendrobium)	naw ò tjokwam.

Diernamen.

varken	tjiebiet
hond	okwà
casuaris	kam ĕ s
kangoeroe	wet
krokodil	tjiedàm
leguaan	kobar
schildpad	pedjies
slang	k o maja
kalong	m a sĕbà
eekhoorn, klapperrat	kas o e kwĕ
hagedis	kobar
paradijsvogel	gadjie, poeroek o e ne, abòs
zwarte beo	kokaratj
boschkip	kor è ta
neushoornvogel	makàm
baardvisch	tadiet, nĕb i e nies
groote palingsoort	onim
kleine palingsoort	kausie a ra
muskiet	atjien
vlieg	akoenam
mier	amis
kleine vlinder	ak o e nam
insect	akoenam
sprinkhaan	sèk a nan

luis	nèkwon
groote vlinder	akoem a wa
vuurvlieg (ook ster)	tj o e moeta
bloedzuiger	tjèritj
kroonduif	maries, m a mĕroek
duizendpoot	kwatèn
kop	n a baràm
snavel	mènam
vleugel	è bamàm
staart (vogel)	atauw a rĕm
poot	tènim
bek	mom
staart (zoogdier, reptiel)	i e tĕrim
lichaam	tiem
ei	ienam
oog	nokwĕ
kaak	mèn
vogelnagel	kamàs
varkenstand	tjiebitkwàn
bot van een varken	tjiebitkaak.

Jacht, visscherij.

prauw	kwara
pagaai	a nàkwen
paradijsvogels schieten	g a djitĕn t a djienĕm.

Wapens, werktuigen.

kapmes	sie a màr
bijl	kàsie a m
pijl	òtoek
boog	tabàt
pijlpunt	oèm
boogpees	sàs a boen
knuppel	iedjĕ
mes	nog o òt

stok	iesam
kinderboog	nàn a moer tabàt
vogelpijlen	àt a wàr
pijlpunt, houten dop	k a kamien
beenen punt van oorlogspijl	kòsomis
platte bamboepunt met weerhaken, oorlogspijl	at è wàn
bevestiging pijlpunt met klei	kor a rà
idem met dun rotantouw	p à ratam
spiraalvormige insnijdingen in pijlpunt	i e djieněm
haakvormige uitsteeksels	m a ries
mengsel klei en getah voor vastzetten punt	iesoen o e kam
scheede van palmblad	oewa pierien
platte pijlpunt van bamboe, jachtpijl	pèsai.

Huis en Huisraad, enz.

mannenhuis	kon
vrouwenhuis	tjiew
slaapplaats	tarietj
vloer	tiebàr
hoofdstijl	ebienj a rěm
vloerstijl	òpie
dakstijl	tètie
omwandingsstijl	senai
dakribben	t i e tjěrie
atap	sietj
vloerbalk	pi e ètě
dwarsbalken	tj i e riena b a rieděm
vloer van rondhouten	pètrik
vloer van pinang	tiebar
zoldering	karètj
omwanding	katt

deur	poekau
nokversiering	k o batie
rotangording	mànja
trap	t i e taran
brandhout	kwàran
rook	sienèw
vuur	s è rĕ
bergplaats	w a ranàm
gat	nokoer
eetstokje	etiedj
bak van bladscheede sagopalm	tèbietj
beenen naald	bietàr
lepel van kokosnoot-schaal	e rakabait
kalkkalebas	pienèk
kalkkoker	moer a wòn

Voedsel, genotmiddelen.

tabak	sàb o ka
sigaret	t a u wĕnĕm
sagoe	p a noe
kalk	oemoer i e tjĕ
betelnoot	oew a rin
sirihblad	pàg a rie
sirihkauwen	nànàm oew a rin pàg a rie
ei	ienàm
olie	panietj
groente	mase
oebi	paraw a ra, piebies
water	pitau
honger	èbies
dorst	ketab e nè

Geografische namen.

groote rivier, Mamberamo	Tjieri
grondgebied	iedim

kampong	màkàn
zee	mak a tie
rivier	nànam a roem
beekje	nànam a roem màtroos
voetpad	tjakoer
heuvel	iesoe
berg	iesoe marèm
woud	waroepoedie

Spel, dans, muziek.

fluit	às a r
trom	tjès i e dĕ, sauwie

Hemellichamen, windstreken, weer, tijdrekening.

zon	abietj-oroek
maan	nowotj-boera
ster (ook vuurvlieg)	tj o e moeta
aarde, grond	erau
hemel	onies
water	pietau
regen	òn
donder	edis
bliksem	è rĕran
wolk	òn
mist	ànies
wind	ès o kwĕ
vuur	sèrè
rook	sienèw
noord	oet o e roe
zuid	mate
oost	aroet a na
west	a rabè
dag	abietj
nacht	tjien
één dag	abietj a wit

één nacht	tjienabitj
een maand	nowòtj a wit
morgen	h a niesĕw e

Tellen en rekenen.

een	ab ĕ tjie
twee	nien i e tjie
drie	iesienietjie
vier	manam a rin
vijf	kw a maparai
tien	kwaoem
twintig, veel	àb e rowe
één paar	mb a namb a ré
boom	a rasoem
één boom	ab ĕ tjaw a rasoem
twee boomen	nien i e tjiew a rasoem
drie boomen	iesien i e tjiew a rasoem

Materialen.

rolsteenen	kaoewie
ijzer	sie a màr
rotssteen	omèdj
bamboelatten	atoe riedjĕn
bamboetouw, rotantouw	tjau
rotan	ep a rà
touw uit boombastvezels	kasie
roode steen	wane

Bijvoegelijke naamwoorden.

koud	k a kanoem
warm	b a wasàn
goed, uitstekend	è zàmas, èsàm o na
slecht, vijandig	kaimĕr ĕ m
mooi, prachtig	è zàmas

levend	ket a koere
dood	koràm
groot	marèm
klein	màtros, màmadj e ràk
vlug	tàtàr
langzaam	pep i e ri k a we
jong	pairiem
oud	maoew a tjie
scherp	e tanàm
pijn, ziek	pieda
hard, luid	àb e rowe
lekker, zoet	papanietjies
bang	ienokwai
blind	kaiw a sien
lang	wietjoem
kort	tob o e roem
zwanger	kooem
sterk	oewam
zwak	k a ioewam
leeg	pairak, nimairak
stuk, kapot	bepa
vuil	e roewin
vermoeid	kwor è tjabau
zwaar	k e tàboew ò nèt
licht	w o noetàm
wit	kàràm
steenrood	nok à nàm
carmijnrood	satj
lichtblauw	tètèm
geel	kaiměsěm, sètan
lichtgroen	kwatien
zwart, donkere kleuren	ietjěm
kokend	ezamoen

Bijwoorden, enz.

waar	măb e ràk, okwèt
hier	mat a nie

daar	aroet a nie
ver	pietjoem
dichtbij	pietjer à k
terug, naar huis	atjàm
ook	nabàr
juist	èsĕr a sona
gezamenlijk	par o e moewe
aldus	ponoe
nog eens	bied è nemoe
hoeveel	kwaroek
meer niet	m a ta neib o e
straks	pòja
voldoende	oew a u wenoem
een ander	t ĕ tar
veel	ab e rowé
zeer veel	aberas é ràk
naar boven	o e berie
naar beneden	m a berie
vóór	mana
achter	aboe tj a watjoe
voordat	sàb a ta
wie	kwin
weinig	màm a roem
meer	nĕm ò ta

Zang, liederen.

I. Entje marar i e o pol i e sie
paroe pauw a re
poeroe koene kor a no.

Entje mar i e riebo
piera warien i e o
màk a tie b i e biedau

Anamau kietau
k i e ta t a ramau
sàb a ta boenoe kieta

Entje bòja bòja
kobo ramak ò so
tom à koja satoe

II. M a màkànanè, m a màkànanè
sie e sie m a màkànanè
nènè b ò djemoe kwèritj
tj è moekwarè, tj è moekwarè

K è rèkànanè, k è rèkànanè
bobo t a djim miedè
tj i e de bonanè a riebonanè.

III. Anakw i e a kw i e a, atjatow a rim.
sorekw i e a kw i e a, ĕw a re w a re

Ana s o ra w è ti, arebowòr o na
wih ò re, hòrebawòr o na.

Werkwoorden.

zingen	sèwon
drinken	penàm, tjabèn
eten van vleesch	konàm
eten van plantaardig voedsel	nànàm
vallen	i e dieom
loopen, gaan, weggaan	èw ò nie a m
weggooien	toekwĕn a m
kappen	p i e djĕnam
opstaan	iebitam
zitten	moenauwoenoem
menschen bepijlen	k a rĕrim

varkens schieten	oetj e ĕm
met geweer vogels schieten	t a djienem
vliegen	tèr i e nieam
rooken	ietoem
wachten	moenoem
zijn	pàtoer o e na
slapen	nd o kwain
komen	atjom
roepen	oem o e ntjam
geven	i dienĕm
lachen	sĕm i e tjĕ, hèmitj
weten	toemona
bewaren	oew a nèm
hooren	tj a banòtie, nàntim
draaien	o badiedj a nie
klimmen	a rasoem
fluiten	mob a rau
fluiten als paradijsvogel	oew ò òk
oplichten	òrim
bijten	kaw e jĕm
volgen	s i e djĕnĕm
omvallen	a wàram
roeien, pagaaien	iesam
hoesten	kasie a nam
niezen	kasàn
spuwen	kèw, kèwàn
hikken	nakàm
koken	o e tjienĕm
stroomen	badjom
uitblazen van vuur	painĕm
meenemen	or è tàp
op de fluit spelen	às a ra
zoekraken, verdwijnen	omètjit a ni
huilen	keinam
zien	warim, nabem
brengen	or è tàm
honger hebben	e biesau

trouwen	ndim
zoeken	oew a worim nawor i tj
dansen	paněm
willen	m e rakau
koopen, ruilen	ònim
verbouwen, planten	p a panàm
sagoe kloppen	ndiejěm namoek
inteekenen, inkrassen	kwer è djěm
spreken, praten	naietj
springen	tanieàm
gooien	tiedjam
stukbreken	tèk a nam
snijden met een mes	a kàrim
vechten	o e wam
vangen	ieděb oe noem
neerzetten	oew a nim
vangen	o e wam
gapen	monies
stelen	t a barim
slaan	oew a sienam
krabben	t a datan
vuurslaan	t a banoem
vuurzagen	sietj e rim

Uitdrukkingen, zinsbouw.

Ja	Iejo
Neen	Tar a ra
Kom hier	A nawà tjom
Ga heen	A nawà èw ò nieam
Al klaar, laat maar	Tj a à r
Hoe heet dat	Mb ě kwin
Waar is de weg naar de kampong?	Màkàn tj a koera kwètj
Daar is de kampong	Tàmàn a roetàn
Waar is de prauw?	Kw a rà o kwètj

Wie is daar?	Aroet a nie kwin. Aroebiea kwin
Geef mij tabak	Sàb o ka ot e dienĕm
Verzoeke dat	Mè, mèmoe
Straks moet gij mij tabak geven	Poja ònoeb e dienem sàb o ka
Mijnheer, geef nog meer tabak	Toewan, sàw o ka nĕm ò ta e dienĕm
Ik wil niet	T à raramoe m e rakau
De zon komt op	A bietj a rietàm. Ab i e tjĕ èwon i e bo
De zon gaat onder	Abietje pàdj a wanoem
Wat is dat?	Aban a ja
Dit is van mij	E mai
Zoo is het	Ab ò tja h è nit
Dank u. Mooi. Goed	E zamas
Spreek hard	N o bokwa w a woek, n o-bokwa ab e rowe
Niet weggaan, wachten	Ekwai pèw ò nieam, moenoem
Hoe is uw naam?	Ekwitje m a kwin
Ik wil niet eten	E kwai b è nanàm
Naar het noorden gaan	Oet o e roe mèw o nieam
Daar zijn menschen	A roetàn àn a ta
Daar zitten paradijsvogels	Oeba g a djie moen a u-woenoem
De tabak is op	Sàb o ka bairàk
Niet spuwen	Kwèwàn bèkwai
Breng een ander	T ĕ tar or è tàm
Het is mooi weer	O roekwĕ è zàmas
Ik ga naar huis	A tjammoe
Het duurt lang	Mauw a tjie
Ik ga nu weg	Moeroe pan è wonieam
Wij gaan gezamenlijk weg	Arabar e ta è wonieam
Mijnheer is een vriend van de menschen van Pisano	Toewàn tjaumoe ànà Piesano

Mesoegoe is op de vogeljacht	M è soegoe gadjie oew a-worim
Pidjowa gaat varkens jagen	Piedj o wa tjiebitj a worim
Hoeveel dagen slaapt Mijnheer hier?	Toewàn, kwaroek tjèrit mab e rokwam
Hoeveel kampongs hebben de Kauwerawet?	Kauwerawet tamàna kwaroek
Wij gaan allen visch vangen	Paroemèw o nieam iebie-n i e sa iedĕboenoem mate
Hoeveel vrouwen heeft Tjakoera?	Tj a koera e sò kwaroek
Drie vrouwen is verboden	Es nien i e tjie m e rakau
Laat de vrouwen vlug hier komen	Es adjew a moem tàtàr
Hard zingen	Sèwon ab e rowe
Allen te zamen zingen	Sèwon par o e moewe
Het water stroomt vlug	P i e tauwe t à tarè badjom
De motorboot trekt zeer vlug de prauw van Mèsoegoe	Mòtòr t à tarè o e djaraoen kwara Mèsoegoe
Naar de Mauwarivier is het drie dagen loopen	Mauwa p è wonieam a bietj iesienietj
De menschen van Atoebie, die pas gekomen, willen (de gramofoon) hooren	Ana Atoebie p a ije è wonieam mĕnantim
Vanwaar is Niriwari gekomen? Van kampong Oetjotinje	Nieriew a rie kwan o ra kwètjau Makan O e i tjotienjè
Voordat de vrouwen gaan sago kloppen, zal ik komen	Sàb a ta es nd i e jàm namoek è wenoep è woniebo
Zoogdieren worden alle gegeten	S a biea par o e moewe ak onàm

Laat mij het fluitspel hooren	As a ra nět e moe
Kanai is het kind van Tjakoera	Kanai Tj a koera nan a moer

Verbuigingen, voornaamwoorden.

Vallen	i e dieom
ik val	è mab i e dieom
gij valt	i e bab i e dieom
hij valt	a reb i e diom
wij vallen	par o e mèw i e dieom
zij vallen	a rabamèw i e dieom
slapen	ndokwam
ik slaap	è mab e rokwam
gij slaapt	i e bab e rokwam
hij slaapt	a reb e rokwam
wij slapen	p a roem e rokwam
zij slapen	a rabam e rokwam
ik	è, èma
gij	ie, ieba
hij	are
wij	p a roe
zij	a rabà
mijne kralen	tjie mèroe
zijne kralen	a rébo mèroe
onze kralen	a roebiea mèroe

The Evolution of Culture in the Pacific in relation to the theories of the "Kulturhistorische" and the "Manchester" schools of Social Anthropology. *)

by

Dr. B. Schrieke.

Every serious student of the literature on primitive races from different parts of the world, must be struck by the great amount of uniformity, even identity of the ideas and customs he meets with in these ethnographical descriptions. Involuntarily the question occurs to his mind: What is the cause of this uniformity? Is it to be sought for in the unity of the human mind, or have the races derived those ideas and customs from each other?

This problem was faced at the outset by the first students of modern comparative anthropology. The researches undertaken by ADOLF BASTIAN (1826—1905) in his travels over the whole world resulted in his conviction of the fundamental unity of the human species. For him the explanation lay in assuming that humanity as a whole had, as common property, certain „*Elementargedanken*", elemental ideas, which however he never further defined or specified, but by which he evidently meant to indicate the original nature of man. He supplemented this theory (which he however failed to formulate in logical and unequivocal terms) with another „big" word: „*Völkergedanken*", folk-ideas, by which he meant the ethnic mind. The elemental ideas namely react on external influences

---

*) Paper read at the *Third Pan-pacific Science Congress.*

proceeding from the environment in what he called "*geographical provinces*" (i. e. distinctive large areas with similar external conditions of physical features and climate). In this way the various "folk-ideas" developed their special characteristics as a result of natural consequences [1]).

FRIEDRICH RATZEL (1844—1904) on the contrary was in the first place a geographer. With him the psychological method takes a secondary place, whereas the knowledge of the process of the diffusions which have led to the present geographical situation is of primary importance. "Not until I can discriminate between the foreign and the indigenous elements in a people 's culture can I attempt the study of the peculiar creations of its genius". *The geographical method* does not aim at finding for every anthropological fact its psychologic connections, but studies the course of the diffusion of the different phenomena all over the world. Thereby differences in the "geographical provinces" are found which have nothing to do with psychology.

As a matter of course RATZEL devotes his attention first of all to the material side of a people's cultural heritage, as it offers concrete material for research.

However the geographical method (in its search for the ways and means by which diffusions can be traced) touches on so many objects, customs, ideas, whose origin cannot be accounted for in the mind of the people among whom they are found to-day, but which were imported here from foreign sources. The first question

---

1) Cf. K. VON DEN STEINEN, Gedächtnisrede auf ADOLF BASTIAN, *Zeitschr. der Gesellsch. f. Erdkunde* (Berlin 1905), p. 160—174; J. EISENSTÄDTER, Elementargedanken und Übertragungstheorie in der Völkerkunde (Stuttgart 1912); R. SCHWARTZ, Adolf Bastian's Lehre vom Elementar- und Völkergedanken (Leipzig 1909).

in such a case is not: Why? but Where? And the second is: „Whence? Then the first thing to do is to determine the area in which the phenomenon has been observed, and if this has been successfully done, it leads on to the location of its origin [2]). According to RATZEL racial intercourse is the great factor for cultural development. By this means it becomes possible for the crumbs of the richly spread tables of the older cultures to fall in distant and culturally backward regions. Misunderstood and often misapplied in consequence of uncongenial circumstances, such elements of culture can in such places only drag on a lingering existence. For the rest RATZEL does not deny the reality of elemental ideas [3]) and admits, as the father of anthropogeography, more emphatically even than BASTIAN, the influence of environment. BASTIAN, on the other hand, does not deny the possibility of derivation, or of a contact among his geographical provinces [4]). However this does not do away with the fact, that the main point with BASTIAN is the independent origin of the various cultural elements in their provinces, and the reduction of anthropological parallels to internal causes, to an independent invention and to the identity of the human mind. As regards derivation, BASTIAN does not take it into consideration until an explanation of similarities, based on inherent laws, is apparently impossible; he moreover requires convincing proofs for derivation in every single case.

---

2) RATZEL, Die geographische Methode in der Ethnographie, *Geogr. Zeitsch.* III (1897) p. 720; Völkerkunde [2] I p. 21, 75 sqq.; Anthropogeographie II 577 sqq.; etc.

3) Völkerkunde [2] I 4, 19; *Geogr. Zeitsch.* III p. 274; Anthropogeographie II (1891), p. 709, 724, 718 sq.. Cf. HOERNES, Natur- und Urgeschichte des Menschen (1909) I 424, 429 sq.

4) R. SCHWARTZ, l.c. p. 53 sqq.; EISENSTÄDTER l.c. p. 16—17; VON DEN STEINEN, l.c. See also e.g. E. B. TYLOR, *J. A. I.* XI 401 sqq.

We shall not discuss here any further the influence of environment on human life. We shall take it for granted. Such theories were already current among the ancient Greeks [5]) and were revived during the 13th century when the Arabian philosophers became known in Western Europe. At the time of the Renaissance and after they were considered to be preeminently the explanation for the differences among the peoples. BODINUS (1530—1596), MONTESQUIEU (1689—1755) and BUFFON (1707—1788) not to mention others, based their opinions on them.In the 19th century TAINE (1828—1893), BUCKLE (1821—62), ALEXANDER VON HUMBOLDT (1769—1859), CARL RITTER (1779—1859), O. PESCHEL (1826—75) a.o. preceded RATZEL in this. The growing interest in the influence of physical environment since the last decennia of the 18th century may be accounted for by the general acceptance of LAMARCK's (1744—1829) biological theories. Thus, for the years to come — sciene still being one and undivided — MONTESQUIEU could lay anthropological thought in France, England and Germany under his spell.

There is a familiar sound in BASTIAN's "*elemental ideas*", and "*folk-ideas*". In the term "*elemental ideas*" we recognise the echo of the "*Aufklärung*" with its doctrine of the unity of human nature, and its unspoilt natural reason, a doctrine, which served as a basis for a "natural religion", a "natural philosophy", the "jus naturale" and the political doctrine of the "natural rights of man".

---

[5]) R. POEHLMAN, Hellenische Anschauungen über den Zusammenhang zwischen Natur and Geschichte (Leipzig 1879); A. MEUTEN, Bodins Theorie von der Beeinflüssung des politischen Lebens der Staaten durch ihre geographische Lage (Bonn 1904); A. WÜNSCHE, Die geschichtliche Bewegung und ihre geographische Bedingtheit bei Karl Ritter und bei seinen hervorragendsten Vorgängern in der Anthropogeographie (Leipzig 1899); etc.

The elemental ideas reflect the rationalistic speculations of the "*Aufklärung*" with regard to "n a t u r e" and "r e a s o n".

In the "*folk-ideas*" we hear the echo of the theory of the *Volksgeist* (e t h n i c m i n d) of *Romanticism*, namely the doctrine, that aims at explaining man in connection with his people, and contains the statement, that the different aspects of a nation's civilisation should be appreciated as expressions of that nation's character; that ideas of right and economic life are just as expressive of that character as its language and art. According to the historical school of VON SAVIGNY (1779—1861) it is the national spirit which fosters in the members of a community certain common convictions, which in so far as they refer to right, are the right [6]). Previously HERDER (1744—1803) and HEGEL (1770—1831), following MONTESQUIEU (1689—1755), had spoken in a similar way in their own domain about the spirit of the nation. For MONTESQUIEU the "national spirit" is the product (historical, usually unconscious, at any rate unintentional) of countless circumstances to which the legislator has to accommodate himself. HERDER looks upon the various and richly endowed parts of the

---

[6]) In order to point out the great influence which *Romanticism* further exerted in several domains of science, it may suffice to mention only a few names: the historian LEOPOLD VON RANKE (1795—1886); the theologian and philosopher SCHLEIERMACHER (1786—1834); the philologist J. GRIMM (1785—1863); the literary historian F. VON SCHLEGEL (1772—1829); the political scientist ADAM HEINRICH MÜLLER (1779—1829) etc. The historical school of national economy (W. ROSCHER, B. HILDEBRAND, KNIES) although at a distance in point of time, is also an outcome of the great *Romantic* movement.

Cf. VON BELOW, *Zeitsch, f. d. Ges. Staatsw.* 81 (1926) p. 157; Ueber historische Periodisierungen mit besonderm Blick auf die Grenze zwischen Mittelalter und Neuzeit, Anhang: Wesen und Ausbreitung der Romantik (Berlin 1925); Geschichte der deutschen Geschichtschreibung (2. Aufl. 1924); P. KLUCKHOHN, Persönlichkeit und Gemeinschaft (Halle 1925).

world as distinct entities, conditioning the habits, the spirit and the historical development of their inhabitants. WILHELM VON HUMBOLDT'S *neo-humanism*, the *idealistic philosophy* of KANT (1724—1804), FICHTE (1762—1814) and SCHELLING (1775—1854) and SCHILLER'S (1759—1805) *aestheticism* are agreed on this point, that national peculiarity is the local development of a peculiar aspect of the one human nature. Here we discern the scientific and philosophic echo of the birth-cry of German nationalism, among the dying accents of the intellectual cosmopolitanism of the 18th century [7]).

BASTIAN took refuge in anthropology in despair at the sight of the utter failure of the German idealistic philosophy of the middle of the 19th century. "Among the erring ways of thought, every path that could possibly be followed with the object of penetrating into the mystery of life, seems to have been explored". But — in vain! He now looked for salvation from one quarter only, viz. from natural science, i.e. from the application of the inductive methods of natural science to the psychology of man as a social being. As an individual man only exists in an abstract sense. The "*universalism*" of *Romanticism* [8]) had opened his eyes to the fact that man only lives in social relations; nevertheless the

7) MEINECKE, Weltbürgertum und Nationalstaat (1922); FRANZ HAYMANN, Weltbürgertum und Vaterlandsliebe in der Staatslehre Rousseau's und Fichte's (1924); F. HERTZ, Die allgemeinen Theorien vom Nationalcharakter, *Arch. f. Soz.-wiss. u. Soz. pol.* 54 (1925), p. 1 sqq., 657 sqq.

8) Man's innate *sociability* was already appreciated by some of the principal French and British philosophers of the XVIIIth century, e.g. SHAFTESBURY (1713), ADAM SMITH (1763), FERGUSON (1767), VOLTAIRE (1740). DE JAUCOURT, etc. "Tous les hommes vivent en société .... L'homme, en général, a toujours été ce qu'il est. Le fondement de la société existant toujours, il y a donc toujours eu quelque société .... (Essai sur les moeurs, *Oeuvres Compl. de Voltaire* ed. 1821, 13 p. 32—33); HUBERT, Les sciences sociales dans l'Encyclopédie (1923), p. 205 sqq., 358; W. SOMBART, Die An-

views of the *idealistic philosophy* retained a preponderating influence on BASTIAN's mind. In this philosophy history was often set aside; the hope was cherished that knowledge about the destination of man and consequently about the general trend of history would be obtainable with better results through the study, on speculative lines, of man's innate tendencies.

It was entirely against the bold, transcendent aspirations of speculation to admit that any external material forces, chances, narrow interests, have an influence on the formation of the mind. BASTIAN does admit this, as we pointed out; but as a matter of fact, he is chiefly occupied with the *elemental ideas*, and not with their adaptations to specific environments: i. e. the *folk-ideas*.

BASTIAN's ideas however did not become fruitful in the development of anthropological science until they became associated with the theory of evolution [9]). The optimistic belief in progress was revived in Western Europe in the 13th century; but not until the end of the 18th century had the evolution-theory become predominant there. The self-suffisiency of the 17th century looked down upon the preceding generations as upon children, in comparison with the adults of its own times; but the philosophy of history in the 18th century began to see in bygone epochs the conditions for the characteristic features of the present and the future, and searched the past for the historic laws of the future. Through their idealisation of primitive

---

fänge der Soziologie, in: *Erinnerungsgabe für Max Weber* (1923) I, p. 5—19; HUTH, Soziale und individualistische Auffassung im 18. Jahrhundert (1907).

9) BR. PETRONIEVICS, The historic development of the evolutionary idea (1921); DELVAILLE, Essai sur l'histoire de l'idée de progrès; DUPREEL, Essai sur le passé et le présent de l'optimisme progressiste, *Rev. Inst. d. Soc.* VI 1, p. 35 sqq.

conditions ROUSSEAU and CHATEAUBRIAND [10]) (1768—1848) opened the way for the interest in primitive races. The idea of progressive evolution was introduced in astronomy (LAPLACE 1799 and already KANT 1755), as also in biology by ERASME DARWIN (*Zoonomia* 1794—96) and by LAMARCK (*Philosophie zoològique* 1809). In this they forestalled the 19th century attitude. Then the study of history and of prehistoric times opened men's eyes to stages in the past of the civilised nations similar to the present-day conditions of primitive races [11]).

In the 19th century the German philosophy of HEGEL (1770—1831), the French positivism of COMTE (1798—1857), and the English evolutionism of DARWIN (1809—1882) and SPENCER (1820—1904) popularised the theory of evolution. Even more than DARWIN's *"Origin of the Species"* (1859) SPENCER's theories have contributed to the wide acceptance of the idea of evolution, and next to E. B. TYLOR's [12]) (1832—1917), it is owing to his

---

10) Cf. G. CHINARD, L'exotisme américain dans l'oeuvre de Chateaubriand (1918); L'exotisme américain dans la littérature française au XVIe siècle d'après Rabelais, Ronsard, Montaigne (1911); L'Amérique et le rève exotique dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècles (1913); L. CARIO et CHARLES REGISMANSET, L'exotisme, la littérature coloniale (1911).

11) Cf. already VICO, Scienza Nuova (1725); VOLTAIRE, *Oeuvres* (ed. 1821) 13, p. 28, 34, 85 (Essai sur les Moeurs 1740); HERDER, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1784). Cf. VAN GENNEP, Religions, Moeurs et Légendes (1914), p. 93—215. The first to refer to ethnographical literature are ROGER BACON (1224—1294) and Vincent de Beauvais (c. 1250). For the 18th century cf. (on the subject of religion) also: DE FONTENELLE (1657—1757, LAFITAU (1670—1746) and DE BROSSES (1709—1777).

12) Researches into the early history of mankind (1865); Primitive Culture (1871); Anthropology (1881); The natural history of religion (1900). How much the evolution idea was in accordance with the spirit of the age is evident from the fact, that BACHOFEN (1861), MAC LENNAN (1865), LUBBOCK (1869), MORGAN (1851, 1869, 1877) and POST (1875) came to their own evolution theories, practically independently of each other. Mean-

influence that comparative anthropology, following the spirit of the age, was drawn into the sphere of the evolution idea.

This theory which has proved to be so fertile in natural science now also gained its place in the field of the new science of anthropology. The whole of the human race was seen as a unity and the different peoples as exhibiting various stages in its development. SPENCER and his assistants scanned the available literature on human society for illustrations of customs and beliefs which SPENCER had already constructed and arranged into stages, following, in the main, a deductive method. Thus was laid the foundation of a comparative method, which consisted in the accumulation of customs and ideas gathered from many places and periods, to substantiate developmental schemes arrived at through speculation.

The scheme had been thought out and logically construed in anticipation, and the ethnographical data served only as illustrations of the aprioristic theory.

No previous critical sorting of the material therefore, no fixed criteria for the differentiating between what was primitive, and what was representative of a more developed stage! This procedure was further simplified by following the example set by SPENCER in his *Principles of Sociology*, and splitting up the social phenomena into several domains, political, religious, ceremonial, industrial institutions, the development of which was traced on entirely disconnected lines. The same people was sometimes classified as primitive, and at other times as rather highly developed. This aprioristic construeing of scales of development with facts, apart from their social connections, without fixed criteria for judging them and often without sufficient critical

while the most important elements in MORGAN's evolution scheme are already found in FERGUSON's Essay on the history of civil society (1767) and JOHN MILLAR 's Observations concerning the distinctions of ranks in society (1771).

estimation of their documental value, is specially characteristic of the numerous treatises on the evolution of the family, and of marriage from the last decade of the 19th century, especially between the years 1880 and 1900.

It was characteristic that the attempt was not made in the first place, to trace the real genetic relations of the several data in Africa, Oceania or America, but that the whole of the cultural heritage of the human race was viewed as a more or less homogeneous mass with several more or less homogeneous tendencies for development. The primitive races are members of the human family, who have been retarded at different stages of development, according to their more or less favourable natural conditions.

The main thing therefore is, to get all the nations properly classified, in order to be able to read off from that list the whole process of human civilisation.

The idea of a uniform course of development of the human race is already found in the three-stages-theory of TURGOT (1727—1781), SAINT SIMON (1760—1825), COMTE (1798—1857) [13]) and with HEGEL (1770—1831) in his *Vorlesungen über Religionsphilosophie.*

Gradually the conviction grew stronger that this was not the way to promote science. Improvement in method was now attempted in three directions. In the first place by working more along the lines of *induction*. A beginning was made with the collecting — as completely as possible — of anthropological data in order to be able — after a critical classification of the sources — to arrange them statistically, in so far as this was possible with the incompleteness of the literature, so as to make it possible to read off the conclusions from the facts. But here another difficulty cropped up: in order to be able to arrange the facts, a classification of the peoples

[13]) Cf. also VICO (1668—1744), Scienza nuova; cf. SPRANGER, Die Kulturzyklen-theorie und das Problem des Kulturverfalls, *Sitz. ber. Preuss. Akad. d. Wiss. 1926*, p. XXXV—LIX.

was indispensable. There had to be an objective criterion for the classification of the peoples in the order of their degree of civilisation. The basis for this order was sought for in the stage of their economic or technic development. It was admitted that the economic factor was not supremely important, and that various factors of civilised life interacted on each other; still the economic factor was considered to be the best available test. Nevertheless it remained doubtful whether the other cultural elements kept pace with the economic life. I do not even mention the difficulty of doing justice to the influence of other civilisations on some particular people, if one includes the whole world within the field of one's investigations. Be this as it may — the stage of the economic development was accepted as the criterion for the classification; however a universally accepted classification was not found. Some graded scales were indeed construed, based on the economic development, but apart from the fact that anthropologists and economists worked along their own lines, and that historians also began to have their say in the matter — the classic economical three-stages-theory had long ago ceased to give satisfaction —, it began to be doubted whether it was really possible to construe universal degrees of economic development, and whether one had not better speak of *forms* or *types* of economical life. Was it even possible to speak of uniformity of development at all? Observing only change and transformations, could one scientifically maintain one's optimistic belief in progress, which, after all, was introducing an appreciation of its merits?

A third objection which was increasingly felt against the current method, was directed against another heirloom of the "*Aufklärung*", viz. the rationalistic method of interpretation applied especially with regard to religious matters. Taking for

granted the unity of the human mind, it was accepted beyond dispute, that primitives reasoned like 19th century-professors. The conviction grew that quite too large a share in the make-up of primitive mentality had been allocated to reason; that the primitive mind had been too lavishly endowed in order to suit the theory.

This mind had first to be studied. Another mistake became evident. The individual, apart from his group, had loomed too large in the student's eye, at the cost of collective observations and impressions, — the *mass-phenomena*. Besides, too much originality and ingenuity had been attributed to individual man. In the search for primitive forms, for the first beginnings of all social phenomena, it was not realised that while continuity is everywhere to be met with, an "*Urstadium*" was nothing but a fiction.

The domain of mythology was for a long time avoided by anthropologists, although MAX MULLER's linguistic interpretations confined as they were to India and the ancient classical world, could scarcely satisfy them. The result was that mythology remained the special domain of the *diffusionists*. For a long time the sanscritst BENFEY's authority in this field was undisputed. We must confine ourselves to mentioning FROBENIUS here only by name. For a short time the *Pan-babylonists* (WINKLER, JEREMIAS, STUCKEN, JENSEN, ZIMMERN) made a great stir in this field, but their sound soon died away. EHRENREICH was the first to apply the *elemental ideas* in his study of comparative mythology.

He pointed out to his opponents, that even where derivation could be traced, this fact by itself would not be an explanation. After all, the derivation of a foreign element of culture depends on psychic or cultural receptivity i. e. on inner forces of the culture itself. If these are present, the derivation only takes the place of in-

dependent invention elsewhere. In both cases the inner growth is the cardinal factor [14]).

Be this as it may, in the domain of mythology many continued their search for derivations and origins.

The dissatisfaction about the doubtful results of the study of anthropology by the BASTIAN and TYLOR methods caused a revival of the derivation-theory in other branches besides that of mythology. Although the relative values of each other's standpoint were admitted, the methods represented by BASTIAN and RATZEL respectively had not yet been made to agree. For the latter derivation was primary, whereas BASTIAN refused to take it into account until every possibility of a psychological explanation had been exhausted and derivation had been proved without the shadow of a doubt.

The reaction now referred to became evident in the lectures of ANKERMANN and GRAEBNER at Berlin, on the 19th Nov. 1904. Taking their stand on RATZEL's theory and on the earlier studies of FROBENIUS [15]) they traced the diffusion of certain specific cultural elements over the whole world. Like their above mentioned predecessors they admitted a cultural connection between Africa and Oceania. Together with FOY they continued their researches which were published in the *Zeitsch. f. Ethnologie*, the *Zeitsch. f. Sozial-wissenschaft* (1908), *Ethno-*

---

[14]) Connected herewith is a controversy of later date on the idea of convergency. VON LUSCHAN, *Mitt. Anthr. Ges.* (Wien) 48, 1918; WEULE, *Peterm. Mitt.* 66 (1920); ANKERMANN, *ibid*; cf. GOLDENWEISER, *Journ. Am. Folklore* 26 (1913); LOWIE, *Journ. Am. Folklore* 25 (1915); cf. EHRENREICH, *Korr. bl. d. d. Ges. f. Anthr. u.s.w.* 34 (1903); *Zeitsch. f. Ethn.* 1913, p. 192; GRAEBNER, Methode, p. 94 sqq; ULRICH, *Anthropos* XVIII—XIX, 733; THILENIUS, *Museumskunde* XIV *Beiheft*; etc. We refrain from discussing the convergency-idea, as well as TYLOR's survival-idea for the sake of limiting our subject.

[15]) FROBENIUS was disavowed by RATZEL (*Geogr. Zeitsch.* V 114) and so were ANKERMANN and GRAEBNER by FROBENIUS (*Zeitsch. f. Ethnologie* 1905, 88 sq). Afterwards FROBENIUS came back to his former views (*Zeitsch. f. Ethnologie* 1909, 759 sq., cf. 1907, 313). Also SCHURTZ who in some respects may be called an adherent of RATZEL, criticised FROBENIUS (*Peterm. Mitt.* 45,16-19) Re FROBENIUS cf. also P. HAMBRUCH, Das Wesen der Kulturkreislehre (1924). FROBENIUS' work cannot be further discussed here.

logica, *Anthropos* and *Globus*. Criticism made itself chiefly [16]) heard in 1911, in connection with the publication of GRAEBNER's *Methode der Ethnologie* and the discussions thereon at the *Meeting of the German and Viennese Anthropological Societies* (Heilbronn, August 1911) [17]). Without accepting the results of these German investigators, RIVERS advocated the use of a similar method of research at the *Meeting of the Brit. Association for the Advancement of Science* in 1911. In the same year [18]) the anatomist ELLIOT SMITH, who together with PERRY continued to build on the basis laid by RIVERS, received the inspiration which prompted him to his anthropological studies. The „M a n c h e s t e r"-school may therefore be said to date from 1911.

According to FOY social anthropology is part of the history of civilisation, i.e. the science of the causal development of all that constitutes the intellectual life and the external forms of living of all human races past and present. Anthropology in particular is the history of the civilisation of peoples outside Europe with the exception of the ancient peoples of Asia Minor and North-Africa. Consequently India and Eastern Asia belong entirely to the domain of anthropology as exhibited in museum collections. He insists on the treatment of the material aspects of civilisation along historical lines, because "wherever historial tradition is wanting or inadequate the material objects on account of their well defined forms and shapes, and because of their objectivity are especially suitable for an unbiased demonstration of relationships, which in itself can at the same time

---

[16]) Ancient Egyptians and the origin of civilisation, 2nd ed. (1923); *Introduction;* cf. PERRY, Megalithic culture (1918), *Introduction; Man* 1911, 176; 1912, 173.

[17]) Barring the Australian controversy SCHMIDT—GRAEBNER.

[18]) *Korr. bl. d. d. Ges. f. Anthr. Ethn. u. Urgesch.* 42; *Peterm. Mitt.* 1911 I 113—118, 228—234; II 143; 1914, II 57—60; VIERKANDT, *Hist. Zeitsch. 1911, 70—80*; cf. *Anthr.* VII 253; VI 1010—1036.

be of considerable advantage to the history of the other cultural elements" [19]).

"The processes of the development of human civilisation have been effected gradually, but coherently, and not independently from each other in separate parts of the world".

"Wherever we come across identical elements of culture their similarity — as far as can be ascertained at the present time — is not due to chance, or to inherent laws, but they point back to a common source, and with careful observation we are able to trace how one cultural wave after another came forth out of Asia and flooded large parts of the rest of the world."

As we stated above, FOY as well as RATZEL attached great importance to material cultural possessions to be used as a guide in the determination of cultural relationships — as is understandable in a museum-anthropologist —; ANKERMANN and GRAEBNER are of the same opinion [20]). "The task before us is, therefore, the finding of a fixed point, a cultural phenomenon, the nature and the diffusion of which would hardly allow the possibility of polyphyletic origin. Suppose this phenomenon were over the whole of its area accompanied by others, and here and there in a marked manner distinguished from other phenomena of its kind, one could hardly refuse to conclude that it was a past or present cultural unit of that special area." This is then the way in which the various *cultural areas* i.e. the areas over which a specific culture is supposed to have spread, and the *cultural strata,* found in succession whithin a certain geographical

---

[19]) FOY, *Vorwort des Herausgebers*, in: GRAEBNER, Methode der Ethnologie (1911); FOY, Führer durch das *Rautenstrauch-Joest*-Museum der Stadt Cöln, 3. Aufl. 1910. — See also: GRAEBNER, Methode der Ethnologie (1911); GRAEBNER, *Ethnologie*, in: Anthropologie, 1923 (*Kultur der Gegenwart* III Abt. V); SCHMIDT and KOPPERS, Völker and Kulturen I. Gesellschaft and Wirtschaft der Völker (Regensburg 1924); SCHMIDT, *Anthropos* VI 1010—1036; etc.

[20]) Cf. SCHMIDT, *Anthropos* VI 1029.

region, should be analysed. "*Leitfossilien*", typical cultural fossils, supply the guiding lines for this search, and *criteria of shape* and *quantity* [21]) lead to the conclusions.

What we have before us here is not a working hypothesis, but a theory, exalted to a d o g m a [22]). If one shudders at the tremendous distances encompassed by these continents-embracing theoretical *cultural areas*, one suffers from "fear of space and time" (GRAEBNER 155). If one asks for proof why the criteria which apply to definitely marked off regions, in which historical contact is beyond doubt, may also be applied within the world-embracing theoretical *cultural areas*, such a modest expression of doubt is styled "nonsense". Instead of himself furnishing proofs for the correctness of his statement, GRAEBNER requires proof of the contrary. Nevertheless it appears that so far no proof for the principle underlying these theories has been forthcoming. What certainty have we a priori, — even granting the dearth of ideas and the conservatism of mankind in general — that similar cultural elements, found in different continents should per se point to a common origin? This starting-point is at least as hypothetical as the "*elemental ideas*". What certainty have we moreover [23]) that social institutions, religious ideas and myths are transmitted in the same way as material cultural goods which as articles of commerce can be transferred over long distances and which in point of fact we know have actually been so transferred.

Doubt with regard to this is disposed of by GRAEBNER without any proof (p. 116, 137, 162, 163). The social and intellectual conditions which accompany the derivation of those other cultural elements are not required for the acceptance and use of foreign commodities. This can be vouched for by any one who at some time or

---

[21]) GRAEBNER, Methode p. 108.
[22]) GRAEBNER, Methode p. 81.
[23]) Cf. SCHMIDT, *Anthropos* VI 1029.

other has had practical experience of this matter. At any rate this problem has to be solved before any far-reaching conclusions can be built on its theoretical basis. It would be more to the purpose to examine this problem in a region (say the Malay Archipelago) where the contact and the mixing of cultures historically do not admit of any doubt. Eastern Asia is not so poor in such reliable historical data as the school of the history of culture would have us believe. Who that knows the history of the Malay Archipelago will e. g. attach any value to the theory of Father KOPPERS who sees a connection between matriarchy and Buddhism [24])? More characteristic still is the chapter "South Eastern Asia" in GRAEBNER's *Ethnologie* (1923) which often makes one laugh. That is what the study of cultural history leads to, if one does not start from the historical data. And yet the school of cultural history considers the demonstration of historical relationships as the fundamental problem [25]), however—without making use of historical data. Father SCHMIDT e.g. in his *Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker* assumes that he may accept as primitive a mythologic datum found in the Batak-lands, Sumatra, and in the island of Nias, without taking account of the fact that it is exactly there that of old foreign influences have left their strongest marks.

A method as rough and ready as that does not help us on one step further. Suppose that by this method one could make it probable that at some given place in the world bows and arrows had been invented; such a cultural relationship would tell me nothing about the part played by this weapon in the process of the civilisation of the nations, and what use they were able to make of it. It is its a p p l i c a t i o n which is of importance to cultural

---

[24]) *Anthropos* XVI—XVII 442—458.

[25]) GRAEBNER, *Ethnologica* II 46

history, but this is the result of factors totally different from invention. Not the intellectual, but the voluntaristic element is of supreme importance. I may well ask: suppose that the similarity of typical bows, shields, houses, masks, drums and clothing of fibrous tissue should prove a former relationship between peoples of Melanesia and West Africa, what use would such knowledge be to us for a better understanding of these peoples, in view of the plastic nature of mankind?

After all, the subjective element is not wanting in the so called objective methods of the school of cultural history; no form-criterion is absolute; usually the forms are not identical, but similar; and the contents (meaning or use) frequently differ. There are many objections to the distinction of the *strata*, because foreign elements have usually undergone an acculturation-process in the course of time, and have become an organic element of culture. The foreign elements have in that case fertilised the autochthonous elements and the intermixing has given rise to new forces which influenced the progress of development. I refer e.g. to the effects of the Hindu-Buddhistic influences in Java, which gave origin to a culture bearing its own, specifically Javanese character. When Father SCHMIDT admits that for the interpretation of the forms in mixed regions the idea of "*cultural areas*" must even to a high degree be set aside [26]), the question rises: would there be other than mixed regions in any part of the world?

For the above-mentioned factors, relating to the internal growth of civilisation RIVERS has been shown to have an eye, more so than the German school of cultural history.

Leaving aside for a moment RIVERS' [27]) theoretical starting-point, which we intend to discuss later on, we

[26]) *Anthropos* VI, 1033.

[27]) The ethnological analysis of culture (*Nature* 1911, 356); The disappearance of useful arts (*Westermarck-Festskrift* 1912);

notice that ELLIOT SMITH [28]), PERRY [29]) a.o. continue to build on his foundations. At first RIVERS took up a more or less reserved attitude with regard to the results of the studies of these scholars, however much he was

---

Survival in Sociology (*Soc. Rev.* VI, 1913, p. 293); The contact of peoples (*Ridgeway-Studies* 1913); Suncult and megaliths in Oceania (*Man* 1913); History of Melanesian Society (1914); Conservatism and plasticity (*Folklore* XXXII, 10); *Folklore* XXXI, 1920, p. 82, 294; *Man* 1920, 158; Psychology and politics (1923); Social organisation (1924); etc. etc.

[28]) Ancient Egyptians and the origin of Civilization (1. ed. 1911: 2nd. ed. 1923); Elephants and ethnologists (1924); The evolution of the dragon (1919); The migrations of early culture (1915); Egyptian mummies (2nd. ed. 1924); The influence of ancient Egyptian civilization in the East and in America (Manchester 1919); The origin of the dolmen (*Man* 1913, 184, 193 sqq.; The evolution of the rock-cut tomb and the dolmen (*Essays and studies presented to W. Ridgeway* 1913, p. 510), cf. E. BAUMGAERTEL, Dolmen und Mastaba, *Beihefte zum Alten Orient* 6, Leipzig 1926; The invention of coppermaking (*Man* 1916, p. 26), cf. SAYCE, *Man* 1921, 164—166; An American dragon (*Man* 1918, 161); Ships as evidence of the migrations of early culture (Manchester 1917); etc. etc.; cf. SLATER, The Dravidian element in Indian culture, 1924 (cf. ELLIOT SMITH, *Man* 1918 No. 8); JACKSON, Shells as evidence of the migrations of early culture (Manchester 1917), cf. HADDON, *Man* 1924, 177 sqq.; G- S. GHURYE, *Anthropos* XVIII—XIX (1923—'24), p. 420; etc. etc.

See also CHERRY, *A. A. A. S.*1921; CHINNERY, *J. A. I.* 49 (1919); HROZNY, *W. Z. K. M.* XXIX (1915), 367—370; MONTET (*Pub. fac. l. Strasbourg* 24) p. 200; F. HARTMANN, L'agriculture dans l'ancienne Egypte (1923); ERMAN-RANKE, Aegypten p. 513—532; MEISSNER I 184—211; WIEDEMANN, p. 267—279; HROZNY, Das Getreide im alten Babylonien, *Sitzber. K. Akad. Wiss. Wien, phil. hist. Kl.* Bd. 173 Abh. I.

[29]) The geographical distribution of megalithic monuments and ancient mines (*Manchester memoirs* Nov. 24, 1915); Megalithic culture of Indonesia (1918); Children of the Sun (1923); The origin of magic and religion (1923); The growth of civilization (1924); The development and spread of civilization (*Nature* 1921, 146); The isles of the blist (*Folklore* XXXII, 150); The orientation of the dead in Indonesia (*J. A. I.* XLIV; cf. *Man* 1916 Nos. 3 and 25; *Folklore* XXVI; ROSE, *J. A. I.* 1922, 127); An ethnological study of warfare (1917); War and civilization (1918).

interested in them, but in later years he joined them. He at that time counted himself to belong to those ethnologists, who suppose that in the times when the monuments and scripts of ancient Egypt and Mesopotamia were being constructed and written, people were travelling over the earth, implanting their cultures in remote regions.... In this way the culture of the early dynasties of Egypt would be brought, "directly or indirectly, to so distant and so apparently inaccessible a spot as the Solomon Islands" [30])! In like manner the pre-columbian civilisation of America, (Mexico, Central America, Honduras, Peru) would be inspired by immigrants who at various times during the first twelve centuries of the Christian era and possibly two or three centuries earlier still, crossed the Pacific Ocean and planted in America the germs of Old World culture (with traits suggestive of Cambodia) [31]). According to these theories the chief cultural elements — material, social, religious — had their origin in Egypt, and were derived from there by the rest of mankind. In these hypotheses India often figures at the distributing centre, or "staple-market", from where the other nations obtain them.

ELLIOT SMITH regards the cultural development of Egypt as a result of the incoming of a mixture of mediterranean and armenoid peoples from Syria, in the protodynastic population of Lower Egypt. This anthropologic type which he assumes to have traced in the remotest places of the

---

[30]) *J. A. I.* 1922, 12 sqq.; Psychology and Politics (1923); FOX, The threshold of the Pacific (1924), cf. *J. A. I.* 1915, 131; 1919, 94.

[31]) Already at the Manchester meeting of the *Br. Ass.* (*Man* 1915, p. 174-175; cf. 1914, 173; 1911, 176). Cf. also L. GERMAIN, *L' Anthropologie* XXXII (1922). See also: EPHRAIM, Ueber die Entwicklung der Webetechnik und ihre Verbreitung ausserhalb Europas (*Mitt. städt. Mus. f. Völkerkunde Leipzig* I 1, 1905; LING ROTH, Primitive looms (*J. A. I.*): LEHMANN, *M. A. G. Wien* 41, 182 sqq.; MAX SCHMIDT, *Baessler Archiv* I 61; GRAEBNER, *Ethnologica* II 66.

world (Torres Strait, Chatham Islands etc.) he also holds responsible for the spreading of civilisation. PERRY, on the other hand, attributes it to the Phoenicians, and between the period in which that archaic, world-conquering civilisation reached its zenith, forty-five centuries ago (during the sixth dynasty) and the beginning of the movement from India to the East, he allows a gap of 2000 years. (Direct traffic between Cambodia or the Malay Archipelago and Mexico during the first twelve centuries of the Christian era as accepted by the *Manchester School*, there never has been). DAWSON and SLATER, however, consider the Dravidians as intermediaries who are supposed to have brought the Egyptian cultural elements from the country of their origin, over land, to Southern India (*Soc. Rev.* 1924, 161).

I must honestly declare [32]) that I stagger at unfounded suppositions of this description. They are nothing but an accumulation of problematic speculations. How much is known to us at present as to the origin, the anthropologic and the linguistic position of the Dravidians? What certainty have we even now with regard to ancient Egyptian chronology?

Professors LANGDON and ROSTOVTSEV besides assume the existence of a great prehistoric culture in Western Asia, which extended from Elam to Turkestan and the lands round the Caspian, and to which would be due the beginnings of civilisation not only in Mesopotamia, but also in Egypt. FLINDERS PETRIE (Cf. *Or. Ltz.* 1919, 91)

---

[32]) Cf. A. GOLDENWEISER, Diffusionism and the American school of historical ethnology, *Am. Journ. of Sociology* 1925, 19 sqq.; Early civilisation, 1923; GOLDENWEISER in: H. E. BARNES, *The history and prospects of the social sciences* (1925); BLAGDEN in *J. R. A. S.* 1919 II 614; 1924, 713 sqq.; STEINMETZ in *Feestbundel Schuiling* (1924); HUTTON, Sema-nagas (1921), *Appendix;* WESTERMARCK, Human Marriage (5 ed. 1921), I. *Introduction;* etc.

makes the Egyptian culture dependent on the Elamitic [33]). Since 1923 important new discoveries have been made exactly regarding the prehistorical period in Egypt and Mesopotamia, which warn us to be careful, and so do the discoveries in the Indus-valley and the North of India, which at present are the objects of archaeological researches, and which point to a relationship between the local culture and that of Persia (Susa) and Mesopotamia (Kish), which was already in existence in the third millennium B. C.

How much uncertainty is still reigning in the chronology of pre-historic Western Europe? Pre-historic research-work in Asia has hardly been started! What earthly use is it, seeing the present state of our knowledge to try to prove that all civilisation is essentially one, being derived ultimately by diffusion from a single centre, to wit Egypt!

But apart from these altogether uncertain starting-points, on what are these romantic constructions further based? The Phoenicians [34]), great navigators as they were on the Mediterranean, have been no further Eastwards than the coasts of Arabia, as far as we know. There is nothing to prove that the Sabaeans and Chaldaeans extended their voyages beyond India. Navigation with the ancient Egyptians and Babylonians was still in a primitive stage [35]). The trade with Egypt and Babylon was in the hands of foreigners.

---

[33]) GAERTE, Das Weltbild der Proto-elamischen Kultur (*Anthropos* XIV-XV); LANGDON, *Journ. Egypt. Arch.* 1921.

[34]) Vgl. MORITZ, Arabien (1923).

[35]) ERMAN-RANKE, Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum (Tübingen 1923), p. 571-619; P. MONTET, Les scènes de la vie privée (*Publ. de la fac. d. lett. de l'univ. de Strasbourg, fasc. 24,* 1925), p. 327; AUG. KÖSTER, *Meereskunde Heft* 88 (1914); Das antike Seewesen (1923); MEISSNER, Babylonien und Assyrien I (1920) p. 336-370; LUTZ, Geographical studies among Babylonians and Egyptians (*American Anthropologist* XXVI, 1925, p. 160); LIEBLEIN, Handel -und Schiffahrt [auf dem rothen Meere in alten Zeiten

Be this at it may, the hypothetical stone-using immigrants, the gold- and pearl-hunting bearers of PERRY's archaic civilisation — the unity of which still remains to be proved — are held responsible for the introduction of the stone-culture in the Malay Archipelago. PERRY does not confine himself exclusively to the megalithic monuments, which RIVERS has associated with sun-cult, but treats the entire stone-culture, pre-historic as well as historic — the literature on the subject being only imperfectly known to him — as one whole. A Javanese specimen of architecture from the 14th century, the Panataran, not in the least resembling a pyramid, is associated with the pyramids. The mountain shrine of Soekoeh, dating from the 15th century, reminds these *diffusionists* of the American Maya-culture. There is no such thing as a history of architecture, as far as they know.

Now we find in Indonesia various types of stone-culture, doubtlessly belonging to different, far remote periods, about the chronology of which we are still to a great extent in the dark. We have some relative certainty about the oldest Çivaitic Hindu antiquities (400 à 500 A.D.) in West Java and South-East Borneo. It must be noted that also stone images — Çivaitic, Buddhistic — have been found in South-East Borneo, among which some specimens of a later date (c. 800.) The oldest Malay inscriptions at Palembang [36]), Sumatra, date from the

(Leipzig 1886); CH. BOREUX, Etudes de nautique Egyptienne (*Mem. Inst. franç. d'arch. or. du Caire* T. 50, 1924); cf. WIEDEMANN, Das alte Aegypten (1920), p. 210, 309.

[36]) On the empire of Palembang see FERRAND, L'empire de Çrivijaya (1923). PERRY, who in opposition to all we know (KERN, SCHMIDT) makes the Polynesians hail from India, declares that the Malays originated in the Minangkabau district of Sumatra and that their earliest migrations "dated from about A. D. 1160, when they settled in Singapore!" As a matter of fact there was a Malay supremacy in Central Java as early as the 8th century and Malay influence already made itself felt at that time and afterwards in the Malay Peninsula. Since the 10th century the contest

7th century and these show already Tantristic-Buddhistic traits. The Çivaitic and Buddhistic monuments found in Central Java date between the 8th and the 10th centuries. The oldest inscription of East Java is from 760 A.D. After those come monuments from the 10th century, but the most important relics found there date from the period 1250 — 1400. Although opinions are still divided on the question as to who were the builders of the temples in Central Java — they show a style of their own, compared with those of India —, the Javanese are unanimously considered to be the builders of the most important shrines of East Java. Meanwhile the Archipelago was affected by influences from N. W. India (Gudjarat) and from South- as well as from N. E. India. The decline of the ancient Javanese culture must be accounted for from very well known economic, social and political causes; not from a „departure of the Hindus."

The chronology of the remaining stone relics is more obscure still. As regards the rather more developed stone-sculpture of Pasemah, Sumatra, which at all events is pre-Hindu we have no certainty at all. The same can be said about the rough stone images, which we find e.g. in different parts of Sumatra and West Java, although many of the latter are doubtless of a later date. They show features of an entirely different character from those of Pasemah. Nothing is as yet known about the origin of the big stone jars and urns found in Celebes. The same difficulty is encountered in the dating of the large pre-historic tombs in East Java, the mostly *neolithic* stone chisels and such like in Sumatra and West-Java and in the Eastern Archipelago, the shellmounds (*Kjökkenmödding*) on the East coast of

---

with Java for the hegemony is in full swing. At the beginning of the 11th Century a conflict between the Malay empire and the Cola's of Southern India leads to a defeat for Sumatra, which retaliates in 1106. Remarks on the hinduized Javanese and islamized Bugis belong to the same class. Cf. SCHRIEKE, *T.B.G.* 65.

Sumatra and so on. There is no evidence of a relation between this stone-culture and that of the stone images or of the pre-historic tombs. Neither of a connection with irrigation or metal-work. Stone chisels and such like are still in use in New Guinea. Besides there is still the highly developed ancient stone-culture of Nias, which shows a style entirely its own, and the large stone tombs in West-Soemba, which are still being used, and the terraced holy places, with pointed erect stones in East-Java, etc. etc. To cover all this with the term *stone-culture* and treat it as one whole in grossly unscientific. Any theory that does not take into account the great variety in character and in chronology of these relics is a priori useless. And then to attempt to connect therewith theories about the origins of irrigation, terraced cultivation, rice-cultivation, solar cults, existence of a sky-descended race of deified chiefs, elements in social organisation (the existence of a class of chiefs), ways of disposal of the dead, funerary rites and such like, — this is altogether premature. I do not even mention the sources which PERRY quotes for the formation of this hypotheses (FERGUSON, GERINI, FORBES, WALLACE) and the value attributed by him to native traditions and myths which he simply thinks he can treat as historical records and explain euhemeristically. While his starting-point must be considered as not-proved, and untenable from an historical point of view, the arguments, based on the principles of common distribution and organic connection, with a total neglect of the organic growth of a human society, defeat themselves. We even hereby leave out of consideration the fact that no account is taken of the many-sideness in the relations between chiefs and subjects in the different communities, and which, besides historic, have psychologic causes as well [37]). Neither should it remain unno-

---

[37]) Cf. VIERKANDT, Gesellschaftslehre (1923) p. 68 sqq.

ticed that even at the present time all the stages of the development of the sawah rice-culture are represented in Sumatra, although dependent on economic conditions [38]).

We must at present refrain from entering any further into the theories of PERRY and ELLIOT SMITH, but I venture to think that I have demonstrated that the basis on which they built their romantic speculations must be called absolutely inadequate. A few remarks remain to be made with regard to RIVERS point of view, as it is found in his studies on "*The ethnological analysis of culture*" and "*The contact of peoples*". In the latter treatise RIVERS starts with a survey of the British influence in different parts of the world, though not with a profound analysis which tries to trace, along lines of induction, why that influence is deeper in some places than in others. The incoherent general remarks which he devotes to this fundamental problem are in his opinion sufficient to allow us to take for granted that the influence of an imported culture depends on the impression which it produces on cultural inferiors, chiefly through the possession of cultural goods, and that consequently this influence would be "proportional to the degree of superiority of the immigrant culture", that it would depend on the distance which separates both in the scale of culture". He moreover "finds no reason to suppose that the modern movement differed in any essential respect from the many which have preceded it and he concludes that the greater the superiority of

---

[38]) Finally it is noteworthy that the origin of the rice-cultivation in Indonesia is still obscure, and that — as can be historically demonstrated — the attribution of the introducing thereof to culture-heroes proves nothing at all.

On linguistic grounds KERN and BRANDES were of opinion that the art of cultivating rice must already have been known to the Indonesians in their original homeland, on the continent of Asia. At all events it is highly improbable that the cultivation of rice should have been imported by the ancient Egyptians or Babylonians who did not grow rice themselves.

an introduced culture, the smaller need be the number of its introducers. These absolutely hypothetical and not even highly probable preconceptions or assumptions are considered by RIVERS to be sufficient in order to build thereon his theory on the complexity of the Australian civilisation. I do not dispute the probability of the complexity of the Australian civilisation, but it is exactly the starting-point, i.e. the process of the influencing and acculturation that should first of all have been more seriously examined. What a simple task would in this way the education of primitive races be for colonial powers! Experience proves the contrary. If RIVERS is right, we need not spend so much labour and energy in trying to analyse the workings of the Hindu influences in Java.

But — enough of all this. Assuming that the various forms of human culture are the result of a process of organic growth, of continuity, PERRY is of opinion that because it is not possible in each case to supply the missing links, it should be the task of anthropology to construct a mechanism of the development and spread of civilisation in all ages and places. It seems to me that our science has gradually grown old enough to have outgrown the romantic stage of hypothetical constructions and preconceptions. We had our full share of all that in the previous decennia. They held the imagination spellbound, they were full of ingenuity, but they did not lead us one step further. What we need is: positive knowledge, acquired through inductive methods, and not speculations about possibilities.

Historical research has taught us the reality of great movements and migrations of peoples. Comparative linguistics have demonstrated a former relation of at present separated races. Intensive anthropological researches, which for the present will have to abstain from racial speculations, will also be able to throw their light upon the complexity of the peoples. Moreover it is common knowledge, that trade

has promoted the intercourse between the nations, that political supremacy and colonisation have contributed to intermixture and fusions; however for a history of civilisation it is not sufficient to know that these factors did play their part; what we want to know is: to what extent. Because other causes have been operating in the process of civilisation: economic, psychologic, social, and religious [39]), besides tradition. For such research-work other material is required than that which we have at present at our disposal. What we need is sociographies of well-defined regions, i.e. not in the first place descriptions of peoples which are suggestive of a static condition, but treatises which present society in its dynamic growth; which show the relations in which institutions are rooted, the causes underlying changes, the historic currents which have left their mark. The Pacific with its variety of peoples, some of them in the throes of transition-processes of supreme moment is an eminently suitable field for such researches. To succeeding generations may then be left the framing of sweeping conclusions and all-embracing theories.

(Translation: Miss A. Adriani)

Weltevreden, August 1926.

---

[39]) On the influence of environment see: VIERKANDT in: *Ratzel's Gedenkschrift* (1903) and RUEHL, *Zeitsch. d. Ges. f. Erdk.* (Berlin) 1918, p. 292.

Boekbespreking

„Migrations of the Toradja in Central-Celebes",
***by* Walter Kaudern, (Göteborg**
Boktrykteri Elanders 1925).

De Zweedsche natuuronderzoeker Walter Kaudern heeft in de twee deelen van zijn „i Celebes Obygder" (in de binnenlanden van Celebes) in populair wetenschappelijken vorm verslag gedaan van zijne wederwaardigheden en van zijne opmerkingen op allerlei gebied gedurende zijne tochten over Celebes in de jaren 1917—1920.

Daarna is als deel 2 van de sedert verschenen resultaten van schrijvers reizen, in het Engelsch uitgegeven: „Migration of the Toradja in Central-Celebes" met 25 bijbehoorende kaarten.

Dr. Kaudern ontwikkelt in dit boek zijne inzichten omtrent de herkomst van de, in wat wij Midden-Celebes plegen te noemen, gevestigde, of eertijds gewoond hebbende stammen. In groote lijnen komen deze hier op neer, dat hij aanneemt of liever tot de conclusie komt dat de drie groote groepen van Toradja's, welke hij onderscheidt, namelijk de Paloe, de Koro en de Poso Toradja's van uit het Malilische in NW. tot NO. richting zijn uitgezwermd en zich zoo over het geheele gebied van Midden-Celebes hebben verspreid. (blz. 153 e.v.). De schrijver komt tot deze gevolgtrekking op grond van de aardrijkskundige gesteldheid van het land en de voormalige ligging der voornaamste dorpen. Hij maakt daarbij ook veelvuldig gebruik van de gegevens voorkomende in de Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes van de hand van Dr. N. Adriani en Dr. Alb. C. Kruyt en in verschillende reisverhalen door deze beide onderzoekers of een hunner gepubliceerd. Daar Dr.

Kruyt blijkens zijne geschriften aanneemt dat er een trek onder de Toradjastammen geweest moet zijn van het Noorden naar het Zuiden, bestrijdt de schrijver de opvattingen van den heer Kruyt voortdurend en dikwijls op scherpzinnige wijze. Aan niemand beter dan aan Dr. Kruyt zelf kan het overgelaten worden zijne inzichten tegenover die van Dr. Kaudern te handhaven. De vele gegevens die eerstgenoemde op zijne jaarlijksche reizen in die streken thans vergaart, zullen hem ongetwijfeld in staat stellen een meer stellig oordeel over vele tot nu toe nog min of meer onzekere punten uit te spreken.

Het verdedigen of volhouden van een opvatting van zoo hypothetischen aard als de verplaatsing van volksstammen in voor hen althans voorhistorischen tijd, brengt groote gevaren mede. Dr. Kaudern is daar dan ook niet aan ontsnapt. Gelijk ik zooeven opmerkte is hij er mijns inziens meerdere malen op zeer aannemelijke wijze in geslaagd de opinie van den heer Kruyt te weerleggen, bedenkelijk wordt het evenwel wanneer de schrijver als op blz. 99 bij gebrek aan andere argumenten over de door hem bestreden meeningen zegt: „the statements of Adriani as well as of Kruyt, however, are such that I am tempted to put a mark of interrogation after them".

't Is pijnlijk te moeten constateeren dat Dr. Kaudern de inzichten en meeningen, die Dr. Adriani geeft over de mogelijke herkomst en de verwantschap van verschillende stammen zoo geheel als quantité négligeable beschouwt. Zij passen slecht in zijn stelsel en hij maakt er zich daarom maar op een te gemakkelijke manier van af. Dr. Adriani kan zijn waardig weerwoord op die houding van den heer Kaudern, die hem gegriefd heeft, niet meer doen hooren. 't Is daarom noodig dat een ander zich hierover uitspreekt opdat Dr. Kaudern wete dat zijne ongetwijfeld verdienstelijke studie door de wijze, waarop hij Adriani's gegevens behandelt, ontsierd wordt.

Gedurende mijn diensttijd als bestuursambtenaar, was ik tweemalen in Midden-Celebes. In de jaren 1909 en 1910 als adspirant-controleur te Tentena, in 1925 en 1926 als assistent-resident te Poso. Het grootste gedeelte van het door Dr. Kaudern behandelde gebied ken ik door eigen aanschouwing, terwijl ik veel persoonlijke aanrakingen had met de bevolking in verschillende deelen van Midden-Celebes, omdat ik eenige kennis had van het Bare'e en een enkele andere Toradja taal. Hierdoor kwam ik veel met Dr. Adriani in aanraking op zijn speciale gebied, dat der taal en leerde ik zijne inzichten hierover kennen.

Uit de opmerkingen, die Dr. Kaudern op taalgebied maakt, bemerkt men dat zijn kennis hem nergens een beletsel was om de meest drieste veronderstellingen te maken. Ik wijs hier bijv. op de door hem veronderstelde verwantschap van eenige in het Oostelijk met eenige in het Westelijk deel van Midden-Celebes gesproken talen, op grond van op elkaar gelijkende vormen van het woord voor de ontkenning, waarnaar die talen van elkaar in benaming onderscheiden worden, maar welke woorden uit den aard der zaak over het wezen dier talen niets zeggen. Men denke hier bv. aan de elkaar zoo zeer gelijke dialecten van het *taa*, dat te Ampana en het *are'e*, dat in Poe'oemboto wordt gesproken. Naar aanleiding van hetgeen Dr. Kaudern hier op blz. 158 over opmerkt, kom ik hier nog nader op terug.

Welnu dit vooropstellende, schijnt het, ondanks de toevallige overeenkomst van het voor de ontkenning in die beide talen gebruikte woord, niet te veel, op gezag van Dr. Adriani aan te nemen dat de Bariataal van Tawaelia en de Bariataal van de To mBelala in Zuid-Boengkoe (staatje blz. 156) niets met elkaar te maken hebben; daar de laatste taal, (zie de Bare'e sprekende Toradja's deel III blz. 13) nagenoeg niet van het Bare'e verschilt, terwijl de eerstgenoemde tot de West-Toradjasche behoort en alleen daarom reeds aanzienlijk van het Bare'e moet verschillen.

De op blz. 158 uitgesproken twijfel aan de juistheid van de nauwe verwantschap tusschen het Ampanasch en Poe'oembotosch die Dr. Adriani uitdrukkelijk betoogde, is zonderling, vooral, waar schrijver in ernst blijkt te denken aan de mogelijkheid van een dergelijke verwantschap tusschen eenige Oostelijke en Westelijke talen, waarvan zooeven in verband met de beide Baria talen sprake was. Ik kan den heer Kaudern de verzekering geven dat ik een lang gesprek in het Bare'e voerde met lieden van Ampana en van Poe'oemboto, die baarbij hun eigen dialect spraken. Ik kon hen zeer voldoende verstaan. Weet men nu nog daarbij dat verschillende dagelijks voorkomende woorden in die talen dialectisch hetzelfde zijn, dan geloof ik dat, ook als men aanneemt dat hetgeen Dr. Kaudern omtrent *naile* en *ia wengi* opmerkt juist is, wat voor de uitdrukking *ia wengi* in haar geheel bij nader onderzoek wel niet juist zal blijken te zijn (*wengi* alleen komt in tal van talen van Midden-Celebes voor), de nauwe verwantschap dier beide dialecten zonneklaar bewezen is.

Alleen omdat het uit een cultureel oogpunt beter uitkomt de To Saloemaoge (blz. 100 onderaan) bij de Koro Toradja's te voegen, wordt noode ingestemd met de afleiding van het Poe'oembotosche are'e uit bare'e en de niet bestaande samenhang van aria (de naam van een dialect, dat ten Zuiden van de Oematalen gesproken wordt) met are'e, naar voren gebracht!

De ondergrond van dit geven van eigen taalafleidingen door Dr. Kaudern, komt mij voor deze te zijn, — en men kan ongetwijfeld met die opvatting instemmen —, dat hij de taalkenmerken niet als de eenige wil beschouwen, waarnaar de indeeling in stammen moet worden beoordeeld, maar dat daarnaast een even groote plaats toegekend moet worden aan de cultureele kenteekenen. Dr. Kaudern voorziet echter de mogelijkheid dat de resultaten dier beide van verschillend standpunt gedane waarnemingen niet overeen zullen stemmen. De remedie

schijnt hem eenvoudig: men trachte dan uit te maken wat bij den stam in questie behoort, of juister wat oorspronkelijk niet van hem is: z'n taal of z'n cultuur. (blz. 2). Nu behoeft 't geen betoog dat dit in verreweg de meeste gevallen niet is uit te maken.

Het is om deze reden dat Dr. Adriani, in meerdere gevallen tot een conclusie rechtstreeks in strijd met die van Dr. Kruyt komende, dit als een vanzelf sprekend iets beschouwde, waaraan hij geen bijzondere aandacht wijdde. Op blz. 94 zegt Dr. Kaudern: „It seems almost as if the two authors of this work did not know that they often are of a different opinion on quite a number of questions, since they never discuss them". Ongetwijfeld waren zij zich daarvan bewust, maar die vanzelf sprekende omstandigheid was voor hen reden er niet over te discussieeren.

Van de werkelijk zeer groote moeilijkheid om de overwegingen, waartoe de bouw der talen leiden, in te passen in het kader van op andere wijze opgetrokken hypothesen omtrent de herkomst der volksstammen of het omgekeerde, geeft het navolgende een duidelijk beeld. Naar aanleiding van de structuur der talen behoorende tot de Loinansche taalgroep, merkte Dr. Adriani op — ik geloof niet dat dit reeds in een zijner geschriften is vastgelegd — dat de duidelijk Filippijnsche kenteekenen dezer talen hem tot de meening hadden gebracht, in verband met dat nog sterker uitgesproken karakter van verschillende talen van Noord-Celebes, dat er een groote stroom van uit de Filippijnen komende stammen geweest moet zijn, die zich bij Gorontalo in tweeën verdeelde. Eén vertakking zou zich van daar over de Togean eilanden naar den vasten wal van Oost-Celebes gebogen hebben, de andere tak zou zich verder van uit Gorontalo naar het westen en Zuiden in Midden-Celebes hebben voortbewogen. In den eersten tak zijn nog verschillende taalkenmerken goed bewaard gebleven, terwijl die in den anderen hoe langer hoe meer

verzwakt werden door den invloed van het Boegineesch. Het veranderen der *m* in *n* van de met *m* beginnende voorvoegsels in praeteritum en praesens is nog een in de Parigisch-Kailingsche talen overgebleven kenmerk der Filippijnsche [1]).

Ten slotte zijn de twee zooeven genoemde vertakkingen van dien volksstroom ter hoogte van Tandjoeng Api weder tegen elkander opgebotst. Dr. Adriani was geneigd in de ontmoeting dier twee elkaar niet verstaande volksgroepen, de reden te zien voor de erfvijandschap tusschen de To Loinan en de Bare'e sprekende Toradja's, die, zoolang men zich herinnert, op elkaars gebied sneltochten ondernamen.

Om tot ons uitgangspunt terug te keeren: het behoeft geen betoog dat deze op taalkundige gronden aanvaardbare voorstelling van den loop der invasie van volksstammen in Noord en Midden-Celebes misschien niet zoo eenvoudig uit cultureele en geografische gegevens is te ondersteunen.

Dat Dr. Adriani wel eens fouten begaan heeft in de door hem vermelde gegevens over talen, die hij niet persoonlijk kon onderzoeken is duidelijk, aangezien hij hierbij af moest gaan op gegevens van anderen, maar in de kenschetsing der talen en in de beschrijving harer structuur, heeft hij zich niet vergist. Tal van zendelingen zouden kunnen getuigen op welk eene uitnemende wijze Dr. Adriani hen heeft onderwezen en ingeleid in de op hun aanstaand arbeidsveld gesproken taal, die hij zich door bestudeering der hem ten dienste staande, dikwijls slechts spaarzame gegevens had eigen

---

[1]) Hiermede is de vraag op blz. 154 van Dr. Kaudern's boek dit of speciale kenmerk der Paloesche talen als een rudiment moet worden beschouwd. dan wel overgenomen zou kunnen zijn uit andere talen, in eerstbedoelden zin beantwoord. Hoe verder toch men naar het Westen en Zuiden gaat, hoe minder er van die kenmerken der Filippijnsche talen overblijft. Het Bare'e is geheel onder den invloed van het Boegineesch gekomen.

gemaakt; had Dr. Kaudern zich hiervan rekenschap gegeven dan zouden opmerkingen als op blz. 74 bovenaan waar hij zegt: „Adriani says that the To Bokoe speak Oema, but I am afraid we cannot take this for granted, since he actually has made several mistakes as to the languages, spoken on the Koro", in de pen zijn gebleven.

Ten slotte mag ik niet nalaten te zeggen dat de opmerking op blz. 53 als zoude 50 % der door Adriani en Kruyt gegeven vertaling van Koelawi woorden foutief zijn, op een misverstand moet berusten, want de heer Loois destijds zendeling in Koelawi heeft schriftelijk verklaard dat hij dit zoo gezegd noch bedoeld heeft. De officieren van het- Heilsleger in Koelawi Woodward en Rosenlund zullen Dr. Kaudern thans een ander beeld kunnen geven van het inzicht van Dr. Adriani in den bouw der Koelawi taal.

Bij overigens verdienstelijke natuuronderzoekers schijnt het meer voor te komen dat zij met een zekere lichtvaardigheid oordeelen over taalkundige quaesties, die zich in het gebied hunner onderzoekingen voordoen. Men schijnt te meenen dat ieder zich een oordeel mag aanmatigen over wat zoo eenvoudig schijnt als een taal, die men immers zoo maar met zijn ooren opvangt. Zelfs mannen als de beroemde onderzoekers Sarasin zijn hier tijdens hun verblijf in Midden-Celebes niet aan ontkomen, hoewel gezegd moet worden dat zij later hunne dwaling erkend hebben.

Het blijft te betreuren dat Dr. Kaudern het diepe inzicht dat Adriani in den samenhang der talen had, door zijne inderdaad eenige kennis op het gebied der taalvergelijking niet heeft vermogen te onderkennen. De groote bescheidenheid, waarmede Adriani zijne meening placht voor te dragen, vermag daarvan wellicht een verklaring te geven.

Het zal Dr. Kaudern niet anders dan kunnen eeren wanneer hij bij een zich voordoende gelegenheid blijk geeft tot beter inzicht te zijn gekomen.

G.

Mededeelingen

De Legende van het Ontstaan der Heilige Bronnen te Soeranadi.

(verzameld uit Inlandsche bronnen).

De heiligheid van de vier bronnen te Soeranadi, genaamd de Tirta, Paloekatan, Pabersihan, Pangentas is gegrond op de volgende overlevering.

Lang nog voor de komst van de Baliërs op Lombok, woonde op Bali een zekere Empoe Nirarta, ook wel bekend als Pedanda Bahoe Rahoeh of Batara Dwidjendra.

Empoe Nirarta was een persoon uit de Brahmanen-kaste, afkomstig uit het rijk Madjapahit.

Op zekeren dag vernam hij, dat het eiland Lombok geteisterd werd door allerlei plagen en ziekten. Terstond besloot hij het land van zijne onheilen te verlossen en ging daarom met een gevolg van 40 Soedra's scheep.

Op Lombok aangekomen, begaf hij zich naar het verblijf van den Vorst te Medain, alwaar hij zich bekend maakte als Pangeran Sangoepati. Met alle pracht en praal aan zijn rang en stand verschuldigd, werd hij door den Vorst ontvangen.

De bevolking van het eiland Lombok was ten dien tijde tot den Islam, den Waktoe Lima-godsdienst, overgegaan en de hadji's hadden in het rijk grooten invloed. De oude Boedagodsdienst (Boda) was geheel vergeten en al de oude adatgebruiken verwaarloosd.

Door tusschenkomst van Sang Hiang Wide, den Almachtige, kwam Pangeran Sangoepati te weten, dat dit de oorzaak was van alle plagen, waaronder het land gebukt ging.

Daarom ging hij met zijn gevolg het heele land door, overal bekend makende wat de oorzaken van de plagen waren, overal den Waktoe Teloe-godsdienst prekende, een tusschenvorm van den ouden Boda- en den Waktoe Lima-godsdienst.

Zijn voorschriften waren de volgende:

1. De oude adat-gebruiken betreffende de vereering en het offeren aan de goden, door middel van de pemangkoe's, moesten weder in eere worden hersteld.

2. De vereering van den Profeet Mohamad moest blijven bestaan; terwijl wat betreft de besnijdenis, deze slechts van toepassing bleef op de leden van het mannelijk geslacht.
3. De Mohamedaansche feestdagen moesten door de Kijaji's in eere worden gehouden, terwijl de Masdjits moesten worden onderhouden.
4. De gewone man behoefde het gebed niet te doen (sembajang), slechts de Kijaji's waren dit verplicht in de moskee en wel in de volgende 3 gevallen:

a. elken Vrijdag;
b. tijdens de Poeasa 37 dagen lang;
c. wanneer er iemand overleden was, moest een soort lijkdienst worden gehouden, alvorens het lijk begraven werd.

Om deze redenen werd deze godsdienst de Waktoe Teloe genoemd; alle andere verplichtingen door den Islam opgelegd vervielen, zooals de Hadsj, de Zakaat, het verbod van het eten van varkensvleesch, enz.

Zijn leer vond overal bij de bevolking ingang en nu keerde de laatste zich tegen de personen, die haar tot den Islam bekeerd hadden. Alle in het land aanwezige hadji's werden naar het Oosten verdreven, alwaar zij zich inscheepten naar Soembawa (via Laboean Hadji).

En zie, als door een wonder, verdwenen opeens al de plagen en het land keerde weder terug tot zijn aloude rust en vruchtbaarheid.

Pangeran Sangoepati werd toen overal voor zijne weldaden in hooge mate vereerd.

Op zijne omzwervingen op Lombok kwam hij ook op het tegenwoordige Soeranadi aan; aldaar verpoozende, kreeg hij bericht, dat ook Soembawa door plagen werd geteisterd en dat de schuldige hiervan de Vorst was.

Geen enkele vrouw, al dan niet gehuwd, was voor hem veilig; zelfs ontzag hij zich niet zijne lusten op zijn eigen familieleden bot te vieren (moeder, dochters enz.).

Pangeran Sangoepati gaf toen te kennen, ook daar het land van zijn onheilen te willen verlossen, echter besloot hij zijn gevolg achter te laten, aangezien de handelingen van den Vorst gelijk die van een hond waren.

Zijn gezellen echter smeekten hem mede te mogen gaan, aangezien er geen andere Pedanda was, van wien zij wijwater (toja tirta) konden krijgen.

Pangeran Sangoepati vermaande hen niet te vreezen en bad vervolgens Sang Hiang Wide, den Almachtige, vurig om aan hun wenschen te kunnen voldoen. Zijn bede werd verhoord.

Met zijn priesterstaf gewapend, ging hij het bosch in en plantte dien tot vier maal toe in den bodem en zie, dadelijk borrelden vier bronnen uit den grond op, welke hij Tirta, Pelakoetan, Pabersian en Pangentas noemde.

De plaats waar de bronnen ontstaan waren, noemde hij Soeranadi, aangezien hij in zijn bede tot Sang Hiang Wide gesmeekt had, dat het bronwater afkomstig mocht zijn van de legendarische rivier Soeranadi, die door het land van het hiernamaals (Sorga-Loka) zou moeten stroomen.

Vervolgens legde Pangeran Sangoepati zijne volgelingen het gebruik van het water uit, vertelde dat het bronwater voor altijd gebezigd kon worden en dat geen Pedanda meer noodig was voor het bereiden van het wijwater.

Toen vertrok hij door zijne volgelingen uitgeleide gedaan naar Soembawa. Wat zijne avonturen daar waren, vertelt de legende echter niet. Later moet hij weder naar Bali zijn teruggekeerd en de stamvader van de Brahmanen op Bali en Lombok zijn geworden. De inwoners van de Balische kampongs Karang Medain en Sweta (Soeweta) moeten volgens de overlevering nog afstammelingen zijn van het op Lombok achtergelaten gevolg (Soedra's).

Aldus wordt van het ontstaan van de vier Heilige Bronnen de Soeranadi verhaald, ook de lontar Prawasti maakt hiervan melding.

Tot heden ten dage wordt het bronwater door de Baliërs als toja tirta gebezigd bij de uitoefening van den ritus, terwijl ook voor vele andere op Lombok wonende personen Soeranadi een bedevaartplaats is (kramat).

Dat Soeranadi belangrijk is moge blijken uit het feit, dat één van de Lombokse Vorsten (Karang Asem) aldaar een lustverblijf heeft doen oprichten, welk later is verwoest geworden.

Mataram, 4 Maart 1926.

R. J. C. SNEEUWJAGT,
Hulpgezaghebber B. B.
te Mataram, Lombok.

Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXVI

Aflevering 4
1926

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

Het huwelijksrecht bij de Dajaks in de onderafdeeling Boentok

door

J. Mallinckrodt.

De onderafdeeling Boentok wordt bewoond door verschillende Dajaksche stammen-groepen, n.l.:

1. de Biadjoe (B).
2. de Doesoen (D).
3. de Lawangan (L).
4. de Maanjan (M).

De eerstgenoemden zijn naverwant aan de Ngadjoe Dajaks van Koeala Kapoeas. Hunne gebruiken vertoonen daarmede dan ook overeenkomst. [1]) De Lawangan-groep bestaat uit verschillende stammen, die onderling in adat betrekkelijk weinig verschillen. De Maanjan bestaan uit een tweetal groepen, n.l. de Maanjan Patei en de Maanjan Sioeng, die door belangrijke verschillen in hun adat gekenmerkt worden. De adat-gemeenschap der laatstgenoemden draagt den naam Padjoe Ampat.

De Biadjoe en de Doesoen Dajaks, die in hoofdzaak langs de Barito wonen, hebben sterk den invloed van vreemdelingen ondergaan, voornamelijk die, welke op hen is uitgeoefend door de Maleische handelaren van Marabahan, de zoogenaamde Bakoepaiers.

Ook de invloed der Zending is zeer wel merkbaar op de gebruiken der Dajaksche Christenen, vooral het gebied van het huwelijksrecht heeft door den zendings-

---

[1]) Voor de huwelijksgebruiken der Ngadjoe zie men mijn verhandeling in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut 1924—25 (deel 80—81) „Ethnografische mededeelingen over de Dajaks der afdeeling Koeala Kapoeas", van welk artikel hoofdstuk 5 aan deze materie gewijd is.

arbeid belangrijke wijzigingen ondergaan. Een afzonderlijke paragraaf zal aan dezen invloed gewijd worden.

§ 1. *Het leven der jongelui van beiderlei kunne.*

Alvorens over te kunnen gaan tot een beschrijving van de voorbereidingen tot het aangaan van een huwelijk, moeten we allereerst het leven leeren kennen, dat door beide partijen geleefd wordt, alvorens ze den belangrijken stap doen.

De meisjes wonen bij hun ouders in, en helpen in alle werkzaamheden van huiselijken aard, en bij den veldarbeid. Het is een hooge uitzondering dat de meisjes — zooals zulks wel in de Ngadjoe-streken voorkomt — tot aan haar huwelijk het huis niet mogen verlaten. Alleen bij zeer rijke families komt hier een dergelijke afzondering voor. Het ontmoeten van jongelui is haar dan ook niet verboden.

De jongens leven eveneens veelal bij hun ouders in, zoolang ze geen gezin hebben, achten ze werken een van de onaangename bijkomstigheden van het leven, veelal helpen ze alleen hun ouders een weinig, gaan soms boschproducten zamelen, maar slijten verder hun tijd met het bezoeken der weekmarkten in de omgeving, dobbelen, luieren en naar de meisjes kijken.

Dit wonen van volwassen ongehuwde zoons bij hun ouders of bij anderen noemt men veelal met het Maleische woord *manoempang*, en met de eigen woorden *doepang* (M), mangaulak (Bandjereesch), soengket (Law). Ingeval men bij vreemden inwoont op die wijze moet men echter bij de veldbewerking enz. behulpzaam zijn.

Dit doepang wordt zeer veel beoefend, blijft men maar zeer tijdelijk dan gebruikt men het Maleische woord menginap. Dit gebruik vindt zijn oorsprong daarin, dat de jongeman nog geen eigen huis heeft, zoolang hij niet getrouwd is, is hij nagenoeg nooit erfbezitter, ten ware het dat hij een woning geërfd heeft.

De omgang tusschen de beide geslachten is zeer vrij, niet alleen dat de jongelui vrijelijk met elkaar verkeeren kunnen, maar ook geslachtelijk verkeer wordt niet als overtreding aangemerkt, als ze maar zorgen dat ze niet betrapt worden, en geen gevolgen van hun handelwijzen aan den dag treden. Mocht het echter gebeuren dat men kennis krijgt van deze zaak, dan wordt een boete opgelegd. Besluiten partijen evenwel een huwelijk aan te gaan dan heeft de zaak ontucht, (soembang salak) (M), mansaro (L), geroedjoeng (L)) geen voortgang. Men kan dan ook nagenoeg zeggen, dat alle huwelijken gesloten worden, nadat partijen reeds korter of langer tijd te samen hebben geleefd (in het geheim). Vooral onder de Maanjan is het leven der jeugd zeer ongebonden, men treft daar menschelijkerwijs gesproken geen maagdelijke bruiden aan. Meestal hebben de meisjes reeds met meerdere jongelieden geleefd, voordat ze een huwelijk sluiten en niemand die haar daarom minder rekent.

Het behoeft natuurlijk geen betoog, dat zulke verhoudingen lang niet altijd tot huwelijken leiden, en vaak komt het voor dat een meisje zwanger geworden zijnde (ngampang) zich door haar minnaar verlaten ziet. Dan laat echter het meisje het er niet bij en zal een zaak aanhangig maken, het ter wereld brengen van een vaderloos kind (*anak ngampang* (L) *anak sarau* (B) *anak soembang* (M)) toch wordt vrij zwaar beboet, n.l. met 1 kanatau = 4 likoer = 24 piring = *f* 12.—. Erkent de man zijn schuld, dan moet de boete door beiden gezamenlijk worden opgebracht, anders door het meisje alleen. De boete komt ten goede aan de dorpsgenooten, terwijl tevens een varken en een kip geslacht moeten worden tot reiniging van het dorp.

Bekent de man, maar wil hij het meisje niet trouwen, dan zal hij bovendien nog de boete op ontucht (oeah hoekoem hala (M)) hebben te betalen aan de ouders van het meisje, welke betaling bestaat uit *f* 12.—, een varken, een kip, de palmiet van een klap-

perboom, terwijl hij tevens een pinangboom zal moeten kappen, als teeken van beëindiging der verhouding.

In geval het gewoon vleeschelijk verkeer der beiden aan het licht komt wordt eveneens die boete opgelegd als het niet tot een huwelijk komt. In dat geval wordt deze boete, door de niet-willende partij betaald, in drieën verdeeld, 2/3 is voor de partij die wel tot het huwelijk genegen is, 1/3 voor hoofden en dorpsgenooten.

Over het algemeen echter, zooals gezegd, neemt men — zoolang een en ander goed gaat — weinig notitie van zulke betrekkingen. [2]).

De jongens en meisjes leven zoo in beste vriendschap naast elkaar voort (vriend — tangkeh, vrienden angkeh (M) hengau — vriend (in) (D), tot dat de man den stap gaat doen om een gezin te stichten.

§ 2. *Het zoeken van een vrouw.*

De Dajak zoekt zich het liefst een vrouw binnen de grenzen zijner familie, sagarabak (L), saboemboeh (M), sapakoelaan (Bandj.) [3]). Zoo mogelijk trouwt hij zijn volle nicht. Is er in de familie geen geschikte partij, dan wordt in het dorp zelve een candidate gezocht. Slaagt men ook daar niet dan gaat men in de naburige dorpen zoeken. Ook komen soms huwelijken tusschen de verschillende stammen eener stammengroep voor, en zelfs tusschen leden van verschillende stammengroepen. Later zullen we de consekwenties van zulke huwelijken leeren kennen.

Gewoonlijk, zooals we boven zagen, heeft het jongmensch (njamangok (Law)) zich reeds een meisje

---

[2]) Bij de Biadjoe is de boete op ontucht van ongehuwden *f* 25.—, zie daarvoor R. Kuhnle-Degeler: Seiner will ich harren. p. 36 Stutgart 1924.

[3]) Voor het gezin heeft men bij de Law. den naam pangabali (van kabali, dat ook gezin beteekent) tezamen een gezin vormend.

(bawei lolang (Law.)) van zijn gading uitgezocht. Heeft hij echter geen bepaalde voorkeur of is hij niet genegen zijne minnares te trouwen,dan zullen in den regel de ouders een candidaat trachten te vinden, met welke keuze de jongen dan veelal accoord gaat. Gaan echter de ouders niet accoord met des jongemans keuze, omdat b.v. het meisje van te lage komaf is, of omdat ze niet rijk genoeg is enz. dan kan het jongmensch toch nog altijd dwang gebruiken, zooals we later zullen zien. Ook het meisje kan, door zich b.v. te laten schaken — waarover beneden — dwang uitoefenen.

Tot zoover is alles nog slechts en famille behandeld. Men heeft het dorpsbestuur nog niet in de kwestie gekend, de zaak toch is nog niet beklonken, een weigering riskeert men liever niet ten aanhoore van de gemeenschap.

Heeft men echter eenmaal zijn keuze gevestigd, dan roept men in den regel het dorpsbestuur te hulp om zijn tusschenkomst te verleenen. Dit gaat als volgt in zijn werk:

Bij de Maanjan gaat een dorpsoudste naar de ouders van het meisje en stelt zijn vraag. Indien het aanbod geaccepteerd wordt, geeft de man aan het meisje de pamoepoeh, een gift van ƒ 1.— benevens een sarong. Is het meisje van den hoogsten stand dan is de pamoepoeh grooter en beloopt 5—10 gulden, een kabaja, een sarong en een ongenaaide sarong. Vraagt men een weduwe ten huwelijk, dan wordt alleen de sarong ten geschenke gegeven.

De Lawangan volgen een eenigszins andere gewoonte. Daar stuurt de mansfamilie den rechtskundigen adviseur van het dorpsbestuur (pangoeloe) er op uit, die eenige goederen voor het meisje meeneemt (dit zijn de zoogenaamde panjittok). Wordt het aanbod aanvaard, dan zijn de goederen voor het meisje.

Wordt echter de vrijer ongemotiveerd afgewezen, dan moet de familie van het meisje de waarde dier goederen als boete aan den jongeman betalen om diens

beschaamd zijn af te koopen. Deze boete draagt den naam *nampoeli*. Het is daarbij echter noodzakelijk, dat de vrijer een goede partij zou kunnen zijn geweest, is hij van lage komaf, of een *pokeng* — d. i. een slecht element — dan heeft hij geen recht op het nampoeli, dan zou hij ook trouwens het dorps-bestuur niet genegen hebben gevonden, om zijn tusschenkomst te verleenen. De panjittok bestaat uit: een bord, een schotel, een sarong, een kabaja, een losse sarong, een ring en *f* 1.—. Het meisje geeft eenige mannen-kleedingstukken terug.

Daarmee is dan de verloving (pengawang [4]) = gevraagde) gesloten. De Maanjan noemen de verloofde *poepoehan*. Hij die de goederen overbrengt, de tusschenpersoon alzoo, is de *pangatet*.

De Doesoen betaalt als *gatang idjang* (voor het openen der mond) *f* 12.50 hoogstens, benevens 1 sarong en 1 kabaja. Ook hier treedt een oudste als tusschenpersoon op.

Maken de jongelui het onderlng uit, dan geven ze elkaar een stel kleeren (pakejan erai kali djakat(Law)). Het nut dezer geschenken ligt daarin, dat het geven daarvan het onomstootelijk bewijs is van het voornemen om te huwen, het aannemen der goederen heeft dezelfde bewijskracht.

Verbreekt men een zoo gegeven huwelijksbelofte dan maakt men zich schuldig aan een delict. Er werden mijn in den loop van mijn bestuur over Boentok eenige zulke zaken voorgebracht. In het kort kwam een en ander hier op neer:

1. Vrouw Njiram klaagt Lisan aan, daar deze beloofd heeft haar te trouwen en zulks niet gedaan heeft. De verlovingsgeschenken zijn gewisseld, waarop zij de voor het huwelijksfeest benoodigde zaken heeft aangekocht.

Getuige Galas verklaart van een en ander te weten, de vader van Lisan heeft hem gelast de verlovings-

---

[4]) Bandjereesch *rarangan* = verloofde.

geschenken over te brengen, die door Njiram zijn aangenomen. De trouwdag was vastgesteld en deze was door Galas aan het dorpsbestuur medegedeeld.

Gedaagde Lisan bekent, maar voert als verontschuldiging aan, dat hij ondertusschen met zijne eerste vrouw hertrouwd is. Bij dit herhuwelijk had hij geen gebruik gemaakt van de hulp van het dorpsbestuur, evenmin als bij zijn scheiding (deze had in Maanjanland plaats gehad, terwijl de zaak omdat Njiram in Lawanganland woont, voor Lawanganhoofden diende). Hij had echter de hoofden en Njiram voorgelogen wel gescheiden te zijn. Hij erkende zijn fout en zou de consekwenties van zijn daad dragen, wenschte echter niet met Njiram te huwen, ook niet in bigamie te leven.

Beslissing: Lisan moet 12 reaal barita (*f* 6.—) betalen voor njaki djaa (reinigers van het dorp) en 24 reaal barita (*f* 12.—) aan Njiram voor het breken der trouwbelofte. De verlovingsgeschenken, die Njiram ontvangen heeft, zijn voor haar om hare gemaakte onkosten goed te maken, de door Lisan ontvangen geschenken moeten worden teruggegeven.

Partijen namen genoegen met de schikking, de betalingen werden gedaan.

2. Pasar klaagt Beo aan als zou hij verlovingsgeschenken aan Pasar's schoonzuster Soeka hebben gegeven en ook van haar tegengeschenken (handdoek, 1 ring en 1 kain) hebben ontvangen. Een en ander blijkt juist te zijn, bij een nachtelijk bezoek van Beo aan Soeka had deze wisseling van geschenken plaats gehad, Beo wenschte echter zijn belofte niet te houden omdat hij inmiddels hertrouwd was met zijn gescheiden eerste vrouw. Tijdens de belofte was hij echter wettig gescheiden.

De beslissing luidde: Beo moet aan Soeka betalen 8 reaal barita (*f* 4.—), Beo en Pasar moeten tezamen een vredesmaal (ngaboean) geven, de verlovings-

geschenken door Beo ontvangen werden toegewezen aan het dorpshoofd als *oerbangei*, d.w.z. ze konden door Beo worden losgekocht tegen betaling van 50 cent, welke betaling het dorpshoofd ten goede komt om daarvan een klein offer te brengen, aan de over de ontucht verstoorde grondgeesten.

Dat een meisje door ontuchtig verkeer haar goeden naam niet verliest, mag daaruit blijken dat kort na de berechting Soeka met een achtbaar man uit haar stand huwde.

§ 3. *De voorbereidingen tot het huwelijksfeest.*

We zagen in de eerstgenoemde zaak, dat de datum van het huwelijk bij de wisseling der geschenken is vastgesteld. Dit heeft meestal plaats. Men geeft daarna kennis aan het dorpsbestuur, als dit tenminste bij de huwelijksaanvraag niet betrokken is geweest. Bij het aanzoek wordt dan tegelijkertijd het huwelijkscontract gesloten, soms echter doet men dat den volgenden dag ten overstaan der hoofden. Daarbij wordt vastgesteld hoe groot de bruidschat zal zijn, welke andere giften nog gegeven moeten worden, wat de boete zal zijn op echtscheiding, en in verschillende streken bij wiens familie men zal gaan inwonen, of in wiens dorp zich vestigen. Dit punt zullen we later nog uitvoeriger behandelen. Ook zullen hier beneden de bijzondere huwelijksvormen ter sprake komen.

Is men het over deze aangelegenheden eens, dan begint men de voorbereidingen te treffen voor de bruiloft. Meestal toch duurt de verloving eenige weken of een maand. Zeer zelden heeft men hier met lange verlovingen te maken.

De voorbereidingen tot het huwelijk bepalen zich in hoofdzaak tot het aanschaffen der voor het bruiloftsmaal benoodigde levensmiddelen, welker hoeveelheid natuurlijk afhangt van den rijkdom en de positie der

personen in kwestie, en tot het aankoopen der beslist noodzakelijke artikelen voor de huishouding.

De vrouw zorgt voor een en ander, maar wordt daarbij door den man — zooals we hieronder zullen zien — gesteund zoowel door giften in geld als in natura.

Het behoeft ook geen betoog dat familieleden en dorpsgenooten, met gaven voor het feestmaal, deze voorbereidingen gemakkelijk maken. [5]).

Behoudens deze zaken, heeft men nog allerhande voorwerpen te vervaardigen, die we later bij het bruiloftsfeest zullen leeren kennen, en die daarvan een min of meer belangrijk deel vormen. In den tusschentijd zoekt de bruidegom onder zijn vrienden en verwanten een twee- of drietal lieden, die genegen zijn hem van zijn woning naar die der bruid te geleiden, als de feestdag daar is. Het meisje zoekt evenzoo eenige bruidsmeisjes, in den regel echter wordt zij door oudere vrouwen geleid.

§ 4. *De bruidschat.*

De bruidschat die bij de verloving is vastgesteld houdt verband met den stand van het meisje, of ze al vroeger gehuwd was of niet. Is de jongeman in staat het bedrag dadelijk te voldoen, dan gebeurt zulks, is dat niet het geval, dan betaalt hij een deel, vooral die deelen der bruidschat, die als compensatie voor de bruiloftskosten moeten worden beschouwd, en blijft de rest schuldig. In dat geval zal hij echter steeds bij zijn vrouw moeten intrekken, en zal daar zijn diensten moeten verrichten ten bate der vrouwsfamilie.

Betaalt hij echter, dan hangt het van de vooafgegane besprekingen af of hij al dan niet bij de vrouwsfamilie intrekt.

De grootte der bruidschat wisselt bij de verschillende stammengroepen nog al sterk. Zien we allereerst

---

[5]) Dit gezamenlijk bijdragen noemt men bapoepoe, poepoean is de naam voor zulk een bijdrage (M).

naar de Doesoen Dajaks. Daar bedraagt de bruidschat *f* 100.— *(palakoe)*, benevens *panginan djandau* [6]) (alle voedingsmiddelen voor het feest), toetoep oewan [7]) *f* 5.— welke betaling aan de grootouders der bruid ten goede komt, *doewit toeroes* *f* 2.50, zijnde dit het getuigengeld, dat onder de gasten verdeeld zal worden, en één varken.

Bij de Lawangan noemt men den bruidschat *tiwai*, voor den eersten stand beloopt deze *f* 100.—, voor lagere standen *f* 10.— tot *f* 25.—. Verder heeft men het meisje nog te betalen: een lans (barajang kaoesit), een kapmes van eigen gesmeed staal (lempang tawas), een beitel (wasai poempoeng), een koperen schaal (*babau walau*), een mes (karoet karoet belang), een mortel (*batoe anak*) en een wrijfplank om poeder te maken (*papan kasei*). Voorts nog een sarong (*oelap bosa meang*).

Deze betalingen moeten vooruit geschieden, want bij de bruiloft moeten ze aanwezig zijn. Voor den laagsten stand zijn deze goederen met een varken, de verschuldigde bruidschat. Voor den eersten stand echter heeft men:

1. *Lawang sakepeng* (eerepoort), welke betaling bestaat uit een karbau, die ter gelegenheid van de oprichting der poort wordt geslacht. Deze poort staat voor het huis van de bruid.
2. *Mboeka lawang sakepeng* (voor het openen der poort), welke betaling 16 reaal barita (*f* 8.—) bedraagt. We zullen straks de beteekenis daarvan leeren kennen.
3. *Adjak saloeng* (tapijt voor de gasten), bedragende dit een varken.
4. *Pagar toendjang* (voor het verbreken van de versperring voor de deur der bruidswoning (*f* 8.—).

---

[6]) Panginan (afgeleid van kinan-eten) = voedsel, djandau (idjä andau) voor een dag.

[7]) Oewan = grijsheid, ouderdom.

5. *Tebot tandoek* (voor het bijvullen der hoorns, waaruit door de gasten de toewak gedronken wordt (*f* 10.— tot *f* 20.—).
6. *Bilales* (voor de kennismaking met de familie van de bruid), *f* 8.— te verdeelen onder die familieleden. Daarvoor krijgt de bruidegom van elk dier lieden een uit rijst gekneed popje (ook bilales geheeten), die bij de bruiloft weer gebruikt worden. In den regel geven die familieleden den bruidegom in ruil eenig geld of goederen, om hem in de kosten tegemoet te komen.
7. *Pragoejoeng* (voor de eerste huisinrichting), bedragende deze betaling *f* 50.— benevens verschillende huishoudelijke zaken n.l. een mortel (batoe anak), een wrijflank om poeder te maken (papan kasai), een ijzeren haak (kawitsit), een kleine beitel (wasaipoempoeng loeten), een soort speer om de bloemkolf van een pisang te plukken (belokeng djeloek poeso), een parang om geneesmiddelen uit het bosch te halen (oedak lempang tawas). De totale waarde daarvan is 8 reaal barita of *f* 4.—.
8. *Toetoep oewan*, betaling aan de grootouders der bruid *f* 1.—.
9. *Panjakei*, betaling aan de reeds gehuwde broeders en zusters van de bruid, bedragende een en ander *f* 6.— of 6 witte borden en 1 mes (badik), die gelijkelijk onder de deelgerechtigden verdeeld worden.
10. *Pangoegah pahoet toewak* (voor het openen der toewakkruik), een betaling van *f* 1.— à *f* 2.— te doen aan diegene, die den bruidegom den drinkbeker reikt bij het betreden der woning.
11. *Panetes dadinding* (voor het oplichten van het gordijn), zijnde dit een betaling van 50 cent aan het meisje te doen, voor de vergunning om het gordijn van haar slaapplaats op te lichten, m.a.w. om bij haar te mogen slapen.

12. *Toeroes*, getuigengeld *f* 3.—, zoowel door den bruidegom, als door de bruid te betalen. Lagere standen betalen *f* 1.—.
13. *Pematik*, het loon van den huwelijkssluiter, meestal de pengoeloe, die daarvoor *f* 0.50 bekomt van den man.

Ten slotte heeft het meisje de bruidsjonkers van den bruidegom een betaling te doen van ± *f* 30.— die den naam *sasar djalan* (onthaal der geleidenden) draagt; in den regel wordt de betaling in geld vervangen door een maaltijd (wat waarschijnlijk de oude vorm is) bestaande uit een koperen bord met maispudding, een draagmand met rijst, een kabaja goed = 2 yard, 1 mat, 15 bamboes gekookte kleefrijst, 1 varken, 1 voorpoot van een karbau en 30 pakjes rijst in blad gekookt (katoepat).

Het overwegende deel der betalingen zijn dus bijdragen tot het huwelijksfeest.

Bij de Maanjans heeft men de volgende indeeling van den bruidschat: hoekoem, kabanaran, hoeloen (M. Patei). Het hangt er bij dezen stam van af, of men bij de vrouwsfamilie intrekt of bij die van den man, of de bruidschat klein is of groot. In het eerste geval betaalt men slechts *f* 6.— als lid van den hoogsten stand, voor den laagsten stand is een en ander slechts *f* 3.—. Trekt men bij de mansfamilie in, dan beloopt een en ander respectievelijk *f* 100.— en *f* 50.—. Verder zijn in beide gevallen verschuldigd: 1 kip, 1 varken en voldoende rijst voor het feest, te betalen door den man. Als getuigengeld — ook hier *doeit toeroes* geheeten — betalen beide partijen *f* 2.50, waarbij de wederzijdsche familie met kleine gaven bijspringt. Een deel van deze *toeroes* is het *wang isaki* [8]) waar de huwelijkssluiter en de toekang saki mede worden beloond. Eerstgenoemde ontvangt van elke toeroes *f* 0.50 of *f* 1.—, de tweede ontvangt de helft.

---

[8]) Isaki, van saki = met bloed bestrijden.

De verschillende bedragen, die door den man betaald moeten worden indien zij een bijzonderen huwelijksvorm kiezen, zullen we later behandelen. Dan zal het ook duidelijk worden om welke redenen de bruidschat, als men bij de vrouw intrekt, zoo gering is. Een andere naam voor dien geringen bruidschat is *moehoet areng teka rai* (het zwart van het gezicht vegen). Men verklaart dezen naam, als zoude de bruidegom beschaamd zijn voor zijn intrekken bij de vrouw. De verklaring komt mij voor onjuist te zijn, want de meest gevolgde huwelijkswijze is juist deze, het intrekken bij de vrouw is adat, ik ben echter niet in staat eenige hypothese ter zake op te stellen, hetgeen trouwens ook niet in de bedoeling ligt [9]).

§ 5. *De verboden graden van verwantschap.*

Hebben we boven gezien hoe het zoeken naar de bruid in zijn werk gaat, op een belangrijken factor daarbij moeten we thans nog de aandacht vestigen, n.l. op de hindernissen, die te nauwe verwantschap aan huwelijkssluiting in den weg kunnen leggen.

Verboden is het te trouwen met zijn: zuster, moeder, grootmoeder, broers of zusters kind of kleinkind. Waar tegenover staat dat een huwelijk met een verwant uit de eigen generatie (behalve de zuster, stiefzuster, adoptiefzuster, zoogzuster) gewild is. Sluit men toch zulk een huwelijk, of heeft men gemeenschap met zulk een verwante dan is men strafbaar, het delict

---

[9]) Te Wechel in Int. Archif Ethn. deel 22 p. 116; geeft andere mededeelingen, het boven vermelde berust op gegevens op rechtszittingen der hoofden opgeteekend en op mededeelingen van Raden Soeta Negara, hoofd van Padjoe IV, de huwelijksvorm waarbij volgens Te Wechel sapoe irang wordt betaald komt later ter sprake. De Lawangan van Oost Doesoen worden door schrijver in het geheel niet behandeld.

bloedschande [10]) wordt al naar gelang der verwantschap zwaarder of minder zwaar gestraft. Gemeenschap met zuster of moeder werd oudtijds met den dood geboet. Eenige zaken van lichte bloedschande, zag ik door de hoofden behandelen. Het verloop dier zaken was als volgt:

Tean klaagt Ringkei (zijn warang d.w.z. beider kinderen zijn samen getrouwd) aan als zoude deze met zijn neef (broerskind) gehuwd zijn. Ringkei erkent haar fout.

De beslissing der hoofden was: Ringkei en haar man moeten „pamalik toetoer" [11]) betalen hetgeen inhoudt, dat Tean Ringkei niet meer „warang" [12]) noemen mag, maar schoonzoon, „doak", zeggen moet: Deze betaling beloopt 16 reaal barita (*f* 8.—), terwijl partijen voor een ngaboean moeten zorgen, het schuldige paar moet een varken ter reiniging van het dorp (de zaak speelt onder Lawangans) slachten.

We zien hieruit dat Ringkei, wier kind met een kind van Tean gehuwd is, met een generatiegenoot dier beiden trouwt. De straf bestaat daaruit dat Tean's verhouding ten opzichte van Ringkei een generatie naar beneden verschoven wordt. Het is dus een bedriegen der Goden, die, als Ringkei, Tean niet langer warang noemt, niet op het idee komen, dat er bloedschande gepleegd is. De boete dient tot afwering van sial. Als iemand met zijne tante trouwt, die van geboorte geen familie is van haar nieuwen man, moet bij de Maanjan „njoebang" betaald worden. Zijnde dit een betaling van 4 kippen, 1 varken en 1 karbau om een feest te geven tot reiniging van het dorp.

De verschillende familiebetrekkingen dragen de volgende namen, in de drie talen hier gesproken:

---

10) Boesoeng (bloedschande. L.).

11) Pamalik toetoer = terugzetten (omkeeren) der afstamming.

12) De Maanjans gebruiken voor warang het woord sanget, de Biadjoé „sanger".

	Maanjansch	Lawanganseh	Doesoensch
echtgenoot	darangan oepoe hengaman „ matoeen „	baneh	wanei
echtgenoote	darangan wawei hengaman „ matoeeh „	saoe	haráû
schoonzoon	anak perreh oepoe	dokong	nantó o
schoondochter	anak perreh wawei	doak	nantó o
schoonvader	kasihan	tamo	oempoe
schoonmoeder	kasihan wawei	boerok	oempoe
vader	amah	mah	amah
moeder	ineh, oemoe	neh	ineh
zuster	poelak sanaing wawei	erai woetoeng	poelak sanai
broer	poelak sanaing oepoe	erai woetoeng	poelak sanai
kind	anak, tia	anak	anak
kleinkind	oempoe	anak boeah	oempoe
broerskind	aken	erai woetoeng njindai	aken
oomskind	toehari	piari	toewari
broerkleinkind	aken njindra	erai woetoeng njan droe' oh	
oom	mamah	tamoe (jonger dan vader) toeoh (ouder dan vader)	mamah
tante	toetoe	boerok	boedjang
zwager	daoep	ajoe	ajoe (sindah)
schoonzuster	daoep wawei	ongan	ajoe
verloofde	poepoehan	pengawang	larangan
kinderloos gestorvenen	poeloe	aloi	poeloe
gezamenlijk verwanten afstammende van een grootvader	sahindraan	mangkaboen njindai	sahindraan
idem overgrootvader	sandroeahan	mangkaboen njandrroeoh	sandroeeh
idem betovergrootvader	santeloean	mangkaboen njantoloean	santelo
jongere broer	andi	anni penija (jongste br. anni boetoek de een na j. br.)	anni
zoon	anak oepoe	anak oepoh anak so' ong	anak laki
dochter	anak wawei	anak bawei	anak wawei
weduwe	waloe wawei	baloe oepoh	. . . .
weduwnaar	waloe oepoe	baloe bawei	. . . .
grootvader	kakah	kakah	kakah
grootmoeder	neneh	tak	itak
oudere broer	tata	toeken	tata (kaka)

§ 6. *Het huwelijksfeest.*

Het huwelijk draagt den naam *paadoe* (ipadoe-trouwen) (M), *paroekoe* (Law) *olon paroekoe-* (het huwelijksfeest, letterlijk menschentrouwen). Bij het feest worden eenige verschillende ceremoniën gehouden, de kern der huwelijkssluiting is echter bij allen gelijk en bestaat uit een bestrijken met bloed der beide partijen door den ceremoniemeester.

Achtereenvolgens zullen we de feesten nagaan bij de verschillende stammen in zwang.

Bij de Doesoens wordt den dag voor de bruiloft door den man iemand naar zijn meisje gestuurd, die haar vragen moet, of zij bij hare toestemming tot het huwelijk blijft, waarop zij bevestigend antwoordt, tevens wordt dan de bruidschat overgebracht. Daarna gaat de vrouwsfamilie aan het bereiden der spijzen.

Den volgenden dag op het middaguur verzamelen zich de vrienden van den bruidegom te zijnen huize, er wordt daar een weinig gegeten en gedronken, waarbij de bruidegom de aanwezigen als volgt toespreekt: „keton toh irawei ikei omba pahajak panganten hatoeë toh magah ije masawè dengan anak anoe". Hetgeen in vertaling is: Ik heb jullie geroepen, om dezen bruidegom te vergezellen, hem in het huwelijk te geleiden, met de dochter van n.n.

Door de aanwezigen wordt hij dan naar het huis der bruid gebracht. Voor haar woning is over den weg een versperring opgericht van gele bamboe, de z.g.n. *pagar pantang* (pantang = verboden). Aan deze versperring hangen de volgende zaken: suikerriet (tewoe) 2. een tros pisangpruchten, 3. eenige bamboegeledingen met gekookte kleefrijst (sabangkang), 4. koekjes, 5. een geroosterde kip, 6. een gong, 7. een koperen presenteerblad, 8. een koperen pot (sasanggan), 9. een bord, 10. verscheidene vlaggen, klappers en klapperbladeren, 11. een koehoorn gevuld met toewak waarin op

den bodem 10 rijksdaalders liggen — en die door een doek gesloten is.

Aan deze zijde van de versperring staat de bruidsfamilie, die als de andere partij de pagar tracht te beklimmen deze met een gele, poederhoudende, vloeistof besprenkelt (hakasai hoendoes) ; ook zij zelven ondergaan deze bewerking. De bruidsvader verzoekt dan des bruidegoms vader de versperring tė verbreken; als dat geschied is wordt hem den toewakhoorn gereikt, dien hij uitdrinkt en de tien rijksdaalders in zijn zak steekt.

Daarop begeeft men zich naar een voor het huis opgesteld varkenshok waarin zich een of meer varkens bevinden. Het bruidspaar, dat elkaar na de verbreking der versperring ontmoet heeft, wordt door de gezamenlijke bruidsjonkers zeven maal rond het hok (*karambang*) gevoerd, waarna de mansvader met dit dier begiftigd wordt, en verzocht wordt het te dooden. Deze slacht moet met de hand geschieden, het varken moet in het hok worden doodgeslagen.

Voor het huis heeft men tevens een boom geplant (*ransang*), dit moet een mahang stam zijn met veel zijtakken, die geheel van de schors ontdaan is. In dien boom hangen de volgende goederen: 8—10 vlaggen, gekookte kleefrijst met kip, 1 tampajan, 1 gong, 1 koperen pot en een buffelhoorn met toewak en 20 rijksdaalders.

Door het meisje wordt nu aan de familie van den bruidegom verzocht dien boom te beklimmen, de gaven die zij er uit halen komen de mansfamilie (in hoofdzaak den bruidegom zelve) ten goede. Is dit afgeloopen dan bestijgt men den huistrap, die door een boomstam versperd is, welke door den bruidegom verwijderd wordt. Zoodra hij het huis betreedt, wordt hem en zijne bruid de toewak gereikt, waarna zij zich tezamen op een gong zetten. De pengoeloe en een kampongoudste besmeren dan het paar met bloed, waarvoor hun door elk der partijen een klein present wordt gedaan, vervolgens bindt hij beiden een armband om bestaande uit 3 blauwe kralen *(lilis)*; daarop geleidt hij

hen naar hun slaapplaats. Zich tot de aanwezigen wendende, noodigt hij hen tot den maaltijd, terwijl de leden der mansfamilie den toewakpot, die tot op dat oogenblik met een pisangblad was afgesloten, openen. Het is ter gelegenheid van dezen maaltijd, dat de penghoeloe aan de verzamelde menigte mededeelt wat de bepalingen van het huwelijkscontract zijn en dat ingeval van scheiding een boete *(kalakar)* moet betaald worden, ten bedrage van *f* 100.—. Den avond passeert men verder in dronkenschap.

Is het hier medegedeelde ceremonieel, dat van den hoogsten stand, het behoeft geen betoog, dat minder goed gesitueerden, een en ander met minder statie afdoen. Er blijkt echter ten volle uit dat de bruidschat voor een niet gering deel gerestitueerd wordt door de gaven in de pagar pantang en de ransang aangetroffen.

Bij de Lawangan Dajaks is het geleiden der bruid tot den bruidegom gelijk, de pagar heet bij hen lawang sakepeng. In het huis bevinden zich de volgende zaken:

Voor de deur staat een soempitan (blaasroer) waaraan acht bamboes met gekookte kleefrijst hangen, aan weerszijden hangen 1 kip, suikerriet, een klappervrucht en koekjes, onder den trap ligt een varken. Bij de gong, waarop het bruidspaar tijdens het met bloed bestrijken plaats neemt, liggen de baleles, de uit rijst gekneede popjes die de bruidegom van de familie der bruid ontvangen heeft alsmede eenige andere kleinigheden en wat geld. Zoodra ze het huis betreden krijgen ze toewak te drinken, terwijl het varken, dat onder den trap lag, wordt gedood, het bloed van dit dier wordt gemengd met ei voor het manjaki-gebruikt, voor dit njaki gebruikt men een poesaka wapen, terwijl een bezwering wordt uitgesproken door den panghoeloe, die we hieronder zullen mededeelen. Het feestmaal heeft bij de Lawangan niet plaats na het njaki maar den vorigen nacht, dan is het ook dat de bruidschat wordt overhandigd en dat de panghoeloe mededeeling doet van de

bij het scheiden te betalen boete (ngalakar) die hier *f* 50.— bedraagt.

De bezwering hij de huwelijksvoltrekking uitgesproken luidt:

„Keto boeroeng djoeä boeroeng tioeng. Teo dian paroekoe droe doeoh.

Deroo doo toeet moendan gendring, maka deroe doo nasaki ali toeloei lhoe nasaki ali toeloei dideroe doo masaoe. Nataper ali nahi eno pangoeloe napater liitoe natolem, naoekan, naoekoei ali sempa, ali roko dian oekan panganten ado. Itoe mansi djoendjoeng, naan dian natoetoei ali apoi soepaja jo po doelan naanak ntong moendan oetik. Boeka baneh engan. Olon paroekoe, olon mansaoe, naegetai kenang panganten eno pangoeloe, ngka matan olo olet".

De vertaling van een en ander luidt:

„De pauw is de wijfjesvogel, de beo is de mannetjesvogel, die samen trouwen.

Beiden zitten boven op de gong, beiden worden besmeerd met ei.

Dit besmeren met ei geschiedt om beider huwelijk gelukkig te maken.

De panghoeloe voert hen met rijst; na het voeren wordt de rijst ingeslikt en genuttigd. De sirih wordt gegeven, met strootjes, die door het bruidspaar worden gepruimd en gerookt. In de kom, met rijst gevuld, wordt een kaars gezet, die met vuur aangestoken op de hoofden geplaatst wordt.

Zoo geschiedt met het bruidspaar, opdat het gelukkig zal zijn.

De handen der gehuwden worden door den panghoeloe vastgehouden.

Zij richten zich naar het oosten".

Ten aanzien der te eten gegeven rijst moet nog vermeld worden, dat de eerste hap, dien ze krijgen, door het bruidspaar wordt uitgespuwd, een en ander naar men zegt om het sial te weren. De tweede hap wordt ingeslikt.

Het huwelijksfeest is natuurlijk afhankelijk van den rijkdom van partijen, zeer rijken slachten een karbau, minder gegoeden volstaan met kippen en rijst, soms met een varken.

Sinds de invoering der slachtbelasting op varkens (Staatsblad 1924 No. 20) vervangt men meer en meer de varkens door geiten. Het zij hier vermeld dat door een en ander de Islam een belangrijken stap vooruit heeft gedaan, aangezien juist het eten van varkens de Dajaks weerhield om tot dat geloof over te gaan; thans is het eten van een varken te kostbaar, een varken toch kost minder dan de slachtbelasting (*f* 3.—).

Bij de Maanjan Dajaks heeft het huwelijksfeest een nagenoeg gelijk verloop, ook dáár de strijd om het betreden der woning, ook dáár het bestrijken met bloed.

Het komt niet noodzakelijk voor dit feest ook nog te beschrijven.

§ 7. *Bijzondere huwelijksvormen.*

Hebben we in het voorgaande de normale huwelijksvoltrekking leeren kennen, thans moeten we de bijzondere huwelijksvormen nagaan. Allereerst moeten we dan spreken van het huwelijk der zeer arme Maanjans, het z.g.n. *Paadoe kamalem*, dat voltrokken wordt als partijen niet genoeg goederen bezitten om den dorpsgenooten den vereischten feestmaaltijd aan te bieden.

Hierbij trouwt men in stilte, met als eenig ceremonieel een njaki met kippenbloed; een eenvoudig mes ter waarde van *f* 0.25 wordt als „toeroes" aan den panghoeloe (den huwelijkssluiter) betaald door den man, het aanwezige dorpshoofd wordt door het meisje met een kwartje schadeloos gesteld. De kip en een weinig rijst worden tot een maal verwerkt voor huwelijkssluiter, hoofd en partijen. De huwelijksvoltrekking heeft 's avonds plaats, een bruidschat wordt niet betaald.

Komt het paar later in goeden doen, dan wordt het huwelijk nog eens gesloten — om zoo te zeggen bekrachtigd — met het volledige ceremonieel. Zulk een tweede huwelijkssluiting draagt den naam *panggoel* [14]).

Het is wel merkwaardig, dat het eerste — absoluut wettig gesloten huwelijk — zoodra men daartoe in staat is volledig wordt herhaald, en men het niet laat bij een feest-maaltijd alleen, maar ook het saki herhaalt.

Heeft iemand gegrond vermoeden, dat hij door de familie van de vrouw zijner keuze zal worden afgewezen, dan gaat hij met eenige waardevolle zaken naar haar huis, treedt dit binnen en stalt zijne goederen uit; wordt hij afgewezen dan moet de familie van het meisje de waarde der goederen betalen, wordt het aanbod aanvaard dan zijn die zaken voor die familie. In dat geval gelden deze gaven voor panjittok, de bruidegom moet dus daarna nog den bruidschat voldoen, en mag deze niet schuldig blijven. Dit is de huwelijksvorm door Te Wechel bedoeld (zie boven § 4), daarbij kan dus inderdaad moehoet areng verschuldigd zijn, als men besluit bij de vrouw in te trekken; betaalt hij echter den grooten bruidschat, dan is zulks niet het geval, deze moehoet areng is dus geen noodzakelijk bestanddeel van dezen huwelijksvorm.

Indien de jongen en het meisje het eens zijn, maar er bestaat gegronde vrees dat de ouders niet genegen zijn hun toestemming te geven, dan besluiten ze tot schaking.

---

13) De mansi djoendjoeng met de kaarsen, komt ook bij talrijke andere bezweringen te pas en heeft ten doel den levensduur te verlengen. Bij de feest balian (balian bawo) vormt dit zelfs een integreerend bestanddeel.

14) Dit dubbele huwelijk sluit men ook wel, als men op de ladang verblijvende wensrht te trouwen, en geen gelegenheid heeft naar het dorp terug te keeren. Men zendt dan dorpshoofd en oudsten de „toeroen" thuis. Na de veldbewerking sluit men dan in het dorp het eigenlijke huwelijk.

Ze loopen tezamen weg en begeven zich naar het dorpshoofd, aan wien ze de zaak mededeelen en in wiens huis ze verder verblijven tot de zaak is afgewikkeld.

Het hoofd is aansprakelijk voor de voeding. Hij begeeft zich naar de ouders, doet mededeeling van het gebeurde en tracht een accoord te treffen, hetgeen meestal gelukt. De jongeling moet dan steeds den bruidschat van *f* 100.— betalen, maar moet tevens, indien daartegen geen absolute bezwaren bestaan, bij de vrouwsfamilie intrekken. Wat de gevolgen van dezen stap zijn voor het vermogen van partijen zullen we later zien. De Maanjans noemen het schaken, van een meisje, *mangkau boedjang*, de Lawangan spreken van *Mangko lolang*. Behoudens de bruidschat moet door den man bovendien nog een boete betaald worden.

Is het geschaakte meisje verloofd, dan is die boete, die dan voor het grootste deel den verloofde ten goede. komt, de helft van die voor het schaken van een getrouwde vrouw, welk delict we later zullen leeren kennen.

Moet een paar trouwen omdat ze betrapt zijn op ontucht, of omdat het meisje zwanger is, dan is de bruidschat hoogstens de helft van de bovengenoemde bedragen en het bruiloftsfeest heeft zonder uiterlijk vertoon plaats.

We zien dus dat, op welke wijze men ook trouwt, steeds het dorpsbestuur daarbij vertegenwoordigd is, en een hoofdrol bij het ceremonieel speelt. Weliswaar komt ook schaking voor zonder dat men het hoofd daarvan kennis geeft, maar dat is geen huwelijksvorm, dat is „samen leven", de kinderen zijn anak ampang en het paar wordt zwaar beboet.

§ 8. *De ten huwelijk medegebrachte goederen.*

Bij een huwelijk kan het gebeuren, dat partijen reeds een eigen bezit hebben, hetzij roerend of onroe-

rend, dat ze bij het huwelijk inbrengen. Deze vermogensdeelen blijven den geheelen duur van het huwelijk een bijzondere positie innemen. De hoofdregel is, dat ze persoonlijk bezit blijven van de inbrengende partijen, maar bij overlijden aan de kinderen uit dat huwelijk gesproten ten deel vallen. Blijft het huwelijk kinderloos, dan vervallen deze eigendommen aan de familie van de partij die de goederen inbracht. Ingeval van scheiding worden ze toegewezen aan de inbrengende partij.

Deze regeling wordt gevolgd indien het huwelijk op de normale wijze heeft plaats gehad. Zijn partijen echter gehuwd, zonder vooraf met de wederzijdsche familie tot overeenstemming gekomen te zijn, dan is een en ander anders gesteld.

In zulke gevallen toch zullen de partijen hunne bezittingen achtergelaten hebben bij hunne familie toen ze samen vluchtten. Deze bezittingen nu worden niet aan de zoo gehuwden terug gegeven maar vervallen aan de familie van den eigenaar.

De meeste ten huwelijk medegebrachte goederen (*pama ngendai* (M), *barang saoe* (vrouwsgoederen (L), barang banar (L) mansgoederen)), bestaan uit tuinen, rijst, kleedingstukken en sieraden, soms ook geld. Verder wordt een belangrijk deel gevormd door de aandeelen in onverdeelde boedels, dat zijn dus eigendommen, die aan meerdere deelgerechtigden toekomen (*pama samă* (M) (D), barang pakonsian (L), barang sabaat (L) (M), pahaoepan). Zoolang over die zaken, die meestal erfwapens, gongs enz. zijn, geen kwestie is, blijven ze onverdeeld, en worden beheerd door dien man of die vrouw die ter plaatse is blijven wonen. De gezamenlijke deelgerechtigden noemt men *Sagarabat*. Hij, die deze erfgoederen beheert trekt daarvan de voordeelen, behalve wanneer de stukken ruime baten afwerpen, zooals b.v. tuinen, dan verdeelt men de opbrengst. De baten van de ten huwelijk meegebrachte goederen komen het echtpaar ten goede, een en ander wordt geacht te zijn staande huwe-

lijk verkregen goed. Heeft een der partijen een tuin ingebracht die door bijplant tijdens het huwelijk wordt vergroot, dan is het bijgeplante staande huwelijk verkregen goed.

Toch kan ook tijdens het huwelijk het persoonlijk bezit van een der partijen worden uitgebreid, doordien alle adatboete, terzake overtredingen tegen het huwelijksrecht, den man ten bate der vrouw of omgekeerd opgelegd, geacht moeten worden individueel bezit van de gelijk hebbende partijen te zijn.

Waar de rechtspositie der beide vermogensdeelen — meegebrachte en verworven bezittingen — ingeval van scheiding of overlijden verschillend is, moet een en ander wel in het oog gehouden worden.

§ 9. *Staande huwelijk verworven goederen.*

De staande huwelijk verworven goederen noemt men algemeen de *perpantangan*. Zij worden gevormd uit de baten van landbouw, handel, anderen arbeid, uit boeten (behalve die op huwelijksrecht betrekking hebben) enz. Staande huwelijk verworven erfenissen zijn geen perpantangan.

De perpantangan behooren man en vrouw tezamen toe. Woont men echter in bij familieleden dan is de zaak eenigszins anders. De opbrengst der bouwvelden toch, door de gezamenlijke bewoners verkregen, wordt gezamenlijk bewaard en moet geacht worden gezamenlijk bezit van alle bewoners van het huis te zijn. Ingeval nu van echtscheiding zal de uit het huis trekkende man of vrouw een evenredig deel van den rijstvoorraad ontvangen, dus als er b.v. 15 zielen in het huis wonen 1/15 van den totalen vooraad. Zoo ook in geval het echtpaar besluit op zich zelf te gaan wonen. Eventueele meubelen of huisraad blijven in de woning en mogen niet worden medegenomen. Geld, lijfgoederen, handelswaren enz. worden daarentegen geheel als perpantangan beschouwd. De bijzondere regelen die men in de

adatgemeenschap Padjoe Ampat (Maanjan Sioeng) in acht moet nemen zullen we later leeren kennen. In die streek hecht men zeer aan het aanhouden der waardevolle zaken binnen de adatgemeenschap.

§ 10. *Waar het echtpaar zich vestigt.*

Na het huwelijk als men aan de beleefdheid ten aanzien der vrouwsfamilie heeft voldaan, gaat men zich vestigen ter plaatse, als bepaald bij het huwelijk.

Dit kan zijn:

a. intrekken bij de vrouwsfamilie.
b. intrekken bij de mansfamilie.
c. op zich zelf gaan wonen.

Het eerste komt het meeste voor; bij de Maanjan Sioeng is dat zelfs nagenoeg uitsluitend het gebruik. [15]). Men noemt dezen huwelijksvorm daar *naharek.*

Bij de Lawangan komt het ongeveer even vaak voor, dat men bij de vrouws- als bij de mansfamilie intrekt. Ook gebeurt het daar meerdere malen dat men beide methoden volgt, b.v. om het andere jaar bij den een en bij den andere. In zulke gevallen wordt dan meestal de afspraak gemaakt dat na een zeker aantal jaren door de echtelieden zelf gekozen zal worden bij welke familie men zal intrekken, dan wel of men op zich zelf zal gaan wonen.

De laatste manier begint meer en meer ingang te vinden, mede door den invloed van het Gouvernement, maar ook door toedoen der Zending, die beiden om

---

[15]) Of dit een overblijfsel is van het matriarchaat laat ik buiten beschouwing. Daarop schijnt heen te wijzen de positie der kinderen, die tot de familie der moeder gerekend worden. Dat de moederrechterlijke afstamming belangrijk is mag voorts nog blijken uit het Maanjansche woord voor broer of zuster, n.l. poelak sanaing = buikgenooten.

Ook de Lawangan noemt een broer „erai woetoeng" hetgeen „een buik" beteekent. De manlijke verwanten der vrouw hebben, zooals we later zullen zien, ook zekere bevoegdheden ten aanzien van haar kinderen.

verschillende redenen het bouwen van gezinswoningen in de hand werken en het samenwonen van familieën in een min of meer groot huis tegengaan. Het familiehuis in deze streken is echter niet van de grootte als in de Ngadjoelanden, heeft ook niet het langgerekte type dat men daar aantreft.

In de adatgemeenschap Padjoe Ampat, waar zooals gezegd werd, in hoofdzaak het naharek-huwelijk wordt gesloten, hoort men bij elk huwelijk de bepaling maken dat de eigendommen door de vrouw meegebracht en ook de waardevolle zaken door haar staande huwelijk verkregen, de grenzen der adatgemeenschap niet mogen verlaten. Dus als de vrouw sterft en kinderen heeft nagelaten, die nog niet mondig zijn, mag de vader deze kinderen niet buiten de gemeenschap brengen, en zou hij dit met toestemming der vrouwsfamilie toch doen, dan mag hij de erfenis door de moeder haren kinderen nagelaten niet meenemen, hij moet deze achterlaten onder de hoede der vrouwsfamilie, die ze voor de kinderen bewaart.

Vooral in de gevallen, dat een huwelijk tusschen leden van verschillenden stam is gesloten, wat vrij veel voorkomt, geeft dit aanleiding tot oneenigheid en rechtszaken. We zullen later daarvan meer kunnen mededeelen.

§ 11. *Het gehuwd zijn.*

Als men eenmaal gehuwd is en bij familie is ingetrokken, bewerkt men met de andere huisgenooten samen de bouwvelden. De oogst wordt geacht te behooren aan de gezamenlijke huisgenooten. Het werk aan eigen tuinen levert voordeelen ten eigen bate.

Het bewerken van tuinen behoorende tot een onverdeelden boedel levert baten voor de gezamenlijke bezitters, met dien verstande echter, dat hij die gesneden heeft, om te beginnen de helft van het snijsel bekomt als loon, de andere helft wordt gelijkelijk verdeeld

onder de aandeelhouders, die vooraf ook hun toestemming moeten hebben gegeven tot het snijden.

De vrouw helpt haren man bij zijne werkzaamheden en verricht verder allen huiselijken arbeid, die vereischt is, als wasschen, koken, rijststampen enz.

De hoofdzaak bij een huwelijk is echter het krijgen van kinderen, van helpers bij den arbeid als eenmaal de ouders te oud zullen zijn geworden om door arbeid in eigen levensonderhoud te voorzien.

In den regel komt onvruchtbaarheid niet voor, mochten echter de echtelieden niet met kinderen gezegend worden, dan voorzien ze daarin, door een ander kind, veelal uit de familie van de vrouw, te adopteeren, waarover we later zullen spreken.

Is de man niet thuis dan is de vrouw de baas in huis, zij kan gelasten rotan te snijden enz. in de tuinen, soms echter ziet men ook dat een en ander voor de vrouw strafbaar is, waarschijnlijk hangt dat af van het al dan niet betaald zijn der bruidschat.

§ 12. *Bigamie.*

Het is den Dajak veroorloofd met meer dan een vrouw te trouwen, hij moet zich echter ter zake verstaan met zijne eerste vrouw. Ingeval deze haar toestemming niet geeft, kan dit tweede huwelijk niet plaats hebben. Blijft de man op zijn standpunt staan, dan zal hij van zijn vrouw moeten scheiden, waarbij dan de schuld geheel aan zijn kant is en hij dus voor de boete moet opkomen.

Heeft de vrouw geen bezwaren tegen het tweede huwelijk, dan zal de man haar moeten schadeloosstellen middels een feest het z.g.n. *ibajoeh* (M.), *baparoeang* (L), waarbij hij tevens aan haar een betaling zal hebben te doen, zijnde een bedrag ter grootte van den bruidschat voor zijne tweede vrouw betaald. Is die bruidschat *f* 50.—, dan moet hij dus zijne eerste vrouw als pebajoehan ook *f* 50.— betalen. In den regel zal

zulk een tweede huwelijk plaats hebben bij kinderloosheid van het eerste huwelijk.

De eerste vrouw is de meerdere van de tweede, als ze in hetzelfde huis wonen is de laatste veelal niet anders dan de dienstmeid der eerste. In den regel echter wonen ze in verschillende woningen, omdat de vrouwen in den regel geen naaste familie van elkaar zijn. De ten huwelijk gewonnen goederen blijven gescheiden, omdat de kinderen der eerste vrouw geen erven zijn van de tweede vrouw en evenmin van het aandeel dat de vader in de perpentangan van het tweede huwelijk krijgt. Van die bezittingen zijn slechts de kinderen der tweede vrouw erfgenaam. Het zijn alzoo twee gesplitste vermogens. Ten huwelijk medegebrachte goederen des vaders in dat tweede huwelijk zijn er uiteraard niet, omdat die in het eerste huwelijk zijn ingebracht.

Als de vader sterft zijn daarvan alleen de kinderen uit het eerste huwelijk erven, zijn die er echter niet, dan erven de kinderen uit het twede huwelijk, aangezien het erfrecht hen als nauwere verwanten van den vader rekent, dan diens broers, zusters of ouders, die anders, in geval van kinderloosheid van een huwelijk diens ten huwelijk medegebrachte goederen zouden erven.

Dergelijke dubbele huwelijken komen betrekkelijk weinig voor. Bij kwesties van dien aard, die mij werden voorgebracht, constateerde ik meermalen, dat de tweede vrouw, den man een zeker bedrag had gegeven vóór dat zij trouwden, om hem tegemoet te komen in de kosten der pebajoehan. Wordt het huwelijk dan later door scheiding ontbonden, dan eischt veelal de vrouw dat bedrag terug, ook als zij zelve schuld aan de scheiding heeft. In den regel wordt het bedrag in mindering gebracht van de scheidingsboete.

De vrouw zelf moet aan de vrouw ook een klein geschenk geven, meestal een sarong, naar men zegt als teeken, dat zij haar als de meerdere erkent.

§ 13. *Adoptie.*

Indien een huwelijk kinderloos blijft gaat men over tot het adopteeren van een ander kind. In den regel neemt men daartoe aan het kind van een zuster der vrouw, kan men daar niet terecht dan van een broer, gaat ook dat niet dan van de naaste familie. Heeft niemand in die familie kinderen te missen, dan gaat men tot de mansfamilie en ten slotte tot vreemdelingen.

Al naar gelang van het gevolgde ceremonieel en de gewenschte rechtsgevolgen ten aanzien van het kind onderscheidt men drie soorten van adoptief-kinderen n.l.

a. anak amoe (M), anak toekoei (L).
b. anak oekoep (M).
c. anak angkat (M.).

De rechtspositie der eersten ten aanzien der adoptief-ouders (ma' amoe = adoptief-vader, neh Amoe = adoptief-moeder) is het vèrdragendst. Om een anak amoe aan te nemen heeft men allereerst eenige betalingen te doen, om de ouders van het te adopteeren kind schadeloos te stellen.

Een en ander beloopt 15 realen (*f* 30.—), (d.i. de batoe pangamoe anak), 1 kop, 1 flesch, 1 kain en 1 mes. Voorts wordt een feest gehouden waarvoor de adoptief-ouders een varken, kippen en toewak moeten leveren. Op dezen feestmaaltijd worden in 't bijzijn van hoofden en dorpsgenooten de adoptief-ouders en het kind met bloed bestreken (palas amoe), terwijl tevens van hun drieën een weinig bloed genomen wordt, dat gemengd met toewak door de betrokkenen gedronken wordt. Onder de aanwezigen wordt een gulden verdeeld als getuigengeld (toeroes).

Het kind is daarmee volledig aangenomen, woont bij de adoptief-ouders in, is erfgerechtigd en blijft dat ook voor een evenredig deel als het echtpaar later toch nog eigen kinderen krijgt. Zal echter te zijner tijd door de

ouders het adoptief-kind verstooten worden [16]) dan verliezen de ouders het betaalde bedrag.

Weigert het kind verder in de adoptief-verhouding te leven [17]), dan moet hij de dubbele 15 realen (*f* 60.—) restitueeren.

Wat herhaaldelijk voorkomt is dat men vóór dat de betreffende bezwering gehouden is, maar de besprekingen reeds gevoerd zijn, van zijn voornemen afziet. Dit veroorzaakt een ongelukstoestand voor het kind, waarom de weigerende adoptief-vader een boete, balik amoe of „balangan" moet betalen, die 9 reaal beloopt en dienstig is tot het houden van een bezwering. In den regel is een ziekte of gebrek van een kind daarvan de oorzaak.

De tweede vorm van adopteering is het ngoekoep, dit heeft in den regel plaats als iemand huwt met een weduwe, die een kind uit het eerste huwelijk heeft. Al naar gelang van den stand der moeder betaalt men voor een en ander 3—12 realen à *f* 2.—, terwijl tevens een of twee varkens geslacht moeten worden om hoofden en dorpsgenooten een maaltijd aan te bieden. De handeling der adopteering zoowel als de verschuldigde betaling noemt men pangoekoep. Een en ander heeft in den regel plaats bij het huwelijk met de moeder van het kind. De anak oekoep wordt daarmee tevens erfgerechtigde van den vader, zoodat hij geheel dezelfde rechten op diens nalatenschap heeft, als de kinderen uit het tweede huwelijk. Was hij niet aangenomen dan

---

16) Dit gegeven vernam ik van een aantal hoofden, niemand kon mij echter voorbeelden noemen dat het al eens gebeurd was, zoodat deze mededeeling meer is op te vatten als een denkbeeld ter zake van de hoofden, dan wel als adat, die toch pas dan bestaat wanneer door de praktijk een en ander is aangenomen.

17) Dit is eenige malen voorgekomen, in alle gevallen nadat de adoptief-ouders hun bezittingen verloren hadden en er dus niet meer te erven viel.

zou hij op de door den vader ten huwelijk meegebrachte goederen geenerlei recht kunnen doen gelden.

De anak angkat ten slotte neemt men slechts aan om zich daarnaar te kunnen noemen, dan wel om de banden die tusschen adoptief-ouders en werkelijke ouders bestaan eenigszins nauwer aan te halen. Dit gebruik komt zeer veel voor. Men verblijft b.v. langen tijd in een dorp, dan zal men vóór te vertrekken b.v. den zoon van zijn gastheer aannemen. De betaling daarvoor verschuldigd is zeer gering. Men betaalt hoogstens 10 realen, meestal echter slechts 1 reaal, benevens pakajan erai kali djakat (een volledig stel kleeren), een en ander als vergoeding van de kosten bij de geboorte van het kind gemaakt. Bij den feestmaaltijd worden kippen of een varken geslacht.

Het kind is niet erfgerechtigd, maar kan middels schenkingen bij het leven eventueel bedacht worden. De eenige resultaten, die uit een en ander voortvloeien is dat de anak angkat niet mag trouwen met de kinderen van den adoptief-ouder, dit zou bloedschande zijn, op dat punt neemt het dezelfde positie in als een zoogbroeder of zuster. De verplichting die voorts op het adoptief-kind rust is bij tijd en wijle, veelal bij plant en oogst, zijn adoptief-ouders bij de werkzaamheden behulpzaam te zijn. Het loochenen dezer verhouding, hetzij door het kind of door de ouders, schijnt geen rechtsgevolgen te hebben, althans ik hoorde daar nooit van; indien een en ander strafbaar was zou dat zeker wel het geval zijn geweest, aangezien het maangkat anak een zeer verbreid gebruik is.

Ook treft men veelvuldig aan het gebruik van bloedvriendschap sluiten (bloedvriend=piara angkat of erai woetoeng angkat). Dit wordt vaak bij de rechtspraak der hoofden als bijkomende straf opgelegd, om den band tusschen de partijen nauwer aan te halen. Men geeft dan een feest waarbij een varken geslacht wordt. Bij den feestmaaltijd maakt men een wondje in zijn

vinger, stort het bloed op een weinig rijst, die men wederkeerig eet (mangka okkan daja=bloed eten).

§ 14. *Echte en onechte kinderen.*

Het echte kind, de zoogenaamde anak matalak (matalak = zuiver), heeft recht op onderhoud, waartegenover de plicht staat, om de ouders behulpzaam te zijn bij hun werk, alsmede het onderhoud der ouders als deze te oud zijn geworden om zelf te werken. Zijn er vele kinderen en eischt dat onderhoud niet veel dan is het oudste kind gehouden de kosten daarvan te dragen, al dan niet daarbij geholpen door broers en zusters. Bekostigt hij alles uit eigen fondsen of verleent hij alleen hulp bij de verschillende werkzaamheden, dan heeft hij later bij de erfenis-verdeeling een eenigszins bevoorrechte positie. De ouders noemen zich ook naar dit oudste kind, zoo als dat ook elders bij de Dajaks in gebruik is.

Voorts zijn de kinderen verplicht voor een passende begrafenis der ouders te zorgen, waarvan de kosten bestreden worden uit de erfenis. Na aftrek daarvan en van de kosten der eventueel slechts door een kind betaalde onderhoudkosten, wordt de resteerende boedel gelijkelijk onder de kinderen, jongens en meisjes, verdeeld.

De anak ampang, het onechte kind, staat buiten de gemeenschap, is een schande voor de familie, werd vroeger dan ook gedood. Het heeft geen erfrecht, zelfs niet van zijn moeder, kortom, het heeft geen rechten of plichten ten aanzien van de moeder. Ook de moeder had vroeger geen verplichtingen aan het kind, gezien het feit dat zij in den regel het kind zelf doodde.

Het ongeboren kind is erfgerechtigd van den eventueel vóór de geboorte overleden vader, is geheel gelijk gerechtigd met reeds geboren kinderen. Het kind, waarvan de moeder in het kraambed sterft, tengevolge

van zijn geboorte, heeft geen recht in de erfenis dier moeder, maar wel in de erfenis des vaders [18]). Bij de Doesoens beloopt de boete op het verwekken van een onecht kind *f* 25.— voor een dorpsreiniging, te betalen door den vader zoo die bekend is, benevens een varken. De maaltijd wordt uit de boete betaald, het resteerende onder de dorpelingen verdeeld.

§ 15. *Overspel.*

Indien een getrouwde man of vrouw vleeschelijke gemeenschap heeft met een ander, pleegt hij het delict dosa (L), sihala (M), mansaro (M). De beleedigde partij kan dan voor de hoofden een zaak aanhangig maken om de boete die bij het huwelijkscontract daarop gesteld is, te krijgen. Zij kan tevens desgewenscht echtscheiding vragen. In den regel beloopt de boete het bedrag der kalakar, ook als men besluit niet te scheiden. In andere gevallen weer, ziet men dat geringere betalingen op dat delict staan, maar dat als een en ander tot echtscheiding voert bovendien de kalakar (betaling voor echtscheiding) voldaan moet worden, wat in het eerstgenoemde geval niet vereischt is.

De op die wijze verkregen gelden worden door de in het gelijk gestelde partijen als ten huwelijk meegebracht goed beschouwd, zijn dus eigen bezit, daarentegen moet de in het ongelijk gestelde partij het bedrag voldoen uit zijn ten huwelijk mede gebrachte goederen, hij mag dit niet uit de staande huwelijk verkregen goederen bekostigen. Dit procedeeren tusschen echtelieden is geen reden tot echtscheiding, men kan

[18]) De hoofden hebben mij dit meerdere malen verklaard, vonnissen ter zake heb ik nimmer vernomen. Indien het juist is zal het erfdeel waarschijnlijk als dispensatie voor het bloedgeld gerekend worden, waarvoor bij de Ngadjoe Dajaks de vader wordt aangesproken. Men neme dit gegeven slechts onder voorbehoud aan.

ook zonder eerst te scheiden tegen zijn echtgenoote een zaak aanhangig maken.

Een delict dat zeer veel met overspel overeenkomt, wordt gepleegd als een getrouwd persoon met een ander op een eenzame plaats wordt aangetroffen, ook al gebeurt oogenschijnlijk niets laakbaars. In dat geval hangt het af van den tijd waarop een en ander geconstateerd is, hoe groot de boete is. In den avond bedraagt de boete 6 reaal (*f* 12.—). Om en bij middernacht 9 reaal, en later maar vóór het eerste hanengekraai 12 reaal. Deze overtreding tegen de goede zeden noemt men: sampalah (M), barita laloe (L).

Een overtuigend bewijs van overspel wordt geleverd als men bij zijn vrouw een andermans broek of hoofddoek aantreft, of bij den man een sarong of baadje, in dat geval is de schuld zonneklaar, aangezien dat de gebruikelijke liefdesgeschenken zijn. Het verwonderlijke is dat dergelijke stukken van overtuiging zeer vaak aanwezig zijn en steeds door den schuldige zuinig bewaard worden, waarmee hij een groote kans op ontdekking van de verhouding loopt.

Behalve deze boeten moet daarenboven nog door de schuldigen een palas toempoek (M), d.i. een dorpsreiniging worden betaald. Met het bloed van het bij die boete behoorende varken worden de bouwvelden gereinigd, terwijl de betaling zelve deels aan het dorpsbestuur, deels aan de gezamenlijke dorpelingen ten goede komt.

§ 16. *Schaking van een gehuwde vrouw.*

Een gehuwde vrouw, die met een ander wegloopt, maakt zich schuldig aan een delict even als de man, die haar daartoe heeft bewogen. Deze schaking (mangkau (L), pangko (M)), heeft steeds echtscheiding ten gevolge. De betalingen hierbij te doen zijn rijkelijk hoog, allereerst moet natuurlijk de geschaakte vrouw

aan haar man de scheidingsboete betalen, zooals die bij het aangaan van het huwelijk werd betaald, maar ook de schakende man gaat niet vrij uit. Hij moet allereerst voldoen aan den beleedigden man de boete, boelaoe pangko (schakingsgoud), tot een bedrag van 40 reaal (ƒ 80.—). Zijn er echter kinderen uit het verbroken huwelijk, dan bekomt elk dier kinderen van den schaker 8 reaal barita (ƒ 4.—) om den ongeluks-toestand af te wenden, die door deze daad over hen gekomen is. Aangezien ook het dorp in ongeluks-toestand is geraakt, moet daarin voorzien worden door de betaling saki olloh boelan (bezwering van zon en maan) ten bedrage van 12 reaal barita (ƒ 6.—), die ten goede komt aan de dorpsgenooten, voor zoover in aanmerking komende als deelgerechtigden in zulke betalingen, d.w.z. de kerndorpers. Ten slotte moeten beide overtreders tezamen nog eenige kippen en een varken slachten voor een maaltijd, aan de dorpsgenooten ter zake verschuldigd.

Behalve deze betaling moet de schaker aan de erven der vrouw nog een soort bruidschat betalen die den naam lais matai draagt en 8 reaal barita beloopt. Wordt later dit huwelijk door scheiding ontbonden, dan mag deze betaling door den man niet worden terug gevorderd, hij is dit geld kwijt.

Bij de scheiding die op de schaking volgt heeft een verdeeling der perpantangan plaats naar reden van 1: 2 ten voordeele van den beleedigden man. Of de ten huwelijk medegebrachte goederen der vrouw, die zij natuurlijk niet heeft medegenomen, aan haar terugvallen of niet is mij niet bekend.

Bij schaking van een meisje of een weduwe, verspelen deze hun individueele bezittingen door deze daad, ten bate hunner erven. Ten minste als die erven tenslotte niet toch hun toestemming tot het huwelijk geven.

Een dergelijk delict kan alleen plaats hebben met instemming van de vrouw zelve, het is uitgesloten een Dajaksche vrouw tegen haar wil te ontvoeren, het zijn nu niet juist lieden, waarmee men doen kan, wat men wil zonder haar instemming.

De kinderen uit het huwelijk, dat door de schaking ontbonden werd, komen aan den man, mits deze ter plaatse blijft, dus als het een stamgenoot was, anders als de man na ontbinding van het huwelijk terugkeert naar eigen dorp, zullen de kinderen moeten achter blijven onder de hoede der erven van de vrouw. De kinderen blijven dus, niettegenstaande de schuld der moeder, behooren tot haar familie, moeten in den stam blijven. Mochten later de kinderen echter uit eigen verkiezing den vader volgen, dan blijven hunne erfgoederen in de eigen adatgemeenschap, onder beheer der familie van de vrouw.

Indien een ongehuwde vrouw met een gehuwde man vlucht wordt de schuldige vrouw, behoudens bovengenoemde betalingen, die de man aan zijne vrouw te betalen heeft, bovendien nog beboet door de vrouw, met een betaling van 15 reaal (*f* 30.—). Over het algemeen moet gezegd worden dat schaking vaak onder de bevolking voorkomt, vooral als de man gedurende langen tijd afwezig is b.v. om boschproducten te zoeken. De boeten zijn in zoo'n geval geringer dan de boven vermelde, ten minste als de man zijn vrouw geen onderhoudskosten gezonden heeft.

§ 17. *Moedwillige verlating.*

Ook dit delict komt nog al eens voor, in den regel neemt de vrouw dit wapen ter hand om van haar man af te komen. Veelal geeft ze als oorzaak op dat de man zijne huwelijksplichten niet kan vervullen of dat hij een of andere ernstige ziekte heeft b.v. blind is.

Zij neemt dan de wijk en vervoegt zich bij het dorps-

hoofd om dezen van het geval mededeeling te doen. Ze verblijft in diens woning, waarop den volgenden dag het dorpshoofd zich naar den man in kwestie begeeft om een accoord te treffen. Slaagt hij daarin niet, dan zit er niet anders op dan dat beiden van elkaar scheiden, waarbij dan de vrouw schuldig aan de scheiding wordt verklaard en dus de daarop gestelde boeten moet voldoen.

Er is mij geen geval bekend dat de vrouw wegliep en niet dadelijk naar een lid van het dorpsbestuur ging. Een ander geval werd mij bekend dat een vrouw die pas gehuwd was weigerde van het begin af met haar man gemeenschap te hebben. De man diende een klacht bij de hoofden in en de vrouw bekende een en ander, onder opgaaf van afkeer van den man, als reden. In dat geval werden door den vader der vrouw alle betalingen door hen ontvangen, behalve die voor het feest besteed, terugbetaald ten overstaan der hoofden, waarmee het huwelijk ontbonden was. Men ging als goede vrienden van elkaar, klaarblijkelijk werd dit niet opgevat als scheiding, maar als een ongedaan maken van het huwelijk, dat waarschijnlijk gesloten was, doordat pressie op het meisje was uitgeoefend bij het sluiten van het huwelijk. We zien daaruit dus, al mogen de ouders soms door overreding of dwang een meisje dwingen tot een huwelijk, deze altijd nog een wapen heeft om zonder in zware boeten te vervallen het haar tegenstaande huwelijk ongedaan te maken.

Ik geloof niet dat het veel voorkomt, slechts één geval van dien aard is mij bekend, dat in het Karausche speelde.

Vaak neemt de vrouw bij een klein geschil haar toevlucht tot de moedwillige verlating, als die reden een kortstondige boosheid is, zal echter het dorpshoofd veelal de zaak kunnen in orde maken, de vrouw heeft dan slechts eenige kleine betalingen te doen voor een

vredesmaal met haren man (ikaeh (M) ngaboean (L)), waarmee de zaak weer in het reine is.

§ 18. *De kinderen.*

Zooals reeds boven werd medegedeeld is het bekomen van kinderen, een van de voornaamste redenen, waarom het huwelijk wordt aangegaan. Zoodra de eerste geboren is noemen de ouders zich naar dat kind, om dezen naam eerst dan te veranderen wanneer hun eerste kleinkind geboren is, in welk geval ze zich daarnaar noemen.

Komen er meer kinderen, dan krijgt de jongste steeds als achtervoegsel bij zijn naam het woordje „ja" b.v. Andjang — Andjangia; Toendan — Toendania. Dit achtervoegsel beteekent de jongere en is afgeleid van tija-kind. Krijgt de jongere weer een broertje of zusje dan vervalt het bijvoegsel bij zijn naam om over te gaan op de jongere. Blijft deze tenslotte de jongste dan houdt hij dien naam tot hij zelf een kind krijgt. Het achtervoegsel beteekent dus Benjamin. Men onderscheidt daarna zijne jongere broers en zusters in: Anni de direct op spreker volgende Anni boetok, de daarop volgende en Anni penia de jongste.

Een kind waarvan de ouders zijn gestorven — een wees dus — noemt men bij de Maanjan „Paloeloeh", is alleen de vader gestorven dan is hij een „Paloeloeh mah", is de moeder dood dan is het een „Paloeloeh-neh". In het eerste en laatste geval heeft dan veelal uitbesteding van het kind plaats bij familieleden.

Dit is geen adoptie maar gewoon verzorging. Neemt de ouder later zijn kind terug, nog voor dat verzorger eenig voordeel van de werkkracht van het kind heeft gehad, dan moet deze met een betaling schadeloos gesteld worden die veelal 2 reaal per maand beloopt (ƒ 4.—).

Het kind noemt al de generatiegenooten uit de familie van vader, oom of tante. Als men dan ook aan iemand vraagt in welke familieverhouding hij staat tot een ander, dan zal hij in zulk een geval antwoorden, dat hij „noetoe mamah" van dien persoon is, d.w.z. met oom wordt aangesproken, waarmee dus niet gezegd is dat hij een oom in onzen zin van het woord is.

§ 19. *Echtscheiding.* Santoear (L), sarak (M).

Een huwelijk kan ten allen tijde door echtscheiding ontbonden worden door de hoofden. Er zijn geen speciale eischen gesteld, van de vervulling waarvan een scheiding afhankelijk is. Als een der beiden scheiden wil zonder eenige reden, of als beiden van elkaar genoeg hebben kan men scheiden, als men maar opkomt voor de betalingen destijds vastgesteld bij het sluiten van het huwelijk. Al naar gelang van de schuld die een der echtelieden heeft, worden de staande het huwelijk gewonnen goederen verdeeld naar reden van 1:1 of 2:1.

Bij een scheiding moet de schuldige partij aan de andere een betaling doen die kalakar of ngalakar heet en die bij het huwelijk is vastgesteld. Eventueele kinderen moeten onderhouden worden door een der partijen, waarbij de andere partij gedurende ongeveer 2 jaar in de kosten van onderhoud moet bijdragen. Later kan het kind zelf kiezen, als hij maar rekening houdt met het feit dat eventueel kostbaar bezit de gemeenschap (althans die der Maanjan Sioeng), niet mag verlaten. De ten huwelijk medegebrachte goederen gaan terug aan de partij die ze aanbracht, de perpantangan worden als boven gezegd verdeeld.

Zijn er schulden dan worden die gelijkelijk verdeeld tusschen beiden. Is echter de echtscheiding uitgegaan van een derde, zooals vaak voorkomt, door dat de ouders van den man deze bij zich willen hebben en de vrouw in dat verzoek niet treden wil en aan echtscheiding de

voorkeur geeft, dan krijgen ook die ouders een deel der schulden te betalen. In een vonnis dat ik door de hoofden ter zake hoorde wijzen werden de schulden in 4 deelen verdeeld, waarvan 1 deel ten laste van den man kwam, 1 deel door de vrouw voldaan moest worden en 2 deelen door de ouders der vrouw die de scheiding geforceerd hadden, omdat zij niet met hun schoonzoon konden opschieten.

Is men bij de Maanjan Sioeng gehuwd op de wijze „naharek" dan scheidt men op de manier „Sarak lawei". Daarbij vallen de perpantangan geheel toe aan de vrouw als deze althans niet schuldig is — behoudens een evenredig deel van den rijstvoorraad, die zich in het huis bevindt. Leeft het echtpaar echter op zich zelf, hebben zij dus een eigen woning dan heeft de scheiding op de wijze panoempean (ngoempeh — het verstooten van een vrouw, oempean — de verstootene) plaats waarbij elk de helft der perpantangan bekomt. De scheidingsboete is in dat geval echter eenigszins anders geregeld.

De aansprakelijkheid van den man voor het levensonderhoud van zijn vrouw, bestaat ten allen tijde, ook als hij niet ter plaatse is, hij moet dan zorgen dat zij voldoende onderhoudskosten bezit, (tampakah (M), oeroe wansang (L), soembang salat (L) tamia tampakei (L), pisih walandja (M)). De vrouw mag om in haar behoeften te voorzien, voor eigen gebruik putten uit de perpantangan, b.v. uit den rijstvoorraad, mag deze echter niet zonder overleg met haren man gaan verkoopen, in dat geval toch maakt zij zich schuldig aan een delict. Niet alleen echter tijdens het huwelijk is de man aansprakelijk voor het levensonderhoud van de vrouw, maar ook nog gedurende den tijd tusschen het aanvragen der echtscheiding en het vonnis van de hoofden. Dit kan lang duren omdat een der partijen b.v. niet genegen is het accoord aan te nemen en dan zijn heil zoekt bij naburige hoofden, waardoor de afdoening vaak niet onbelangrijk gerekt wordt.

Bij het proces, dat de echtscheiding ten gevolge heeft, mag geen vredesmaal worden bevolen ngaboean (L) ikaeh (M) omdat partijen niet weer op goeden voet met elkaar komen. Toch moet van het gebeuren kennis worden gegeven aan de bevolking, hetgeen steeds met een maaltijd gepaard gaat. In geval van scheiding, heet de betaling die daartoe dienstig is, dan ook niet als bovenaangegeven, maar gebruikt men de woorden pasarakan (M), pangantoear (L), talahan (L), welke betaling bestaat uit een kip en rijst, die door hoofden en belangstellenden worden genuttigd en waarbij het hoofd mededeeling doet van het gebeuren, partijen zelf zijn daarbij niet tegenwoordig.

De beide gewezen echtelieden mogen daarna niet meer samen gezien worden, mogen niet in elkanders woning komen enz., dezelfde beperkingen dus die aan twee personen zijn opgelegd die een proces aan het voeren zijn, waarin nog geen beslissing is gevallen, kortom zij zijn vijanden. Zouden ze dit verbod overtreden dan doen ze de kampong in ongelukstoestand komen, waarin door een boete ten bate van dorpsbestuur en dorpsgenooten kan worden voorzien, veelal bedraagt die boete 3 reaal (*f* 6.—).

In den regel zullen de hoofden zooveel mogelijk trachten om een scheiding te voorkomen, al is er ook een of ander ernstig vergrijp tegen de huwelijks-adat gepleegd, omdat het voor de gemeenschap wenschelijker geoordeeld wordt dat een huwelijk blijft bestaan dan dat behalve door het gepleegde delict niet ook nog de echtscheiding, de goden zal verbitteren waardoor ongeluk over het dorp zou kunnen komen.

§ 20. *Het reparatie-huwelijk.*

Niet alleen dat men deze pogingen bij het proces zelve aanwendt, maar ook als de scheiding reeds uitgesproken is, wordt een herstel des bands mogelijk, ja zelfs gewenscht geacht. Reparatie-huwelijken zijn tal-

rijk. Boven echter zagen we dat het strafbaar is dat de voormalige echtelieden weer samen worden gezien, omdat dat sial over het dorp brengt. De betalingen bij zulk een reparatie-huwelijk in zwang bestaan dan ook slechts uit de kosten der bezwering tot reiniging van het dorp. Een bruidschat enz. wordt daarbij niet betaald.

Dat men dezen gang van zaken zeer wenschelijk acht, moge daaruit blijken, dat ik eenige vonnissen vernam, waarbij een gescheiden man zijn huwelijksbelofte aan een meisje verbrak, omdat hij weer met zijn eerste vrouw een reparatie-huwelijk was aangegaan. De boete voor zijn delict ten aanzien van het meisje was vrij gering (Zie § 2).

Dergelijke huwelijken komen vooral vaak voor als de scheiding geforceerd werd door b.v. de ouders van een der echtgenooten. Is dan die persoon gestorven, dan komt veelal het huwelijk weer in het reine.

§ 21. *Tweede huwelijk.*

Indien een weduwe of gescheiden vrouw een nieuw huwelijk aangaat is de daarvoor verschuldigde bruidschat meestal slechts de helft van die, welke voor haar als meisje betaald werd. Daarenboven komt er voor de weduwe, die eerst dan mag hertrouwen als het doodenfeest reeds gehouden is voor haar man (evenzoo mag de man niet hertrouwen voor dat hij dit feest voor zijne overleden vrouw heeft gehouden) nog de kosten van een bezwering bij om haar te beschermen tegen den naijver van de ziel van haren overleden man. Deze bezwering maakte ik mee in Telang (Maanja Sioeng) waar voor dit doel een balian dadas werd gehouden.

Het ligt buiten het bestek van dit opstel een beschrijving van een en ander te geven, er zij slechts vermeld dat een groot deel der bezwering er op gericht was om haar te beschermen tegen eventueele aanvallen der naijverige ziel en deze door allerlei misleidingen

op een dwaalspoor te brengen, terwijl tevens het bouwveld der vrouw door middel van bezweringen werd beschermd.

Heeft de vrouw uit het eerste huwelijk kinderen dan worden deze meestal door den vader aangenomen (anak oekoep) ; gebeurt dat echter niet dan worden ze uitbesteed bij familie. Men schijnt dus den stiefvader in zijn opvoedingssysteem niet zeer te vertrouwen als hij het kind niet als eigen kind aanneemt.

§ 22. *De dood van een der echtelieden.*

Zoodra een der echtelieden komt te overlijden is de langstlevende verplicht tot het houden van het doodenfeest, tiwah (Ng.), idjambeh (M), warah (L), marabea (M. Patei). Men heeft dit doodenfeest volgens zijn stand te houden, behalve het Maanjan Sioengsche idjambeh, dat een feest is der geheele gemeenschap, ten bate van allen die in dat jaar gestorven zijn, en in de kosten waarvan ieder naar beste krachten bijdraagt. Bij het tiwah en warah wordt al naar den stand der overledene een grooter of kleiner feest gehouden, dat echter denzelfden naam draagt. Alleen bij de Maanjan Patei heeft men naar de grootte van het feest vier verschillende namen.

Duurt het een dag dan spreekt men van een pakan handroeeh, twee dagen bea roeeh malem, drie dagen bea telo malem,vier dagen ngadaton.

De kosten van het feest moeten allereerst worden bestreden uit de perpantangan, vervolgens als die niet toereikend zijn uit de ten huwelijk medegebrachte goederen der overledene en daarna uit die van den langstlevende. Is dat alles niet genoeg dan maakt men er nog schulden bij of de familie is behulpzaam. Tot die feestkosten behooren ook de kosten der mede te geven goederen, de z.g.n. peraboet ma adiau matei. Deze goederen zijn eetwaren, stukjes van gedragen kleeren, kains enz. kortom, van alles wat de doode eens bezat moet iets worden mede gegeven. Vandaar ook den naam

marabea, waarvan de eigenlijke beteekenis is „een deel geven der goederen" [19]).

Na afloop der feesten is de overlevende gerechtigd tot het aangaan van een nieuw huwelijk, terwijl eerst dan de boedel desgewenscht verdeeld kan worden, als tenminste geen verdeeling bij het leven heeft plaats gehad.

Ik hoorde vertellen — bevestiging daarvan kreeg ik niet — dat het bij de Lawangan verboden is dat een zwangere vrouw voor haren man het doodenfeest laat houden. Een en ander zou zijn ter bescherming der toekomstige baby, die als er een doodenfeest gehouden zou worden, ook dood ter wereld zou komen. De combinatie ziet er zeer geloofwaardig uit als men de andere verbodsbepalingen tijdens de zwangerschap nagaat, ik heb die inlichting echter slechts van één kant bekomen. Ook in verband met het in § 14 genoemde volledige erfrecht van ongeboren kinderen komt een en ander mogelijk voor. Zou de vrouw toch wel het doodenfeest houden en dadelijk daarop den boedel doen verdeelen, dan zou de nieuwgeborene wel eens achter het net kunnen visschen. Het doodenfeest is dus het tijdstip waarop de man vrij komt van de huwelijksbanden en waarop de positie der vermogensdeelen een wijziging ondergaat. Alvorens dit laatste punt te be-

---

19) Het zal waarschijnlijk oudtijds gebruik zijn geweest om aan de dooden al hunne individueele bezittingen mede te geven aangezien te dier tijde individueel bezit uitzondering, gemeenstambezit regel was, toen het individueel bezit zich ging ontwikkelen vond men een en ander te begrootelijk en is de animistische regel „een deel geven voor het geheel" ook hierbij toegepast. Het nut toch van het gegeven deel heeft voor de ziel het zelfde resultaat dat hij n.l. zijne rijkdommen in het hiernamaals krijgt, terwijl het voor de nabestaanden het voordeel heeft dat ze de nagelaten goederen kunnen genieten zonder bang behoeven te zijn voor de listen en lagen der verstoorde ziel, die zich benadeeld acht in zijn bezit.

handelen moeten we eerst de positie leeren kennen waarin de weduwe komt door het overlijden.

§ 23. *De positie der weduwe.*

Zoolang een weduwe door het doodenfeest nog niet vrij is geworden, is ze van hare handelingen verantwoording schuldig aan de familie van den man, althans als destijds de bruidschat voor haar volledig is betaald. Dit is ook het geval bij die huwelijksvormen waarbij de man intrekt bij de vrouw. Pleegt dus de weduwe ontucht, dan wel pleegt ze een ander delict van dien aard, dan komt de haar opgelegde boete de familie van den man toe. Dit is in zooverre afwijkend van den gewonen gang van zaken, dat het gebruik is dat de kinderen erven zijn van de door den vader mede ten huwelijk gebrachte goederen, die zooals we reeds zagen vermeerderd worden met de huwelijksboeten. Boeten van dien aard nà den dood van den man, maar vóór het doodenfeest gebeurd, kunnen nooit aan de kinderen vervallen (die krijgen een bijkomende boete ter afwering van het sial) maar vervallen aan de mansfamilie alsof het een kinderloos huwelijk was geweest.

Is echter het doodenfeest gehouden, dan heeft men niets meer te maken met mansfamilie, men is slechts rekenschap verschuldigd aan de eigen familie, die eventueele boeten bekomt.

Dat zelfde kan gezegd worden van den bruidschat voor een weduwe betaald, die hertrouwt zonder een doodenfeest gehouden te hebben. Dit is eigenlijk verboden, houdt men echter in plaats daarvan een dorpsreiniging om het dorp te zuiveren van het daardoor ontstane sial, dan is aan de bezwaren tegemoet gekomen. In dat geval krijgen de erven van den man den bruidschat, en de eventueele kinderen een kleine vergoeding.

Soms komt het voor dat de weduwe met een broer van haren man hertrouwt en wordt dan gewoonlijk — als

de eerste man den bruidschat betaald heeft —, geen nieuwe bruidschat betaald, men volstaat dan met eenige kleine giften. Wordt dit nieuwe huwelijk echter beklonken nadat uit eigen kracht door de weduwe het doodenfeest is gehouden, als dus de banden verbroken zijn, dan moet ook de zwager-echtgenoot, zijn bruidschat voldoen. Deze soort huwelijken komen veel minder voor dan het omgekeerde dat n.l. een weduwnaar met de zuster van zijne vrouw trouwt. Ook in dat geval behoeft hij voor de vrouw een niet zoo hoogen bruidschat te betalen als bij zijn eerste huwelijk, in den regel wordt dan volstaan met de betaling der bijbetalingen en de kosten van den bruiloft.

Ziet men onder de Ngadjoe zelden een meisje uit goeden stand met een weduwnaar trouwen, onder de Maanjan en Lawangan ziet men daarin minder bezwaar.

Na het doodenfeest blijft de weduwe veelal bij haar ouders wonen of gaat daarheen terug als ze bij haren man leefde. Als in dit laatste geval kinderen aanwezig zijn dan gaan de kleinen veelal met de moeder mee, ook dan geldt echter de regel dat de kostbaarheden van wijlen den vader de gemeenschap niet mogen verlaten (bij de Maanjan Sioeng). De kinderen mogen altijd als ze mondig zijn zelf kiezen wie ze als verzorger wenschen, waarbij het dan herhaaldelijk tot processen komt. Dit geldt nog sterker bij weezen-verzorging. Deze worden veelal door ooms onderhouden; acht nu het kind het wenschelijk om onder de voogdij van een anderen oom te staan, dan geeft een en ander steeds kwestie over beheer der erfgoederen.

Bij de Maanjan Sioeng komt dit minder voor omdat men daar in hoofdzaak bij de vrouw intrekt en de heele wees in die familie wordt opgevoed, terwijl ook de halve wees zonder moeder veelal daar blijft als de vader naar eigen familie terugkeert. Een en ander waarschijnlijk als gevolg van de zeer strenge voorschriften die daar

bestaan ten aanzien der verplaatsing van het vermogen. Komt er in die streek een geschil over zulke zaken dan is het steeds het familiehoofd, hetzij de vader der vrouw, hetzij haar oudste broer, die in rechten optreedt om de belangen van kind en erfdeel te behartigen.

Bij de Lanwangan-doesoen, Ngadjoe en Maanjan Patei is dat lang zoo sterk niet, hoewel ook daar meerdere gebruiken er op heen wijzen, dat, moge men al het ouderrechtelijk stelsel aanhangen, de band met de moedersfamilie hechter is dan die met de familie van den vader.

§ 24. *De erfenis.*

De bezittingen, rikoean (M), van een overledene bestaan zooals we reeds zagen uit twee deelen n.l.:

a. de ten huwelijk medegebrachte goederen, pama baneh (mansgoederen) of pama sau (vrouwsgoederen) (M),

b. de staande huwelijk verkregen goederen (perpantangan).

De eerste soort bestaat wederom uit verschillende onderdeelen n.l.:

1. Erfgoederen (pama sabaat (M), pahaoepan (L), pama pakoensian (M), zijnde dit goederen die de persoon geërfd heeft van zijne voorvaderen en die niet onder de deelgerechtigden zijn verdeeld geworden, bezittingen dus die hem niet geheel toekomen, maar waarin hij aandeelhouder is voor een bepaald deel.

2. Individueele goederen voor het huwelijk gewonnen en aangevuld met adatboeten uit huwelijksovertredingen verkregen. Dit zijn de eigenlijk gezegde pama sau, pama baneh.

Het erfrecht ter zake der erfgoederen is in dier voege geregeld dat als de erflater kinderen nalaat deze zijn deel erven. Had de erflater 1/3 deel, en zijn er 3 kinderen dan hebben dezen elk recht op 1/9 van het erfstuk. Is echter vóór de erfenisverdeeling van die drie kinderen reeds één voor-overleden, die ook reeds, laten

we zeggen 2 kinderen had, dan treden deze beiden als de rechthebbenden van hunnen vader op, dus krijgen elk 1/18.

Sterft de persoon kinderloos dan vererven de erfgoederen aan zijn familie, dus waar in het voorgaande voorbeeld 3 erven waren resten er nu nog 2, dus elk krijgt 1/2 dier erfgoederen als aandeel.

De individueele goederen worden gelijkelijk onder de kinderen verdeeld, waarbij de kinderen van een vooroverleden kind in de plaats treden van dezen. Ingeval het huwelijk kinderloos was erven de familieleden van den erflater. Zal deze b.v. 3 broers en zusters gehad hebben (ouders reeds gestorven, anders erven die) waarvan er een met achterlating van 2 kinderen gestorven is, dan zullen de overlevenden elk 1/3 bekomen en de 2 neven elk 1/6. De kinderen van den vooroverleden broer blijven erfgerechtigd en nemen de plaats van hun vader in.

De perpantangan worden in twee gelijke deelen verdeeld, 1 deel voor de langstlevende, 1 deel voor de gezamenlijke kinderen; zijn die er niet dan gaat hun aandeel naar de familie der voor-overledene. Op het aandeel van den langstlevende kunnen bij diens overlijden evenzeer de kinderen aanspraak maken, was echter dat huwelijk kinderloos dan is met deze verdeeling aan de aanspraken der familie der voor-overledene voldaan, blijft de langstlevende ook later kinderloos dan gaat zijn aandeel naar zijn familie.

Zooals reeds eerder gezegd is, moeten voor de verdeeling van den boedel daaruit de kosten van het doodenfeest en de schulden betaald zijn. Over bevoorrechte positie van hem, die al die kosten en eventueele kosten van onderhoud heeft betaald, zie men hierboven.

De erven zijn in de eerste plaats de kinderen die gelijkop erven, daarna komen de ouders en als die reeds voor-overleden zijn de gezamenlijke erven dier ouders.

Is het nageslacht der ouders uitgestorven, dan gaat men tot het nageslacht der grootouders enz.

Achten de erven verdeeling van den boedel niet noodig dan heeft geen deeling plaats en men blijft in een pahaoepan zitten met elk een aandeel in dat goed. Zijn de baten der erfenis kleiner dan de schulden dan zijn de erven aansprakelijk daarvoor.

De verdeeling der erfenis heeft veelal voor het hoofd en den pangoeloe plaats, ten ware het dat de boedel bij het leven verdeeld is. In dat laatste geval wordt vaak diegene die voor het onderhoud der erflaters aansprakelijk is, beter bedacht dan de rest. Ook dit geschiedt ten overstaan der hoofden, die daarvoor dan een klein geschenk ontvangen en bij een feestmaaltijd met de dorpelingen aanzitten en daar mededeeling doen van de wijze waarop de verdeeling heeft plaats gehad, wie dus in het vervolg als eigenaar der verschillende goederen beschouwd moet worden.

§ 25. *De erfgoederen ten aanzien der gemeenschap.*

We konden reeds meermalen hier boven wijzen op de vooral onder de Maanjan Sioeng geldende regeling, dat de erfgoederen de Padjoe Ampat — de adatgemeenschap van dezen stam — niet mogen verlaten. Kort geleden kwam het voor dat een Maanjan Sioeng vrouw, die getrouwd was met een Maanjan Patei man, die bij haar inwoonde kwam te overlijden. De man keerde terug naar zijn familie en nam stilletjes voor ongeveer *f* 100.— erfgoederen mede, zijnde dit de helft der perpantangan, waarop hij echter in verband met zijn naharek huwelijk geen recht had kunnen doen gelden. Hiertegen kwamen de erven, zijnde de kinderen der vrouw, in verzet en maakten een zaak. Inmiddels was de man met een Maanjan Patei vrouw opnieuw gehuwd en had uit de *f* 100.— zijn bruidschat en eenige tuinen voor haar gekocht, die dus privé bezit der vrouw wa-

ren geworden, de kinderen uit het eerste huwelijk van den man waren dus opgelicht, aangezien deze niet erfgerechtigd waren over de individueele bezittingen van de vrouw. De zaak werd berecht door den thans overleden Raden Soeta Negara, die uitmaakte dat op grond van de adat-bepalingen ter zake de goederen niet mochten worden gebracht buiten Padjoe IV en dus moesten worden teruggegeven. De veroordeelde ging met een en ander niet accoord waarop de zaak voor den Landraad werd voorgebracht, echter nog niet is afgedaan.

§ 26. *De invloed der zending.*

De zending die vooral onder de Maanjan en Biadjoe arbeidt, heeft uit den aard der zaak in vele opzichten wijzigingen in het huwelijksrecht der Christenen gebracht. In de eerste plaats is een soort burgerlijke stand (doop- en trouwboeken) ingevoerd. In de tweede plaats is een einde gemaakt aan het om een futiliteit scheiden, is de gezinsband door deze instelling hechter gemaakt, de familieband daarentegen losser. Als consekwentie daarvan is de economische positie der Christenen over het algemeen beter dan die der anders-denkenden, waarbij tevens gelet moet worden op de verbodsbepaling voor de Christenen om dure doodenfeesten en bezweringen voor hunne dooden en zieken te doen houden. Dit toch is in een primitieve maatschappij een der groote struikelblokken om tot degelijke welvaart te komen. Men zal zich door ijver eenig winstgevend bezit hebben verschaft, komt te sterven en het geheele goed moet te gelde gemaakt worden om de kosten van een passend doodenfeest te kunnen betalen. Is dus de economische toestand door den invloed der zending verbeterd, ook de moraal van het volk is er, zij het veel langzamer, op vooruit gegaan, overspel, ontucht e.d. toch worden met ontzegging van het Heilig avondmaal of uitzetting uit de gemeente gestraft; voor deze in het openbaar

uitgesproken straffen heeft men nogal respect, men is niet graag maloe. Deze zucht echter tot wat wij noemen onzedelijkheid is zoo diep geworteld in den Dajak dat de jongere christen-gemeenten op dat punt nog wel verbetering behoeven, gaandeweg echter wordt dat beter, en in oude gemeenten is het zedelijk peil niet anders dan in onze Europeesche gemeenten.

Uit den aard der zaak is ook de bigamie verboden, zoowel voor den Christen van geboorte als voor den bekeerling. Indien een Dajak met twee vrouwen Christen wil worden, moet hij van een der beiden scheiden, wat bepaald wordt ter zake onderhoud der gescheiden vrouw weet ik niet.

Een uitzondering daarop is mij door den zendeling van Tamiang Lajang medegedeeld, dat vroeger eens in die gemeente zou zijn voorgekomen. Daar was een oud man met twee oude vrouwen tot het christendom overgegaan en beide huwelijken werden gewettigd op grond van de m.i. zeer Christelijke overweging dat, ingeval men de verstooting van een der vrouwen zou eischen, deze daardoor tot armoede en ellende zou vervallen. Dat geval echter was speciaal voorgebracht voor een vergadering der gezamenlijke zendelingen.

De hier werkende zending laat het huwelijk eerst sluiten voor het dorpsbestuur, waar de huwelijksbepalingen worden opgesteld, eerst daarna zegenen ze het huwelijk in. Huwelijkssluiters zijn dus de dorpsbesturen.

Boentok, 10 October 1925.

Eene niet gepubliceerde kaart van de belegering van Malaka in 1640-1641. [1])

door

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

Reeds bij het eerste optreden van de V. O. C. in Indië werd ondervonden van hoe groote beteekenis Malaka voor Portugal was en hoe dit vaste punt een bruggehoofd en eene uitvalspoort vormde voor de Molukken. De eerste pogingen om zich hiervan meester te maken stuitten echter af op den krachtigen tegenstand van Portugal. In 1605 trachtte Matelief de stad bij verrassing te nemen. Hij beschoot de stad van uit de vloot en van een voor de kust gelegen eiland en landde ook eenig volk aan de Noordzijde, doch de vloot moest door de ondiepten te veraf blijven, zoodat het geschut weinig schade kon doen, en de kracht van zijne landingstroepen verzwakte onder den invloed der moeraskoortsen [2]).

Toen dan ook de uit Goa ter hulp gezonden vloot naderde, brak Matelief het beleg op waarna hij Cabo Rachado een gevecht leverde met de Portugeesche vloot. In 1608 werd weder eene nieuwe poging gedaan door Pieter Willemsz. Verhoeven, die echter evenmin

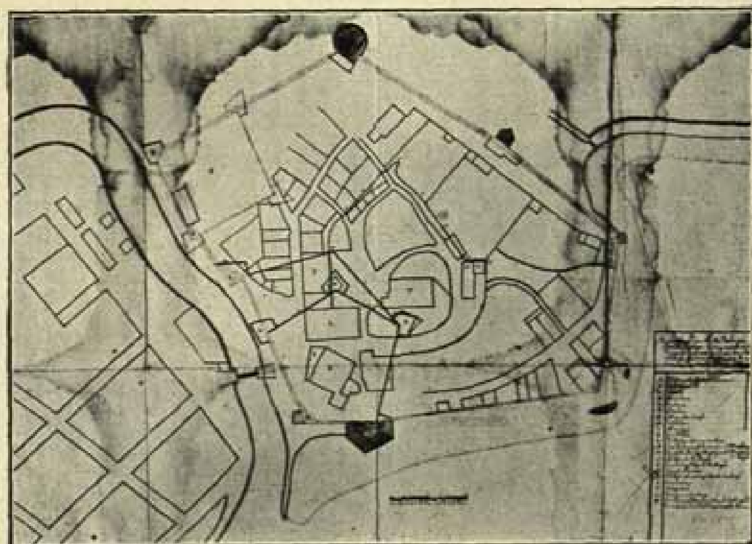
---

[1]) Zie: P. A. Leupe, Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malaka op de Portugeezen in 1640 en 1641, in: Berigten van het Historisch Genootschap, 1861, bl. 128—428, mijn artikel: Hollandsche herinneringen te Malaka, in: Oudheidkundig Jaarboek, 1923, bl. 166—182 en de daarbij aangehaalde literatuur.

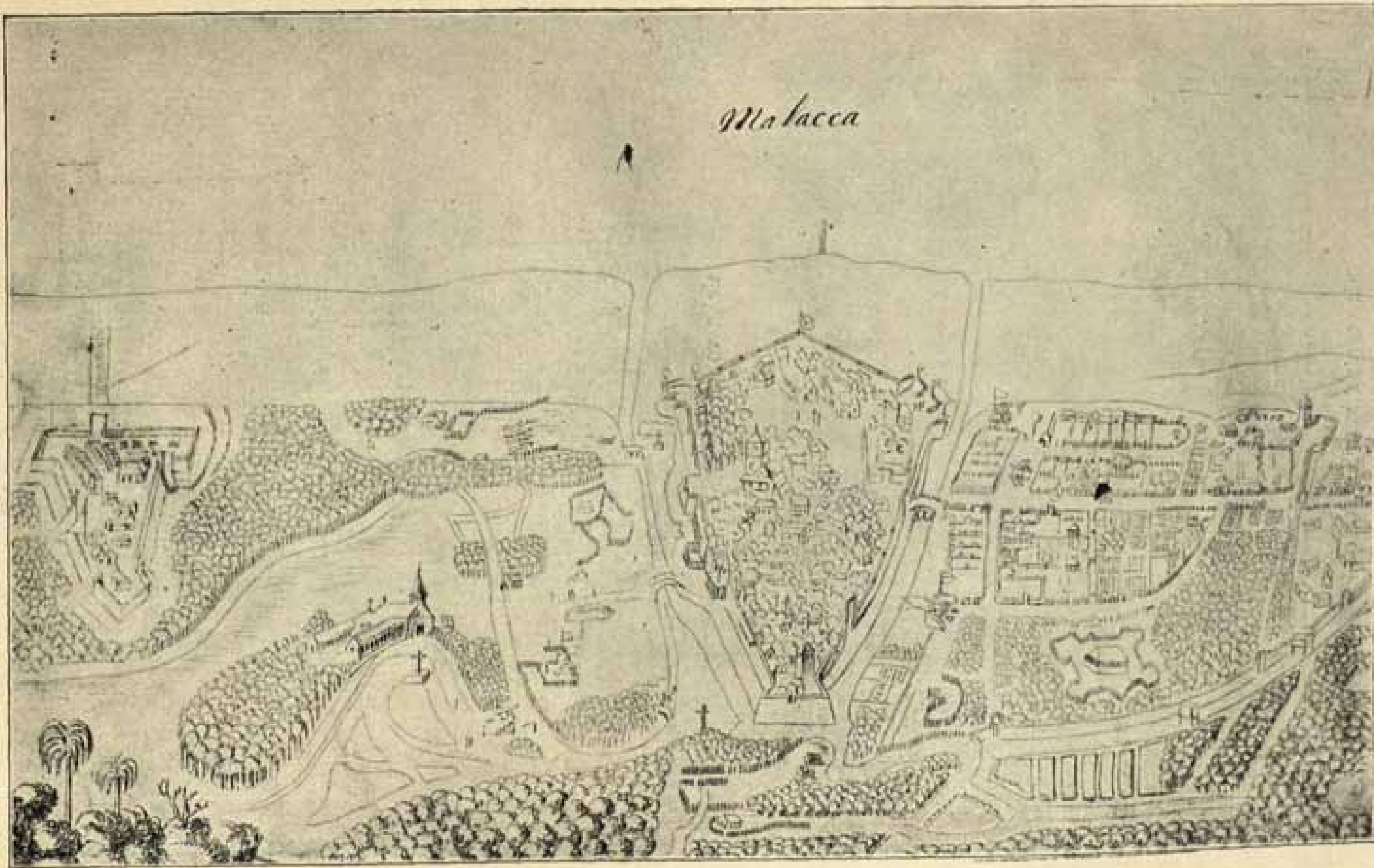
[2]) Hij brandde de zuidelijke voorstad Campo Clin af en sloot een verbond met Djohor. Leupe, bl. 330.

Malaka volgens Godinho de Eredia.

Plattegrond van Malaka c. 1663.

Kaart van de belegering van Malaka in 1640—1641.

als de pogingen in 1623 [3]) en 1627 eenig succes had.

De groote beteekenis van Malaka, én als handelscentrum én als militair punt, was aan alle partijen duidelijk. Zelfs had Koen, vóór de verovering van Jacatra, op deze plaats het oog gevestigd voor zijn te stichten Rendez-vous van het Oosten [4]), doch ook door de Portugeezen was, na de poging van Matelief, eene aanzienlijke versterking der stad begonnen, die deze ook tegen een Europeeschen vijand onaantastbaar moest maken. Oorspronkelijk was de verdediging alleen op een Inlandschen vijand ingericht en bestond deze voornamelijk in een zwaren steenen toren, de Fortalessa, die ook als uitzichttoren dienst deed [5]). Zij omringden nu dat fort en den daarachter gelegen heuvel met een steenen borstwering, voorzien van een aantal ronde en veelhoekige bastions. Dit plan moet reeds direct na den aanval van Matelief zijn ontstaan, aangezien het reeds voorkomt op den plattegrond der stad, opgenomen in het in 1613 te Goa verschenen werk van Manuel Godinho de Eredia [6]). De plattegrond zelf vermeldt het jaartal 1604. De versterkink was tijdens de belegering in 1640 grootendeels gereed, doch toen ontbrak nog de op de genoemde kaart met een stippellijn aangegeven versterking met vier bastions aan de recht op de Rio de Malaca gelegen zijde (Traca: Nova:).

In 1639 maakte de commandeur Willem Jacobsz. Coster een schets van de versterkingen, toen hij voor de stad lag tijdens onderhandelingen over de uitwis-

---

[3]) Bevel van de H. H. Zeventienen om Malaka te veroveren. Leupe, bl. 339.

[4]) Jhr. Mr. K. J. K. J. De Jonge, De opkomst van het Nederl. gezag in Oost Indië, IV. bl. 41, 43.

[5]) Het oude fort stond aan den noordkant bij den mond der rivier tegenover de brug, de toren was 120 voet hoog.

[6]) Opnieuw uitgegeven door Leon Janssen te Brussel in 1882.

seling van gevangenen. Hij nam drie visschers uit de omgeving aan boord om van hen meerdere inlichtingen te verkrijgen, doch zijne poging heeft toen geen „punctueel effect gesorteert", daar alles natuurlijk in het geheim moest geschieden en de maneschijn hem belette om zich te veel bloot te geven. [7]). Hij deed echter op Formosa rapport aan den directeur generaal Philip Lucasz. en drong er daarbij op aan, om te trachten de stad bij verrassing te veroveren. Dit rapport werd naar Batavia doorgezonden, doch vond daar geen steun, daar men zich eerst van de medewerking van Bantam en van Djohor wilde verzekeren [8]). De vijand kreeg hierdoor gelegenheid om de stad van meerdere troepen en levensmiddelen te voorzien, zoodat deze vrij goed op eene belegering was voorbereid, toen eindelijk in begin Juni 1640 de Hollandsche vloot onder Adriaen Anthonisz. voor de stad verscheen, nadat 5 Mei tevoren te Batavia tot de uitzending was besloten [9]). Anthonisz. was den 20 Mei met vier schepen uitgezeild [10]), waarbij hij spoedig versterking ontving van de schepen onder J. Cooper.

De Hollanders bleven voorloopig rustig, in afwachting van de komst van de toegezegde hulptroepen uit Djohor, die eerst 29 Juli verschenen [11]). Reeds 3 Augustus volgde daarop de landing van 12 compagnieën om de Noord van de stad, buiten de draagkracht van het vijandelijk geschut [12]). Zij verdreven de Portugeezen uit de buitenste tranché, zijnde de steenen muur van de voorstad, en uit een dichter bij het kasteel gelegen bolwerk, zoodat de Hollanders tot aan de rivier en tot

---

7) Leupe, bl. 144.
8) Leupe, bl. 143.
9) Leupe, bl. 151.
10) Aldaar, bl. 153.
11) Aldaar, bl. 161.
12) Aldaar, bl. 155, missive van 15 October 1640. Elders wordt 2 Augustus als datum genoemd, bl. 161.

onder de stadsgracht genaderd waren [13]). De vijand verbrandde daarop de voorstad, die dekking bood aan de belegeraars. De Hollanders maakten een tranché tusschen de sint Thomaskerk in de voorstad en de kasteelstad en versterkten deze met 4 stukken en 2 batterijen. Zij bouwden ook eene brug over de rivier, „om somtijds eenige soldaten naar den kloosterberg te zenden". Bedoeld is blijkbaar de heuvel, waarop het Minrebroeders klooster Madre de Dios was gelegen, vanwaar de stad kon beschoten worden. Omgekeerd werd deze heuvel echter bestreken uit het geschut van de stad, zoodat daar door de belegeraars geen vaste post kon gevestigd worden [14]). Na de verovering bouwden de Hollanders daar ter plaatse later het fort Boekit China. De brug lag waarschijnlijk stroomopwaarts over de Rio de Malaca; mogelijk is het de brug, die op de kaart van het beleg onderaan is aangegeven, rechts van den heuvel met het kruis, waarin ik den kloosterheuvel meen te herkennen. De Hollanders hadden nu de stad van de Noordzijde geheel ingesloten en beschoten die van daaruit iederen dag. Inmiddels waren in Juli en Augustus vier nieuwe schepen ter versterking aangekomen [15]).

Het Roode eiland werd door de Hollanders den 4 October bezet en versterkt met eene batterij van 4 stukjes. In de inlandsche stad ten Noorden van het kasteel waren zij geheel meester, zoodat zij de sint Thomaskerk in gebruik konden nemen, waar op 8 October de commissaris Johan de Meere voorloopig begraven werd [16]), den 13 November gevolgd door den

---

13) Aldaar, bl. 156.

14) Den 20 September werd eene vergeefsche poging gewaagd om het klooster te bereiken, die 11 October werd herhaald. Leupe, bl. 181 en 195.

15) Aldaar, bl. 157.

16) Aldaar, bl. 193.

commandant Adriaen Anthonisz. en in Januari 1641 door diens opvolger Jacop Cooper [17]).

Voor bestorming werd de stad nog niet rijp geacht; men beperkte zich tot de insluiting en tot kleine schermutselingen, waarbij men de grove fout beging van voorloopig de zuidzijde ongemoeid te laten. Hierdoor gelukte het in October aan 13 Portugeesche schepen om daar uit te breken en door de vloot heen te glippen. Eerst daarna werd de stad ook van de Zuidzijde ingesloten. Meermalen werd de stad opgeëischt onder aanbieding van redelijke voorwaarden, doch de commandant hield dapper stand, hopende op het lang verwachte ontzet door hulp uit Goa. Het Hollandsche leger werd inmiddels zeer verzwakt door de moeraskoortsen, waaraan vele strijders en, gelijk wij zagen, ook achtereenvolgens twee bevelhebbers ten offer vielen. Hun ziekte werkte ook verlammend op het initiatief van de belegeraars, en eerst toen, na Cooper's dood, Minne Willemsz. Caertekoe op zijn ziekbed tot bevelhebber was gekozen [18]), werd 7 Januari 1641 het bevel gegeven om te trachten het punt San Domingo te vermeesteren, waarbij men hoopte, dat de verzwakte bezetting, na de ellende van het beleg, geen krachtigen weerstand meer zoude kunnen bieden. Deze poging mislukte, doch toen den 11 Januari daarop tot eene algemeene bestorming werd besloten, volgde den 14 Januari de verovering, waarbij door de vloot een schijnaanval werd gedaan en Djohorsche hulptroepen Sint Jago zouden bestormen, ware het niet, dat ook ditmaal door dezen te lang in hunne afwachtende houding was volhard.

Ook nu nog werd hevige tegenstand geboden, en nadat het punt San Domingo, dat daarom later Victoria

---

[17]) Aldaar, bl. 203 en 207. Na de verovering werden de kisten met volle statie overgebracht naar de Jezuitenkerk San Paulo op den top van den fortheuvel.

[18]) 3 Januari 1641.

werd genoemd [19]), was veroverd en de Hollanders in de kasteelstad waren doorgedrongen, werden zij zoo hevig uit de Fortalessa beschoten, dat er 20 man sneuvelden en de bestormers zich naar het gasthuis terugtrokken [20]). Toen verscheen Caertekoe zelf van zijn ziekbed en trad met de verdedigers in onderhandeling, waarbij volgens de tijdgenooten te zeer voordeelige voorwaarden aan de verdedigers werden aangeboden. Eerst daarna werden ook het hoofdbastion, het Curas genaamd, en de Fortalessa overgegeven [21]). Het beleg kostte aan de Hollanders 1500 man, grootendeels ten gevolge van de hevige koortsen, en de bevolking van Malaka, die vóór het beleg op 20.000 werd geschat, bleek daarna tot 3000 te zijn verminderd, waarbij echter ook rekening te houden is met hen, die zich kort voor of tijdens het beleg door de vlucht in veiligheid hadden weten te stellen [22]).

Latere schrijvers hebben getracht de beteekenis van de verovering als militair feit te verkleinen door die toe te schrijven aan verraad van den Portugeeschen bevelhebber, die zich door de Hollanders zoude hebben laten omkoopen om de stad over te geven. De uitvoerige verhalen van de tijdgenooten, door Leupe gepubliceerd, bewijzen echter, dat dit slechts als laster is te beschouwen. Niet ongegrond is echter het verwijt, dat er bij het beleg ernstige fouten zijn begaan, zooals de te late insluiting aan de Zuidzijde, en dat na de verovering de officieren en manschappen zich aan plundering hebben schuldig gemaakt en aan onttrekking van buit aan de daartoe gerechtigde V. O. C.

De belangrijkste factor voor de verovering was de onmacht van Portugal om tijdig uit Goa hulp te zenden

---

19) Aldaar, bl. 241 en 251. Er was den nacht tevoren een brug over de gracht geslagen.

20) Aldaar, bl. 341.

21) Aldaar, bl. 213.

22) Aldaar, bl. 342.

tot ontzet. Zoolang Portugal machtig was ter zee, scheen de vrij goed versterkte stad buiten gevaar, doch toen die macht was geknot en aanvoer van nieuwe krachten uit Europa was belet, terwijl de aanvallen op Ceylon alle beschikbare krachten van den onderkoning in Goa eischten, toen was ook het lot van Malaka beslist en kon nog slechts de ijdele hoop op ontzet den moed der belegerden staande houden. Toen deze hoop verdween en de bezetting uitgeput geraakte, kon ook de bestorming worden gewaagd.

Het beleg heeft 5 maanden en 12 dagen geduurd.

De beteekenis van den val der stad is meermalen geschetst; Batavia verloor hierdoor een ernstig concurrent en Portugal verloor een krachtig steunpunt in den strijd om de Molukken, zoodat door deze verovering een nieuw tijdperk aanbrak voor de ontwikkeling van het Hollandsch gezag. Voor Malaka zelf was het echter het begin van het verval, al was de verwoesting door het beleg niet van dien aard, dat een spoedig herleven behoefde uitgesloten te zijn [23]). Juist dit werd te Batavia echter allerminst gewenscht. Voorloopig behield de stad eenige beteekenis als handelsplaats en volgens het bericht van Ds. Jac van der Vorm, die hier van

---

[23]) Ernstig beschadigd waren het Curas en San Domingo van de vestingwerken, de toren van de Fortalessa Velho, het hospital des poveres en de kathedraal aan den voet van den berg.

Deze laatste was echter reeds bouwvallig door het slechte onderhoud, zoodat alleen het hoogkoor en twee kapellen in goeden staat verkeerden en de rest op invallen stond. (Leupe, bl. 316, Valentijn, II. 1. 103). Van de steenen huizen, die als een krans den fortheuvel omringden, en tot aan en op de muren waren gebouwd, waren er vele door de beschieting beschadigd, doch ook een aantal nog in goeden toestand, zoodat Valentijn nog kon wijzen op de vele, naar Portugeesche wijze gebouwde steenen burgerhuizen. (bl. 289). De inlandsche stad Bandir Malaka, die grootendeels uit atapwoningen bestond, werd tijdens het beleg grootendeels verwoest. De afbeelding op de kaart wijkt dan ook sterk af van het schaakvormig stadje, dat wij op de latere kaarten aantreffen.

1709 tot 1712 verblijf hield, werd er toen nog des Zondags tweemaal in het Nederlandsch gepreekt, in de bovenkerk en in de benedenkerk. Inmiddels was echter reeds in 1664 het garnizoen verminderd en was in 1669 het bevel gegeven om het versterkte gedeelte te verkleinen, waaraan echter waarschijnlijk geen gevolg is gegeven, gelijk uit vergelijking van de oudere kaarten met de omstreeks 1786 door C. F. Reimer geteekende plattegronden valt op te maken. De nog in het Algemeen Rijksarchief bewaarde ontwerpen voor verkleining van de vesting bewijzen echter, dat deze in ernstige overweging werd genomen.

Het groote verval schijnt na 1712 gekomen te zijn. De V. O. C. had geen belang bij den opbloei van Malaka, en toen dit in 1824 voor goed aan Engeland overging, had Raffles inmiddels een nieuw handelscentrum gevestigd in Singapore, hetwelk een beletsel vormde voor de opkomst van Malaka als plaats van internationaal verkeer. Later heeft de ontwikkeling van de tinmijnen en nog later die van de rubbercultuur ook voor Malaka gunstig gewerkt, doch ook nu nog komt het als handelsstad nauwelijks in vergelijking met de gelukkiger zustersteden Batavia en Singapore.

Het bovenstaande korte overzicht van het beleg achtte ik gewenscht voor het juist begrip van de hierbij afgebeelde kaart der militaire posities van aanvallers en verdedigers. Thans komt de vraag, wie de ontwerper hiervan is, of juister op wiens last deze kaart is vervaardigd. Over den teekenaar zelf zijn mij geen gegevens bekend.

Zoodra te Batavia de aandacht gevestigd was op eene mogelijke verovering van Malaka, werden er ook pogingen gedaan om zich over de stad en hare verdedigingswerken gegevens te verschaffen. Wij vermeldden reeds de poging door Coster [24]). De door hem aan

[24]) Leupe, bl. 194.

Philip Lucasz ter hand gestelde kaart werd door dezen naar Batavia gezonden. Hij voegt daarbij: „Malakas afwerpsel van Batavia medegebracht accordeert weinig met tgeene nu geobserveert hebben, waarvan 't ontwerp hiernevens zenden" [25]).

Hieruit blijkt, dat er reeds toen eene oudere kaart van Malaka bestond, die weinig nauwkeurig moet geweest zijn. Over deze oudere kaart ontbreken verdere gegevens. Mogelijk is dit de „afteekening der stad Malakka, ons voor dezen bij den commandeur Symonsz. ter hand gesteld", die na 27 October uit Batavia aan de troepen voor Malaka gezonden werd. Het was eene kaart van het vaarwater, waarbij mogelijk ook de situatie der stad geteekend was [26]).

Bij zijne missive uit het leger voor Malaka zond ook de commandant Adriaen Anthonisz. een kaart en hij verwijst daarnaar, „van gelijken ons model van het leger en de stad Malaka [27]),waaruit UED. kunt zien hoedanig wij ons aan de Noordzijde van deselve verspreid hebben".

Tenslotte zond, na de verovering, J. Schouten den 7 September zijn belangrijke Relatie in, die bij Leupe, bl. 258 vv. is afgedrukt, en hierbij voegde hij eene „afbeelding van Malakkas presente gestalte" en een ontwerp tot verbetering van de vesting [28]). In de missive van den Gouverneur Generaal van December 1641 aan de bewindhebbers in Holland verwijst deze naar eene „afteekening dezer gerenomeerde stad",die „namens den commissaris Schoutens beschrijving en

---

[25]) Brief van 22 October 1639 aan Goeverneur Generaal en Raden, Leupe, bl. 149.

[26]) Aldaar, bl. 185 en 190. De kaart wordt vermeld in eene missive van 23 December 1642, Leupe bl. 151.

[27]) Aldaar, bl. 184 en 195. De brief kwam tusschen 14 en 17 November te Batavia.

[28]) Aldaar, bl. 243, 326 en 350.

rapport wordt toegezonden" [29]). Dit geeft de verklaring, waarom juist deze kaart te 's-Gravenhage is bewaard, terwijl van de verder genoemde kaarten geen exemplaar bekend is.

Ook op andere gronden is vrijwel te bewijzen dat dat de afgebeelde kaart is. Aangezien deze de verdedigings- en aanvalswerken tijdens het beleg vermeldt, vervalt de mogelijkheid, dat het een der reeds voor dit beleg bestaande kaarten zoude zijn. Er blijven dus slechts twee mogelijkheden, met name de kaart van Anthonisz. uit October 1640 en de kaart van Schouten uit September 1641, tenzij er nog meerdere kaarten mochten bestaan hebben, waarvan echter nergens wordt melding gemaakt.

Het den 27 October uit Batavia gezonden kaartje blijft buiten beschouwing, daar dit reeds vóór het beleg moet zijn vervaardigd.

De keurige afwerking van de kaart en de vrij nauwkeurige afbeelding van de stad wijzen er reeds op, dat wij eerder te denken hebben aan het werk van een teekenaar, die na het beleg alles rustig kon opnemen, dan aan een vluchtig werk tijdens het beleg, en ook de kaart zelf pleit tegen de laatste mogelijkheid. De missive, waarbij deze was gevoegd, werd toch reeds 1 October door Anthonisz. verzonden, toen de Hollanders nog slechts eene mislukte poging hadden gedaan om het klooster Madre de Dios te bereiken (20 September, herhaald 11 October) en toen slechts enkele dagen tevoren de Portugeesche batterij op de rivier was vernield [30]). Men had dus in die dagen allicht die batterij niet onvermeld gelaten en had er ook niet de uitvoerige werken ten Zuiden der stad op kunnen vermelden, die eerst *na* het doorglippen der Portugeesche schepen (in October) werden opgericht.

---

29) Aldaar, bl. 289.
30) Aldaar, bl. 179.

Door het hierna intreden van een tijdperk van betrekkelijke rust, waarin het beleg zich voortsleepte, zonder dat er in de opstelling der troepen belangrijke verandering plaats vond, die op de kaart tot uitdrukking kon komen, ontbreken de gegevens voor eene nauwkeuriger tijdsbepaling, doch op grond van het boven ontwikkelde acht ik toch de conclusie gerechtigd, dat de hierbij afgebeelde kaart den toestand weergeeft, zooals die *na* het beleg op last van Schouten werd geteekend, zoodat wij den tijd van vervaardiging op ongeveer midden 1641 kunnen stellen. Op de kaart zelf ontbreekt alle nadere aanduiding en de naam Malacca is blijkens het schrift er eerst veel later aan toegevoegd.

Ten slotte nog eene korte beschouwing van de situatie der stad en de bijzondere gegevens, ons door de kaart verstrekt. Malaka bestond uit twee gedeelten, de tijdens het beleg reeds ommuurde fortheuvel met verschillende punten en bastions, en de inlandsche stad ten noorden van de rivier, het Bandir Malaka, waarin ook enkele kerkjes voor de inlandsche Christenen, moskeeën, een tolkantoor, een vischmarkt enz.

De voorstad bevatte in hoofdzaak van planken of bamboe opgetrokken huizen en was door een aarden wal omringd met een steenen poort aan de Noordzijde [31]), waarbij zich later de voorstad Tranquera aansloot. Aan de Zuidzijde was een inlandsche voorstad Bandir Ilhir, elders Bandir Clin genoemd. Malaka zelf was met de inlandsche stad verbonden door een brug, waartoe twee poorten toegang gaven, de Groote poort en de Rijpoort. Aan de andere zijde was een landpoortje bij het bastion san Jago, dat over de moerasgronden naar het zuiden leidde. Op den heuvel lag de Jezuietenkerk san Paulo, met een klooster, en aan den voet van den heuvel vond men de kathedraal, enkele kleinere kerkjes, het eenvoudige raadhuis met bordes en het For-

[31]) Leupe, bl. 290.

talessa Velho tegenover de brug. Hierachter volgden het huis van den Gouverneur en de woonhuizen en de pakhuizen langs de latere Heerenstraat. Tusschen Mora en san Domingo lag het militaire hospitaal (hospital del Rey) en tusschen het Curas en san Jago het hospital de Poveres, bij het hiernaar genoemde bastion. De ommuring had de gedaante van een onregelmatigen vijfhoek met twee zijden naar zee gekeerd, die samenkwamen in het bastion hospital de Poveres.

Vóór de stad waren ondiepten, waardoor de schepen slechts op eenigen afstand konden ankeren, en een moerassige landtong bij den mond van de Rio de Malaca. Deze rivier vormde aan de Noordzijde de natuurlijke verdediging met het bastion San Domingo aan het oosteinde bij de kromming der rivier, en tusschen dit en de monding het kleine punt Mora. De riviermond zelf werd aan de zeezijde verdedigd door het krachtige Curas. Op het Zuidoostelijke hoekpunt lag het bastion Madre de Dios, ongeveer tegenover den kloosterberg, en op den hoek aan de Zuidzijde aan zee het bastion San Jago; tusschen dit en Madre de Dios, lag, in het midden van den flank, het punt Onse Mille Virgines. Na de verovering heeft men de rivierzijde versterkt, door een bastion Amsterdam tusschen Mora en San Domingo, dat de droogte vóór dit laatste werk bestreek, en een bastion Middelburg, aan den mond van de rivier, tusschen de brug en het Curas.

In zijn belangrijk werk over het beleg schrijft Leupe: „tot ons leedwezen zijn wij buiten de mogelijkheid met nauwkeurigheid te kunnen opgeven, waar de aanvalswerken hebben gelegen" [32]). Hij was dus onbekend met het bestaan van de hierbij afgebeelde kaart, die trouwens eerst in 1921 onder de aanwinsten van het Rijksarchief wordt vermeld. Mijne aandacht werd op de kaart gevestigd bij mijne studie over Malaka, welke

[32]) Bl. 428.

in 1923 in het Oudheidkundig Jaarboek verscheen. Ik maakte er toen slechts ter loops melding van, daar ik de kaart belangrijk genoeg achtte om hieraan eene speciale studie te wijden.

De kaart is met de pen op perkament geteekend, op een blad, dat links 33½ en rechts 32½ cM. hoog is bij 50 cM. breedte. Op zijde staan twee oude nummers, n.l.: 2 in een kring en: 260. De kaart heeft geen opschrift noch toelichting; de naam „Malacca" is later bijgevoegd. Bij de nadere beschouwing zien wij, dat de kaart slechts benaderend nauwkeurig is en dat in het bijzonder de naar den kloosterberg toegekeerde flank is misteekend en in verhouding te kort is weergegeven. De kaart is met de zee, dus ongeveer met het Westen naar boven, en bijna in tegenovergestelde richting van den plattegrond van c. 1663 en met dien van C. F. Reimer en P. Elias. De vergelijking met deze plattegronden wordt daardoor niet vergemakkelijkt.

De Portugeesche forten zijn aangegeven, doch behalve natuurlijk de eerst later gestichte werken Amsterdam en Middelburg, ontbreken ook de bastions Onse Mille Virgines en Hospital de Poveres. Het aantal kanonnen bij de verschillende werken houdt geen verband met de werkelijke sterkte; blijkbaar heeft de teekenaar alleen willen aangeven van welke plaatsen geschoten werd. Ook bij de Hollandsche batterijen, die alle de driekleur doen wapperen, is dit het geval.

De ligging van de gebouwengroepen in de kasteelstad is vrijwel nauwkeurig, doch het is niet steeds gemakkelijk na te gaan, welke gebouwen zijn bedoeld.

Noordelijk van de kasteelstad, waar de Portugeezen in hoofdzaak gevestigd waren, dus op de kaart rechts, ligt de inlandsche stad Bandir Malaka, aan de landzijde door eene omwalling verdedigd, waarlangs een gracht schijnt gegraven. Aan het uiterste einde rechts sluit hierbij de voorstad Tranquera aan. Op verschillende plaatsen zijn, blijkbaar door de belegeraars palisaden

geplaatst. Van de zuidelijke voorstad is weinig meer over, tenzij wij hieronder het driehoekig als een fort aanziend complex hebben te begrijpen, waarin verschillende eenvoudige huizen zijn geplaatst en dat door een trap met het strand is verbonden. De vlakte tusschen dit complex en de stad is met bosch en moeras bezet. Het ontbreken van een vlag versterkt ons in het vermoeden, dat hier een inlandsche nederzetting is aangegeven [33]). Lager en meer naar het midden zien wij den kloosterberg met het Minrebroedersklooster en aan den voet de tijdens het beleg daar opgerichte batterij. Ook hooger op den heuvel en links aan zee tegenover San Jago waren kanonnen in stelling gebracht. Aan de Noordzijde, in Bandir Malaca, vinden wij die op drie plaatsen opgesteld.

Ter vergelijking met den oudsten en met den lateren toestand voeg ik hierbij een tweetal afbeeldingen van plattegronden, ontleend aan mijn reeds vermelde studie over Malaka in het Oudheidkundig Jaarboek.

De belangrijkste plattegronden zijn alle in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bewaard. Het zijn de kaarten Nos. 1108, 1110, 1112, 1113 en aanwinsten 1894 No. 24 b 3. Het nauwkeurigst zijn de latere kaarten: Situatie des Kasteels en der Stad door C. P. Reimer en P. Elias en het „Hoofdplan van de Stad en 't Kasteel Malacca", van dezelfde handen, uit c. 1786.

[33]) Mogelijk het kamp van de Djohorsche hulptroepen.

Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel

von

Alfred Maass.

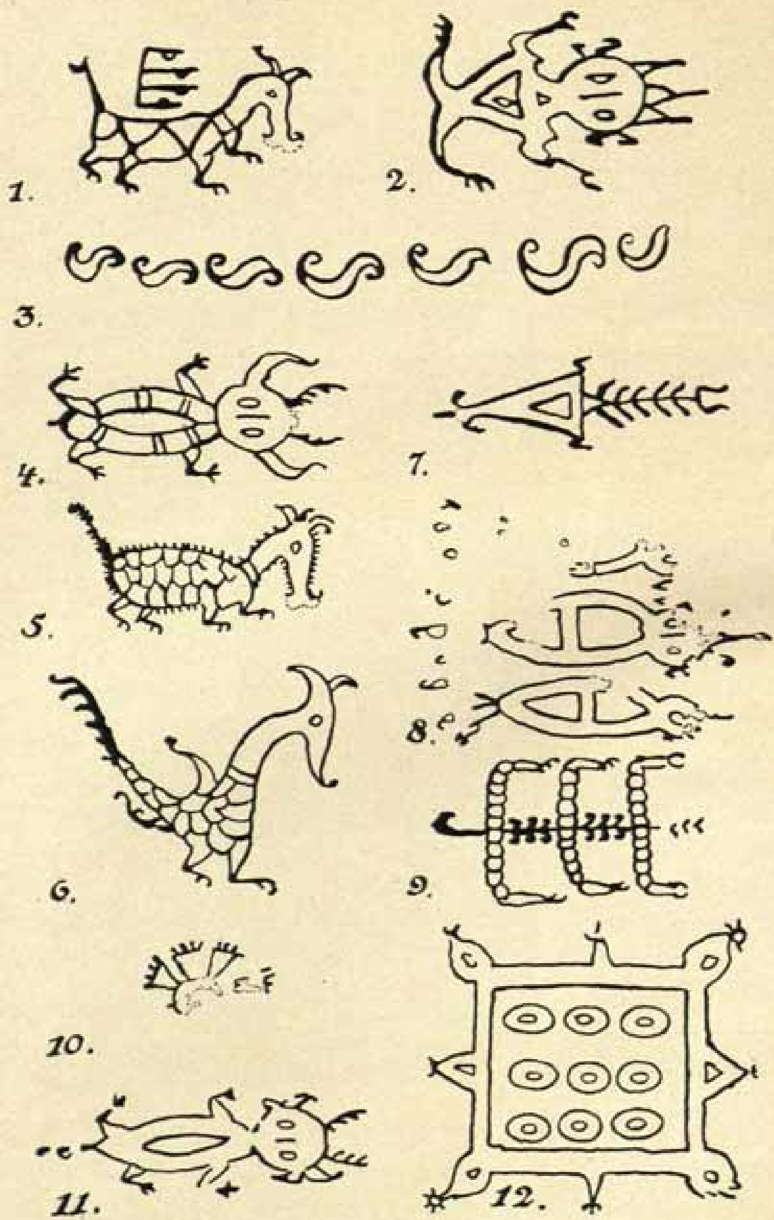
Nachtrag.

Sumatra.

Im Interesse der Materie, die ich behandle, scheint es mir von Wert zu sein, noch einen kleinen Nachtrag zu veröffentlichen damit in ihnen neuesten Literaturerscheinungen, wichtige ältere Werke, die von mir noch übersehen sein könnten, sonstige gute Mitteilungen von Freunden und Bekannten, die Interesse an dieser Arbeit haben, berücksichtigt werden können.

Zunächst möchte ich auf das grosszügig angelegte und tiefschürfende Werk von Ginzel, F. K., „Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie" Leipzig: Hinrichs 1914 hinweisen. Hier finden wir das Zeitrechnungswesen der Völker zusammengestellt, das wir ja auch in dieser Abhandlung nicht entbehren können. Professor Ginzel gibt einige Bemerkungen zu dem Tierkreis der Bataker, auf die ich noch zurückkommen werde.

Die 12 pormesa, der Tierkreis als solcher in seinen einzelnen Darstellungen, ist zwar schon von mir in 1. Teil (Tijdschr. v. h. Kon. Bat. Genootsch. v. K. en W. deel LXIV, afl. 1, pag. 16—17) behandelt worden und auf Zauberbücher in denen Abbildungen enthalten sind (pag. 27—28) hingewiesen, ausserdem hat uns Abbildung 3 (zu pag. 28) einen Einblick gewährt wie der Bataker einzelne Tierkreisbilder sich in der Zeichnung vorstellt.

27. Zodiakalzeichen der Bataker.

Wenn ich nochmals auf den Tierkreis der Bataker zurückkomme, so geschieht dies, um die schöne Abbildung desselben aus einem anderen grossen Zauberbuche hier einzufügen, damit dem Leser die Möglichkeit gegeben ist, die einzelnen Zodiakalzeichen der Bataker in einer anderen Variation zu sehen. (Siehe die Tierkreiszeichen Abbildung 27.

Lassen wir dem obengenannten Verfasser das Wort Bd. III (Anhang zu S. 88). Pag. 364—365:

„Über die Tierkreisnamen bei den Toba-Batak (Westsumatra) verdanke ich einige Mitteilungen dem Missionär Dr. Joh. Winkler in Pearadja, welcher längere Zeit unter den Toba-Batak wohnt. Derselbe hat die 12 Tierkreisbilder (pormesa na sampuludua) aus einem batakschen Zauberbuche (pustaha) sorgfältig kopiert; ich gebe sie auf der nebenenstehenden Figurentafel wieder. Leider waren einige Blätter des Zauberbuches beschädigt, sodass die Gestalt von 2 Tierkreisbildern zweifelhaft geblieben ist. Zweck und Herkunft des Tierkreises sind dem Batak-Zauberdoktor unbekannt; er verwendet ihn ähnlich, wie es auf Java der Fall ist (s. II 496) in astrologischer Weise, zur Auswahl der Tage, die günstig oder ungünstig sind für gewisse Handlungen (Beginn eines Krieges, Schlichtung von Streitsachen, Ratsversammlungen, für Wahrsagerei, Anfang von Feldarbeit u. dergl.). Der Zusammenhang des Batakschen Tierkreises mit dem indischen ist ohne weiteres aus den Batakschen Umformungen der Sanskritnamen ersichtlich; die 12 Namen sind folgende:

	Indisch	*Batak*		*Indisch*	*Batak*
1. Widder	*mésha*	*mesa*	*7. Wage*	*tulá*	*tola*
2. Stier	*vrishabha*	*morsoba*	*8. Skorpion*	*vṛischika*	*mortiha*
3. Zwillinge	*mithuna*	*nituna*	*9. Schutze*	*dhanus*	*dano*
4. Krebs	*karkaṭa*	*harahata*	*10. Steinbock*	*makara*	*mahara*
5. Löwe	*simha*	*singa*	*11. Wassermann*	*kumbha*	*morhumba*
6. Jungfrau	*kanyā*	*hania*	*12. Fische*	*mina*	*mena*

Das 8. Zeichen mortiha ist in dem Zauberbuche unrichtigerweise als 11. angeführt. Die batakschen Umdeutungen der Tierkreisbilder sind (nach einer andern Quelle) folgende:

1. Widder = hambing (Ziege)
2. Stier = sobasoba (Insekt oder Schmetterling)
3. Zwillinge = tuna = gea (Wurmer)
4. Krebs = tohuk (Froschart)
5. Löwe = babiat (Tiger)
6. Jungfrau = lali (Habicht)
7. Wage = hau (Baum) od. timbangan (Wage)
8. (11.) Skorpion = batu (Stein?)
9. (8.) Schütze = dano (Wasser, Weiher)
10. (9.) Steinbock = sigurampang (Taschenkrebs)
11. (10.) Wassermann = guriguri (Steinkrug)
12. Fische = dengke (Fische, Fischteich)

Bei den Bildern 1, 4, 5 sind einheimische Tiere (Ziege, Frosch, Tiger) verwendet. Die auffälligen Abweichungen bei 2, 3, 9 von anderen Tierkreisen erklären sich aus dem Klange des unverstandenen Sanskritnamens vrishabha = sobasoba (Insekt), mithunna = tuna (Wurm), dhanus = dano (Weiher); 7 erinnert an das javanische Bild des Jochs (Wage); 10 (9 der Abbildung) an das gehörnte Seetier (Krebs?) der indischen Tierkreise; 11 (10 der Abbildung) entspricht der auf indischen Tierkreisen häufigen Darstellung des Wassermannes durch einen Krug (od. Urne). Ohne Parallele ist in anderen Tierkreisen, wie es scheint, Jungfrau = Habicht (6), da dieses Zeichen meist als weibliche Figur, mit Blume oder Spiegel, oder zwei Pflanzenstengel haltend, am Feuer oder auf einem Schiffe sitzend u. a. dargestellt wird".

Ich begrüsse es somit, gleich auf ein wertvolles Werk hinweisen zu können, das eine Fülle neuer Anregung aus der Feder eines Mannes bringt, der beinah 20 Jahre als Missionsarzt im Lande der Toba-Bataker weilte. Winkler, Joh., Die Toba-Batak auf Sumatra in gesun-

den und kranken Tagen. Ein Beitrag zur Kenntnis des animistischen Heidentums. Stuttgart: Belser 1925.

Ich entnehme diesem Werk die Einwirkung der Sonne, des Mondes, der Planeten, der ari na pitu d. h. der 7 Tage, der astrologischen Geisterwesen, der Astrologie, der Opfer an die astrologischen Geistermächte und des Skorpions auf die Toba-Bataker.

Pag. 8-9: „Den Naturgottheiten nahe stehen die astrologischen Geisterwesen. Die Mond- und Sonnenfinsternisse werden nach dem batakschen Volksglauben verursacht durch den wechselvollen Kampf, den die Vorkämpfer der Sonne, die „lau", mit den Vorkämpfern des Mondes, den „hala", führen. Solange die Finsternis anhielt, halfen die tapferen Batak mit lautem Geschrei und Geschiesse den kämpfenden Parteien der Dämonen. Infolge der Aufklärung durch den europäischen Kalender müssen Sonne und Mond in neuerer Zeit dieser Hilfe entbehren. Im übrigen ist dem gewöhnlichen Volke über die astrologischen Geisterwesen nur wenig bekannt, umso grösser ist die Rolle, die sie in der Geheimwissenschaft der Zauberdoktoren spielen. Zwar haben die Batak, wie viele andere malayische Völker, schon von Alters her den Mondkalender besessen, doch zeigen sich in der Wissenschaft der Tagewählerei enge Zusammenhänge mit der Astrologie der Assyrer. Aus den zahlreichen Sanskritworten, die die Wissenschaft des batakschen datu, des Zauberdoktors, zieren, erhellt, dass die Batak die Astrologie durch die Vermittlung der Hindu überkommen haben.

Hier sind in erster Linie zu nennen die „ari na pitu" (die sieben Tage), die den sieben Planeten des alten Systems, Sonne, Mond, Mars, Merkur, Jupiter, Venus und Saturn entsprechen, die ja auch den Wochentagen der europäischen Kalender die Namen gegeben haben. Diese Dämonen würden täglich, besonders aber jeden siebenten Tag, ihre Opfer fordern, wenn der Zauberdoktor nicht die Kunst verstände, sie ihrem unheilvollen Einfluss zu entziehen. Ferner gehören hierher pane

na bolon (der grosse pane) und sein Sohn, der anak ni pane. Von pane heisst es, dass er alle 3 Monate seinen Wohnsitz wechselt; die ersten 3 Monate des batakschen Jahres wohnt er im Osten, ferner je 3 Monate im Süden, im Westen und im Norden. Jedesmal gründet er ein neues Dorf; dabei gibt er den begu ein Fest, und für den Festschmaus braucht er Menschen, die er im Kriege, durch Krankheit oder Unfälle oder auch im Wochenbett eines plötzlichen Todes sterben lässt. Der Sohn des pane wandert in umgekehrter Richtung und wechselt dabei seinen Wohnsitz noch häufiger, er haust nämlich nur einen Tag im Norden, danach je 3 Tage im Westen, Süden und Osten. Auf diesem Kreislaufe des pane und des anak ni pane beruht die Einteilung des Jahres in Quartale, sowie die Verteilung des Monats in drei Dekaden. Diese Dämonen erheischen angstvolle Berücksichtigung bei der Wahl des Ortes und der Richtung, namentlich bei der Anlage neuer Dörfer und Häuser, aber auch bei schweren Geburten. [1])"

Pag. 13. „Im Grunde begehrt er nur das Eine von ihnen, dass sie ihm irdisches Wohlergehen angedeihen lassen und ihm helfen im Kampfe gegen die unbedingt feindlichen Mächte in der Geisterwelt, gegen die Geister der Verstorbenen aus den feindlichen Dörfern, gegen die Geister der Stammesgenossen, die eines unehrlichen Todes starben, gegen die astrologischen Geistermächte und die Magie der Feinde".

In seinen Betrachtungen über die animistische Weltanschauung verkennt Winkler keineswegs „versprengte

---

[1]) *Pani ist in der Vedischen Religion der Zurückhalter der Regenwolken, in der späteren Mythologie Zurückhalter und Bewacher von Schätzen. Pane scheint auch bei den Batak die Rolle eines Zurückhalters zu spielen, z. B. bei Geburten. Bei Opferfesten ist er als Störenfried zu fürchten. Damit liesse sich auch de Umstand in Einklang bringen, dass man nach Aussage der Batak aus dem Wetterleuchten erkennen kann, wo pane sich zur Zeit aufhält. Das Wetterleuchten ist sozusagen ein zurückgehaltenes Gewitter.*

Spuren von höher zu bewertenden religiösen Gedanken" bei den Batakern, er gelangt bei Berücksichtigung der astologischen Geister zu folgendem Ergebnis:

Pag. 14. „Vielmehr will es uns scheinen, dass nicht nur die animistische Weltanschauung selbst, sondern vor allem auch die Lehre von dem Einfluss der astrologischen Geistermächte zu einer Trübung, ja Verfinsterung ursprünglich renierer religiöser Gedanken und Gefühle hingeführt haben, zumal der Stand der Zauberdoktoren (der datu) ein lebhaftes Interesse daran hatte, mit Hilfe dieser Lehre das Volk in einem Zustand der Abhängigkeit, in steter Unsicherheit und Angst zu erhalten".

Auch bei der Anlage eines Dorfes kommen die astrologischen Giester in Frage und muss berücksichtigt werden:

Pag. 23. „......bei dem Opferfeste, das bei der Gründung des Dorfes veranstaltet wird, sich auch nicht mit nach Osten gewandtem Antlitz dem Opferplatze nahen, wenn pane gerade im Osten steht. Ohne diese Rücksichtname würde diese astrologische Geistermacht innerhalb dreier Monate die für die Verlegung seiner Residenz nötigen Menschenleben gerade aus diesem neugegründeten Dorfe holen, und zwar hat er es besonders abgesehen auf die in der Blüte des Lebens Stehenden, auf den Häuptling selbst oder dessen Lieblingsfrau oder auch seinen Lieblingssohn".

Pag. 47. „Der im Wasser gequellte Saatreis muss an mehreren Tagen der Sonne ausgesetzt werden, damit sich seine Lebenskraft mehre unter ihren segenspendenden Strahlen; dabei redet man den Reis an: „Schaue die Sonne und gedeihe, du unser Saatreis!" So wird die praktische landwirtschaftliche Massregel des Sonnens animistisch motiviert".

Pag. 55-56. „Es ist nicht ratsam bei abnehmendem oder bei zunehmendem Monde (zwischen dem letzten und dem ersten Viertel) unterwegs zu sein, denn das ist

die Zeit, in der die bösen Geister sich herumtreiben, und vormittags zwischen 9 und 10 Uhr soll man nicht baden, da das die Badezeit der begu ist. — An den Tagen des batakschen Kalenders, die den Namen anggara führen, am 3., 10., 17., 24. jeden Monats, darf die Batakfrau nicht ihr Garn auf den Rahmen spannen, sonst würde das fertige Gewebe verbrennen, wenn nicht gar ein grosser Brand entsteht und das ganze Dorf in Not und Elend bringt; erinnert doch der Name „anggara" an das Wort „gara" = Feuersglut. — Auch am Tage des Vollmonds (tula), der den Monat in 2 Hälften scheidet, darf eine Frau diese Arbeit nicht beginnen, sonst würde dieser Unglückstag auch die Scheidung des Ehepaares durch den Tod herbeiführen (ditulahon) oder beide von ihrem Hab und Gut scheiden. Desgleichen ist das Aufspannen des Garnes sowie auch das Abnehmen des fertigen Gewebes vom Webstuhl zur Mittagszeit verboten, weil der Mittag den Tag in 2 Hälften scheidet, oder weil die sinkende Sonne den Segen mitnehmen würde, oder weil dies die gewöhnliche Zeit für die Totenbestattung war. Die Nichtberücksichtigung dieser Vorschrift würde dem Besitzer des Gewebes oder seinen nächsten Angehörigen baldigen Tod bringen".

Pag. 81. „Aus den bei Krankheit befragten Orakeln ersieht der datu ob die Launen oder ein Erschrecken des tondi [der Seele] des Kranken selbst die Krankheit verursacht haben, oder die Tücke feindlich gesinnter Menschen, die Bosheit eines begu na djahat oder der Zorn eines von den Nachkommen vernachlässigten Ahnen, der Einfluss der astrologischen Geistermächte oder etwa auch ein Fluch, der auf dem Kranken lastet, sei es durch eigene Schuld oder durch ein ungesühnt gebliebenes Vergehen seiner Eltern, bei dem man die letzte Auskunft in der Uberzeugung findet: „debata mandatang sapata — Gott lässt den Fluch kommen".

Der segenbringende Gebrauch der Sonne und ihrer Strahlen sind dem Bataker bei Krankheiten bekannt. Winkler berichtet darüber:

Pag. 90. „Sonnenbäder (mansusu ari) sind bei Kältegefühl und Wassersucht sehr beliebt".

Pag. 92. „Bei Hornhautgeschwüren legt der datu 7 Blätter des sia-Strauches auf einander, speit, indem er der Sonne den Rücken zuwendet, auf das obere Blatt mit den Worden: „Nicht dich, lieber Grossvater Sonne (Tagesauge), speie ich an, sondern das Geschwür in dem Auge des N. N. bespeie ich. „Darnach wirft er das oberste Blatt weg. Diese Handlung wiederholt er an jedem Morgen, bis auch das 7. Blatt bespieen und weggeworfen ist. Diese Behandlungsweise heisst „mamursik mata ni ari, die Sonne anspeien".

Pag. 121. „Wenn die Sonne einen Hof zeigt, so ist das ein Zeichen, dass die begu gerade selber ein Fest feiern, ein Opferfest dürfte also eigentlich nicht stattfinden. Der datu aber weiss Rat, er nimmt Tabaksblätter, die nur einen Tag lang an der Sonne getrocknet sind, also viel Qualm geben, fügt etwas ipu (Blasrohrpfeilgift, von Antiaris toxicaria) hinzu, dreht mit einem grünen Blatt vom Brotfruchtbaum eine grosse Zigarette, setzt sie mit Feuerschwamm in Brand und bläst den Rauch gegen die Sonne und ihren Hof. Bald wird der Hof verschwinden, und die Menge bricht in ein Jubelgeschrei aus über dieses Meisterstück ihres Zauberdoktors".

Pag. 144. „Nach der Ernte fand in manchen Landschaften nach altem Brauche eine eigentümliche Handlung statt, die wohl ursprünglich eine Form von Menschenopfern darstellte. Es wurde ein Opfertier geschlachtet, das Opfer galt dem als astrologische Geistermacht gedachten Jahr (mamele taon, dem Jahre ein Opfer darbringen). Die verwandten Familien beschenkten sich gegenseitig mit Fleisch, dann wurden von den Jünglingen der Opfergemeinschaft 2 Parteien gebildet, die auf den Stoppelfeldern ein Scheingefecht (mortulbu, mordanggur) aufführten, in dem sie sich gegenseitig mit Schilfrohrlanzen bewarfen, in anderen Landschaften

sogar mit Steinen. Dabei erhitzte sich die Leidenschaft immer mehr, auch verheiratete Männer mischten sich unter die Jugend. Die Frauen schauten zu, mit Zuruf und Händeklatschen die Kämpfenden anfeuernd. Es musste schliesslich Blut fliessen oder gar einer sein Leben lassen, und zwar auf beiden Seiten, damit kein Hass zurückbliebe, der zu einer Tat der Rache Veranlassung hätte geben können".

Pag. 157. „Eine besonders plastische Form der den bösen Geistern angebotenen Ersatzmittel (saëm) bilden die „porsili". Das Wesentliche der porsili ist das, dass dabei ein Bildwerk angefertigt wird, auf das man die Krankheiten und andere Gebrechen durch magische Handlungen überträgt, um es dann schleunigst fortzuschaffen nach einem verrufenen Platze, wo die bösen Geister hausen. Die Handlung heisst „palaho porsili", einen Stellvertreter losschicken".

Pag. 159. „Darauf wendet der datu die Puppe so, dass sie mit den Füsen in der Richtung nach der Türe des Hauses zu liegen kommt, und verrichtet ein Gebet an die oberen Götter, die Naturgottheiten, die astrologischen Geistermächte, die Fürsten der acht Himmelsrichtungen und die Ahnengeister. Weiter sagt der datu eine Beschwörung auf, in der er den porsili mit seinen Worten gleichsam geleitet, von der Tür des Hauses auf den Hof, zur Dorfpforte, zum Platze vor der Dorfpforte, zur Landstrasse („links ist der Weg der begu, rechts der Weg der Menschen"), zum Seitenpfad, zum Bergeshang, zum Ausruheplatze droben, über die Hochfläche, zum Wasserfall, zu den moosbewachsenen Bäumen, zum weiten, tiefen Walde, zum fischreichen Waldteiche, zur Waldschlucht, dem Sitze der bösen Geister bezw. der boru na mora. [Geister mit zahlreichen Namen für die im Wochenbett gestorbenen Frauen]. Schweigend soll der porsili seinen Weg verfolgen, auch wenn er unterwegs von Geistern angesprochen werden sollte. Erst draussen am Ziele soll er den Geistern zu-

jauchzen, die ihn als Schwiegersohn oder tochter aufnehmen werden, „denn schon ist der Ersatz für den Körper da, der Loskaufpreis für den tondi." Nach dem beliebten Schlussreim:

„Husch, Katze, scher dich aufs Brennholzbord!
Schert euch heim, ihr begu? Alle Gefahr sei fort!"

stampft der datu mit dem Fuss einmal auf die Fussbodenbretter des Hauses, mit einem gleichzeitigen Pfiff...."

Pag. 176. „Um das Unheil, das den Menschen von seiten der astrologischen Geistermächte der 7 Tage droht, über den Feind kommen zu lassen, bereitet der datu den Zauber „panuru ni hatiha na pitu". In kleinem Massstabe ausgeführte Modelle von Spinn- und Webegeräten, je 7 kleine Schwerter, Lanzen, Bohrer, Sicheln, Raspeln, Karste, Axte und Beile, 7 Feuersteine, dazu alle pangulubalang — Erden, alles was Haare und Schuppen trägt, alles was „sich erhängt" hat, ein räudiger Hund, ein augenkrankes Huhn, ein Stück Bambus, auf das der Name des Feindes geschrieben ist, wird zusammen in idjuk, das vom Blitz getroffen ist, eingewickelt. Der Zauber wird von einigen mutigen Kriegern bei Nacht an der Trinkwasserquelle des Feindes, die zugleich als Badeplatz dient, vergraben und so zugedeckt, dass keine Spur davon zu sehen ist".

Pag. 179. „Sitzt der Feind in einer weiter entfernten Landschaft, so schickt man die Kraft des Abwehrmittels aus „durch den Wind und die Sonne".

Pag. 184. „Die batakische Orakelkunst beruht auf der Überzeugung, dass der tondi der Lebenden, die Geister der Verstorbenen, die Gottheiten und die astrologischen Geisterwesen selbst es sind, die durch die Orakel ihre Wünsche und Forderungen kund tun. Die Aufgabe des datu ist es, zum Wohle des Einzelnen, der Dorf- und Stammesgemeinschaft die Orakel richtig anzuwenden und zu deuten.

Auf dieser Grundlage ergibt sich die Einteilung des schier unerschöpflichen Stoffes in:

1. *Orakel zur Ergründung der Wünsche des tondi.*
2. *Orakel zur Erforschung des Ratschlusses der Götter und Ahnengeister.*
3. *Orakel zur Berechnung der Einflüsse der astrologischen Geisterwesen.*

In der Praxis sind diese verschiedenen Orakel allerdings oft miteinander verbunden".

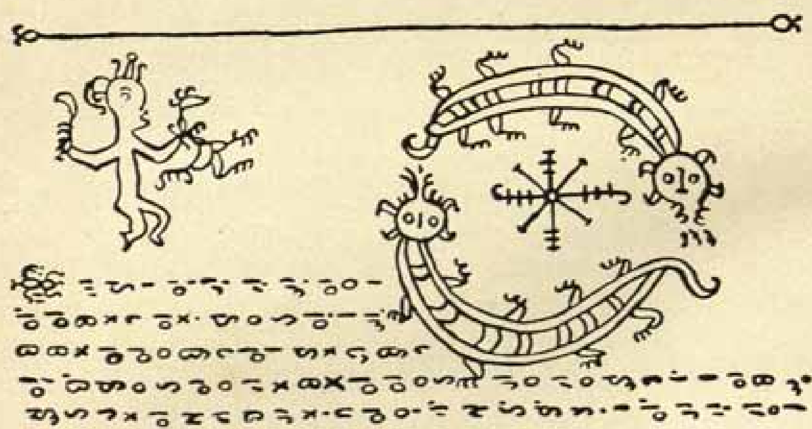
Wir kommen jetzt zu einer ganzen Serie von Orakeln, die teilweise direkt, andererseits aber wieder in lockerem Verband zu den astrologischen Geisterwesen stehen, diese letzteren sind notwendig, um den Instanzenweg mit den anderen zu unterhalten, deshalb war es Dr. Winkler auch nicht möglich, sie aus der Gruppe herauszunehmen. Ich führe dies nur an, um darauf aufmerksam zu machen, dass wir es hier mit Verbindungsgliedern zu tun haben, z. B. die 6 lamadu, die 4 rambu matoga, die hatia landjang siduadua, die hatia pumpun sisadasada, die Terminorakel, die zum Ganzen gehören.

Pag. 202—203. „Orakel zur Berechnung der Einflüsse der astrologischen Geisterwesen".

*„Die Orakel zur Berechnung der verderblichen Einflüsse der astrologischen Geisterwesen tragen das Zeichen einer starken Beeinflussung durch die Hindu an der Stirn. Überall begegnen wir hier Namen und Bezeichnungen, die aus dem Sanskrit entlehnt sind: pane *) na bolon, der grosse pane, der das Quartal regiert, Abbild. 28; anak ni pane, der Sohn des pane der die Dekade beherrscht; die sieben Tage, die gerade so wie die Wochentage der europäischen Kalender nach den sieben Planeten des alten Systems benannt sind, nur dass der Batak dafür die Sanskrit-Namen überkommen hat; die zwölf Bilder des Tierkreises (pormesa), die acht panggorda, die fünf pormamis, von denen die vier letzten: hala, sori, borma und bisnu heissen, die acht Himmelsrichtungen (desa na ualu)".*

---

*) *Vgl. 5. 9. [S.]*

28. Figur des pane na bolon.

Herr Dr. Winkler war so freundlich mir auf meine Bitte hin den batakschen Text neben der Figur des pane na bolon, Abb. 28, zu transkribieren und zugleich eine deutsche Übersetzung beizufügen.

Der Text also lautet wie ihn das Zauberbuch wiedergibt:

> *„ijapandjudjurnipa*
> *nenabolontijanpur*
> *babonanibulantolubula*
> *nbetijanidobonaniariditulapepanabar*
> *tuagonasadaborugindesaetekpanerdjadipa"* [2a]).

Herr Dr. Winkler schreibt mir dazu weiter:

„Der erste Teil des Textes (bis zum Semikolon) ist klar: Pane na bolon beginnt seine Drehbewegung im Osten, hält sich 3 Monate im Osten auf, darnach je 3 Monate im Süden, im Westen und im Norden.

Der zweite Teil ist mir dagegen nicht klar, ich vermute: die Tage zählen erst 3 Tage im Osten, dann 1 Tag im Südosten, 3 Tage im Süden, 1 Tag in Südwesten usw.

Wie sich pane radja (Fürst Pane) zu Pane na bolon (dem grossen Pane) verhält, habe ich nicht erforscht".

Pag. 203—209. „Bei uns hat sich aus der Astrologie der Chaldäer die Astronomie entwickelt, der Batak ist in der Astrologie stecken geblieben, ja, man möchte be-

---

2a) *Schreibfehler a statt i.*

Die Übertragung nach Wörtern also wäre zu lesen:

> *„Iia pandjudjur ni pane na bolon: tijan purba bona ni bulan, tolu bulan be; tijan i do bona ni ari. di tula pe panabar tu agoni, sada borugin desa etek pane radja di pa...."*

Übersetzung:

„Was betrifft die Berechnung des pane, des grossen: von Osten der Anfang des Monats (der Monate), drei Monate je; vom (15. Tage) ebenda der Anfang des Tages (der Tage), am Vollmond auch? panabar (von manabar) Abschluss? panabur (von manabur) Aussaat? nach Südosten, eine Nacht Himmelsrichtung kleine, pane Furst an,...

Anmerk. Die „Kleinen" Himmelsrichtungen: Südost, Südwest, Nordwest, Nordost.

zweifeln, dass er jemals einen tieferen Einblick in den Zusammenhang der Astrologie mit den Vorgängen am Firmament gehabt hat. Jedenfalls steht das, was er jetzt noch von ihr besitzt, im Dienste einer ganz mechanisch angewandten Wahrsagerei, namentlich der Orts- und Tagewählerei. Das Geheimnisvolle, das die astrologischen Geistermächte umgibt, macht sie aber für den Batak nur um so unheimlicher, und lässt beim Publikum die Kunst des datu desto grösser und seinen Rat umso schätzenswerter erscheinen.

Das nachfolgende Z i t r o n e n o r a k e l unterscheidet sich von den bereits früher besprochenen Formen dadurch, dass dabei die Kompassfigur, der Achtstrahl der Himmelrichtungen, die entscheidende Rolle spielt. Es ist ein Bestätigungsorakel (tondung sitohotoho), das angewandt werden kann bei freudigen Anlässen (bei bevorsteheder Geburt und Heirat), bei Krankheit von Mensch und Vieh, für eine einzelne Familie sowohl wie für eine Dorfgemeinde, bei Vorbereitung einer Reise oder eines Kriegszuges, besonders auch bei Anfertigung von pagar, um zu erfahren, ob die Bereitung des Schutzmittels geglückt ist. [3]

Zur Vorbereitung des Orakels werden auf einer Binsenmatte eine Reisschwinge, eine Lanze und ein Schwert zur Fernhaltung der Störung durch böse Geister, und einige Opfergaben, geröstetes Fleisch, Reismehl, Reiskorn und Betelnuss niedergelegt. Auf der Reisschwinge [4] *ist mit schwarzer Farbe eine Kompassfigur*

---

[3] *Der Zauberformel entnehmen wir beiläufig die „Erklärung" der Verwendung der Zitrone für das Orakel und für allerlei Schutzmittel. Darnach pflanzte Batara guru in der Mitte der 8 Himmelsrichtungen den Baum „Glucksspross" (han tumbur tua); dieser breitete seine Aste nach allen 8 Richtungen der Windrose aus; seine Zweige fegen die unheilverkündenden Träume fort, seine Blätter fächeln den Zauber der Feinde und der bösen Geister hinweg, seine Frucht dient als Schutzmittel sowie zur Bereitung des Weihwassers fur die rituelle Bespregung und Waschung.*

[4] *Nach einem Zauberbuch des datu Ama Batuholing, von ihm selbst diktiert und erläutert.*

aufgemalt, die die acht Himmelsrichtungen vorstellt, nämlich in der Mitte ein kleiner Kreis (porhurungan, Gefängnis, ruma ni hagunturon Raum des Aufruhrs, oder auch pusok [5]) ni panggunoman genannt), won dem die acht Linien (pagori) nach den vier Seiten und den vier Ecken der quadratischen Reisschwinge gezogen sind. In dem Raume zwischen Nord und Nordwest siht man die stilisierte Figur eines Hahnes, der „Behausung" des tondi und der drei Obergötter; ist doch der Hahn das wichtigste Orakeltier. Zwischen Nord und Nordost findet man einen kleinen Kreis, der „ruma ni homban sitiotio" heisst und die Quelle im Felde, eine Kultstätte der Ahnengeister bezw. der boru saniang naga vorstellt. Zwischen Nordost und Ost ist ein Drudenfuss gemalt; diese Stelle heisst „ruma ni pusaha, Raum des Erbes" oder auch „ruma simangilasilas, Raum der Hitze des Zorns", und wird als der Platz des pangulubalang bezeichnet. Fällt eine Zitronenscheibe hierhin, so muss man dem ompu porsadaan, dem sagenhaften Stammesahnen, ein Opfer bringen.

Drei Achtel der Windrose, nämlich die Felder zwischen Süd, Südwest, West und Nordwest, bilden den Raum für die Ahnen mütterlicherseits. Die Linien der vier Hauptrichtungen Ost, Süd, West und Nord und der beiden Zwischenrichtungen Nordost und Nordwest tragen je noch drei Querstriche; diese gehören dem Geiste des Grossvaters und seinem älteren bezw. jüngeren Bruder, und zwar gehört der erste Querstrich, vom Mittelpunkte der Kompassfigur aus gerechnet, dem ältesten der drei.

Nur die Punkte auf und an den Radien der Windrose und ihren Querstrichen haben Bedeutung für das Orakel; fallen die Zitronenscheiben in die dazwischenliegenden Kreisausschnitte, so gilt das nicht und die Handlung muss wiederholt werden („unte sisaësaë, inhaltsleere Zitrone").

---

[5]) *Pusok = Nabel.*

Man setzt sich um die Reisschwinge in der Anordnung, dass der datu im Osten der Kompassfigur sitzt, der suhut, die Person, die die Befragung des Orakels veranlasst hat, im Westen. Die übrigen Beteiligten hocken oder stehen im Kreise herum. In der Beschwörung werden ausser den „Gottheiten der Ober-, Mittel- und Unterwelt" die Fürsten der acht Himmelsrichtungen angerufen.

Der Zauberer nimmt eine Zitrone in seine Linke, und hält sie so zwischen Daumen und Zeigefinger, dass das Stielende der Frucht ein wenig aus der Hand hervorschaut; den gestreckten Mittelfinger stemmt er auf den kleinen Kreis in der Mitte der Kompassfigur. Die rechte Hand führt das Messer. Da der datu den nach Osten gerichteten Strahl der Windrose vor sich hat, liegen die nach Nordost, Nord und Nordwest zeigenden Strahlen nach rechts von seiner linken Hand. Er lässt die abgeschnittenen Scheibchen möglichst auf den nach Norden zeigenden Strahl („pangalompasan") fallen.

Für jeden an der Befragung des Orakels Beteiligten schneidet der Zauberer ein, zwei oder im Notfalle auch drei Paar Scheibchen ab, das erste Scheibchen immer am Stielende, das zweite an der Blütennarbe, die anderen Paare von den Seitenflächen der Zitrone. Die Scheiben schneidet er so dünn, dass er das Fleisch der Frucht möglichst nicht bloss legt.

Der datu beachtet 1. die Stelle, auf die das abgeschnittene Scheibchen zuerst niederfällt; 2. die Richtung, nach der es umfällt („hirdop"), ob nach dem datu zu oder von ihm weg; 3. die Stelle, wo es endgültig zur Ruhe kommt. Ausserdem aber merkt er auch auf das Innere der Zitrone, ob es faul, hohl, wurmstichig oder schaumig ist, auf die Farbe des Saftes (ob etwa blutig), auf Zufälligkeiten beim Schneiden, ob ein Scheibchen am Messer oder an der Zitrone kleben bleibt, auf das Verhalten der Scheibchen zueinander, ob z. B. das eine teilweise auf das andere zu liegen kommt und dergleichen.

Im allgemeinen ist zu sagen: Das Erwünschte ist, dass die Zitronenscheiben ohne Umschweif auf eine Stelle rechts von der aufgestützten Hand des datu auf den nach Norden, Nordost oder Nordwest, am liebsten auf den nach Norden weisenden Strahl der Windrose niederfallen; wenn die Scheibchen sich über Nordwest hinaus nach links begeben, so ist das vom Übel. Fallen beide Scheiben genau auf einen Radius, so nennt man das: „pangir ditumpak desa", d. h. die Himmelsrichtung unterstützt die Zitrone sie hilft zum Guten.

Aus den mannigfachen Zeichen erkennt der datu, von welcher Seite Gefahr droht, und welche Massregeln er zu verordnen hat. Die Auskünfte des Orakels lauten verschieden, je nach den Veranlassungen, die zur Befragung des Orakels führten, nämlich entweder freudige Anlässe (sitasita) oder Krankheit oder das in den Zeiten des Faustrechts immer sehr gewagte Unternehmen einer Reise, oder auch das Planen eines Kriegszuges gegen den Feind.

Das Verhältnis der Zitronenscheiben zur Kompassfigur gibt in erster Linie Auskunft darüber, welche Geister es sind, die ein Opfer verlangen, damit der Kranke genese, oder damit eine Veranstaltung aus freudigem Anlass keine üblen Folgen nach sich ziehe.

Fällt die Scheibe nach Osten, so verlangen die silaon na bolon, die Ahnengeister an der Feldquelle und boru saniang naga ein Opfer. — Bei Südost und Süd sind es die Geister der Ahnen und die boru na mora, die die Krankheit erregten und ein Opfer fordern. — Bei Südwest erregen die oberen Götter und die Zaubermittel der Feinde die Krankheit. — Bei West geht die Krankheit von den Geistern der Ahnen väterlicher- und mütterlicherseits aus, sowie von der Quelle im Felde, von einem Vertragsbruch und dem Fluche einer Frau. — Bei Nordwest heisst es: der Geist des adji donda (des tunggal panaluan, des Zauberstabes), die begu na laos (die Boten der begu djau, der auswärtigen Totengeister, die eine Epidemie ins Land bringen) und die Geister der

Vorfahren mütterlicherseits verlangen ein Opfer. — Bei Nord sind es wieder die Vorfahren mutterlicherseits, welche ein Opfer heischen, dazu die herabhängenden Wolken, die den Kranken umnebeln. — Bei Nordost muss man den Geistern von Leuten, die durch Absturz von einem Steg oder einem Bergesabhang verunglückt sind, oder an einer mit Auftreibung des Leibes verbundenen Krankheit gestorben sind, ein Opfer geben.

Fällt eine Zitronenscheibe in den kleinen Kreis in der Mitte der Kompassfigur, so ist das bei freudigen Anlässen ein gutes Vorzeichen. Man bringe dem sagenhaften Stammesahnen, dem ompu porsadaan, ein Opfer dar. Bittet man um Kindersegen, so heisst es: es werden Söhne und Töchter geboren werden. Bei Krankheit dagegen kündet es den Tod des Kranken, ob jung oder alt. — Bedeckt das Scheibchen den Kreis nur halb, so wird dem Stammesahnen und seinem Sohne, dem ompu pahidua, ein Opfer dargebracht, wenn die Scheibe mit der Schnittfläche nach unten liegt; liegt diese aber nach oben, so gilt das Opfer den Ahnfrauen.

Zwischen dem Mittelpunkte der Kompassfigur und dem ersten Querstrich ist der Ort für den ompu situtu, den „wirklichen" Grossvater, den geschichtlichen Vorfahren der Familie, für die alten Leute und die kleinen Kinder. Auf den drei Querstrichen findet sich der Platz für die Geister des Grossvaters, seines älteren und seines jüngeren Bruders. Liegen die Zitronenscheiben hier mit der Schnittfläche nach unten, so opfert man dem Geist des Grossvaters, liegen sie umgekehrt, dem Geist der Grossmutter, um den Kranken zu retten; liegt die Schnittfläche der ersten Scheibe nach oben, die zweite umgekehrt („unte tubu"), so wird der Kranke genesen.

Kommen die beiden Zitronenscheiben gerade auf den beiden Enden eines Querstriches zur Ruhe, so erinnert das an zwei Leute, die durch eine Tragstange verbunden sind, also an einen Leichentransport, daher der Name:

unte manghallung. Dieses Zeichen (auch pangir marompas, Einsturzzitrone genannt) kündet bei Krankheit den Tod; für den Krieg aber bedeutet es, dass die Tapferen, welche sich in den Hinterhalt legen, Feinde töten werden. Bei freudigem Anlass heisst es, dass bald Krankheit über den Befrager des Orakels kommt. Plant jemand eine Reise, so würde er sterben, selbst von seinen Sachen würde nichts zu seinen Angehörigen zurückkommen.

Zwischen dem ersten und zweiten Querstrich ist der Platz für die Eltern. Zwischen dem zweiten und dritten Querstrich ist der Raum für die Geister verstorbener Söhne und Töchter. Nach aussen vom dritten Querstrich liegt der Ort für den Geist des pangulubalang.

Die Enden der acht Linien der Kompassfigur tragen alle eine S-förmige Verzierung, etwas zentralwärts von diesem Schnörkel liegt der Punkt „ruma ni eme manindo, der Platz der junkernden Reisähre"; das „Rattenloch", das die S-Figur mit der Kompasslinie zusammen bildet, heisst „santua morruang di tataring ni halak" („die Ratte hat ihr Loch im Herd der Leute"); der „Schnabel", das freie Ende der S-Figur trägt die Bezeichnung „manuk sumopsop tinaruna" (das Huhn frisst seine Eier"). Fällt eine Scheibe in diese Gegend, so droht ein Schreck von vorn oder von hinten her, je nachdem, ob die Scheibe vor oder hinter die Kompasslinie zu liegen kommt.

Das Zauberbuch, dem wir die vorstehenden Einzelheiten entnommen haben, bringt noch eine Anweisung (poda pangaruparupa), wie man aus der Lage der Zitronenscheiben im Verhältnis zu den acht Strahlen der Windrose für einzelne Personen je nach ihrer Gestalt und geselschaftlichen Stellung erkennen kann, ob sie an ihrer Krankheit sterben werden.

Das Hahnorakel manuk di ampang (der Hahn unter dem Korbe) ist ebenfalls ein Bestätigungs-Orakel (tondung sitohotoho). Es wird gleichfalls bei Krankheit, bei Ausbleiben des Kindersegens, bei Hausbau, Geburt und

Verheiratung, für einzelne Personen oder für eine Familie angewandt, aber wegen der höheren Kosten des komplizierteren Apparates doch nur bei Reichen und Vornehmen; hauptsächlich jedoch bei öffentlichen Angelegenheiten, bei Gründung eines Dorfes, bei Anlegung einer grossen Wasserleitung zur Bewässerung der Reisfelder, bei Kriegsplänen, sowie bei grossen Schuldforderungen und anderen Streitsachen, die zum Kriege führen können.

Ist das Orakeltier ein Hahn, so trägt es den Namen „adji nangka piring", [6]) ist es ein Huhn, so heisst es „boru sinomba, die Angebetete".

Nachdem der vom datu an der Hand des Kalenders berechnete günstige Tag gekommen ist, versammelt man sich auf Dorfplatze vor dem Hause des Häuptlings. Auf einer Binsenmatte wird eine Reisschwinge niedergelegt, auf der eine Kompassfigur aufgemalt ist. Auf die Reisschwinge wird als Behälter für den Orakelhahn ein „ampang" gestülpt, das ist ein festgeflochtener Korb mit runder oberer Öffnung und viereckigem Boden, der als Reismass (etwa 24 Liter) dient. Die nach oben gewandten vier Ecken des Korbes sind mit den breiten Blättern der siala- Staude geschmückt, die man mit bonang manalu befestigt. Über den Korb breitet man ein ulos ragidup und eine Perlenschärpe. Rechts von dem Korb wird eine flache Schale mit Zitronenweihwasser (Wasser mit dem Saft der unte mungkur, Kurkuma und wohlriechenden Kräutern), ein Bananenblatt, Stengel von Minze (banebane), die als Sprengwedel dienen, ein Trinkhorn mit Palmwein, Ingwer mit Salz, Betel und Blumen niedergelegt. Daneben stellt man einen Topfscherben mit Holzkohle und Weihrauch und ein Körbchen. In diesem befindet sich ein Binsen-

[6]) Der sinnlose Name adji nangka piring ist vielleicht zu erklären aus hatinangke biring, vgl. Van der Tuuks Wörterbuch, s. v. hatinangke, Benennung eines Kampfhahnes, der weiss ist und gelbe Füsse hat, und s. v. biring II, ein roter Kampfhahn mit weissen schnabel und weissen Füssen.

säckchen, das mit Reis gefüllt und mit grünen Zweigen umsteckt ist, und auf dem Säckchen eine Gambiri-Nuss. Links vom datu wird der Hahn, in einem Korbe (paningtingan) verwahrt, für die Orakelhandlung bereitgestellt. Schliesslich werden die „hasea na pitu" (die sieben Zutaten, eigentlich die sieben Tauglichen) auf die Reisschwinge unter den umgestülpten Korb geschoben, und zwar in bestimmter Reihenfolge: 1. ein Messingarmband, 2. ein Fingerring, 3. badja-Russ, der auf ein Zitronenblatt aufgestrichen ist, 4. Kokosöl auf einem Blatt des dapdap-Baumes (statt dessen zuweilen zwei Zitronenscheibchen), 5. die Blüte einer Blume, 6. ein Betelblatt, 7. ein goldener Ohrschmuck.

Aus gewissen Bezeichnungen, die für den Hahn, die Reisschwinge und für gewisse Teile des Korbes in den Anweisungen für die Anwendung des Orakels und in den Beschwörungsformeln gebraucht werden, lässt sich vielleicht der Grundgedanke des Orakels erschliessen, nämlich dass Batara guru sich von der Oberwelt auf die Erde herablässt, um durch den Hahn seine Weisungen zu offenbaren. Der Orakelhahn wird gelegentlich als „labalaba (= balebale) ni ompunta Batara guru doli" bezeichnet, als die „Hütte unseres Grossvaters Batara guru". Für den Kreis in der Mitte der Kompassfigur findet sich die Bezeichnung „pusat samudora" =Nabel, Mittelpunkt des Ozeans oder der Welt; für die Reisschwinge der Name „naga padoha ni adji" (naga padoha ist der Erreger der Erdbebens, der gefesselt unter der Erde liegt); für den Luft-Raum über dem Hahn der Ausdruck „banua holing", das Himmelsgewölbe"; für den nach oben gewendeten Boden des Korbes die Benennung „saniang naga langit" (saniang naga, die weibliche Wassergottheit, langit, Himmel). Vielleicht darf man dann auch annehmen, dass die sieben „hasea" sich ursprünglich auf die sieben Planeten bezogen haben.

Zur Einleitung des Orakels richtet der datu an den suhut, das Familienoberhaupt oder den Häuptling des Dorfes, die rituelle Frage nach der Veranlassung zur

Befragung des Hahnes, und bittet dann in einem Gebete um den Segen der oberen Gottheiten, der Ahnengeister, der boraspati ni tano und der boru saniang naga. Darnach nimmt man den Hahn aus dem Korbe (paningtingan). Hat er hier drei Häuflein Kot zurückgelassen, so ist das schon ein gutes Vorzeichen, ungünstig aber ist es, wenn die Entleerung dünn ist. Man reicht den Hahn dem datu. Dieser nimmt nun zunächts eine symbolische Handlung vor, er spült sich den Mund mit dem Palmwein aus dem Trinkhorn, um Lüge und Betrug wegzuspülen, hatte doch auch der Hahn vorher allerlei Unreines gefressen und sich im Staube unter dem Hause eingescharrt. Alsdann reicht er den Hahn zunächst unter den an der Befragung des Orakels Beteiligten herum, füttert ihn mit Salz und Ingwer und ermahnt ihn, gute Auskunft zu geben. Darnach hält er den Hahn über das Weihrauchbecken unter Anrufung der „Gottheiten der Ober-, Mittel- und Unterwelt" und füttert ihn schliesslich noch mit Reiskorn, damit der tondi aller am Orakel Teilhabenden „fest" sei wie das Korn des Reises, indem er ihn nochmals ermahnt, seiner Aufgabe eingedenk zu sein. Jetzt erst schneidet er dem Hahn die Kehle durch und steckt ihn unter den ampang, damit er sich dort zu Tode zappele. — Ist der Hahn verendet, sagt der datu: „Wir wollen unseren „schönen" Hahn aufdecken; „schön", damit wir ihn anerkennen können als unseren Hahn", und gibt damit der gespannten Erwartung aller Teilnehmer Ausdruck.

Bei der Fülle von Zeichen, die bei der Anwendung des Orakels des manuk di ampang vorkommen können, nimmt es nicht wunder, dass es in den Zauberbüchern des datu einen breiten Raum einnimmt. Der ganze Stoff lässt sich unter folgende Gesichtspunkte ordnen:

1. *Zeichen, die an dem Hahn selbst wahrgenommen werden.*
2. *Die Lage des Hahnes im Verhältnis zum Korbe.*
3. *Die Lage des Hahnes im Verhältnis zur Kompassfigur.*

4. Die Lage des Hahnes im Verhältnis zu den hasea na pitu.

5. Die Lage des Hahnes im Verhältnis zu den Herumsitzenden.

Natürlich kommen noch allerlei Kombinationen der verschiedenen Verhältnisse hinzu.

Die mannigfachen günstigen oder ungünstigen Zeichen geben dem Zauberdoktor die Grundlagen für seine Verordnungen für den Kranken, die Familie, die Dorf- oder Stammesgemeinschaft. Den Auskünften der Himmelsrichtungen entsprechend bestimmt er die Verwendung eines Hahnes, eines Hundes, eines Schweines oder eines Büffels für das kultische Mahl; bei günstigen Zeichen als „pandjoroti" zur Bekräftigung der Annahme der guten Auskunft oder als „pandondoni" d. h. als „Beschwerung", damit das Glück nicht davonfliege, bei ungünstigen Zeichen als „saru", um die üblen Folgen aufzuheben".

Winkler wendet nunmehr sein Interesse dem Zauber-Kalender (porhaláan) zu. Das für diese Abhandlung Wesentliche habe ich bereits in der „Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen", Deel LXIV, aflev. 1, pag. 23—27 angegeben.

Ich möchte noch einige astrologische Bemerkungen hinzufügen, die Winkler angibt.

Pag. 210—212. „Nach Dr. Adriani ist als sicher anzunehmen, dass die Batak ebenso wie andere Völker des Indischen Archipels von altersher ihren eigenen Mondkalender besessen haben, um mit seiner Hilfe aus dem Stande des Mondes ihre Schlüsse zu ziehen, ob der Tag, der der betreffenden Mondphase folgte, günstig war für das eine oder andere Unternehmen, dass aber unter dem Einfluss der Astrologie der Hindu die altbataksche Zauberkunst die bataksehen Benennungen ganz oder teilweise durch Sanskritnamen ersetzte. Zugleich weist uns Dr. Adriani auf die altbatakschen Überreste im

Kalender der Batak hin, die sich namentlich als Anhängsel der Sanskritnamen erhalten haben. So finden wir vor allem im Karobatakschen Kalender, dass sich die Z a h l e n der Tage — da man eben ursprünglich die Tage einfach zählte — vielfach erhalten haben. Im Tobabatakschen sind diese Spuren geringer, aber doch auch vorhanden".

Wir kämen jetzt zu dem unser Interesse in Anspruch nehmenden Tierkreisorakel und geben dem Verfasser das Wort.

Pag. 215—224. „Die aus dem Sanskrit stammenden Namen der 12 pormesa, so genannt nach dem ersten der Tierbilder, dem Widder (mesa), sind der batakschen Sprache angepasst; ihr ursprünglicher Sinn ist dem Gedankenkreis der Batak entsprechend umgedeutet.

Tierzeichen	*Ursprüngliche Sanskritform*	*Batakische Form*	*Batakische Umdeutung*
Widder	*mesja*	*mesa*	*hambing, Ziege*
Stier	*wresabha*	*morsoba*	*sabasaba, ein Schmetterling sobasoba, Hummelart*
Zwillinge	*mithuna*	*nituna*	*tuna, goja, gea, Wurm*
Krebs	*karkata*	*harahata*	*tohuk, rikrik, Froscharten*
Löwe	*singha*	*singa*	*babiat, Tiger*
Jungfrau	*kanya*	*hania*	*lali, Habicht*
Wage	*tula*	*tola*	*hau, Baum*
Skorpion	*wrĕstjika*	*mortiha* [7]	*batu, Stein*
Schütze	*dhanu*	*dano*	*dano, Weiher ;aĕk, Wasser*
Steinbock	*makara*	*mahara*	*sigurampang Taschenkrebs*
Wassermann	*kumbha*	*morhumba*	*guriguri, irdener Krug*
Fische	*mina*	*mena*	*dengke, ihan, Fische*

Ganz ohne Umdeutung geblieben sind also nur die Fische. Die ausländischen Tiere Widder, Krebs und Löwe sind sinngemäss durch entsprechende einheimische, nl. Ziege, Frosch und Tiger ersetzt. Bei anderen

[7]) *mortiha findet sich öfters an falscher Stelle, nämlich zwischen morhumba und mena.*

Bildern ist es deutlich, wie der Klang des unverstandenen Sanskritnamens die Umdeutung bestimmt hat: wresabha-sobasoba und sabasaba; mithuna-tuna; dhanudano. Bei tula wird nach van der Tuuks Lexikon die Gedankenverbindung deutlich durch das niassische Wort tōla-Baum. Der Wassermann findet sich schon bei den Babyloniern durch eine Urne dargestellt, und der Steinbock durch ein gehörntes Seetier. Der datu hat die Tierbilder kaum in anderer Weise kennen lernen als in der Form der stilisierten Figuren, wie sie seine Zauberbücher schmücken.

Die 12 pormesa werden zu Rate gezogen bei der Feldarbeit, beim Bau eines neuen Hauses, bei der Gründung eines Dorfes, bei Verheiratung, bei Ankunft eines Fremden im Dorf, bei den Kriegsvorbereitungen und grossen Streitsachen, die zum Kriege führen können, bei Antritt einer Reise und Aufsuchung verloren gegangener Gegenstände, und zwar für die Auffindung des für jedes Unternehmen entscheidenden Anfangstermines.

Wichtig ist die Kenntnis der Beschwichtigungsmittel (pangalomuk), die als Opfer für die den Zeitabschnitt regierende Macht aufzufassen sind und der Schreckmittel (panahut, hatatahut). Für die Wahl der Beschwichtigungs- und der Schreckmittel ist der Sinn, der den batakschen Umdeutungen untergelegt ist, bestimmend.

Einem grossen Zauberbuche [8]) entnehmen wir einige Mitteilungen über die Verwendung des Tierkreisorakels sowohl beim Ergreifen der Defensive, wenn die Feinde mit ihren Zaubermitteln Schaden zu stiften versuchen, als auch bei eigenen Offensivplänen, und bei grossen Streisachen, die zum Kriege führen können. Hierbei beherrschen die 12 Bilder des Tierkreises nicht die Monate, sondern die Tage.

---

8) Jetzt in der Sammlung des Verfassers im Museum für Völkerkunde in Hamburg.

Die Anweisung enthält nicht nur die Beschwichtigungs- und Schreckmittel, sondern sie gibt auch an, welchen Menschen Gefahr droht, und was man der Gottheit des Tages als Ersatz (porsili) geben muss, um sich dagegen zu schützen. Ausserdem findet sich bei jedem Tierkreisbilde die stilisierte Figur des betreffenden Bildes; diese soll man auf das breite Blatt eines Staudengewächses malen und in das feindliche Dorf werfen als „porsili" für die Krieger der eigenen Partei an dem betreffenden Tage.

Wir bringen hier als Beispiel nur die Unterweisung für das erste der 12 Tierbilder: mesa (also der Widder, bataksch die Ziege) regiert den Tag. Seine Beschwichtigungsmittel sind: Blüten oder auch Blätter verschiedener Pflanzen und Gräser und ein Salzgefäss. Sein Schreckmittel: fünffach zusammengeflochtener Rotang und Stricke. Sein Ersatzmittel: gelbe Blüten und Borsten eines kastrierten Schweines, Haare der Katze. Die Leute, die an diesem Tage auf der Hut sein müssen: Menschen mit einem Hängebauch, mit spitzen Füssen, mit scharfem Blick, Lügner, Leute mit kleinem Kopf, mit rundem Gesicht, mit einer Hängelippe, jemand, der ein ungeborenes Kind hinterlässt, wer am Ende des Dorfes wohnt. Auf einem kleinen Hügel würde man seinem Tod finden. Auf einem Abhang, bei einem grossen Baume wird das Treffen stattfinden. Man male die Figur (die stilisiert Figur der Ziege) auf das Blatt der sitottot — Staude und werfe es in das Dorf der Feinde. Das ist das Ersatzmittel (porsili) für unsere Krieger an diesem Tage.

Liefert das Tierkreisorakel kein willkommenes Ergebnis, so zieht der datu das Orakel der acht panggorda [9]) hinzu, um aus dem Widerstreit der pormesa und

[9]) Vgl. Taschenwörterbuch von Klinkert: in Malayischen: garuda, ein fabelhafter grosser Vogel, der Träger des Gottes Wishnu, der als der König der Vögel betrachtet wird, der Vogel Greif, der überall als Verwüster auftritt. Vgl. van der Tuuks Lexikon: gorda: Sanskritt: grĕdhra, ein Geier.

panggorda zu ergründen, welcher Tag der günstigste ist für die Eröffnung des Prozesses, für den Beginn der Feindseligkeiten, für den Antritt der Reise usw.

Die Namen der panggorda werden verschieden angegeben:

1. garoda, 2. diëak gorá, 3. sua, 4. sangmusiha, 5. sorpa, 6. sangbinaë (auch sangbinaja), 7. hania umbunu, 8. tola umfunu dano,

oder auch 1. gorda, 2. deak gorá, 3. sua, 4. sangbunia, 5. singa, 6. hania, 7. sorpa, 8. morsaboa.

Auch die batakschen Ausdeutungen der Namen weichen voneinander ab: gorda wird mit halihi (Habicht) oder auch mit onggang (Nashornvogel) wiedergegeben; deak gora mit amporik (Reisvogel) oder mit punggur madabu (abgefallener dürrer Ast); sua mit asu (Hund) oder mit babi mandugus (am Pfosten sich scheuerndes Schwein); sangmusiha mit tihus (Ratte) oder santua morpispis (pfeifende Ratte); sorpa mit ulok (Schlange), sangbinaja mit ombun (Wolke) oder nipi na sambor (Unheil verkündender Traum); sangbunia mit Fischotter.

Die Namen singa, hania, tola, dano, morsaboa lernten wir schon bei den pormesa kennen, das letzte in der Form morsoba; ihre Umdeutungen sind dieselben wie dort, nur morsaboa wird hier als ombun (Wolke) gedeutet. [10])

Dass auch die panggorda von den Hindu stammen, ist ersichtlich aus den Namen gorda, Sanskrit: grĕdhra — Geier; sua, Sanskrit: swa — Hund; sorpa, Sankrit: sarpa [*Schlange*]*; sangmusiha, Sanskrit: musika* [*Ratte*].

---

10) *Es gibt auch ein Orakel der sechs panggorda, hier lauten die Namen: gorda, diëak, gorá, sua, sangmusiha, sorpa, sangbinaja. Dies scheint die ursprüngliche Form gewesen zu sein, da die beiden übrigen Namen der 8 panggorda von den pormesa entlehnt sind.*

Aus dem oben erwähnten grossen Zauberbuche entnehmen wir folgenden Abschnitt über die 8 panggorda: „garoda regiert den Tag: seine Beschwichtigungsmittel sind Fell und Fleisch; sein Schreckmittel: ein Strick, wie man ihn für Schlachttiere gebraucht. Sein porsili: ein weisses Huhn. Die Leute, die auf ihrer Hut sein müssen: Menschen mit heller Haut, mit schwebendem Gang, der Vorfechter, der datu, der Häuptling, Leute mit wippendem Kopf, mit krachender Brust, mit schmaler Nase. Oben auf einem Berge, unter abgestorbenen Baumästen wird man an diesem Tage den Tod finden. — Mache dich auf, Majestät Zerreisser, mache dich auf, zerreisse den Atem meines Feindes! Dieser Fluch ist aufzumalen auf das Blatt der andulpak-Baumes. Man schmeisse es vor unsere Feinde; das machen wir zum porsili für unsere Krieger".

Die 12 pormesa und die 8 panggorda stellt der datu einander gegenüber, wie aus der Tabelle Seite 219 [19] ersichtlich und entscheidet je nach dem Befunde.

Die Tage, an denen die panggorda siegreich sind, sind günstig für die Eröffnung eines Prozesses, den Beginn eines Krieges, den Antritt einer Reise usw. Führt die Gegenüberstellung der 12 pormesa und der 8 panggorda zu keinem befriedigendem Ergebnis, so setzt der datu den Instanzenweg weiter fort und greift zu den pehu na pitu (den sieben pehu). Die pehu „beherrschen" oder „töten" die pormesa und die panggorda, sie „fassen sie zusammen", d. h. sie machen ihre sich widersprechenden Auskünfte ungültig.

Das Orakel der 7 pehu kann auch für sich allein angewandt werden, bei Geburten, bei Kriegen und sonstigen Unternehmungen. Den Namen der pehu na pitu liegen ebenso wie denen der ari na pitu der batakschen Kalenderwoche die Sanskritnamen der 7 Planeten des alten Systems zu Grunde. Sie heissen:

1. artia sanggasti; 2. suma simonang barita; 3. anggara patimosna; 4. muda sampe tua; 5. boraspati pidoras; 6. singkora sunggu sori; 7. samisara sunggu radja.

Tag des Monats	die 12 pormesa		die 8 panggorda		Austrag der Deutung
	Name	bataksche Deutung	Name	bataksche Deutung	
1	mesa	hambing, Ziege	gorda	onggang, Nashornvogel	Ziege und Nashornvogel streiten miteinander dieser siegt.
2	morsoba	sobasoba Hummel	deak gorá	amporik, Reisvogel	Hummel und Reisvogel dieser siegt.
3	nituna	gea, Wurm	sua	asu, Hund	Wurm und Hund, der Hund siegt.
4	harahata	tohuk, Frosch	sangbunia	silosilo Fischotter	Frosch und Fischotter, letzterer siegt
5	singa	babiat, Tiger	singa	babiat, Tiger	unentschieden
6	hania	lali, Habicht	hania	lali, Habicht	unentschieden
7	tola	hau, Baum	sorpa	ulok, Schlange	die Schlange unterliegt vom Baum getroffen.
8	dano	aek, Wasser	morsaboa	ombun, Wolke	Wasser und Wolke vertragen sich
9	mahara	sigurampang Taschenkrebs	gorda	onggang, Nashornvogel	beide sehen einander nicht, keine Gefahr
10	morhumba	guriguri, irdener, Topf	deak gorá	amporik, Reisvogel	der Vogel unterliegt durch den Topf.
11	mortiha	batu, Stein	sua	asu, Hund	der Hund unterliegt durch den Stein
12	mena	dengke, Fische	sangbunia	silosilo, Fischotter	der Fischotter vernichtet die Fische
13	mesa	hambing, Ziege	singa	babiat, Tiger	der Tiger tötet die Ziege
14	usw.	usw.	usw.	usw.	usw.

Bei den pehu gibt es keine Schreckmittel, sondern nur Beschwichtigungsmittel. Diese dienen hier nicht nur als Opfer, sondern zugleich auch als Ersatzmittel (porsili). Sie werden nach einer Beschwörung auf dem Dorfplatze oder vor der Dorfpforte niedergelegt.

Beim Orakeln zählt der datu die 7 pehu an den Fingern seiner linken Hand ab, beim Daumen anfangend bis zum kleinen Finger und dann wieder beim Daumen beginnend. Der 1. Tag ist günstig, der 2. noch günstiger für die Eröffnung der Streitsache. Am 3. Tage würde der Zwist überhand nehmen. Der 4. Tag ist wieder günstig, am 5. aber würde es fortgesetzt Streit geben. Am 6. muss man einen porsili herrichten, damit es gut geht. Der 7. Tag ist wieder sehr günstig.

Wie die 12 pormesa, die 8 panggorda und die 7 pehu eine zusammenfassbare Gruppe von Orakeln bilden, so auch die 3 folgenden: die 6 lamadu, die 5 pormamis und die 4 rambu matoga. Sie werden namentlich bei Heirat und anderen Geschäften angewandt.

Die rein batakschen Namen der 6 lamadu, auch malu, nach van der Tuuk auch namadu genannt, werden in einem Reim zusammengefasst;

1. *siala djomburdjombur;* 2. *ihan morlumbalumba;*
3. *didokhon mainondur;* 4. *laho mordjumadjuma;*
5. *didokhon mangindjam ogung;* 6. *dipaulak tu ompuna.*

Der erste Tag ist ungünstig für jegliches Unternehmen, es würde Streit (djomburdjombur) entstehen. Der 2. Tag ist im allgemeinen nicht günstig, wohl aber geschickt für den Empfang eines Geldgeschenkes und für das Ansagen (lumbalumba) eines Heiratsplanes, man darf aber noch nichts zur Ausführung bringen. Der 3. Tag ist ungünstig, nur für Zank und Streit geeignet. Es ist, wie wenn man jemand als Zuschauer irgendwohin schickt (didokhon mainondur), es ist müssig und gefährlich. Der 4. Tag ist günstig, besonders für den Beginn der Feldbestellung. Es ist so, wie wenn man jemand zur Feldarbeit schickt (laho mordjumadjuma), es ist gut und nützlich. Der 5. Tag ist sehr gut für jegliches Unternehmen. Es ist so, wie wenn man jemand schickt, für ein Fest die Gongs zu leihen (didokhon mangindjam ogung), das wird jeder gern tun. Am 6. Tage wird nichts zustande kommen, es ist so, wie wenn man jemand schickt, die Gongs zu ihrem Besitzer zurückzubringen (dipaulak tu ompuna), er wird es nur traurigen Herzens tun, weil damit dem Festfeiern ein Ende gemacht wird.

Bei diesem Orakel zählt der datu die Tage unter Nennung der Namen der lamadu an den Fingern der linken Hand ab, vom Daumen bis zum kleinen Finger und dann wieder zum Daumen.

Die 5 pormamis heissen: 1. mamis, 2. bisnu, 3. sori, 4. hala, 5. borma oder morma. Vier von ihnen tragen die Namen von Hindugottheiten, Wishnu, Sri, Kala und Brahma, und mamis scheint zu Shiwa in Beziehung zu stehen. [11] *In der batakschen Orakelkunst beherrschen diese Geistermächte die 5 Tageszeiten und ihre Namen werden darum in der Verbindung mit ihnen aufgezählt: mamis di na sogót (morgens); bisnu di na pangului (vormittags); sori di na hos (mittags); hala di na guling (nachmittags); borma di na bot (abends).*

Das pormamis-Orakel gehört eigentlich zu den Termin-Orakeln, hier aber, in Verbindung mit den 6 lamadu und den 4 rambu matoga, handelt es sich um die Auffindung eines noch unbekannten, für die verschiedenen Unternehmungen günstigen Tages.

Nachdem der datu die 6 lamadu an den Fingern abgezählt hat, zählt er in derselben Weise auch die 5 Pormamis ab, und zwar wieder beim Daumem beginnend und darnach — beim Zeigefinger anfangend — die 4 rambu matoga.

Die rambu matoga na opat (die 4 zuverlässigen Schnüre), auch rambu tiga na opat genannt, tragen die Namen: [12] *1. sulaha, 2. sulihi, 3. suda tilahana, 4.*

---

11) *Vgl. van der Tuuks Lexikon: Bemerkenswert ist, dass der 1. der pormamis, die mit den malayischen kutika lima übereinkommen, im Malayischen maheswara heisst. Maheswara ist im Sanskrit ein Name von Shiwa, sodass das bataksche Wort sich auf diesen Gott zu beziehen scheint. Vgl. H. A. van Hien, De Javaansche Geestenwereld. Drei der Namen enthält auch die Hindu-Javanische achttägige Woche: nämlich Sri, Brahma und Kala.*

12) *Die Bedeutung von sulaha ist unbekannt; sulihi ist nach van der Tuuks Wörterbuch = sibihi, Augenzeuge; suda=zu Ende; telaha (malayisch tjilaka) Unglück, namentlich, wenn alle Kinder bald nach der Geburt sterben; dipambuat halihit = der Habicht nimmt immer alles weg: Rambu matoga bedeutet: die zuverlässigen Schnüre, rambu tiga die zusammengedrechten Schnüre.*

dipambuat halihit. Die beiden ersten Tage sind günstig, die beiden letzten schlecht für jegliches Unternehmen. Die 4 rambu matoga geben nach Befragung der Orakel der 6 lamadu und der 5 pormamis den Ausschlag. — Werden die rambu matoga als selbständiges Orakel befragt, so zählt der datu die 4 Punkte an der Basis und der Spitze des Zeigefingers und der Basis und der Spitze des Mittelfingers ab.

Eine dritte Gruppe besteht aus den 3 folgenden Orakeln:

I. Bintang tiga na tolu, auch hatiha bintang sitolutolu genannnt (die 3 Sterne). Sie heissen: 1. mesa boru sibaso; 2. singa datu panusur; 3. mahara sitapi sumbahorna.

II. Hatiha landjang siduadua, auch hatiha gansip siduadua genannt.

III. Hatiha pumpun sisadasada.

Die 3 bintang tiga, die 3 zusammengewundenen Sterne, streiten stets miteinander. Es klingt wie Selbstironie, wenn der datu hier feststellt, dass die boru sibaso (die weise Frau), der datu panusur (der Meister der Zauberkunst) und sitapi sumbahorna (das Fräulein Linkerfuss vom Hahnorakel) sich nicht einigen können.

Das Paar hatiha landjang (= gandjang, langgestreckt) schwankt auf und ab wie ein Wiegebalken, dessen Enden sich gegenseitig die Wage halten; die beiden Kräfte widerstreben einander, wie die Arme einer Zange (gansip). Hier ist also auch keine Entscheidung zu finden.

So wendet sich der datu an die Instanz des hatiha pumpun sisadasada, des „einzigen Zusammenfassers", dieser entscheidet den Streit. Nachdem der datu an den 3 ersten Fingern der linken Hand die bintang tiga, an Daumen und Zeigefinger die hatiha landjang abgezählt, berührt er wieder den Daumen und erklärt: „Ich habe zu entscheiden", sagt pumpun sisadasada, „streitet nicht". Da 3 + 2 + 1 = 6 ist, so bezeichnet er den 6.

Tag als den günstigsten für das geplante Unternehmen.

Diese 3 Orakel zusammen bilden ein Bestätigungsorakel, dessen Auskunft für alle Unternehmungen in Anspruch genommen werden kann, um festzustellen, dass die Parteien für die Inangriffnahme eines gemeinsamen Vorhabens einsgesinnt sind.

Hat der datu, von den 12 pormesa beginnend, den ganzen Instanzenweg zur Erreichung eines willkommenen Resultates verfolgt, über die 8 panggorda und die 7 pehu bis zu den 6 lamadu, den 5 pormamis und den 4 rambu matoga, so überspringt er die bintang tiga und landjang siduadua und wendet sich direkt an den pumpun sisadasada, der allem Zweifel ein Ende macht, indem er den 6. Tag als den günstigsten Termin für den Beginn des Vorhabens bestimmt.

Termin-Orakel (pangatihaon). Für die Anwendung der Termin-Orakel ist das erste Erfordernis, dass der datu den Termin (hatiha) [13] *kennt, von dem er bei seiner Berechnung ausgehen kann. Bei den pormamis na lima, den 5 Zeiten des Tages, errechnet der Zauberdoktor aus dem Tage der Geburt und der Tageszeit, Morgen, Vormittag, Mittag, Nachmittag oder Abend, bezw. aus den entsprechenden 5 Nachtzeiten an den 5 Fingern seiner linken Hand, wie oft das Neugeborene in Lebensgefahr kommen wird. Das Unheil, das dem Kinde droht kann sich, falls das Kind verschont bleiben sollte, auch an einem seiner Angehörigen oder an einem Besitzgegenstande vollziehen. Ist das Kind z. B. am ersten Tage des Monats morgens geboren, so heisst das: „einmal mamis", das Kind wird nur einmal in Lebensgefahr kommen und dadurch sterben oder — wenn es durchkommt — für später gefeit sein.* [14]

---

13) *Mal. kutika, Sanskr. ghatika.*

14) *Mamis bedeutet wahrscheinlich eigentlich: süs (malayisch: manis). Die Bezeichnung mamis für den Tod ist also wohl eigentlich ein Euphemismus. Vgl. van der Tuuks Lexikon s. v. mamis.*

Daneben beachtet der datu, auf welchem Finger beim Zählen die letzte Nummer fällt. Mittel- und Ringfinger bedeuten frühen Tod, Daumen, Zeigefinger und der kleine Finger dagegen langes Leben. Beim Daumen kündet der datu, dass das Kind ein hohes Alter erreichen und ein grosser Häuptling werden wird, reich an Nachkommen und Vermögen. Beim Zeigefinger heisst es, dass es ein angesehener Mann und Vorkämpfer werden und lange leben wird. Beim Mittelfinger prophezeit der datu, dass das Kind hohen Mut und hochfliegende Pläne haben, aber in den Jünglingsjahren sterben wird. Beim Ringfinger erklärt er, es werde reich werden, aber man werde es nicht aufsuchen, es werde es wohl zu etwas bringen, aber die Leute würden keine Achtung vor ihm haben, man werde es belügen, betrügen und bestehlen, es werde nicht lange leben. Der kleine Finger aber bedeutet wieder Gutes, die Würde eines Häuptlings und eines Vorkämpfers, Tapferkeit und langes Leben.

Um nachträglich noch festzustellen, an welchem Kalendertage ein Kind geboren ist, muss der datu von dem Vater die Lage erkunden, die das Neugeborene gleich nach der Geburt auf dem Fussboden des Hauses einnahm, sowie die Tageszeit der Geburt. Danach zählt er an der Streck- und Beugeseite seines Daumen den Tag ab, an dem das Kind geboren ist; befand es sich nach der Geburt in Rückenlage, so beginnt der datu beim Abzählen am Daumenrücken, wenn in Bauchlage, dann an der Beugeseite des Daumens.

Hat man Geld oder sonst einen Gegenstand verloren, gleichgültig ob durch Nachlässigkeit oder Diebstahl, hat sich ein Mensch oder Haustier verlaufen, und alle Nachforschungen waren vergebens, so stellt der datu zunächst fest, an welchem Tage des Kalenders und zu welcher Tageszeit das Verlorene vermisst wurde, dann zählt er diese an seinen Fingern ab und erklärt, wenn z. B. der Mittelfinger getroffen wird: „Das Geld ist gestohlen, der Dieb ist gross und dick, das Gestohlene

wird sich wieder finden". Trifft es den Daumen, so heisst es, dass ein kurzer, dicker und ehrbar aussehender Mensch das Geld entwendet hat; beim Zeigefinger war es ein schlauer und dreister Mensch von mittlerer Grösse, das Gestohlene wird wieder auftauchen. Beim Ringfinger wird der Dieb, ein Mensch von mittlerer Grösse, den Diebstahl ableugnen. Beim Kleinfinger hat ein Kind oder ein kindischer Mensch das Vermisste entwendet, und es wird verloren bleiben; toucht es doch wieder auf, so wird es seinem ursprünglichen Besitzer nur Unheil bringen. Der datu macht bei allem noch einige dunkle Andeutungen, über die Zahl der Geschwister des Diebes, ob der älteste, der mittelste oder der jüngste von 3 Brüdern der Dieb sei, er beschreibt sein Gesicht, die Augen, die Nase, die Stimme. Diese unsicheren Andeutungen geben dann Anlass zu gegenseitiger Verdächtigung (masituhotuhoan), und oft kommt gerade dadurch der Diebstahl noch ans Licht.

Bei Todesfällen berechnet der datu zuweilen auch mit Hilfe der pormamis na lima den günstigsten Tag für die Beerdigung. Die 5 Punkte, die Spitze des Zeigefingers, die Basis desselben, die Mitte der Hand, die Basis und die Spitze des Mittelfingers werden berührt unter Nennung der Namen der Tage artia, suma usw. und dann weiter der 5 Tages-bezw. Nachtzeiten. Starb der Kranke z. B. am Morgen des 3. Tages des Monats, so ist es das Beste, ihn noch an demselben Tage zu bestatten, er wird dann nur 2 Mitmenschen hinter sich her ins Grab ziehen. Andernfalls müsste man bis zum 6. Tage warten, da dieser wieder auf den 1. Punkt fällt.

Auch bei einem bevorstehenden Umzug zählt der Zauberdoktor die Tage an den Fingern ab unter Verwendung dieser 5 Punkte. Zieht man aus seiner alten Wohnung aus, in ein anderes Haus in demselben Dorfe, so nennt der datu unter Berührung der Finger die dabei in Betracht kommenden Orte: 1. den Wohnplatz (einen der 4 Wohnplätze, die sich gewöhnlich in einem Hause befinden): 2. talaga, das lange Brett in der Mitte des

Wohnraumes; 3. die Tür; 4. die Treppe; 5. den Dorfplatz. Zieht man in ein anderes Dorf, so werden folgende Orte aufgezählt; 1. der Wohnplatz im Hause; 2. die Tür; 3. die Treppe; 4. der Dorfplatz; 5. die Dorfpforte. Für den Einzug ins neue Dorf heissen die Orte: 1. das alte Dorf; 2. der Weg; 3. die Pforte der neuen Dorfes; 4. der Dorfplatz; 5. das neue Wohnhaus.

In ähnlicher Weise zählt der datu bei Krankheit die 30 Tage des Monats oft einfach nur an den Fingern der linken Hand ab, um zu erfahren, ob die Krankheit, die an einem bestimmten Tage begonnen hat, lange dauern wird. Unter Nennung der Namen der Tage artia, suma usw. berührt er zunächst den kleinen Finger, darnach den Zeige-, Mittel- und Ringfinger, darnach wieder den kleinen Finger, also mit Uberschlagung des Daumens. Der Zeigefinger gibt die Tage, die für Erwachsene eine lange Dauer der Krankheit verkünden (ari ni na moramani, ari ni na morinani). Begann das Leiden also am 2., 6., 10. Tage usw., so steht dem betreffenden Mann oder der Frau ein langes Krankenlager bevor. Der Mittelfinger gibt die ungünstigsten Tage für die Kinder (ari na morsiaha), das ist also der 3., 7., 11. usw. Der kleine Finger gilt den Grosseltern (ari ni na morompuni), der Ringfinger den Leuten, die den Namen Vater, Mutter, Grossvater oder Grossmutter führen, ohne Kinder oder Enkel zu haben (ari ni na mandjoloani).

Bei den hatiha siopatopat (den 4 Zeitpunkten) zählt der datu die Tage an den vier Punkten: Mund, Auge, Stirn und Ohr ab, um zu erfahren, wo ein an einem bestimmten Tage abhanden gekommenes Haustier geblieben ist. Trifft die Abzählung den Mund, so haben Menschen oder auch Tiger das Verlorene bereits verzehrt. Trifft sie das Auge, so sieht das Verlorene bereits den Suchenden, es ist also nicht mehr weit. Trifft sie die Stirn, so ist das Vermisste dem Blick entrückt. Trifft es schliesslich das Ohr, so hört das verlorene Haustier bereits die Stimme seines Herrn, oder dieser wird bald von dem Verbleib des Tieres hören.

Vorstehender Versuch einer Darstellung der Orakelkunst des batakschen Zauberdoktors konnte nur einen kleinen Einblick in ihre Mannigfaltigkeit und Reichhaltigkeit gewähren; sie macht ja bei weitem den grössten Teil der batakschen Literatur aus. Es ist erstaunlich, wie viel Zeit und Mühe, ja, wie viel Scharfsinn die Batak an diese Pseudowissenschaft gewandt haben".

Java.

Bereits im ersten Teil dieser Abhandlung (Tijdsch. v. h. Kon. Bat. Genootsch. v. K. en W. Deel LXIV afl. 1, pag. 72—88, 100—104 und 135—142) hatte ich darauf hingewiesen, dass eine restlose Erklärung von den Figuren der oberen Reihe bei den altjavanischen Tierkreisbechern betrüblicherweise noch nicht gefunden worden ist.

Heine-Geldern, Robert, Altjavanische Bronzen aus dem Besitz der ethnographischen Sammlung des naturhistorischen Museums in Wien. Wien — Leipzig 1925 (Artis Thesaurus Bd. 1) hat sich ebenfalls bei der Bearbeitung seines Themas mit Tierkreisbechern beschäftigen müssen. Seine Beschreibung deckt sich mit dem, was wir von Tierkreisbechern wissen, dennoch will ich darauf hinweisen, dass er darauf aufmerksam macht, dass die meisten Stücke dem 14. Jahrhundert angehören, also jener Zeit, von der bekannt ist, dass das alte Reich Madjapahit in Blüte stand. Vereinzelte Becher lassen sich auch aus dem 13. und 15. Jahrhundert nachweisen. Von den Figuren der oberen Reihe lesen wir bei ihm:

Pag. 26 „Nr. 29 .... Sie zeigen gewöhnlich zwei Reihen Figuren, und zwar unten die zwölf Zeichen des Tierkreises, darüber die dazugehörigen den betreffenden Monat bezeichnenden Gottheiten .... sie werden verschieden benannt und ihre genauere Bedeutung ist noch wenig geklärt. Sie zeigen teils menschliche, teils

dämonische Gestalt und erinnern stark an die Figuren des javanischen Schattentheaters (Wajang....)...."

Dr. Stutternheim, W. F., der meine Abhandlung über das hier von mir weiter auszubauende Thema der Sternkunde und Sterndeuterei im malayischen Archipel gelesen hat, gibt bei der Besprechung der altjavanischen Bronzen von Heine-Geldern in der Zeitschrift „Djâwâ van het Java-Instituut 5e jaarg. Nr. 1, Jan.-Febr., Weltevreden 1925 folgenden beachtungswerten Beitrag:

Pag. 58 „So findet man in den meisten der unbeeinflussten tenggeresichen desa's [*Dörfer*] *einen prasen, Zodiakalbecher, da er, nach dem, was Herr Blijdenstein uns mitteilte, das Wahre der desa-pusaka* [*der Dorf (Familien)-Erbgüter*] *ausmacht. Uber die darauf vorkommenden Zeichen können Beteiligte allerlei Wissenswertes in dem socben erschienenen Artikel über „Sternkunde und Sterndeuterei im Malayischen Archipel" von Prof. Dr. A. Maass in T. B. G. 1924 lesen. Wir wollen hier nur auf eine einzige Merkwürdigkeit weisen, die bei dem Zeichen für aquarius (kumbha-Wasserkrug) auffällt und die darüberstehende Figur, nach Scholten (Handelingen Congres Solo 1919) Prajapati abgebildet mit einem Pflug vorstellt. Kann dies mit der Legende, dass Janaka bei dem Pflügen einer Opferfurche (Prajapati = Herr des Opfers) einen Krug (kumbha) fand, aus dem Sita zum Vorschein kam? Da es klar ist, dass in der Ramaerzählung mit so vielen anderen Bedeutungen auch die einer Astralmythe sich verbirgt, meinen wir hierin eine nicht zu übersehende Tatsache erkennen zu müssen".*

Eine besondere Freude bereitete es mir, dass meine Abhandlung „Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel" im Kreise von philologisch geschulten Oriëntalisten schnell eine Bereicherung gefunden hat und die Aussicht besteht, bald die Veröffentlichung des Inhalts einer Wariga erscheinen zu sehen. Wie aus meinen früheren Mitteilungen in dieser Zeitschrift hervorging, legte ich besonderen Wert auf eine derartige

Publikation. Aus den Abbildungen einer in meinem Besitz befindlichen Wariga war ich mir von vornherein darüber klar, dass sich die Wariga mit dem Tierkreis und den 35 Sternbildern resp. Sternen, die die Javanen und Balinesen zu Wahrsagezwecken in ihrem palatintangan benutzen, beschäftigen wird. Schon die restlose Identifizierung dieser Kalendersterne, wie ich sie mal nennen möchte, wäre eine Bereicherung unserer Kenntnisse.

Ich begrüsse es deshalb, dass Herr Dr. Th. Pigeaud damit einen Anfang gemacht, vorhandene Irrtümer berichtigt, und unerklärliche Sternbilder festgestellt hat. Vor allem, dass es ihm gelungen ist, die in der indischen Astronomie so wichtigen Mondstationen bei Javanen und Balinesen in dem Anggastyaparwwa wiederzufinden. Diese ausserordentlich wertvolle Bereicherung meiner Studien möchte ich hier in einem gekürzten Auszug nochmals zur Geltung bringen und in dem Nachtrag zu meiner Abhandlung einbezichen. Folgen wir der fesselnden Schilderung, die uns Dr. Th. Pigeaud in seiner Studie „Een stuk over sterrenkunde uit het Anggastyaparwwa, het Naksatrarupa Weltevreden: Albrecht 1925, Tijdschr. v. het Kon. Bat. Genootsch. v. Kunsten en Wetenschappen, Deel LXV, afl. 1 en 2, gibt. Dem Verfasser standen vier Handschriften A, B, C, D zum Vergleich zur Verfügung. Von diesen bildet A die Grundlage zu dem hier angeführten Text, während die anderen abweichenden Lesarten von B, C und D in den Fussnoten berücksichtigt werden.

„Pag. 291—297. Es gibt noch mehr Kinder von dem ehrwürdigen Dakṣa mit Asiknī (der Nacht), Jungfrauen, reif und schön, die 27 nakṣatra's; die dem Monde angeboten sind. Ihre Namen einer nach dem anderen sind: Açwinī, Bharaṇī, Kṛttikā, Rohinī, Mṛgaçiras, Ardrā, Punarwasu, Puṣya, Açleṣā, Maghā, Pūrwwā Phalgunī, Uttarā Phalgunī, Hasta, Citrā, Swāti, Wiçā-

khā, Anurādhā, Jyeṣṭhā, Mūla, Pūrwwā Aṣāḍha, Çrawaṇa, Pūrwwā Bhādrapadā, Rewatī, Uttarā Bhādrapadā.

Das sind die 27 Töchter [*tatsächlich sind nur 27 angegeben*] *von ihm, die dem Monde zur Frau dienen. Dies sind ihre Kennzeichen:*

2. [1]) *Sterne, die das Aussere eines Wagens haben, heissen Rohiṇī; 5 Sterne hat dieser.*

1. *Sterne, die das Aussere eines Scheermessers haben, heissen Kṛttikā; 6 Sterne hat dieses.*

3. *Sterne, die das Aussere von dem Kopf eines Stück Wildes (Hirsch, Antilope) haben, heissen Mṛgaçiras; 3 Sterne hat dieser. Die Sterne, die die Menschen in ihren Gesprächen Taṇḍas ning wuk Damalung (den Kopf des Schweines Damalung) nennen, heissen Puṣya* [2]).

4. *Es gibt auch Sterne, die das Aussere eines Elefanten haben, aber mit einem Stern* [3]) *in der Mitte; sie heissen Ardrā.*

27. *Sterne, die das Aussere der Betonungszeichen bh* [3]) *haben, heissen Bharaṇī* [4]).

26. *Sterne, die das Aussere eines Vierecks haben, heissen Açwinī.*

5. *Sterne, die das Aussere eines Schiffes haben (dies nennt man Lañcang si Wadwan, das Boot der Frau), heissen Punarwasu; 6 Sterne hat dieses.*

---

[1]) *Diese Nummern geben die Reihenfolge bei D an. Das Vorhergehende fehlt bei D.*

[2]) *Nach D: Diesen (d.i. Mṛgaçiras) nennen die Menschen in ihren Gesprächen den Kopf des Schweines Damalung. (Puṣya ist in D Nr. 6, katunggyang).*

[3]) *Nach D.*

[4]) *Ende dieses Stückes in D Schluss (Titel): Folglich ist das Nakṣatrarūpa (Gestalten der Sternbilder).*

8. Sprechen die Menschen von Kĕbwan saṇḍang [5]), so ist das Maghā; 5 Sterne hat dieser.

11. Sterne mit dem Äusseren einer Hand, heissen Hasta; 6 Sterne hat diese.

14. Sterne [6]), welche die Menschen in ihren Gesprächen Wangun-wangunan salah ukur nennen, heissen Wiçākhā; 4 Sterne hat dieses.

12, 13. Was die Sterne Citrā und Swāti betrifft, so haben diese (jeder) einen Stern.

10. Die Sterne, die die Menschen Tanggungantru [7]) nennen, heissen Uttarā Phalgunī; 3 Sterne hat dieser.

9. Die Sterne die die Menschen Hĕḍuk tinimbun (aufgestapelte Arènfasern) nennen, sind Pūrwwā Phalgunī; 6 Sterne haben diese.

15, 16. Was Anurādhā betrifft, so hat dieses 4 Sterne; sein Ausseres ist wie ein Viereck [8]), in der Mitte sind noch 3 Sterne. Das ist der Unterschied mit dem ersten (d. h. dem östlichen?), dieses heisst Jyeṣṭha.

17. Die Sterne, welche die Menschen in ihren Ge-

---

[5]) *Die Bezeichnung hiervon ist nicht deutlich. Nur als Vermutung wird die Üebersetzung angeführt: Der Büffel, der feststeht (um etwas auf seinen Hörnern aufzufangen). Dazu ist zu lesen kĕbo-n saṇḍang und zu vergleichen: ngaḍangi, erwarten; haḍangan, Büffel; mal. sĕladang, wildes Rind; mal. von Bandjĕrmasin: andangan, Büffel; Dr. van der Tuuk brachte den Ausdruck aber unter sandang (K. B. W.). Die Übersetzung von D: kĕbon saraṇḍa bleibt unerklärt.*

[6]) *Augenscheinlich zu übersetzen mit: Das Gebäude mit unrichtigen Massen. In einem Teil aus der Wariga von Klungkung, der die javanisch-balinesischen Sternbilder aufzählt, sieht man aber auf der Zeichnung, die bei Salah ukur steht, zwei mit Stöcken kämpfende Männer.*

[7]) *Die Bezeichnung ist nicht klar; vielleicht: ungenügend als Strebebalken (antru, neuten?). Dieses Sternbild hat dann auch wirklich 3 Sterne.*

[8]) *Nach C und D folgt hier: 16. Die Sterne, welche wie ein Elefant aussehen, jedoch in der Mitte auch 3 Sterne (das ist der Unterschied mit Ardrā) haben, heissen Jyeṣṭhā (Ardrā hat auch eine Elefantenform).*

sprächen Sangkal tikĕl (den gebrochenen Beilstiel) nennen, heissen Mūla; 5 Sterne hat dieser.

18, 19. Die Sterne in einem weitläufigen (sich ausstreckenden) Viereck heissen Pūrwwā Aṣāḍhā [9]).

6, 7, 22. Die Sterne, welche das Aussere eines kattunggèng — Skorpion haben, heissen Çatabhiṣā [10]).

23, 24. Die Sterne Pūrwwā Bhādrapadā und Uttarā Bhādrapadā haben alle beide 4 Sterne, sowie das Aussere eines Vierecks.

25. Die Sterne, die die Menschen Puyuh atarung (die gegeneinander anfliegenden Wachteln) nennen, heissen Rewatī; 5 Sterne haben diese.

20. Die, welche das Aussere eines Dreizacks haben, heissen Çrawaṇa.

21. Die Sterne, die das Aussere eines Fisches haben, heissen Dhaniṣṭhā.

Das sind die Merkmale der 27 nakṣatra's. Die Sterne, welche die Menschen Wintang wuwur (die ausgestreuten Sterne) nennen, heissen Suranadī (die Milchstrasse), ein Strom in der Götterwelt, die Flussklausnerei der Saptarṣi's.

Ausser diesen gibt es noch viele Sternbilder, erstens die Saptarṣi's (der Wagen in dem Grossen Bären) und all die Siddhayogiçwara's [11]), *samt den Saptagraha's (den Planeten), beginnend mit Çakra (Çukra, Venus), und den himmlischen Verbleibsplätzen derjenigen, die ihr dharmma übend und Geschenke auf Erden gegeben haben. Die, welche die Menschen Wintang anular (übergehende Sterne) nennen, sind die Sterne, die herabstei-*

---

9) *Nach D: 4 Sterne hat dieses. Hierauf folgt in D: 19. Die Sterne, die Menschen Parahu Tugĕl (das gebrochene Schiff) nennen, heissen Uttarā Aṣāḍhā, 4 Sterne hat dieses.*

10) *Nach D 1 (6): das ist Puṣya; 10 Sterne hat dieses. Hierauf folgt in D: 7. Die Sterne, welche wie ein Festgebäude aussehen, heissen Açleṣa. Çatabhiṣā ist in D Nr. 22.*

11) *Siehe die angeführte Stelle im K. B. W. unter Damalung und den aus dem Anggastyaparwwa im Tantu, S. 324 bezogenen Platz.*

gen, um (wieder) geboren zu werden, das heisst: die Frucht ihrer guten Werke geht auf.

Hier kann auf die sternkundigen Besonderheiten dieses Textes nicht näher eingegangen werden; nur auf einzelne Punkte sei Aufmerksamkeit gelenkt. Erstens: die Angaben der Anzahl Sterne, die jedes Sternbild enthält, weichen von denen ab, welche in den meist bekannten indischen Werken über Astronomie [12]) vorkommen. Soweit sie angegeben werden, sind die Zahlen in den Anggastyaparwwa manchmal grösser. Die Sanskrittexte aber stimmen in diesem Punkt auch gegenseitig oft nicht überein.

Auch die Mitteilungen über die Figuren der Sternbilder in dem herausgegebenen Stück stimmen nicht mit dem überein, was man in den indischen Werken findet. Allein die Figuren von Kṛttikā (Messer; 6 Sterne), Rohiṇī (Wagen; 5 Sterne), Mrgaçiras (Kopf von einem Stück Wild, Hirsch, Antilope; 3 Sterne) und Hasta (Hand; in dem Anggastyaparwwa 6 Sterne) findet man auch in Sanskrittexten; die anderen Figuren sind durchweg verschieden. In den Sanskrittexten besteht in diesem Punkt gleichfalls eine Meinungsverschiedenheit, es ist also nicht ausgeschlossen, dass die abweichende Auffassung dieses Stückes auf sein Sanskritoriginal zurückgeht.

Drittens muss hier auf die eigenartige Reihenfolge der Sternbilder hingewiesen werden. Während A, B und C in dem ersten Absatz die in späteren astronomischen Sanskrittexten gewöhnliche Reihenfolge haben

---

[12]) *Siehe Colebrooke, On the Indian and Arabic Divisions of the Zodiac, Miscellaneous Essays II; Burgess, Translation of the Sūryasiddhānta Journal Am. Or. Soc. VI; Weber, die vedischen Nachrichten von den Naksatra, Abh. Ak. Wiss. Berlin 1861; Thibaut, Astronomie (Grundriss); G. R. Kaye, Hindu Astronomy, Mem. Arch. Survey of India, 1924.*

(Beginn Açwinī), beginnt D die absonderliche Aufzählung mit Kṛttikā. [13])

Auch die vedische nakṣatra-Reihe beginnt mit diesem Sternbild [14]*). Neben einer ersten Möglichkeit, dass das (uns noch nicht bekannte) Sanskritoriginal des Anggastyaparwwa die alte Reihenfolge beibehalten hat, steht eine andere, dass, im Zusammenhang mit der grossen Bedeutung von Kṛttikā (die Plejaden) für den Kalender bei den Javanen, die Reihenfolge auf Java anders bearbeitet wird. Dass das altjavanische Anggastyaparwwa nicht eine Übersetzung, sondern eine Umarbeitung von einem Sanskritwerk ist, scheint unter anderen auch aus den javanischen Sternbildern ersichtlich.*

Zum Schlusse möge die Aufmerksamkeit noch auf das Fehlen des Abhijit, des Sternbildes, das manchmal zwischen Uttarā Aṣāḍhā und Çrawaṇa untergebracht wird, gelenkt werden. Hierin stimmt das Anggastyaparwwa aber mit sehr vielen Sanskrittexten überein.

Das Vorhergegangene möge von einigem Interesse sein, um zu sehen, in welchem Masse indische Astronomie auf Java gewesen ist und vielleicht, um die Ähnlichkeit zwischen Anggastyaparwwa und der Sanskritliteratur herauszufinden. Auch für die Kenntnis der javanisch-balinesischen Sternbilder ist das hier herausgegebene Stück nicht ohne Bedeutung; es bestimmt die Plätze von verschiedenen derselben durch Vermittlung der indischen nakṣatras die darin (wahrscheinlich nur weniger oder mehr) übereinstimmen. Die also festgestellten Sternbilder, deren Platz in der Abhandlung von Prof. Maass noch nicht vorkommt, sind:

---

13) *Über die vermeintliche Ursache (Bestreben zur Wiederherstellung des Textes aus einer geschändeten Handschrift) der Verwirrung in der absonderlichen Behandlung der Sternbilder in A, B und C ist bereits gesprochen. Auch die Aufzählung in dem ersten Absatz des veröffentlichten Stückes, welche D nicht hat, ist etwas in den Wirrwarr geraten; es sind da auch ein paar Namen ausgefallen.*

14) *Siehe Weber l. c.*

Damalung (Mṛgaçiras, im Orion),
Lañcang si Wadon (Purnawasu, in den Zwillingen),
Kĕbon sandang (Maghā, in dem Löwen),
Duk tinimbun (Purwwā Phalgunī, in dem Löwen),
Tanggungantru (Uttarā Phalgunī, in dem Löwen).
Salah ukur (Wiçākhā, in der Wage),
Parahu tugĕl (Uttarā Aṣāḍhā, im Bogenschützen).

Hierunter sind einige Sternbilder, von denen der Name selbst noch nicht in den herausgegebenen Listen [15]) *vorkommt; andere, die darin zu finden sind, fehlen hier aber. Dass Sangkal tikĕl (Mūla) in dem Skorpion liegt, wird bestätigt; die Vermutung des Herrn van Hinloopen Labberton* [16]), *dass Puyuh atarung mit dem atjehschen Pujōh meu̯lōt übereinstimmen sollte, scheint aber verkehrt zu sein. Rewatī, mit dem dieses javanisch-balinesische Sternbild gleichgestellt wird, liegt in den Fischen.*

Im allgemeinen wird man sich meiner Ansicht nach hüten müssen, die 35 javanisch-balinesischen Sternbilder mit den 27 oder 28 indischen nakṣatras zu eng in Zusammenhang bringen und die 27 allemal in den 35 enthaltend finden zu wollen. Die javanischen Sternbilder können, ihrer Anzahl nach, keine unmittelbare Verbindung mit einem astronomischen Monat haben, wie es, soweit bekannt, die nakṣatras im Anfang tun; ihre Anzahl aber ist dieselbe, wie die Anzahl der Tage, die von der einen Verbindung eines bestimmten Tages der siebentägigen Woche mit einem bestimmten Tag der fünftägigen Woche zu einer zweiten gleichen Verbindung (sĕlapan) verläuft. Dieser Zeitraum von 35 Tagen spielt in der Zeitrechnung und im Leben der Javanen eine grosse Rolle. Da die Wahrsagerei der Natur der Sache entsprechend stets verschiedene Gruppen grosser Zahlen miteinander in Verbindung zu bringen trachtet, sind die Tage dieser Periode von 35 Tagen (möglichen-

---

15) *Siehe die Abhandlung von Prof. Maass.*
16) *Geïllustreerd Handboek van Insulinde, blz. 44.*

falls eine Nachahmung davon, aber nicht in Übereinstimmung mit dem Connex der Zeitrechnung der nakṣatra's) jeder mit einem Sternbild verbunden. Einige hiervon kommen wohl ziemlich mit einer nakṣatra überein, andere aber nicht; diese liegen vielleicht sogar ganz aus dem Gebiete dieser letzten Gruppe.

Dies alles auszuarbeiten ist aber nicht der Zweck dieser Mitteilung, die nur als eine Beilage zu der Abhandlung von Prof. Maass anzusehen ist. Vielleicht bietet sich binnen kurzer Zeit Gelegenheit, durch die Herausgabe der Inhaltsangabe einer ausgedehnten Wariga-schrift auf diese Angelegenheit zurückzukommen".

Bali.

Noch einmal möchte ich auf die Studien von Friederich zurückkommen. In seinem „Verloopig verslag van het eiland Bali", der auch im Englischen „An account of the Island of Bali" im „Journal of the Royal Asiatic Society", New Series X, 1878 p. 86 ff erschienen ist. Ich folge der holländischen Original ausgabe und erwähne noch einige Bemerkungen zur Zeitrechnung und zur Benutzung der Gestirne, wie wir sie in den „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Deel 23, pag. 49 antreffen.

„Die einzigen Sternbilder, die die Balinesen zu solchen Berechnungen [*des Jahres*] *benutzen, sind die Plejaden und der Orion. Der letztere heisst Waluku, der Pflug, auch mit dem indischen Namen lânggala (im Malayischen tenggala),* [*im Balinesischen auch tĕnggalâ für das der Hofsprache angehörende waluku*]. *Sie verstehen darunter jedoch bloss die drei mittleren Sterne des Orion".*

Herr Assistent-Resident a.D. H. E. F. Schwartz, der viele Jahre auf Bali war, hatte die Freundlichkeit, mir über dortige Sternbilder, von denen noch eine grosse Anzahl nicht bestimmt werden konnte, das Folgende mitzuteilen. Aus ihm werden wir ersehen, wie wenig

selbst die Priester zum Teil Bescheid wissen und welche Schwierigkeiten es bereitet, auch nur einen kleinen, wenn auch nicht ganz befriedigenden Erfolg zu haben.

„Das Identifizieren von Sternen und Sternbildern .... ist nicht leicht. Im Oktober [1924] machten mir ein paar pedanda's [Priester] einen Besuch, die erklärten, die Namen wohl zu kennen, aber die Sterne nicht angeben zu können oder näher anzudeuten. Ihre Mitteilungen sind überdies von einander verschieden, sodass darum schon identifizieren unausführbar und gefährlich ist. Die schriftlichen Antworten von anderen waren alle ebenso unbefriedigend, wobei noch hinzukommt, dass ich nicht im Besitz von tüchtigen und deutlichen Sternkarten bin. Nur von èrang-èrang (nicht: ngèrang-èrang [wie Friederich Tabelle zu S. 168 [1] *angab]) waren die Erörterungen, obwohl ungenügend, ziemlich gut gleichlautend, nämlich ein Stern, der vor dem bintang siang (Morgenstern) erscheint".*

Molukken.

Von der kleinen Molukkeninsel Tidore, westlich von Halmahera gelegen, liefert uns Clerq, F. S. A. de, Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate, Leiden: Brill 1890 8° folgenden kleinen Beitrag:

S. 73. „Die Sterne spielen in dem Leben der Tidoresen eine relativ grosse Rolle; Händler haben selbst Zeichnungen des Himmelsgewölbes, um die glücklichen Tage zu berechnen. Der Morgenstern heisst koru und der Abendstern bolongosa. Bei Streit zwischen Eltern und Kindern wird das erste Wort wohl als eine Art Verfluchung gebraucht. Das Siebengestirn heisst pariama und nach Massgabe seiner Höhe wissen die Gärtner, ob es Trockenheit gibt, oder Regen fallen wird und

---

[1]) *Tijdschr. v. h. Kon. Bat. Genootsch. Deel LXIV, afl. 1.*

ob es Zeit zum Holzfällen ist, zum Verbrennen oder zum Pflanzen. Sternschnuppen (lodja) und Kometen (ngomasofu) bringen keinen besonderen Aberglauben mit.

Bei Mondfinsternis besteht wie anderswo der Glaube, dass der Mond durch einen Drachen verschluckt wird und, dass dieses Tier durch ein grosses Geschrei und das Schlagen auf Tifah und Gong zu vertreiben ist. Das Volk sagt, dass Blätter während der Verfinsterung gepflückt ein gutes Heilmittel werden und Frauen, die unter einer solchen Erscheinung niederkommen, kriechen unter das Bett oder die Ruhebank, damit das Kind nicht halb weiss und halb schwarz zur Welt kommt".

Hiermit möchte ich meinen Nachtrag beenden und spreche nochmals den Wunsch aus, dass die Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Inselmeer weiter gepflegt werde, nachdem von mir das Fundament dazu in dieser Zeitschrift gelegt worden ist.

DRUCKFEHLERVERZEICHNIS

Tijdschr. Kon. Bat. Gen. Dl. LXIV S. 1-172 und 347-469

Seite	Reihe		Statt	Lies
	von oben	von unten		
6		1	kidong	kidang
7		13	Kampwng	Kampong
10		16	15. keunong	5. keunong
10				
24	Tab Sp. 1. Nr. 2		Sumd	Suma
24	Tab. Sp. 1, Nr. 21		Pamisara	Samisara
24	Tab. 2, Nr. 3		nari	uari
25		11	den Gürtel	das daranhängende Schwert
27	15		den Urheber	dem Urhebern
28	10		siari	si ari
28	14		sampulu	sapulu

Seite	Reihe von oben	Reihe von unten	Statt	Lies
36	19		515	517
37	10		quama(r)	qama(r)
47	3		F. P.,	J. P.,
54		6	(Muta Dyadi)	(Mula Dyadi)
55		12	geachtet	dargestellt
62	16		sa'aban	sa'bân
62	17		zu'l-qua'da(h)	zu'l-qu'da(h)
62		3	labo	lago
62		3	lalo	lago
64	9		Waage	Wage
64	15		barä usutnai	bälä úsu-t ńâi
64	15		usut nai	úsu-t ńâi
64	15		lälän	läläu
66	18		Pi katetelu	si katätälu
69	3		Taligat	Tagilat
70	8		d. c.	a. c.
73	17		Abschitt	Abschnitt
73		6	Mésáris	Mesársi
74	1		versponding	corresponding
74	11		Wánok	Wánoh
75	11		befal	befall
78	13		Friedrich	Friederich
83		2. Anmerk.	Böhthingk	Böhtlingk
84	6		auszudeuten	anzudeuten
84		8	Ialah	Jalah
86	14—15		sie den	sie mit den
92	16		Milies	Millies
94	10		Gadjamini	Gadjamina
94	15		Versammlung	Sammlung
97		17	stattgevonden	stattgevonden
102	3		Taf. Nr. 1	Taf. 26 Nr. 1 (u.s.w.)
103	18		Taf. II. Nr, 11	Taf. 26, Nr. 11
114		11	1/2 7 Uhr	eine 1/2 Stunde
115		2	wulu	wuluh
126	12		Sandrick	Sandick
128	5		kaiju	kayu
128	11		Kritikâ	Kṛtika
129	5		Pědës	Pědës
Tab.	Sp. 9, R. 4		beḍiding	Bĕḍiḍing
"	" " "	R. 8	Rĕndĕng	Rĕṇḍĕng
135	13		Abbild. 9)	Abbild. 8)

Seite	Reihe von oben	Reihe von unten	Statt	Lies
138			sondern	sonst
139	Tab- Sp. 10,	R. 2	Rakaṭa	Rakata
144	19		Veth. P. I.	Veth, P. J.,
147		18	Kohlbrügge	Kohlbrugge
149	13		Tagil	Tagih
152		20	Brandes S.	Brandes, J.,
152		6	Redite	Rediti
		18	Pukuh	Puhuh
159	16		Kritjika	Mretjika
160		12	Palatintangan	Palalintangan
162	4		16	21
168		12	petitan	petètan
Tab.	Sp. 6. Nr. 24		pepitan	petetan
172	1		Primen	Pflöckchen
349	10		Sonne oder	Sonne, ohr,
349	11		Kokonen	Koron
349	11		Cyaref	Pyaref
349	12		Fenna	Fenma
349		13	Loron	Lorong
349		9	Bulak	Bulang
350	1		„Anmerk."	„Anmerk. 1"
351		7	hurane	hurano
352		8	namata	numatata
354		19	indyus	indicus
355	16		Vavunesen	Savunesen
357		1	Makkendi	Maklendi
360		14	Verfallen	Verfall
361	2		Bryn	Bruyn
361	8		abadares	abdares
361	9		Jabadares	Jaberdares
362	6		F. I. F. van Hasselt	F. J. F. van Hasselt
362	14		I. Weyland	J. Weyland
365	20		Galearesen	Galelaresen
365		3	Tabarezen	Tobarezen
367		10	ngovsa	ngoosa
370	10		Razawolai	Rarawolai
370	13		Omongea	Omonga
370	15		unterläss, läss	unterlässt, lässt
371	9		ihnen	sie
372	11		serzählt	erzählt
372		9	Stranbevölkerung	Strandbevölkerung
372		6	ehlich	ehelich

Seite	Reihe von oben	Reihe von unten	Statt	Lies
372		4	Rapi	Rapie
373	13		Keling	Keting
375		3	Blaume	Blume
377		8	durch das	durch das Wort, das
377		4	dass	dass das
379		15	zu nur	nur zu
380	2		Alder	Adler
385	12		bawi	bawoi
385		14	maju-rang	maju-rong
387	1		menu	nenu
387	10		Mirbabu	Merbabu
387	12		Pazieren-tiean	Pasiren-tiean
387	17		Djaweta	Djaweth
387		13	Peters's	Peter's
387		7	[des Reis]	[des Reisfeldes]
387		2	Naman	Nawan
392	7		kangkongkoq	kongkangkoq
393	18		auf	an
394	2		(Ot-Danon)	(Ot-Danom)
395		3	huala	suala
401	18		tronwood	ironwood
401		6	on the	on to the
402	2		detirmine	determine
403	5-6		essbarer Fluss-fisch	essbaren Fluss-fisches
404		4	Anstaris	Antares
407	14		is	in
410		16—15	bu-lang	bu-lan
410		3	Bulang	Bulan
414	10		Waku	Wuku
415		14	Warige	Wariga
415		13	5296	5436
415		11	Parimbĕlan	parimbĕtan
415		6	(Bl. 139-144)	(Bl. 134-144)
416		9	Adres	Andree
417	3		Monsume	Monsune
421	3		Früh	Freih.
421	9		P. 33	p. 33-34
421	13		u. 82-83	u. das Toten-reich p. 82-83
421	14		samboan	sombaon
421		14	XXXVII,	XXXVIII

Seite	Reihe von oben	Reihe von unten	Statt	Lies
422		16	l. c. p.	l. c. III, p.
423	11		Lieang	Luang
423	13		Sorua	Serua
423	17		Hasset	Hasselt
423		18	253	263
423		8	Geisterkult Bd. 31,	Geisterkult. Allg. Miss. Zeitschr. Bd. 31.
423		2	Lumunu'ut	Lumimu'ut
424	18		P. 110. ff	p. 110 ff u.p. 320, Nr. 31
424		17	Andrea	Andree
424		13	4. W.,	„H. W."
428		19	Reis	Reiz
430	15		Pumanrvasu	punarvasu
430		16	puhuh tarung	pujöh meulöt
430		10	Lancer	Cancer
430		8	Pependöjan	pepöndöjan
430		6	Tikal	tikel
431	7		(malsijalang)	(mal. sijalang)

Der Tierkreis

Sumatra-Batakländer-Toba.

Spalte Reihe

Java und Madura.

Spalte	Reihe	Statt	Lies
2	3	M'rikaha	M'rikaga
6	2	kémel	kamel

Java und Madura

Spalte	Reihe	Statt	Lies
10	2	srawan	srawânâ
10	9	mâjâ	nâjâ

Seite	Spalte	Reihe	Statt	Lies
			Bali.	
	3	4	karekatâka	karäkâtaka
	9	2	mritjika	mitjika
	10	2	wresitjika	wresjtjita
Seite 435	Reihe von oben	von unten		
			Die Planeten. Java=Madura=Bali.	
	Spalte	Reihe		
437	2	2	mata in hari	mata ni hari
437	2	17	sibaja	sibaja, luwo
437	2	24	sreng'énge'é	srëngenge
437	3	18	canuah	canua
437	3	19-20	mund	muna, kanooah
438	2	8	liroh	liro
438	3	21	wolle	wolle, wall
439	1	1	Gorem	Gorom
439	1	32	Athiago	Ahtiago
440	1	6	Tabetto	Tabello
440	2	15	wange-ma-dku	wange-mä-aku
440	3	9	ngo	gno
441	2	2	bintang rusha	bintang rutha
441	1	3	bintang thikur-luëng	bintan thiku-reuëng
441	1	14	[Mentawai-Inseln]	Pala tutunan, Venus als Morgen u. Abendstern.
441	1	26	metala	metala [gilt auch als Abendstern]
442	1	5	Eectar	Eetar
442	1	21	hurru	kurru
442	2	3	Tabello	murum mamoamoko [Venus als Abendstern]
442	2	9	kafeesatz	kaffeesatz
442	2	11	ipengamo ni wihoö	ipenganno ni wehoö,
			2. Nicht identifizierte Sterne und Sternbilder.	
Sumatra.				
444		5	Bintang Solva	Bitang Soloa
444		7		

Seite	Spalte	Reihe	Statt	Lies

C. Fixsterne.

Identifizierte Sterne.

Orion	2	1	bintang thèë	bintang lhèë
	5	5	si tōlu deu,	si tōli deu,
	7	1	wĕladjad	wĕladjar
Siebengestirn	10	6	pĕrdahpatah	pĕrda patah
	8	3	kĕrtiä	kĕrtika
	9	5	Gotong-Inseln):	Gorong-Inseln):
	9	11	ada kunu	adahunu
Kreuz des Südens	7	14	trisanka	tris'anku
Kleiner Baer	8	4	padati puwung	padati suwung
Polarstern	7	3	(al Qutb).	(al Quth).
Wasserschlange	6	4	pa-aban-an	pa-abań-an
Sirius.	9	6	pahikelan-untaun	pahilekan-untaun
450		18-19	Mac-mihan	Mac-millan
455		33	euhonomiques	astronomiques
456		4	nation	natives

Garuḍa van Tjaṇḍi Soekoeh (Lawoe)
met schaamplaat.

BLADVULLING

Schaamplaten in de Hindoe-javaansche kunst

door

Dr. W. F. Stutterheim.

Welbekend zijn de twee gouden sieraden, waarvan het eene, afkomstig van Djapara, zich op het oogenblik in de goudkamer van het Museum van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bevindt en aldaar onder de fraaiste stukken wordt geteld, terwijl het andere, mogelijk nog fraaier, in de collectie oudheden van P. A. A. Mangkoe Nagara VII is opgenomen en afkomstig is van Tirtajana (Lawoe). Beide voorwerpen zijn hartvormig, druk met ornament versierd en vertoonen daarenboven nog eenige figuren; bij het djaparasche exemplaar een Arjuna tusschen twee hemelnimfen en bij het Soerakartasche een enkele naakte vrouw. De uitvoering is bij beiden wonderlijk goed; zonder eenig voorbehoud moet van een kunstwerk worden gesproken.

Voor zoover mij bekend is, staan beide stukken op het oogenblik bekend onder den naam sierplaten. Groeneveldt spreekt in zijn Catalogus van een hals- of borstsnoer [1]). Brandes noemt het Djaparasche stuk een schaamplaatje (hij noch Groeneveldt kenden het andere exemplaar) [2]). Elders spreekt hij van een buikplaat [3]).

---

[1]) Groeneveldt, Catalogus Batavia: 303 (1494).

[2]) O. R. 1914 : 208 No. 678. O. R. 1911 : 82 No. 272. O. R. 1902 : 13. Plaat 4/3.

[3]) O. R. 1902 : 13.

Krom zegt in zijn Inleiding sierplaat [4]) en Bosch noemt het Soerakartasche exemplaar een gouden sieraad [5]).

Blijkbaar is men dus later teruggekomen op de beteekenis van schaamplaat, die Brandes aan het stuk hechtte. Op welke gronden dit geschiedde, is mij helaas niet bekend.

Een vergelijking met een beeld van Tjaṇḍi Soekoeh kan echter alle eventueele twijfel aan de beteekenis opheffen en het is daarom, dat ik hier op deze, overigens niet zoo belangrijke kwestie nader inga. Dat deze vergelijking niet eerder is getrokken mag o.a. zijn reden hebben in het feit, dat van der Vlis, die Soekoeh voor het eerst systematisch beschreef, in zijn tekst niets over dit beeld vertelt en zijn afbeelding juist het stuk, waar het om gaat (waanschijnlijk om kuischheidsredenen) niet vertoont [6]).

Het is een reusachtige Garuḍa, bijna geheel naakt en zeer krachtig gespierd. De opgeheven armen zijn aan de onderzijde beplant met korte en langere veeren en vormen aldus de vleugels. Borst, buik en dijen wijken in hun bewerking sterk af van de gebruikelijke gladde en weinig expressieve vormen der klassieke hindoe-javaansche beelden en geven aan het geheel een onmiskenbaar krachtig, daemonisch karakter. Welk karakter goed overeenstemt met de beteekenis, die in later tijden aan de figuur van Garuḍa werd gehecht. Tusschen het bovenste gedeelte der dijen en over de schaamdeelen nu is een versierde plaat aangebracht, die door een ketting aan weerszijden wordt opgehouden en die als schaamplaat valt aan te merken. De vorm is bijna geheel dezelfde als die van onze beide gouden sieraden, welke,

---

[4]) Inleiding II : 448 III : 110.

[5]) O. V. 1922 : 8 en afbeelding. B. vermoedt een stel van drie. Hiervan kan geen sprake geweest zijn, zooals het volgende duidelijk maakt.

[6]) V. B. G. XIX : (19). Plaat II : 5.

blijkens de bewerking, eveneens laat-hindoejavaansch moeten zijn. Links en rechts van deze schaamplaat hangen kleedslippen af [7]).

Blijkt dus uit deze vergelijking wel voldoende, wat de juiste beteekenis der sieraden is, toch kan ons het voorkomen van een dergelijke schaamplaat bij Garuḍa verwonderen. Immers, het gebruik daarvan is, hoewel over bijna geheel den Archipel verspreid, toch meestal beperkt tot zeer jonge meisjes. Mochten al mannelijke bewoners der verschillende eilanden ze dragen, dan zijn dat steeds jeugdige personen, daar na verloop van tijd bij een bepaalde ceremonie de schaamplaat verwisseld wordt voor een schaamgordel, waarbij de jongen tevens een nieuwen naam ontvangt [8]).

Intusschen is het niet onmogelijk dat het gebruik van een schaamplaat voor mannen (als wij den Garuḍa daar onder mogen rangschikken) teruggaat op het bekende gebruik van peniskokers en -schelpen. Het zou zeker niet de eerste keer zijn, dat een oud gebruik, hoewel onder de bevolking reeds sinds lang door een nieuwer vervangen, in beelden en dergelijken nog bewaard bleef. Zoo zou dan eigenlijk hier de schaamgordel moeten verschijnen, maar vertoont de schaamplaat een overblijfsel uit vroeger dagen. Bij meisjes bleef het gebruik van een geringere schaambedekking nog tot heden in zwang. Ook daarin zit niets vreemds. Zeker zullen wij niet mogen veronderstellen, dat hier de jeugdige Garuḍa is bedoeld; zijn haartooi pleit daar allerminst voor.

---

[7]) Foto O. D. 7167.

[8]) Encycl. Ned. Indië (2) II : 328.330. Catalogus Museum Leiden I (Borneo): 292; VI (Atjeh enz.): 52.53; IX (Java): 58; XII (Z. Sumatra): 40; (Sumatra): 8; XVI (I: Z. Celebes): 40; XVII (Kleine Soenda-eilanden): 50;. Voor schaamgordel en naamgeving zie nog Wilken V. G. I : 104.118 en s. v. tjidako en mâr. Het gebruik komt ook in Achter-Indië voor.

Notulen van de Vergadering der Directie van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap op Maandag 11 October 1926.

Aanwezig: de Heeren Mr. J. van Kan (Ondervoorzitter), Dr. H. Djajadiningrat, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, Ir. J. Blackstone, J. Hardeman, E. Gobée (Directieleden), Dr. G. F. Pijper (Secretaris).

Afwezig: de Heeren Mr. K. F. Creutzberg (Voorzitter), wegens verhindering, J. P. Moquette (Directielid), wegens gezondheidsredenen, Dr. B. J. O. Schrieke (Directielid), wegens uitlandigheid, P. Gediking (Bibliothecaris), wegens uitstedigheid.

Voorzitter is Mr. Van Kan.

De Voorzitter opent de vergadering en spreekt een woord van welkom tot den nieuw opgetreden Secretaris, Dr. Pijper.

De notulen der vorige vergadering worden, met geringe wijziging, goedgekeurd en gearresteerd.

§ 1. Ingekomen stukken.

In behandeling komen:

1° een voorstel van den Voorzitter om Zijner Excellentie den Gouverneur-Generaal het beschermheerschap over het Genootschap aan te bieden.

Met instemming aangenomen.

2° een brief van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst dd. 16 Juni 1926, over de inrichting van een schilderijen-museum hier te lande, ten vervolge op vroegere briefwisseling.

De Voorzitter deelt mede, dat de commissie uit de Directie, benoemd om over dit onderwerp prae-advies uit te brengen, door verschillende omstandigheden nog niet met haren arbeid gereed gekomen is. Men heeft dus de keus: òf het definitieve antwoord uitstellen, òf antwoorden dat het vraagstuk nog in studie is.

De Heer Hardeman dringt aan op het laatste. Dienovereenkomstig wordt besloten.

3° een brief van Mevrouw I. Bargehr Strung te Soekoredjo dd. 1 Juli 1926, inhoudende het verzoek om, voor eene Hoogduitsche vertaling van Nederlandsche bewerkingen van het

Javaansche Brata-Joeda, gebruik te maken van de vertaling van Cohen Stuart, in 1860 in de Verhandelingen uitgegeven.

Mevrouw Bargehr Strung verkeert blijkbaar in de meening, dat zij, voor het gebruik van eene door het Genootschap bezorgde vertaling van het Brata-Joeda, de toestemming der Directie noodig heeft. Die meening is verkeerd; haar ware te antwoorden, dat het haar vrijstaat, de onderhavige vertaling voor haar doel te gebruiken, doch dat zij zich om raad en voorlichting kan wenden tot Prof. Djajadiningrat.

De Heer Djajadiningrat maakt bezwaar, zoodanigen raad en voorlichting te geven, daar er tegenover eene zekere verantwoordelijkheid geen waarborg staat van degelijkheid.

De Heer Bosch zegt, dat alle rechten op de vertaling van Cohen Stuart verjaard zijn.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten, Mevrouw Bargehr Strung te antwoorden, dat zij volle vrijheid heeft om de vertaling van Cohen Stuart te gebruiken, daar alle rechten van het Genootschap daarop verjaard zijn.

4° een brief van de Heeren F. D. K. Bosch, G. W. J. Drewes, R. Goris, E. Gobée, B. Schrieke, G. F. Pijper, H. Djajadiningrat dd. 23 Augustus 1926, houdende het verzoek tot oprichting van eene Afdeeling voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, benevens tot benoeming van twee-en-twintig werkende leden dier Afdeeling.

De Heer Hardeman vraagt, welk gebied op den duur voor het Genootschap zelf overblijft, als ééne Afdeeling de Taal-, Land- en Volkenkunde, vroeger het arbeidsveld van het geheele Genootschap, voor hare rekening neemt.

De Voorzitter antwoordt, dat op den duur de verschillende Afdeelingen de arbeidstaak waarmede vroeger alleen de Directie belast was, zullen overnemen; de Directie zal dan de bekroning vormen van den onderbouw der Afdeelingen.

De Heer Blackstone oppert het denkbeeld dat, in verband met de vraag van den Heer Hardeman, aan de nieuwe Afdeeling een kleiner arbeidsveld worde toegewezen dan de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië in haren ruimsten omvang.

De Heer Bosch deelt mede, hoe de onderteekenaars van het verzoek aan dezen naam der Afdeeling, dien zij geven voor een beteren, gekomen zijn. Er zijn verscheidene andere benamingen voorgesteld: Oriëntalistische Afdeeling, Indologische Afdeeling, Afdeeling voor de Taal- en Letterkunde, maar geen van deze namen voldeed. Ten slotte is men het eens geworden over deze benaming, die door de historie een zekeren inhoud gekregen

heeft. Mocht later blijken, dat bijvoorbeeld de koloniale geschiedenis, thans nog ondergebracht bij deze Afdeeling, genoeg beoefenaren in Indië telt, dan kunnen dezen eene afzonderlijke Afdeeling oprichten.

De Voorzitter zegt, dat evenals de Afdeeling Adatrecht twee namen draagt, één langeren, welke eene nauwkeurige begripsomschrijving geeft, en één korteren, voor practisch gebruik bestemd, zoo ook eene dubbele benaming van deze nieuwe Afdeeling aan de geopende bezwaren zou kunnen tegemoetkomen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt tot de oprichting der Afdeeling besloten, onder voorwaarde dat over de juiste benaming nog overleg worde gepleegd met de onderteekenaars van het verzoek.

Voorgedragen worden, voor eene benoeming tot werkend lid der nieuwe Afdeeling: Mr. P. C. Bloys van Treslong, Dr. F. D. K. Bosch, J. S. Brandts Buys, R. A. Dr. H. Djajadiningrat, Dr. G. W. J. Drewes, Mevr. W. Fruin-Mees, E. Gobée, Dr. R. Goris, P. de Kat Angelino, Dr. H. Kraemer, Mr. J. Kunst, Ir. H. Maclaine Pont, Ir. J. L. Moens, A. Mühlenfeld, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Dr. Th. Pigeaud, Dr. R. Ng. Poerbatjaraka, Dr. G. F. Pijper, Dr. B. J. O. Schrieke, H. J. E. F. Schwartz, Dr. P. V. van Stein Callenfels, Dr. W. F. Stutterheim.

De Voorzitter vestigt er de aandacht op, dat de voorgedragenen allen op Java woonachtig zijn. Het zal wellicht aanbeveling verdienen, den kring der werkende leden ook over de Buitengewesten uit te breiden.

De Heer Djajadiningrat deelt mede dat men bij de voorbereidende besprekingen gemeend heeft den kring tot Java te moeten beperken, omdat leden in de Buitengewesten zoo goed als nooit eene vergadering zouden kunnen bijwonen en dus niet daadwerkelijk aan den arbeid der Afdeeling deelnemen. Spr. zelf zou uit gelijksoortige overwegingen den kring geografisch nog meer willen beperken, nl. tot Batavia en omliggende streken.

De Voorzitter wijst erop, dat het belang van het Genootschap medebrengt, in verband met de plannen tot vorming van eene organisatie van correspondenten der Koninklijke Akademie van Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, alle wetenschappelijke beoefenaren der geestelijke wetenschappen hier te lande samen te brengen. Daarom wenscht hij het vraagstuk principieel te stellen: zullen voor eene benoeming tot „werkend lid" eener Afdeeling alleen in aanmerking komen inwoners van den kleinsten kring, Batavia en Buitenzorg, of van den grooteren kring, Java, of van den grootsten kring, Java èn de Buitengewesten?

De Heer Bosch erkent dat, mocht het komen tot uitvoering van de plannen tot organisatie van de correspondenten der Koninklijke Akademie van Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, de positie van het Genootschap belangrijk zou kunnen worden gewijzigd. Daarom is eene principieele beslissing, uit welke der drie omschreven kringen men de leden der Afdeelingen kiezen zal, van het hoogste belang.

De Heer Hardeman stelt als expedient voor, dat men de „werkende leden" uitbreide over heel Indië, met een beperkt „werk-comité" te Batavia.

De Heer Gobée stelt voor, thans reeds over te gaan tot de benoeming van de voorgedragen twee-en-twintig leden op Java, en de vraag of men ook leden uit de Buitengewesten zal benoemen, eerst later te beslissen.

Overeenkomstig het voorstel van den Heer Gobée wordt besloten.

5° een brief van de Afdeeling Adatrecht dd. 17 Augustus 1926, No. 13, houdende verzoek om bij de Regeering eene jaarlijksche subsidie van *f* 1000.— voor het werk der Afdeeling aan te vragen.

De Voorzitter zegt, dat het verzoek niet in overeenstemming is met de beginselen van de financiering der Afdeelingen, vastgelegd in de Statuten.

De Heer Hardeman zegt, dat de Afdeeling voor deze aanvrage om Regeeringssubsidie zich wellicht kan beroepen op eene historische reden, immers de Adatrechtcommissie, waarvan de Afdeeling eene voortzetting is, ontving reeds Regeeringssubsidie.

De Heer Gobée wenscht voor deze Afdeeling geen uitzonderingspositie.

De Heer Hardeman formuleert het beginsel, dat het de Directie is die alle gelden waarover de Afdeelingen beschikken, voteert; eerst wanneer de fondsen van het Genootschap ontoereikend zijn, om aan de behoeften der Afdeelingen te voldoen, kan de Directie zich tot de Regeering wenden om verhooging van de subsidie van het Genootschap.

De Heer Bosch betoogt, dat subsidieëring door de Directie voor de Afdeelingen eene soepeler regeling zal blijken dan subsidieëring door de Regeering.

Besloten wordt, aan de Afdeeling te antwoorden, dat de Directie in beginsel gaarne breid is de gevraagde *f* 1000.— toe te staan boven het reeds verleende crediet, doch dat zij in overweging geeft, de bestemming van het bedrag nader toe te lichten.

6° de brief van de Afdeeling Adatrecht dd. 17 Augustus 1926, No. 14, inhoudende twee voorstellen:

a. te benoemen een lid der Directie voor de Afdeeling Adatrecht, en een plaatsvervangend lid der Directie voor de Afdeeling Adatrecht, uit de alphabetische voordracht van de Heeren Mr. Ter Haar, Dr. J. H. A. Logemann, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen.

Benoemd wordt tot lid de Heer van Ossenbruggen, tot plaatsvervangend lid, de Heer Ter Haar.

b. te benoemen tot werkend lid der Afdeeling Adatrecht Dr. G. F. Pijper.

Conform besloten.

7° de bepaling van het boekgeschenk aan de Oostersch-Letterkundige Afdeeling der Algemeene Middelbare School te Soerakarta.

De Voorzitter brengt in herinnering, dat de Directie vroeger besloten heeft, op verzoek van den Wnd. Directeur der genoemde School, een aantal edita van het Genootschap aan de boekerij der School ten geschenke te geven. De omvang van dit geschenk moet nog nader worden bepaald.

De Heer Bosch deelt mede, dat hij, door bespreking met den Wnd. Directeur, vernomen heeft, welke uitgaven van het Genootschap het meest welkom zullen zijn.

Besloten wordt, den Heer Bosch te verzoeken, voor de keuze en de verzending van het geschenk verder zorg te willen dragen.

8° brief van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst dd. 30 Augustus 1926, inhoudende het besluit, dat de Heer Dr. R. Ng. Poerbatjaraka, ambtenaar voor de beoefening der Indische talen, ter beschikking van de Directie gesteld is ten einde te worden belast met de catalogiseering der Javaansche handschriften en werkzaamheden op aanverwante gebieden.

De Heer Djajadiningrat deelt mede, dat de Heer Poerbatjaraka zijne werkzaamheden bereids aanvaard heeft. Hoewel zijne hoofdtaak behoort te zijn de catalogiseering der Javaansche handschriften, is het wenschelijk dat hij ook tijd overhoude voor speciale studiën op het gebied der Javaansche letterkunde en oudheidkunde.

Besloten wordt, een brief aan den Heer Poerbatjaraka te richten omtrent de regeling zijner werkzaamheden.

9° brief van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst dd. 14 Juli 1926, de vraag bevattende of de boekerij des Genootschaps in aanmerking komt om geplaatst te worden op de lijst van

bibliotheken welke, overeenkomstig het voorstel der Commissie van Intellectueele Samenwerking van den Volkenbond, goedgekeurd door de Assemblée in hare zitting van 19 September 1925, zich bereid hebben verklaard tot uitleening van boeken en handschriften naar het buitenland.

De Voorzitter zegt, dat reeds in de vergadering van 14 Mei 1926 in beginsel besloten is, de boekerij van het Genootschap te laten opnemen in het groote verband van bibliotheken dat de Commissie van Intellectueele Samenwerking beoogt. Thans is dus slechts aan de orde, de secondaire vraag van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst te beantwoorden. De Heer Gediking heeft over dit onderwerp een prae-advies uitgebracht, waarin hij tot een bevestigend antwoord besluit.

Overeenkomstig het prae-advies van den Heer Gediking wordt besloten.

10° een voorstel om aan het afgetreden Directielid, den Heer Mr. C. A. Wiessing, een brief van dankbetuiging te richten.

Desovereenkomstig besloten.

De Voorzitter geeft in overweging, de plaats van den Heer Wiessing voorloopig onvervuld te laten, mede in verband met de te verwachten vertegenwoordigers der Afdeelingen in de Directie.

Conform besloten.

De Voorzitter verzoekt:

a. de betrokken Directieleden om tijdig te beginnen met het ontwerpen van de begrooting voor 1927;

b. alle Directieleden om de plannen tot organisatie van correspondenten der Koninklijke Akademie van Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, waarover de Directieleden een bundel bescheiden ontvangen hebben van Dr. A. A. L. Rutgers, in studie te nemen vóór de eerstkomende vergadering van einde November.

Besloten wordt, voortaan vóór elke Directievergadering eene agenda rond te zenden.

§ 2. Rondvraag.

De Heer Djajadiningrat deelt mede vernomen te hebben, dat de bij archeologen en Oud-Javanici bekende verzameling hss. van I. Gde Poetoe Djelantik te Singaradja in opdracht van de Regeering bijeen gebracht zou zijn; of daartoe fondsen waren verstrekt, heeft spr. niet kunnen vernemen. Mocht het bericht omtrent die opdracht juist zijn, dan zou Poetoe Djelantik mis-

schien er toe gebracht kunnen worden die verzameling tegen zekere vergoeding aan het Genootschap of Gouvernement over te doen; anders ware hij toch te polsen of en zoo ja voor hoeveel hij die verzameling zou willen afstaan. Omtrent een en ander waren van den Resident van Bali inlichtingen te vragen.

Conform besloten.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

LIJST

van de aanwinsten der Ethnographische Verzameling in 1925.

JAVA.

Bandoeng.

Geschenk van den Heer S. Koperberg.

19305 Rijstvader (Soend. rama paré), gemaakt van een bos padi en van stroo, gezicht wordt voorgesteld door een wit masker; het hoofd is omwonden met een zwarten hoofddoek (ketoe oedeng) en het lichaam gestoken in een roode jas met gele randen, de hals is omwikkeld met een roode doek.

19306 Rijstmoeder (iboe paré) behoort bij 19305, van eenzelfde maaksel, doch nu uitgebeeld als vrouw met roode hoofddoek en kabaja. Beide poppen worden bij het oogstfeest geplaatst in de sawah en na afloop van het oogsten opgesteld in de loemboeng.

19307 a-b Naga's gesneden uit blik en rood beschilderd, behooren bij de nummers 19305 en 19306.

19308 a-b Als 19307; echter blauw beschilderd.

19309 Als 19307, iets kleiner met een olifantslurf, die een drietand lans vasthoudt.

Semarang.

19005 Zeer mooi gebatikte Javaansche vrouwensaroeng met bloem- en vogelfiguren met goud omlijnd op goudgeel fond.

Rembang.

19228 Kain pandjang met gebatikte kapala in poetjoek reboeng motief; badan op donkerblauw fond gestempelde roodbruine figuren.

Soerabaja.

19006 Geel koperen gendi met tuit; de mond van de hals is sterk schotel- en bolvormig verbreed voor het plaatsen van

een kommetje. Hals en tuit zijn geciseleerd met bloem- en bladmotieven.

19249 Groot poortvormig stuk houtsnijwerk bestaande uit een geraamte van stijlen en lijsten, waartusschen schitterend stukken snijwerk van bloem- en bladmotieven zijn gezet in een driedubbele laag à jour uitgesneden.

Het geheel dient als binnenwand in een woning voor doorgang naar het achterhuis.

19250 Stuk houtsnijwerk uit de binnenwand van een woning. Buitengewoon rijk lofwerk van bloemen en bladeren; bovenkant recht, onderkant in golflijn. Het heeft gediend als bovenstuk van een deuringang.

19251 Als 19250, echter langwerpig rechthoekig van vorm.

Geschenk van den Heer Van Mullen:

19310 Segmentvormig stuk houtsnijwerk; cirkelboog en koorde als lijst uitgevoerd, daarbinnen in het midden een ingeschreven zuivere cirkel met à jour uitgesneden koranspreuken; het segment is verder opgevuld met à jour uitgewerkte bloem- en bladmotieven.

Afkomst waarschijnlijk Java.

Madoera.

19311 Model van een span stieren met slede, waarop een man als drijver. Verder een achttal staande en dansende mannenfiguren met lans, trommen en zweepen.

Het geheel is uitgevoerd in gepolychromeerd hout en stelt voor een optocht voor het stierrenrennen (karepan).

Geschenk van Z. E. den Gouverneur-Generaal D. Fock.

Sumatra.

Aangekocht werden de volgende gedreven zilveren voorwerpen. Voor inlichtingen omtrent literatuur, de wijze van vervaardigen, versiering, gebruik, enz., zie lijst van aanwinsten in dit tijdschrift, deel LXIV, afl. 3 en 4, 1924, blz. 621 t/m 624.

Maleische-Landen.

18910 Zeer groot bolvorming drinkvat met kleine deksel met knop op lage omgekeerd schotelvormingen voet.

18911 Gebakdoos, 14 c.M. hoog, cylindervorming met 27 c.M. diameter. Bestaat uit twee gelijke helften, de schaal heeft een 1½ c.M. hoogen platgeslagen rand als voet.
Het deksel is plat bolvorming zonder knop.

18912 Rijstschaal zonder deksel, vorm ge'ijk aan 18747 met andere versieringsmotieven.

18913 Als 18912.

18914 Als 18912, kleiner van afmetingen.

18915 Doos voor sirihbenoodigdheden in den vorm van een theedoos, rechthoekig met rond uitgeholde hoeken; open slaande deksel. Inwending in drie vakken verdeeld.

18916 Kleine doos, zuiver bolvorming; de halve bol vormt den deksel. Het geheel staat op een platgeslagen 1 c.M. hooge rand als voet.

18917 Als 18916, nagenoeg gelijke versieringsmotieven.

18918 a/b Zes stuks volkomen gelijke presenteerblaadjes, diameter 16 c.M.; rand in lotusvorm.

19052 Gendi met tuit afgesloten door een dopje aan kettinkje; hals met plat dekseltje, knop en kettinkje. Zie ook 18738.

19053 Zeer groot presenteerblad op hoogen voet met bolvormig deksel; totale hoogte 50 c.M.; vorm als 18721.

19054 Rijstschaal met deksel, vorm nagenoeg gelijk aan 18744, buik der schaal iets meer gewelfd; het geheel fijner van afwerking.

19055 Gebakdoos in vorm en afmetingen volkomen gelijk aan 18911; slechts verschillende in de versiering.

19056 Drinkvat in den vorm van een kelapavrucht. Deksel uitgesneden bij het steeleinde.

19057 Bolvormig drinkvat met als deksel een bolvormig kommetje (batil).

19020 Eivormig drinkvat; nabootsing van een ananasvrucht; het deksel vormt het halve vat; de knop gelijkt op het neuseinde van de vrucht. Het geheel staat op drie pootjes, uitgewerkt als kleine ananasvruchten.

Sumatra's Westkust.

Aangekocht werden de volgende voorwerpen:

18950 Zeer lange, smalle gordeldoek voor mannen, van roode zijde, in lijnen patroon, rijk met zilverdraad doorweven. Aan de uiteinden hangen een rij kwastjes met lange tressen.

18951 Borstdoek, dracht der Minangkabausche vrouwen; rijk met goudraad doorweven in geometrische figuren.

18952 Deel van een gordeldoek als 18950, rijk met gouddraad doorweven in geometrische figuren.

19001 Zwart zilveren buikplaat niëllowerk, in grootte en vorm gelijk aan 18731. Voor literatuur, enz.: zie de aanteekening bij de lijst van aanwinsten over 1924, deel LXIV afl. 3 en 4, blz. 629 van dit tijdschrift.

19002 }
19003 } Als 19001, doch half zoo groot en met andere teekeningen in de versiering.

19004 Geel koperen ketel, randsgewijze versierd met bloem- en bladmotieven en dierfiguren. Het vullen van den ketel geschiedt door een opening boven in het holle en vaste handvat, welke opening met een dekseltje is te sluiten.

19188 t/m 19191 Koperen buikplaten (Mal. = pinding) in vorm gelijk aan 19001, geometrische figuren en bladmotieven als versiering.

19192 Geel koperen doosje voor sirihbenoodigdheden, langwerpig rechthoeking van vorm; in deksel en zijkanten zijn kunstig bloem- en bladmotieven uitgedreven.

19193 Langwerpig doosje voor sirihbenoodigdheden met afgeronde hoeken; geel koperen deksel en bodem, waarin geometrische figuren zijn geciseleerd, rood koperen zijkanten.

19194 Licht gekromd dolkmes met paarlemoer handvat; het lemmet is met een versierd, zilveren bandje in den greep vastgezet. De greep is van een zwartbruine houtsoort en onversierd.

19195 Als 19194, iets kleiner en met beenen handvat.

19196 Klein dolkmesje met breed, bladvormig lemmet en sterk gekromd zwart houten handvat.

19197 Bolvormig zilveren tabakdoosje, fraai versierd met gedreven bloem- en bladmotieven. Middels een zilveren kettinkje is hieraan een klein zilveren eveneens bolvormig kalkdoosje verbonden.

19198 Korte mannensaroeng van donker violetkleurige zijde met enkele banden en een rand van gouddraad doorweven.

19199 Badjoe voor mannen van donker violetkleurige zijde; korte mouwen en geheel gesloten; aan te trekken over het hoofd door de halsopening. Zijstukken met gouddraad doorweven. Wordt gedragen boven de saroeng beschreven onder 19198.

19200 Grof geweven witte handdoek, vierkant met breede roode randen.

19221 Geel koperen gendi, de rand van den buik vormt een regelmatige 10 hoek; op den buik een groote tuit, in de halsopening een stop. Het geheel is kwistig versierd met gedreven bloem- en bladmotieven op ingelegde banden.

19222 Als 19221, doch zonder tuit.

19223 Koperen 7 c.M. diepe gebakschaal op breeden 16 c.M. hoogen voet. Schaal en voet zijn versierd met ingelegde en gedreven koperen banden in bloem- en bladmotieven.

19224 Glad gepolijsten koperen kom met 2 c.M. hoogen koperen rand als voet. Langs de rand der kom is eene eenvoudige versiering uitgedreven.

19225 Gendi met buik van zwart gekleurd aardewerk, sectorsgewijze versierd met bladmotieven. Hals en tuit zijn van geel koper, waarin bloem- en bladmotieven zijn uitgebeiteld.

19254 Lange, smalle en dunne plank van een witte houtsoort regelmatig à jour uitgesneden in sierlijke symmetrische figuren, gebruik versiering woning.

Afkomst Sumatra's Westkust.

Palembang.

Door aankoop werden de volgende voorwerpen verkregen:

18933 Zijden slendang, plangi werk met carmijnrood fond; zie 18800, Lijst van aanwinsten 1924, deel LXIV, afl. 3 en 4 van dit tijdschrift blz. 630.

18934 Als 18933, fond der randen donkerrood, middenveld zeegroen.

18935 Als 18933, middenveld egaal zwart rood van kleur.

18936 Als 18933, wijnrood fond, korte zijden met zilverborduursel franje afgezet.

18937 Als 18933, randen carmijnrood fond, middenveld zwartrood fond.

18938 Als 18933, steenrood fond, blauwzijden franje.

18939 Als 18933, zonder franje, randen met carmijnrood fond, middenveld zwartrood fond.

18940 Als 18933, zonder franje, randen paarsrood fond, middenveld geel fond.

18941 Als 18933, afgezet met zilver kantwerk langs korte zijden, wijnrood fond.

18942 Lange omslagdoek voor vrouwen (selendang), batikwerk op gele zijde, korte zijden van den doek met dunne zwarte draden franje.

18943 Vierkante rood zijden hoofddoek, tjindé; de randen zijn over een breede strook met gouddraad doorweven in banen met geometrische figuren.

18944 Afgeschreven.

18960 Groot koperen presenteerblad met achtkantigen rand; op het plat van deze rand zijn bloem- en vogelfiguren ingegrift.

18961 Volkomen gelijk aan 18960, in de randversiering onderscheidt men hier ook andere dierfiguren.

18962 Groote sierlijke glad gepolijste, koperen kroonlamp van het bekende Palembangsche model, bestaande uit een schild van koper met geschulpten rand en in het midden puntvormig uitloopende. Aan den rand van dit schild zijn een viertal vogelfiguren bevestigd, die in den bek lange kettingen dragen met kogelvormige versiersels in het midden en aan de uiteinden kleine doepapotjes (koper).

Midden onder het schild hangt aan vier kettingen, eveneens voorzien van de kogelversieringen, het glazen oliereservoir.

18963 Plangi kain, als 18933, middenveld zwart-rood.

18964 Plangi doek, als 18933, geheel carmijnrood fond.

18965 Plangi doek, als 18933, randen wijnrood fond, middenveld zwart fond.

18966 Plangi doek, als 18933, wijnrood fond, zonder kantwerk en franje.

18967 Rood zijden slendang, tjindé, met gouddraad doorweven, middenveld zwart-rood fond.

18968 Groote zijden omslagdoek voor vrouwen, grijsgroen middenveld en geïkatte randen op donkerrood fond.

18969 Als 18968; van rood-bruine zijde, fraai gebloemd middenveld, breede dwarsranden met enkele banen van gouddraad doorweven.

18970 Als 18968, van rood-bruine zijde, middenstuk geïkat, in bloemmotieven, de uiteinden zijn met gouddraad doorweven in poetjoek reboeng en bloemmotieven.

18971 Als 18970, met eenige variatie in de ikatfiguren.

18972 }
18973 } Afgeschreven.
18974 }

18975 Als 18970, met eenige variatie in de ikatfiguren.

18976 Als 18968, eveneens met groen middenveld, kleiner doch fraaier exemplaar.

18977 Roode halfzijden tjindé, omslagdoek voor vrouwen, geïkat in eenvoudige geometrische figuren.

18978 Als 18977; oud, een weinig versleten weefsel.

18979 Roodzijden tjindé, slendang voor vrouwen; uiteinden in breede banen met gouddraad doorweven in ster-, bloem- en andere motieven.

19076 Wijnroode zijden doek, vrouwensaroeng, rijk met gouddraad doorweven in geometrische figuren; de kapala is gewezen in poetjoek reboeng-motief.

19117 Eenvoudige zijden plangidoek wijnrood van kleur met witte en blauwe figuurtjes; lange draden-franje.

19118 Plangidoek, slendang voor vrouwen, geheel paars fond, randen afgezet met zilverdraad-franje.

19119 Plangidoek, slendang, met geheel groen effen middenveld en eveneens effen donkerroode randen; de uiteinden zijn afgezet met zilverdraadkant en oranje kleurige franje.

19120 Kleine vierkante zijden draagdoek, donkerrood fond geweven in lijnenmotief bezaaid met kleine geometrische figuurtjes van zilverdraad.

19121 Vierkante zijden hoofddoek met groen middenveld en breede roode randen; middenveld en randen zijn omlijnd met banen van gouddraad weefsel.

19122 Als 19121, doch met rood geïkat middenstuk.

19123 Als 19122, met eenige variatie in de ikatfiguren.

19124 Fraaie selendang, tjindé, kleur en motieven als 18970.

19125 }
19126 } Afgeschreven.

19127 Als 18970, oud weefsel, gouddraad reeds ten deele versleten.

19128 Zijden tjindé, omslagdoek voor vrouwen, middenveld regelmatig in zeer fraaie bloemmotieven geïkat op paars fond; de rood zijden rand is met gouddraad doorweven in poetjoek reboeng-motief.

19129 Afgeschreven.

19130 Rood zijden slendang, middenveld geikat in geometrische figuren, uiteinden met gouddraad doorweven met boom als hoofdmotief; lange dunne draden franje.

19131 Afgeschreven.

19186 Toiletstel, bestaande uit drie deelen; een groote kist met een drietal laden, waarop een kleiner kistje dat de toiletspiegel draagt. Het geheel is een proeve van sierlijk hout-snijwerk in bloem- en bladmotieven, die met goudblad zijn belegd. De ondergrond is steenrood van kleur.

19187 Kleine koperen lamp van het bekende Palembangsche model. Op het schild zitten een zestal vogelfiguren, die een versiering in bloemvorm aan een kettinkje dragen. Onder

aan het schild hangt aan een drietal kettinkjes de eigenlijke lamp in koper uitgevoerd met een negental tuiten voor het inleggen van de soemboe's.

19252 Balans van ijzerhout; kunstig besneden.

19255 Deuringang van een Palembangsche woning, bestaande uit stijlen, drempel en bovenstuk, fraai besneden en met roode en zwarte verf en verguldsel versierd. Vooral het bovenstuk is kunstig versierd met bloem- en bladmotieven.

Aangekocht.

Djambi.

Aangekocht werden:

18953 Blauwe katoenen gebatikte doek met Korän spreuken; wordt gebruikt als lijkkleed.

19274 }
19275 } Gebatikte omslagdoeken met gebloemde middenstukken en randen met poetjoek reboeng motief. Hoofdkleur donkerbruin.

19276 Als 19274, doch met lichtblauw middenveld.

19277 Als 19274, doch met fraai donkerblauw middenveld en gele randen.

Lampoeng.

Door aankoop werd de verzameling verrijkt met de volgende voorwerpen:

18946 Vrouwensaroeng, zware katoenen doek, gedeeltelijk met zijde doorweven, lijnenpatroon bezaaid met eenvoudige geborduurde figuurtjes met ingezette stukken spiegelglas. Fond der saroeng, zwartblauw.

18947 Als 18946, banen blauw en bruingeel, op de blauwe banen zijn bloem- en bladmotieven in gouddraad geborduurd.

18948 Als 18946, breede blauwe banen met bloem- en bladmotieven in rechthoek figuur, afgewisseld met bruine geweven banen.

18980, Vrouwensaroengs, bruinrood van kleur met groene strepen
18981 doorweven; over het geheele oppervlak met gouddraad
en geborduurd in smalle en breede banen; het opborduren
18982 is meest geschied in den vorm van gelijkbeenige driehoeken.

18983 Zwartbruine vrouwensaroeng met gele strepen doorweven; de smalle dwarsbanen zijn geheel met gouddraad vol geborduurd; de breede banen in vierkantjes schaakbord gewijze.

18984 Als 18983; over de geheele oppervlakte, met uitzondering van het lenden stuk, met zwaar gouddraad volgeborduurd in horizontale banen, afwisselend zonder teekening dan wel met vierkantjes-patroon.

Lampongsche naam „Dewasano".

18985 Bruinrood en donkerblauw gestreepte vrouwensaroeng, zwaar met gouddraad geborduurd in horizontale banen, afwisselend vol, dan wel met vogelfiguren geborduurd.

Lampongsche naam „Kanang Rarang".

18986 Met gouddraad geborduurde, geel en bruin gestreepte saroeng, als 18985.

18987 Half zijden omslagdoek (Lamp. = bidak), schotsch ruitjes patroon, hoofdkleur lichtbruine, donkerblauwe en witte strepen; langs de randen borduurwerk van wit garen.

18988 Groote zijden omslagdoek voor mannen en vrouwen, kain tjindé, uit Voor-Indië geïmporteerd, wijnrood fond.

18989 Bekend langwerping stijf Lampongsch hoofdtooisel, bekleed met rood fluweel en met verguld koperen platen, waarin bloemfiguren zijn uitgedreven.

18990 Kroonvormig verguld metalen versiersel, met ingedreven bloem- en bladmotieven en à jour bewerkt. Wordt gedragen op het hoofdtooisel 18989.

18991 Lendengordel van blauw fluweel, versierd met verguld metalen bloemen.

18992 Breede armband van dun uitgedreven, verguld metaal, versierd met een vogel met uitgespreide vleugels, vervaardigd van hetzelfde metaal; wordt gedragen om den bovenarm.

18993 Volkomen gelijk aan 18992.

18994 3 à 4 Meter lange en 50 c.M. breede doek van roodbruin katoen versierd met in veelkleurige zijde geborduurde figuren, waarin hier en daar stukjes spiegelglas. Dient om als versiering te spannen boven het bed.

18995 Vierkante wit katoenen doek geheel volgeborduurd met carmijnroode, gele en blauwgroene zijde in geometrische figuren. Hoofdkleur rood.

18996 Als 18995; regelmatig met stukjes spiegelglas versierd.

18997 Eén Meter lange en 30 c.M. breede wit-katoenen doek, geborduurd met roode en groene zijde in bloem- en bladmotieven; een der lange zijden is versierd met een gehaakte rand in oranje zijde met kwastjes in dezelfde kleur en in het zwart.

18998 Als 18997 met eenige variatie in de op geborduurde figuren.

Dient als raam- en deuropening-versiering.

18999 Lange rechthoekige witte lap, geheel met veelkleurige zijde in eenvoudige rechte lijnen en geometrische figuren geborduurd; hoofdkleur wijnrood. Een zestal puntige lappen, met borduurwerk en stukjes spiegelglas versierd, hangen aan de lange zijde. Wordt als versiering opgehangen boven den deuringang.

19000 Wit-katoenen lap met paars fluweel en zwarte zijde bekleed, waarop kwistig goud passement-, borduur- en loovertjeswerk is aangebracht. Vorm en gebruik als 18999.

19058 Zware katoenen en half zijden vrouwensaroeng, blauw en bruingeel lijnen patroon, rijk versierd met goud passement- en loovertjeswerk.

19059 Als 19058, zeer druk lijnenpatroon, hoofdkleuren bruin en violet, de onderrand der saroeng is afgezet met goudpassementwerk.

19060 Omslagdoek (bidak), schotsch patroon rood-blauw gestreept, langs de randen geborduurd met wit garen.

19061 Groote, wit katoenen omslagdoek, geheel bestempeld en beschilderd met tjindé-motieven; hoofdkleur rood.

Oude doek, wordt gedragen door een sebagi = Inl. hoofd.

19062 Als 19061, met andere versieringsmotieven. Lampongsche naam „Tjindé raras"; wordt gedragen door den raras = margahoofd.

19063 Als 19061; tjindé sebagi sekebar. Ander versieringsmotief.

19064 Als 19061; tjindé sebagi belangki.

19065 Als 19061; naam onbekend.

19066 Zeer groote wit katoenen doek bestempeld met veelkleurige bloem- en bladmotieven op middenveld en in de randen. Aan het boveneinde is een Koran-spreuk opgestempeld, op het benedeneinde talrijke dierfiguren, paard en tijger.

19067 Katoenen slendang, zwart middenveld met roode randen, geheel versierd met fijne geometrische figuren, prada werk.

Lamp. naam: „Djambon oengoe pradan".

19068 Zijden omslagdoek, plangiwerk zonder detailteekening, met groen gekleurd middenveld en carmijnroode randen,

afgezet langs de randen met smalle kant en franje van zilverdraad.

19069 Oude katoenen omslagdoek, plangiwerk, middenveld effen violet, randen effen rood.

19070 Plangidoek van zijde, wijnrood gekleurd met witte figuurtjes.

19071 t/m 19075 Als 18988, oude rood zijden tjindé's en patola's, geïmporteerd uit Voor-Indië; diverse versieringsmotieven.

19077 Roodbruine zijden omslagdoek met goud- en zilverdraad doorweven in geometrische figuren.

19078 t/m Als 18988, oude rood zijden tjindé's en patola's, geïmporteerd uit Voor-Indië; diverse versieringsmotieven.

19086 Fraaie vrouwensaroeng, afwisselend geweven in breede donkerbruine en blauwe banen en smalle gele strepen; op de donkerbruine banen zijn met goudraad bladmotieven geborduurd; op de blauwe banen eveneens doch meer gestyleerd en met witte zijde. Op de gele banen zijn smalle gouden strepen geborduurd.

19087 Vrouwensaroeng, afwisselend blauwe en donkerbruin gestreepte banen, waarop met gouddraad figuren geborduurd zijn van: schepen, boomen, visschen, slangen en andere dieren. De geheele saroeng is verder regelmatig bestikt met loovertjes.

19088 Groote omslagdoek voor mannen, schotsch patroon met kleine ruitjes; langs randen en uiteinden met gouddraad doorweven.

19089 Katoenen omslagdoek, schotsch lijnen-patroon, hoofdkleur roodbruin, middenveld en randen regelmatig met kleine figuurtjes wit garen geborduurd.

19090 Omslagdoek voor mannen, lijnen patroon in roode, oranje, blauwe en groene strepen; in gouddraad zijn regelmatig over de geheele doek verdeeld kleine geometrische figuurtjes met gouddraad geborduurd.

19091 Mannensaroeng, schotsch patroon, donkerblauw en paars fond met witte strepen. (Lamp. naam = Galah napoeh = tiga warna) afkomstig van Tandjong Radja.

19092 Mannensaroeng, geelrood en donkerblauw gestreept, schotsch patroon; de kapala is met zilverdraad doorweven in strepen, waartusschen sterfiguren.

19093 en Als 19089, bidaks met eenige variatie in het patroon.

19094 Afkomstig van Soekadana.

19095 Als 19088, met geringe verschillen in het patroon en in het goudweefsel. Afkomstig van kampong Menbaram.

19096 Als 19089, middenveld en randen met zilverdraad geborduurd in eenvoudige figuurtjes.

19097 Kain selem poeri, oude uit Voor-Indië, geïmporteerde, groote katoenen doeken, bestempeld met roodbruine en zwart omlijnde figuren van: bloemen, vogels, tijgers en krijgslieden.

19098 Selempoeri, met roode en zwarte, zeer eigenaardige figuren bedrukt.

19099 Groote omslagdoek (bidak), schotsch patroon, hoofdkleur roodbruin.

19100 Katoenen kindersaroeng, grof weefsel in horizontale banen in verschillende kleuren. In latijnsch letterschrift opgeborduurd: „Slamat paki ratoe medal".

19101 Gelijk aan 19100.

19102 Dunne, doorzichtige, zwart katoenen sluier voor vrouwen, langs de randen en in de hoeken zijn met oranje zijde, eenvoudige bladmotieven geborduurd.

19103 Groote rood zijden omslagdoek voor mannen; geheel doorweven met gouddraad; middenveld in groote sterfiguren; uiteinden met poetjoek reboeng motief en kleine bloemen en sterren.

19104 Groote roodbruine omslagdoek voor mannen en vrouwen, ikatweefsel, doorweven en geborduurd met zilverdraad in geometrische figuren.

19105 Groote omslagdoek voor mannen, donkerbruin van kleur, fraai geïkat in smalle horizontale banen, afwisselend met goud- en zilverdraad doorweven; uiteinden poetjoek reboeng motief uitgevoerd in gouddraad weefsel.

19106 t/m 19112. Als 19061, diverse patronen.

19113 Zijden omslagdoek voor mannen, middenveld zeer fijn geruit met kleine sterretjes van witte zijde doorweven. Roode randen en uiteinden sierlijk doorweven met gouddraad; motief poetjoek reboeng.

19114 Omslagdoek voor mannen, van roode zijde; middenveld geruit met fijne lichtere strepen; uiteinden over een breede strook met gouddraad doorweven.

19115 Oude roodbruine slendang, ikatweefsel, middenveld met geometrische figuren.

19116 Groote oude omslagdoek met bruin middenveld en breede zwarte uiteinden, met in witte zijden opgeborduurde poetjoek reboeng motieven.

19132 Zwartbruin en donkergeel gestreepte vrouwensaroeng; zeer mooi met gouddraad geborduurd in volle banen, afgewisseld met banen, waarin gestyleerde bloemen. Onderrand met loovertjes bestikt.

19133 Ronde muts van zwart laken, op de platte bol en langs de rand versierd met goudpassement werk. Wordt gedragen door hoofden.

19134 Zwart lakensche jas met lange mouwen en lage kraag. Op kraag, uiteinde mouwen, borst en zakken is een versiering van goudpassement aangebracht in bloemen en bladmotieven.

19135 Roodzijden doekje, langwerpig rechthoekig van vorm met gouddraad en veelkleurige zijde geborduurd in bloem- en bladmotieven en verder met loovertjes bestikt.

Wordt gebruikt als tafelkleedje.

19136 en 19137 Als 19135, in andere kleuren en kleiner van afmetingen.

19138 Vijf meter lange smalle doek van roode en groene zijde, waaraan talrijke puntvormige lappen als versiering hangen; het geheel is rijk met gouddraad geborduurd in bloem- en bladmotieven en met loovertjes bestikt. De doek dient om als versiering langs de bovenkant van het bed te spannen.

19139 en 19140 Linnen armbanden, waaraan een kleine vogel van verguld, dun gedreven metaal. Volkomen aan elkaar gelijk.

19141 Halssnoer van gele eivormige koralen, waaraan platbolle, zilveren borstversiering in den vorm van een hart.

19142 Borstversiering, bestaande uit drie onder elkaar hangende halve maan-vormige platen van verguld, dun koper, waarin bloem- en bladmotieven zijn uitgedreven. Het geheel wordt aan een kettinkje om den hals gedragen.

19143 Handversiering in den vorm van vijf lange blikken gekromde nagels, die als vingerhoeden aan de toppen der vingers kunnen worden gestoken. Versierd met groene kwastjes en witte koraaltjes. Het geheel wordt met een koralen snoertje aan de pols bevestigd.

19144 Volkomen gelijk aan 19143.

19145 Halve maan-vormige, hoornen haarkam, op de rug met koperbeslag versierd.

19146 Nagenoeg gelijk aan 19145.

19147 Groote beenringen van dun, verguld koperblad, waarin bloem- en bladmotieven uitgedreven. Ring in doorsnede driehoekvormig.

19148 Als 19147.

19149 Verguld koperen armbanden, met opgesoldeerde versieringen; in doorsnede bolsegmentvormig.

19150 Volkomen gelijk aan 19149.

19151 en 19152 Als 19149, met puntig uitgedreven versiering.

19153 a-b Kleine zilveren oorklossen; kunstig met glinsterende steentjes versierde knoppen.

19154 a-b Groote, mooie oorklossen met rood laken bekleed, waarom een kunstige versiering van goudfiligrain werk.

19155 Laag cylindervormig hoofddeksel van verguld blik. Aan de voorzijde is een hooge puntig uitgesneden plaat van hetzelfde metaal bevestigd, waarop het Nederlandsche wapen is uitgeslagen te midden van bloem- en bladmotieven. Het hoofddeksel zelf is op dezelfde manier versierd; het wordt gedragen door een margahoofd.

19156 Bekend hoofddeksel voor Lamp. vrouwen, te dragen bij feestelijke gelegenheden, vervaardigd van gedreven verguld metaal. De vorm doet denken aan een karbouwengewei met in het midden een kroonvormige verhooging. De versieringen op het metaal worden gevormd door bloemen bladmotieven.

19157 Verzilverde halsband van dun metaal, waaraan een achttal bloemen van dun verguld metaal.

19158 Verguld zilveren schakelketting, waaraan klokvormige versieringen hangen. Wordt gedragen om den hals.

19159 Groote halsketting bestaande uit platte knoppen van verzilverd metaal, geregen aan een touwtje en van elkaar gescheiden door gekleurde lapjes.

19160 Volkomen gelijk aan 19159.

19161 en 19162 Als 19142, met eenige verandering in de versiering.

19163 t/m 19169 Gladde en van verschillende grootte gedraaide zilveren halsbanden in den vorm van groote ringen. De ringen zijn te sluiten door de haakvormig omgebogen uiteinden in elkaar te doen grijpen. Lamp. naam = singkil.

19170 Borstversiering, bestaande uit een snoer van kleine steenen koralen, waaraan talrijke verguld metalen platen ter grootte van een rijksdaalder en uitgedreven in bloemvorm.

19171 Hoofdtooi voor eene vrouw, bestaande uit twee boven elkaar aan een bamboe-latje bevestigde halve maan-vormige sieraden van uitgeslagen dun verguld metaal met bloem- en bladmotieven en eenige vogelfiguren à jour uitgewerkt.

19172 en 19173 Hoofdtooi bestaande uit een koperen pen, waaraan middels dunne spiraalveertjes talrijke verguld metalen bloemetjes, vogeltjes, enz. zijn bevestigd, die door de trilling in beweging geraken.

19174 Halve maan-vormige kam van hoorn, rug met dun verguld blik beslagen en kroonvormig uitgewerkt, waaraan talrijke spiraalveertjes met dun metalen bloempjes.

19175 Langwerpig bolle schaal van dun zilverplaat (Lamp. = belah lepang); dient om achter eene vrouw van stand bij het huwelijk haar hoofdhaar in te dragen. Afkomstig uit Mentaram. (Afd. Sepoetih). In Menggala is deze adat niet meer gebruikelijk.

19176 Model van een bruikskamer, houten geraamte met wit papieren omwanding, waarop bloem- en bladmotieven zijn geplakt, geknipt uit gekleurd papier. Op het dak van de kamer zit een groote vogel. In de kamer bevindt zich een model van het bruidsbed met veelkleurige versiering van koralen, enz.

19177 Oorspronkelijk weeftoestel, compleet met in bewerking zijnde doek.

19178 t/m 19184 Houten, langwerpig rechthoekige kleedingkisten met platte deksel en ijzeren slot en hengsels. Voorkant en deksel zijn fraai versierd met ingelegde kleine stukjes paarlemoer in geometrische figuren.

19185 Als 19178, niet versierd met paarlemoer, doch aan voor- en zijkanten en bas-relief besneden bloem- en bladmotieven. De opstaande zijkanten zijn met koperen hoekplaten bekleed, die à jour zijn bewerkt.

19226 Pot met deksel op lagen voet, platbol van vorm, gemaakt uit dunne zilveren platen, waarin sierlijke symmetrische figuren opgevuld met bloem- en bladmotieven, zijn uitgedreven.

19227 Als 19182 met andere teekeningen in de versiering.

19240 Grof geweven donkerbruine saroeng, badan lijnen patroon met fijne gouddraadstrepen. Kapala met gouddraad doorweven in ruitfiguren.

19241 Omslagdoek volkomen gelijk aan 19105.

19242 Fraaie halsketting van groote eivormig geslepen, groene en lichtbruine steenen, waartusschen schakeltjes van verguld koper, filigrain werk. De sluiting bestaat uit kokertje van dito metaal, zeer mooi filigrain werk.

19243 Halsketting van bruine glazen en steenen eivormig geslepen koralen, waartusschen eenige schakels van verguld koper filigrainwerk.

19244 Zware 30 c.M. dikke stijl van een huis, gemaakt van een harde houtsoort; bloem- en bladmotieven zijn diep in het hout uitgebeiteld; de uitgesneden versieringen zijn van beneden- en boveneinde naar elkaar toe symmetrisch aangebracht, zoodat het middenveld zeer verdund is.

19245 Zware houten deurstijl met gat voor de balang pintoe. Over de geheele voorkant zijn gestyleerde bladmotieven uitgebeiteld.

19246 Kunstig besneden dubble deur van hard hout; geheel versierd met bloem- en bladmotieven, die in de middenstukken à jour zijn uitgebeiteld.

19247 Lange, smalle, houten lijst, huisversiering, voorkant geheel versierd met uitgebeitelde krullen.

19248 Als 19247, versiering bestaat uit hoefijzer-vormige uitgebeitelde gaten.

19256 Omslagdoek, kleur en patroon nagenoeg gelijk aan 19105; de uiteinden zijn over een breed oppervlak met loovertjes bestikt.

19257 t/m 19266 Omslagdoeken (selimoet), allen nagenoeg gelijk aan 19105 met eenige variatie in het ikatwerk en het gouddraad weefsel.

19267 Vrouwensaroeng, licht- en donkerbruine banen. Op een tweetal banen zijn sierlijk met witte zijde gestyleerde bladmotieven geborduurd.

19268 Vierkante grof katoenen lap; geheel geborduurd op het middenveld met bruin garen, langs de randen met blauw garen, in ruit- en haakfiguren.

19269 Als 19268 met andere teekening in het borduurwerk.

19270 Als 19269.

19271 Als 19269.

19272 Als 19061, met andere teekening.

19273 Katoenen lap, bestempeld met lichtbruine batikfiguren op lichtblauw fond.

Geschenk van den heer Van Mullem:

19253 Lange, smalle plank van donker hout; aan de bovenzijde zeer eigenaardig besneden en uitgehold in tongvormige gedeelten.

Afkomst en gebruik onbekend, waarschijnlijk Sumatra.

Mentawai.

Geschenk van den heer P. Fr. Franck.

19216 Hoofdtooi bestaande uit een klein takje akar bahar, waaraan veelkleurige glaskoralen zijn geregen. Afkomstig van Sipora.

19217 Hoofdtooi bestaande uit een rottanreepje, waaraan met een rood lintje een bosje alang alang is gebonden. Afkomstig van Sipora.

19218 Hoofdtooi, gevlochten van dun rottan in 3 bogen, versierd met fijne gekleurde glaskoraaltjes en kleine stukjes paarlemoer. Kan met een touwtje om een hoorwrong worden gebonden.

19219 Hoofdtooi bestaande uit bosje van zeer dunne, taaie, akar bahar stengels.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

19050 }
19051 } Afgeschreven.

Geschenk van den Heer D. W. Buys.

Ethnografica van de Modang-Dajaks, wonende langs de Telen-rivier.

19278 Ligmat van aaneengeregen palmblad.

19279 Regenkap van aaneengeregen palmblad, aan de randen omzoomd met een paars en lichtgroen strookje katoen.

19280 Als 19279.

19281 Rechthoekig matje van aaneengeregen palmblad, aan de buitenzijde langs de randen versierd met opgenaaide strooken van gekleurd katoen; aan de binnenzijde bekleed met een lap geel katoen, vormende een zak om voorwerpen in op te bewaren. De op te bergen voorwerpen worden in de mat opgerold, die met een lang touwtje wordt dichtgebonden.

19282 Baadje van geklopt boombast, bestaande uit een rechthoekige lap, waardoor het hoofd kan worden gestoken. De zijkanten zijn dus open. Langs de randen is het omzoomd met gekleurd katoen en aan de binnenzijde is het geheel bekleed met rood katoen.

19283 Hoofddeksel van grof gevlochten rotan, half bolvormig, zonder versiering, kinband van touw.

19284 Koepiavormig hoofddeksel van fijn gevlochten bamboe met breede rand van paars katoen en op de punt versierd met een vogelveer.

19285 Zitmatje van gevlochten rotan, wordt met een koord om de lendenen gebonden en, niet in gebruik zijnde, opgerold.

19286 Draagtasch van gevlochten rotan; parallello-pepidumvormig, voorzien van lang rotan hengsel, tevens schuifkoord voor den deksel van de tasch. Beschildering in roode en zwarte ruiten.

19287 Als 19286, doch nu aan de buitenzijde geheel bekleed met geel en rood katoen. Hengsel met koralen kwastjes versierd.

19288 Tabakszakje van gevlochten rotan; onversierd.

19289 Rijstzakje, gevlochten van dun rotan in den vorm van een flesch; stop eveneens van gevlochten rotan.

19290 Kleine bamboekoker, niet versierd, voor het opbergen van tabak; koker en deksel zijn versterkt met een fijn gevlochten rotanbandje. Deksel kan schuiven langs het lange hengsel van gevlochten rotan.

19291 Volkomen gelijk aan 19290.

19292 Als 19290; kleiner diameter.

19293 Eenvoudig gesneden mandouheft van ijzerhout.

19294 Houten breipen voor het maken van netten; witte houtsoort (kajoe gwa sé).

19295 Als 19294, houtsoort genaamd: kajoe wol on.

19296 Bamboe pijlen-koker met pijltjes; koker en deksel versterkt met gevlochten rotanband; voorts voorzien van een met snijwerk versierde houten haak om den koker aan den lendengordel te hangen.

19297 Roeispaan om te pagaaien, voor vrouwen, aan het handvat is voor versiering een kwastje van kippeveeren gebonden.

19298 IJzerhouten werplans, tevens blaasroer; ijzeren ruitvormig lemmet met rotanband vastgezet.

19299 Langwerpig, dakvormig Dajaksch schild van het bekend model; roodbruin gekleurd en versierd met dwarsche strepen van gevlochten rotan. Handvat van hout.

19300 Dajaksche trap, gekapt uit een boomstam in den vorm van een lange, smalle, dikke plank, met smalle, nokvormige treden. De onderste en bovenste trede zijn uitgehouwen in den vorm van een mannenhoofd, kenbaar aan de kleine mond met uitgestoken, puntige, naar boven omgebogen tong; de bovenste trede is bewerkt als vrouwenhoofd, kenbaar aan de breede mondopening. Boven uiteinde van de plank is uitgekapt in mandou-motief.

19301 Afgodsbeeld ± 1.90 M. hoog, uit zacht hout gekapt, staande mannenfiguren op plat schijfvormig voetstuk met gekartelde rand, waarin de onderbeenen met ontbreking van de voeten, rechtstreeks overgaan. Zeer groot hoofd met diep uitgekapt gelaat; het voorhoofd springt hierdoor sterk naar voren; de oogen zijn als platte schijfjes uitgesneden en naar beneden gericht; de wenkbrauwen en oogharen zijn met zwarte, de pupillen met witte verf aangegeven. De mond en kin zijn sterk prognaat; de tong is gespleten en de beide uiteinden zijn naar boven omgekruld en beschilderd met witte verf, evenals het uiteinde der lange, rechte neus. In de lange, platte, zijwaarts uitstekende ooren hangen bosjes gekleurde lapjes. Het bovenlichaam is smal, met afgeronde schouders; de armen hangen langs het bovenlijf neer en zijn uitgekapt. De handen sluiten aan het schijfvormig afgewerkt onderlijf aan; de linkerhand draagt een houten mandou, de rechter een dierfiguur. De korte penis staat recht omhoog.

19302 Mannelijk afgodsbeeld ± 1.20 hoog; in vorm geheel gelijkend op 19301. In de oorschelp zijn hoornvormige uitsteeksels aangebracht en in de lellen hangen belvormige versierselen. Gelaat, armen, onderlijf en beenen zijn met witte, roode en zwarte verf beschilderd.

19303 Vrouwelijk afgodsbeeld als 19302, onbeschilderd, zeer breede mond en houten oorringen, met rotan aan de oorlellen bevestigd.

SELEBES.

Makasser, Boegis.

Aangekocht:

18949 Groote vierkante, grof geweven, zwart katoenen doek. Langs de randen en over het midden versierd met enkele opgenaaide banden van zilver- en gouddraadborduursel.

Bwool.

Geschenk van den heer Van Andel.

19239 a-b Twee groote bamboe pijlenkokers gevuld met pijltjes voor een blaasroer; aan elkaar verbonden met rotanbanden en aan den lendengordel op te hangen door middel van een rotanhaak.

MOLUKKEN.

Batjan.

Geschenk van den heer M. Ph. Coolhaas.

18924 Korf (paloedi) van gevlochten moerasbies, wordt door de Alfoeren gebruikt om bosch- en andere producten in te bewaren.

18925 Als 18924, iets kleiner en van fijner bies gevlochten.

18926 Gevlochten rekje (pawelean) van een rietsoort; op de vlechtingen hier en daar zwart geel gekleurd.

18927 Als 18926, rood en zwart beschilderd.

18928 Als 18927, van smaller bies gevlochten met rood en zwart bschilderde vlechtingen.

18929 Vuurwaaier (dakoe), handvat dubbele bamboewila, waaier vierkant van dun, fijn, wit en zwart gekleurd stroo gevlochten; randen versierd met in blad- en bloemmotief uitgesneden palmblad, waaronder paarlemoer is gelegd.

18930 Als 18929 met andere teekening in de versiering.

18931 Vuurtang (gata), dubbel omgebogen bamboewila; handvat omvlochten met ongekleurd en zwart fijn stroo.

18932 Volkomen gelijk aan 18931.

19234 Pyramidevormig gevlochten manden (porotjo) van pandanblad, versierd met kwastjes verkregen door de uiteinden der vlechtingen uit te rafelen. Wordt gevuld met rijst en aan verwanten en vrienden gezonden.
Galelareesch werk.

19235 Als 18934.

19236 Typische langwerpige, zuiver kegelvormige draagmand, vervaardigd van bladscheeden van de niboengpalm. In de punt der mand is een houten stop als bodem gezet.

De wanden van de mand zijn sectorsgewijze versierd met stukken palmblad, waarin kunstig slingers van bladmotieven zijn uitgesneden.

De mand wordt middels een gevlochten platte rotan band, die aan het midden- en het onder einde is bevestigd, op den rug gedragen.

19237 Als 19236, iets kleiner en nagenoeg onversierd.

19238 Als 19236, dezelfde grootte, onversierd.

Ceram.

19304 Acht in elkaar passende rechthoekige doozen, gevlochten uit geverfd lontarblad en de bladscheeden van de niboengpalm, van buiten met talrijke kleine schelpjes versierd. Dient tot het bergen van kleeding, enz.

KLEINE SOENDA-EILANDEN.

Soemba.

Geschenk van den heer Middendorp.

18919 Ronde radjahoed met dun en hoog, pyramidevormig uitsteeksel op de punt. Gevlochten van smalle lontarreepjes en versierd met rood en zwart katoenen lapjes.

18920 Bamboe waterkoker met ingekerfde versiering in geometrische figuurtjes langs de rand.

18921 Klapperdop, waarop een wapenschild, gelijkende op het Engelsche, is ingekerfd, benevens parende herten- en menschenfiguren. De teekeningen zijn opgehaald met witte verf.

Wordt gebruikt als rijstmaat.

18922 Als 18921 onversierd.

18923 Kalk-kalebas met houten stop, waarop ingegrifd en met zwarte verf opgehaald talrijke teekeningen van parende menschen- en dierfiguren, soldaten, klapperboomen, enz.

Geschenk van den heer Dr. K. W. Dammerman.

19201 Driedubbele hoofdband voor vrouwen, bestaande uit aaneengeregen, koperen pijpjes. De sluiting wordt gevormd door twee Chineesche duiten (kèpèngs). District Palla.

19202 Klein bamboe kalkdoosje van West-Soemba, met eenvoudige figuren versierd.

19203 Klein bamboe kalkdoosje, aan beide zijden gesloten met houten stop, waaraan 5 centsstuk en kwastje van koralen. Wordt in het oor gedragen. District Palla.

19204 Kogelvormig kalk-kalebasje met houten stop, versierd met dier- en menschfiguren.

Oost-Soemba.

19205 Als 19204, beteekend met ruiters te paard, een fiets, klapperboom enz. Afkomstig uit Oost-Soemba.

19206 Langwerpige kalk-kalebas met houten stop. Beteekend met voorstellingen van de hertenjacht en krokodilfiguren. Oost-Soemba.

19207 Als 19206; versierd met talrijke dierfiguren; Oost-Soemba.

19208 Radjahoofd, zeskantig van vorm, overigens geheel overeenkomende met 19201. Oost-Soemba.

19209 Ronde rijstmand zonder deksel, gevlochten van lontarblad.

19210 Als 19209 met deksel met pyramidevormig uitsteeksel, fijner vlechtwerk; afkomstig van Maoe-Marroe. Oost-Soemba.

19211 Als 19210, grover vlechtwerk.

19212 Lange werplans. Stok van harde donkere houtsoort. Lange smalle punt van ijzer, voorzien van houten scheede.

19213 Korte houten speer met langwerpige ijzeren punt, met versierd zilveren bus vastgezet.

Geschenk van den heer P. Franck.

19214 Hoofdstel voor een paard, gevlochten van rotan: gebit van rotan, teugel van gevlochten touw. Midden-Soemba.

19215 Als 19214, teugel van gevlochten rotan. Midden-Soemba.

Flores.

18945 Omslagdoek, geïkat in prachtige roodbruine en donkerblauwe gekleurde banen met lichtblauwe figuren. Landschap Sika- Midden-Flores.

Roti.

Geschenk van den heer A. A. van Dalen.

19043 Kogelrond kalkdoosje vervaardigd van de kalasvrucht; gesloten met platte, dikke, houten stop. Versierd met ingekerfde bloem-, blad- en andere motieven, bruin gekleurd tusschen witte lijnen op zwartbruine fond.

19044 t/m 19047 Als 19043, met andere teekeningen op het doosje en andere besnijding van de deksels.

19048 Kalkdoosje als 19043. De doos is onversierd; op de houten stop zijn bloem- en bladmotieven uitgesneden.

19049 Als 19048, iets kleiner.

Timor.

Geschenk van den Heer A. A. van Dalen.

19007 Bamboe waterkoker (Toekè), wordt ook bij het melken gebruikt. Het deksel dient bij het drinken tot kopje.

Men heeft twee soorten: *a.* zonder figuren (Toekè) *b.* met figuren (Toekè loenat). Deze figuren (loenat) hier

mannen en vrouwen, zijn eerst met een mesje aangebracht en vervolgens zwart gemaakt. De verf bestaat uit: gestampte boeah kemiri en gestampte houtskool, vermengd met was en aangemaakt met een weinig water. Dit wordt tezamen gekookt; de verf wordt „atoe-loenat" geheeten. Deze koker wordt over de schouder gehangen aan de touwen.

19008 Bamboe waterkoker (Toekè) als 19007 met tjitjak (bikloeoe) en tokè (tekè) figuren. Op de dop zijn herten, kippen en een kwartel te zien. De rand om de top is met was ingewreven, opdat de koker niet door de zonnehitte onderweg zal barsten.

19009 Haarkam (So-it), door den Timorees gebruikt. Vervaardigd van karbouwenhoorn, versierd, met kralenwerk en zilveren ronde platen. In den oorlogstijd worden tevens verschillende amuletten aan deze kam bevestigd, opdat de drager ontrefbaar zal zijn of men zijn hoofd niet zal snellen.

Thans draagt de „gefortuneerde" Timorees een mooie kam in het hoog opstaande haar. In sommige streken van Timor wordt echter de oude gewoonte nog gevolgd, n.l. dat alleen een koppensneller (meò) een versierde kam mag dragen.

19010 Haarkam (So-it); Het hieraan bevestigde lint (tani) wordt om het haar gebonden. Deze kam is van bamboe vervaardigd.

19011 Kalkkokertje (Aoe); van bamboe vervaardigd. Aan de dop is met een kralensnoertje een lepeltje van hoorn bevestigd, lòti genaamd.

19012 Kokertje van bamboe (Aoe) overtrokken met lood.

19013 Kokertje van bamboe (Aoe maklai) met geldversiering. Zulke kalkkokertjes worden vooral in de afdeeling Tjamplong (West-Midden-Timor) gebruikt.

19014 Kokertje van bamboe (Aoe mafoso) met een overtreksel van kralen.. Deze kralen koopen de Timoreezen in de Chineesche toko's. Aangehechte versierselen: een door de Timoreezen vervaardigd belletje, een oud gebruik geldstuk en stukjes geitenhuid met haar.

19015 Kokertje van bamboe (Aoe mafoso) versierd met een halven gulden. Een voorbeeld aangaande opvatting der Timoreezen van geld; dit wordt namelijk als versiering aangewend op buikband, patronentasch, kokers, enz. enz.

19016 Kokertje van bamboe (Aoe mafoso) als 19015.

19017 Kokertje van bamboe (Aoe masò) met overtreksel van garen. Lepeltje van karbouwenhoorn en een a-bena, d.w.z. dagberekener. Deze berekening geschiedt aldus: voor elken dag, die voorbij is, steekt men het touwtje door een der zeven gaatjes. Oorspronkelijk van de Chineezen die in de Timorbergen wonen, afkomstig. Zij gebruikten dit om de Chineesche kalender bij te houden.

19018 Kokertje van bamboe (Aoe), bewerkt.

19019 Paskoker (Fèk-soelat) dient om de pas (soelat) in te bewaren. Het woord „soelat" wordt gebruikt voor elken brief (mal. soerat). Deze kokertjes hangen meestal op de borst of aan de zijde van den Timorees, opdat hij zoodoende ten allen tijde zijn belastingbriefje bij zich heeft. Wanneer Bestuursambtenaren of patrouilles een Timorees ontmoeten, dan wordt vaak naar die pas gevraagd, ten bewijze dat de man zijne belasting heeft betaald. Het gebeurt vaak, dat men op reis zijnde een Timorees tegenkomt, die plotseling haastig wegvlucht. Dat zijn bijna altijd de menschen die hun pas hebben vergeten of wiens belastingschuld nog niet is aangezuiverd. Een man zijn pas afnemen, staat gelijk met hem van zijn vrijheid te berooven. Op dit kokertje zijn tjitjak- en krokodil-figuren te vinden. De andere figuren heeten malak en banoesoen. Iedere stam heeft zijn eigen malakteeken. Vooral op de paarden zijn deze teekens aangebracht. Voor deze teekens zie „Prohibitieve Teekens en Tatuage-vormen op het eiland Timor door Dr. J. G. F. Riedel.

Deze malak, primitieve schrijfmethode der Timoreezen, heeft dus het groote voordeel, dat bij mogelijk verliezen der koker, deze teruggebracht kan worden aan het stamhoofd of aan de lieden van dien stam. (zie ook: De Timoreezen van Dr.Kruyt pag. 351 der bijdragen Kon. Inst. Deel 79 afl. 3 jaar 1923.

19020 Paskoker (Fèk-soelat) zwart gerookt; als 19019

19021 Rond sirih-pinangmandje(Okò toekè) met kralen versierd, in gebruik bij de mannen.

19022 Plat mandje (Okò snipi) voor tabak, van lontarblad vervaardigd.

19023 Sirih-pinangmandje (Okò pòno) voor vrouwen, vervaardigd van lontarblad met dubbele bodem (fafà).

19024 Vrouwenmandje (Okò ponò) voor „bakoe" of tabak. Van lontarblad vervaardigd.

19025 Halssnoer (Fekè) door jongens gedragen. Hieraan is een namaak-fluitje van karbouwenhoorn bevestigd en een

Timoreesch „scheermes" (laoe). Hiermede trekt men de baard- en snorharen uit. Wanneer men met een Timorees zit te praten, benut hij dat oogenblik vaak om deze nuttige handeling er tevens bij te verrichten.

19026 Fluitje, (Fek-Fatoe) van steen, overtrokken met garen. Dit fluitje wordt door den Timorees als afweermiddel gebruikt tegen het geroep van den kolo-leoe-aogel. Wanneer deze vogel roepend over een huis vliegt, zal een der Timoreezen, volgens hunne opvatting, zwaar ziek worden.

19027 Platte zilveren plaat (Noni Bèna) door de meo's, koppensnellers, op de borst gedragen. Een teeken van dapperheid, door sommigen gehouden voor een embleem van de zon.

19028 Kalkkokertje (Aoe bokò) van de bokòvrucht vervaardigd.

19029 Sirihkokertje (Tiba mak-lèpa) voor mannen; vervaardigd van de maklèpa of kalabasvrucht.

19030 Tabakkokertje (Kal-bakoe) vervaardigd van bamboe.

19031 Kokertje (Tiba ma'folè) dat men opent door met de hand te draaien. Vervaardigd van bamboe. Dit kokertje draagt de Timorees bij zich als sopi-glas (gedistilleerd) (sopi = toea-hana). Hij heeft dus zijn glas altijd bij de hand, wanneer hem ergens van dit geestrijk vocht wordt aangeboden.

19032 Als No. 19028. (Aoe bokò). Van onder versierd met een onderdeel van een horloge. Zwart gerookt.

19033 Haarkam (So-it) vervaardigd van bamboe.

19034 Lepeltje (Loti-aoe) om kalk mee naar den mond te brengen bij het sirih-pinangkauwen.

Alor.

Geschenk van den heer A. A. Van Dalen.

18954 Bovenstuk van een bronzen keteltrom (mori), beschadigd. Versierd het olifant, naga-, en tijgerfiguur.

18955 Als 18954, zeer zwaar beschadigd, bovendien hertfiguur.

18956 Als 18955. Met mannen en vrouwenfiguren.

18957 Onversierde dunne bronzen kom, half bolvormig.

18958 en 18959 Twee schelpen, worden gebruikt als drinknap.

19035 Sirih-pinangmandje (Bene-see) voor Aloreesche mannen. Vervaardigd van jonge bamboe.

19036 Kam van een man (Kiel, West-Alor; Soe lari, Oost-Alor), vervaardigd van bamboe.

19037 Kam van een man (Kiel beota, West-Alor; Soe lari, Oost-Alor), met geitenhaar versierd.

19038 Halssnoer voor vrouwen (bå, West-Alor; poepoe lätta Oost-Alor).

19039 t/m 19042 Naga's, afgodsbeelden, in vorm, bewerking en beschildering, nagenoeg gelijk aan 18889.

LIJST
der Aanwinsten van de Historische Verzameling in 1925.

18908 Foto in lijst achter glas, voorstellende een platte grond van Batavia, aangeboden aan Jan Pieterszoon Coen. Origineel gevonden op den zolder van het Stadhuis te Hoorn.

18909 Kleine foto achter glas, behoorende bij 18908, vergrooting van de legenda.

LIJST

van aanwinsten der Archaeologische Verzameling in 1926.

5871 *Bronzen Buddha-beeld*, staande voorstelling; voeten tot boven de enkels afgebroken; rechterhand in witarka-mudrā; in de linkerhand etensnap; rechterschouder ontbloot; geen ūrṇā; hooge uṣṇīṣa met inkassing voor steentje; op den rug een oog voor de bevestiging van een zonnescherm. Afk. Kota Bangoen, onderafd. W. Koetei, afd. Samarinda. Zie Aneta-Communiqué over Midden-O. Borneo-exp. III (1925) p. 33 vlg. O. V. 1925 Bijl. G. Foto's O. D. 7953—4.

H. 58 c.M.

5872 *Bronzen ruiter-beeldje*, afk. als No. 5827 (Lijst van Aanw. 1923, T. K. B. G. LXIII p. 598) en hiermede een paar vormend. Rechthoekig voetstuk, rustend op twee overlangsche pinnen met uitstekende uiteinden; in den bodem van het voetstuk ruitvormig gat (ontbreekt bij No. 5827); tusschen voor- en achterpooten van het paard gestyleerde bladranken. Het paard is ongezadeld, en heeft hoofdstel noch teugels; het tuig bestaat uit een breeden halster. Lange dunne staart; vooruitstekende bovenlip; hooge, rechtopstaande manen. De ruiter draagt een nauwsluitend buis, dat bij het zitvlak een weinig uitstaat; dikke polsringen; in de rechterhand een korte speer met breeden punt; in de linker een strijdbijl met lange gebogen steel. Hoofd ontbreekt. Afk. van ds. Bentje, onderdistr. Kedoeng djadjang, distr. Ranoe amongan, afd. Loemadjang. Foto's O. D. 7949, 7950.

Voetst. l. 12, br. 7. Totale h. 12 c.m.

5873 *Gendi* van roode gebakken klei, gewoon model. Afk. ten O. tweeden ringmuur tj. Prambanan. O. V. 1925 p. 87.

H. 34, dsn. 20 c.M.

D 147 *Beschreven steen* van Kalasan van çaka 700 met 14 regelige inscriptie uitg. door Brandes T. B. G. 1886 p. 240 vlg. Afk. Kalasan.

H. 43, br. 68, d. 11 c.M.

D 148 *Beschreven steen* met inscriptie in nieuw-Jav. schrift 4 regels, vermeldend een stichting door Amangkoe Rat (II) in çaka 1624.

Afk. Soeratjala, distr. Kretek, afd. Bantoel, res. Djokjakarta. O. V. 1925 Bijl. H.
L. 51, br. 34, d. 12 c.M.

5874 *Bronzen urn* van het gewone buikige model met deksel met parelrand. Afk. Z. O. hoek teerling Çiwa-tempel Prambanan. O. V. 1920 p. 80. Foto's O. D. 5334 en 4200.
H. 20, dsn. 14 c.M.

5875 *Bronzen urn* als boven, iets kleiner. Afk. N. W. hoek teerling Çiwa-tempel Prambanan.
H. 18, dsn. 13 c.M.

5876 *Bronzen haken*, 10 stuks, het eene uiteinde recht omgebogen, het andere in S-vorm. Afk. Tjaṇḍi Ngawen.
A en b 1. 14; de overige ca 10 c.M.

5877 *Gouden band*, cirkelrond met opstaanden rand, van boven geornamenteerd met Oost-Jav. wolkenmotief, van onderen met fijnen parelrand (deksel van een doosje?). Afk. desa Talkandang, distr. Paiton, afd. Kraksaan, res. Pasoeroean.
Dsn. 4½, h. 1 c.M.

5878 *Gouden djimat-houder* in den vorm van een zandlooper, in het midden versierd met drie banden, waarvan de middelste een parelrand; in het inwendige een cylindrische holte. Op den eenen kant past een plat dekseltje met parelrand. Afk. als boven.
H. 1½, dsn. 1½ c.M.

5879 *Fragment van een gouden voorwerp* (waarschijnl. oorsieraad) in den vorm van een nagel of klauw, van binnen hol. Afk. als boven.
L. 2 c.M.

5880 *Bronzen Brahman-beeld*, vierkant voetstuk met opengewerkte zijkanten; rond dubbel lotuskussen, waarop de godheid, staande, in groot ornaat, met vier aangezichten; hooge jaṭamakuṭa; vier-armig; in de linkerhanden: waterkruikje (voor) en vliegenwaaier (achter); in rechterhand een dunne van boven gespleten staf (voor) de achterhand ledig. Afk. van den rubbertuin Pagak, beh. bij de Gouv. rubberondern. Kroempoet, Banjoemas.
Voetst. 6½, 5½, h. 2; lotusk. 1½; beeld 11½ c.M.

E 62 *Koperen plaat met inscriptie*, bevattend jayapattra van 844 çaka; de zijden buigen iets naar buiten uit, zoodat de plaat niet geheel vierkant is; in het midden van de bovenzijde is zij iets uitgetrokken; op deze plaats bevindt zich een gat, waardoor de plaat kan worden bevestigd.

Voorzijde 16, achterzijde 19 regels oud-Midden-Jav. schrift. Afk. onbekend. O. V. 1925 Bijl. D.
Afm. 23 × 27 c.M.

D 149 *Linker bovenhoek van een beschreven steen* met drie regels Oost-Jav. schrift, type steen 1273 çaka. Afk. omgeving tjaṇḍi Singasari. O. V. 1926 p. 33.
Afm. 14, 12, 5 c.M.

5881 *Steenen beeldje*, rechthoekig voetstuk met dubbel rechthoekig lotuskussen, rustend aan de voorzijde op twee kolonnetjes, aan de achterzijde verbonden met het achterstuk. De ruimte tusschen de kolonnetjes wordt door een uit den grond opkomenden lotus — waarop de linkervoet van den Bodhisattwa rust — in twee paneeltjes gedeeld; in het rechter paneeltje een knielend vrouwenfiguurtje, de handen voor de borst; in het linker een gekronkeld voorwerp, waarschijnl. slang, die iets van den grond schijnt op te likken. Het achterstuk bestaat uit een troonzetel met onversierde posten en een met eenvoudig lijstwerk versierde dwarsbalk; hierop de bekroning bestaande uit een boog in juweelvorm van boven spits toeloopend; in den top een kleine opening voor bevestiging pajong. Godheid hoofdeloos, in lalitāsana in groot ornaat; de linkerhand steunt met den rug op de heup en houdt een onduidelijk voorwerp, waarschijnl. bel; de rechterhand voor de borst, afgebroken. Gevonden bij de tweede trap op het bordes van de eerste trap a.d. Oostzijde van Biara Bahal I, Afd. Padang Lawas, Res. Tapanoeli. O. V. 1926 p. 27.
Grondvl. voetst. 7½, en 5½. Totale h. 15 c.M.

5882 a-b *Dakpannen*, van gebakken klei in den vorm van sirappen met queue voor oplegging. Afk. van het tempelterrein Biara Bahal I. O. V. 1926 p. 27.
Afm. 36, 15, 1 c.M.

5882 a-c *Fragmenten van dakpannen* van gebakken klei van gebogen vorm. Afk. als boven.

5883 *Plaquetten* van een donkerblauwe, iriseerende, glasachtige substantie; a. stervormig geribt, aan den onderkant glad; b. in den vorm van een horlogeglas; c. onregelmatig gevormd, aan de randen afgeschilferd. Afk. van Biara Bahal II, afd. Padang Lawas, res. Tapanoeli.
Afm. a. dsn. 5 c.M.; b. dsn. 3½ c.M.; c. dsn. 4 c.M.

5884 *Bronzen voorwerp* in den vorm van een vier-puntige ster, in het midden een gat Afk. als boven.
Diagonaal 6½ c.M.

5885 *IJzeren lanspunt,* lancet-vormig. Afk. als boven, aan den buitenkant van den Zuidelijken ringmuur.

L. 53, br. 3½ c.M.

5886 *Bronzen bel,* zeer groot model (voor olifant of rund?); bolrond met klank-sleuf ter breedte van 2½ c.M., aan weerszijden uitloopend in den geopenden muil van een simha (type als aan de trapboomen van tjaṇḍi's); om het lichaam van de bel guirlandes opgehouden om beurten door simha-koppen (4 st.) en antefix-vormige sierstukken (4 st.). Het handvat vertoont — van onderen naar boven — een rand van gestyleerde bladeren; een rond dubbel lotuskussen; vier volkomen gelijke menschenhoofden met diadeem, ingesnoerde haarwrong, in de rechter oorlel ronde oorhanger, in de linker een langwerpig sieraad; enkel lotuskussen; een op zijn kant staand rad met vier spaken. Bijzonder fraaie uitvoering. Hierbij behoort een ronde kogel voor het luiden van de bel doorsn. 4 c.M. Afk. van tegalan blok Sampir, ten N. doekoeh Tjitran, ds. Ngempanredjo, distr. Bandongan, afd. Magelang. Foto O. D. 8236.

H. 37, grootste br. 25 c.M.

LIJST

van instellingen, waarmede het Genootschap in verbinding staat.

NEDERLAND.

Amsterdam.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.
Koloniaal Instituut. Centrale Boekerij.
Afdeeling Volkenkunde v. h. Koloniaal Instituut.
Bibliotheek der Gemeentelijke Universiteit.
Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
Nederlandsch Bijbelgenootschap.

Breda.

Koninklijke Militaire Academie.

Deventer.

Middelbare Koloniale Landbouwschool.

's-Gravenhage.

Bibliotheek van de beide Kamers der Staten-Generaal.
Ministerie van Koloniën.
Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.
Koninklijke Bibliotheek.
Indisch Genootschap.
Centraal Bureau voor de Statistiek.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Groningen.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit.

Haarlem.

Teyler's Genootschap.
Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Leiden.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
's Rijks Ethnographisch Museum.
Commissie voor het Adatrecht.
Instituut Kern.

Rotterdam.

Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik".

Utrecht.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit.
Historisch Genootschap.
Maatschappij tot bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Ned. Koloniën.

Wageningen.

Bibliotheek der Landbouw Hoogeschool.

NEDERLANDSCH-INDIË.

Bandoeng.

Vereeniging van Waterstaatsingenieurs in Ned.-Indië.
Bureau van den Generalen Staf.
Departement van Gouvernements-Bedrijven.
Bureau van het Mijnwezen.
Bestuur der Staatsspoor- en Tramwegen.

Batavia (Weltevreden).

Departement van Onderwijs en Eeredienst.
Departement van Marine.
Bureau van den Oudheidkundigen Dienst.
Bureau Topografische Dienst.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging.
Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Ned.-Indië.
Volksraad.
Commissie Volkslectuur.
Centraal Kantoor voor de Statistiek.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Afd. Ned.-Indië.

Buitenzorg.

Algemeene Secretarie.
Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.
's Lands Plantentuin.
Ned.-Ind. Vereeniging voor Diergeneeskunde en Dierenteelt.

Semarang.

Vereeniging voor Locale Belangen.

BELGIË.

Antwerpen.

Académie Royale d'Archéologie de Belgique.
Société Royale de Géographie d'Anvers.

Brussel.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique.
Société Belge d'Études Coloniales.
Société des Bollandistes.

Gent.

Koninklijke Vlaamsche Academie van Taal- en Letterkunde.

BRAZILIË.

Rio de Janeiro.

Instituto Historico, Geografico, e Ethnografico do Brazil.

CHINA.

Shanghai.

Statistical Secretary, Custom House.

DENEMARKEN.

Kopenhagen.

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.

DUITSCHLAND.

Berlijn.

Preussische Akademie der Wissenschaften.
Preussische Staats Bibliothek.

Generalverwaltung der Staatlichen Museen.
Anthropologische Gesellschaft.
Gesellschaft für Erdkunde.

Bremen.

Geographische Gesellschaft.

Dresden.

Verein für Erdkunde.

Frankurft a. M.

Städtisches Völkermuseum.

Göttingen.

Gesellschaft der Wissenschaften.

Hamburg.

Staats- und Universitätsbibliothek.

Halle a. S.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft.

Keulen.

Verein zur Förderung des Rothenstrauch-Jöst-Museums

Leipzig.

Gesellschaft für Erdkunde.
Städtisches Museum für Völkerkunde.

München.

Bayerische Akademie der Wissenschaften.
Geographische Gesellschaft.

ENGELAND.

Cambridge.

University Library.

Londen.

The India Office.
The Trustees of the British Museum.
Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
Royal Colonial Institute.
Royal Geographical Society.

BRITSCHE DOMINIONS EN KOLONIËN.

Anuradhapura.

The Archaeological Commissioner.

Bombay.

Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.

Calcutta.

Asiatic Society of Bengal.
Imperial Library.
University of Calcutta.

Colombo

Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society.

Hongkong.

University Library.

Kuala Lumpur.

Federated Malay States Museums.

Lahora.

Panjab Historical Society.

Mandalay, Burma.

Archaeological Survey.

Melbourne.

Public Library.

Patna.

Bihar Orissa Research Society.

Perth.

Colonial Secretary's Office.

Poona. City.

Bhandarkar Oriental Research Institute.

Rangoon.

Burma Research Society.

Simla.

Director General of Archaeology.

Singapore.

Malayan Branch of the Royal Asiatic Society.

Stellenbosch.

Universiteites College.

Wellington.

Polynesian Society.
New Zealand Institute.

FRANKRIJK.

Le Havre.

Société de Géographie Commerciale.

FRANSCHE KOLONIËN.

Hanoi.

École Française d'Extrême-Orient.

Papeete (Tahiti).

Société des Études Océaniennes

Marocco, Rabat.

Sécrétaire du Comité de Publications de l'Institut des Hautes Études Marocaines.

Parijs.

Société d'Anthropologie.
Société de Géographie.

Saigon.

Société des Études Indo-Chinoises.

Tananarive.

Académie Malgache.

ITALIË.

Rome.

Ned. Instituut voor historisch, kunsthistorisch en archaeologisch onderzoek (Instituto Storico Olandese).
Reale Accademia (Nazionale) dei Lincei.
Reale Sociéta Geografica Italiana.

JAPAN.

Tokio.

Deutsche Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ost-Asiens.

NOORWEGEN.

Oslo.

Det Norske Videnskaps Akademi.

OOSTENRIJK.

Weenen.

Akademie der Wissenschaften.
Anthropologisch Ethnografische Abteilung des Naturhistorischen Museums.
Oesterreichisches Handelsmuseum.
Anthropologische Gesellschaft.
Geografische Gesellschaft.

PORTUGAL.

Lissabon.

Sociedade de Geografia.

RUSLAND.

Leningrad.

Académie des Sciences de Russie.

SIAM.

Bangkok.

Royal Institute of Literature, Archaeology and Fine Arts.

VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.

Berkeley.

University of California Library.

Boston.

American Academy of Arts and Sciences.

Chicago.

Field Museum of Natural History.
University of Chicago Libraries.

New Haven.

American Oriental Society.
Yale University Library.

New York.

American Geographical Society.
Academy of Sciences.

Philadelphia.

Numismatic and Antiquarian Society.

Washington.

Library of Congress.
Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology.

AMERIKAANSCHE KOLONIËN: PHILIPPIJNEN.

Manila.

Library (Bureau of Science).
Philippine Library and Museum.

ZWEDEN.

Upsala.

Universitets Bibliothek.

ZWITSERLAND.

Zürich.

Tauschstelle der Geographisch-Ethnographischen Gesellschaft.

LIJST

der leden van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan het begin van 1927.

Beschermheer:

Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, Jhr. Mr. A. C. D. de Graeff.

Directie:

Mr. K. F. Creutzberg, voorzitter.
J. P. Moquette, Conservator van het munt-, penning- en zegelkabinet.
Prof. R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat, Conservator der handschriften.
Dr. F. D. K. Bosch, Conservator der oudheidkundige verzameling.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke, Conservator der ethnographische verzameling.
Dr. D. A. Rinkes.
Prof. Mr. J. van Kan.
Ir. J. Blackstone.
J. Hardeman.
E. Gobée.
Prof. Mr. F. D. E. van Ossenbruggen.

Secretaris: Dr. G. F. Pijper.
Bibliothecaris: P. Gediking.
Assistente der Bibliotheek (met den pers. titel: adjunct bibliothecaresse): Mevr. C. Dorrenboom-Schlusser.
Assistent: Mas Patah.
Adj. Conservator der Ethnogr. Verzameling: Ch. le Roux.

Redactie-Commissie.

J. P. Moquette.
Prof. R. A. Dr. H. Djajadiningrat.
Dr. F. D. K. Bosch.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke.

Eereleden:

Prof. Mr. L. W. C. van den Berg, Delft.
H. D. H. Bosboom, den Haag.
G. C. E. van Daalen, den Haag.
Dr. F. de Haan, Hilversum.
Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, Leiden.
Mr. J. C. Mulock Houwer, Bandoeng.
Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Leiden
A. W. F. Idenburg, den Haag.
R. A. A. Kromo Djojo Adinegoro, Modjokerto.
F. A. Liefrinck, den Haag.
Mr. H. A. Lorentz, Pretoria.
P. A. A. Mangkoenegoro VII, Soerakarta.
Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Leiden.
J. W. van Nouhuys, Rotterdam.
P. de Roo de la Faille, den Haag.
Mr. H. Jelgerhuis Swildens, 's Gravenhage.
Dr. J. W. IJzerman, Wassenaar.

Correspondeerende Leden:

Dr. Renw. Brandstetter, Lüzern.
Dr. J. Burgess, Edinburgh.
A. Cabaton, Paris.
J. C. Chailley-Bert, Parijs.
D. Clive Day, New Haven, Conn.
G. Ferrand, Paris.
O. L. Helfrich, den Haag.
Prof. Dr. E. Hultzsch, Halle.
Dr. H. ten Kate, Utrecht.
Prof. Dr. N. J. Krom, Leiden.
Prof. Dr. A Maass, Berlin.
A. Meulemans, Brussel.
Dr. E. Modigliani, Florence.
Prof. Dr. F. L. Pulle, Bologna.
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Leiden.
Dr. G. P. Rouffaer, den Haag.
Prof. Dr. H. Schuchardt, Graz.
H. J. E. F. Schwartz, Buitenzorg.
Prof. Mr. S. M. Steinmetz, Amsterdam.
W. H. Sundermann, Duitschland.

Buitengewone Leden (oude stijl):

Dr. P. V. van Stein Callenfels, Wonosobo.
J. F. de Corte, Mr. Cornelis.
T. van Erp, den Haag.
R. M. Kartadirdja, Djokja.
Dr. Albert C. Kruyt, Posso.
P. J. Perquin, Djokjakarta.
R. Ng. Dr. Poerbatjaraka, Weltevreden.
C. W. J. Wenneker, Moentilan.

Vertegenwoordiger:

Dr. H. Kraemer, Malang.

Donateurs (art. 10 der statuten):

H. Tutein Nolthenius, Delft.
Sech Oemar bin Joesoef Mangoes, Weltevreden.

Leden, die per jaar *f* 500.— bijdragen:

De Nederlandsch-Indische Handelsbank, Hoofdagentschap, Batavia.

De Nederlandsche Handelmaatschappij, Factorij, Batavia.

Leden, die per jaar *f* 100.— bijdragen:

Ned.-Indische Spoorweg Maatschappij, Semarang.

Rubbercultuurmaatschappij „Amsterdam", Medan.

Leden:

R. T. Mohammad Achmad, Koeningan (Res. Cheribon).
V. Ahn, Buitenzorg.
G. A. Alberts, c.o. Kali Tapak. Wlingi.
W. J. D. van Andel, Palele. Lpk. Lintidoe.
Prof. Mr. Dr. F. M. Baron van Asbeck, den Haag.
D. van Baare, Medan S. O. K.
D. Bakker, Djocja.
Ing. G. S. Bakker, Soerabaja.
Dr. P. Bargehr, Plantoengan.
K. Th. Beets, Karangasem.
J. H. Behrens, Halte Glenmore S.S./O.L., Sowo Djadjar.
Mr. C. T. Bertling, Haarlem.
Bestuursschool, Weltevreden.
Billiton Maatschappij, Tandjoeng-Pandan.
G. O. Blacker, Engeland.
Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, Weltevreden.
A. W. C. Blijdenstein, Malang.
J. G. Boekenoogen, Holland.
W. C. Bonebakker, Amsterdam.
K. A. R. Bosscha, Pengalengan.
L. Brandenburg, Bandoeng.
J. van Breen, Djokjakarta.
R. M. Brenthel, Soerakarta.
L. Bunger, Semarang.
Th. A. Busink, Bandoeng.
Dr. H. J. T. Bijlmer, Weltevreden.
Militair Societeit Concordia, Weltevreden.
Wouter Cool, Semarang.
W. Ph. Coolhaas, Koetèng, onderafd. Manggarai, eiland Florès.
M. Crijns, Weltevreden.
P. F. Dahler, Weltevreden.
A. C. Deenik, Poerwakarta.
Mr. E. van Delden, Medan.
A. E. Dezentjé, Magelang.
J. Th. Dinger, Medan.
Directeur van de Instelling van Inl. Talen, Weltevreden.
R. A. A. Achmad Djajadiningrat, Weltevreden.
Mevr. C. H. Dorrenboom-Schlusser, Weltevreden.
B. M. van Driel, Medan.
Mr. A. H. J. Drost, Weltevreden.
G. van Duinen, Bandoeng.
Mr. E. J. F. van Dunné, Mr.-Cornelis.
Mr. L. Einthoven, Weltevreden.
J. Elton, Weltevreden.
Thomas Etty, Bondowoso.
Mr. P. Feenstra, Batavia.
Chs. Filet, Soerabaia.
Mr. P. W. Filet, Weltevreden.
E. W. van Orsoy de Flines, Semarang.
Mr. J. J. de Flines, Padang.
J. W. Folkersma, Djember.

Mr. Th. A. Fruin, Weltevreden.
P. Gediking, Weltevreden.
Gemeenteraad Soerabaia, Soerabaia.
J. Gerritsen, Semarang.
S. W. G. Gisius, Loemadjang.
Mr. H. Groenevelt, Semarang.
Mr. J. H. C. de Groot, Batavia.
C. W. A. M. Groskamp, Batavia.
Dr. Ph. G. Gunning, Weltevreden.
P. H. M. Haan, Soerabaja.
Prof. Mr. B. ter Haar Bz., Weltevreden.
R. J. Haddon, Weltevreden.
Dr. B. J. Ch. den Hartog, Weltevreden.
P. den Hartog, Magelang.
Mr. C. W. Baron van Heeckeren, Amsterdam.
E. Helfferich, Weltevreden.
Mr. C. C. van Helsdingen, Weltevreden.
A. M. Hens, Weltevreden.
K. Heyne, Buitenzorg.
W. P. Hillen, Weltevreden .
Mr. F. D. Holleman, Buitenzorg.
A. W. P. Holwerda, Wonosobo.
Hoofd-Vertegenwoordiger der Bataafsche Petroleum Maatschappij, Weltevreden.
Ignatius College, Djokjakarta.
Mr. H. 's Jacob, Weltevreden.
Mr. B. van der Jagt, Magelang.
Dr. C. W. Janssen, Amsterdam.
Java Instituut, Weltevreden.
A. A. Jesse, Soebang.
G. M. Johannes, Weltevreden.
M. Tj. de Jong, Weltevreden.
D. de Jongh, Magelang.
F. J. Junius, Donggala, Midden-Celebes.
R. Kadiman, Bandoeng.
H. H. Kan, Weltevreden.
Kantoor voor Chineesche Zaken, Weltevreden.
J. Kats, Weltevreden.
G. A. Kausche, Liman Moengkoer.
C. J. van Kempen, Medan.
Dr. M. H. J. Keuller, Tandjong-Priok.
Khouw Kim An, Weltevreden.
R. W. Kofman, Toeban (Res. Rembang.
Prof. Mr. Dr. R. D. Kollewijn, Weltevreden.
Koningin Wilhelmina School, Weltevreden.
F. van. Konijnenburg, Weltevreden.
G. G. van der Kop, Weltevreden.
Dr. W. Kouwenaar, Bindjei.
Dr. H. Kraemer, Malang.
Kratonbibliotheek „Sonopoestoko", Solo.
Mr. J. Kunst, Bandoeng.
Soerabaiasche Kunstkring, Soerabaia.
Mr. L. W. H. de Leeuw, Weltevreden.
Mr. T. L. Lekkerkerker, Cheribon.
N. M. de Ligt, Kali Baroe. S.S. O/L.
G. J. Ligthart, Soerabaia.
Th. Ligthart, Batavia.
D. J. van der Linden, Kali Baroe S.S. O/L.
Prof. Dr. J. H. A. Logeman, Weltevreden.
A. J. H. Baron van Lijnden, H. M. Wachtschip, den Helder.
L. Mangelaar Meertens, Djokja.
Dr. W. M. F. Mansvelt, Weltevreden.
J. van der Marel, Weltevreden.

Mej. H. Michell, Weltevreden.
W. Middendorp, Watampone Celebes.
Ir. J. L. Moens, Djocja.
W. G. Moggenstorm, Makassar.
P. A. J. Moojen, Weltevreden.
A. C. H. van Motman, Buitenzorg.
Dr. H. Müller, Soerabaja.
Mej. Dr. M. A. Muusses, Holland.
Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij, Weltevreden.
Dr. J. M. H. Neyens, Key eilanden (via Ambon).
Mr. A. Neytzell de Wilde, Weltevreden.
C. Noordenbos, Solo.
J. van Nouhuys L. C. Zn., Djokja.
D. Nyesseu, Semarang.
Dr. L. Onvlee, Karoeni, West Soemba.
Mr. A. H. van Ophuysen, Weltevreden.
H. Overbeck, Soerabaia.
E. A. Pan, den Haag.
Dr. Th. Pigeaud, Solo.
Ir. H. Maclaine Pont, Modjokerto.
Mr. A. J. G. Maclaine Pont, Weltevreden.
P. Post, Weltevreden.
Mr. J. D. Pijper, Soerabaia.
J. E. Radersma, Tandjong, Balei, Deli.
A. M. Reuter, Blitar.
Dr. L. S. A. M. van Römer, Solo
J. W. de Roever, Weltevreden.
J. F. van Rossem, Weltevreden.
C. C. F. M. le Roux, Weltevreden.
D. Rühl Jr., Bandoeng.
M. Saitoh, Batavia.
Prof. Mr. J. M. J. Schepper. Weltevreden.
E. H Schlegtendal, Poeloekan Nagara Bali via Banjoewangi.
Joh. Scholten, Blitar.
Mr. R. Siegenbeek van Heukelom, Weltevreden.
P. H. W. Sitsen, Djocja.
Mr. H. J. Spit, Weltevreden.
Dr. F. W. Stapel, den Haag.
J. W. C. van Steeden, Batavia.
Dr. W. F. Stutterheim, Solo.
Bibliotheekfonds der Technische Hoogeschool, Bandoeng.
Mr. P. H. W. F. Tellegen, Weltevreden.
G. Tichelman, Magetan Res. Madioen.
Tjokorda G'de Rake Soekawati, Oeboed Gianjar Zuid Bali.
Vereeniging Toeristenverkeer. Weltevreden.
Dr. L. J. Toxopeus, Amsterdam.
P. W. M. Trap, Toeloenagoeng.
Mr. A. Uljèe, Serang.
Dr. H. van der Veen, Rante Pao via Palopo Gouv. Celebes.
A. P. F. van Velsen, Weltevreden.
A. F. F. Verboom, Djocja.
L. P. J. Vermeulen, Weltevreden.
M. Vlierboom, Malang.
Dr. J. Vos, Malang.
Mr. H. M. Vrijheid, Soerabaja.
Dr. W. E. L. Weck, Menado.
G. J. Welbergen, Pasoeroean.
F. H. van de Wetering, Timor Koepang.

Mr. A. Weijnschenk, Djocja.
J. W. White, Magelang.
J. F. E. Willemsz, Mr. Cornelis.
P. Wink, Res. Benkoelen.
M. Wins, Malang.
H. Wisboom van Giesendam, Holland.
Zendingsconsulaat, Weltevreden.

Buitengewone Leden:

Administrateur ond. Pengadjaran, Kandangan, Paré.
T. Altona, Ngawi.
Boedihardjo, Ngandjoek.
Mevr. Suzon van Bovene-Beijnon, Weltevreden.
E. H. B. Brascamp, Buitenzorg.
C. E. Brugman, Soerabaja.
Conferentie van Zendelingen in Deli, Raja postk. Kaban Djahe.
Conferentie van Zendelingen op Oost-Java, Malang.
P. H. van Coolwijk, Djocja.
Dajat Hidajat, Amsterdam.
L. Datoe' Toemanggoeng, Padang.
Redactie „Deutsche Wacht", Weltevreden.
J. W. Frich, Bandoeng.
Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor, Leiden.
G. H. de Heer, Weltevreden.
P. M. Heyning, Kroja.
L. C. Heyting, Bangoen Poerba.
Dr. A. Hischmann, Mr. Cornelis.
Hoofd 3e Opnemingsbrigade, Djambi.
W. H. Hoogland, Bandoeng.
Ivar Hwass, Singkel, Westkust Atjeh.
P. A. Hijnekamp, Soerabaja.
A. P. Janssen, Serang.
Jhr. A. H. W. de Jonge, Kediri.
J. Jongejans, Priaman, Sumatra's Westkust.
Dr. H. H. Karny, Buitenzorg.
Ir. Thom. Karsten, Semarang.
J. P. Koster, Samarinda.
W. J. Kroon, Weltevreden.
A. J. C. van de Laar Krafft, Weltevreden.
R. A. Lack de Bère, Cheribon.
Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Semarang.
J. A. Maks, Weltevreden.
Ch. E. J. Meyll, Djokjakarta.
A. Mühlenfeld, Weltevreden.
R.. R. Nitiedhipoera, Djocja.
L. A. P. F. van Oosterzee, Weltevreden.
Opleidingsschool voor Inl. Ambtenaren, Blitar.
T. Ottolander, Banjoewangi.
M. Parlindoengan, Padangsidempoean.
M. Patah, Weltevreden.
Abdul Rachman, Weltevreden.
G. J. Reijers, Holland.
Prof. Dr. Ernst. Rodenwaldt, Weltevreden.
A. L. Samson, Atjeh.
R. M. T. Sarwoko Mangoenkoesoemo, Solo.
H. J. Schmidt, Menado.
W. Schmidt, Djokjakarta.
Mr. L. Schoutendorp, Batavia.
E. E. W. G. Schröder, Taroetoeng.
J. N. Smith, Solo.
Soegita, Weltevreden.
Soejoed Martosoehardjo, Weltevreden.
R. T. A. Soemantri Koesoemo Adinegoro, Bodjonegoro.

R. T. Soerio, Pekalongan.
Sosrosoegondo, Djocja.
W. Staugaard, Deutschland.
M. Moh. Tajib, Karanganjar.
Dr. P. Talma, den Haag.
M. Tjokrosoepoetra, Loemadjang.
Ir. J. A. Verhoog, Weltevreden.
J. J. de Vink, Djocja.
J. A. Vorstman, Borneo.
V. I. van de Wall, den Haag.
J. van de Weg, Indramajoe.
Mevr. J. Wiebenga, Soekaboemi.
P. J. Willekes Macdonald, Weltevreden.
Dr. E. A. Zegers Verhoeven, Madjalengka.

Alphabetisch Register

op het

Uittreksel uit de Notulen der Directievergaderingen, opgenomen in Tijdschrift LXVI (1927)

